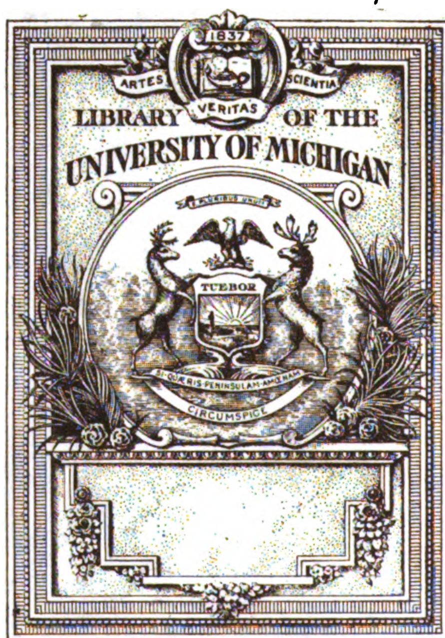

1837
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
SI QUÆRIS PENINSULAM AMŒNAM
CIRCUMSPICE

TIJDSCHRIFT

VOOR

INDISCHE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE.

TIJDSCHRIFT

VOOR

INDISCHE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE,

UITGEGEVEN DOOR HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN
EN WETENSCHAPPEN,

ONDER REDAKTIE VAN

Mr. W. STORTENBEKER, Jr.
DOKTOR IN DE REGTEN EN LETTEREN

EN

W. P. GROENEVELDT.

DEEL XXIV.

BATAVIA,
W. BRUINING.

's HAGE
M. NIJHOFF.

1877.

INHOUD

VAN HET

VIER EN TWINTIGSTE DEEL.

GESCHIEDENIS

VAN HET

VORSTENHUIS VAN MADOERA.

(*Vervolg van pag.* 310 *van deel XXII.*)

60. Voorloopige staking der vijandelijkheden. *Kjai Goeroe* MÅDJÅ weder in correspondentie met *Generaal* DE KOCK. Groote eischen van *Sultan* NGABDOEL-CHAMID. De vijandelijkheden hervat. *Generaal* VAN GEEN en *Commissaris* NAHUIJS te *Jogyå*. *Generaal* VAN GEEN's onderhandelingen met *Sultan* NGABDOEL-CHAMID.

Sultan NGABDOEL-CHAMID vaardigde aan al zijne legerhoofden de order uit, dat de oorlog voorloopig gestaakt was. Zij die dorpen bezet hadden kregen den last om geen vijandelijkheden te plegen, omdat er nog onderhandelingen gevoerd werden. De *Generaal* zond nu en dan een brief aan *Sultan* NGABDOEL-CHAMID, en deze wederkeerig aan den *Generaal*.

Woensdag den 10den *Sapar* (12 Sept. 1827) kwamen er een paar afgezanten van *Kjai Goeroe* MÅDJÅ en *Pangeran* NGABDOERRACHMAN te *Soeråkårtå* met brieven aan *Luitenant*

Gouverneur-Generaal DE KOCK en aan den *Commissaris-Generaal*, die toen te *Sålåtigå* zijn verblijf hield. De afgezanten waren *Hadji* ZAKARIJA en *Hadji* NGABDOEL-WAHAB. De brief, die aan den *Luitenant Gouverneur-Generaal* gerigt was, werd dezen dadelijk aangeboden. Des Vrijdags werden de beide afgezanten, vergezeld van *Sajid* CHASAN IDID naar *Sålåtigå* gezonden, waar zij den brief aan den *Commissaris-Generaal* aanboden. Nadat deze hun een brief als antwoord medegegeven had, keerden de gezanten naar hun huis terug.

Te *Jogyå* waren al veel lieden gekomen, diė zich aan *Sultan* SĔPOEH onderwierpen. De onderhandelingen over den vrede hadden geen gevolg, omdat *Sultan* NGABDOEL-CHAMID bij zijn onderhandelingen met het Gouvernement al te groote eischen deed.

Om die reden werden de vijandelijkheden nu hervat. Zij vingen weêr aan in het dorp *Poeloeh-batoe*, ten noorden van *Klàten*. De Hollandsche krijgsmagt bestond uit 3 kolonnes, elk van 1000 man. De *brandals* waren ook talrijk. Na een strijd van 2 dagen waren veel *brandals* gesneuveld en gewond, en de Hollanders hadden ook veel gekwetsten. Daar de *brandals* wel bemerkten, dat zij tegen de magt der Hollanders niet bestand waren, trok *Sultan* NGABDOEL-CHAMID van daar naar het westen.

Op Zaturdag den 15den *Moeloed* (6 Oct. 1827) kwam *Generaal-Majoor* VAN GEEN van *Soeråkårtå* te *Jogyå*, geëscorteerd door 70 huzaren en 4 trompetters.

Op den daarop volgenden Dingsdag bezocht *Generaal-Majoor* VAN GEEN de *benteng* van *Dånålåjå* en *Pasargĕde*. *Pangeran Adipati* van *Madoerå* en zijn broeder vergezelden hem daarbij.

Des Woensdags kwam *Kolonel* NAHUIJS, die nu den titel van *Commissaris* NAHUIJS voerde, vergezeld van een zoon van den *Sultan* van *Soemĕnĕp*, bij een van zijne *Ratoes* verwekt, met name *Pangeran* ANOM NAWAWI. *Pangeran Adipati* van *Madoerå* en zijn broeder bragten hem in het fort een bezoek. *Commissaris* NAHUIJS hield bijzonder veel van die beide *Pange-*

rans omdat hij zeer bevriend was met Z. Hoogheid den *Sultan* van *Madoerå*.

Op Donderdag aanvaardde *Commissaris* NAHUIJS het bestuur als *Resident* van *Jogyå*, en dit verwekte groote blijdschap bij de ingezetenen van *Jogyå*, zoo aanzienlijken als geringen. Want vroeger was *Commissaris* NAHUIJS al *Resident* van *Jogyå*, en daarom hielden zij veel van hem. Alle ingezetenen van *Jogyå*, aanzienlijken en geringen waren. nu zeer in hun schik.

Op Woensdag den 19en *Moeloed* (10 October 1827) zond *Generaal-Majoor* VAN GEEN afgezanten met een brief aan *Sultan* NGABDOEL CHAMID, waarin hij hem verzocht een dag te bepalen voor een te houden bijeenkomst op den berg *Gamping*. De namen der afgezanten waren *Hadji* ASRA van *Soerakartå*, *Hadji* KAPILAN, *Hadji* NGABDOEL GANI en *Kjai* MOESTAAL. Zij werden vergezeld van een Hollander, *Luitenant* ROEPS, en een kolonne gewapenden, die echter maar van verre post moest vatten. De kommandant van de kolonne was *Kolonel* ROEST met *Kapitein* KOELMAN en *Luitenant* VAN DER TAK.

Bij den berg *Gamping* ontmoetten zij de afgezanten van *Sultan* NGABDOEL CHAMID, namelijk *Toemĕnggoeng* MANGOENPRAWIRÅ, *Doellah* NÅTÅPRÅWIRÅ en *Achadoellah* ABOESANGID, met een gevolg van omstreeks 15 man, die zich echter op een afstand van de plaats der ontmoeting hielden. Toen zij naar orde gezeten waren, gaven zij den brief van den *Generaal* (aan de gezanten van den *Sultan*) en deze namen dien aan, en lazen hem, daar de brief maar als een plakaat (of publicatie) ingerigt was. Toen zij het stuk half gelezen hadden, en de Hollandsche krijgsmagt zagen, vroegen zij: „wat is de „reden dat de *Hadjis* met zooveel troepen komen?"

Waarop de *Hadjis* antwoordden: „dat maakt niets uit: Wij „staan borg voor hen."

Toen lieten zij iemand naar de troepen gaan met verzoek om terug te trekken. Nadat zij zich teruggetrokken hadden, en de brief uitgelezen was, zeiden de afgezanten van *Sultan*

NGABDOEL CHAMID: "wij kunnen dezen brief nog niet beant-"woorden, en zullen hem aan *Sultan* NGABDOEL CHAMID aan-"bieden. Op aanstaanden Zaturdag verzoeken wij u hier weêr "te komen."

Daarop ging elk zijn weg.

Zaturdag morgen vertrokken dezelfde afgezanten van *Jogyå* tegelijk met *Kapitein* KOELMAN aan 't hoofd van een detachement troepen. Om 9 uur gingen de *Generaal* en de *Commissaris* ook naar den berg *Gamping*, tegelijk met de beide Madoeresche *Pangerans*, vergezeld van *Raden Toemĕnggoeng Majoor* DJÅJÅ-ADININGRAT en (eenige) Madoeresche *Kapiteins* en *Luitenants*. De Hollandsche afgezanten ontmoetten die van *Sultan* NGABDOEL CHAMID. Toen zij den brief (aan den *Generaal*) ontvangen en bij zich gestoken hadden, liepen de afgezanten van den *Sultan* hard weg, daar zij de Hollandsche troepen onder de wapens in 't gelid zagen staan. De *Generaal* keerde daarop met alle troepen naar *Jogyå* terug. De vredesonderhandelingen leidden tot geen resultaat.

Op Maandag den 24en *Moeloed* (15 October 1827) keerde *Generaal-Majoor* VAN GEEN naar *Soeråkartå* terug. De *Sultan* van *Soemĕnĕp* vertrok ook van *Jogyå*, ten einde naar *Soemĕnĕp* terug te keeren. Een van zijn zoons, *Pangeran* AMZAH, nam hij mede.

61. Gevechten in de omstreken van *Pasargĕdé*. Togt naar *Samèn*. Personalia. Aankomst van nieuwe *Pamĕkasansche* hulptroepen te *Jogyå*. Eenige kleine Hoofden onderwerpen zich.

Op Dingsdag den 25en *Moeloed* (16 October 1827) verlieten eenige troepen van *Pangeran* NÅTÅPRÅDJÅ de *benteng* van *Dånålåjå*, om het land ten oosten van *Pasargĕdé* door te gaan en te onderzoeken. Zij vochten met de *brandals*, en zetten

elkander van beide zijden na; maar eindelijk werden de troepen van Nåtåprådjå vervolgd (en vlugtten deze), daar hunne gelederen (anders) ingesloten werden.

Den volgenden morgen rukte *Pangeran Adipati* Nåtåprådjå met zijn troepen en met *Luitenant Kolonel* Sollewijn en zijn kolonne, die de *benteng* van *Dånålåjå* bezet had op naar de plaats, waar de *brandals* zich bevonden, ten zuidwesten van *Pasargĕdé*. De Hollanders staken de woningen van de dorpen in brand, terwijl de *brandals* geen wederstand boden.

Op Donderdag maakte *Kolonel* Cochius met een kolonne en met 75 van pieken en 25 van geweren voorziene Madoeresche *pradjoerits* onder *Kapitein Raden Pandji* Toemånĕgårå en de *Luitenants Raden* Sĕtjådipoerå, *Kjai* Singåmaritjå, *Kjai* Singåmĕnggålå en Singåpåtrå onder kommando van *Luitenant* Poland, en met den *Soemĕnĕpschen* Prins *Pangeran* Mohammad een expeditie naar *Samèn*, ten zuiden van de stad, de verblijfplaats van *Toemĕnggoeng* Djåjånĕgårå, een legerhoofd van de *brandals*. Om 6 uur ging *Kommandant* Nahuijs, begeleid door huzaren ook naar *Samèn*. Bij hun komst te *Bantoelkarang* werden zij door de *brandals* van achteren, van de rechter- en van de linkerzijde beschoten. De Hollanders beantwoordden hun vuur al voortmarcherende, en rukten al vechtende tot aan het dorp *Slarong* op. Zij lieten alle huizen langs de wegen voortdurend in brand steken, en legden zeer veel huizen in asch. *Luitenant* Poland en de Madoeresche piekeniers waren daarmede belast, en verbrandden veel dorpen.

Om 3 uur te *Samèn* komende, vonden zij het huis van *Toemĕnggoeng* Soemånĕgårå verlaten. De Hollanders betrokken het en bleven er overnachten. 's Nachts om 2 uur kwamen de *brandals* hen aanvallen, en toen ontstond er een gevecht met geweervuur aan beide zijden. Zoo wat één uur later trokken de *brandals* terug. Omstreeks één uur staken de Hollanders alle huizen in brand, en om 5 uur vertrokken zij naar *Imågiri*, overal brandstichtende. Ten noorden van de sterkte *Plèred* bleven zij overnachten. Den volgenden morgen staken zij den

brand in de huizen aldaar, en om 7 uur verbrandden zij de huizen op den berg.

Daarop kwam *Pangeran Adipati* NÅTÅPRÅDJÅ, en raadpleegde met den *Kolonel*. Niet lang daarna gingen zij uiteen. De *Kolonel* ging met zijn krijgsmagt naar de stad, en *Pangeran Adipati* NÅTÅPRÅDJÅ keerde terug naar *Dånålåjå*. Er was maar één *Soemĕnĕpsche* jager gesneuveld. Van de *brandals* werden 10 gevat en gedood; daaronder was een vrouw van de *brandals* met één kind. Het kind werd haar ontrukt en op den grond geworpen, daarop werd de moeder gedood. Het kind werd door een soldatenvrouw aangenomen. De vrouwen, die nog maagden waren, werden genomen door de soldaten die pas van *Holland* gekomen waren. Zij forceerden haar met hun drieën, tot dat zij bloedden en doorstaken haar dan met het zwaard. Een maagd werd door een soldaat van het *Soemĕnĕpsche Jonker*corps gevonden, en nadat hij met nog twee anderen haar geforceerd had, totdat zij bloedde, werd zij door zijn *Luitenant* genomen. De Hollanders maakten 60 buffels en runderen buit.

Op den volgenden Zaturdag keerde *Kolonel* NAHUIJS naar *Soeråkartå* terug.

Raden Pandji Kapitein DJÅJÅDIPOERÅ had voortdurend koorts en werd daarom van de kolonne van *Majoor* DE DUDZEELE afgevoerd. Zijn ondergeschikte manschappen werden met de Madoeresche *pradjoerits*, die zich te *Jogyå* bevonden, vereenigd, uitgezonderd 32 jagers met pieken, die bij de kolonne bleven.

Tot *Resident* van *Jogyå* werd de *Ads.-Resident* van *Soeråbåjå*, de heer VAN NES benoemd, maar ondergeschikt aan *Commissaris* NAHUIJS. Deze was ook bijzonder wel met *Pangeran Adipati* van *Madoerå*, omdat hij zeer bevriend was met Z. H. den *Sultan* van *Madoerå*.

Op Zondag den 7en *Rabingoelakir* 1755 (28 Oct. 1827) kwam *Pangeran Adipati* MANGKOE ADININGRAT van *Pamĕkasan* wederom te *Jogyå*, medenemende 2 kompagnieën met muzikanten. Een van de *Kapiteins* was een zoon van *Pangeran Adi-*

pati zelven, en heette *Raden Arjå* SOERJÅWINÅTÅ, de andere *Kapitein* was een bloedverwant van den *Sultan*, en heette *Raden Dĕmang* SOERÅNĔGÅRÅ. *Pangeran Adipati* van *Madoerå*, zijn broeder en de beide andere vorstelijke bloedverwanten maakten hunne opwachting bij *Pangeran Adipati* van *Pamĕkasan*, en betoonden hem hunne eerbiedige hulde door zijn voeten te kussen; hij liet echter niet toe, dat de oudste der *Sĕntånås* hem de voeten kuste, maar gaf hem de hand, tot groot genoegen van *Pangeran Adipati* van *Madoerå*, zijn broeder en de andere *Sĕntånås*. De terugkomst van *Pangeran Adipati* van *Pamĕkasan* was een groote geruststelling voor hen, daar zij nu hoorden, dat Z. Hoogheid de *Sultan*, zijne gemalinnen en kinderen allen gezond waren.

Maandag den 22en *Rabingoelakir* (12 Nov. 1827) onderwierpen zich 4 *Rånggås* en 22 *Bĕkĕls* aan *Luitenant-Kolonel* SOLLEWIJN, die zijn kamp buiten de *benteng* van *Dånålåjå* had opgeslagen. Zij smeekten in hun dorpen te mogen blijven tot geruststelling van de geringe Javanen, en dit verzoek van de *Rånggås* werd toegestaan.

62. *Commissaris Generaal* DU BUS en *Luitenant Gouverneur-Generaal* DE KOCK te *Jogyå*. Zij bezoeken de bentengs van *Dånålåjå* en *Pisangan* en keeren naar *Soeråkartå* terug.

Op Donderdag den 25en *Rabingoelawal* (15 Nov. 1827) reisden de *Commissaris Generaal* en *Luitenant Gouverneur-Generaal* DE KOCK, die te *Soeråkartå* woonden, naar *Jogyå*. *Kolonel* COCHIUS, *Pangeran Adipati* van *Madoerå* en zijn broeder *Pangeran* SOERJÅ-ADININGRAT vertrokken 's morgens om 3 uur van *Jogyå* naar *Prambanan*, ten einde de *Generaals* vandaar in te halen. Om 9 uur kwamen de *Generaals* te *Prambanan*, en wisselden vriendschappelijke groeten met den *Ko-*

lonel en de beide *Pangerans*. *Sultan* SĔPOEH van *Jogyå*, de minderjarige *Sultan*, *Ratoe* SULTAN en andere kinderen en bloedverwanten (van den *Sultan*) gingen hun ten westen van de rivier van *Gòwok*, met een menigte van pieken en geweren voorziene troepen, in rijtuigen of te paard te gemoet, en hielden zich gereed in de nieuwe *pasanggrahan*, die ten westen van de rivier van *Gòwok* was opgerigt (om de hooge personen te ontvangen). De *Generaals* hielden bij hun komst in die *pasanggrahan* op. Na beleefde groeten zetten zij zich allen naar rangorde neder. Nadat er thee, koffij, wijn en jenever gepresenteerd was, vertrokken zij. De *Commissaris Generaal* en *Luitenant Gouverneur-Generaal* DE KOCK zaten in denzelfden wagen. Op hen volgde *Sultan* SĔPOEH met zijn gemalin, *Ratoe* SULTAN, in één wagen, en daarna de minderjarige *Sultan* in één wagen met *Commissaris* NAHUIJS. De rijtuigen gingen langzaam voort, de *pradjoerits* van de *kraton* liepen in rijën voor en achter de rijtuigen. Toen zij om 6 uur te *Jogyå* kwamen, stonden de troepen en haije ten zuiden van het fort geschaard. In het oosten, beginnende van den westelijken oever van de *Tjoedi* rivier, stonden eerst de *Soemĕnĕpsche*, dan de *Pamĕkasansche* en dan de Madoeresche *pradjoerits*. De Hollandsche soldaten stonden ten westen van het fort.

Nadat de *Generaals* gezeten waren, werden ter hunner eere met donderend geraas saluutschoten uit geweren en zwaar geschut gedaan. *Sultan* SĔPOEH zat op een gouden *dampar* ter linkerzijde van den *Commissaris-Generaal*, en naast hem zat *Ratoe Sultan*. *Luitenant Gouverneur-Generaal* DE KOCK zat ter regterzijde van den *Commissaris-Generaal;* naast hem zaten *Commissaris* NAHUIJS, de minderjarige *Sultan* op een zilveren *dampar*, en eindelijk *Pangeran Adipati* PAKOEALAM. Deze personen zaten allen op stoelen, de anderen stonden maar. Nadat men wijn gedronken had, keerden *Sultan* SĔPOEH en de minderjarige *Sultan* naar de *kraton* terug. Zij werden door den *Resident* van *Jogyå* begeleid, en ontvingen 11 saluutschoten met zwaar geschut. Daarop gingen al de anderen ook uiteen.

Om 5 uur 's avonds was er diner bij de beide *Generaals*. De *Kolonel* en de *Majoors*, alsmede *Pangeran Adipati* van *Madoerå* en zijn broeder *Pangeran* SOERJÅ-ADININGRAT en *Pangeran Adipati* van *Pamĕkassan* waren ook genoodigd. Bij 't instellen van toasten werd er ook een toast ingesteld op Z. Hoogheid den *Sultan* van *Madoerå*, en werden zijne gehechtheid, trouw en de aanzienlijke hulp, die hij aan het Gouvernement bewees, uitdrukkelijk vermeld. Na het eten zei de *Commissaris Generaal*: "ik verzoek den *Pangeran Adipati* van *Madoerå* vele "groeten van mij aan Z. Hoogheid den *Sultan* te zenden, en "verder draag ik hem op aan Z. Hoogheid den *Sultan* mede te "deelen, dat de *Generaal* zeer veel van *Pangeran Adipati* en "zijn broeder houdt."

Daarop verzocht *Luitenant Gouverneur-Generaal* DE KOCK hem ook vele groeten aan Z. Hoogheid den *Sultan* te doen. *Pangeran Adipati* nam dit op zich met de woorden: "al wat de "Heeren mij gezegd hebben zal ik in een brief vermelden."

Vrijdag morgen gingen *Sultan* SĔPOEH met *Ratoe* SULTAN wederom naar het fort; zij werden begeleid door de zoons en bloedverwanten van den *Sultan*, door *Raden Adipati* DANOERĔDJÅ en al zijn *Boepatis*. Nadat zij een poos bij de beide *Generaals* gezeten hadden, keerden de beide *Sultans* naar de *kraton* terug.

Op den volgenden Zaturdag gingen de beide *Generaals* naar de *benteng* van *Dånålåjå*. *Pangeran Adipati* van *Madoerå* met zijn broeder en *Pangeran Adipati* van *Pamĕkassan* gingen mede. Bij hun aankomst te *Dånålåjå* ontvingen zij 33 saluutschoten uit zwaar geschut. Toen zij de *benteng* geïnspecteerd hadden, keerden zij naar de stad terug.

Nadat zij in het fort een weinig uitgerust hadden, gingen zij naar de *kraton*, begeleid door *Pangeran Adipati* van *Madoera* met zijn broeder en door *Pangeran Adipati* van *Pamĕkassan*. De Madoeresche, *Soemĕnĕpsche* en *Pamĕkassansche pradjoerits* stonden en haije geschaard. Ook werden er uit zwaar geschut 33 saluutschoten gelost. Nadat zij ongeveer 2 uren in de

kraton gezeten hadden, keerden de *Generaals* naar het fort terug onder 't lossen van 't zelfde aantal saluutschoten.

Den volgenden Zondag ging *Luitenant Gouverneur-Generaal* DE KOCK naar de *benteng* van *Pisangan*, vergezeld van *Pangeran Adipati* van *Madoerå* en zijn broeder. Toen hij daar niet lang geweest was keerde hij naar de stad terug.

's Avonds om 5 uur kwamen *Pangeran Adipati* van *Madoerå* met zijn broeder, en de *Pangeran Adipati* van *Pamĕkassan* en *Soemĕnĕp*, bij den *Generaal* ten eten. Na het diner zei de *Commissaris Generaal* tot *Pangeran Adipati* van *Madoerå*, dat hij later, als die *Jogyåsche* oorlog afgeloopen was, nog eens naar *Madoerå* wilde gaan om Z. Hoogheid den *Sultan* te ontmoeten, en dat hij dan ook een visite bij hem en zijn broeder zou maken. Daarop ging 't gezelschap uiteen.

Maandag morgen om 4 uur keerden de beide *Generaals* weêr naar *Soeråkartå* terug. *Pangeran Adipati* van *Madoerå* en zijn broeder vergezelden hen tot *Gòwok*, even als *Pangeran Adipati* van *Pamĕkasan* en de *Pangerans* van *Soemĕnĕp*. *Majoor* VAN DER WIJCK vertrok te gelijk met de *Generaals*, daar hij naar Holland wilde terugkeeren.

63. Togten in de omstreken van *Dånålåjå*. *Kolonel* CLEERENS bezoekt *Magĕlang* en keert naar *Bagĕlen* terug. Een benteng te *Bligoe* aangelegd. Dood van *Ratoe* ANGGĔR. Dood van *Sultan* SĔPOEH.

Op Donderdag den 17en *Djoemadilawal* (6 Dec. 1827), 's morgens om 4 uur, vertrok *Luitenant Kolonel* SOLLEWIJN van *Dånålåjå* om tegen de dorpen ten zuid-westen van *Dånålåjå* op te rukken. Toen hij een weinig ten zuiden, niet ver van een dorp gekomen was, raakte hij slaags met de *brandals*, en werd er van beide zijden geweervuur geopend, totdat het om half

zes dag werd. 's Morgens om half zes vertrokken *Kolonel* COCHIUS en *Resident* VAN NES met *Pangeran Adipati* van *Madoerå* en zijn broeder *Pangeran* SOERJÅ-ADININGRAT, en verder met *Pangeran Adipati* van *Pamĕkasan* uit *Jogyå*, om de strijdenden te hulp te komen. Zij gingen echter niet langs den grooten weg, maar slopen door de dorpen heen, de woningen in brand stekende. Zij hadden 28 Madoerezen met geweren bij zich, onder *Kapitein Raden Pandji* SÅSRÅWINÅTÅ en *Luitenant Mas* SOERÅDILÅGÅ, alsmede 120 Madoeresche piekeniers onder de *Kapiteins Raden Pandji* SOEMÅNĔGÅRÅ, *Raden Pandji* SOERJÅDIPOETRÅ en *Raden* KOETÅKOESOEMÅ en de *Luitenants Kjai* SĔRANGBAKAT, *Raden* SOERÅDIKDJÅJÅ, *Mas* DJÅJÅRĔKÅSÅ, *Raden* DJÅJÅLĔKSÅNÅ, *Kjai* SINGÅMARITJÅ en SINGÅPÅTRÅ. Het kommando over hen werd door *Raden Toemenggoeng Majoor* DJÅJÅ-ADININGRAT en *Luitenant* POLAND gevoerd. Voorop gingen de *pradjoerits* van de *kraton*, aangevoerd door *Raden Adipati Kolonel* WIRÅNĔGÅRÅ; op hen volgden de huzaren, dan de Madoeresche *pradjoerits* met geweren en dan de Madoeresche piekeniers. *Pangeran Adipati* van *Madoerå*, zijn broeder *Pangeran* SOERJÅ-ADININGRAT en *Pangeran Adipati* van *Pamĕkasan* bevonden zich met al hun eereteekenen bij de Madoeresche piekeniers, die door *Raden Arjå* DJAJENGKOESOEMÅ aangevoerd werden, en bij de civile *mantri's*. Daarop volgde een peloton Hollandsche soldaten, verder 2 stukken geschut, en daarna weêr Hollandsche soldaten. Omstreeks 9 uur kwamen zij ten westen van de plaats, waar gestreden werd, en de partijen elkander nog niet lang met geweervuur bestookten. *Kolonel* COCHIUS beklom met al zijn troepen een kleinen berg, genaamd *Goenoeng Padokan*, en zag maar naar de strijders. Maar *Luitenant* POLAND trok met 28 van geweren voorziene Madoeresche *pradjoerits*, onder *Kapitein Raden Pandji* SÅSRÅWINÅTÅ en *Luitenant Mas* SOERÅDILÅGÅ, en 28 Madoeresche piekeniers, onder *Kapitein Raden Pandji* SOEMÅNĔGÅRÅ en *Luitenant Raden* DJÅJÅLĔKSÅNÅ, de dorpen rond om de huizen in brand te steken. Hij bemagtigde zelfs 2 kleine kin-

deren, een meisje van 9 jaar en een jongetje van 4 jaar, waarom hij met de moeder worstelde. De *pradjoerits* van de *kraton* staken de woningen in de dorpen ook in brand. Daarop viel er regen. Omstreeks 11 uur werd de strijd gestaakt. Niet lang daarna keerde *Kolonel* Cochius met al zijn troepen naar *Jogyå* terug, terwijl *Luitenant Kolonel* Sollewijn met zijn kolonne naar *Dånålåjå* terugkeerde. De *brandals* vlugtten naar 't gebergte, daar hun huizen door de Hollanders in asch gelegd waren.

Op Donderdag den 10en *Djoemadilawal* (29 Nov. 1827) werd *Goesti Raden* Ngabdoel Samad door *Kolonel* Cleerens in tegenwoordigheid van *Generaal* van Geen, die te *Magelang* woonde, gebragt en deze ontving hem met de meeste welwillendheid. Zaturdag den 26en *Djoemadilawal* (15 Dec. 1827) keerde *Kolonel* Cleerens met *Goesti Raden* Ngabdoel Samad, begeleid door *Raden Pandji Kapitein* Soerådipoerå, naar *Bagělen* terug.

Generaal Majoor van Geen en *Resident* Valck rukten met hun troepen uit naar *Bligoe*, om daar een *benteng* aanteleggen. Nadat zij aan den daarmeê belasten persoon de noodige aanwijzingen gedaan hadden, keerden zij weêr naar *Magělang* terug.

Woensdag den 14en *Djoemadilakir* 1755 (3 Jan. 1828) 's avonds om 5 uur kwam *Ratoe* Anggěr, eene dochter van *Sultan* Sěpoeh van dezelfde moeder als *Sultan* Rådjå, gehuwd met *Raden Adipati* Danoerědjå, in de *kraton* aan verval van krachten te overlijden. Zij was de eigen grootmoeder van den minderjarigen *Sultan* door zijn moeder.

Donderdag avond om 8 uur overleed *Sultan* Sěpoeh na geneeskundige behandeling. Vrijdag om 10 uur werd hij te *Pasargědé* begraven in het graf van zijn grootvader, *Panembahan* Senåpati ingalågå. De derde doode in dien tijd was *Pangeran* Mangkoediningrat, die te *Ambon* overleed. De 3 lijken werden eerst in de kist gelegd, en toen begraven. *Pangeran Adipati* van *Madoerå*, zijn broeder *Pangeran* Soerjå adining-

RAT, *Pangeran Adipati* van *Pamĕkasan* en de *Pangerans* van *Soemĕnĕp* volgden het lijk (van *Sultan* SĔPOEH) naar *Pasargĕdé* in gezelschap van den *Secretaris* van *Jogyå*.

64. De opstand in de buitenprovinciën, vooral in *Djipang* en *Radjĕkwĕsi*. Madoeresche hulptroepen derwaarts gezonden. Verschillende togten in 't *Rembangsche*. De opstand aldaar gedempt.

Nadat *Raden Toemenggoeng* SÅSRÅDIILÅGÅ het rijk van *Jogyå* verlaten had, verzocht hij *Sultan* NGABDOEL CHAMID den opstand in de buitenprovinciën en strandgewesten te verbreiden, daar hij vroeger *Prijaji* in de buitenprovinciën geweest was. Daarom ging hij dadelijk naar *Djipang* en *Radjĕkwĕsi*, omdat daar familie van hem woonde. SÅSRÅDIILÅGÅ verzamelde in *Radjĕkwĕsi* een aanzienlijke legermagt. Zelfs vele inwoners van *Sidajoe* en *Toeban* verhuisden daarheen, omdat de *brandals* het gewest *Toeban* afliepen.

Toen dit aan *Luitenant Gouverneur-Generaal* DE KOCK bekend geworden was, gaf hij spoedig last aan *Majoor* DU PERRON van *Magelang* om naar *Radjĕkwĕsi* op te rukken. Op Maandag den 5en *Djoemadilakir* 1755 (24 Dec. 1827) vertrok *Majoor* DU PERRON van *Magĕlang* naar *Radjĕkwĕsi* met een kolonne. Van de Madoeresche *pradjoerits* gingen er 40 mede onder *Luitenant* SENAH, die te *Manoreh* in bezetting lagen. Van de Hollandsche troepen, die zich te *Jogyå* bevonden, werden ook eenigen naar *Radjĕkwĕsi* gezonden. Van de hulptroepen gingen de *Soemĕnĕppers* mede.

Zijn Hoogheid *Sultan* TJÅKRÅ-ADININGRAT van *Madoerå* ontving een brief van het Gouvernement, waarin hij verzocht werd *pradjoerits* als versterking naar *Radjĕkwĕsi* te zenden. Dadelijk liet Z. H. de *Sultan* zijn *Patih*, *Raden Adipati* KOESOEMÅ-ADININGRAT bij zich komen en gaf hem last om *pradjoerits*

te verzamelen. *Raden Adipati* nam dien last op zich, verwijderde zich, en gaf de noodige bevelen. Na verloop van eenige dagen was het *Raden Adipati* gelukt 2 kompagnieën *pradjoerits* onder de wapens te brengen. Hun *Majoor* was een neef en schoonzoon van den *Sultan* zelven en heette *Raden Arjå* Poerwånĕgårå; hij was een zoon van *Raden Adipati* Poerwånĕgårå, die te *Samarang* overleed. De *Kapiteins* waren *Raden Pandji* Wasingsari, een zoon van *Raden Pandji* Wasingsari, die te *Tempel* overleed, en *Raden Pandji* Wirådiningrat, een verre neef van den *Sultan*. De *Luitenant-Adjudant* was *Raden* Poespålĕksånå. De gewone *Luitenants* waren *Raden* Wirådipoerå, *Raden* Såsrådipoerå, *Kjai* Djåjåråsâ en *Raden* Soeråsĕntikå. De onderofficieren hadden den titel van *lowah*. Voorts waren er 2 stukken geschut bij met 6 (Madoeresche) en 2 Hollandsche kanonniers. Van de *pradjoerits* waren 20 met geweren en 160 met pieken gewapend. Voorts waren er één tamboer en één pijper. Zij werden begeleid door één *Luitenant*, de Kommandant van het fort van *Madoera*, met 30 van zijn soldaten en één korporaal; te zamen met officieren en onderofficieren 230 man.

Daarop stelde *Raden Adipati* Koesoemå-adiningrat aan Z. H. den *Sultan*, aan den *Adsistent-Resident* van Teijlingen en aan den Kommandant voor, om de *pradjoerits* te laten vertrekken op Zondag den 11^{en} *Djoemadilakir* 1755 (30 Dec. 1827) en daarvan kennis te geven aan *Kolonel* Bonnelle van *Soerabaja* en *Kolonel* Beurlin. Dientengevolge kwam *Kolonel* Beurlin te *Madoerå*, om de troepen, die vertrekken zouden, te inspecteren. Zondag stonden allen voltallig op de *aloen-aloen* en marschvaardig. *Raden Arjå* Poerwånĕgårå had zijn uniform aan, en nam afscheid van zijn moeder, haar voeten kussende, en deze bedwong met moeite haar tranen, daar *Raden Ajoe Adipati* Poerwånĕgårå alleen nog dezen zoon bij zich had na 't vertrek van zijn ouderen broeder. Dewijl zij zeer godsdienstig was en ervaren in de kennis der Mohammedaansche

godsdienst; vertrouwde zij haar zoon toe aan den almagtigen schepper, den hoogverheven *Allah*.

Daarop vertrokken al de troepen van de *alòen-aloen*, marcheerden naar *Sambilangan*, gingen daar scheep en stapten te *Sidajoe* aan wal. Verder gingen zij over land naar *Toeban*, waar zij op Woensdag den 14den *Djoemadilakir* (2 Jan. 1828) 's avonds om 6 uur aankwamen. Zij ontmoetten daar *Kapitein* SCHIPPERS en (den *Adsistent-Resident*) MEIJER.

Donderdag morgen om 7 uur vertrok *Kapitein* SCHIPPERS met zijn troepen, met *Raden Arjå Majoor* POERWÅNĔGÅRÅ en de zijnen, en met den Kommandant (van *Madoerå*, genaamd *Luitenant* HEGGIE) en zijn manschappen van *Toeban* om op te rukken naar het dorp *Kĕdokan* onder *Sidajoe*. De regenten van *Toeban* en *Sidåjoe* rukten tegelijk met hen op. Bij hun komst te *Kĕdokan* vonden zij het verlaten. De Hollandsche en Madoereesche troepen hielden daar 2 uren halt, en toen gingen zij weer op marsch naar het dorp *Maölånå*. Toen zij ongeveer ½ uur geloopen hadden, en in het dorp *Maölånå* kwamen, ontmoetten zij omstreeks 300 *brandals*. Dadelijk begon het geweervuur van weerszijden. De strijd begon 's morgens om 9 uur en duurde tot 11 uur. Toen trokken de *brandals* al vechtende terug. De Madoeresche *pradjoerits* zetten hen achterna, en daarop vlugtten al de *brandals* met grooten spoed. De Hollandsche en Madoeresche troepen vervolgden hen tot aan hun woningen. Zij vonden die verlaten, plunderden ze uit en staken ze toen allen in brand. Hun buit bestond uit 2 *bĕndé's*, 1 *gamelan* en 4 paarden.

Op den 18en *Djoemadilakir* (6 Jan. 1828) ging er een Hollandsch detachement uit om *brandals* te zoeken. Bij den berg *Kĕdaton* komende, zagen zij *brandals* wegvlugten, en zich met anderen in het dorp *Kĕdaton* vereenigen. De Hollandsche infanterie, de *pradjoerits* en de *Djajengsĕkars* staken toen de woningen der vlugtende *brandals* in brand. Nadat de vlugtelingen zich met hun makkers tot één bende vereenigd hadden, vertrokken zij noordwaarts naar het dorp *Bokinking*. Zij

waren naar gissing 40 man sterk, en hadden één vaandel bij zich. Bij hun komst op de grens van het dorp *Bokinking* staken de *brandals* dit in brand. Toen de Hollanders dit zagen, keerden *Kapitein* SCHIPPERS en de Kommandant met hun troepen terug naar de huizen, die de *brandals* in brand gestoken hadden. De *brandals* vlugtten toen naar het zuiden, maar de Hollandsche troepen hielden hier halt om de omliggende dorpen tot onderwerping te brengen. Om 11 uur keerden zij naar hun tijdelijke verblijven terug.

Op den 21en van die maand (9 Januari 1828) ging de Hollandsche krijgsmagt van daar om *brandals* te zoeken. Zij marcheerde in 2 afdeelingen: de een, onder bevel van den Kommandant en den *Raden Adipati* van *Toeban* met 1 kompagnie Madoerezen, ging westwaarts naar het dorp *Kĕdaton*. *Kapitein* SCHIPPERS met zijn troepen en *Raden Arjå Majoor* POERWÅNĔGÅRÅ en zijn troepen gingen zuidwaarts. Bij het dorp *Kĕmbang-bĕlo* ontmoetten zij *brandals* en werden met hen handgemeen. Nadat het geweervuur van weêrszijden ongeveer 1 uur geduurd had, vlugtten de *brandals*. De Hollanders maakten 3 stukken geschut met de kogels buit, staken de woningen der *brandals* in brand en trokken toen westwaarts. Daar troffen zij 3 *brandals* aan; een van hen onthoofden zij, en de beide anderen namen zij mede naar *Toeban*.

De Hollandsche troepen hadden nu al veel dorpen onderworpen, nl. 30 stuks; 4 *Boelkijås* en 10 Chinezen hadden zich ook onderworpen, en van de Javanen bood elken dag de een na den ander zijn onderwerping aan de Hollanders aan.

Dingsdag den 28en (beter den 27en) *Djoemadilakir* (15 Januari 1828) rukte de Hollandsche krijgsmagt met *Raden Arjå Majoor* POERWÅNĔGÅRÅ en zijn troepen uit naar het dorp *Dempel* onder *Toeban*. Bij hun komst aldaar zagen zij ongeveer 60 brandals, die naar alle kanten heenvlugtten, toen men op hen pelotonsvuur gaf. Nadat hun verblijfplaatsen in brand gestoken waren, keerden de Hollanders en Madoerezen naar *Toeban* terug.

Op den volgenden Donderdag rukten de Hollandsche en Madoeresche troepen weêr uit, en wel naar het dorp *Piring*, ook onder *Toeban*. Zij vonden er geèn *brandals*, maar troffen daar een kolonne troepen aan, die van *Bandjar* kwam. Zij bleven daar overnachten, en toen keerden de troepen van *Toeban* weêr naar *Toeban* terug, terwijl de kolonne van *Bandjar* daar nog bleef.

Op Zondag den 3en *Rĕdjĕp* (20 Januari 1828) kwamen al de troepen, die *Toeban* bezet hadden, onder de wapens, omdat *Generaal* HOLSMAN daar komen zou. *Raden Arjå Majoor* POERWÅNĔGÅRÅ was met zijn troepen in het dorp *Epoh*, ongeveer 1 paal van de stad, gelegerd. Omstreeks half-twaalf kwam de *Generaal* in het kampement van *Raden Arjå Majoor*, en vroeg hem naar het aantal van zijn manschappen; waarop *Raden Arjå Majoor* antwoorde: „ik heb van *Madoerå* 2 kompagniën medegenomen.” Daarop steeg de *Generaal* weêr in zijn rijtuig. *Raden Arjå Majoor* en *Raden Adipati* van *Toeban* volgden het rijtuig te paard. Te *Toeban* ging de *Generaal* naar de woning van den Heer MEIJER, *Assistent-Resident* van *Toeban*. De *Generaal* gaf de hand aan *Raden Adipati* van *Toeban* en aan *Raden Arjå Majoor*; de laatste bragt hem toen de groeten over van Z. Hoogheid den *Sultan* van *Madoerå*. De *Generaal* knikte met het hoofd, bedankte hem, en verzocht wederkeerig vele groeten aan Z. Hoogheid den *Sultan* van *Madoerå* overtebrengen.

Op den volgenden Donderdag vertrokken *Raden Arjå Majoor* POERWÅNĔGÅRÅ en de Kommandant met al hun troepen van *Toeban* naar *Radjĕkwĕsi*. Om 2 uur te *Dempel* komende, hielden zij een oogenblik halt, en toen gingen zij verder. ’s Avonds om 7 uur staakten zij hun marsch, en bleven midden in het bosch overnachten om den volgenden morgen te vertrekken. Den volgenden dag weêr vertrekkende, kwamen zij om 5 uur ’s avonds bij het dorp *Bĕron*, waar zich een menigte *brandals* bevonden, die daar een *benteng* aangelegd hadden. Aanstonds was het een hevig gevecht. De Madoeresche *pradjoerits* schreeuwden, en tracht-

ten de *benteng* te overmeesteren, terwijl de partijën elkander hevig beschoten. Om 6 uur stormden de Madoeresche *pradjoerits* onder luid geschreeuw vooruit. *Raden Arjå Majoor* POERWÅNĔGÅRÅ was nog een jeugdig officier, van een dapperen inborst, en aanstonds bereid om zelf deel aan het gevecht te nemen en storm te loopen. Toen zijn manschappen dit zagen, liepen zij vóór hem vooruit. De *brandals* ziende, hoe de Madoerezen onder woest geschreeuw vooruit stormden, en niet in staat om aan de als een fijne regen neêrvallende kogels weêrstand te bieden, vlugtten in der haast weg. De Madoeresche *pradjoerits* traden toen de *benteng* binnen. Daarbij sneuvelden 2 Madoeresche onderofficieren aan kogelwonden, met name BARATKALIMÅ en WIRÅPATI. De onderofficier vaandeldrager *Raden* DJÅJÅ SASMITÅ was gewond. Daarna sloegen de Hollanders en Madoerezen hun bivak in het dorp *Bèngel* op.

Des Vrijdags vertrokken zij van *Bèngel* om naar *Radjĕkwĕsi* te gaan. Om 10 uur 's avonds in het dorp *Pelem* komende, ontmoetten zij *Generaal* HOLSMAN met al zijn troepen. Zij overnachtten daar. Des morgens schaarden zij zich allen in 't gelid, ten einde *Radjĕkwĕsi* te belegeren. Zij waren ongeveer 3000 man sterk. Toen allen gereed waren, vertrokken zij naar *Radjĕkwĕsi*, en sloten dit van alle zijden in; doch zij vonden de plaats verlaten. De *Generaal* en zijn officieren traden de stad binnen, en hielden halt op de *aloen-aloen*. Eenige oogenblikken later gaf de *Generaal* last aan *Kapitein* SCHIPPERS, *Kapitein* DE LASSASIE en *Luitenant* TAKLIR (TEGELAAR?) om met hun troepen *brandals* in de dorpen op te zoeken. Deze vertrokken daarop. *Kapitein* SCHIPPERS ging met de zijnen naar de dorpen ter regter en linker zijde, maar vond ze allen verlaten.

Op Zondag morgen om 7 uur hoorde de *Generaal* schieten in het dorp *Pandangan*. Hij liet *Raden Arjå Majoor* POERWÅNĔGÅRÅ met zijn *pradjoerits* daarheen trekken, te gelijk met de *Toebansche* colonne. Daar komende vonden zij het al door de Hollandsche troepen van *Bandjar* ingenomen. Zij bleven in

het dorp *Gadongan* overnachten, en vertrokken den volgenden morgen weêr naar *Radjĕkwĕsi*, waar zij op nieuw bleven vertoeven. Daar het nu echter te *Radjĕkwĕsi* al rustig geworden was, kregen *Raden Arjå Majoor* Poerwånĕgårå en Kommandant Heggie order, om met hun troepen naar *Madoerå* terug te keeren.

Op Vrijdag den 29en *Rĕdjĕp* (15 Febr. 1828) vertrokken *Raden Arjå Majoor* Poerwånĕgårå en Kommandant Heggie met al hun troepen van *Radjĕkwĕsi* om naar *Madoerå* terug te keeren. Zaturdag om 1 uur kwamen zij te *Toeban*. Den daarop volgenden Maandag van daar vertrekkende, kwamen zij des Dingsdags te *Sidajoe*, en op Woensdag den 1en *Roewah* 1755 (20 Febr. 1828) kwamen *Raden Arjå Majoor* Poerwånĕgårå en Kommandant Heggie met al hun troepen in welstand te *Madoerå* aan, tot groote vreugde van Z. M. den *Sultan* van *Madoerå* en van de moeder van *Raden Arjå Majoor* Poerwånĕgårå. Zij waren hoogst verblijd, omdat hun (schoonzoon en) zoon in welstand teruggekeerd was.

65. Togt naar *Soembĕrpakes*. Gevecht aldaar. Twee voogden over den minderjarigen *Sultan* aangesteld. Togten naar en gevechten te *Ireng-ireng*. *Kolonel* Cleerens keert naar *Magelang* terug.

Kolonel Cleerens, die zich in de *benteng* van *Manoreh* ophield, vertrok naar *Soembĕrpakes* ten zuiden van *Brinkilan*, vergezeld van een kolonne en van *Goesti Raden* Ngabdoel Samad, en 11 met geweren en 51 met pieken gewapende *pradjoerits*, onder de *Kapiteins Raden Pandji* Soerådipoerå en *Raden* Arjå Djajengrånå en den *Luitenant Kjai* Djåjåbråtå. *Kapitein Raden Pandji* Soerådipoerå kreeg onder weg de heete koorts, en gaf bloed op, zoodat men hem in de *benteng* van *Maren* achterliet. Toen al de troepen te *Soembĕrpakes* aangekomen waren, sloegen zij daar hun verblijf op.

Zaturdag den 15en (beter den 16en *Redjep* (2 Febr 1828) 's namiddags kwamen de *brandals* de Hollandsche troepen belegeren. Zij werden aangevoerd door *Raden Mas* Soekoer en *Toemĕnggoeng* Kĕrtå pangalasan, terwijl *Kolonel* Cleerens juist naar de *benteng* van *Maron* was teruggekeerd. *Goesti Raden* Ngabdoel Samad had toen juist de heete koorts, maar toch kwam hij buiten het kamp en voegde zich bij de Hollandsche officieren. Het gevecht begon. Nadat het geweervuur één uur geduurd had, sneuvelden de *Toemĕnggoeng* van de *brandals* en 3 personen zonder rang door kogelwonden, en daarop trokken alle *brandals* terug. De *Kolonel* kwam nu te *Soembĕrpakes*, maar de *brandals* waren al weggegaan. Toen *Goesti Raden* Ngabdoel Samad den volgenden morgen nog ziek was, werd hij door *Kolonel* Cleerens naar de *benteng* van *Maron* medegenomen, daar die *benteng* nu geheel gereed was.

Dewijl *Sultan* Sĕpoeh gestorven was en de minderjarige *Sultan* nog niet in staat was om te regeren, werd in overleg met het Gouvernement besloten wederom 2 voogden aan te stellen, en wel *Pangeran* Adiwinåtå, een zoon van *Sultan* Sĕpoeh, en *Pangeran* Mangkoekoesoemå, een jongeren broeder van denzelfden.

Op Maandag den 4en *Rĕdjĕp* 1755 (21 Jan. 1828) verhieven *Commissaris* Nahuijs en *Resident* van Nes die beide *Pangerans* tot voogden van den minderjarigen *Sultan*. Het toezigt over de *kraton* werd opgedragen aan *Raden Mas Toemĕnggoeng* Joedånĕgårå, een jongeren broeder van des jeugdigen *Sultans* moeder, verder aan *Ratoe Agĕng*, de moeder van den jeugdigen *Sultan* en aan *Ratoe Mas*, weduwe van (wijlen) *Sultan* Rådjå.

Sultan Ngabdoel Chamid hield toen zijn verblijf in het dorp *Kasambiråtå*; maar zijn krijgsmagt was nu al verminderd.

Zaturdag den 30en *Rĕdjĕp* (16 Febr. 1828) 's morgens om 4 uur vertrok *Majoor* Cox van Spengel van de stad *Mataram* (*Jogyå*), en rukte zuidwaarts op naar het dorp *Irĕng-irĕng* omdat daar, naar men verhaalde, veel *brandals* waren. Hij nam troepen mede, maar geen geschut, omdat men dat om den modderigen weg niet vervoeren kon. Ook nam hij 10 hu-

waren meê en verder 25 Madoeresche *prdajoerits* met geweren onder *Kapitein Raden Pandji* SÅSRÅWINÅTÅ en *Luitenant Raden* SĔTJÅDIPOERÅ, en 100 piekeniers onder de *Kapiteins Raden Pandji* SOEMÅNÅGÅRÅ, *Raden Pandji* DJÅJÅDIPOERÅ en *Raden Pandji* DEWÅKOESOEMÅ en de *Luitenants Kjai* SINGÅMĔNGGÅLÅ, *Kjai* SĔRANGBAHAT, *Kjai Mas* DJÅJÅRĔKSÅ, *Kjai* SINGÅMARITJÅ, *Raden* DJÅJÅLĔKSÅNÅ, *Kjai Mas* AMONGDJÅJÅ en SINGÅPÅTRÅ, gekommandeerd door *Raden Toemenggoeng Mojoor* DJÅJÅ-ADININGRAT en *Luitenant* POLAND. Ook waren er 10 met geweren en 20 met pieken gewapende *pradjoerits* van *Soemĕnĕp* bij, onder *Raden Toemĕnggoeng Mojoor* SOERĔNGRÅNÅ. De *Kapitein* der met geweren gewapende *Jonkers* was RĔKSÅDJÅJÅ. Voorts waren er maar 4 *pradjoerits* van *Pamĕkasan* met geweren bij, onder *Luitenant* LĔMBOE SOERANGGÅNÅ. Allen te zamen waren zij 300 man in getal.

Toen zij ten zuiden van de *kraton* gekomen waren, verdeelden de troepen zich in 2 afdeelingen: *Luitenant* POLAND met de *Madoeresche*, *Soemĕnĕpsche* en *Pamĕkasansche pradjoerits* ging links af door de sawahvelden. *Mojoor* COX met zijn troepen en 100 Madoeresche piekeniers onder *Luitenant* SINGÅPÅTRÅ sloeg regts af en ging langs den grooten weg.

Luitenant POLAND kwam zonder bezwaren in het dorp *Irĕngirĕng*, maar vond het verlaten. Hij stak het in brand, en vertrok toen in een zuidwestelijke rigting. Nadat hij een paar dorpen voorbij gegaan was, zag hij 4 *brandals* te paard, en bij zijn nadering schoten zij op hem; maar toen de Hollanders terugschoten trokken de *brandals* niet lang daarna terug; onder de vervolging verloor men hen uit het oog. *Luitenant* POLAND wendde toen een list aan, en hield zich, als of hij terugtrok. Toen de Hollanders nu terugtrokken, en de *brandals* hen van achter beschoten, maakten de Hollanders weêr front, schoten terug, en toen trokken niet lang daarna de *brandals* terug. Bij de vervolging verloren de Hollanders hen op nieuw uit het oog. Zij hielden zich toen andermaal alsof zij terugtrokken, en toen kwamen de *brandals* weêr en

schoten van achteren op hen. De Hollanders keerden zich toen weêr om, en schoten op de *brandals*, die zich daarop aan hun gezigt onttrokken. Daarop vervolgden de Hollanders hen door de dorpen om te trekken. Maar toen *Luitenant* POLAND zag, dat de vervolgde *brandals* in een omgekeerde rigting achterwaarts liepen, zei hij tot *Raden Arjå Majoor* DJÅJÅ ADININGRAT: „*Majoor!* ik ben hier niet op mijn gemak. Op dit „terrein is geen ruimte genoeg; 't is beter naar een open plek „terug te keeren, want de *brandals*, die in een tegenovergestelde rigting vlugten, hebben plan om ons te omsingelen. „Ook verwonder ik mij ten hoogsten over *Majoor* COX, want „wij zijn nu al 3 uur in gevecht, en *Majoor* COX wil ons niet „helpen."

Raden Toemĕnggoeng Majoor antwoordde: „ik laat het geheel „aan u over, en voeg mij naar uw verlangen."

De Hollandsche troepen trokken nu werkelijk terug. Toen zij op de sawahvelden kwamen, schoten de *brandals* op hen in den rug, en hun kogels vielen in grooten getale neder; maar de Hollanders marcheerden steeds verder, in de achterhoede een weinig tegenweer biedende.

Kort daarna zag *Luitenant* POLAND de troepen van *Majoor* COX in het noordwesten. Hij hield nu halt, stelde zijn troepen in 't gelid, en onderhield met de *brandals* een gestadig geweervuur. Doch toen hij nog meer *brandals*, met een vaandel bij zich, te zien kreeg, zond *Luitenant* POLAND een paar personen uit, om *Majoor* COX berigt (van zijn toestand) te geven. Hij zond *Luitenant* SINGÅMARIMÅ en den onder-adjudant WIRÅTROENÅ. Niet lang daarna kwam er een peloton soldaten, die pas uit *Holland* gekomen waren. Zij rukten voorwaarts, en gaven pelotonsvuur, terwijl *Majoor* COX van de linkerzijde langs een omweg op den vijand afkwam. Toen nu de Hollandsche soldaten en de *Madoereesche*, *Soemĕnĕpsche* en *Pamĕkassansche pradjoerits* druk schoten, vlugtten de *brandals* verstrooid weg, vooral toen zij zagen, dat *Majoor* COX van de linkerzijde op hen afkwam.

Nu kwam ook *Luitenant-Kolonel* SOLLEWIJN met 40 huzaren en lansiers van *Dånåbåjå* onverwachts uit het oosten te voorschijn, en daarop verhaastten de *brandals* hun vlugt. *Majoor* Cox had op zijn marsch van de stad ook *brandals* aangetroffen, maar deze wilden niet vechten, en *Majoor* Cox wilde niet op hen afgaan of hen vervolgen, daarom had hij zijn togt gestaakt en zijn troepen maar op de sawahvelden in 't gelid gesteld.

Toen de Hollandsche strijdkrachten zich vereenigd hadden, gingen zij vandaar, om de *brandals* te vervolgen, doch dit was vruchteloos, omdat zij hen te ver moesten vervolgen. Ook was het zeer warm, en waren de troepen vermoeid van het loopen door den diepen modder. *Majoor* Cox viel zelfs van zijn paard, en zijn uniformjas werd met slijk bemorst. *Luitenant* POLAND viel ten gevolge van den diepen modder drie malen van zijn paard. Om die reden hielden alle troepen halt midden op de sawahvelden, staken de dorpen regts en links in brand, en roofden *padi*, kippen, eenden en rundvee. Nadat de Hollandsche troepen ongeveer 1½ uur halt gehouden hadden, vertrokken zij om naar de stad terug te keeren. Een van de dorpen voorbijgaande, werden zij door de *brandals* in den rug beschoten, maar zij beantwoordden hen niet en gingen rustig voort.

Niet lang daarna was er iemand, die *Raden Toemĕnggoeng Majoor* DJåJå-ADININGRAT van achteren toeriep, dat de pijper PAKMANAH in een dorp achtergebleven was; terwijl hij mede aan 't *padi*-rooven was, was hij door veel *brandals* met pieken aangevallen. Hij had toen 2 steken aan den hals, 1 aan de regterhand en 2 in den rug gekregen. Toen *Raden Toemĕnggoeng Majoor* dat hoorde, gaf hij aanstonds aan zijn officieren last om terug te keeren en hem te halen. *Raden Pandji Kapitein* SåSRåWINåTRå gaf zijn paard de sporen, en rende terug, terwijl de *brandals* onophoudelijk naar hem schoten. *Luitenant* POLAND zette zijn paard in den draf, zoodat hij met paard en al in den modder rolde. Nadat men den gewonden pijper op-

genomen had, werd hij door Madoeresche piekeniers weggedragen; daarna gingen alle troepen weêr verder op marsch naar de stad.

De *brandals* volgden hen en schoten op hen, terwijl de troepen hen uit de achterhoede beantwoordden. Digt bij de stad keerden de *brandals* terug, en zóó kwamen de Hollandsche troepen in de stad. Er waren naar gissing 20 brandals, zoo vrouwen als mannen, die achtergebleven waren en zich in de dorpen schuil gehouden hadden, gesneuveld. De Madoeresche pijper was niet gevaarlijk gewond en kon eenige dagen later weêr loopen.

Kolonel Cleerens, die zich te *Soembĕrpakis* onder *Magĕlang* bevond, keerde op den 26en *Roewah* (13 Maart 1828) naar *Magĕlang* terug, medenemende *Goesti Raden* Ngabdoel Samad, die koude koorts had. *Raden Kapitein Pandji* Soerådipoerå ging met hem mede.

66. *Generaal* de Kock vestigt zich te *Magĕlnag*. *Generaal* van Geen verlaat *Java*. Zieke Madoerezen naar *Madoerå* teruggezonden. *Pangeran Adipati* van *Pamĕkasan* keert naar *Pamĕkasan* terug. Het Madoeresche jonkercorps opgerigt.

Op den 26en *Roewah* (13 Maart 1828) kwam *Luitenant Gouverneur-Generaal* de Kock te *Magĕlang*, omdat *Generaal-Majoor* van Geen naar Holland wilde terugkeeren. Deze vertrok den volgenden dag om naar Holland te gaan.

In deze maand *Roewah* werden de *Kapitein* der Madoeresche piekeniers *Raden* Soemådiningrat en *Luitenant* Soerâmenggålå wegens ziekte naar *Madoerå* teruggezonden. Daar de ziekte van *Goesti Raden* Ngabdoel Samad in hevigheid toenam, vroeg hij *Luitenant Gouverneur-Generaal* de Kock verlof om

voorloopig naar *Madoerå* te gaan. De *Generaal* gaf hem dat verlof des te liever, omdat Z. Hoogheid de *Sultan* van *Madoerå* zeer bezorgd was over de langdurige ziekte van zijn zoon.

Op Donderdag den 10en (beter den 11en) *Poeasa* 1755 (27 Maart 1828) vertrok *Goesti Raden* NGABDOEL SAMAD van *Magĕlang*, om naar *Madoerå* terug te keeren. *Raden Kapitein Pandji* SOERÅDIPOERÅ en *Raden Luitenant* DIPÅMĔNGGÅLÅ vergezelden hem.

Luitenant Gouverneur-Generaal DE KOCK keerde niet naar *Soeråkartå* terug, daar hij zijn verblijf maar te *Magĕlang* wilde vestigen.

Pangeran Adipati SANJÅ-ADININGRAT van *Madoerå* en zijn broeder *Pangeran* SOERJÅ-ADININGRAT deden nog bij voortduring te *Jogyåkartå* dienst. De jongste en sterkste Madoeresche *pradjoerits* werden uitgekozen en van geweren voorzien, te zamen 100. De *Kapitein* der piekeniers *Raden Pandji* SOEMÅNĔGÅRÅ werd hun *Kapitein* en hun *Luitenants* waren de *Luitenants* der piekeniers *Kjai* SARANGBAKAT en SINGÅNATRÅ, allen in uniform gekleed. De onder-officieren en soldaten ontvingen kleeding van 't Gouvernement. Deze 100 met geweren gewapende *pradjoerits* werden voltallig gemaakt op den 1en *Poeåså* van 't jaar 1855 (17 Maart 1828).

Op Zaturdag den 12en (beter den 13en) *Poeåså* (29 Maart 1828) werd *Raden Pandji Kapitein* KARTASMARA wegens langdurige ziekte naar *Madoerå* teruggezonden.

Nadat *Pangeran Adipati* van *Madoerå* en zijn broeder de Hollandsche uniform volgens model droegen, genoten zijn nog meer eerbewijzen van de Hollanders.

Elken morgen werd er van al de Hollandsche troepen, die te *Jogyå* waren, appel gehouden voor het fort, en wel in deze orde: in de regterflank stonden de Madoeresche *pradjoerits*, dan volgden de Hollandsche en Javaansche soldaten, daarop de *Soemĕnĕp*sche *pradjoerits* en eindelijk die van *Pamĕkasan*. *Pangeran Adipati* MANKOE-ADININGRAT kreeg een hoogeren rang en werd *Kolonel*.

Maandag den 21en (beter den 22en) *Poeasa* (7 April 1828) vertrok *Pangeran Adipati Kolonel* Mangkoe-adiningrat van *Pamĕkasan* uit *Jogyå*, om naar *Pamĕkasan* terugtekeeren, en wederom *pradjoerits* te verzamelen, terwijl zijn zoon *Raden Arjå Kapitein* Soerjåwinåtå zijn post als kommandant van zijn troepen waarnam; 30 *pradjoerits* lagen in de *benteng* van *Pisangan*, 20 in die van *Kåmålåkå*, 30 in die van *Bamboel* en 30 in die van *Krĕtèk*. Te *Jogyå* waren 48 man, en 13 lansiers lagen in de *benteng* van *Dĕlanggoe*.

Pangeran Adipati van *Madoerå* en zijn broeder bleven te *Jogyå*; zij beraadslaagden met hun oom *Raden Toemenggoeng Majoor* Djåjå-adiningrat en Sajid Chasan over de *loerahs* van de Madoeresche piekeniers. Daar hun *pradjoerits* nu met geweren gewapend waren, was 't aantal *loerahs* nu te groot, en zoo men van hen gewone soldaten met geweren maakte, zouden zij zich zeker gekrenkt gevoelen, omdat zij nu den naam van *loerah* hadden. Daarom kwamen zij overeen om hen tot *soldaat-jonkers* aantestellen, die de beide *Pangerans* moesten beschermen, als er wat te doen was. Dit geschiedde. De jonge en sterke *loerahs*, ten getale van 20 werden uitgekozen en tot *soldaat-jonkers* aangesteld met 1 sergeant en 2 korporaals, zoodat er dus 17 gewone soldaat-jonkers waren. *Raden* Daeng, een halve neef van den *Pangeran* zelven, werd tot hun *Luitenant* aangesteld. Hun *Kapitein* was tevens *Kapitein* van de 1e kompagnie, die met geweren gewapend was, nl. *Raden Pandji* Sasråwinåtå; die van de 2e kompagnie heette *Raden Pandji* Soemånĕgårå. De *Kapitein* bij de 1e kompagnie Madoeresche piekeniers was *Raden Pandji* Soerjådipoetrå, die van de 2e kompagnie *Raden Pandji* Djåjådipoerå, die van de 3e kompagnie *Raden Pandji* Dewåkoesoemå, en die van de 4e heette *Raden* Roetakoesoemå.

Over deze nieuwe regeling waren *Kolonel* Cochius en *Luitenant* Poland hoogst verblijd.

67. Togt naar *Samen*. *Pangeran* Nåtå-adiningrat gaat tot de Hollanders over. Verplaatsing van Hollandsche ambtenaren. Aanval op *Jogyå*. *Sultan* Ngabdoel Chamid te *Pasikan* en *Kasambirâtå*.

Op Vrijdag den 2en (beter den 3en) *Sawal* (18 April 1828) 's morgens om 5 uur vertrok *Kolonel* Cochius van *Jogyå* om naar het dorp *Samen* op te rukken, daar men verhaalde, dat *Sultan* Ngabdoel Chamid naar dat dorp wilde gaan, en zich daar een Prins met name *Pangeran* Nåtå-adiningrat, een zoon van *Pangeran Mankoeboemi*, zou komen onderwerpen. De Kolonel nam een kolonne mêe, benevens 26 Madoeresche *padjoerits* met geweren onder *Kapitein Raden Pandji* Såsråwinåtå en 26 Madoeresche piekeniers onder *Luitenant Kjai* Singåmaritjå. Zij marcheerden tegelijk met *Raden Adipati Luitenant-Kolonel* Wiråněgårå en zijn troepen die *Gowok* bezet hadden, en met *Luitenant-Kolonel* Sollewijn en zijn kolonne, die in de *benteng* van *Dånålåjå* gelegerd was.

Toen zij ongeveer om half twaalf bij het dorp *Samen* kwamen, tastte *Luitenant-Kolonel* Sollewijn het dorp onmiddellijk aan, terwijl hij zelf aan 't hoofd van zijn kolonne voorwaarts trok. Digt bij het dorp zag hij de *brandals* in het dorp in 't gelid staan. Nadat hij 2 maal met geschut op hen had laten vuren, bonden de *brandals* hun wapens in bundels, en wenkten met onderste boven gekeerde vaandels. Daarop kwamen *Kolonel* Cochius, *Luitenant Kolonel* Sollewijn en de officieren, vergezeld van *Raden Adipati Luitenant Kolonel* Wiråněgårå nog digter bij. Toen de aanvoerder der *brandals*, *Pangeran* Nåtå-adiningrat, de Hollandsche officieren zag naderen trad hij spoedig vooruit, en groette *Raden Adipati Luitenant Kolonel* Wiråněgårå vriendschappelijk. Zij zetten zich in de sawahvelden maar op den grond neder. Na ongeveer 1½ uur vertrokken de

Hollandsche troepen met *Pangeran* Nåtå-Adiningrat en zijn gezin, dat echter niet talrijk was. Het bestond uit 2 jongere zusters, vrouwelijke bedienden en 2 kleine kinderen. Zijn wapens waren niet anders dan eereteekenen, die door 12 man gedragen werden.

Toen zij om 5 uur in de stad kwamen, werd *Pangeran* Nåtå-adiningrat met zijn familie in het fort gebragt. Nadat hij eenigen tijd bij *Resident* van Nes gezeten had bragt *Raden Adipati* Danoerĕdjå hem bij den minderjarigen *Sultan*. Daarna werd *Danoerdjan* hem en zijn gezin als logies aangewezen.

De Heer de Vogel, die *Resident* was van *Madoerå*, *Pamĕkasan* en *Soemĕnĕp*, werd benoemd tot *Resident* van *Djapårå*, en het bestuur van *Madoerå*, *Soemĕnĕp* en *Pamĕkasan* werd nu weêr als vroeger geregeld, daar de heer van Haak van *Soeråbåjå* het weer als *Resident* bestuurde. Het werd verder maar bestuurd door een *Assistent-Resident*, die onder *Resident* van Haak van *Soeråbåjå* stond. Een maand later werd de *Assistent-Resident* van Teijlingen van *Madoerå* benoemd tot *Assistent-Resident* van *Djapårå*, en werd hij te *Madoerå* vervangen door den *Assistent-Resident* van *Sålåtigå*, *Baron* van Rheede, die zeer wel was met Z. Hoogheid den *Sultan* van *Madoerå*, en deze hield ook veel van *Baron* van Rheede. Hij en zijn echtgenoote waren zeer geschikt, om Z. H. den *Sultan* en *Ratoe* Ajoenan van dienst te zijn.

Op Maandag den 5en (beter den 6en) *Sawal* (21 April 1828) om 10 uur deden de *brandals* in 't noordwesten van het fort achter de chinesche kamp een aanval op de stad *Jogyå*. Er ontstond een levendig geweervuur tusschen hen en de soldaten die daar de wacht hadden, terwijl de Hollandsche soldaten en de Madoeresche, *Soemĕnĕpsche* en *Pamĕkasansche pradjoerits* voor het fort in 't gelid stonden. Om half twaalf hield het geweervuur op, en om 12 uur keerden de troepen, die aangetreden stonden, naar hun verblijfplaatsen terug. Om 1 uur

werd er weêr op dezelfde plaats als zoo even met geweren geschoten. Spoedig kwam de Hollandsche krijgsmagt voor 't fort weêr onder de wapens. Niet lang daarna werd er op den zuidelijken wal van de *kraton* met geweren geschoten. Maar toen er van den wal van de *kraton* met geschut op de *brandals* geschoten werd, hield het geweervuur op. Achter de Chinesche kamp werd buitengemeen hevig met geweren gevochten. De *brandals* trokken zuidwaarts, en kwamen vlak ten westen van het fort, zoodat hun kogels zelfs in het fort vielen. Om 3 uur hield hun geweervuur op, en werden de aangetreden troepen weêr naar hun kazernes teruggezonden.

Sultan NGABDOEL CHAMID vertrok op Donderdag den 8en (beter den 9en) *Sawal* (24 April 1828) van *Kasambiråtå*, en ging naar het dorp *Pasihan*, 6 palen ten westen van de stad. Hij was vergezeld van *Pangeran Adipati* ANOM, *Pangeran* SOERJÅWIDJÅJÅ, *Pangeran* ADISOERJÅ, *Pangeran* SOEMÅNĔGÅRÅ en 8 *Toemĕnggoengs*. Zijn leger bestond uit 2000 man. Den volgenden Vrijdag ging *Sultan* NGABDOEL CHAMID naar het dorp *Malangi*, en 's avonds keerde hij naar *Pasihan* terug. Hij gaf toen bevel om in het dorp *Gadjahan* een *mĕsdjid* en in het dorp *Toeloengan* een *pasanggrahan* te bouwen.

Op Maandag den 12en (beter den 13en) *Sawal* (28 April 1828) stelde hij *Raden Toemĕnggoeng* DANOEKOESOEMÅ tot zijn *Patih* aan met den naam van *Raden Adipati* DANOERĔDJÅ. Hij inspecteerde van tijd tot tijd de legerplaats in het dorp *Kĕmĕdjen*. *Pangeran Adipati* ANOM, *Pangeran* ADISOERJÅ en *Pangeran* SOEMÅNĔGÅRÅ hadden zich met hun troepen in de dorpen *Pambalang* en *Kasambikĕrĕp* gelegerd. *Pangeran* NGABDOERRACHMAN stond met zijn troepen ten zuiden van de stad *Jogyå* en *Toemĕnggoeng* DJÅDJÅMĔNGGÅLÅ ten noorden, *Kjai* GOEROE MÅDJÅ bevond zich in de stad *Wånårĕdjå*.

Daar *Sultan* NGABDOEL CHAMID een poging wilde doen om de stad aantevallen, vertrok hij op Donderdag den 15en (beter den 16en) *Sawal* (1 Mei 1828) weder naar *Kasambiråtå*, en *Pangeran* ADISOERJÅ, *Toemenggoeng* WIRJÅNĔGÅRÅ en *Toemĕng-*

goeng Mankoedjoedå liet hij met ongeveer 60 man van hun troepen te *Pasihan* achter. Voorts liet hij in alle dorpen bekend maken, dat hun bewoners maar voor de Hollandsche troepen moesten terug trekken.

68. Togten naar *Goenoeng Grodjogan* en *Goenoeng Parĕnggan*. Gevechten aldaar. *Madoeresche* troepen bij *Dånålåjå*. Togt naar *Imågiri*, en naar *Irĕng-irĕng*. De benteng van *Kanigårå* aangelegd. Togt naar *Baladong*, *Imågiri* en *Bantoel*.

Op Zondag vertrok *Luitenant Kolonel* Sollewijn met zijn kolonne, versterkt door de *jonker-pradjoerits* van *Soemĕnĕp*, van *Dånålåjå*, met het doel om op den *Goenoeng Grodjogan*, ten noorden van *Bantoel* en ten westen van *Slarang*, op één paal afstand van de *pasanggrahan* van *Sultan* Ngabdoel Chamid, toen hij zich te *Slarang* bevond, een *benteng* op te werpen. Drie niet hooge bergen verhieven zich daar naast elkander: nl. *Goenoeng Gĕdog*, *Goenoeng Parĕnggan* en *Goenoeng Grodjogan*. Op dezen laatsten berg zou een *benteng* worden opgeworpen, omdat hij de hoogste van de drie was, en men boven op dien berg den omtrek van de wallen van de *kraton* onderscheiden kon. Toen *Luitenant Kolonel* Sollewijn daar gekomen was, sloeg hij aan den voet van die bergen het kamp voor zijn troepen op.

Op Dingsdag den 20en (beter den 21en) *Sawal* (6 Mei 1828) 's namiddags om 3 uur werd hij door een groot aantal vijanden, die uit het noorden en oosten kwamen, aangevallen. Na een hevig geweervuur van beide zijden trokken de *brandals* naar hun gebergte en hun dorpen terug.

Woensdag morgen om half zes vertrokken *Kolonel* Cochius en *Resident* van Nes uit de stad, medenemende een groot stuk geschut met kogels van 12 pond, ten einde dat in de *benteng*

op den *Goenoeng Grodjogan* op te stellen. Het werd door buffels getrokken. Zij werden vergezeld door vele Madoeresche, *Soemĕnĕpsche* en *Pamĕkasansche* Prinsen en door *Raden Adipati Luitenant Kolonel* Wiråněgårå met al hun troepen. Zij kwamen om 11 uur aan het doel van hun tocht, doch daar de *benteng* van de *Goenoeng Grodjogan* nog niet gereed was, werd het stuk eerst op den *Goenoeng Parĕnggan* geplaatst. Om 3 uur vertrok *Kolonel* Cochius met zijn gevolg weêr naar de stad, maar hij liet *Pangeran* Nåtå-adiningrat, die zich pas onderworpen had en *Kjai Toemenggoeng* Běksåprådjå met hun gevolg achter om *Luitenant Kolonel* Sollewijn bij te staan. Op reis naar de stad zag *Kolonel* Cochius een 100 tal *brandals* op een heuvel staan; hij hield toen op in afwachting dat de *brandals* zouden willen vechten, maar toen zij niet naar beneden wilden komen, keerden de Hollandsche troepen naar de stad terug.

Op Maandag den 26en (beter den 27en) *Sawal* (12 Mei 1828) werden de Hollandsche troepen, die zich aan den voet van den *Goenoeng Parĕnggan* gelegerd hadden, door een groot aantal *brandals* aangevallen, maar zij hadden nog niet lang gevochten, toen zij zich al verwijderden, omdat het gedonder van het groote stuk geschut op den *Goenoeg Parĕnggan* hun schrik aanjoeg.

Denzelfden dag 's morgens om 5 uur vertrok *Kolonel* Chochius uit de stad met zijn kolonne en met *Soemĕnĕpsche* piekeniers onder *Raden Toemĕnggoeng* Soerenggånå. Zij gingen westwaarts van de stad. Toen zij aan de dorpen op de grenzen van den *Goenoeng Parĕnggan* gekomen waren, wikkelden zij zich in een kleine schermutseling met de *brandals*, die daarna op de vlugt gingen. Nadat *Kolonel* Cochius den berg beklommen had, keerde hij met zijn troepen naar *Jogyå* terug.

Luitenant Kolonel Sollewijn, die zich met zijn troepen bij den *Goenoeng Parĕnggan* gelegerd had, verwijderde zich den volgenden Dingsdag van daar, ten einde de linksen regts liggende dorpen te onderzoeken. En *Pangeran Adipati* Nåtåprådjå, die te *Dånôlåjå* gelegerd was, verwijderde zich ook vandaar, om de

dorpen nabij de *Goenoeng Parĕnggan* te onderzoeken. Deze beide legermagten kwamen in hevig gevecht met de *brandals*. De *Luitenant* der *Soemĕnĕpsche* lansiers, met name DJAJENGLÅGÅ, sneuvelde, daar een kogel zijn stuit doorboorde. De *brandal*, die op hem geschoten had, werd gevat, door *Soemĕnĕpsche* lansiers afgemaakt en zijn geweer werd buit gemaakt. Van de *brandals* waren er 7 gesneuveld. Daar echter de Hollanders zagen, dat de vijanden te talrijk waren, en zij zich niet goed konden aaneensluiten, keerden zij naar hun legerplaats terug, waarop de *brandals* weêr naar 't gebergte gingen.

Woensdag namiddag om 4 uur kwamen de *brandals* een aanval doen op de Hollandsche magt, die bij den *Goenoeng Parĕnggan* gelegerd was. Men schoot tot 10 keeren op hen, maar al dat gebulder van de kleine stukken geschut telden zij niet meer. Digt bij 6 uur trokken zij naar hun verblijfplaats terug.

Donderdag morgen om half acht vertrokken *Kolonel* COCHIUS en de *Secretaris* van *Jogyå*, *Baron* VAN REEDE met een kolonne uit *Jogyå* om de dorpen, grenzende aan den *Goenoeng Parĕnggan* te doorzoeken. Zij namen 50 met geweren gewapende Madoeresche *pradjoerits* onder *Kapitein Raden Pandji* SOEMÅNĔGÅRÅ en *Luitenant* SINGÅPÅTRÅ, mede. Ten zuiden van den *Goenoeng Parĕnggan* troffen zij op een kleinen berg een groot aantal brandals aan. De Hollanders bestegen dadelijk dien berg, maar toen de *brandals* dit zagen, daalden zij den berg af, en gingen in een dorp. Toen staken de Hollanders de woningen der *brandals* in brand, en schoten met geschut op het dorp, waarin de *brandals* getrokken waren. Niet lang daarna zag men hen in 't westen en zuidwesten buiten het dorp komen. De Hollandsche magt verdeelde zich nu in 2 afdeelingen: 30 Madoeresche en *Soemĕnĕpsche pradjoerits* zouden onder *Luitenant* PIEPLENBOSCH, Kommandant van de *Soemĕnĕppers* en *Luitenant Adjudant* van den *Kolonel*, in het zuidwesten tegen de *brandals* ageren, terwijl de *Kolonel* met de anderen in het noordwesten de *brandals* zou bestrijden. Maar de *brandals* in het westen wilden om het geschut niet vechten. De Madoeresche

pradjoerits, die ten zuidwesten (van het dorp) kwamen, raakten slaags met den vijand. Na een hevig geweervuur van beide zijden vlugtten de *brandals* van het noordwesten, en sloten de Madoeresche *pradjoerits* tusschen 2 vuren. De Madoeresche *pradjoerits* rukten onophoudelijk voorwaarts, en schoten, maar de *Soemĕnĕppers* wilden hun niet te hulp komen, en bleven op hun gemak maar achteraan. *Luitenant* PIEPLENBOSCH gelastte hen zelf voorwaarts te gaan maar zij wilden niet. Na een groot half uur kwam *Kolonel* COCHIUS zelf daar, en gelastte de Madoeresche *pradjoerits* niet verder voort te rukken, en een Madoereschen corporaal, genaamd MARJÅ, prees hij om zijn dapperheid. Verder gaf *Kolonel* COCHIUS order aan *Kapitein* SOEMÅNĔGÅRÅ, dat alle soldaten moesten halt houden en zich in 't gelid stellen. De *Kolonel* bleef achter de in 't gelid staande Madoeresche *pradjoerits* staan. Niet lang daarna kwamen de Hollandsche troepen, die in 't westen geweest waren, en hielden ook halt achter de Madoeresche *pradjoerits*. Daarop rukten de *brandals* weêr voorwaarts en schoten, doch de Madoeresche *pradjoerits* mogten niet weêrom schieten. Eenige oogenblikken later werd een huzaar door een kogel gewond, en toen gaf de *Kolonel* last aan alle troepen om voorwaarts te gaan, alleen de Madoeresche *pradjoerits* niet, daar zij het geschut moesten dekken. Toen de *Kolonel* met de Hollandsche huzaren en *Soemĕnĕpsche* lansiers voorwaarts ging, gaven de ruiters hun paarden de sporen, en renden op de *brandals* in, terwijl de Hollandsche infanteristen te voet voortgingen en pelotonsvuur gaven. Het geschut ging niet meê voorwaarts, maar bulderde onophoudelijk. Zoo kwam de *Kolonel* en zijn troepen in gevecht, maar de *brandals* gingen toen op de vlugt, en waren een half uur later niet meer te zien. Daarop keerde de *Kolonel* terug naar de plaats, waar het door de Madoeresche *pradjoerits* gedekte geschut stond. Van de Ambonnezen waren 2 gewond, en één paard van de huzaren was gewond. De Hollanders maakten één trom, 2 geweren en één piek buit. Waarschijnlijk waren er veel *brandals* gesneuveld en gewond.

In de avondschemering vertrok de Hollandsche magt, en keerde naar de stad terug.

Vrijdag morgen om 3 uur kwamen de *brandals* de stad achter de Chinesche kamp overvallen. Zij schoten met veel geraas op de Hollanders, die zich echter daaraan niet stoorden; zelfs wilden de Hollanders die daar op de wacht stonden, hun schieten niet beantwoorden. Niet lang daarna gingen de *brandals* maar verder.

Op Zaturdag den 16en (beter den 17en) *Doelkaïdah* (30 Mei 1828) werden 54 Madoeresche *pradjoerits* met geweren onder *Kapitein Raden Pandji* SOEMÅNĔGÅRÅ en de *Luitenants Raden* SĔTJADIPOERÅ en SINGÅPÅTRÅ, en 50 met pieken gewapenden onder *Kapitein Raden Pandji* DEWÅKOESOEMÅ en de *Luitenants Raden* ADINĔGÅRÅ en *Kjai* SINGÅMARITJÅ te gelijk met *Luitenant* POLAND gedetacheerd om buiten de *benteng* van *Dånålåjå* post te vatten. *Luitenant* PIEPLENBOSCH werd Kommandant van de andere Madoeresche *pradjoerits*, die in de stad bleven en van de *Soemĕnĕpsche pradjoerits*.

Op Maandag den 18en *Doelkaïdah* (1 Junij 1828) 's morgens om 5 uur ging *Kolonel* COCHIUS met *Pangeran Adipati* van *Madoerå* en zijn boeder *Pangeran* SOERJÅ-ADININGRAT en *Raden* ARJÅ *Kapitein* SOERJÅ-WINÅTÅ van *Pamĕkasan* met een Hollandsch detachement naar den *Goenoeng Grodjogan*, ten einde de *benteng* daar te bezetten. Het eene groote stuk geschut, dat op den *Goenoeng Parĕnggan* geplaatst was, werd in de *benteng* van den *Goenoeng Grodjogan* gesteld, zoo dat er nu 2 groote stukken geschut in de *benteng* waren.

Op Woensdag den 5en *Doelkaïdah* (beter *Bĕsar* d. i. 18 Junij 1828) vertrok Kommandant POLAND met zijn Madoeresche *pradjoerits* en de troepen van *Dånålåjå* om naar *Imågiri* op te rukken, en daar *Toemĕnggoeng* NÅTÅPRÅDJÅ van de *brandals*, die zich onderwerpen wilde, te ontmoeten. Toen hij bij het dorp *Banaran* kwam, zag hij ongeveer 55 *brandals* uit het dorp komen, en zich met hun makkers, die ten getale van omstreeks 150 man in het dorp *Djĕmbĕran* gelegerd waren,

vereenigen. Daar zij dadelijk op de Hollanders schoten, beantwoordden dezen hun vuur al voorttrekkende. Bij het dorp *Karang-sĕmoed* ontmoetten zij weêr *brandals*, die op hen schoten, terwijl de Hollanders met hen onder 't marcheren vochten. Om 11 uur te *Imågiri* komende, wachtten zij een poos, omdat de *Toemĕnggoeng*, die zich onderwerpen zou, er niet was. Daarna keerden zij naar *Dånålåjå* terug. Op dezelfde plaats, waar zij vroeger gevochten hadden, streden zij weêr met de *brandals*. Het werd een hevig geschiet van beide zijden; 4 van de troepen van Nåtåprådjå hadden het ongeluk door geweerschoten te sneuvelen, de anderen vlugtten toen naar de Madoeresche *pradjoerits*. De Hollanders trokken intusschen al vechtende verder. Ten zuiden van het dorp *Djĕrodjogan* kwamen de lieden van Nåtåprådjå hun te hulp uit de *benteng Malangdjiwå*. Zij schoten op de *brandals* van ter zijde, en toen trokken de *brandals* terug en gingen weêr naar het zuiden. De Hollanders keerden naar *Dånålåjå* terug.

Zondag den 9[en] *Doelkaïdah* (beter *Doelkaidjah* = *Bĕsar* of 22 Junij 1828) vertrok Kommandant Poland met zijn Madoeresche *pradjoerits* en een *Toemĕnggoeng* van Nåtåprådjå, met name *Toemĕnggoeng* Rĕksådiwirjå, met 50 man van *Dånålåjå* om naar het dorp *Irĕng-irĕng* op te rukken. Toen hij daar 's morgens om 6 uur kwam, trof hij er ongeveer 50 *brandals* aan, en ontstond een gevcht, waarbij zij op elkander schoten. Zoodra zij digter bij kwamen, trokken de *brandals* terug, en als de Hollanders voor hen retireerden, rukten deze voorwaarts. Bij het dorp *Kapalan* ontmoetten zij *Kolonel* Cochius, die daar kwam na de *benteng* van *Djĕrodjogan* geproviandeerd te hebben, en hun nu 2 stukken geschut tot versterking afstond. Daarop rukte *Kommandant* Poland met zijn troepen en kanonnen voorwaarts. Nadat men het geschut 2 malen gelost had, vlugtten de *brandals*, totdat zij niet meer te zien waren. De Hollandsche troepen vertrokken nu om naar *Dånålåjå* terug te keeren. Te *Krapjak* (scheidde de *Kolonel* zich van hen en) keerde naar de stad terug. Kommandant Poland ging weêr

naar *Dånålåjå*. Niet lang nadat Kommandant POLAND zich van hen gescheiden had, kwamen de *brandals* van achteren op hem schieten. Kommandant POLAND werd regts boven zijn heup getroffen, doch de kogel drong niet door, en schaafde zijn vel maar. Een sergeant van de piekeniers KÅLÅSINGÅ genaamd, kreeg een schampschot aan de linker elleboog, waardoor zijn buis scheurde. De Hollanders gingen zonder ophouden voort, en verdedigden zich maar van achteren. Toen zij bij de *benteng* van *Malangdjiwå* gekomen waren, keerden de *brandals* terug naar de plaats, waar zij van daar gekomen waren, tevens het oog op hun tegenpartij houdende. De Hollanders gingen daarop naar *Dånålåjå*.

De Hollanders legden wederom een *benteng* aan te *Kanigårå*, een vroeger lustverblijf van *Sultan* SĔPOEH, ten zuidwesten van den *Goenoeng Gamping* en niet ver van daar. Toen die *benteng* gereed was, besloten zij er nog één in het dorp *Brosod* aan de *Prågå* rivier aan te leggen.

Pangeran Adipati van *Madoerå* en zijn broeder kregen berigt van hun oom *Raden Toemĕnggoeng Majoor* DJÅJÅ-ADININGRAT dat de Luitenant der piekeniers *Mas* AMONGDJÅJÅ zich nu en dan zonder verlof verwijderde en zich onbehoorlijk gedroeg. De beide broeders en *Raden Toemĕnggoeng Majoor* DJÅJÅ-ADININGRAT kwamen toen overeen, om *Luitenant Mas* AMONGDJÅJÅ uit zijn betrekking te ontslaan, en in zijn plaats den *onder-adjudant* WĔRTITROENÅ tot *Luitenant en Sergeant* MAJANDANI SOERÅKRĔTI tot *onder-adjudant* aan te stellen en aan *Luitenant* PIEPLENBOSCH kennis daarvan te geven.

Op Donderdag den 5en *Moeharam* 1756 (17 Julij 1828) hadden de *Kapitein* van de met geweren gewapenden, *Raden Pandji* SOEMÅNĔGÅRÅ, die zich te *Dånålåjå* bevond, en de Luitenants *Raden* SĔTJÅDIPOERÅ en SINGAPÅTRÅ het bevel over 37 man. De *Kapitein* der piekeniers *Raden* KOETA-KOESOEMÅ verving *Raden Pandji Kaptiein* DEWÅ-KOESOEMÅ, die wegens ziekte naar de stad gezonden werd, hij voerde bevel over 46 man. De *Luitenants* SINGÅMARITJÅ en *Raden* DJÅJÅLĔKSANÅ

vervingen *Raden* Adinĕgårå, die ook wegens ziekte naar de stad gezonden werd. *Luitenant* Poland was hun kommandant.

's Morgens om 7 uur vertrokken zij van *Dånålåjå* tegelijk met een kolonne uit de stad, aangevoerd door *Majoor* van Ganzen. 's Namiddags om 4 uur bij het dorp *Baladong* komende, zagen zij ongeveer 100 *brandals*, aangevoerd door *Toemĕnggoeng* Djoewitå en *Toemĕnggoeng* Goeroe. Deze werden dadelijk handgemeen met de kolonne van *Majoor* van Ganzen ten westen van de *Opak*-rivier. *Luitenant* Poland trachtte hen met de Madoeresche *pradjoerits* op den oostelijken oever van de *Opak* tegen te houden, maar toen de *brandals* dit bemerkten, deinsden zij terug en vlugtten. De Madoeresche *pradjoerits* vervolgden hen tot *Imågiri*, waar men hen niet meer zien kon. De Hollandsche troepen bleven te *Imågiri* overnachten.

Omstreeks 9 uur 's avonds kwamen de *brandals* het verblijf der Hollanders belegeren. Toen schoten de beide partijen hevig op elkander, en om 2 uur verwijderden de *brandals* zich. Een Ambonnesche soldaat was aan zijn linker hand gewond. 's Morgens om 8 uur vertrokken de Hollandsche troepen naar een dorp ten zuiden van *Manger*, waar *Kolonel* Sollewijn een *benteng* aanlegde. Zij bleven daar overnachten, en vertrokken den volgenden morgen naar *Bantoel*, waar zij zich bleven legeren, en een stal bouwden.

69. Overzigt van het terrein door de *brandals* bezet. *Sultan* Ngabdoel-Chamid aan het zeestrand te *Baleberan*, zijn gebied door *bentengs* omringd. De troepen te *Bantoel*, Baldadigheden door de Hollanders te *Slarong* gepleegd. Verplaatsing van Madoeresche officieren. Rangsverheffing van eenige Madoeresche en andere Grooten.

De troepen van *Sultan* Ngabdoel-Chamid, die *Gamoel* bezet hadden, stonden onder bevel van *Pangeran* Soerjå, *Toemĕnggoeng* Padmånĕgårå en *Toemĕnggoeng* Sĕtjåprawirå. Zij bestonden uit 250 man. Zij die het dorp *Bòkong* bezet hadden, te zamen 200 man, werden aangevoerd door *Raden* Dipåkoesoemå, *Kjai Adipati* Oerawan, *Mas Toemĕnggoeng* Djalandrija en *Mas Ranggå* Prawiråдilågå. Maar de troep die het dorp *Bòkong* bezet had, was door de uit het noorden komende Hollanders verjaagd, en naar het zuiden gevlugt, en de Hollanders waren toen naar het noorden teruggekeerd. De troep der *brandals*, die het dorp *Intå-intå* bezet had, bestond uit 100 man, en werd aangevoerd door *Toemĕnggoeng* Soeråjoedå en *Raden Pandji* Djåjåprawirå. De *brandals* eindelijk, die het dorp *Sĕnèpi* bezet hadden, werden aangevoerd door *Pangeran Ngabèhi* Ngabdoer-Rachman, *Pangeran* Ngabdoel-Samsoe, *Pangeran* Dipånĕgårå, een zoon van *Sultan* Ngabdoel-Chamid, en *Pangeran* Pakoeningrat. *Sultan* Ngabdoel-Chamid vertoefde toen met *Kjai* Goeroe Mådjå en *Kjai* Djoehar-miskin in het dorp *Baleberan*.

Op Vrijdag den 6en *Moeharam* (18 Junij 1828) bevond *Kjai* Djoehar-miskin zich juist in het dorp *Baleberan* aan 't zuider zeestrand, en stak een oud stuk grof zakkegoed als vaandel op, maar toen het ontplooid was, verdween er de helft van. Hierdoor werd *Sultan* Ngabdoel-Chamid zoo ontmoedigd, dat hij naar zijn *pasanggrahan* in het dorp *Kasambiråtå* terugkeerde.

De landen, die *Sultan* Ngabdoel-Chamid nu nog in zijn magt had, strekten zich 50 paal van 't oosten naar het westen uit en ongeveer 25 paal van het zuiden naar het noorden. Maar binnen die landen waren veel bergen en uitgestrekte moerassen. Daar buiten waren alle landen aan de Hollanders gehoorzaam.

De *bentengs* der Hollanders lagen nu rondom *Kasambiråtå* op een afstand van 15, 10 of 6 palen. Zij hadden het voornemen om zoodra de *bentengs* in de dorpen *Manger* en *Srògol* gereed waren, nog weêr een *benteng* digter bij *Kasambiråtå* aan

te leggen, en, als die gereed was, *Kasambiråtå* te verwoesten. De Hollanders hadden (in den kring van *bentengs*) geen andere opening gelaten dan den weg naar het *Kĕlir*-gebergte, opdat *Sultan* NGABDOEL-CHAMID naar dat gebergte zou kunnen gaan; zoo hij dat deed, wilden de Hollanders hem niet vervolgen, omdat de weg zeer slecht was. Hun streven was *Sultan* NGABDOEL-CHAMID maar gebrek te doen lijden, omdat naar de meening der Hollanders in het *Kĕlir*-gebergte geen voldoend voedsel voor veel menschen te bekomen was, hoewel er veel dorpen waren, want men vond er 10 dorpen met *Tĕgal* velden en weinig *sawahs*.

In de maand *Moeharam* vocht een kolonne, die van *Tempel* kwam, met *brandals*, die in het dorp *Intå-intå* gelegerd waren. Deze verloren daarbij 2 aanvoerders: *Raden* NÅTÅDIRDJÅ en *Ali Basah* TJÅKRÅNĔGÅRÅ, wiens hoofd aan de slapen doorboord werd. Bovendien sneuvelden er ongeveer 50 gewone soldaten.

Al de legeraanvoerders van *Sultan* NGABDOEL-CHAMID kwamen nu te *Kasambiråtå* bijeen. *Sultan* NGABDOEL-CHAMID gelastte hen toen zich gereed te houden, want als *Allah*, de Allerhoogste, hem hulp verleende, wilde hij op den 18en of 20en van de maand *Moeharam* aan zijn vijanden een slag leveren, en indien de Allerhoogste hem geen hulp verleende, wilde hij in de spelonk van den *Goenoeng Lanang* gaan, daar hij dan volgens zijn proclamatie niet meer in staat was de Hollanders weêrstand te bieden. Hij stond aan *Toemĕnggoeng* RĔDJÅNĔGÅRÅ en *Toemĕnggoeng* DJÅJÅWINÅTÅ niet toe eenige militaire vertooning te maken, en gelastte hen zich in het dorp *Padokan* schuil te houden.

Zoolang *Majoor* VAN GANZEN en Kommandant POLAND *Bantoel* bezet hadden, onderwierpen zich veel dorpsbewoners aan de Hollanders, en velen bewerkten weêr hun *sawah*-velden. *Raden Pandji Kapitein* SOEMÅNĔGÅRÅ werd naar de stad teruggezonden, omdat hij aan heete koorts leed, en te *Bantoel* vervangen door *Raden Pandji Kapitein* SÅSRÅWINÅTÅ. Om dezelfde reden werd *Luitenant Kjai* SINGÅMARITJÅ ook naar de stad ge-

zonden. Zijn opvolger was *Luitenant* Djåjårěksâ. Zoodra de gewone soldaten ziek werden, liet men hen door anderen vervangen. Dientengevolge waren er in de stad maar weinig gezonde *pradjoerits*.

Majoor van Ganzen verwijderde zich (van *Bantoel*) om een uitstapje te maken naar de plek, waar *Sultan* Ngabdoel-Chamid te *Slarong* vertoefd had. Hij deed dien togt te gelijk met *Kommandant* Poland en met de Hollandsche en Madoeresche officieren.

De verblijfplaats van *Sultan* Ngabdoel-Chamid bestond uit twee spelonken naast elkander aan de helling van den berg met een uitgang naar het zuiden. De westelijke (grot) was ingerigt voor slaapvertrek en van een deur voorzien. De slaapstede bestond uit een grooten, vlakken steen. De oostelijke grot was voor audientiezaal ingerigt. Tusschen die beide spelonken droop water uit een ronden steen, zoo groot als de dop van een *Klapa-gading* met een uitstekende punt als een borst. Het water droop ook op een steen, die de gedaante van een kopje had, en hoewel het zonder ophouden op dien als een kopje uitgeholden steen droop, liep het niet over den rand, en het verminderde ook niet. Ten westen van die spelonk lag een groote vlakke steen naast een vijver, en die was bestemd voor bidplaats. Voor de spelonk lag nog een zwarte harde steen onder een *widårâ*-boom, bestemd voor zitplaats van den *Sultan*, als hij audientie gaf.

Nadat *Majoor* van Ganzen en zijn officieren dit alles gezien hadden, schonden zij die overblijfselen, door er steenen tegen te werpen. Een van de officieren, *Luitenant* Kes (Kessler?) gooide den steen, waaruit het water droop, in stukken. Bij zijn tehuiskomst viel hij van zijn paard, en brak zijn linkerheup. Kommandant Poland wilde ook als de anderen een steen werpen, maar werd door een sergeant van de Madoeresche piekeniers, met name Kålåsingå daarin tegengehouden. Nadat zij de verwoestingen hadden aangerigt, en elk zijn eigen naam op den grooten vlakken steen geschreven had, keerden zij naar

de legerplaats te *Bantoel* terug. Niet lang daarna werd *Majoor* VAN GANZEN ziek en naar de stad vervoerd, waar hij overleed.

Op Woensdag den 18en *Moeharam* (30 Julij 1828) gingen *Raden Arjå Kapitein* DJAJENGRAT en de *Luitenants Raden* TJÅKRÅKOESOEMÅ, *Raden* DJÅJÅNADPÅDÅ, en *Raden* SOERÅPATI van *Tempel* naar *Jogyå* om daar voor goed te blijven, omdat er geen *pradjoerits* meer waren, want men had ze over andere *bentengs* verdeeld. Een *Luitenant Kjai* KOEDÅ-PANGROEMPAK liet men de *benteng* van *Kalidjĕngking* bewaken.

De troepen, die de *bentengs* van *Grogol* en *Tĕgalwaroe* bewaakten, gingen op marsch naar het dorp *Sanoekli*. Digt bij het dorp *Kĕlapan* ontmoetten zij *brandals* onder aanvoering van *Toemĕnggoeng* TJÅKRÅNĔGÅRÅ, *Toemĕnggoeng* KĔRTÅNĔGÅRÅ, *Toemĕnggoeng* SÅTJÅNĔNÅRÅ en *Toemĕnggoeng* SOERÅWIDJÅJÅ. In het dadelijk ontstane hevige geweervuur van beide zijden, kwam *Toemĕnggoeng* SOERÅWIDJAJA door een schot te vallen en sneuvelden behalve een *loerah* van de *Prayis*, *Mas* NGÅLÅ genaamd nog 5 *Boelkijås*. Nadat deze gesneuveld waren, trokken de *brandals* terug. Bij het dorp *Intå-intå* hielden zij halt en stelden zich in 't gelid, vereenigd met de troepen van *Pangeran Ngabèhi* NGABDOER-RACHMAN, *Pangeran* ADISOERJÅ, *Pangeran* SOEMÅNĔGÅRÅ en de *Toemĕnggoengs* RĔKSÅWIDJÅJÅ en KĔRTÅDÅNÅ, bestaande uit ongeveer 400 man.

Op Maandag den 7en *Sapar* 1756 (18 Aug. 1828) ontvingen *Pangeran Adipati* van *Madoerå* en zijn broeder uit handen van Resident VAN NES van *Jogyå* een document of acte van het Gouvernement, waarbij *Pangeran Adipati* en zijn broeder door het Gouvernement in rang verheven werden en hun de titel van *Pangeran Adipati Kolonel* SĔTJÅ-ADININGRAT en *Pangeran Luitenant Kolonel* SOERJÅ-ADININGRAT verleend werd. In dat zelfde document werd *Pangeran Majoor* ATMÅDJÅ-ADININGRAT in rang verheven met den titel van *Pangeran Luitenant Kolonel* ATMÅDJÅ-ADININGRAT. Die verheffing veroorzaakte groote blijdschap onder al de troepen en de leden van het Madoeresche vorstenhuis, zoowel aanzienlijken als geringen. De *Soemĕnĕpsche*

Pangerans werden door het Gouvernement ook in rang verheven. *Pangeran Arjå* NAWAWI werd nu *Pangeran Arjå Luitenant Kolonel* NAWAWI, *Pangeran* MOHAMMAD werd *Pangeran Majoor* MOHAMMAD van de artillerie, en *Pangeran* SABOEDIN werd *Pangeran Majoor* SABOEDIN van de lansiers. Tevens werd *Pangeran Adipati* MANKOE-ADININGRAT van *Pamĕkasan* tot den rang van *Kolonel* verheven.

70. *Generaal* DE KOCK inspecteert de *bentengs* van *Gròġol* en *Tĕgal-waroe*. Togt naar *Gading* en *Manger*. Togt naar *Kasambiråtå*. Drie Madoeresche officieren keeren naar *Madoerâ* terug. Gevecht bij *Gròġol*. *Sultan* NGABDOEL-CHAMID trekt heen en weêr. Hevige gevechten te *Pòlong* en *Barongan*. Togt naar *Bĕnang* en gevecht aldaar.

Op Donderdag den 10^en^ *Sapar* (21 Aug. 1828) vertrokken *Pangeran Adipati Kolonel* SĔTJÅ-ADININGRAT van *Madoerå*, zijn broeder *Pangeran Luitenant Kolonel* SOERJÅ-ADININGRAT, en *Sajid* CHASAN, te gelijk met *Pangeran Luitenant Kolonel* NAWAWI en zijn broeder *Pangeran Majoor* MOHAMMAD en *Pangeran Majoor* SABOEDIN in 't gevolg van *Kolonel* COCHIUS naar de *benteng* van *Tempel*, om *Luitenant Gouverneur-Generaal* DE KOCK daar af te halen. Zij verlieten de stad 's morgens om 5 uur, en kwamen omstreeks 9 uur bij de *benteng* van *Malåkå*, ten noorden van de *benteng* van *Pisangan* en ten zuiden van die van *Tempel*. Zij hielden daar halt onder een grooten *katapan*-boom aan de kant van een (zij) weg, ten noorden van den grooten weg. Niet lang daarna kwam de *Generaal* van *Magĕlang*, en groette allen. Daarop vertrokken zij om naar

de *benteng* van *Grògol* en *Tĕgal-waroe*, ten zuiden van *Pisangan*. Om 11 uur kwamen zij bij de *benteng* van *Grògol*. Ten westen van die *benteng* was een kleine, maar zeer steile berg met de gedaante van een *koekoesan*, die *Goenoeng-Gĕlap* heette. Op den top van dien berg stond een soldaat op schildwacht. De *Generaal* ging daar heen om de post, waar die schildwacht stond, te inspecteren, maar geen van de paarden konde den berg bestijgen, uitgezonderd dat van den Kommandant der *benteng* van *Grògol*. Om die reden gingen de *Generaal*, de *Kolonel* en de officieren den berg te voet bestijgen, want moeijelijk zou men iemand vinden, die zoo forsch, gespierd en sterk van gestel was als *Luitenant Gouverneur-Generaal* DE KOCK. Al de officieren hijgden al, toen de *Generaal* nog met snellen pas den berg op- en afklom. Nadat de *Generaal* eenigen tijd in de *benteng* gezeten had, vertrok hij weêr naar de *benteng* van *Tempel*, terwijl de *Kolonel* en de andere officieren hem begeleidden. Zij kwamen daar omstreeks 3 uur, en bleven er overnachten. Den volgenden morgen keerde de *Generaal* naar *Magĕlang* terug; *Kolonel* COCHIUS en zijn gevolg gingen weêr naar *Jogyå*.

Op Zondag den 20[en] *Sapar* (31 Aug. 1828) rukte *Kolonel* COCHIUS uit naar het dorp *Gading*, omdat men verhaalde, dat *Toemĕnggoeng* DJÅJÅNĔGÅRÅ zich in dat dorp gelegerd had, en dat *Sultan* NGABDOEL-CHAMID hevig gestreden had met *Luitenant Kolonel* SOLLEWIJN bij de *benteng* van *Manger*, daar *Sultan* NGABDOEL-CHAMID het plan had om oostwaarts naar *Padjang* te trekken, ingeval hij een uitweg vond. Om die reden ging *Kolonel* COCHIUS met spoed naar het dorp *Gading* om hem den weg af te snijden. Hij ging met niet meer dan 8 huzaren van de stad, en nam bij zijn komst te *Bantoel* de daar gelegerde kolonne met al de daar aanwezige Madoeresche *pradjoerits* mede. Bij het dorp *Samen* komende, kon hij de voorpost van de *brandals* zien. Na 7 malen op hen geschoten te hebben rukte hij voorwaarts, en toen vlugtten de *brandals* spoedig weg. Toen zijn troepen bij het dorp *Gading* kwamen vonden zij dat verlaten, staken de huizen in brand, en gingen

verder naar het dorp *Bradjan*, dat eveneens verlaten was, en waar zij bleven overnachten. 's Avonds om 9 uur kwamen de *brandals* uit het noorden, schoten 6 keer met geschut en geweren, maar alleen zij die op wacht stonden, beantwoordden hun schieten; want dat had de *Kolonel* gelast, de anderen moesten maar blijven slapen. Na een gevecht van ongeveer ½ uur verwijderden de *brandals* zich. De Hollanders vertrokken 's morgens om 6 uur na eerst het dorp in brand gestoken te hebben met het doel om naar *Manger* te gaan. Ten zuiden van *Bantoel* ontmoetten zij *Luitenant Kolonel* LE BRON met zijn kolonne. Allen hielden toen ongeveer een uur halt, en vertrokken toen weêr. *Luitenant Kolonel* LE BRON en zijn troepen marcheerden af te gelijk met de kolonne van *Bantoel*, die naar *Bantoel* terugkeerde. *Kolonel* COCHIUS vertrok van daar naar *Manger*, slechts van 8 huzaren vergezeld.

Het gevecht, dat *Luitenant Kolonel* SOLLEWIJN aan *Sultan* NGABDOEL-CHAMID geleverd had, was afgeloopen. De *Sultan* was wéder naar *Kasambiråtå* teruggekeerd, nadat vele van zijn soldaten en een van zijn aanvoerders gesneuveld en 2 van hen door kogels gewond waren. De Hollanders hadden toen 2 vaandels en een zwarte vlag met het teeken van een volle maan aan een driepuntige, met goud ingelegde speer en een paar vaandels met het teeken van een volle maan aan een vierpuntige, met goud ingelegde speer buit gemaakt, en hadden maar één huzaar verloren, doordat zijn paard niet te houden was en naar de vijandelijke gelederen holde.

Kolonel COCHIUS bleef maar één nacht te *Manger*, en keerde den volgenden morgen naar *Jogyå* terug.

De *Kapitein* der Madoeresche piekeniers, *Raden* KOEṬAKOESOEMå werd wegens ziekte naar de stad gezonden en te *Bantoel* door *Raden Pandji* DJåJåDIPOERå vervangen.

Niet lang nadat *Sultan* NGABDOEL-CHAMID na het gevecht te *Mangir* naar *Kasambiråtå* teruggekeerd was, vertrok de Hollandsche kolonne van *Magĕlang* nog in dezelfde maand *Sapar* naar *Kasambiråtå* en belegerde die plaats. Maar *Sultan* NGAB-

DOEL-CHAMID verwijderde zich van daar zonder te vechten. De Hollanders staken er alle woningen in brand, en vertrokken toen, om naar hun garnizoen terug te keeren. Op den grooten weg ontmoetten zij echter een aantal van ongeveer 4000 *brandals*, die hen dadelijk omsingelden. Er ontstond een hevig gevecht, waarin beide partijen elkander van 's morgens 8 uur tot 's namiddags 2 uur bestookten en vervolgden. Een van de raderen van een affuit brak daarbij, zoodat men het stuk geschut niet vervoeren kon; één van de Madoeresche *pradjoerits*, die voor *Luitenant* KĔBOKĔNÅNGÅ liep en bij de 4e kolonne behoorde, werd door 3 kogels getroffen: één drong in zijn voet, de beide anderen drongen niet door. Van de Madoeresche *pradjoerits* die in de *benteng* van *Tempel* in bezetting lagen en ook meê vochten, werd de *loerah* SINGANDÅKÅ aan zijn hand door een kogel gewond. Van de Hollanders sneuvelden velen, en velen werden gewond. De *brandals* hadden ook veel dooden en gekwetsten. Daar men toen van het vechten te vermoeid was, werd de strijd gestaakt, en trokken de kolonnes elk naar haar post terug.

Op Donderdag den 24en *Sapar* (4 September 1828) werd *Raden Kapitein Arjå* DJAJENGRAT van *Madoerå* wegens dysenterie naar *Madoerå* teruggezonden, te gelijk met 2 *Luitenants Raden* DJÅJÅNADPÅDÅ en *Raden* SOERÅDIKDJÅJÅ, die nu en dan ziek waren.

Op Vrijdag den 9en (beter den 10en) *Moeloed* (19 Sept. 1828) vochten de Hollanders hevig met de *brandals* ten zuiden van de *benteng* van *Grògol*. Zij vochten zelfs man tegen man. *Majoor* DIPÅDJÅJÅ van *Soemĕnĕp* werd door een kogel aan 't hoofd doodelijk getroffen. Onder de soldaten waren ook veel dooden en gekwetsten. Onder de gesneuvelden waren 2 met den rang van *Rånggå*, 1 met den rang van *Ngabèhi* en 15 zonder rang. De *brandals* keerden toen naar hun verblijfplaats terug, en de Hollanders gingen weêr naar hun kazerne.

Sultan NGABDOEL-CHAMID bleef in dien tijd in de dorpen, die aan *Kasambiråtå* grensden, heen en weêr trekken. Nu en

dan hield hij zich in het dorp *Kĕdoengloebå* aan de *Prågå*-rivier op.

Dingsdag den 13^{en} (beter den 14^{en}) *Moeloed* (23 Sept. 1828) rukte *Kolonel* Cochius naar *Imågiri* op, medenemende de kolonne van *Dånålåjå*, de troepen van Nåtåprådjå, aangevoerd door *Raden Toemĕnggoeng* Nåtåwidjåjå, en de kolonne van *Bantoel* met de Madoeresche *pradjoerits* onder *Raden Kapitein Pandji* Såsråwinåtå en de *Luitenants Raden* Sĕtjådipoerå en Singåpåtrå en onder den *Kapitein* der piekeniers *Raden Pandji* Djåjådipoerå en de *Luitenants Mas* Djåjårĕkså en *Raden* Djåjålĕksånå. Deze beide kolonnes vereenigden hun gelederen in de *benteng* van *Irĕng-irĕng*. Nadat zij de *benteng* om 10 uur verlaten hadden, en de *Opak*-rivier genaderd waren, kwamen de kolonne van *Dånålajå* en de troepen van Nåtåprådjå met de *brandals* in gevecht. Na ongeveer een uur strijdens vlugtten de *brandals*. De Hollanders gingen toen verder om naar het dorp *Barongan* te gaan. Bij het dorp *Polong* kwamen de *brandals* van achteren, van de regter- en van de linkerzijde uit het geboomte aanzetten en op hen schieten. Die van de linkerzijde schoten, troffen een sergeant-majoor van de *Soemĕnĕpsche* lansiers, met name Ammat, daar hij in het borstbeen door een kogel getroffen werd, die tot tusschen de schouders doordrong. Hij viel van 't paard, maar was toen nog niet dood. Spoedig rigtten de Madoeresche *pradjoerits* en de *Ambonnesche* soldaten pelotonsvuur op de *brandals*. Een sergeant van de Madoeresche piekeniers liet zich spoedig met zijn vaandel van het paard vallen, en als hij dat niet gedaan had, zou hij door de kogels van zijn makkers getroffen zijn, daar hij zich juist vóór zijn kameraden, die pelotonsvuur gaven, bevond. Toen de Hollanders zoo hevig schoten, vlugtten de *brandals* spoedig weg.

De Hollanders marcheerden toen verder. Niet lang daarna, kwamen er ongeveer 15 *brandals* te voet uit het geboomte van een dorp te voorschijn, op $^{1}/_{2}$ paal afstand van hen. Toen *Kolonel* Cochius hen zag, liet hij halt houden, stelde zijn

troepen in 't gelid, en draaide het geschut om. Toen de *brandals* pelotonsvuur gaven, gaf de *Kolonel* een *Luitenant* order om het geschut op hen af te schieten. De *Luitenant* deed dit en toen vlugtten allen in het geboomte. Onder hen was er één, die een geel vaandel droeg. Daarna sloegen de *brandals* met veel geraas op *bĕndés* en rijstblokken. De Hollandsche troepen vertrokken toen van het dorp *Polang*, om naar het dorp *Barongan* te gaan. De *brandals* ziende, dat de Hollanders vertrokken, kwamen spoedig uit het geboomte, en gaven hun pelotonsvuur in den rug.

De *brandals* vochten in dien tijd met zooveel vuur en opgewektheid, omdat zij aangevoerd werden door *Pangeran* NGABDOEL MADJID, vroeger *Pangeran* SOERJÅBRÅTÅ genaamd, verder door DJÅJÅMĔNGGÅLÅ van *Samen*, die nu *Toemĕnggoeng* DJÅJÅNĔGÅRÅ heette, en door *Raden Mas* SĔNTOT of *Raden* RÅNGGÅ PRÅWIRÅ SĔNTIKÅ, een zoon van den RÅNGGÅ, den vroegeren oproermaker van *Madioen*. Deze personen waren nu de steunpilaren van *Sultan* NGABDOEL-CHAMID.

Toen de *brandals* nu uit het geboomte schoten, werd één van de Hollandsche soldaten getroffen door een kogel, die zijn regterkuit doorboorde. Zij schoten andermaal, toen de Hollanders hun vuur beantwoord hadden, en daardoor werd weêr één van de Hollanders gewond. Daarna hielden zij halt ten noorden van de rivier van *Imågiri*, en schoten hun geschut af. De *brandals* schoten toen weêr uit het geboomte, en troffen een artillerist met een kogel, die hem de borst doorboorde, zonder dat hij stierf. Daarop vertrokken de Hollanders van *Imågiri*.

Omstreeks 2 uur te *Barongan* komende, sloegen zij daar tijdelijke verblijven op en overnachtten daar. Ongeveer om half acht 's avonds kwamen de *brandals* ten oosten van de *Imågiri* rivier, en gaven onder hard geschreeuw en 't luid klinken van de *bĕndés* pelotons- en geschutvuur. De Hollanders, die op wacht stonden, beantwoordden dat vuur maar, de anderen liet de *Kolonel* slapen. Daarop werd een korporaal

van de Hollanders, die de wacht afloste, door een kogel, die hem het hoofd doorboorde, doodelijk getroffen. *Kolonel* COCHIUS werd om den dood van dien korporaal zoo hevig verwoed, dat hij met al zijn troepen vooruit rukte en snel met het geschut liet vuren. De *brandals* trokken nu terug, verhieven hun gebeden andermaal luid schreeuwende, en gingen toen weêr vooruit. Terugkeerende naar hun vroegere plaats, gaven zij weêr pelotonsvuur en schreeuwden. Om half drie hield de strijd op. De Hollanders staken de huizen in brand, en vertrokken van daar om 6 uur. De kolonne van *Dånålåjå* keerde naar *Dånålåjå* en die van *Bantoel* naar *Bantoel* terug. De *Kolonel* kwam te gelijk met de kolonne te *Bantoel*, en ging zonder zich daar op te houden weêr naar de stad.

Zondag den 18en (beter den 19en) *Moeloed* (28 Sept 1828) vertrok *Kapitein* WESTINCK, kommandant van *Bantoel*, met zijn kolonne en met de Madoeresche *pradjoerits* van *Bantoel* tegelijk met *Luitenant Kolonel* SOLLEWIJN, en zijn troepen van *Manger*. Al die troepen vereenigden zich in het dorp *Pondong*. Toen allen marschvaardig en in 't gelid geschaard waren, vertrokken *Luitenant Kolonel* SOLLEWIJN en zijn troepen zuidwestwaarts, terwijl de kolonne van *Bantoel* oostwaarts ging. Bij het dorp *Sawahan* zagen zij ongeveer 20 *brandals* met een geel vaandel, die op de vlugt gingen, toen er op hen geschoten werd. Terwijl de Hollanders hen nazetten, zagen zij bij het dorp *Bĕnang* ongeveer 100 *brandals* met 4 vaandels en 1 vergulde *pajoeng*. Deze *brandals* rigtten op de Hollanders pelotonsvuur van voren, van de linker- en van de regterzijde. Toen deze echter met geschut op hen vuurden, en de kogel over de vaandeldragers heen vloog, vlugtten de *brandals*, van schrik bevangen in het dorp *Bĕnang*. *Kapitein* WESTINCK gaf nu bevel, dat de *Soemĕnĕpsche Kapitein* met zijn troepen naar de linker zijde zou gaan, terwijl de Hollanders naar de regter zijde gingen en de Madoeresche *pradjoerits* in 't midden bleven. De *brandals* kwamen regts en links uit het dorp *Bĕnang*. Er ontstond een levendig gevecht. Een *Soemĕnĕpsche* wacht-

meester werd aan zijn regterdij getroffen. Een Madoereesch vaandel met het teeken van een witten aap werd boven de kop van den aap door een kogel doorboord.

Nadat het gevecht een half uur geduurd had, vlugtten de *brandals*. De Hollanders staken toen het dorp *Bĕnang* en al de regts en links van daar liggende dorpen in brand.

Daarop kwam er iemand met een order van *Luitenant Kolonel* SOLLEWIJN. waarin *Kapitein* WESTINCK gelast werd zich met hem te *Tankil* te vereenigen, daar *Luitenant Kolonel* SOLLEWIJN met de *brandals* gevochten en de huizen van dat dorp in brand gestoken had. De *Kapitein* vertrok toen met zijn troepen naar *Tankil*, waar hij om half een aan kwam en zijn kolonne met die van *Manger* vereenigde. Nadat de troepen op de *pasar* van *Tankil* uitgerust hadden, gingen zij om 2 uur weêr op marsch. Ten oosten van het dorp *Bĕnang* kwamen de *brandals* regts en links van de voortmarcherende troepen uit de dorpen en schoten op hen. De Hollanders schoten al verder gaande terug. Een van de Madoeresche *pradjoerits*, *Kètel* genaamd, werd 2 keer door een kogel ligt gewond. De *brandals* gingen steeds voort met schieten, maar toen losten de Hollanders het groote kanon, dat in de *benteng* van *Grògol* geplaatst was en daarna schoten zij met het geweer op hen. Nu kwam er opening in de drommen der *brandals*, en gingen zij in het dorp. De Hollanders trokken nu verder, en daarop kwamen de *brandals* weêr uit het dorp, en schoten op hen. Toen de Hollanders bij het dorp *Samèn* gekomen waren, hielden zij halt, en werden de Hollandsche huzaren gelast de *brandals*, die op een afstand achter hen waren, natezetten, en toen vlugtten deze in groote verwarring. De Hollanders gingen daar na weêr verder. In het dorp *Pandang* komende keerden de kolonnes naar haar respective *bentengs* terug.

71. Hulptroepen gezonden van *Ternate*, *Tidore en Boeton*. Hun wapening, kleeding, soldij en dien-

sten. *Raden Adipati Luitenant Kolonel* WIRÅNĔGÅRÅ te *Gowok*, verheven tot *Pangerang* PRABOENINGRAT.

Luitenant Gouverneur Generaal DE KOCK kwam met de hooge Ambtenaren te *Batavia* overeen, om hulptroepen van de Vorsten van het oosten te vragen, en deze kwamen te *Magĕlang* aan. Die van *Ternate* werden aangevoerd door *Majoor* SAPTOE, die een uniformrok met epauletten droeg. Hij had 560 Alfoeren, die hun kleedjes tusschen de beenen door gehaald hadden, onder zich. Die van *Tidore* werden aangevoerd door *Majoor* SAWIJOEDIN, die een rok met epauletten en een tulband droeg. Zij bestonden uit 297 man, geheel als *Entjiks* gekleed, zij waren dan ook Mohammedanen.

Deze troepen van *Ternate* en *Tidore* waren gewapend met werpspiesen, pijlen, schilden en korte zwaarden. De steelen van de werpspiesen waren van kleine *bamboe*, de punten waren van *arèn*hout, cylindervormig gesneden. Als zij zulk een werpspies wilden afwerpen, hielden zij een stuk *bamboe* van één span en één hand lengte, waarvan van voren de helft was weggesneden, en dat daar van een *kapas*-pit voorzien was, en diende om de werpspies af te werpen, in de hand. Wanneer zij zulk een werpspies wilden uitwerpen, legden zij de eene punt van de werpspies in de linker hand en het dikke uiteinde van de spies op het eind van de *bamboe* (dat men in de regterhand hield); daardoor kon de spies zoover wegvliegen. De pijlen, die zij gebruikten, waren ook van dunne *bamboe* met punten van *arèn*hout, maar zonder vezels; daar door had de pijl, zóó aangewend, een goede uitwerking. Zij waren verder niet vergiftigd, want door haar uitwerking waren zij al zoo goed als half vergiftig. Hun bogen maakten zij van de stam van de *bamboe òri*, en de pezen waren van rotting. Zij zagen er uit als een halve draagstok, daarom waren zij zoo

stijf. Als de Alfoeren zulk een pijl afschoten, drong zij door 2 menschen heen.

Hun schilden waren 1 el en 1 span lang en één vadem breed; in 't midden ingebogen en driehoekig. Het handvatsel in 't midden was belegd met schalen van zeeschelpen of scherven. Overigens waren zij van hout gemaakt. Hun korte zwaarden hadden den gewonen vorm.

De aanvoerder van de *Boeton*sche troepen was een ouder broeder van den *Sultan* van *Boeton*, genaamd *Sultan* SALEMAN. Hij had den rang van *Luitenant Kolonel*, en droeg een baadje met slippen en knoopen en met galon omboord. Zijn *saroeng* was ook met galon omzet. Zijn *koeloek* had den vorm van een *gajaman* (?) ook met galon omboord. Velen van zijn *Mantris* waren officieren. Hij had 400 man als *Entjiks* gekleed, met pieken en *krissen* gewapend, onder zich. Ook had hij 2 *Hadjis* als zijn *Goeroes*, die nu en dan de gebeden van de maand *Moeloed* opzeiden, bij zich.

De soldij van de soldaten van die 3 landen was als volgt: die geweren wilden dragen kregen 6 Gld. en de anderen 3 Gld.

Velen van de soldaten van die 3 natiën waren gelegerd te *Tĕgalwaroe* onder *Magĕlang*. Zij waren wel eens met den vijand in gevecht geweest, en als de Hollanders tegen den vijand uitrukten, werden zij voorop geplaatst. Zij waren buitengemeen dapper, drongen onbevreesd in de huizen om te plunderen, en kregen veelal buit. Van de Alfoeren, die eigenlijk (even ruw als) *Dajakkers* waren, liet men velen vrij in de bosschen rondloopen. Dientengevolge kwamen de *brândals* die zich in de bosschen verscholen, in groote moeijelijkheden. Zij wilden wel met hen strijden, maar beseften, dat het een schande was, als zij eens 't ongeluk hadden door toedoen van die naakte vijanden te sterven. En als zij niet met hen vochten, bragten zij hun veel nadeel aan. Daarom werden de *Boelkijâs* van angst bevangen. Van de soldaten van die 3 natiën kwamen slechts weinigen in gevechten om, maar velen stierven aan ziekten.

Daar de dorpen regts en links van *Gòwok* liggende, allen zonder uitzondering zich al onderworpen hadden aan *Raden Adipati Luitenant Kolonel* WIRÅNĔGÅRÅ, die zich te *Gòwok* gelegerd had, besloot de *Generaal*, dat hij westelijk moest voortdringen en zich legeren buiten de *benteng* van *Malati*. Vele links en regts van *Malati* liggende dorpen onderwierpen zich daar ook aan hem.

Het Gouvernement was hem daarvoor hoogst dankbaar, en verhief hem van zijn lagen tot een hoogen rang, door hem te verheffen tot *Pangeran* PRABOENINGRAT, *Luitenant-Kolonel* van de *pradjoerits* van de *kraton*, met het regt om den gouden *pajoeng* te dragen. *Pangeran* PRABOENINGRAT werd daardoor zeer hooghartig, en nam in één maand 2 Prinsessen ten huwelijk. De een was een dochter van *Pangeran* MANKOEKOESOEMÅ, een van des *Sultans* voogden; de andere was een dochter van *Pangeran* SÅNTÅKOESOEMÅ. Vroeger was hij al met 2 Prinsessen getrouwd, van welke de een een dochter van *Sultan* RÅDJÅ, en de andere een dochter van *Pangeran* ABOEBAKAR was. De laatste was zijn oudste vrouw geweest doch nu reeds overleden. *Pangeran* PRABOENINGRAT had dus gelijktijdig 3 vrouwen van aanzienlijke geboorte, en toen ter tijde was er niemand te *Jogyå*, die *Pangeran* PRABOENINGRAT in weelderigheid van levenswijze overtrof.

172. *Onderhandelingen met Kjai* GOEROE MÅDJÅ. *Zyn onderwerping.*

Pangeran PRABOENINGRAT ontving te *Malati* bezoek van een afgezant van *Kjai* GOEROE MÅDJÅ, die (door dezen) vrijen toegang naar het land *Padjang* verzocht. *Pangeran* PRABOENINGRAT antwoordde, dat hij hem dit niet durfde toestaan, en dat hij er eerst kennis van wilde geven aan den *Generaal*. Nadat die afgezant vertrokken was, gaf *Pangeran* PRABOENINGRAT kennis van dat verzoek aan *Kolonel* COCHIUS en *Resident* VAN NES van *Jogyå*.

Op vrijdag den 22en *Rabingoelakir* (31 Oct. 1828) ging *Resident* VAN NES met *Kolonel* COCHIUS naar het dorp *Malati*, met het voornemen om met *Kjai* GOEROE MÅDJÅ een bijeenkomst te hebben. Doch zij ontmoetten hem daar niet. Alleen *Pangeran* PRABOENINGRAT ontmoette den afgezant van *Kjai* GOEROE MÅDJÅ, met name *Kjai* IMAM GASALI, die hem mededeelde, dat *Kjai* GOEROE MÅDJÅ niemand wilde ontmoeten dan de hoogste ambtenaren van het Hollandsche Gouvernement. *Kolonel* COCHIUS en *Resident* VAN NES keerden toen naar de stad terug. Bij hun komst in de stad gaven zij daarvan berigt (aan de autoriteiten) te *Magĕlang* en *Kårtåsoerå*.

Op maandag den 25en *Rabingoelakir* (3 Nov. 1828) kwam *Luitenant Gouverneur Generaal* DE KOCK van *Magĕlang* te *Jogyå*. Tegelijkertijd vertrok *Kolonel* NAHUIJS, met *Pangeran Adipati* POEROEBÅJÅ, *Pangeran Adipati Ngabèhi*, *Pangeran* ARIJÅ MATARAM, *Raden Adipati* SÅSRÅDININGRAT, *Patih* van *Soeråkartå* en de *Pangoeloe* van *Soeråkartå*. Zij ontmoetten elkander te *Malati*. *Pangeran Adipati* van *Madoerå* en zijn broeder kwamen hem daar te gemoet. Den volgenden woensdag gingen *Kolonel* NAHUIJS, de *Resident* van *Jogyå*, de *Patihs* van *Jogyå* en *Soeråkartå*, de *Pangoeloes* van *Jogyå* en *Soeråkartå*, *Pangeran* PRABOENINGRAT en SAJID CHASAN IDIN naar *Malati*. *Kjai* GOEROE MÅDJÅ had een *pasanggrahan* buiten het dorp midden op de *sawah*velden laten oprigten.

Toen de Heeren met hun gevolg in die *pasanggrahan* kwamen, en *Kjai* GOEROE MÅDJÅ ontmoetten, gaven zij hem vriendschappelijk de hand. *Kjai* GOEROE MÅDJÅ omhelsde SAJID CHASAN. Daarop zetten zij zich naar orde neder, de Hollandsche heeren en hun gevolg ter regterzijde van *Kjai* GOEROE MÅDJÅ en zijn eigen gevolg aan zijn linkerzijde.

Kolonel COCHIUS vroeg toen aan *Kjai* GOEROE MÅDJÅ naar zijn kwaliteit, of hij namelijk door *Sultan* NGABDOEL CHAMID afgezonden was, dan of hij gekomen was uit eigen beweging.

Kjai GOEROE MÅDJÅ antwoordde: "ik ben door den *Sultan*

„gezonden om te eischen, dat hij als Opperhoofd van de Mo-„hammedaansche godsdienst erkend wordt".

Waarop de *Kolonel* zei: „die zaak zal het Gouvernement „wel toestaan, indien *Kjai* GOEROE MÅDJÅ zich aan het Gou-„vernement onderworpen heeft. *Kjai* MÅDJÅ moet nu maar „alleen met de *Raden Adipatis* en de *Pangoeloes* van *Soeråkartå* „en *Jogyå* raadplegen. Ik wensch maar, dat *Kjai* MÅDJÅ dan „dadelijk vrede met het Gouvernement maken zal".

„Goed, Mijnheer!" antwoordde *Kjai* MÅDJÅ, „ik verzoek „daarvoor een termijn van 5 dagen."

Daarop zei de *Kolonel:* „dat is mijn opregt verlangen".

De *Pangoeloe* van *Soeråkartå* voegde er nog bij: „wat de „zaak van het geloof aangaat, daar in bragt het Gouvernement „vroeger geen veranderingen, en dat zal het nu ook niet „doen".

Kjai MÅDJÅ snaauwde hem toe: „wel, wat stapt gij er „luchtig overheen! Hoe weet gij dat?"

De *Pangoeloe* van *Soeråkartå* wilde hem volstrekt even bits antwoorden, maar *Raden Adipati* van *Soerakarta* bragt hem tot bezinning en toen zweeg hij. Evenzoo bragt SAJID CHASAN *Kjai* MÅDJÅ tot bedaren door hem een gezegde uit den Koran aan te halen. Toen zweeg hij. Op last van *Kjai* MÅDJÅ werden nu ververschingen als koffij en gebak rondgediend. Nadat zij daarvan wat gebruikt hadden, gingen zij uiteen, de *Kolonel* en zijn gevolg naar de stad en *Kjai* MÅDJÅ naar het dorp *Malati*.

Op Zondag den 2den *Djoemadilawal* (9 Nov. 1828) kwamen er afgezanten van *Kjai* GOEROE MÅDJÅ met een brief van hem. De afgezanten heetten *Kjai* IMAN GAZALI, *Hadji* NGABDOEL WAHAB en *Kjai* TIRTÅDIRÅNÅ. De brief was gerigt aan *Pangeran* PRABOENINGRAT, en hield in, dat hij gezind was vrede te sluiten, als men hem tot Hoofd van het Mohammedaansch geloof verhief. Het antwoord van den *Generaal* was, dat hij niet lang meer redeneren wilde, maar dat hij weêr naar *Magĕlang* en *Kolonel* NAHUIJS naar *Soeråkartå* terugkeeren wilde

om den oorlog te hervatten. Behalve dien brief verzocht *Kjai* MÅDJÅ verlof om naar het landschap *Padjang* te gaan; hij stond er borg voor, dat hij niemand leed zou doen, maar daar de beraadslagingen (over den vrede) hier nog niet afgeloopen waren, hoopte hij ze daar in *Padjang* tot een goed einde te brengen.

De *Generaal* stond hem dit niet toe, daar de bewoners van *Padjang* nu rustig waren, en (als hij er kwam) zou de kleine man maar een schrik krijgen.

Kjai IMAN GAZALI hernam daarop: „zoo 't hem niet gepermitteerd werd (naar *Padjang* te gaan en) veel menschen (als „gevolg) mede te nemen, was het ook goed, als hij dan maar „300 man mogt medenemen".

Ook dit stond de *Generaal* niet toe: waarop *Kjai* GAZALI zeide: „als hij dan maar 20 man mogt medenemen". Maar ook dit stond de *Generaal* niet toe.

's Maandags keerden de afgezanten van *Kjai* GOEROE MĂDJÅ met een brief ten antwoord terug.

Des dingsdags ging de *Generaal* weêr naar *Magĕlang*. Hij werd derwaarts vergezeld door *Pangeran Adipati Kolonel* SĔTJÅ ADININGRAT van *Madoerå* en zijn broeder *Pangeran Luitenant Kolonel* SOERJÅ ADININGRAT, en verder gevolgd door *Raden Toemengoeng Majoor* DJÅJÅDININGRAT, de burger *mantris*, en *Raden Arjå Kapitein* SOERJÅWINÅTÅ van *Pamĕkasan*.

Op woensdag morgen den 5en *Djoemadilawal* (12 Nov. 1828) vernam *Luitenant Kolonel* LE BRON, die zich te *Kĕmbangaroem* gelegerd had, de tijding, dat de *brandals* zouden uitrukken. Daarom vertrok hij met zijn troepen in dienzelfden nacht naar de plaats waar de *brandals* zich bevonden in het dorp *Pĕlĕm*. Toen de Hollandsche troepen dadelijk op dat dorp aanvielen, kwam er een man buiten het dorp. De *Luitenant Kolonel* vroeg hem wat menschen er in het dorp waren, en hij antwoordde, dat *Kjai* GOEROE MÅDJÅ daar met zijn troepen was, en dat hij vrede wilde sluiten en over de godsdienst spreken. Daarop zeide de *Luitenant Kolonel*, dat hij van de vroe-

gere beraadslagingen van *Klàten* niets afwist. Men bleef toen bij het dorp *Pĕlĕm* overnachten.

Den volgenden morgen vertrok *Kjai* Goeroe Mådjå met een gevolg van ongeveer 500 man in een oostelijke rigting.

De Hollandsche troepen volgden hem, en noodigden hem uit te vechten, of zoo hij niet vechten wilde, zich aan hen over te geven. Bij het dorp *Tjĕpåkå* hield *Kjai* Goeroe Mådjå met al zijn troepen halt, en bleef daar overnachten. De Hollandsche troepen deden hetzelfde.

Den volgenden morgen vroegen de Hollanders alle wapenen van *Kjai* Mådjå op, en toen werden zij hun overgegeven. Op vrijdag na afloop van het gebed vertrok *Kjai* Goeroe Mådjå met zijn gevolg naar *Klàten*, waar hij *Kolonel* Nahuijs ontmoette. Op het verzoek van *Kjai* Goeroe Mådjå om maar dadelijk naar *Soeråkartå* te gaan, antwoordde de *Kolonel* dat het beter was op de hoofdplaats (te B*atavia*) te beraadslagen. Toen vertrokken zij van *Klàten*. Bij hun komst te *Kalitan* verwijderden de lieden van zijn gevolg, die geen rang hadden, zich stilletjes. Er bleven niet meer dan 50 man over. De voornaamsten onder hen waren *Kjai* Baderan, *Kjai* Moestafa, Alibasah Hasan Basari, *Toemengoeng* Padjang, *Toemengoeng* Wirånĕgårå, *Toemengoeng* Kĕrtånĕgårå, *Toemengoeng* Oerawan en *Toemengoeng* Mankoejoedå. Deze zetten de reis naar *Sålåtigå* voort, om van daar verder te gaan naar *Samarang*. *Kjai* Goeroe Mådjå bleef nog sterk aandringen op zijn verzoek om den *Generaal* eerst te ontmoetten. Eindelijk stond men hem dit toe, en werd de reis voorloopig te *Sålåtigå* gestaakt.

Pangeran Adipati van *Madoerå*, die zich nu te *Magĕlang* bevond, en zijn broeder ontvingen van den *Generaal* en zijn echtgenoote veel beleefdheden. Op maandag den 19en *Djoemadilawal* (17 Nov. 1828) vertrokken beide *Pangerans* en die van *Pamĕkasan* van *Magĕlang*, en keerden naar *Jogyå* terug. Op 't zelfde oogenblik vertrok *Luitenant Gouverneur Generaal* de Kock om *Kjai* Goeroe Mådjå te *Sålåtigå* te ontmoeten.

Toen *Luitenant Gouverneur Generaal* de Kock *Kjai* Goeroe

MÅDJÅ ontmoette, zei hij hem, dat het best zou zijn, dat *Kjai* GOEROE MÅDJÅ zelf met den *Commissaris-Generaal* sprak. Daarop werd *Kjai* GOEROE MÅDJÅ naar *Batavia* vervoerd, en keerde de *Generaal* naar *Magĕlang* terug.

73. *Togt van Dĕksâ naar Pasangi en gevecht aldaar. Togt naar Siloeh, Bintjiran en het zeestrand. Gevecht bij Tanggoelan en bij Toeri. De benteng van Palawoenan aangelegd. Bentengs rondom de verblijfplaats van Sultan Ngabdoel-Chamid te Pasangi. Zijn treurige toestand aldaar.*

De 4e kolonne, die aangevoerd werd door *Majoor* BAUER en *Luitenant* RIETVELD, en buiten de *benteng* van *Dĕksâ* gelegerd was, vertrok op dingsdag den 18en *Djoemadilawal* (25 Nov. 1828) tegelijk met de van pieken voorziene *pradjoerits* onder *Luitenant Kjai* KĔBOKĔNÅNGÅ en zijn lagere ambtgenooten 's nachts om 12 uur van *Dĕksâ* om naar het dorp *Pasangi*, ten zuiden van *Kasambirâtâ*, te gaan. 's Morgens om 6 uur ontmoetten zij de *brandals* bij het dorp *Pasangi*. Zij werden met elkander handgemeen, maar na een gevecht van een half uur, vlugtten de *brandals* in der haast. De Hollanders gingen toen in het dorp *Pasangi*, namen er wat rust, en vertrokken om 12 uur weêr van daar naar *Dĕksâ*. Buiten het dorp kwamen de *brandals* terug, en schoten op hen. De Hollanders beantwoordden hun vuur, al voortmarcherende. Bij den berg van het dorp *Soesoetoro* bleven de *brandals*, die hen op een afstand gevolgd waren, staan. De Hollanders zetten hun togt nu voort, en keerden naar *Dĕksâ* terug. Een korporaal, van de Madoeresche met pieken gewapende jagers, met name MATJAN kreeg een kogel in zijn linker dij, *Mas* RAÏDIN in zijn regterhand, GALTEK in zijn regterlende, en MĔRTATROENÅ in zijn linker dij.

Zij werden naar *Magĕlang* vervoerd. Er bleven nu nog 45 (Madoerezen) in de legerplaats van *Dĕksâ.*

Op den 16en *Djoemadilakir* (23 Dec. 1828) rukte *Kolonel* SOLLEWIJN, die buiten de *benteng* van *Manger* gelegerd was, met zijn troepen, als mede de kolonne met Madoerezen, die de *benteng* van *Bantoel* bezet had uit naar *Imâgiri*. Toen zij 's morgens om 7 uur te *Imâgiri* kwamen, vertrokken zij naar het dorp *Siloeh*. Om 10 uur daar komende, werden zij met de *brandals* op den oever van de *Siloeh* rivier handgemeen. Er ontstond van weêrszijden een hevig geweervuur, doch niet lang daarna retireerden de *brandals*. Een Hollandsche *Luitenant* en 3 soldaten van de kolonne van *Manger* waren gewond. De Hollanders vertrokken toen oostwaarts en gingen in een boomgaard, waar zij ongeveer 20 hoofden van *brandals* vergaderd zagen. De Madoeresche officieren *Raden Pandji Kapitein* SÂSRÂWINÂTÂ, *Raden Pandji Kapitein* DJÂJÂDIPOERÂ, *Luitenant Raden* DJÂJÂLĔKSÂNÂ en *Luitenant* SINGÂPÂTRÂ met 2 van geweren en 2 van pieken voorziene *pradjoerits* vervolgden de *brandals* die zij gezien hadden, tot op een afstand van 1½ paal zonder hen te achterhalen.

Daarop vertrokken zij en beklommen den berg *Bintjiran*. Toen zij op dien berg *brandals* zagen, naderde *Raden Pandji Kapitein* SÂSRÂWINÂTÂ hen met 4 van pieken en 4 van geweren voorziene *pradjoerits*. Digt bij hen komende, schoot hij zelf op hen, zoodat een van de *brandals* sneuvelde; de *brandals* wierpen hem met steenen terug. Niet lang daarna riep *Kommandant* POLAND hem toe om terug te keeren. Hij deed dit, en toen vertrokken de Hollandsche troepen weêr, dwars over de bergen.

Bij den berg *Gĕgĕran* vonden zij ledige huizen, waarin zij halt hielden en overnachtten. Den volgenden morgen om 6 uur vertrokken zij in een oostelijke rigting dwars door 't gebergte, de huizen overal in brand stekende.

Op het zuider zee-strand kwamen zij bij een *pasanggrahan* van den *Sultan* van *Jogyâ*, waar hij vroeger wel eens vertoefde als hij een togtje naar de zuiderzee maakte, digt bij

een druipsteengrot. Westwaarts gaande kwamen zij bij een zeer warme bron, met een dak van *sirappen* overdekt. Verder westwaarts kwamen zij bij een dorp op het zeestrand, waar zij halt hielden en overnachtten.

Den volgenden morgen om 6 uur vertrokken zij in een noordelijke rigting langs den oever van de *Opak*-rivier, en verbrandden de huizen. Toen zij bij het dorp *Siloeh* kwamen, was er een *brandal*, die een geschrift en een jonge klappernoot wegwierp en toen hard wegliep. *Raden Pandji Kapitein* SÅSRÅWINÅTÅ en *Raden Pandji Kapitein* DJÅJÅDIPOERÅ lazen het geschrift, waarin stond, dat *Raden Toemĕnggoeng* NÅTÅWIDJÅJÅ aan SOERÅMĔNGGÅLÅ *Sawah* in leen gaf. Zij hadden het echter nog niet geheel gelezen, toen de *brandals* van achteren kwamen aanzetten en op hen schoten. De Madoeresche *pradjoerits* kwamen nu spoedig terug om hen te vervolgen, en 't gelukte hun een van de *brandals* te vatten. Zij leverden hem over aan *Luitenant* POLAND, die hem liet dooden. Hun vervolging voortzettende, kregen zij nog 3 *brandals*, die ook gedood werden. De Hollanders hielden toen halt in het dorp *Dawàloe*, waar zij bleven overnachten.

Den volgenden morgen weder vertrekkende, en bij het dorp *Siloeh* komende, vonden zij daar 5 *brandals*, die om vrede smeekten, en ontbolsterde rijst, jonge klappernoten en tabak ten geschenke aanboden. De Hollanders zeiden hun, dat zij eerst de wapens, die in de huizen waren, moesten uitleveren, waarop de *brandals* antwoordden, dat er in de huizen geen wapens meer waren. Toen werden 3 van hen door de Hollanders omgebragt; namelijk: SOERÅMĔNGGÅLÅ, die beweerde een bloedverwant te zijn van *Pangeran* SINGÅSARI van *Soerå-kartå*, RĔKSÅMĔNGGÅLÅ en WIRÅMĔNGGÅLÅ. Alle drie toch waren aanvoerders van de *brandals* geweest, maar de 2 anderen werden gelast naar hun woning terugtekeeren. De Hollanders staken toen de huizen in brand, en keerden deels naar *Manger*, deels naar *Bantoel* terug.

Majoor BAUER, Kommandant van de 4e kolonne, waarbij

de van pieken voorziene Madoeresche jagers onder *Luitenant Kjai* KĕBOKĕNÅNGÅ en zijn ondergeschikten gevoegd waren, en die te *Dĕksĕ* gelegerd was, rigtte toen ter tijde een *benteng* bij het dorp *Tanggoelan* aan. Op zondag den 21^en^ *Djoemadilakir* (28 Dec. 1828) werd hij door ongeveer 2000 *brandals* aangevallen. Hun voorhoede, uit 80 man bestaande, was gekleed in rood lakensche baadjes en werd aangevoerd door *Ali Basah* NÅTÅPRAWIRÅ, alias *Raden Mas* SĔNTOT. Toen de Hollandsche troepen hen zagen kwamen zij dadelijk te gelijk met de troepen van MANGKOEDININGRAT, aangevoerd door zijn jongeren broeder *Pangeran* PRANGWĔDÅNÅ genaamd, buiten de versterking. In het toen ontstaande hevige gevecht bulderden de kanonnen der Hollanders met snel op elkander volgende schoten, maar de *brandals* hielden niet op voorwaarts te rukken. Toen zij digt bij gekomen waren, vielen zij met verwoedheid aan. De Hollanders deinsden terug. *Kapitein* VAN INGEN sneuvelde, *Pangeran* PRANGWĔDÅNÅ insgelijks. Het geschut viel in handen van de vijanden, die hen tot digtbij de in aanleg zijnde *benteng* vervolgden. Spoedig kwamen de Hollandsche en Madoeresche jagers hun te hulp, en nu ontstond er op nieuw een gevecht, waarna de *brandals* terugdeinsden en vlugtten. Maar het geschut, dat zij buit gemaakt hadden, werd hen niet weêr ontnomen, daar zij 't op hun vlugt medenamen. De Hollanders hadden 45 dooden, maar de Madoeresche jagers waren allen ongedeerd.

Op woensdag den 24^en^ *Djoemadilakir* (31 Dec 1828) rukte de 4^e^ kolonne met die van *Kaliwawang* uit. Bij het dorp *Toeri* troffen zij *brandals* aan, die op hen schoten, maar zij gingen zonder zich op te houden in het dorp, staken de huizen in brand en keerden toen naar hun posten terug, terwijl de *brandals* hen op een afstand volgden en beschoten. Daarop keerden de huzaren, lansiers, Alfoeren en *Dajaks* naar hen terug, maar toen de *brandals* dit zagen, gingen zij op de vlugt, en daarop gingen de huzaren en hun gevolg naar hun legerplaats terug. De *brandals* ziende, dat hun vervolgers weêr te-

rugkeerden, rukten weêr vooruit en schoten, maar de Hollanders betrokken toen hun legerplaats zonder zich om hen te bekreunen. De Madoeresche jagers (met pieken) waren toen 54 in getal, behalve 10 jagers, die met geweren gewapend waren.

Op donderdag den 10en *Rĕdjĕp* (15 Jan. 1829) vertrok de kolonne van *Bantoel*, om een *benteng* bij den berg *Palawoenan* aanteleggen. De Heer PRAGER, die vroeger Kommandant van *Jogyå* was, voerde die kolonne nu aan. Als Kommandant van *Jogyå* was hij opgevolgd door *Kapitein* ROEMESTING (WESTINCK?), die de kolonne vroeger kommandeerde.

Luitenant POLAND keerde wegens ziekte naar de stad terug, en magtigde *Luitenant* OTTO voor hem de Madoerezen te kommandeeren. De Madoeresche *Luitenant Mas* SOERÅDILÅGÅ werd naar de stad gezonden, omdat hij de koude koorts had; *Luitenant* SĔRANGBAKAT volgde hem op.

De kolonne vertrok 's morgens om 6 uur van *Bantoel*. Ten westen van de *Goenoeng Gamping* ontmoette zij *Kolonel* COCHIUS. Onder het halt houden gaf de *Kolonel* aan *Raden Pandji Kapitein* DJÅJÅKOESOERÅ last om aan zijn piekeniers mede te deelen, dat de met pieken gewapende soldaten, die bij de kolonnes ingedeeld waren, dezelfde soldij zouden ontvangen als de met geweren gewapenden, nl. 5 gld. in de maand. Allen betuigden eenstemmig hun ingenomenheid met dien maatregel, en hun dank. Daarop werd de togt voortgezet. Toen zij omstreeks 12 uur het dorp *Tritis* bereikten, kwamen de *brandals* uit het dorp, en schoten bij pelotons te gelijk. Toen de Hollanders met geschut terug schoten, vlugtten de *brandals* en vervolgden de Hollanders hun togt. Omstreeks bij de *Goenoeng Palawoenan* komende, namen zij de huizen in beslag, en sloegen er hun verblijf op. Niet lang daarna keerde *Kolonel* COCHIUS weêr naar de stad terug. De Madoeresche piekeniers moesten nu lieden opvatten, die aan de *benteng* tegen een loon van 16 duiten daags zouden werken.

De *bentengs* van de Hollanders werden al digter bij de verblijfplaats van *Sultan* NGABDOEL-CHAMID in het dorp *Pangasik*

aangelegd. Van de kant van *Dĕksâ* naderden zij tot het dorp *Samake* en tot de *pasar* van *Nanggoelan*, ongeveer 4 palen ten noorden van het dorp *Pangasih*. Van de kant van de *benteng* van *Tegalwĕroe* was die van *Oerang*, 5 palen ten noord-oosten van *Pangasih* aangelegd, en van uit *Bantoel* legden zij nu de *benteng* van *Palawoenan*, 5 palen ten oosten van *Pangasih*, aan. Eindelijk naderden zij het dorp *Pangasih* van uit de *benteng Manger* door 't aanleggen van een *benteng* bij het dorp *Tjoetjoek*, ongeveer 5 palen zuid-oost van *Pangasih*. Ten westen van het dorp *Pangasih* lag het zoogenaamde *Kĕlir* gebergte.

Sultan NGABDOEL CHAMID, die in het dorp *Pangasih* vertoef-de, was al den tijd zeer ter neêr geslagen, omdat *Kjai* GOEROE MÅDJÅ in de magt der Hollanders gevallen was, en omdat de *bentengs* van de Hollanders al digter en digter bij *Pangasih* aangelegd werden. Om die reden zei hij tot zijn onderdanen: „hoort, mijn kinderen! daar de Hollanders mij vervolgen en „mij met hun allen als een bruid in een grooten optogt „willen afhalen, zoo verzoek ik u, mijn beminde soldaten! „een groot, deugdzaam paard te zoeken, opdat ik in staat zij „met de Hollanders te strijden."

Raden Mas SOEKOER deed nu aan *Sultan* NGABDOEL CHAMID een voorstel, waarin hij beloofde zelf de inwoners van de gewes-ten van *Samarang* en *Dĕmak* te onderwerpen. Hij verzocht dan van den *Sultan* gronden aan den berg *Mĕrapi* liggende te mogen ontvangen. Dientengevolge werd *Raden Mas* SOEKOER in rang verheven met den naam van *Kjai Adipati* SOERÅDI-MĔNGGÅLÅ en met een Prinses in 't huwelijk verbonden.

74. *Kjai* GOEROE MÅDJÅ biedt zijn bemiddeling aan. *Kapitein* ROEPS een tijd lang als gijzelaar aan-gehouden. Gevecht bij *Pisangan*. Voorloopige staking der vijande-lijkheden.

Op dingsdag den 15^{en} *Rĕdjĕp* (20 Jan. 1829) kwamen er afgezanten van *Kjai* GOEROE MÅDJÅ van *Batavia* bij *Sultan* NGABDOEL CHAMID. Zij heetten *Kjai* GAZALI, *Hadji* NGABDOEL WAHAB en MOHAMMAD CHASAN BĔSARI. Er was een Hollandsche *Luitenant* (beter *Kapitein*) ROEPS, die Javaansch spreken kon, bij: Zij kwamen per rijtuig van *Samarang*, gingen eerst in de *benteng* van *Pisangan*, en toen in die van *Malati*. Het doel van hun komst was *Sultan* NGABDOEL CHAMID kennis te geven, dat *Kjai* GOEROE MÅDJÅ zich nu te *Buitenzorg* bevond, dat hij met zijn geheele gevolg in den tuin (van het paleis) logeerde, en dat de *Generaal* ten hoogste begaan was met *Kjai* GOEROE MÅDJÅ. Indien het *Sultan* NGABDOEL CHAMID dus behaagde iets aan den *Generaal* te verzoeken, wat het dan ook zijn mogt, dan was hij *Kjai* GOEROE MÅDJÅ in de gelegenheid om dat verzoek aan den *Generaal* mede te deelen. Als de zaken bleven, zooals zij nu waren, zou er nooit een eind aan komen, en dat zou bij *Kjai* GOEROE MÅDJÅ hartzeer veroorzaken. Deze afgezanten kwamen bij *Sultan* NGABDOEL CHAMID.

Op dingsdag den 17^{en} *Rĕdjĕp* (22 Jan. 1829) kwam *Luitenant Gouverneur-Generaal* DE KOCK, die nog te *Magĕlang* verblijf hield, te *Soeråkartå*, en des vrijdags keerde hij naar *Magĕlang* terug.

Op dienzelfden dag kwamen de afgezanten van *Kjai* GOEROE MÅDJÅ te *Jogyå*, maar zij lieten zich over den stand der onderhandelingen niet uit. Des zaturdags kwam *Commissaris* NAHUIJS van *Soeråkartå* te *Jogyåkartå*, om *Ali Basah* NÅTÅPRAWIRÅ te ontmoeten, dewijl *Sultan* NGABDOEL CHAMID in de zaak van de onderhandeling hem zijn vertrouwen geschonken had. Op zondag vertrok *Commissaris* NAHUIJS van *Jogyå*, en arriveerde tegelijk met de afgezanten van *Kjai* GOEROE MÅDJÅ bij de *benteng* van het dorp *Gamplong*. Van daar werden die gezanten verder gezonden naar het dorp *Pangasih* om (den Sultan) berigt te geven, dat *Commissaris* NAHUIJS zich in de *benteng* van *Gamplong* bevond, en als 't hem (*Sultan*) behaag-

de, stelde de *Commissaris* voor, dat *Raden Ali Basah* Nâtâprawirâ den *Commissaris* in de *benteng* zou ontmoeten. *Raden Ali Basah* Nâtâprawirâ antwoordde: „als 't den *Commissaris* „welgevallig is, stel ik voor een bijeenkomst te houden op „den westelijken *Prâgâ*-oever, en *Kapitein* Roeps moet dan „voor mij borg zijn."

Commissaris Nahuijs antwoordde dat hij al zoo ver weg van *Soerâkartâ* naar den oostelijken *Prâgâ*-oever te *Gamplong* gereisd had, en stelde *Raden Ali Basah* Nâtâprawirâ voor de rivier over te steken. Maar *Raden Ali Basah* antwoordde, dat hij de rivier niet durfde over te steken; ook wilde hij *Kapitein* Roeps niet laten terugkeeren, indien *Kjai* Goeroe Mâdjâ niet teruggezonden werd. Ingeval men *Kjaï* Goeroe Mâdjâ verbande, zou *Kapitein* Roeps ook verbannen worden, en als men *Kjai* Goeroe Mâdjâ om 't leven bragt, zou *Kapitein* Roeps hetzelfde lot ondergaan. Daarop liet *Commissaris* Nahuijs weten dat het ook goed was, indien *Raden Ali Basah* de rivier niet durfde overtesteken en dat hij niets anders verzocht, dan dat hij een degelijk goed vertrouwd persoon zond, aan wien hij zijn voorstellen aan *Raden Ali Basah* kon opdragen. Tot dat einde zond *Raden Ali Basah* één *Roepati* met name *Raden Toemĕnggoeng* Mangoendipoerâ. Toen deze te *Gamplong* gekomen was, werd hij dadelijk in arrest gezet. *Commissaris* Nahuijs zond daarop kennis, dat *Raden Toemĕnggoeng* Mangoendipoerâ niet zou teruggezonden worden, indien *Kapitein* Roeps niet naar *Gamplong* teruggezonden werd. Toen daarna *Kapitein* Roeps te *Gamplong* kwam, werd *Raden Toemĕnggoeng* Mangoendipoerâ teruggezonden. De *Commissaris* vertrok toen weêr naar *Jogyâ*.

Daarna hervatten de *brandals* den strijd. Zij kwamen in gevecht met de kolonne van *Pisangan*. Het werd een hevig gevecht, doch voor dat het een verwarde kamp werd van man tegen man, scheidden de partijen met moeite, en keerde elk naar zijn verblijf terug.

Op zondag ging *Commissaris* Nahuijs weêr naar *Soerâkartâ*.

Gedurende de maanden *Roewah* en *Poeåså* (van 5 Febr. tot 4 April 1829) bleven de vijandelijkheden gestaakt, omdat *Sultan* NGABDOEL CHAMID dat verzocht, of, zooals anderen beweren, omdat het Gouvernement nog met hem onderhandelde; volgens anderen omdat het nog zoo erg regende. In dien tijd werd de magt van de *brandals* zeer groot en sterk. Vele dorpelingen, die zich aan 't Gouvernement al onderworpen hadden gingen weêr tot de zijde der *brandals* over.

Op donderdag den 4[en] *Sawal* (9 April 1829) gaven *Kolonel* COCHIUS en de Kommandanten van al de Gouvernements *pradjoerits* te *Jogyå* order aan alle *pradjoerits* om zich gereed te houden en op hun hoede te zijn, omdat de oorlog in 't groot zou hervat worden.

Op vrijdag werd de kolonne van *Bantoel* onder *Kapitein* PRAGER met de Madoeresche *pradjoerits* van *Bantoel* verplaatst tot buiten de kleine *benteng* van *Karasan*, ongeveer 2 $^1/_2$ paal ten zuiden van *Bantoelkarang*.

75. Gevecht te *Pripih*. Gevecht te *Irĕng-irĕng*. Togt naar *Rangoe* en *Djĕbogan* en gevechten aldaar. Inspecties van de Madoeresche *pradjoerits*. Togt naar *Dempet* en *Garĕgĕs*. Togt naar *Boekĕm*.

Op zaturdag deed *Kolonel* COCHIUS een togt naar *Manger*, om de landstreek daar te onderzoeken. Toen hij van *Manger* vertrokken was, en bij het dorp *Pripih* kwam, trokken hem ongeveer 400 *brandals* met 8 vaandels, waaronder een geel vaandel naast een gouden *pajoeng*, te gemoet. Toen de *Kolonel* dit zag, zond hij dadelijk een huzaar uit, om *Kapitein* PRAGER te *Karasan* met al zijn troepen te ontbieden. Na de komst van dien huzaar te *Karasan*, vertrok *Kapitein* PRAGER met zijn kolonne, waarbij 106 Madoeresche *pradjoerits* met geweren onder *Kapitein Raden Pandji* SÅSRÅWINÅTÅ en de *Lui-*

tenants Raden SĔTJÅDIPOERÅ en *Kjai* SĔRANGBAKAT, en 52 piekeniers onder *Kapitein Raden Pandji* DJÅJÅDIPOERÅ en de *Luitenants Mas* DJÅJÅRĔKSÅ en *Raden* DJÅJÅLĔKSÅNÅ en onder 't kommando van *Luitenant* POLAND, te zamen met de andere soldaten ongeveer 250 man en met 2 stukken geschut. Te *Pripih* komende, stelden zij zich tegenover de *brandals* op een afstand, zoo ver als men iemand beroepen kan, ten westen van den weg, terwijl de *Kolonel* met zijn troepen voorwaarts rukte. Toen de *brandals* zagen, dat de Hollandsche troepen nader kwamen, gingen de *brandals* allen haastig op de vlugt. *Luitenant* POLAND en de Madoeresche *pradjoerits* kregen nu den last om langs een omweg naar het geboomte van het dorp *Pripih* te gaan. Toen de Madoeresche *pradjoerits* ten westen van dat geboomte gekomen waren, gaven de *brandals* uit het oostelijk gedeelte van het geboomte pelotonsvuur op hen. De met geweren gewapende *pradjoerits* beantwoordden dat, en toen gingen de *brandals* op de vlugt, zonder dat men zien kon waarheên zij gingen.

De *Kolonel* vertrok vandaar naar de *benteng* van *Irĕng-irĕng* en niet lang daarna kwamen er *brandals* uit het geboomte van *Irĕng-irĕng*. Men zag maar 7 man met geweren, en 3 reden te paard. De *Kolonel* gaf last om die persònen te verjagen en te vervolgen. De huzaren en lansiers gaven hun paarden de sporen en renden op hen af. Zij konden de *brandals* die te paard zaten, niet achterhalen, maar wel hen die te voet gingen. Deze werden achterhaald en na een gevecht sneuvelden allen aan pistoolkogels en sabelhouwen. De *Luitenant* van de huzaren werd door een bajonet van de *brandals* getroffen, waardoor alleen zijn rok scheurde. De geweren van de *brandals* werden buit gemaakt en bij den *Kolonel* gebragt. Deze vertrok nu naar *Karasan*; niet lang na zijn komst aldaar, scheidde hij zich van de anderen en keerde naar *Jogyå* terug.

Op woensdag den 10en (beter den 11en) *Sawal* (15 April 1829) ging *Kapitein* PRAGER met zijn kolonne en de Madoe-

resche *pradjoerits* op marsch naar het dorp *Rangoe*, omdat zich daar, naar men verhaalde, veel *brandals* bevonden. Toen zij nu om 11 uur in het dorp *Rangoe* kwamen, vonden zij het verlaten. Zij staken al de huizen in brand, en vertrokken naar het dorp *Djĕbogan*. Niet lang daarna zagen zij een voorpost van de *brandals*, bestaande uit ongeveer 40 ruiters, ten westen van de *benteng* van *Kĕtoes*. Toen de huzaren en lansiers hen vervolgden, en zij naar de hoofdmagt vlugtten, werd de vervolging gestaakt. Ongeveer 300 *brandals* hadden zich daar geposteerd. Zij hadden 3 geele, 3 roode en 2 witte vaandels en 3 gouden *pajoengs* bij zich. De Hollanders hen ziende stelden zich in slagorde, en schoten 10 malen met het geschut, waardoor één van de vijandelijke ruiters doodelijk getroffen werd. De *brandals* trokken toen al vechtende terug, en daarop werden de Madoeresche *pradjoerits* gelast hen te vervolgen. Terwijl deze hen vervolgden, hielden de *brandals* weêr halt; maar nadat er spoedig weêr met het geschut gevuurd was, en de Madoeresche *pradjoerits* met hun geweren geschoten hadden, vlugtten al de *brandals* in het gebergte. Na een vruchtelooze vervolging hielden de Hollanders halt, en niet lang daarna keerden zij naar *Karasan* terug, de huizen overal in brand stekende.

Op zaturdag den 13^{en} (beter den 14^{en}) *Sawal* (17 April 1829) ontving *Raden Toemĕnggoeng Majoor* DJÅJÅADININGRAT van *Madoerå* last van *Kolonel* COCHIUS om 2 of 3 maal in de maand de legerplaatsen van de Madoeresche *pradjoerits*, die bij de kolonnes ingedeeld waren, te inspecteren. De beide *Pangerans* werden daarvoor niet bepaald aangewezen, zij konden in deze naar welgevallen handelen. De beide *Pangerans* en *Raden Toemĕnggoeng Majoor* handelden overeenkomstig dien last.

Op maandag den 15^{en} (beter den 16^{en}) *Sawal* (20 April 1829) 's morgens om 6 uur vertrok *Kapitein* PRAGER met zijn kolonne tegelijk met de kolonnes van *Manger* en *Imågiri* om de *brandals* in de dorpen *Dempet* en *Garĕgĕs* in te sluiten. Ten westen van de *benteng* van *Kĕtoes* zagen zij ongeveer 15

brandals te paard en 100 te voet met 4 vaandels. Nadat men 4 kanonschoten op hen gelost had, trokken de *brandals* al schietende terug. Toen de Hollanders hen tot aan de *Opak*-rivier vervolgden, vlugtten zij oostwaarts langs de beide rivieroevers. De helft van hen stak de rivier over, en ging naar den berg *Soeråtjålå.* Terwijl de Hollanders oostwaarts trokken, zag *Kapitein* PRAGEN op een berg een vergulden *pajoeng*. Na 2 kanonschoten vlugtten allen van daar. Nu trokken de Hollanders op nieuw oostwaarts, en niet lang daarna ontmoetten zij de kolonne van *Imågiri.* Zij hielden nu halt en overnachtten in het dorp *Dempet.* Den volgenden morgen vertrokken zij in een westelijke rigting, overal de huizen in brand stekende. *Kapitein* PRAGER zag ten westen van de graven van den *Ratoe* van *Giri*, *Pangeran* SOEMĔDANG en *Pangeran* POERBÅJÅ, de vaandels van de *brandals.* Op zijn nadering vlugtten zij, gingen in een dorp, en raakten zoo uit het gezigt. *Kapitein* PRAGER stak toen (de daken boven) de graven en de *Mĕsdjid* in brand, en vertrok toen, na eerst de huizen (in de nabijheid) in brand gestoken te hebben. Om 12 uur bij het dorp *Garĕgĕs* komende, hield hij halt, en bleef daar den nacht over. Den volgenden morgen vertrok hij weêr in een noordelijke rigting, de huizen in brand stekende, en toen keerde hij terug naar *Karasan.*

Dingsdag den 23en (beter den 24en) *Sawal* (28 April 1829) 's morgens om half zes vertrok *Kapitein* PRAGER met zijn kolonne van *Karasan*, tegelijk met *Kolonel* COCHIUS, die dien nacht te *Karasan* had doorgebragt. In de *benteng* van *Irĕng-irĕng* hielden zij halt. Niet lang daarna kwam hun de kolonne van *Imågiri* tegemoet. De *Kolonel* vertrok toen met deze kolonne, en *Kapitein* PRAGER ging met zijn troepen naar het dorp *Roekĕm*, waar volgens geruchten veel *brandals* waren. Om 1 uur daar komende, vonden zij het dorp verlaten. Zij staken toen al de huizen en de *Mĕsdjid* in brand, omdat *Pangeran Ngabèhi* en *Pangeran* SOEMÅNĔGÅRÅ daar nu en dan verblijf hielden. Daarna keerde *Kapitein* PRAGER weêr naar *Karasan* terug.

76. Togt naar *Sĕntolo* en gevecht aldaar. De *bentengs* van *Sĕntolo* en *Padasan* aangelegd. *Sultan* NGABDOEL CHAMID van *Pangasih* verjaagd gaat naar *Bagĕlen* en tracht naar *Djåbårankah* te ontkomen.

Verhalen wij nu van de kolonne, die te *Magĕlang* gelegerd was. Op zondag den 14en (beter den 15en) *Sawal* (19 April 1829) vertrokken de kolonne van de *benteng* van *Kali bawang* onder *Kapitein* TEN HAVE met de Dajaks, de kolonne van *Tĕgalwèroe* en *Grògol* onder *Luitenant Kolonel* LEDEL met de Tidorezen, ten einde ten westen van de *Prågå*-rivier bij *Sĕntolo*, ongeveer 4 paal ten oosten van het dorp *Pangasih*, waar *Sultan* NGABDOEL CHAMID zich bevond, een *benteng* aan te leggen. Ook bestond het plan om ongeveer 4 paal benoorden *Pangasih* in het dorp *Padas* een *benteng* aan te leggen. Zij namen hun weg over de *benteng* van *Pasar Nanggoelan* en kwamen te *Sĕntolo* uit. Toen zij daar één nacht geweest waren, kwam er een aantal *brandals* aangevoerd door *Raden Ali Basah* NÅTÅPRAWIRÅ. Zij begonnen het gevecht boven op een berg, terwijl het hard regende, zoodat de geweren der Hollanders niet wilden afgaan, en deze daardoor in een moeijelijken toestand kwamen. Toen deden de Tidorezen een verwoeden aanval, waardoor de gelederen der *brandals* verbroken werden. Als men den hevigen strijd zag, zou men 't waarschijnlijk achten, dat er velen sneuvelden, en toch waren er niet veel dooden; slechts één Hollandsche huzaar, die sneuvelde bij een ontmoeting met *Ali Basah*, een zeer dapper en onoverwinnelijk man, die op den avond van den 28en (*Poewåså*) van *Sultan* NGABDOEL CHAMID een *Raden Ajoe* tot vrouw gekregen had. Van de *brandals* was één *Ngabèhi*, met name *Ngabèhi* TROENÅSĔNTÅNÅ gesneuveld, behalve 3 personen zonder rang.

Ook waren er velen door de pijlen der Tidorezen gewond. Aan de zijde der Hollanders sneuvelde één Javaan.

Daarop zetten de Hollanders hun werkzaamheden, n. l. het traceren van de *bentengs* van *Sĕntolo* en *Padas* voort.

In dezen tijd maakten de Hollanders een pont (over de *Prågå*) op bijna één paal afstand van de *benteng* van *Gamplong;* maar zij was toen nog niet gereed, en strekte zich uit naar het noorden; 2000 man van *Pråbålinggå* onder *Magĕlang* werkten daaraan onder opzigt van *Raden Toemĕnggoeng* Joedånĕgårå, een man die spoedig in rang was opgeklommen, daar hij vroeger maar den titel van *Rånggå* voerde. *Luitenant Kolonel* Le Bron dekte hen met zijn kolonne van *Pisangan*. Kort daarop was de pont klaar. Zij was buitengemeen sterk, en werd door een kleine *benteng* op den westelijken *Prågå*-oever beschermd.

Op dingsdag den 23en (beter den 24en) *Sawal* (27 April 1829) vertrok de Hollandsche krijgsmagt om *Sultan* Ngabdoel Chamid in *Pangasih* te belegeren. De Hollandsche legermagt bestond uit 7 kolonnes. De aanvoerders *Luitenant Kolonel* Le Bron met zijn troepen, *Luitenant Kolonel* Ledĕl met zijn troepen, met de Tidorezen en met *Raden Toemĕngoeng* Joedånĕgårå van *Pråbålinggå* onder *Magĕlang* aan 't hoofd van 2000 man, naderden van het oosten. *Kapitein* Ten Have met zijn kolonne en de Dajaks en de 4e kolonne van *Pasar Nanggoelan* met 58 van pieken voorziene Madoeresche jagers, onder *Luitenant Kjai* Kĕbokĕnångå, en de van geweren voorziene *Soemĕnĕp*sche *pradjoerits* onder *Majoor* Dipådjåjå naderden van het noorden. Ten westen van *Pangasih* bevond zich de kolonne van *Manoreh* met 1000 man van *Manoreh*, benevens de kolonne van *Brinkĭlan* met 1000 Javanen uit die streek. Ten zuiden van *Pangasih* stond *Luitenant Kolonel* Sollewijn met zijn kolonne.

De kolonnes van het noorden rukten vooruit, en kwamen te *Kasambirâtå* in gevecht, maar de *brandals* vlugtten kort daarna, en werden door de Hollanders nagezet. Toen de ko-

lonnes uit het oosten tot *Pangasih* genaderd waren, kwamen zij ook in gevecht met de *brandals*, die echter niet lang daarna vlugtten, en door de Hollanders nagezet werden. Deze kolonnes vereenigden zich toen met die van hėt noorden, en zetten gezamenlijk de *brandals* na tot aan de grenzen van 't land *Bagĕlen*, zonder hen tė achterhalen.

De Hollanders keerden toen naar *Pangasih* terug, staken het in brand, overnachtten daar, en keerden den volgenden morgen naar *Sĕntolo* en *Passar Nanggoelan* terug. Aan de zijde der Hollanders was één met een geweer gewapende jager gesneuveld door een kogel van een van zijn eigen kameraden.

Volgens berigten van de dorpsbewoners had *Sultan* NGABDOEL CHAMID het plan om naar het *Praoe*gebergte te gaan, naar het gewest *Djåbårankah*, ten zuiden van het gewest *Baṭang*, op een afstand van één dagreis van daar. Hij werd door niet meer dan 100 man vergezeld, doch kon daar niet komen, omdat de kolonne van 't westen hem daarin verhinderde. Daarom keerde hij weêr naar *Kadoe* terug, de dorpen verwoestende. *Raden Ali Basah* NÅTÅPRAWIRÅ en 7 *Toemĕnggoengs* belastte hij met het bewaken van den westelijken *Prågå*-oever.

Ten zuiden van *Jogyå* bevonden zich *Pangeran Ngabehi*, *Pangeran* SOEMÅNĔGÅRÅ, één *Ali Basah* en 5 *Toemĕnggoengs* aan het hoofd van de *brandals*. Nu en dan kwamen zij in gevecht met de Madoeresche *pradjoerits*, die te *Karasan* gelegerd waren.

77. Aanval van de *brandals* op de *benteng* van *Karasan*. Togt naar *Kĕdjing*. Een *benteng* aldaar opgerigt. *Sultan* NGABDOEL CHAMID in het dorp *Kĕdoe*. De *benteng* bij de *Goenoeng Kalipirå* aangelegd. De *brandals* te *Kasambirâtå* bij nacht overvallen. De *benteng* van *Depok* aangelegd.

Op Vrijdag den 26^{en} (beter den 27^{en}) *Sawal* (2 Mei 1829) 's middags om 12 uur trokken de *brandals* van de zuidzijde naar *Karasan* op. Zij waren 250 man in getal, en hadden 5 vaandels bij zich. Toen *Kapitein* Prager hoorde, dat de *brandals* hem wilden komen bezoeken, rukte hij spoedig met zijn kolonne uit. Tegenover de *brandals* staande, werden de Madoeresche *pradjoerits* gelast met de huzaren vooruit te gaan. Zij haastten zich luid schreeuwende voorwaarts te gaan, en vielen zoo verwoed aan, dat de *brandals* van schrik wegvloden. Een van hen werd door een huzaar neêrgesabeld. Toen de Madoeresche *pradjoerits* hen op eenigen afstand vervolgden, bleven zij staan om te vechten. De Madoeresche *pradjoerits* en de huzaren kwamen hen echter vol moed nader, en toen gingen de *brandals* andermaal op de vlugt, zonder dat men zien kon waarheen zij gingen. De Hollandsche troepen keerden daarop allen ongedeerd naar *Karasan* terug.

Op Zaturdag verwijderde *Kapitein* Prager zich met zijn kolonne naar de nabijliggende dorpen om *brandals* te zoeken. Ten zuid-oosten van het dorp *Samen* zagen zij ongeveer 340 *brandals*. Toen de Hollanders met geweren en geschut op hen vuurden, troffen zij een *brandal*, die te paard reed en dood neêrviel. Daarop vlugtten de anderen buiten het gezigt.

Op Maandag kreeg *Kapitein* Prager order om met zijn kolonne bij het dorp *Kĕdjing*, ten zuid-westen van het dorp *Samen*, post te vatten, omdat de Hollanders niet ver van het dorp *Kĕdjing* een *benteng* wilden aanleggen.

Op dienzelfden dag vertrok *Kolonel* Cochius met de beide Madoeresche *Pangerans*, vergezeld van *Raden Toemĕngoeng Majoor* Djåjå-adiningrat, en met *Soemĕnĕpsche* en *Pamĕkasansche* Prinsen, uit de stad. Bij de *benteng* van *Boeloes* ontmoette hij de kolonne van *Imågiri*, die zich al te *Boeloes* gelegerd had, met 2 groote stukken geschut, die men in de *benteng* van *Kĕdjing* wilde plaatsen. Nadat men de noodige toebereidselen gemaakt had, om die stukken door buffels te doen wegslepen, vertrokken zij naar *Kĕdjing*, waar zij omstreeks 9 uur aankwamen, en *Lui-*

tenant Kolonel Sollewijn van *Manger* met *Kapitein* Prager van *Karasan* aantroffen. De troepen van *Manger* kregen nu order om ten zuiden van het dorp op eenigen afstand post te vatten.

Daarop liet *Kolonel* Cochius de plaats voor de *benteng* bestemd afbakenen, en vertrok even over 10 uur weêr naar *Jogyå*, met allen die hem van de stad gevolgd waren. Het dorp *Kĕdjing* was ongeveer 10 palen van de stad gelegen.

Nadat *Sultan* Ngabdoel Chamid van het dorp *Pangasih* verjaagd was, verwoestte hij de dorpen in het *Kadoesche*. Hij had eerst niet meer dan 100 man bij zich, maar toen hij door 2 dorpen gegaan was, groeide zijn gevolg weêr tot 1000 man aan. Hoe meer dorpen hij doortrok, des te grooter werd zijn aanhang, die weêr uit duizenden bestond.

Hij gaf hun last om de *bentengs* van *Soembĕran* en *Tĕgalwĕroe* onder *Magĕlang* aantevallen. Zij deden dit, en trachtten de kazernes buiten die beide *bentengs* te overmeesteren. Toen de Hollanders hoorden, dat *Sultan* Ngabdoel Chamid zich in het dorp *Kĕdoe* bevond, lieten zij spoedig een aantàl kolonnes daarnaar toe marcheren om den *Sultan* te belegeren. In een hevig gevecht werd *Sultan* Ngabdoel Chamid bijna gevangen genomen. Hij kreeg veel dooden en gewonden, maar men wist niet waar heen hij ging.

Op Donderdag den 3[en] (beter den 4[en] *Doelkaïdah* (7 Mei 1829) vertrok de 4e kolonne, die nu in de *benteng* van *Pasar Nanggoelan* onder *Magĕlang* gelegerd was, van daar om een *benteng* op den berg *Kalipirå* aan te leggen. Daar komende, namen zij daartoe de noodige maatregelen. Dit duurde tot Zaturdag den 12[en] (beter den 13[en]) *Doelkaïdah* (16 Mei 1829). Toen kregen de met pieken gewapende Madoeresche jagers, onder *Luitenant Kjai* Kĕbokĕnångå, die 58 man aanvoerde, vergezeld van de *Goenoengtalosche* soldaten last om 's nachts om 2 uur als roovers naar de zuidzijde van *Kasambiråtå* te trekken. Toen zij daar kwamen, vonden zij de *brandals* slapende. De Madoeresche jagers met pieken vielen verwoed op hen aan. De *brandals*, die den dood ontkwamen, vlugtten

verward naar alle kanten; 5 van hen, waaronder één *Toemĕnggoeng* kwamen daarbij om het leven, en 10 werden gewond. De goederen van de *brandals* werden door de Madoeresche jagers buit gemaakt, nl. 2 paarden, alsmede pieken, *krissen* en 3 *kris*scheden. Daarop keerden de Madoeresche *pradjoerits* allen ongedeerd naar de *Goenoeng Kalipirå* terug.

Toen de Hollanders, die de *benteng* bij het dorp *Kĕdjing* aanlegden, die gereed hadden, keerde *Kapitein* PRAGER met zijn kolonne en de Madoeresche *pradjoerits* naar *Karasan* terug. De Madoeresche *pradjoerits*, die toen ter tijd tot de kolonne van *Kapitein* PRAGER te *Karasan* behoorden, bestonden uit 117 met geweren gewapende *pradjoerits*, de onder-officieren medegerekend, onder *Kapitein Raden* PANDJI SÅSRÅWINÅTÅ en de *Luitenants Raden* SĔTJÅDIPOERÅ, *Kjai* SĔRANGBAKAT en SINGÅPÅTRÅ, verder uit 52 *pradjoerits* met pieken, de onder-officieren medegerekend, onder *Kapitein Raden* DJÅJÅDIPOERÅ en de *Luitenants Mas* DJÅJÅRĔKSÅ en *Raden* DJÅJÅLĔKSÅNÅ.

Omstreeks 10 dagen later, op Maandag den 28en (beter den 29en) *Doelkaïdah* 1756 (1 Junij 1829) vertrok *Kapitein* PRAGER met de 10e kolonne van *Karasan* naar het dorp *Depok*, om daar nog een *benteng* op den oever van de *Opak* aan te leggen.

78. Verplaatsing van ambtenaren. Togt naar *Wånåpeti* en *Kamĕdjing*.

De *Secretaris Baron van Reede* werd bevorderd tot *President* (beter Lid) van den Raad (van Justitie) te *Soerabaja*, en de Heer VAN TEIJLINGEN volgde hem als *Secretaris* van *Jogyå* op. Deze was vroeger *Assistent-Resident* van *Madoerå* en zeer bevriend met Z. Hoogheid, den *Sultan* van *Madoerå*. Eenigen tijd later was hij *Assistent-Resident* van *Djapara* geworden, en nu werd hij *Secretaris* van *Jogyå*. Hij kwam te *Jogyå* op Maandag den 7en (beter den 8en) *Doelkaïdah* 1756 (11 Mei 1829). De *Assistent-Resident* van *Sålåtigå*, *Baron* VAN REEDE, volgde hem

als *Assistent-Resident* van *Madoerâ* op. Deze was ook bijzonder bevriend met Z. H. den *Sultan* van *Madoerâ*.

Nadat de Hollanders de *benteng* bij het dorp *Depok* hadden aangelegd, legerde *Kapitein* Prager zich met al zijn troepen buiten de *benteng* van *Manger* in de plaats van *Luitenant Kolonel* Sollewijn, die met zijn troepen naar het dorp *Wânâpĕti* op den westelijken *Prâgâ*-oever trok, omdat *Sultan* Ngabdoel Chamid zich in de nabijheid in het dorp *Kĕtjoeboeng* bevond, nog steeds vergezeld van 2000 à 3000 volgelingen.

Op Maandag den 11en *Moeharam* 1757 (13 Julij 1829) vertrok *Kolonel* Cochius van *Jogyâ* om naar de *benteng* van *Wânâpĕti* te gaan, te gelijk met troepen, die daarheen proviand bragten; te weten een detachement *pradjoerits* met geweren en geschut onder aanvoering van *Luitenant* van Dionant en tevens met *Pangeran Adipati Kolonel* Sĕtjâ-adiningrat en zijn broeder *Pangeran Luitenant Kolonel* Soerjâ-adiningrat, gevolgd door de Madoeresche *Kapiteins*, *Luitenants*, civile *Mantris* en al hun eereteekenen, gedragen door uitgelezen *loerahs*. *Raden Toemĕngoeng Majoor* Djâjâ-adiningrat mogt niet meêgaan, maar moest op last van den *Kolonel* de orde onder de *pradjoerits*, die te *Jogyâ* bleven, bewaren. Zij vertrokken 's morgens om half zes van *Jogyâ*, en kwamen om 8 uur te *Karasan*, waar zij de Officieren, die hun van *Manger* te gemoet gegaan waren, aantroffen; nl. *Raden Kapitein Pandji* Sâsrâwinâtâ, *Raden Pandji Kapitein* Djâjâ-dipoerâ, *Luitenant* Singâ-pâtrâ, *Luitenant Raden* Adinĕgârâ, *Luitenant Mas* Djâjârĕksâ en *Luitenant* Poland. Zij boden *Kolonel* Cochius en de andere *Pangerans* hun groeten aan en bewezen hun onderdanige hulde aan de beide Madoeresche *Pangerans*. Het deed den Madoereschen Officieren en *Luitenant* Poland ontzaggelijk veel genoegen, dat zij de *Pangerans* ontmoetten.

Daarop vertrokken zij, en om half negen kwamen zij bij de *benteng* van *Manger*, waar zij een nacht overbleven. *Raden Pandji Kapitein* Djâjâ-dipoerâ haastte zich om de beide *Pangerans* eten aantebieden, als versch gevangen zeevisch, want

het dorp *Manger* lag digt bij de zuidzee. Zij aten er met veel gretigheid van, want sedert 4 jaren hadden zij geen versche zeevisch gegeten, Zij gaven *Raden Pandji Kapitein* DJåJå-DIPOERå hun hartelijken dank te kennen; want onder al de Madoeresche Officieren te *Manger* was er geen een, zoo bij der hand en zorgvuldig in 't klaar maken van eten voor de beide *Pangerans*, als *Raden Pandji Kapitein* DJåJå-DIPOERå, zoo dikwijls zij te *Manger* kwamen.

's Morgens om 7 uur vertrok *Kolonel* COCHIUS met de beide *Pangerans* en de troepen en met het proviand, dat voor *Wånåpĕti* bestand was. Toen zij om 9 uur den *Prågå* oever bereikt hadden en het proviand naar den westelijken oever wilden overbrengen, waren de Hollanders van *Wånåpĕti* daar al op den westelijken oever, om het in ontvangst te nemen. Nadat dit geschied was, keerde de *Kolonel* met de beide *Pangerans* en de troepen naar *Manger* terug, en bleef daar overnachten.

Den volgenden ochtend om 7 uur vertrok *Kolonel* COCHIUS met de beide *Pangerans* en met *Kapitein Kommandant* PRAGER en *Luitenant* POLAND benevens alle troepen van *Manger*, om *Luitenant Kolonel* SOLLEWIJN te *Wånåpĕti* een bezoek te brengen. Om half een daar komende aten zij, en om 2 uur vertrok de *Kolonel* met de zijnen van *Wånåpĕti*. Zij gingen langs het zeestrand, waar de weg groote moeijelijkheden opleverde. Bij de monding van de *Prågå*-rivier staken zij dien over. In 't midden van de rivier vielen vele ruiters van hun paarden ten gevolge van de diepte van den moerassigen grond. Maar *Pangeran Adipati Kolonel* SĔTJå-ADININGRAT viel niet van zijn paard, om dat zijn paard, als van *Margåwati* afkomstig, zeer sterk was. Toen zij op den vasten wal gekomen waren, hielden zij een oogenblik rust in de *benteng* van *Baleberan*. Daarop vertrokken zij naar het dorp *Bròsot*, hielden daar weêr een oogenblik rust, en toen gingen zij naar de *benteng* van *Kaliwatang*, om daar wat uit te rusten. Van daar weder op marsch gaande, kwamen zij 's avonds om half zeven te *Manger*, waar zij overnacht-

ten. De afstand van *Manger* naar *Wånåpěti* was ongeveer 9 palen.

Den volgenden morgen om 10 uur vertrok de *Kolonel* met de beide *Pangerans* en de troepen, die hem van de stad vergezeld hadden, van *Manger*. Te *Karasan* verzocht de *Kolonel* de beide *Pangerans* naar de stad terugtekeeren, wat zij dan ook deden. De *Kolonel* was voornemens om naar de *benteng* van *Kamědjing* te gaan, en wilde liever dat de beide *Pangerans* dadelijk maar naar de stad terugkeerden, omdat de *benteng* van *Kamědjing* te klein was om hun logies te verschaffen, en ook nog niet geheel gereed was. De beide *Pangerans* keerden met al hun gevolg naar *Jogyå* terug. De *Kolonel* zette met zijn troepen den togt naar de *benteng* van *Kamědjing* voort, en hield daar halt.

79. *Mas Toemĕnggoeng* Djåjånĕgårå in zijn *benteng* bij *Kamĕdjing* belegerd. Zijn nederlaag en dood. Togt naar *Tankisan*. *Sultan* Ngabdoel Chamid van daar verjaagd. *Raden Mas* Soekoer en *Toemĕnggoeng Adipati* Anom onderwerpen zich aan het Gouvernement. Togt naar *Darmå* en gevecht aldaar.

De hoofdaanvoerder van 't leger van *Sultan* Ngabdoel Chamid heette *Mas Toemĕnggoeng* Djåjånĕgårå, iemand van zeer lage geboorte, vroeger Djåjåmĕngålå genaamd. Hij was van een zeer losbandige levenswijze, vol lagen en listen, maar sedert de dorpen *Samen*, *Kamĕdjing* en *Depok* door *bentengs* beschermd werden, mogt het hem niet gelukken de bewoners van het dorp *Samen* onder zijn bevelen te krijgen. Daar hem dat ergerde, legde hij een kleine *benteng* op een berg aan, en

stelde daarin 3 kanonnen, ten zuiden van het dorp *Kamĕdjing*. Ook schreef hij een uitdagenden brief aan *Kolonel* Cochius, en zond dien naar de *benteng* van *Kamĕdjing*. De brief kwam toen de *Kolonel* zich daar nog bevond. Nadat de *Kolonel* den inhoud van dien brief vernomen had, gaf hij last om 4 kolonnes bijeen te brengen. Vrijdag den 15en *Moeharam* (17 Julij 1829) kwamen de 4 kolonnes de *benteng* van *Mas Toemĕnggoeng* Djåjånĕgårå belegeren. Na een hevig geweervuur van beide zijden kwamen de Hollanders in een hachelijken toestand, daar 't hun niet gelukte den berg te beklimmen. Alleen aan de troepen van *Luitenant Kolonel* le Bron gelukte het de *benteng* van achteren te beklimmen. Een sergeant van de Mankoenĕgåråsche troepen van *Soeråkartå* klom langs de neêrhangende wortels van een *waringin*-boom naar boven, en zag dat de *benteng* verlaten was. Hij deelde aan een Hollandschen *Kapitein* mede, dat de *benteng* ledig was en verzocht hem vrijheid in de *benteng* te gaan. Toen hem dit toegestaan was, ging hij er in, maar binnen komende, kwam *Mas Toemĕnggoeng* Djåjånĕgårå juist uit zijn verblijfplaats in een ravijn te voorschijn. Van zijn gevolg waren maar 3 man meer over; een van hen was zijn *Goeroe*, de ander was een trompetter en de 3e een stalknecht.

Mas Toemĕnggoeng Djåjånĕgårå zei tot den Mankoenĕgåråschen sergeant: „nu leer ik voor 't eerst de gewaarwording „kennen van iemand, die strijdt met een (boer met een) lederen „buikband."

De sergeant antwoordde: „wel hoe komt dat in je gedachten? „als ik bang was om te sterven, dan zou ik hier niet alleen „zijn."

Mas Toemĕnggoeng Djåjånĕgårå trok spoedig zijn *kris*, en stak naar den sergeant, die hem de *kris* ontrukte, en *Mas Toemĕnggoeng* Djåjånĕgårå er mede stak. Daarop ontstond een gewring en geworstel, tot dat zij op den grond vielen. Doch daar *Mas Toemĕnggoeng* Djåjånĕgårå nog niet dood was, kwam er spoedig een andere sergeant van Mankoenĕgårå en

sloeg hem met de kolf van zijn geweer op het hoofd, zoodat hij stierf. Na den dood lieten de beide worstelaars elkander nog niet los. Daarop sloeg hij *Mas Toemĕnggoeng* Djåjånĕgårå het hoofd af, en bood het *Luitenant Kolonel* le Bron aan, en deze liet het aan *Kolonel* Cochius brengen, die het op een staak liet plaatsen. Het lijk van den Mankoenĕgåråschen sergeant werd gereinigd, en na de gebruikelijke gebeden met eerbewijzen naar *Soeråkartå* vervoerd. Hij stierf op dien vrijdag na het moorddadige tweegevecht.

Men vond in dien tijd zelden een man, als de HoogEdel-Gestrenge Heer *Kolonel* Cochius. Hij was bedreven in 't oorlogvoeren, wijs en schrander en zeer begaan met den dood van zijn gewone soldaten; van daar dat *Kolonel* Cochius, zoolang hij in *Jogyå* het bevel voerde, nog geen nederlaag geleden had. Om al die redenen genoot hij in volle mate de genegenheid en 't vertrouwen van *Luitenant Gouverneur-Generaal* de Kock, en waren zij het steeds met elkander eens. Beiden waren helder van verstand, zachtzinnig, regtvaardig, vergevingsgezind, onverzettelijk en standvastig in 't straffen en beloonen. Al de belooningen en straffen, die zij gaven aan hun ondergeschikten, aanzienlijken of geringen, waren geëvenredigd aan hun betrekking, zonder lievelingen of personen van hooge afkomst voor te trekken. Daarom waren allen met ontzag en liefde aan *Luitenant Gouverneur-Generaal* de Kock en *Kolonel* Cochius gehecht.

Op Zondag den 24[en] *Moeharam* 1757 (26 Julij 1829) vertrok *Luitenant Kolonel* Sollewijn, die in de *benteng* van *Wånåpĕti* gelegerd was met zijn kolonne naar *Tankisan*, omdat men verhaalde, dat *Sultan* Ngabdoel Chamid zich daar bevond. Ook kwam er een kolonne uit het *Magĕlangsche*. Met deze kolonnes wilden zij (den vijand) den uitweg naar het noorden afsnijden. Toen *Luitenant Kolonel* Cochius met zijn troepen digt bij het dorp *Tankisan* gekomen was, verdeelde hij die in 3 afdeelingen om het dorp aan te tasten, maar *Sultan* Ngabdoel Chamid ging met zijn gevolg in allerijl op de

vlugt, doch daar de Hollandsche troepen vermoeid, en bij hun marsch van *Wånåpĕti* naar *Tankisan* al een afstand van ongeveer 17 paal afgelegd hadden, en de weg moeijelijk begaanbaar was, begreep men, dat de vervolging vruchteloos zou zijn, zoodat de Hollandsche troepen maar in het dorp gingen, en de huizen daar in brandstaken.

Twee Hollandsche *Luitenants* zagen toen een groot huis. Zij gingen er naar toe, en wilden het in brandsteken, maar toen zij op het plein gekomen waren, kwam de (vroeger) verbannen zoon van *Kjai Adipati* van *Samarang*, *Raden Mas* SOEKOER, die de zijde der *brandals* gekozen had buiten het huis. Hij vroeg in 't Hollandsch vergiffenis, gaf zijn *kris* over, en deelde mede, dat in dat huis de (oudste) zoon van *Sultan* NGABDOEL CHAMID, *Pangeran Adipati* ANOM met zijn vrouwen zich bevond, en vrede wilde maken. Niet lang daarna kwam *Pangeran Adipati* ANOM naar buiten, en gaf zijn wapens over. Men nam genoegen met zijn vredesvoorstel, en voerde hem met zijn gevolg, bestaande uit 6 vrouwen en 7 mannen, naar *Wånåpĕti* mede. Op Woensdag werd hij naar *Manger* gebragt. *Kolonel* COCHIUS vertoefde te *Manger* 6 dagen lang, uitziende naar de komst van *Pangeran* MANKOEBOEMI, die naar men verteld had, zich onderwerpen wilde, maar hij kwam nog niet, alleen zijn 2 minderjarige zoons met hun bijwijven kwamen zich onderwerpen.

Op dien Woensdag wilde men *Pangeran Adipati* ANOM naar de stad voeren, en de *Secretaris* VAN TEIJLINGEN kwam hem al uit de stad te gemoet, maar *Pangeran Adipati* ANOM verzocht wat uitstel, omdat hij nog zoo vermoeid en zijn vrouw 6 of 7 maanden zwanger was. Men stond hem dat uitstel toe. *Kolonel* COCHIUS en de *Secretaris* keerden op dien dag naar de stad terug.

Op Donderdag morgen om 4 uur werd *Pangeran Adipati* ANOM naar de stad gebragt onder geleide van de Madoeresche *pradjoerits* die te *Manger* waren, en van *Kommandant* POLAND. Zij kwamen even over 1 uur in de stad. *Raden Mas* SOEKOER

werd in het fort geplaatst, en in een kamer opgesloten met één vrouw bij zich. *Pangeran Adipati* ANOM werd ook daarheen gebragt, maar zijn kamer was niet gesloten, en de menschen konden bij hem komen, doch hij werd door soldaten met één *Luitenant* bewaakt.

Toen de *Magĕlangsche* kolonne, die den vijand de pas (naar 't noorden) afgesneden had, bij de overgave van *Pangeran Adipati* ANOM tot het dorp *Kalidĕngĕn* gekomen was en *brandals* zag, werden de Madoeresche jagers die bij de 4e kolonne behoorden, namelijk *Luitenant* KĔBOKĔNÅNGÅ en *Sergeant* LĔMBOETĔNGGÅRÅ met hun onderhoorigen, te gelijk met de huzaren, lansiers, *Djajengsĕkars* en *Dajaks* vooruitgezonden. De *brandals* dit ziende vlugtten naar alle kanten. Toen vervolgden hen de Madoeresche jagers met alle kracht, en 't gelukte hun 10 *brandals* te dooden, en één vaandel buit te maken.

Op Zondag den 1en *Sapar* (2 Aug. 1829) werden *Pangeran Adipati* ANOM en *Raden Mas* SOEKOER met hun gevolg naar *Samarang* getransporteerd.

Op Maandag den 2en *Sapar* (3 Aug. 1829) vertrok de 4e kolonne, die in een *benteng* op de grenzen van *Magĕlang* gelegerd was, van daar om naar het dorp *Darmå* op te rukken. Bij hun komst aldaar wikkelden de *brandals* zich in een verward gevecht van pieken tegen pieken. Zij konden hun geweren niet afschieten, omdat vriend en vijand door elkander liepen. Niet lang daarna vlugtten de *brandals* naar alle zijden. Van de Madoeresche jagers was er één, nl. *loerah* MATJANDALIH gesneuveld, en er waren 4 gewonden: *Sergeant* LĔMBOETĔNGGÅRÅ met 4 wonden, *Sergeant* SIRNÅBÅJÅ met 9 wonden, *loerah* BÅNGSÅWATJÅNÅ met 1 wond en *loerah* WIRÅTANGINGSIR, ook met 1 wond; 4 pieken van het fatsoen *poetang sĕlåkå* waren afgebroken. De *brandals* hadden veel gesneuvelden en gewonden.

80. *Sultan* NGABDOEL CHAMID op den oostelijken *Prågå*-oever vervolgd. Hevig gevecht te *Nga-*

win. Hij gaat naar *Radjĕk* en *Gantjahan* en laat de *bentengs* van *Djĕmbĕran* en *Gantjahan* in brandsteken. De vrouw van den jongen *Pangeran* MANKOEBOEMI onderwerpt zich met anderen aan het Gouvernement.

Op Vrijdag den 6[en] *Sapar* (7 Aug. 1829) ging *Sultan* NGABDOEL CHAMID naar den oostelijken *Prågå*-oever, en hield op in het dorp *Soemangoer* ten noorden van de *benteng* van *Padas*. De Hollandsche troepen, ten getale van 4 kolonnes gingen er dadelijk naar toe, namelijk: 1 kolonne van *Manger*, 1 van *Pisangan*, 1 van *Kamĕdjing* en 1 van *Gamplong*, maar voor dat het tot een gevecht kwam, trok *Sultan* NGABDOEL CHAMID van daar in een noordelijke rigting, met ongeveer 500 man bij zich. De kolonnes van *Pisangan* en *Gamplong* vervolgden hem met spoed. Ten noordwesten van de *Goenoeng Gamping* in het dorp *Ngawin*, achterhaalden de snelste vervolgers de vijanden, die zich daar in hinderlaag gelegd en verscholen hadden. Het werd een verwarde levendige strijd. De *brandals* werden aangevoerd door *Mas* SĔNTOT of *Ali Basah* NÅTÅPRAWIRÅ, die te paard zittende met zijn piek rondzwaaide, hoewel zijn eene hand toen nog niet van een kogelwond genezen, en nog met een doek omwonden was. De Hollandsche troepen waren nu in een benarden toestand, omdat velen van hun makkers nog achtergebleven waren. *Luitenant Kolonel* LE BRON kommandeerde zelf; een piek van de *brandals* stak hem door zijn broek. Daarop kwam een menigte huzaren te hulp, en toen vlugtten de *brandals* verschrikt en in verwarring naar het noorden, den *Sultan* achter na. Van de Hollanders was een *Luitenant* gesneuveld, en van de pas aangekomen kavalleristen van *Makassar* waren 2 gesneuveld, voorts 2 *Dajaks* en 6 met geweren gewapende soldaten. Aan de zijde der *brandals* sneuvelden 3 *Toemĕnggoengs* en 5 lieden zonder rang. Nadat de Hollanders het aantal van hun dooden

geconstateerd hadden, vertrokken zij weêr om de *brandals* te vervolgen. Doch daar zij niet wisten, waar zij naar toegegaan waren, en het al 2 uur in den namiddag was, verdeelden zij zich langs verschillende wegen den vijand maar afwachtende. De kolonne van *Kamĕdjing* volgde het lijk van den gesneuvelden *Luitenant* naar de stad. De kolonne van *Manger* met de Madoeresche *pradjoerits* vatte post te *Malàti*, omdat *Pangeran Kolonel* PRABOENINGRAT met zijn troepen van daar reeds vertrokken was, met het doel om den vijand in 't noorden den pas af te snijden.

Sultan NGABDOEL CHAMID rukte verder op naar *Radjĕk*, ten westen van *Malàti*. Des nachts vertrok hij weêr naar het zuiden en hield halt in het dorp *Gantjahan*. Op zondag morgen vertoonde *Sultan* NGABDOEL CHAMID zich, toen hij de *pasar* van *Bantoel* voorbijtrok en zuidwaarts ging. De Hollandsche troepen zagen hem, en schoten op hem met geschut, maar hij stoorde zich daar niet aan, en ging rustig verder.

Toen hij ten zuiden van *Bantoel* gekomen was, ging hij met een omweg oostwaarts en toen zuid-oostwaarts naar *Pasargĕde*, ongeveer 3 palen van daar, digt bij *Plèred*. Hij stak dit in brand, omdat de bewoners voor hem de vlugt namen.

Maandag nacht stak hij de *bentengs* van *Djĕmbĕran* en *Bandjarwoeroeng* in de brand. Dit waren kleine *bentengs*, die niet met kanonnen gewapend en maar door troepen van *Pangeran Adipati* NÅTÅPRÅDJÅ bezet waren.

Toen de Hollanders daarvan berigt kregen, spoedden zij zich daar heen. De kolonne van *Pisangan* ging den vijand te *Dånålåjå* af wachten, en die van *Kamĕdjing* stelde zich te *Kamĕdjing* strijdvaardig, terwijl die van *Manger* met de Madoeresche *pradjoerits* zich te *Malangdjiwan* geposteerd had. Op dingsdag wilden zij *Sultan* NGABDOEL CHAMID vervolgen en daar opzoeken, maar hij was toen al naar 't gebergte ten zuiden van *Plèrèd* getrokken. De Hollanders wilden hem nazetten, maar toen hij dat bemerkte, trok hij weder westwaarts.

Op dingsdag den 10en *Sapar* (11 Augustus 1829) 's avonds

om half zeven kwam de *Raden Ajoe* van (den jongen) *Pangeran* MANKOEBOEMI in de stad *Jogyåkartå*, om zich met het Gouvernement te verzoenen, te gelijk met haar dochter *Raden Ajoe* SAJÀTI, 2 bijwijven van MANKOEBOEMI, en 3 zoons van MANKOEBOEMI, bij bijwijven verwekt, met name *Pangeran* NGABDOEL CHASAN, *Raden Mas* GOENTOER en *Raden Mas* DÅJÅ. *Pangeran* NGABDOEL CHASAN had een nog minderjarigen zoon bij zich. Er waren 20 vrouwen en 25 mannen in hun gevolg. Te gelijk met hen kwamen *Raden Ajoe* SOERJÅBRÅTÅ met een gevolg van 13 vrouwen en 4 mannen, *Raden Ajoe Toemèngoeng* JOEDÅ-KOESOEMÅ met een gevolg van 4 vrouwen, en *Raden Ajoe Toemèngoeng* TIRTÅ KOESOEMÅ met een gevolg van 5 vrouwen. Hun verzoek om zich te onderwerpen werd door 't Gouvernement aangenomen.

81. Nieuwe Madoeresche hulptroepen naar *Jogyå* gezonden en aankomst te *Jogyå*. Diensten van *Sajid* CHASAN van *Madoerå* te *Jogyå*. Plaatsing van eenige Madoeresche officieren. Eenige aanzienlijke *Pangerans* onderwerpen zich aan 't Gouvernement.

Zijn hoogheid *Sultan* TJÅKRÅ-ADININGRAT van *Madoerå* gaf last aan zijn *Patih*, *Raden Adipati* KOESOEMÅ-ADININGRAT om wederom troepen te verzamelen tot versterking van die, welke te *Jogyå* waren, en deze gaf spoedig de noodige orders aan de *Poenggåwås*. Niet lang daarna waren er 160 *pradjoerits* met 14 onder-officieren en één *Luitenant*, *Raden* DIPÅLĔKSÅNÅ genaamd, bijeen. Daarop gaf de *Patih* aan Z. H. den *Sultan* berigt, dat de *pradjoerits* gereed stonden. Z. H. de *Sultan* gaf er kennis van aan *Kolonel* BEURLIN te *Soeråbåjå*, en vroeg om een schip voor 't overbrengen der troepen. De *Kolonel* zond spoedig een groot schip naar de reede van *Sambilangan*.

Op Zondag den 22en *Sapar* (23 Aug. 1829) werden die *pradjoerits* van *Madoerå* gezonden en ingescheept. Een schoonzoon van den *Sultan*, met name *Raden Arjå* Poerwånĕgårå begeleidde hen, en hield onderweg over hen het toezigt, geadsisteerd door 4 militaire en 3 civiele *mantris* als officieren. Op dienzelfden dag verlieten zij de reede van *Sambilangan* om naar *Samarang* te gaan.

Te *Jogyå* kregen *Pangeran Adipati Kolonel* Sĕtjå-adiningrat van *Madoerå* en zijn broeder *Pangeran Luitenant Kolonel* Soerjå-adiningrat den last van *Kolonel* Cochius, dat *Raden Toemĕnggoeng Majoor* Djåjå-adiningrat de Madoeresche troepen van *Samarang* moest gaan afhalen. Deze vertrok op Zondag den 22en *Sapar* (23 Aug. 1829) van *Jogyå*, vergezeld van 2 officieren, namelijk *Raden Kapitein* Koetåkoesoemå en *Luitenant Kjai* Singåpåtrå, en door de welwillendheid van *Kolonel* Cochius kregen zij voor hun gevolg levensmiddelen en reisgeld mede. Toen *Raden Arjå* Poerwånĕgårå met al zijn *pradjoerits* hen ontmoetten, was *Raden Toemĕnggoeng Majoor* hoogst verblijd, omdat hij *Raden Arjå* Poerwånĕgårå zag. Nadat zij 2 nachten te *Samarang* gebleven waren, vertrokken zij naar *Jogyå*, waar zij op Vrijdag den 5en *Moeloed* (4 Sept. 1829) aankwamen. De beide Madoeresche *Pangerans* waren inwendig hoogst verblijd, even als *Sajid* Chasan Idid.

Op verlangen van *Resident* van Nes gaf *Sajid* Chasan onderwijs aan den minderjarigen *Sultan* van *Jogyå* tot vreugde van de beide Madoeresche *Pangerans*. Overigens bleef de verhouding van *Sajid* Chasan tot die beide Madoeresche *Pangerans* dezelfde ten opzigte van 't bedienen, en adsisteren.

Nadat *Raden Arjå* Poerwånĕgårå eenige dagen te *Jogyå* vertoefd had, vertrok hij op Maandag den 15en *Moeloed* (14 Sept. 1829) van *Jogyå* om naar *Madoerå* terugtekeeren. Hij nam zijn weg over *Magĕlang* ten einde daar aan te gaan, en zijn opwachting bij *Luitenant Gouverneur-Generaal* de Kock te maken.

De beide Madoeresche *Pangerans* raadpleegden met *Sajid*

CHASAN over de vraag, wie *Kapitein* van de pas aangekomene Madoeresche troepen zou worden; zij kwamen toen overeen, dat de *Kapitein* der piekeniers, *Raden Pandji* SOERJÅDIPOETRÅ, hun *Kapitein* moest zijn, en dat de *Luitenant* der piekeniers TJÅKRÅKOESOEMÅ hem als *Luitenant* moest adsisteren. Zij werden daarop 's morgens en 's avonds op de *aloen-aloen* in de behandeling van het geweer geoefend, en hadden die niet lang daarna begrepen. In dien tijd was dus *Raden Pandji* SÅSRÅWINÅTÅ *Kapitein* van de 1e kompagnie van de Madoeresche *pradjoerits* met geweren; de *Luitenants* waren *Raden* SĔTJÅDIPOERÅ, *Mas* SOERÅDIPOERÅ en *Raden* DAËNG, *Luitenant* bij het jonker-corps. De *Kapitein* van de 2e kompagnie, die met geweren gewapend was, heette *Raden Pandji* SOEMÅNĔGÅRÅ; zijn *Luitenants* waren *Kjai* SĔRANGBAKAT en SINGÅPÅTRÅ. De *Kapitein* van de 3e kompagnie was *Raden Pandji* SOERJÅDIPOETRÅ, en de *Luitenants* waren *Raden* TJÅKRÅKOESOEMÅ en *Raden* DIPÅLĔKSÅNÅ. Allen droegen nu uniform.

De *Kapitein* van de 1e kompagnie piekeniers was *Raden Pandji* DJÅJÅDIPOERÅ met de *Luitenants Raden* ADINĔGÅRÅ en *Raden* DJÅJÅLĔKSÅNÅ. De *Kapitein* van de 2e kompagnie piekeniers was *Raden Pandji* DEWÅKOESOEMÅ, de *Luitenants* waren *Mas* DJÅJÅRĔKSÅ en *Mas* SOERÅPATI. De *Kapitein* van de 3e kompagnie piekeniers was *Raden* KOETÅKOESOEMÅ, en de *Luitenants* waren *Kjai* SINGAMARITJÅ en KĔRTITROENÅ. In dezen tijd waren *Mas* NÅLÅSASTRÅ, MAJANDANI en WIRÅTROENÅ onder-*adjudanten*. De Madoeresche met pieken gewapende jagers, die aan kolonnes waren toegevoegd, ontvingen een bewijs van goedkeuring voor hun diensten, en 3 van hen werden in rang verheven: *Kjai* KĔBOKĔNÅNGÅ werd tot *Kapitein* verheven, en *Sergeant* LĔMBOETĔNGGÅRÅ kreeg den rang van *Luitenant*; hij behoorde tot de 4e kolonne. *Sergeant* TROENÅWÅNGSÅ kreeg ook den rang van *Luitenant*; hij behoorde tot de 6e kolonne. MATJAN werd tot jager aangesteld. Hun Hollandsche *Luitenant* was *Luitenant* SÈLI (SEELIG?)

Donderdag den 25en *Moeloed* 1757 (24 Sept. 1829) kwam

Pangeran Soerjàdi, een jonger bloedverwant van *Sultan* Ngabdoel Chamid zich te *Jogyå* aan het Gouvernement onderwerpen. Op den volgenden Zaturdag onderwierp *Pangeran* Soerjåbråtå, bij de *brandals* buiten de stad *Pangeran* Ngabdoel Madjid genaamd, eveneens een jonger bloedverwant van *Sultan* Ngabdoel Chamid, zich ook aan het Gouvernement; en eindelijk kwamen des maandags *Pangeran* Mankoeboemi, de oom van *Sultan* Ngabdoel Chamid, en *Pangeran* Adinĕgårå, die nu *Pangeran* Soerjengiågå heette, ook één jonger bloedverwant van den *Sultan* te *Jogyå*. *Resident* van Nes en de beide Madoeresche *Pangerans* gingen hun tot *Manger* te gemoet. Even voor 6 uur kwamen zij te *Jogyå*, terwijl hun 7 saluutschoten met groote kanonnen werden gegeven.

82. Dood van *Pangeran Ngabèhi* Ngabdoer Rachman. Droevige stemming van *Sultan* Ngabdoel Chamid. *Pangeran* Tĕpåjånå onderwerpt zich. Overlijden van *Pangeran Adipati* Pakoe-alam. *Generaal* de Kock komt te *Jogyå*. Sĕntot komt met vele anderen zich onderwerpen, en gaat in dienst bij 't Gouvernement. *Generaal* de Kock keert terug naar *Magĕlang* en inspecteert onder weg de bezetting van *Pisangan*.

Sultan Ngabdoel Chamid was zeer neêrslagtig en inwendig bedroefd om het overlijden van zijn oom *Pangeran* Djåjåkoesoemå, die later *Pangeran Ngabèhi* Ngabdoer Rachman heette. Deze was namelijk gestorven na een gevecht met de Hollandsche huzaren op den westelijken *Pråga*-oever, waar een huzaar hem

met zijn sabel op het hoofd sloeg. Maar de Hollanders wisten dit niet. *Ali Basah* NÅTÅPRAWIRÅ had toen ook deel aan den strijd genomen, en zijn paard met dat van een huzaar moeten verwisselen.

Om die reden was *Sultan* NGABDOEL CHAMID inwendig bedroefd, want onder alle personen van vorstelijk bloed was er niet één, die *Sultan* NGABDOEL CHAMID zoo trouw diende, als *Pangeran Ngabèhi*. En waarlijk, hij was een fraai gebouwd, verstandig en scherpzinnig edelman. Zijn lichaamskleur was blank geel, want zijn moeder was van Chinesche afkomst, zijn vader *Sultan* SEPOEH had zeer veel van haar gehouden, en om de moeder hield hij ook veel van hem, en stelde hem tot opperbevelhebber aan. Toen nu *Pangeran Ngabèhi* gestorven was, gevoelde *Sultan* NGABDOEL CHAMID, dat hij een steunpilaar miste, op wien hij in den oorlog zijn vertrouwen stellen kon. Ook ontstond er groot gebrek aan levensmiddelen voor zijn bloedverwanten, omdat de dorpsbewoners hem geen *padi* en geld meer leverden, en er overal *bentengs* van de Hollanders waren. Dit was de reden, dat *Sultan* NGABDOEL CHAMID aan al zijn bloedverwanten en volgelingen liet bekend maken, dat zij geheel naar verkiezing konden handelen. Hij gaf hun vrijheid zoo zij zich aan het Gouvernement wilden onderwerpen. Dientengevolge kwamen vele van zijn volgelingen en bloedverwanten in de stad om zich aan het Gouvernement te onderwerpen.

Waar *Sultan* NGABDOEL CHAMID zich bevond, was onbekend. Hij kroop door digte bosschen en bezocht verlaten huizen. Daarbij kwam nog, dat hij inwendig zeer droevig getroffen was door den dood van zijn geliefden *pånåkawan*, met name POETOET SOEWÅNDÅ. Hij had nu nog maar één *pånåkawan*, van wien hij veel hield, met name BANTENG-WARENG. *Sultan* NGABDOEL CHAMID zei tot BANTENG-WARENG „een vreemd mensch, „die POETOET SOEWÅNDÅ! Wij hadden te zamen afgesproken, „dat hij met mij zou leven en sterven, en nu blijf ik alleen „over! Wanneer zal ik hem nu volgen? In het gevecht ge-

„droeg hij zich als de groote hoop: als er velen voorwaarts „gingen, ging hij ook voorwaarts, en als zij retireerden, „retireerde hij ook. Maar hoe kon het ook anders? Zijn tijd „was immers gekomen! Ik hoop nu maar, dat ik hem spoedig „volgen mag."

Op Woensdag den 1en *Rabingoelakir* 1757 (30 Sept. 1829) kwam *Pangeran* TĔPÅSÅNÅ, een jonger bloedverwant van *Sultan* NGABDOEL CHAMID te *Jogyå* om zich aan het Gouvernement te onderwerpen.

Op Maandag den 8en *Rabingoelakir* 1757 (5 Oct. 1829) kwam *Pangeran Adipati* PAKOEALAM van *Jogyå* na een langdurige ziekte te overlijden. Zijn lijk werd te *Pasargĕde* begraven.

Op Zaturdag den 25en *Rabingoelakir* (24 Oct. 1829) kwam *Luitenant Gouverneur-Generaal* DE KOCK met *Commissaris Kolonel* NAHUIJS te *Jogyå*. De beide Madoeresche *Pangerans* reden hem tot *Malati* te gemoet.

Op den volgenden Zondag kwam *Ali Basah* NÅTÅPRAWIRÅ, ook *Raden Ali Basah* PRAWIRÅDIRĔDJÅ te *Jogyå* om zich aan het Gouvernement te onderwerpen. Met hem kwamen *Pangeran* SOERJÅWIDJÅJÅ, een jonger bloedverwant van *Sultan* NGABDOEL CHAMID, en *Pangeran* SOEMÅNĔGÅRÅ, een zoon van *Pangeran* SOERJENGLÅGÅ en *Pangeran* SOERJÅBRÅTÅ, een zoon van *Pangeran* SOERJÅBRÅTÅ, voorts 25 aanvoerders van troepen, 50 ruiters en 500 man infanterie, met geweren of pieken gewapend. Het gouvernement ontnam hun de wapens en tenue. Verder deelde *Ali Basah* PRAWIRÅDIRĔDJÅ aan den *Generaal* mede, dat hij verzocht in gouvernements dienst te treden, en niet onder de bevelen van een landgenoot te staan, ook beloofde hij den *Generaal* zijn adsistentie, zelfs al zond men hem ook uit, om *Sultan* NGABDOEL CHAMID te vervolgen.

De *Generaal* antwoordde, dat hij hem al wat hij verzocht toestond, en gaf de order uit, dat *Ali Basah* PRAWIRÅDIRĔDJÅ nu officier in dienst van het gouvernement geworden was. Wat zijn aanbod om *Sultan* NGABDOEL CHAMID te verjagen aanging, daarover zou de *Generaal* eens nadenken.

Toen de *Generaal* hem in dezen tijd ten huize van den *Resident* in het fort ontmoette, sprak de *Generaal* dadelijk *Raden Ali Basah* toe, en wees hem de 2 Madoeresche *Pangerans* aan, en aanstonds bewees *Raden Ali Basah* hun zijn eerbiedige hulde. Zij waren spoedig zoo familiaar met elkander, als of zij elkander al lang kenden, en dat kwam daarvan dat *Raden Ali Basah* een edelman was van een vriendelijke minzame inborst. De *Generaal* was in een zeer opgeruimde stemming, en zei tot de Madoeresche *Pangerans:* „*Pangerans*, die „nu al jaar en maanden te *Jogyå* zijt, *Raden Ali Basah* heeft „vrede met ons gesloten."

De beide *Pangerans* knikten, als antwoord, met het hoofd. Daarop gingen zij uiteen.

Eenige dagen later op maandag den 5^en^ *Djoemadilawal* (2 Nov. 1829) 's morgens om half zes keerde de *Generaal* weêr naar *Magĕlang* terug. *Resident* VAN NES, *Kolonel* COCHIUS en de beide Madoeresche *Pangerans* vergezelden hem tot aan de *benteng* van *Pisangan*.

De Madoeresche *pradjoerits*, die bij de 10^e^ kolonne behoorden, waren in dezen tijd van *Manger* naar *Pisangan* verplaatst. Zij stonden in 't gelid onder de wapens, toen de *Generaal* te *Pisangan* kwam, en nadat hij allen, die daar onder de wapens stonden, geinspecteerd had, was hij hoogst voldaan over hen. Na de inspectie groette de *Generaal* den *Resident*, den *Kolonel* en de beide Madoeresche *Pangerans*, en verzocht hun als zij aan hun vader den *Sultan* schreven, vele groeten van hem te doen. Daarop groetten zij de Heeren, die met den *Generaal* van *Magĕlang* gekomen waren; n.l. *Luitenant Kolonel* ROEST, de *Luitenant Kolonel* van de artillerie VAN LEEUWEN, *Majoor* DE STUERS en de *Majoor* der huzaren PERIÉ. Ook zij verzochten vele groeten aan den *Sultan* van *Madoerå* aan te bieden. Daarop groetten hen de hooge Hollandsche ambtenaren en officieren, en droegen hun op vele groeten aan den *Sultan* van *Madoerå* te doen, omdat zijn Hoogheid, de *Sultan* van *Madoerå* alom bekend en vermaard was om zijn hoogen rang en om zijn bij-

zondere vriendschap en gehechtheid jegens de Hollanders. Daarom hielden de Hollanders innig veel van hem, vooral zij die hem van nabij kenden, maar zelfs zij die nog niet met hem in aanraking geweest waren, koesterden dezelfde gezindheid jegens hem als de anderen.

De *Generaal* vertrok toen met zijn gevolg van *Pisangan* om naar *Magĕlang* terug te keeren. *Resident* VAN NES en zij die hem van *Jogyå* begeleid hadden, keerden naar de stad terug. Te *Malati* steeg de *Resident* met de beide Madoeresche *Pangerans* in een rijtuig. 's Morgens om 10 uur kwamen zij in welstand te *Jogyå* aan.

83. *Sultan* NGABDOEL CHAMID bijna gevangen genomen. Hij ontsnapt. Diensten van *Ali Basah* en zijn troepen. Bevordering en rangsverheffing onder de Madoerezen. De *Sultan* van *Soemĕnĕp* en de *Panĕmbahan* van *Pamĕkasan* bezoeken den *Generaal* te Batavia en *Generaal* DE KOCK te *Magĕlang*. De *Panĕmbahan* bezoekt *Jogyå*. Een nieuwe *Pangeran Adipati* PAKOE-ALAM benoemd. *Kolonel* COCHIUS wil naar Holland gaan, maar vervangt eerst *Generaal* DE KOCK gedurende diens afwezigheid naar Batavia. Een gouden en een zilveren medaille uitgereikt.

Sultan NGABDOEL CHAMID bevond zich in het land *Gòwong*, ten westen van het land *Kadoe*. Op Woensdag den 14en *Djoemadilawal* (11 Nov. 1829) wilde hij uit het gebergte naar lagere

streken gaan, toen hij de kolonne der Hollanders van *Magĕlang*, die naar 't gebergte wilde gaan, om dat te onderzoeken, ontmoette. Na een kort gevecht deinsde de *Sultan* met zijn gevolg, zich verwerende, terug. Terwijl de Hollanders al schietende hun aanval voortzetten, zag een Hollandsch *Sergeant-majoor Sultan* NGABDOEL CHAMID en legde dadelijk het geweer op hem aan, maar de *Sultan* sprong van zijn paard, en ging in een ravijn. Zijn volgelingen lieten ook hun paarden achter, en verscholen zich in ravijnen en in *alang-alang*. De Hollanders grepen de achtergelaten paarden, en kregen zoo een buit van 42 paarden. Zij haastten zich daarop naar de gevlugte en weggekropen *brandals* te zoeken, en doorzochten 4 dagen lang het gebergte zonder één *brandal* te vinden. *Sultan* NGABDOEL CHAMID verschool zich in 't wilde bosch. Hoewel hij daar geheel alleen (en zonder vrees voor menschen) was, zoo was hij toch blootgesteld aan de gevaren van de wildernis onder *kidangs*, herten, tijgers, wilde koeijen en rhinocerossen, kruipende door *alang-alang* en *glagah*. Daarom was er geen van de Hollanders of dorpsbewoners, die wist waar de vlugtende *Sultan* zich bevond.

In dezen tijd kreeg *Raden Ali Basah* op zijn verzoek voor zijn ondergeschikten geweren, pieken, kleeding, levensmiddelen en bezoldiging van het Gouvernement. Men droeg hem verder de taak op, om buiten de *benteng* van *Gòwok* zich met zijn troepen te legeren, en *Pangeran* PRABOENINGRAT aldaar aftelossen. De troepen van *Raden Ali Basah* PRAWIRÅDIRĔDJÅ bestonden uit 50 kavalleristen, gekleed in gesloten witte baadjes (zonder kraag), die hun tot aan de knieën reikten, witte broeken, blaauwe of groene lakensche *djoebahs*, (een ruim overkleed) strekkende tot boven de knieën, benevens groene of zwarte tulbanden. De officieren droegen sjerpen. Zijn met geweren gewapende *pradjoerits* waren 250 in getal, en droegen allen witte tulbanden, gesloten lange baadjes zonder kraag, witte broeken en rood lakensche *djoebahs*, en hun officieren droegen blaauw lakensche *djoebahs*, blaauw lakensche

broeken, en groene of zwarte tulbanden met sabels en sjerpen. Zijn 300 met pieken gewapende *pradjoerits* droegen dezelfde kleeding als de vorigen, maar hun *djoebahs* waren groen of donkerblaauw, en sommigen van hen droegen alleen maar witte gesloten lange baadjes zonder kraag. Hun pieken waren van Hollandsch maaksel zonder *pĕksi* (of ring bij de vereeniging van stok en punt); de houten steel stak in de ijzeren punt, zoodat het ijzer om het hout sloot. Het ijzer was blank en blinkend gepoetst als een bajonet, en de pieksteelen waren allen zwartgeverwd. Volgens de regeling van *Raden Ali Basah* Prawirådirĕdjå was de Javaansche kleeding bij zijn troepen afgeschaft, en liet hij hen maar een Arabisch kostuum dragen. Ook wilde hij niet toestaan, dat zij arak of wijn dronken op het Hollandsche nieuwjaars-feest, toen hij door *Resident* van Nes in het fort te *Jogyå* op dat feest genoodigd werd. Hij kwam toen tegelijk met *Pangeran* Soerjåwidjåjå, *Pangeran* Soemånĕgårå, en *Pangeran* Soerjåbråtå, allen in Arabisch kostuum, in de stad, en nam maar eenige van zijn manschappen mede, voor de helft met geweren gewapend, met tamboers, pijpers en trompetters. Toen hij 's namiddags om half vier aankwam, ging hij met de troepen maar verder, en hield halt om het gebed in de groote *Mĕsdjid* te doen, tot na de *Salatngisâ* (gebed om 7 uur). Daar op vertrok hij met zijn gevolg onder het geroffel der trom en 't geklank van fluiten en trompetten, en ging zoo in het fort. Van het feest verhalen wij niet. Na den afloop ging *Raden Ali Basah* Prawirådirĕdjå weer met al zijn troepen naar *Gòwok*. *Pangeran Adipati Kolonel* Sĕtjåadiningrat en zijn broeder ontvingen een rapport van *Luitenant* Poland van *Pisangan*, dat één van de Madoeresche sergeanten Martå genaamd en een korporaal met name Singå Djåjå, zich bijzonder goed gedragen hadden, met het voorstel om hen een rang te verhoogen, als de *Pangerans* het goedkeurden. De beide *Pangerans* gaven hun goedkeuring, en vroegen toestemming aan *Kolonel* Cochius. De *Kolonel* gaf

die; *Sergeant* Martå werd tot *Luitenant*, en *Korporaal* Singådjåjå werd tot *Sergeant* bevorderd. Dit verwekte vreugde aan al de Madoeresche *Pradjoerits* en vermeerderde hun moed.

Zijn Hoogheid *Sultan* Tjåkrå-adiningrat van *Madoerå* kreeg van het Gouvernement al wat hij voor zijn zoons verlangde. Op Zondag den 17en (beter den 16en *Djoemadilakir* 1757 (13 December 1829) gaf hij last aan *Patih Raden Adipati* Koesoemå-adiningrat, om aan al zijn onderdanen bekend te maken, dat zijn zoons in rang verheven waren. *Raden Adipati* Koesoemå-adiningrat kwam aanstonds buiten op de *paseban*, en deelde aan alle onderdanen mede, dat het Z. H. den *Sultan* behaagd had, onder goedkeuring van *Commissaris-Generaal* du Bus van *Batavia*, zijn zoon *Goesti Raden* Ngabdoelsamad den naam te geven van *Pangeran* Adinĕgårå, — deze was toen 17 jaar 1 maand en 8 dagen oud-, zijn zoon *Goesti Raden* Ngabdoelkoesam, toen 8 jaar 8 maanden en 7 dagen oud, te verheffen tot *Pangeran* Tjåkrånĕgårå, en verder *Goesti Raden* Ngabdoelrasit, toen 7 jaar 7 maanden en 12 dagen oud, tot *Pangeran* Tjåkråkoesoemå en *Goesti Raden* Ngabdoeldjalimoen, oud 4 jaar 5 maanden en 21 dagen, tot *Pangeran* Tjåkråwinåtå te verheffen. Zijn schoonzoon *Raden Adipati* Poerwånĕgårå werd tot *Raden Toemĕnggoeng* Poerwånĕgårå verheven. Toen dit alom bekend gemaakt werd, verwekte het groot genoegen onder de vorstelijke bloedverwanten. *Sultan* Pakoe-nataningrat van *Soemĕnĕp* en *Panĕmbahan* Mankoe-adiningrat van *Pamĕkasan* bragten een bezoek aan den *Generaal* te *Batavia*, en gingen op hun terugreis te *Magĕlang* aan om een bezoek te brengen aan *Luitenant Gouverneur-Generaal* de Kock. Na een kort verblijf vroeg de *Panĕmbahan* van *Pamĕkasan* den *Generaal* verlof om naar *Jogyå* te gaan, en de zoons, bloedverwanten en onderdanen van den vorst (van *Mådoerå*) te bezoeken. De *Sultan* van *Soemĕnĕp* bleef te *Magĕlang* en ontving daar bezoeken van zijn zoons en bloedverwanten, die te *Jogyå* waren, en daarvoor naar *Magĕlang* reisden. De *Panĕmbahan* van *Pamĕkasan* kwam

op Vrijdag den 21en *Djoemadilakir* (18 December 1829) te *Jogyå* en ontmoette de Prinsen en Vorstelijke bloedverwanten (van *Madoerå*) tot aller groote blijdschap, maar bleef niet lang te *Jogyå*.

Dingsdag den 3en *Rĕdjĕp* (29 December 1829) keerde hij naar *Magĕlang* terug om verder naar *Pamĕkasan* te retourneren, te gelijk met *Kapitein Raden Arjå* SOERJÅWINÅTÅ, Kommandant van de *Pamĕkasan*sche *Pradjoerits* te *Jogyå*. Deze werd als zoodanig opgevolgd door *Raden Toemĕnggoeng Kapitein* DJÅJÅADIWINÅTÅ.

Pangeran SOERJANINGRAT van 't *Pakoealam*sche huis werd door het Gouvernement verheven tot opvolger van wijlen zijn vader met den titel van *Pangeran Adipati* PAKOEALAM, met denzelfden rang, en dezelfde *sawahs* en eerbewijzen als zijn vader.

Op Woensdag den 18en *Rĕdjĕp* (13 Januarij 1830) 's morgens om 7 uur legde *Kolonel* COCHIUS zijn betrekking neder, omdat hij naar *Batavia* wilde gaan en naar Holland terugkeeren. Maar *Luitenant Gouverneur-Generaal* DE KOCK besloot hem eerst tijdelijk zijn werk optedragen, daar hij zelf naar *Batavia* wilde gaan, doch slechts voor een korten tijd, dan zou hij aanstonds weêr naar *Magĕlang* terugkeeren. Donderdag avond vertrok *Kolonel* COCHIUS naar *Magĕlang*. *Luitenant Kolonel* SOLLEWIJN, die vroeger een van de dapperste aanvoerders van het Gouvernement was, volgde hem als kommandant van de troepen te *Jogyå* en als Hoofd van de 1e kolonne op.

Dingsdag den 24en *Rĕdjĕp* (19 Jan. 1830) ontving *Pangeran Luitenant Kolonel* PRABOENINGRAT, die te *Malati* gelegerd was, een belooning van het Gouvernement, bestaande in een gouden medaille. Te gelijk ontving *Luitenant* SINGÅPÅTRÅ van *Madoerå* een zilveren medaille van het Gouvernement, en deze werd hem in 't bijzijn van de troepen achter het fort te *Jogyå* uitgereikt, tot zeer groot genoegen van alle officieren.

84. De *Patih* van *Sultan* NGABDOEL CHAMID geeft zich over

aan het Gouvernement. De *Sultan*, ten einde raad, wil *Generaal* de Kock te *Magĕlang* ontmoeten, en gaat naar *Manoreh*.

Op Woensdag den 25en *Rĕdjĕp* (20 Jan. 1830) onderwierp de *Patih* van *Sultan* Ngabdoel Chamid, genaamd *Raden Adipati* Danoerĕdjå, zich aan *Majoor* Klerk, (*) die bevel voerde over de troepen in *Bagĕlen*, met 2 *Toemĕnggoengs* en 10 personen zonder rang. Kort daarna werd hij naar *Magĕlang* gezonden aan *Resident* Valck en *Kolonel* Cochius.

Op Dingsdag den 1en *Roewah* (26 Jan. 1830) werden de *Kapitein* der geweerdragende Madoeresche *pradjoerits*, *Raden Pandji* Soerjå-dipoetrå met zijn *Luitenants Raden* Dipålĕksånå, *Mas* Soerå-dilågå en Singåpåtrå en zijn soldaten en onderofficieren, te zamen 94 man, en de *Kapitein* der piekeniers *Raden Pandji* Dewå-koesoemå en zijn *Luitenant Raden* Djåjålĕksånå met zijn ondergeschikten, vereenigd met de 10e kolonne te *Pisangan*, omdat hun kazerne naar 't noorden van de groote *Mĕsdjid* verplaatst werd. Zoo ook werden de *Soemĕnĕp*sche *pradjoerits* te zamen in het tijdelijk verblijf van hun *Luitenant Kolonel* te *Kamajoran* vereenigd, omdat de *aloen-aloen* in orde moest gebragt worden, en men de *pasebans* herstellen wilde, opdat de stad *Jogyåkartå* spoedig een welvarend aanzien zou krijgen.

De *Adsistent-Resident* van *Madoerå*, de Heer van Rheede werd vervangen door *Adsistent-Resident* Goldman. Deze was ook zeer bevriend met zijn Hoogheid den *Sultan* van *Madoerå*.

Intusschen was *Sultan* Ngabdoel Chamid, buiten het oog van anderen en door woeste bosschen of over steile en gevaarvolle bergen rondsluipende, inwendig erg bedroefd. Van zijn leger was niemand overgebleven dan zij die hem innig lief

(*) Dit moet zijn: *Kolonel* Cleerens.

hadden, maar hij bragt hen niet op één plaats te zamen, daar elk zijn levensonderhoud zoeken moest. Om die reden besloot *Sultan* NGABDOEL CHAMID te doen wat hij verlangde; hij wilde namelijk zelf een ontmoeting hebben met *Luitenant Gouverneur-Generaal* DE KOCK te *Magĕlang*, en zond iemand naar *Kolonel* KLERK (lees CLEERENS) die de *benteng* van *Manoreh* bezet had, met verzoek om hem daar te laten passeren. *Kolonel* KLERK (lees CLEERENS) trok hem hoogst verblijd te gemoet. Bij hun ontmoeting groetten zij elkander, en toen vertrokken zij dadelijk. Aan de *benteng* van *Manoreh* komende, zei de *Kolonel* tot den *Sultan*: „als het den *Sultan* be„haagt, verzoek ik hem hier eerst te blijven, omdat zijn broe„der de *Generaal* nog niet van *Batavia* teruggekomen is. Met „een paar dagen, denk ik, zal hij wel te *Magĕlang* zijn.

Sultan NGABDOEL CHAMID voldeed aan dat verzoek. De *Kolonel* bood hem eten aan, en gaf ook eten aan al zijn volgelingen tot die van den laagsten rang toe. 's Morgens en 's avonds, zoo lang hij te *Manoreh* vertoefde, liet *Kolonel* KLERK (lees CLEERENS) het den *Sultan* aan niets ontbreken. *Sultan* NGABDOEL CHAMID kwam op Woensdag den 21en (beter den 22en *Roewah* (17 Febr. 1830) te *Manoreh*. Elken dag kwamen vele andere van zijn volgelingen daar ook, zoodat de Hollandsche troepen hen op den weg stonden op te wachten en nog steeds andere volgelingen zich bij hem voegden.

85. *Generaal* DE KOCK te *Magĕlang* teruggekeerd. De *Sultan* komt te *Matesih* en bezoekt den *Generaal*. De hulptroepen van *Madoerå*, *Soemĕnĕp* en *Pamĕkasan* keeren terug. Een zilveren medaille uitgereikt. Sterfgeval. *Pangeran* DIPÅNĔGÅRÅ bij zijn vader te *Matesih*.

Toen *Luitenant Gouverneur-Generaal* DE KOCK de tijding ontving, dat *Sultan* NGABDOEL CHAMID te *Magělang* wilde komen, maakte hij den meesten spoed om van *Batavia* terugtekeeren. Op zondag den 4en (beter den 5en) *Poeåså* (28 Febr. 1830) kwam *Luitenant Gouverneur-Generaal* DE KOCK te *Magělang* terug. *Sajid* CHASAN IDID ontmoette hem daar al dadelijk, want terwijl de *Generaal* nog op reis was, had hij aan den *Resident* van *Jogyå* geschreven, dat *Sajid* CHASAN te *Magělang* komen moest. *Raden Ali Basah* PRAWIRÅDIRĚDJÅ had toen den last gekregen om *Sultan* NGABDOEL CHAMID te *Manoreh* te adsisteren, en dit was hem ook een groot genoegen.

Op maandag kwamen er afgezanten van *Sultan* NGABDOEL CHAMID bij den *Generaal*, nl. *Kjai Toeměnggoeng* KĚRTÅPANGALASAN, *Raden Ali Basah* PRAWIRÅDIRĚDJÅ, *Hadji* NGISÅ en *Kolonel* KLERK (lees: CLEERENS) om te vernemen wat de *Generaal* besloten had. De *Generaal* antwoordde, dat hij den *Sultan* wel wilde ontvangen, maar dat hij eerst een geschikte verblijfplaats voor hem wilde gereed maken; daarom verzocht hij hem zijn komst nog wat uittestellen. De afgezanten keerden toen naar *Manoreh* terug. *Resident* VALCK van *Magělang* gaf nu spoedig last aan *Raden Toemĕnggoeng* DANOENINGRAT van *Magělang* om logies voor den *Sultan* ten westen van de *Prågå*-rivier in het dorp *Matesih*, ten westen van het Residentiehuis van *Magělang*, op ½ paal van daar, gereed te maken.

Op vrijdag den 9en (beter den 10en) *Poeåså* (5 Maart 1830) 's namiddags om 3 uur kwamen *Pangeran Adipati Anom* (zoon) van *Sultan* NGADBOEL CHAMID met zijn vrouw en de moeder van den *Sultan* van *Samarang* om zich bij *Sultan* NGABDOEL CHAMID te voegen, opdat deze zich des te beter in zijn lot mogt schikken. Niet lang daarna was het nieuwe logies gereed, en toen liet de *Generaal* den *Sultan* daar komen. De *Majoor* der huzaren GRENSI (PERIÉ) werd gelast hem aan het hoofd van 150 Hollandsche, Javaansche en Ambonnesche huzaren te gemoet te gaan tot aan de *Prågå* rivier, te gelijk

met *Raden Ali Basah* NGABDOEL MOESTAFA PRAWIRÅDIRĔDJÅ en 30 van zijn ruiters.

Op maandag den 12^{en} (beter den 13^{en}) *Poeåsâ* (8 Maart 1830) vertrok *Sultan* NGABDOEL CHAMID van *Manoreh*. Zijn ondergeschikte *pradjoerits*, ongeveer 700 in getal, met geweren en pieken gewapend en allen tulbanden dragende, werden vooropgezonden. Eenigen tijd na hun vertrek ging *Sultan* NGABDOEL CHAMID op reis, rijdende op een donkerbruin paard. Hij droeg een witte *djoebah*, een groenen tulband, en zijn aangezigt was verborgen achter een wit gazen sluijer. Zijn volgelingen, die achter hem gingen, waren aanzienlijke mannen, namelijk: *Ali Basah* KERTÅNĔGÅRÅ, *Ali Basah* GÅNDÅKOESOEMÅ, *Kjai Pangoeloe* PĔKEK IBRAHIM, *Doellah Hadji* BADROEWIN, *Doellah* KĔRTÅBÅSÅ, *Doellah* KĔRTÅBAOE, *Toemĕnggoeng* SÅSRÅNĔGÅRÅ, *Toemĕnggoeng* DIPÅWIJÅNÅ en *Kjai* MALANGI, met ongeveer 300 gewone *pradjoerits*, van geweren en pieken voorzien.

De Hollandsche troepen, die hem begeleidden, waren *Kolonel* KLERK (CLEERENS) met de 6^{e} en 7^{e} kolonne en 50 Madoeresche jagers met pieken, die *Djagĕrmatjan* genoemd werden, onder *Luitenant* TROENÅWANGSÅ. De 700 *pradjoerits*, die 't eerst op weg gegaan waren, kwamen 's morgens om 7 uur te *Matesih* en betrokken de voor hen ingerigte verblijven. Omstreeks 11 uur kwam *Sultan* NGABDOEL CHAMID met zijn gevolg te *Matesih*, en betrok dadelijk zijn logies.

Nadat *Sultan* NGABDOEL CHAMID daar maar korten tijd vertoefd had, vertrok hij wederom, ten einde *Luitenant Gouverneur-Generaal* DE KOCK ten huize van den *Resident* van *Magĕlang* een bezoek te brengen. Hij ontmoette toen den *Generaal*, benevens *Kolonel* COCHIUS, *Resident* VALCK, *Majoor* DE STUERS en *Sajid* CHASAN IDID. Nadat zij niet lang te zamen gezeten hadden, nam *Sultan* NGABDOEL CHAMID afscheid, en keerde met al zijn troepen naar zijn verblijfplaats te *Matesih* terug.

Sultan NGABDOEL CHAMID gevoelde zich nu op zijn gemak, evenals zijn troepen en vredelievend gezind. Het ontbrak hem

in zijn verblijf te *Matesih* niet aan een ruim onthaal, daar de *Generaal* hem dit dagelijks toezond.

Woensdag den 14^en^ (beter den 15^en^) *Poeåså* (10 Maart 1830) vertrok *Kolonel* Cochius van *Magĕlang* om naar *Holland* terug te keeren.

Pangeran Adipati Kolonel Sĕtjåadiningrat van *Madoerå* en zijn broeder *Pangeran Luitenant Kolonel* Soerjå-adiningrat, die zich te *Jogyå* bevonden, ontvingen een order van *Luitenant Kolonel* Sollewijn en *Resident* van Nes, waarin hun vergund werd met al hun troepen terug te keeren naar *Madoerå*. Ook de *Pangerans* van *Soemĕnĕp* en *Pamĕkasan* met al hun troepen mogten naar hun land terugkeeren. De beide *Pangerans* (van *Madoerå*) antwoordden daarop: „het is goed, maar „eerst wenschen wij *Luitenant Gouverneur-Generaal* de Kock „te ontmoeten."

Luitenant Kolonel Sollewijn zei daarop: „het is mij wel, „maar dan wil ik daarvan eerst aan *Luitenant Gouverneur-Generaal* de Kock te *Magĕlang* kennis geven."

De *Pangerans* gaven toen order aan al hun ondergeschikte *pradjoerits* om te *Jogyå* te komen, en dezen voldeden aan dien last met groote blijdschap.

De *Luitenant* van de met geweren gewapenden, *Kjai* Sĕrangbakat, die zich te *Pisangan* bevond, ontving op zondag den 18^en^ (beter den 19^en^) *Poeåså* 1757 (12 Maart 1830) van het Gouvernement een zilveren medaille ten geschenke, tot groot genoegen van al de Madoeresche *pradjoerits*, die te *Pisangan* waren. *Luitenant Kjai* Sĕrangbakat haastte zich zijn opwachting te maken bij de beide *Pangerans* in de stad, en werd door hen met de meeste welwillendheid ontvangen.

Maar juist in dien tijd waren zij in een bedrukte gemoedsstemming, omdat de ziekte van den *Kapitein* der piekeniers, *Raden Pandji* Djåjådipoerå, die aan dysenterie leed, in hevigheid toenam. Om die reden bleven de leden der vorstelijke familie digt bij hem, ten einde hem te verzorgen. Zondag morgen om 5 uur den 25^en^ (beter den 26^en^) *Poeåså* 1757

(21 Maart 1830) kwam *Kapitein Raden Pandji* Djåjådipoerå te overlijden, en keerde terug tot Gods barmhartigheid. Hij werd in 't zelfde graf als *Kapitein Raden Pandji Arjå* Djajengrat van *Madoerå* te *Pasargĕde* begraven.

Dingsdag den 20en *Poeåså* (14 Maart 1830) kwam een zoon van *Sultan* Ngabdoel Chamid, met name *Pangeran* Dipånĕgårå van 't *Praoe*-gebergte zich bij zijn vader voegen, en te *Magĕlang* bragt hij een bezoek aan den *Luitenant Gouverneur-Generaal.* Zijn gevolg bestond uit ongeveer 150 man, met geweren of pieken gewapend, en werd met de anderen vereenigd in de verblijfplaats te *Matesih.* Alle troepen van *Sultan* Ngabdoel Chamid, die zich aan het Gouvernement onderwierpen, ontvingen van den *Generaal* den last om zich in de verblijfplaats te vereenigen, en daar hun opwachting bij *Sultan* Ngabdoel Chamid te maken.

86. *Sultan* Ngabdoel Chamid wordt eensklaps gevankelijk weggevoerd.

De *Generaal*, de *Resident* en anderen bragten *Sultan* Ngabdoel Chamid ook een bezoek te *Matesih*, en deze bragt wederkeerig ook bezoeken aan den *Generaal.* Naar 't uiterlijk te oordeelen schenen de groote Heeren al vrienden te zijn, en dit kwam van de kunde en wijsheid van den *Generaal*, want dezen ontging niets van al wat er op de wereld voorviel, en hij was vol schrander beleid, vol van diepe menschenkennis, nederig van zin, vol liefde en gehecht aan al zijn medeschepselen. Maar in 't geheim had de *Generaal* met *Resident* Valck en anderen al een afspraak gemaakt en aan Hoofdofficieren zooals *Kolonel* Klerk en *Kolonel* du Perron al een wenk gegeven om heimelijk troepen in hinderlaag te stellen. *Resident* Valck had ook al eens geraadpleegd met hen die in zijn naaste omgeving waren, en met hen wier raad gewoonlijk door *Sultan* Ngabdoel Chamid ingeroepen werd. Zij waren allen eensgezind en van dezelfde meening.

Tengevolge van den raad van allen, die men gewoon was te raadplegen vertrok *Sultan* NGABDOEL CHAMID op zondag den 2[en] (beter den 3[en]) *Sawal* 1757 (28 Maart 1830) even voor 7 uur van *Matesih*, om een bezoek afteleggen bij *Luitenant Gouverneur-Generaal* DE KOCK. *Raden Ali Basah* MARTÅNĔGÅRÅ, *Raden Ali Basah* GÅNDÅKOESOEMÅ (de jonge), *Pangeran* DIPÅNĔGÅRÅ en *Hadji* NGISÅ vergezelden hem met 12 Hoofden van den rang van *Doellah* en ongeveer 600 gewone soldaten.

Luitenant Gouverneur-Generaal DE KOCK had in 't geheim reeds alle troepen onder de wapens laten brengen. Toen de *Sultan* in de buitengalerij (van 't residentiehuis) gekomen was, ging *Resident* VALCK hem te gemoet, en noodigde hem uit in de kamer in de zuid-oosthoek van ('t residentiehuis) te gaan. Nadat zij elkander gegroet hadden, ging de *Generaal* op een bank zitten. *Sultan* NGABDOEL CHAMID zette zich regts van hem op een stoel, en zij die hem begeleid hadden, zaten ook in die kamer, nl. de jonge *Pangeran* DIPÅNĔGÅRÅ, *Ali Basah* MĔRTÅNĔGÅRÅ, *Ali Basah* GÅNDÅKOESOEMÅ en *Hadji* NGISÅ. De *Doellahs* zaten op stoelen buiten de kamer en de gewone soldaten bevonden zich allen ook in de buiten voorgalerij. Toen zij eenigen tijd gezeten hadden, kwamen ongeveer 400 Hollandsche soldaten met geweren, en stelden zich rondom het residentie-huis in 't gelid. De Hoofdofficieren en de *Resident* waren ook bij de ontmoeting in de kamer. Alleen *Luitenant Kolonel* DU PERRON stond buiten de deur, de andere officieren bleven deels voortdurend in de kamer zitten, deels liepen zij uit en in de kamer, en dit laatste deed *Sajid* CHASAN ook. Intusschen werden de tijdelijke verblijven (te *Matesih*) op een afstand door de 6[e] en 7[e] kolonne omsingeld.

Daarop zei de *Generaal* tot *Sultan* NGABDOEL CHAMID: „*Pangeran*! ik heb van *Batavia* een last omtrent u ontvangen, „waarover ik u spreken moet. Men wil nog heden een eind „aan de zaak maken."

Sultan NGABDOEL CHAMID vroeg: „hoe? blijft u mij nog „*Pangeran* DIPÅNĔGÅRÅ noemen? Daardoor maakt u mij hoogst

„beschaamd en verlegen, omdat ik den naam van *Pangeran* „DIPÅNĚGÅRÅ al aan mijn zoon gegeven heb. Ik verzoek van „het Gouvernement niets anders dan wat ik tijdens de confe- „rentie te *Djalanang* verzocht.”

De *Generaal* zei toen: „wat die kwestie aangaat, *Pangeran!* „die kan ik niet beslissen. Het zal dus maar het best zijn, „dat u zelf daarover spreekt met den *Gouverneur* te *Sålåtigå*.”

Daarop verzocht hij den *Sultan* een andere zitplaats te nemen, en bij hem op de bank te gaan zitten. Terwijl de *Generaal* het woord *Sålåtigå* uitsprak, verlieten de *Secretaris*, *Luitenant Kolonel* DU PERRON en de *Majoor* der huzaren de kamer en gingen naar de buitengalerij (van 't residentiehuis), ontnamen aan de troepen van *Sultan* NGABDOEL CHAMID hun krissen, en gelastten hun allen op zij te gaan. De officieren ontnamen den *Doellahs* hun *krissen*. Daarop gaf *Resident* VALCK een wenk aan *Raden Ali Basah* GÅNDÅKOESOEMÅ om buiten de kamer te gaan. Toen deze buiten gekomen was, fluisterde hij hem den last toe, om al de wapens, die in de *Pasanggrahan* van *Matesih* waren, te halen. Hij gaf hem *Raden Toemĕnggoeng Onder-Collecteur* MANGOEN KOESOEMÅ van *Magĕlang* met *Majoor* MATILIS (MICHIELS) en omstreeks 100 soldaten mede.

Daarop zei de *Generaal* weder: „*Pangeran!* ik verzoek u spoe- „dig naar *Sålåtigå* te vertrekken. De wagen staat gereed.”

De *Generaal* rigtte zich van zijn zitplaats op, *Majoor* DE STUERS trad hem in den weg en ging voor den *Generaal* staan. Toen naderde *Kapitein* ROEPS *Sultan* NGABDOEL CHAMID. De *Sultan* vroeg: „hoe nu MĚRTÅNĚGÅRÅ? wat wilt gij?”

Deze antwoordde: „ik doe wat mijn vorst verlangt, waar- „heen hij ook gaan mag, ik zal gehoorzamen.”

(De *Sultan* zei daarop): „laat *Hadji* BADROEWIN en de *Pang*- „*hoeloe* hier komen! Het zij dan zoo, maar ik vraag een tijd „van 7 dagen om mij te beraden.”

De *Generaal* antwoordde: „ik geef geen uitstel, het best is „nu op staande voet te vertrekken.”

Majoor DE STUERS nam de regterhand van *Sultan* NGABDOEL

CHAMID onder den arm, en *Kapitein* ROEPS vatte zijn linkerhand, en zoo werd hij, als iemand tegen wien men geweld pleegt, in het rijtuig gebragt.

Bij zijn vertrek zei de *Sultan* klagende: „ach! hoe is het nu „*Hadji* NGISÅ, *Hadji* BADROEWIN en *Panghoeloe* PĔKEH IBRA-„HIM? Dat de zaak zulk een loop moet nemen! dat is toch „onbehoorlijk!"

Waarop zij antwoordden: „dat doet niets ter zake, als de „gansche kwestie maar spoedig uitgemaakt is!"

Een kleine *pånåkawan*, met name BANTENG WARENG, haastte zich ook in het rijtuig te klimmen. Zij hadden zich nog niet geheel naar behooren in 't rijtuig neêrgezet, toen de koetsier de paarden een slag met de zweep gaf, en toen renden zij heel hard weg. De huzaren, die hen zouden begeleiden, hadden al lang gereed gestaan, en renden mede, toen zij den wagen zagen voortsnellen. Zij waren meer dan 40 in getal.

De jonge *Pangeran* DIPÅNĔGÅRÅ ging daarop weêr op de stoel zitten, en riep den *Resident* herhaaldelijk toe: „het is „zijn (voor beschikt) lot! Kom broer *Resident!* laat maar thee „en spijzen voor den dag brengen!"

Hij wilde niet naar zijn logies (te *Matesih*) terugkeeren, maar bleef eenigen tijd met zijn familie in het huis van den *Resident* logeren, terwijl *Sajid* CHASAN hem bediende. Al de andere volgelingen van *Sultan* NGABDOEL CHAMID werden onder geleide van *Sajid* CHASAN IDID naar *Matesih* teruggezonden. Alleen *Ali Basah* KĔRTÅSALIMOEN en *Doellah* SOEMÅDILÅGÅ werden in 't blok gezet, omdat zij (eigenlijk) onderdanen van de Hollanders en van *Kadoe* afkomstig waren.

Toen *Raden Ali Basah* GÅNDÅKOESOEMÅ met al zijn ondergeschikten in de *pasanggrahan* van *Matesih* gekomen was, zei hij tot hen: „makkers! gij moet mij niet verkeerd verstaan, „niemand van u mag zich verroeren."

Zij beloofden te zullen gehoorzamen. Toen traden de Hollandsche soldaten binnen, en roofden alle wapens, bonden die in bundels, en bragten ze naar het noordergedeelte van het

Residentiehuis, waar zij in een kamer bewaard werden, nl. 57 geweren, 825 pieken, 19 vaandels, 19 trommen, 1 fluit en 7 hoopen *krissen.* Terwijl die wapens vervoerd werden, werden de wegen bewaakt door de Madoeresche piekeniers, DJAOĔRMATJAN genaamd, die tot de 6[e] kolonne behoorden.

Pangeran Adipati Anom van *Sultan* NGABDOEL CHAMID ontving van den *Generaal* den naam van *Pangeran* DIPÅNINGRAT en werd op zaturdag den 8[en] (beter den 9[en]) *Sawal* (3 April 1830) naar de stad *Jogyå* teruggezonden te gelijk met zijn bloedverwant *Pangeran* DIPÅKOESOEMÅ, nog 2 andere jeugdige bloedverwanten, en met de moeder van *Sultan* NGABDOEL CHAMID. Nadat de jonge *Pangeran* DIPÅNĔGÅRÅ eenige dagen in het residentiehuis vertoefd had, werd hem een eigen logies aangewezen ten oosten van het residentiehuis.

Op dingsdag den 4[en] (beter den 5[en] *Sawal* (30 Maart 1830) werden de bijwijven van *Sultan* NGABDOEL CHAMID, met name RĔTNANINGROEN en RĔTNANINGSIH ook naar *Samarang* gezonden, den *Sultan* achterna. *Doellah* DIPÅWIJÅNÅ en ongeveer 40 man vergezelden haar derwaarts. De soldaten van *Sultan* NGABDOEL CHAMID werden gelast elk naar zijn eigen woning terug te keeren, en kregen veel of weinig reisgeld mede, al naar dat zij veraf of digtbij woonden.

87. *Kolonel* COCHIUS blijft op *Java*, terwijl *Generaal* DE KOCK naar Nederland terugkeert.

Toen *Kolonel* COCHIUS, die naar Holland wilde terugkeeren, te *Batavia* gekomen was, werd hij door *Gouverneur-Generaal* VAN DEN BOSCH aangehouden, en verzocht nog een paar jaren op *Java* te blijven, want *Commissaris Generaal* (DU BUS) was toen al vervangen door *Gouverneur-Generaal* VAN DEN BOSCH. Deze hield hem aan, omdat hij meende niemand anders te hebben, aan wien hij het opperbevelhebberschap van het leger

kon opdragen, en die zulk een waakzaam oog op *Soeråkartå* zou houden, daar *Luitenant Gouverneur Generaal* DE KOCK naar Holland wilde terugkeeren.

88. Viering van *Garĕbĕg Poeåså* te *Madoerå*. *Pangeran* ATMÅDJÅ-ADININGRAT wordt met de Gouvernements gouden medaille vereerd.

Zijn Hoogheid, *Sultan* TJÅKRÅ-ADININGRAT van *Madoerå* hield op het feest na 't einde van de *Poeåså*-maand in de groote *pandåpå* (van zijn paleis) een openbare zitting, waarbij al zijn zoons en bloedverwanten tegenwoordig waren. Zijn *Poenggåwås* en *Bĕkĕls*, met zijn schoonzoon *Pangeran Luitenant Kolonel* ATMÅDJÅ-ADININGRAT aan het hoofd, zaten op de *påntjåniti*. De bloedverwanten van den *Sultan*, de *Nijåkås* en de aanzienlijke en lage *Mantris* zaten op de *pagĕlaran*, met *Raden Adipati* KOESOEMÅ-ADININGRAT aan 't hoofd. Het geheele priestercorps, bestaande uit *Kjai* NGABDOEL CHARIM, *Mas Pangoeloe* NGABDOEL MOEKARAM met de *Kĕtibs*, *Sajids* en *Hadjis*, kwam na het gebed in de groote *Mĕsdjid* binnen bij Z. H. den *Sultan*. Allen boden den *Sultan* hun eerbiedige hulde aan, en daarop liet hij hen naar buiten gaan. Toen liet hij *Pangeran Luitenant Kolonel* ATMÅDJÅ-ADININGRAT, en verder *Raden Adipati* KOESOEMÅ-ADININGRAT, tegelijk met zijn bloedverwanten, de *Nijåkås* en den *Djĕkså*, in de groote *pandåpå* komen. In de groote *pandåpå* komende, legden zij eerst hun *krissen* af, en toen boden zij den *Sultan* hun eerbiedige hulde aan door zijn voeten te kussen. De oudsten van hen bewezen hun hulde door een gewone groete.

Niet lang daarna kwamen *Assistent-Resident* GOLDMAN en *Kommandant* HEGI met hun gevolg in de groote *pandåpå*, en boden den *Sultan* hun groeten en gelukwenschen met het nieuwe jaar en met den feestdag aan. Toen zij gezeten waren,

zei de *Assistent-Resident* tot den *Sultan*, dat hij, zoo de *Sultan* het goedvond, de gouden Gouvernements medaille aan *Pangeran Luitenant Kolonel* ATMÂDJÂ-ADININGRAT op de borst wilde hechten. Toen de *Sultan* hem geantwoord had, dat het goed was, gaf de *Assistent-Resident* een wenk aan *Pangeran* ATMÂDJÂ-ADININGRAT. Zij stonden op, en toen versierde hij den *Pangeran* met de gouden medaille, hem door het Gouvernement ter belooning geschonken. Daarop werden er 7 saluutschoten gelost tot groote vreugde van den *Sultan* en van de vorstelijke zoons en verdere familie. Daarbij kwam nog, dat de *Sultan* een brief van zijn zoon te *Jogyå* ontvangen had, waarin hem medegedeeld werd dat *Sultan* NGABDOEL CHAMID zich reeds op de hoofdplaats *Magĕlang* bevond.

Daarna ging men aan tafel, en werden er toasten ingesteld, maar Z. H. de *Sultan*, zijn zoons en familieleden dronken daarbij maar thee uit glazen, zoodat het den schijn had, alsof zij madera-wijn dronken. Na het eten gingen de gasten naar huis; alleen *Raden Adipati* KOESOEMÂ-ADININGRAT bleef op de *pagĕlaran*. De vorstelijke bloedverwanten, de *Nyåkås*, *Djèksâ Poenggåwås*, *Bĕkĕls* en de hooge en lage *Mantris* boden den *Sultan* nu hun eerbiedige hulde en groeten aan door zijn voeten te kussen of hem de hand te geven, en daarna verrigtten zij dezelfde plegtigheid ten opzigte van de leden der vorstelijke familie, de *Nyåkås*, den *Djĕksâ*, en de ouderen en jongeren onder hen. Eindelijk aten zij van de rijst, die op dezen feestdag geofferd was (*Sidèkåh*), en toen gingen zij naar huis. Op elken grooten feestdag was dit het vaste ritueel te *Madoèrå*.

Pangeran Luitenant Kolonel ATMÅDJÅ-ADININGRAT ontving de gouden Gouvernements medaille op zaturdag den 1[en] (beter den 2[en]) *Sawal* 1757 (27 Maart 1830).

89. De beide Madoeresche *Pangerans* bij *Generaal* DE KOCK te *Magĕlang*. De Madoeresche, Soemĕnĕpsche en

Pamĕkasansche *pradjoerits*, en de Madoeresche *Pangerans* keeren naar hun land terug.

Pangeran Adipati SĔTJÅ-ADININGRAT en zijn broeder *Pangeran Luitenant Kolonel* SOERJÅ-ADININGRAT ontvingen te *Jogyå* verlof om *Luitenant Gouverneur-Generaal* DE KOCK te *Magĕlang* een bezoek te brengen. Op Woensdag den 5en (beter den 6en) *Sawal* (1 April 1830) 's morgens om 4 uur vertrokken de beide Madoeresche *Pangerans* van *Jogyå*, gevolgd door *Raden Toemenggoeng Majoor* DJÅJÅ-ADININGRAT en de civile *Mantris*. Ten noorden van de rivier van *Pabelan* ontmoetten zij een wagen, die hun van *Magĕlang* was toegezonden. De beide *Pangerans* en de *Raden Toemĕnggoeng* gingen toen in den wagen zitten, en kwamen omstreeks 11 uur te *Magĕlang*. Zij maakten daar hun opwachting bij den Generaal, en zetten zich na 't wisselen van groeten neder. Daarop zei de *Generaal*: „*Pangerans!* „de oorlog is nu afgeloopen. De *Pangerans* gaan naar *Madoerå* „en ik keer naar *Holland* terug; ik wacht met mijn vertrek „nog maar op de komst van *Kolonel* COCHIUS. Hoewel ik zeer „verlang uw vader den *Sultan* te ontmoeten, kan ik dat nu „echter niet doen, omdat ik spoedig van hier ga om naar *Hol-* „*land* terug te keeren."

Verder verhaalde de *Generaal*, hoe hij *Sultan* NGABDOEL CHAMID gevangen genomen had, zoo als vroeger reeds vermeld werd. Tevens verzocht hij de beide *Pangerans* en *Raden Toemĕnggoeng* tegelijk met *Resident* VALCK bij zich ten eten. Na den maaltijd verzocht hij de beide *Pangerans* en den *Raden Toemĕnggoeng* (te *Magĕlang*) te blijven, en hun intrek in de woning van *Raden Toemĕnggoeng* DANOENINGRAT, *Regent* van *Magĕlang* te nemen. Ook inviteerde de *Generaal* de beide *Pangerans* en den *Raden Toemĕnggoeng* elken avond bij zich in het residentiehuis ten eten. Zoolang *Sajid* CHASAN IDID zich te *Magĕlang* bevond, at hij bij den *Generaal*.

Op Vrijdag avond zei de *Generaal* na het eten tot de beide *Pangerans* van *Madoerå*, dat alle Madoeresche *pradjoerits*, die zich in 't *Jogyå*sche bevonden, dadelijk naar *Madoerå* zouden teruggezonden, en te *Soeråkartå* op schepen zouden getransporteerd worden. De Madoeresche *pradjoerits* die in 't *Magĕlang*sche waren, moesten eerst nog bijeen gebragt worden. De beide *Pangerans* gaven daarop hun goedkeuring te kennen. Verder zei de *Generaal:* „als de *Pangerans* nog iets verlangen, „verzoek ik hun dat te zèggen."

Hun antwoord was: „wij hebben niets meer te verzoeken; „alleen verzoeken wij Uwe Excellentie ons bij onze terugkeer „naar *Madoerå* een brief aan uw vriend, Z. H. den *Sultan*, „mede te geven."

Daarop zei de *Generaal:* „hebt daar geen vrees voor! als de „*Pangerans* vertrekken, zal ik hun een brief voor Z. H. den „*Sultan* medegeven."

Toen ging het gezelschap uit een, en keerden de *Pangerans* naar hun logies terug.

Op Zaturdag den 8en (beter den 9en) *Sawal* (3 April 1830) werden de Madoeresche *pradjoerits*, die zich in het *Jogyå*sche bevonden, naar *Madoerå* gezonden, en te *Soeråkartå* op schepen geladen. *Luitenant* POLAND was aan hun hoofd. De *Pangerans* van *Soemènĕp* en *Pamĕkasan* met al hun *pradjoerits* werden ook naar hun landen teruggezonden.

Verhalen wij nu van de beide Madoeresche *Pangerans*, die zich te *Magĕlang* bevonden. Elken dag kwamen er Madoeresche *pradjoerits*, die in de *bentengs* gelegerd waren en tot de kolonnes behoorden, te *Magĕlang* bij de beide *Pangerans* hun opwachting maken, en deze waren daarover zeer verheugd. Zij werden daarop verzocht de aankomst van de *pradjoerits* te *Magĕlang* per brief te melden aan hun oom, *Raden Toemĕnggoeng Majoor* DJÅJÅ-ADININGRAT (te *Jogyå?*).

Sajid CHASAN IDID bleef in dezelfde verhouding tot de beide *Pangerans* en maakte elken dag zijn opwachting bij hen. Hij overlegde met hen, dat zij mogten bewerken, dat hij met

hen meêging, als zij naar *Madoerâ* terugkeerden. Zij spraken daarover met *Resident* VALCK, maar deze antwoordde, dat *Sajid* CHASAN IDID niet met de *Pangerans* naar *Madoerâ* kon terugkeeren, omdat *Sajid* CHASAN IDID de *Goeroe* van den *Sultan* geworden was, en later veel bezigheden krijgen zou.

Op Maandag vertrokken de beide *Pangerans* met hun gevolg en de *pradjoerits*, die zich te *Magĕlang* bevonden, van *Magĕlang* naar *Jogyâ*, waar zij 's morgens om 11 uur in welstand aankwamen.

Op Vrijdag den 14^en^ (beter den 15^en^) *Sawal* (9 April 1830) verlieten de *pradjoerits*, (die van *Magĕlang* gekomen waren), de stad *Jogyâ* om naar *Madoerâ* terug te keeren. Van *Soerâkartâ* reisden zij op schepen verder, tegelijk met het overschot van de *Soemĕnĕp*sche en *Pamĕkasan*sche *pradjoerits*, onder aanvoering van *Luitenant* PIEPLENBOSCH en den fourier *Ham*.

De beide Madoeresche *Pangerans* zouden op den 20^en^ (beter den 21^en^) *Sawal* (15 April 1830), begeleid door *Raden Toemĕnggoeng Majoor* DJÂJÂ-ADININGRAT en al de civile *Mantri's* naar *Madoerâ* terugkeeren. Zij bragten alle dagen afscheidsbezoeken aan hun vrienden, de officieren, en aan *Luitenant Kolonel* SOLLEWIJN, aan *Resident* VAN NES, verder aan *Pangeran* MANKOEBOEMI, *Raden Adipati* DANOERĔDJÂ en aan *Pangeran Adipati* PAKOEALAM. De beide *Pangerans* verzochten den laatsten hun eerbiedige hulde te mogen bewijzen aan de weduwe *Raden Ajoe* PAKOEALAM, en haar voeten te kussen. Deze was daarbij zoo aangedaan, dat zij onder het spreken stokte, en haar de tranen over de wangen liepen, want zij behoorde tot de vorstelijke familie van *Madoerâ*, en noemde de beide *Pangerans* en den *Raden Toemĕnggoeng Majoor* haar oudere broeders en haar jongeren broeder. Nadat zij *Pangeran Adipati* PAKOEALAM de hand gegeven hadden, gingen zij naar hun verblijf terug.

Op Donderdag den 20^en^ (beter den 21^en^) *Sawal* 1757 (15 April 1830) 's morgens om 6 uur vertrokken de beide *Pangerans* met hun geheele gevolg om naar *Madoerâ* terug te keeren.

Pangeran Adipati PAKOEALAM deed hun uitgeleide tot *Gòwok.* Toen de Madoeresche *Pangerans* in welstand te *Klàten* waren aangekomen, bleven zij daar overnachten. Den volgenden morgen vertrokken zij vandaar. Bij hun komst te *Kalitan* werd hun van *Soeràkartà* een rijtuig te gemoet gezonden, en vandaar reden zij per rijtuig naar *Soeràkartà.* Dadelijk gingen zij naar *Commissaris* VAN NAHUIJS, die hun verzocht hun intrek te nemen (in een huis) ten zuiden van 't Residentiehuis. Elken avond aten zij bij *Commissaris* NAHUIJS, en beurtelings werden zij als gasten onthaald door Z. H. den *Soesoehoenan*, *Pangeran Adipati* POEROEBÅJÅ en de andere *Pangerans.* De beide Madoeresche *Pangerans* legden in 't gezelschap van *Commissaris* NAHUIJS een plegtig bezoek af bij Z. H. den *Soesoehoenan*, *Pangeran* BOEMINÅTÅ en *Pangeran* POEROEBÅJÅ. Ook bragten zij nu en dan bezoeken aan *Ratoe* PĔMBAJOEN.

Wederkeerig ontvingen zij bezoeken van *Pangeran Adipati* POEROEBÅJÅ, *Pangeran* ADINĔGÅRÅ en de andere *Pangerans* in hun tijdelijke woning. *Raden Toemĕnggoeng Majoor* DJÅJÅ-ADININGRAT vergezelde de beide Madoeresche *Pangerans* steeds, en kwam ook met de (*Soeràkartà*sche) *Pangerans* in gezelschap, als deze de Madoeràsche *Pangerans* bezochten. *Pangeran Adipati* POEROEBÅJÅ en *Ratoe* PĔMBAJOEN waren met hun jongere bloedverwanten, de beide Madoeresche *Pangerans*, bijzonder ingenomen.

Op Dingsdag den 25^en^ (beter den 26^en^) *Sawal* (20 April 1830) vertrokken. *Pangeran Adipati Kolonel* SĔTJÅ-ADININGRAT en zijn broeder *Pangeran Luitenant Kolonel* SOERJÅ-ADININGRAT in een rijtuig van *Soeràkartà.* De wagen was 't eigendom van *Pangeran Adipati* POEROEBÅJÅ, omdat de wagen van den *Secretaris* niet sterk genoeg was.

Op dienzelfden dag vertrokken *Raden Toemĕnggoeng Majoor* DJÅJÅ-ADININGRAT en *Raden Arjà* DJAJENG-KOESOEMÅ om de vrouwen van rang, de kleederen en eereteekenen met de *loerahs*, die de bagage der Prinsen droegen, te begeleiden. Zij gingen te *Bĕton* scheep.

De Madoeresche, *Soemĕnĕp*sche en *Pamĕkasan*sche *pradjoerits*

waren vroeger in schepen de rivier afgezakt. Toen zij bij de haven van *Sambilangan* kwamen, gingen *Kommandant* Hegi, *Raden Adipati* Koesoemå-adiningrat en *Raden Arjå* Poerwå-adiningrat hun van de stad *Madoerå* te gemoet,

Nadat zij *Luitenant* Poland en al de andere officieren gegroet hadden, vertrokken zij naar de stad. Al de *pradjoerits* waren onder weg in een opgeruimde stemming. In de stad komende gingen zij naar Z. H. den *Sultan*. *Luitenant* Poland groette Z. H. den *Sultan* en de leden der Vorstelijke familie zeer beleefd, en daarop bewezen de officieren hun eerbiedige hulde door den voetkus aan Z. H. *Sultan*, die daarover zeer verheugd was.

Eenige dagen later kwamen *Luitenant* Pieplenbosch en *fourier* Ham, en deze bragten ook een bezoek aan Z. H. den *Sultan*. De *Sultan* stelde veel belang in *Luitenant* Poland, *Luitenant* Pieplenbosch en *fourier* Ham, en verzocht hen 's morgens en 's avonds bij zich ten eten, en vrolijk feest te vieren. Maar *Luitenant* Pieplenbosch bleef niet lang te *Madoerå*, daar hij toen naar *Soemĕnĕp* vertrok, omdat hij eigenlijk *Kommandant* van de *Soemĕnĕp*sche *pradjoerits* was. *Luitenant* Poland toch behoorde tot een kolonne, en daarom had *Luitenant* Pieplenbosch zijn werk als *Kommandant* van de Madoeresche en *Soemĕnĕp*sche *pradjoerits*, die te *Jogyå* achterbleven, op last van *Kolonel* Cochius, tijdelijk waargenomen.

90. Plegtige ontvangst van de Madoeresche Prinsen onder weg en te *Madoerå*.

Nadat *Pangeran Adipati Kolonel* Sĕtjå-adiningrat van *Madoerå* en zijn broeder *Pangeran Luitenant Kolonel* Soerjå-adiningrat te *Samarang* gekomen waren, bleven zij daar 4 dagen, om eenige geschenken voor hun tehuiskomst aanteschaffen. Op Zondag vertrokken zij van *Samarang* met hetzelfde rijtuig en denzelfden koetsier, waarmeê zij te *Samarang* gekomen waren.

Op Maandag, den 3en *Doelkaïdah* (24 April 1830) arriveerden zij te *Sidajoe*. *Pangeran* NÅTÅ-ADININGRAT, *Pangeran* SÅSRÅ-ADININGRAT, *Pangeran* ADINĔGÅRÅ en *Raden Pandji* SOERÅDIPOERÅ reden hun tot de post *Gènteng* te gemoet, in gezelschap van den *Raden Adipati* van *Sidajoe*. Om 4 uur 's namiddags kwamen *Pangeran Adipati Kolonel* SĔTJÅ-ADININGRAT en zijn broeder op de post *Gĕnteng*. Bij de ontmoeting bewezen zij hun eerbiedige hulde aan hun oudere broeders *Pangeran* NÅTÅ-ADININGRAT en *Pangeran* SÅSRÅ-ADININGRAT. Hun oom, den *Raden Adipati* van *Sidajoe*, gaven zij vriendschappelijk de hand. *Pangeran* ADINĔGÅRÅ (hun jongere broeder) bewees hun zijn hulde door een voetkus. Daarop vertrokken zij van *Gĕnteng*.

Te *Sidajoe* gingen zij dadelijk naar de *dalem* van den *Raden Adipati* van *Sidajoe*, waar *Ratoe Adipati Sidajoe* haar kleinzoons wachtte; zij was Gemalin geweest van den 1en *Sultan* van *Madoerå*, maar had bij hem geen kinderen. Zij was tante van den *Raden Adipati* van *Sidajoe*. Toen de beide *Pangerans* hun grootmoeder ontmoetten bewezen zij haar door een voetkus hun eerbiedige hulde.

Nadat zij één nacht te *Sidajoe* vertoefd hadden, vertrokken zij den volgenden morgen weêr om naar *Soerâbåjå* te gaan. De *Pangerans*, die hun te gemoet gegaan waren, vertrokken te zelfder tijd met *Ratoe Adipati*, maar gingen scheep om naar *Madoerå* te gaan, waar zij spoedig aankwamen. *Kommandant* HEGI en *Luitenant* POLAND kwamen hun te *Gĕrsik* te gemoet. *Raden Adipati* KRÅMÅDJÅJÅ ADINĔGÅRÅ ging hun te gemoet van *Soerâbåjå*. *Raden Toemĕnggoeng Majoor* DJÅJÅ-ADININGRAT en zijn gevolg waren des Zondags al met een schip te *Gĕrsik* aangekomen, maar wilden niet aan wal logeren, daar zij steeds wachtten op de komst van de beide *Pangerans*.

Bij 't vernemen van de tijding, dat de *Pangerans* zouden komen, lieten de *Raden Toemĕnggoeng Majoor* en *Raden Arjå* DJAJENG-KOESOEMÅ de vorstelijke eereteekens gereedstellen voor de woning van den *Assistent Resident* BENOIT van *Gĕrsik*. Zij die hun te gemoet gegaan waren stonden allen gereed in de voorgalerij van de *Assistent Resident's* woning van *Gĕrsik*,

nl. *Kommandant* Hegi, *Luitenant* Poland, *Kjai Toemenggoeng* Bråtånegårå van *Gersik*, *Kjai Toemĕnggoeng Onder-collecteur* Nåtå-adinĕgårå van *Gĕrsik en Raden Adipati* Kråmådjåjå-adinĕgårå.

Bij hun aankomst groetten de beide Madoeresche *Pangerans* de Heeren en de *Boepatis*, die hen daar waren komen afwachten. Daarop gingen allen naar rangorde op stoelen zitten. De *Assistent Resident* liet thee, koffij en versnaperingen presenteren. Nadat men daarvan gebruikt had namen de beide Pangerans afscheid om naar *Soeråbåjå* te vertrekken. Hun oom, *Raden Toemĕnggoeng-Majoor* Djåjå-adiningrat, verzochten zij, dat hij hun gevolg van mannen en vrouwen met hun bagage de terugreis (naar *Madoerå*) weder per schip zoude laten doen, en te *Soetjå* aan wal zoude laten gaan onder toezigt van *Raden Arjå* Djajeng-koesoemå. *Raden Toemĕnggoeng* zelf werd verzocht hun tot *Soeråbåjå* op het schip te vergezellen; hij nam daarmede genoegen.

Daarop bestegen de beiden *Pangerans*, *Kommandant* Hegi, *Luitenant* Poland en de *Raden Adipati* van *Soeråbåjå* hun rijtuigen, en reden naar *Soeråbåjå*. De vorstelijke schoonzoons, nl. de *Binnen-Patih Pangeran Luitenant Kolonel* Atmådjå-adiningrat en *Raden Toemĕnggoeng* Poerwånĕgårå, alsmede *Raden Arjå* Poerwådiningrat van *Balegå* en de *Kapitein* der Chinezen Tan Djin-sing hielden zich in de woning van *Kolonel* Beurlin gereed om hen te ontvangen, maar de *Pangerans* en de *Raden Toemĕnggoeng* gingen hun tot buiten de stad *Soeråbåjå* tegemoet. Niet lang daarna ontmoetten zij de beide *Pangerans* op weg, keerden toen dadelijk terug, en kwamen met hen in de woning van *Kolonel* Beurlin. De beide *Pangerans* groetten *Kolonel* Beurlin en hen, die hun van *Madoerå* te gemoet gegaan waren, en daarop gingen allen op stoelen zitten.

De toenmalige *Resident* van *Soeråbåjå*, de Heer de Salis had juist den Heer van Haak als zoodanig vervangen.

Raden Toemĕnggoeng-Majoor Djåjå-adiningrat, die te scheep

van *Gĕrsik* vertrokken was, kwam niet lang na de *Pangerans* te *Soeråbåjå*, en ging hen aanstonds bezoeken. Des namiddags, even over vieren, legden de beide *Pangerans*, vergezeld van hen, die hun van *Madoerå* te gemoet gegaan waren, een bezoek af bij *Resident* DE SALIS, te gelijk met *Kolonel* BEURLIN. In dien tijd woonde *Resident* DE SALIS nog in de stad', ten westen van *Kolonel* BEURLIN, daar het Residentiehuis te *Simpang* nog door *Resident* VAN HAAK bewoond werd. *Resident* DE SALIS ontving de beide *Pangerans* met de meeste beleefdheid. Daarop keerden zij terug naar de woning van *Kolonel* BEURLIN, en bleven daar overnachten.

Den volgenden morgen, 's Woensdags om 6 uur, vertrokken de beide *Pangerans* met hen, die hun te gemoet gereisd waren, en met hen, die hen begeleidden, alsmede *Kolonel* BEURLIN, die hen naar *Madoerå* zou vergezellen, van *Soeråbåjå*. Zij voeren over in een sloep, en zouden te *Kamal* aan wal gaan. De *Assistent-Resident* GOLDMAN van *Madoerå*, *Pangeran* SÅSRÅ-ADININGRAT en *Raden Adipati* KOESOEMÅ-ADININGRAT met de *Sĕntånås* en *Mantris* bevonden zich daar, en hielden daar rijtuigen met paarden en menschen om de goederen te dragen in gereedheid.

Toen de sloep digt bij den wal van *Kamal* gekomen was, gingen zij hun spoedig op het havenhoofd te gemoet. Niet lang daarna kwam de sloep bij het hoofd, en stegen de beide *Pangerans* met hun gezelschap aan wal. Nadat allen elkander gegroet hadden, gingen zij naar de *pasanggrahan* van *Kamal*. *Raden Toemĕnggoeng* KOESOEMÅ-ADININGRAT zocht intusschen naar zijn ouderen broeder, *Raden Toemĕnggoeng* DJÅJÅ-ADININGRAT, en toen hij hem vond, omhelsden zij elkander, en gingen daarop ook naar de *pasanggrahan*. Zij zetten zich daar allen naar rangorde op stoelen, dronken thee, en aten van de versnaperingen, waarop de havenmeester te *Kamal* hun onthaalde. Daarna namen zij plaats in rijtuigen. De *Sĕntånås* en *Mantris* reden te paard achter de ratelende rijtuigen.

Terwijl *Pangeran Adipati Kolonel* SĔTJÅ-ADININGRAT in 't

rijtuig zat ontving hij een brief van *Luitenant Gouverneur-Generaal* DE KOCK, gewikkeld in geele zijde, liggende op een gouden schenkblad en overdekt met fluweel, dat met goud galon omzoomd was. Op de post *Pèdeng* hielden zij op om van paarden te verwisselen. Zij aten daar weêr van de versnaperingen, die de havenmeester van *Soetjå* hun aanbood. Nadat de paarden verwisseld waren, vertrokken zij weêr van *Pèdeng*.

Z. H. *Sultan* TJÅKRÅ-ADININGRAT van *Madoerå* zat al een poos in de groote *pandåpå* met zijn kleinzoon *Raden* ISKAK, den zoon van *Pangeran Adipati Kolonel* SĔTJÅ-ADININGRAT, naast zich. Deze was juist geboren, toen de vader naar *Jogyå* zou vertrekken, en nog te *Sĕmbilangan* was, bij welke gelegenheid Z. H. de *Sultan* hem niet toestond naar de stad terug te keeren. *Goesti Raden* ISKAK was nu op 2 maanden na 5 jaren oud, en kon al goed spreken. Zijn grootvader had hem in Hollandsche kleeding doen steken, met een kleine sabel op zij, en had hem geleerd zijn vader bij zijn komst de voeten te kussen.

Al de officieren, die van *Jogyå* gekomen waren, met al de *Poenggåwås*, *Bĕkĕls* en *Loerahs* en met *Mas Dĕmang* DJĔKSÅNĔGÅRÅ hadden den last ontvangen op de *Påntjåniti* te blijven, daar zij den brief van *Luitenant Gouverneur-Generaal* DE KOCK (in de *kraton*) moesten brengen. Het Hoofd der geestelijken *Kjai* NGABDOEL CHARIM en *Mas Panghoeloe* NGABDOEL MOEKARAM, met de *Kĕtibs*, *Sajids*, *Sehs* en *Hadjis* waren de *Pangerans* al een eindje te gemoet gegaan, en bevonden zich voor de poort van de groote *Mesdjid*. De met pieken en geweren gewapende troepen stonden aangetreden van 't oosten der *påntjåniti* tot bezuiden van de *pagĕlaran*. De vorstelijke *gamĕlans* stonden gereed. De *gamĕlan Kjai* GOENTOER was in 't paviljoen geplaatst, en de *gamĕlan Kjai* SAPOEDJAGAD stond ten zuiden van de groote *pandåpå*.

Toen nu het berigt kwam, dat de zoons van den *Sultan* nabij waren, ging de *Sultan* naar de *Påntjåniti*, te gelijk met zijn oudere zuster, *Goesti Raden Ajoe Arjå* PRAWIRÅ-DINING-

RAT, en zijn jongere zuster, *Goesti Raden Ajoe* POERWÅ-NĔGÅRÅ.

Toen *Pangeran Adipati Kolonel* SĔTJÅ-ADININGRAT en zijn broeder tot voor de groote *Mĕsdjid* kwamen, boden *Kjai* NGABDOEL CHARIM, *Mas Pangoeloe* NGABDOEL MOEKARAM en hun ondergeschikten hun eerbiedige welkomstgroeten aan de beide *Pangerans* aan; deze beantwoordden die beleefd, en toen reed de wagen verder.

Ten oosten van de *paseban*, *Pakĕrtan* genoemd, werd er (toen zij voorbijgingen) op de vorstelijke *gamĕlan Kjai* GOENTOER met luid gedruisch geslagen. Daarop reed de wagen verder. Bij de *påntjåniti* komende, stegen zij spoedig uit den wagen. De *Kolonel* en anderen boden den *Sultan* hun groeten aan. *Pangeran Adipati Kolonel* SĔTJÅ-ADININGRAT gaf hem de Missive (van den Generaal) over. De *Sultan* ontving de Missive met eerbetoon, en gaf haar over aan *Mas Dĕmang* DJĔKSÅNĔGÅRÅ. Deze hield den brief boven zijn hoofd, en liep er mede onder een vergulden *pajoeng* vòòr den Vorst. Toen zij binnen de poort van de *pandåpå* gekomen waren, werd de vorstelijke *gamĕlan Kjai* SAPOEDJAGAD geslagen, zoo dat het luid gedruisch de *kraton* vervulde. Bij hun komst in de *pandåpå*, werd de Missive op een tafeltje gelegd, en overdekt met rood fluweel, dat met goud galon omzoomd was.

Z. H. de *Sultan* ging op een stoel zitten met den *Kolonel* en den *Assistent-Resident* aan wêerszijden. Nadat de beide *Pangerans* hun vader, weenende hun kinderlijke hulde betoond hadden, verzocht deze hun op stoelen te gaan zitten. Z. H. de *Sultan* gaf nu een wenk aan zijn kleinzoon *Goesti Raden* ISKAK om zijn vader te naderen, en deze betoonde toen zijn kinderlijke hulde door den voet te kussen van zijn vader, die hoogst aangedaan zijn zoontje omhelsde. Allen waren verwonderd, toen zij zagen, dat een nog zoo jong kind den wenk begrepen had, en al bedreven was in 't betoonen zijner onderdanige hulde.

Daarop werden de andere Prinsen en *Raden Adipati* KOE-

SOEMÅ-ADININGRAT met al de *Sĕntånås* en officieren in de *pandåpå* geroepen. Daar komende, legde *Raden Toemĕnggoeng* DJÅJÅ-ADININGRAT zijn *kris* af en ging hurkende vooruit, om Z. H. den *Sultan* door een voetkus zijn hulde te betoonen, doch de *Sultan* stond hem dit niet toe, en gaf hem maar vriendschappelijk de hand, Daarna legden de Prinsen, *Raden Adipati* KOESOEMÅ-ADININGRAT, de *Sĕntånås* en officieren hun krissen af, en bewezen den beiden *Pangerans* hun eerbiedige hulde, den ouderen door hun de hand te geven, en den jongeren door een voetkus. Toen die plegtigheid was afgeloopen, namen allen op stoelen plaats.

Z. H. de *Sultan* besloot nu de Missive te (laten) lezen. *Mas Dĕmang* DJĔKSÅNĔGÅRÅ ging voor den *Sultan* staan, en las de Missive voor als volgt:

„Brief en velerlei eerbiedige groeten van mij, den Grooten „Heer HENDRIK MERCUS DE KOCK, *Luitenant-Gouverneur*, *Luitenant Generaal*, Kommandant van de Groote Ster (Milit. „Willemsorde) over Nederlandsch-Indië, thans in welstand „op de hoofdplaats van *Kĕdoe* verblijf houdende, aan mijn vriend „*Sultan* TJÅKRÅ-ADININGRAT, die het bestuur over 't eiland „*Madoerå* uitoefent.

„Ik heb uw beide brieven ontvangen. In den eersten brief „verzoekt U mij uw zoons aan de zorg van den Grooten Heer „VAN DEN BOSCH aan te bevelen, en in den anderen brief „wenscht u mij geluk met de onderwerping van *Pangeran* DIPÅNĔGÅRÅ. Op den eersten brief antwoord ik, dat er (in de „zorg van den *Gouverneur-Generaal* omtrent uw zoons) wel „geen verandering komen zal, daar de door u bewezen diensten „bekend zijn, en ik (uw zoons) zoolang onder mijn hoede „gehad heb. Ik zal echter het door u gedane verzoek (aan „den *Gouverneur-Generaal*) mededeelen. Op uw tweeden brief „antwoord ik, dat ik u veelmalen dank voor uw gelukwensch „met de onderwerping van *Pangeran* DIPÅNĔGÅRÅ. Ik denk, „dat u wel zult vernomen hebben, dat ik *Pangeran* DIPÅNĔGÅRÅ naar *Batavia* gezonden heb, omdat hij onbehoorlijke

„eischen deed, en volstrekt boven de regerende vorsten, de „*Sultans* van *Soeràkartà* en *Jogyàkartà*, wilde gesteld worden.

„Ik geef dezen brief mede aan uw zoons *Pangeran Adipati* „*Kolonel* SĔTJÅ-ADININGRAT van *Madoerå* en *Pangeran Luitenant* „*Kolonel* SOERJÅ-ADININGRAT. Zij zijn nu reeds 5 jaren ge„scheiden van u, hun vader, van hun moeder en van hun land, „ten einde het bevel te voeren over uw *pradjoerits* in den hier „gevoerden oorlog onder mijn opperbevel. De beide *Pangerans* „hebben getoond, dat zij lieden zijn, die als brave menschen „naar behooren hun pligt doen in allerlei omstandigheden, (zich) „steeds (gedragen), zooals het jeugdige zoons van een aanzien„lijk persoon betaamt. Ik vertrouw de beide *Pangerans* nu „weêr aan uw zorg toe, omdat ik veel van hen houd, en „hun een toegenegen hart toedraag, en omdat ik spoedig, over „eenige dagen, het voornemen heb naar *Holland* terug te „keeren.

„Tegelijk met dezen brief zend ik u mijn afscheidsgroet. „Ik smeek God, dat u moogt leven in allen voorspoed en dat „uw Regering lang duren moge. Als ik Z. M. den *Koning* „van *Holland* in welstand ontmoet, zal ik hem ook mededee„ling doen van de door u verleende hulp en van uw trouwe „gezindheid jegens het Gouvernement. Ik hoop, dat mijn „koning u, mijn vriend en *Sultan* van *Madoerå*, dan een tee„ken van zijn genegenheid moge schenken.

„Geschreven te *Magĕlang* op Zaturdag den 3 April 1830."

Toen Z. H. de *Sultan* den brief hoorde voorlezen, werd hij zeer verblijd, en zoo ging het allen, die het hoorden. Men liet nu met donderend geraas de vorstelijke *gamĕlan Kjai* SAPOEDJAGAD klinken, en daarop antwoorden door de *gamĕlan Kjai* GOENTOER, die in de *jåsakambang* geplaatst was. Een *gamĕlan*, als de *Kjai* SAPOEDJAGAD, vond men misschien maar zelden. Zij was zeer groot, en klonk met het geraas van een stormwind, als men er hard op speelde en als men er zacht op sloeg, klonk zij aangenaam en zacht.

Daarop ging Z. H. de *Sultan* met den *Kolonel*, den *Adsis-*

tent-Resident, de andere Heeren en de beide Madoeresche *Pangerans* in de *kraton*. Daar komende schonk Z. H. de *Sultan* aan zijn zoon *Pangeran Adipati Kolonel* SĔTJÅ-ADININGRAT een *kris* met schede van Balineesch fatsoen en alle toebehooren, versierd met een gouden *Slòròk* (of schuifbeugel aan de ceintuur), die met schitterende edelgesteenten bezet was, een bandelier van goud-galon en een brillanten ring; aan *Pangeran Luitenant Kolonel* SOERJÅ-ADININGRAT gaf hij dezelfde geschenken. Verder ontving *Kommandant* HEGI een geschenk als dankbewijs, omdat hij de beide zoons van den *Sultan* van *Gĕrsik* had afgehaald; nl. een *kris* met schede van Balineesch fatsoen en alle toebehooren, versierd met een gouden schuifbeugel en een bandelier van goud-galon; *Luitenant* POLAND kreeg dezelfde geschenken, en de fourier HAM ontving een kris met gouden schede van Javaansch fatsoen en een bandelier van goud-galon. Met groote blijdschap droegen zij die voorwerpen dadelijk.

Toen ging Z. H. de *Sultan* weêr naar de *Pandåpå*, en verzocht den *Kolonel* en den *Assistent-Resident* hem naar de woning van *Pangeran Adipati* te vergezellen. Zij voldeden aan dat verzoek. Bij hun komst op de *Påntjåniti* stegen zij in rijtuigen, en terwijl zij onder weg waren, klonken de Vorstelijke *gamèlans*, trompetten en fluiten met het geraas van een stormwind. Mannen en vrouwen, ouden en jongen en kinderen stonden in digt opeengepakte drommen regts en links van den weg te kijken.

Ratoe Ajoenan zat al eenigen tijd in de *dalem* van *Pangeran Adipati*. Zij was de moeder van *Pangeran Adipati Kolonel* SĔTJÅ-ADININGRAT en *Pangeran Luitenant Kolonel* SOERJÅ-ADININGRAT. *Ratoe* MADOERĔTNÅ zat daar ook bij haar. Deze was de Gemalin geweest van den eersten *Sultan*, doch had bij hem geen kinderen. Ook zaten daar *Ratoe Adipati* van *Sidajoe*, eveneens vroeger de Gemalin van den eersten *Sultan*, ook zonder kinderen, en *Ratoe* WETAN, Gemalin van den tegenwoordigen *Sultan;* voorts de Prinsessen *Goesti Raden Ajoe Pa-*

ngeran Adipati, de Gemalin van *Pangeran Adipati Kolonel*, en dochter van den *Pamĕmbahan* van *Pamĕkasan*, *Goesti Raden Ajoe Pangeran* ATMÅDJÅ-ADININGRAT, *Goesti Raden Ajoe Toemĕngoeng* MANKOE-ADININGRAT, *Goesti Raden Ajoe* SARIDJÅ, *Goesti Raden Ajoe* SRIGANTEN, allen dochters van *Ratoe* AJOENAN. Deze had allerlei spijzen op gedekte tafels in drie afdeelingen laten opdisschen. De Vorstelijke *gamĕlan Kjai* RIJONG stond gereed ten zuiden van de *Pandåpå*, en een andere *gamĕlan* van Balineesch maaksel stond in de *Paseban Widjil pisan*.

Toen Z. H de *Sultan* aankwam, klonken de *gamĕlans* met luiden galm. De *Sultan* nam zijn beide zoons mêe naar binnen, en zei hun, dat zij hun eerbiedige hulde aan hun grootmoeders en moeders moesten betoonen. De beide *Pangerans* deden dit, en kusten de voeten van hun grootmoeders en hun moeder *Ratoe* AJOENAN, en deze omhelsden hen al kussende. Daarop gingen zij naar hun moeder *Ratoe* WETAN en hun oudere zusters *Goesti Raden Ajoe* ATMÅDJÅ-ADININGRAT en *Goesti Raden Ajoe Toemĕngoeng* MANKOE-ADININGRAT. *Goesti Raden Ajoe Pangeran Adipati* bewees haar man eerbiedige hulde door een voetkus, en diezelfde eer bewezen *Goesti Raden Ajoe* SARIDJÅ en haar zuster *Goesti Raden Ajoe* SRIGANTEN ook aan haar beide oudere broeders.

Daarop werd *Raden Toemĕnggoeng* DJÅJÅ-ADININGRAT binnengeroepen. Bij zijn komst wenkte de *Sultan* hem toe digter bij zijn gemalin *Ratoe* AJOENAN te komen. Hij ging toen op zijn hurken naar haar toe, en bewees haar zijn onderdanige en eerbiedige hulde. De *Ratoe* groette hem vriendelijk, en vroeg: „broer *Mas Toemĕnggoeng!* zijt gij nu weêr hersteld"? Waarop *Raden Toemĕnggoeng* eerbiedig antwoordde: „ja, door uw zegen „ben ik nu gezond."

Z. H. de *Sultan* ging nu aan tafel met den *Kolonel*, den *Assistent-Resident*, de andere Heeren en de vorstelijke bloedverwanten, officieren, *Nyåkås* en DJĔKSÅ-NĔGÅRÅ. Allen aten aan tafel. De *Kolonel* en de *Assistent-Resident* dronken op de

gezondheid van Z. H. den *Sultan* en de beide *Pangerans*. Deze beantwoordden dien toast, en zoo werden er over en weêr druk toasten ingesteld onder 't liefelijk geklank van de *gamĕlan Kjai* RIJONG. De officieren waren hoogst opgeruimd, want er is in deze wereld geen blijdschap zoo groot, als die van een overwinnaar in den strijd. Na 't eten gingen allen uiteen. Dit geschiedde op Woensdag den 5en *Doelkaidah* 1757 (28 April 1830).

Elken Zondag en Woensdag hield Z. H. de *Sultan* buiten de *kraton* openbare zitting, en dan gaf hij van tijd tot tijd aan zijn bloedverwanten en de anderen, die in den oorlog overwonnen hadden, en van *Jogyå* gekomen waren, geschenken, al naar dit met hun rang overeenkwam. Den officieren, die kleine dorpen (in leengebruik) hadden, gaf hij er nog gronden bij. Den onderofficieren en *loerahs*, die weinig *sawahs* hadden, gaf hij meer (*sawahs*), en de soldaten kregen vrijstelling van pacht voor hun boomgaarden en van heerediensten. De *Sĕntånås* en *Loerahs*, die nog geen dorpen of *sawahs* hadden, en zich uitmuntend gedragen hadden, kregen dorpen en *sawahs*. Zij die geen huizen hadden, of wier huizen door hun lange afwezigheid vervallen waren, kregen geld om huizen te koopen of de vervallene huizen te herstellen. Allen, die schulden gemaakt hadden bij *Pangeran Adipati Kolonel* SĔTJÅ-ADININGRAT en bij *Pangeran Luitenant Kolonel* SOERJÅ-ADININGRAT, tijdens hun verblijf te *Jogyå*, ontvingen een bekendmaking, waarbij zij gelast werden op de *pagĕlaran* te verschijnen, en daar werd hun alles kwijtgescholden zonder dat zij behoefden te betalen. Aan de *Sĕntånås*, *Mantri's* en *Loerahs*, die op de hoofdplaats pacht in vruchten of andere pachten hadden moeten brengen, werd alles zonder betaling kwijtgescholden voor den tijd, dat zij te *Jogyå* in dienst van den *Sultan* geweest waren. De *Sĕntånås*, *Mantri's*, *Loerahs* en *pradjoerits*, die aanleggers van dorpen of ontginners van *sawahs* geweest en in dienst van den *Sultan* te *Jogyå* gestorven waren, werden door hun kinderen (in hun regten) opgevolgd. De volwassene en kleine kinderen

van 't mannelijk geslacht kregen de betrekkingen van hun vaders. Als hun weduwen nog zwanger waren, werd er tot haar bevalling gewacht, wanneer er dan een zoon geboren werd, volgde hij zijn vader op, en als het een meisje was, zocht men een neef of neefskind, en zoo men dien vond, volgde deze den overledene op. De meisjes werden op hoog bevel bewaard voor de opvolgers van haar vaders. Zóó is altijd het oorspronkelijk gebruik bij de Madoerezen geweest. Om die reden telden de Madoerezen, die een last van hun vorst volvoerden, den dood niet. Zóó bleef het rijk van *Madoerå* bij voortduring bloeijend en welvarend, en bleven al de onderdanen en bloedverwanten van den vorst tevreden en welgemoed.

Eenige dagen later vertrok *Luitenant* POLAND, en keerde naar *Jogyå* terug, en toen nog eenige dagen later kwam *Luitenant* PIEPLENBOSCH van *Soemĕnĕp*. Hij maakte zijn opwachting bij Z. H. den *Sultan*, bleef eenigen tijd te *Madoerå*, en keerde toen naar *Jogyå* terug. Z. H. de *Sultan* gaf hem een *kris* met schede van Balineesch fatsoen en toebehooren, versierd met een gouden schuifbeugel, benevens een bandelier van goud galon ten geschenke. *Luitenant* PIEPLENBOSCH, was daarover zeer verheugd, bood daarvoor zijn hartelijken dank aan, en vertrok toen met den fourier.

91. *Kolonel* COCHIUS vervangt *Luitenant Gouverneur-Generaal* DE KOCK. Deze vertrekt naar *Nederland*.

Kolonel COCHIUS, die door *Gouverneur-Generaal* VAN DEN BOSCH te *Batavia* aangehouden werd, kreeg last om weêr naar *Magĕlang* terug te keeren, en *Luitenant Gouverneur-Generaal* DE KOCK in zijn betrekking (van Kommandant) te vervangen. Eenige dagen, nadat hij te *Magĕlang* was aangekomen, verliet *Luitenant Gouverneur-Generaal* DE KOCK *Magĕlang;* zonder te *Jogyå* of *Soeråkartå* aan te keeren wilde hij maar dadelijk naar

Samarang gaan. Hij maakte haast met zijn vertrek, uit vrees, dat de goede tijd om naar *Holland* te gaan verstrijken zou.

92. De *Soesoehoenan* van *Soerå-kartå* en zijn vrouwen. Zijn reis naar *Samarang* om afscheid te nemen van *Luitenant Gouverneur-Generaal* DE KOCK.

Wij verhalen nu van *Soeråkartå.* Zijn Hoogheid *Soesoehoenan* PAKOE-BOEWÅNÅ SENÅPATI INGALÅGÅ NGABDOERRACHMAN SAJIDIN PANÅTÅGÅMÅ was een vorst van nog jeugdigen leeftijd, en nog in de kracht van zijn leven. Hij hield er veel van om op ongezette tijden uitstapjes te paard te maken. Zijn eerste Gemalin was een dochter van zijn oom *Pangeran Adipati* NGABÈHI, maar hij zond haar dadelijk naar de *dalĕm* van haar vader terug. Hij had nu drie Gemalinnen. De oudste was een dochter van zijn oudoom *Pangeran Arjå* ADINĔGÅRÅ, genaamd *Ratoe* KĔNTJÅNÅ; de middelste was een dochter van zijn oudoom *Pangeran Arjå* MANKOEBOEMI, genaamd *Ratoe* MAS, en de jongste was een dochter van *Raden Arjå* PAMĔNANG, met name *Ratoe* ANOM. Van de laatste hield hij het meest, omdat zij de schoonste was. Zij was geel witachtig van vel, ongeveer als een Chinesche Prinses. *Raden Arjå* PAMĔNANG was een zoon van *Pangeran Arjå* BLITAR, en deze was een zoon van Z. H. den *Soesoehoenan*, die te *Lawejan* begraven is.

Commissaris NAHUIJS deelde aan Z. H. den *Soesoehoenan* de tijding mede, dat *Luitenant Gouverneur-Generaal* DE KOCK naar *Holland* wilde terugkeeren, en maar regtstreeks van *Magĕlang* naar *Samarang* zou vertrekken. Daarop gaf de *Soesoehoenan* dadelijk order om naar *Samarang* te reizen. *Panĕmbahan* BOEMINÅTÅ, de oudste *Pangerans* en *Raden Adipati* SÅSRÅDININGRAT verzekerden hem wel, dat zij zijn plan om naar *Samarang* te reizen volstrekt niet goedkeurden, maar Z. H. de

Soesoehoenan was van zijn plan niet af te brengen; in de eerste plaats omdat hij *Luitenant Gouverneur-Generaal* DE KOCK volstrekt ontmoeten wilde, en in de tweede plaats omdat hij zeer verlangde de zee en de groote schepen en een stoomboot te zien. De volgende personen werden bestemd hem naar *Samarang* te vergezellen: zijn ooms *Pangeran Adipati* POEROEBÅJÅ, *Pangeran Adipati* NGABÈHI, *Pangeran Arjå* NÅTÅPOERÅ; *Pangeran Arjå* NÅTÅ-KOESOEMÅ en *Pangeran Arjå* BALÀTER; zijn jongere broeders: *Pangeran Arjå* SOERJÅBRÅTÅ, *Pangeran Arjå* NÅTÅ-BRÅTÅ, *Pangeran Arjå* NÅTÅ DININGRAT, *Pangeran Arjå* SÅNTÅ-KOESOEMÅ, *Pangeran Arjå* SOEMÅBRÅTÅ, *Pangeran Arjå* PRINGGÅ-KOESOEMÅ, *Pangeran Arjå* SOERJÅ-NINGRAT, *Pangeran Pandji Toemĕnggoeng* SINDOESENÅ, *Pangeran Arjå* SOERJÅ DIPOERÅ, en *Pangeran Arjå* SOERJÅ-KOESOEMÅ, en eindelijk de *Boepati's: Raden Toemĕnggoeng* POERWÅ-DININGRAT van *Kaparak tĕngĕn, Raden Toemĕnggoeng* DJÅJÅ-DININGRAT van de *Kaparak kiwa*, *Raden Toemĕnggoeng* DJÅJÅ-DIPOERA van de *gĕdong tĕngĕn*, *Raden Toemĕnggoeng* PRAWIRÅ-DIPOERÅ van de *gĕdong kiwå*, en de *Wedånå panoemping*, *Raden Toemĕnggoeng* PRAWIRÅ-NĔGÅRÅ. Al de ordonnansen gingen ook mede onder hun *Loerahs: Raden Ondermajor Pandji* ATMÅDIPOERÅ, met den oudsten *Bĕkĕl*, *Raden* ATMÅSOEPANÅ, en den jongsten *Bĕkĕl; Raden* ATMÅDIKÅRÅ, met de gewone ordonnansen: *Raden* ATMÅWIRÅGÅ, *Raden* ATMÅPOESPÅKÅ, *Raden* ATMÅDIRÅDÅ, *Raden* ATMÅWARSITÅ, *Raden* ATMÅWIRÅNÅ, *Raden* ATMÅ-PRABÅNGSÅ, *Raden* ATMÅ-SOEKARSÅ, *Raden* ATMÅ-DIMĔDJÅ, *Raden* ATMÅ-DIWIRJÅ, *Raden* ATMÅSOEBRÅTÅ, *Raden* ATMÅ-WIDJÅJÅ en *Raden* ATMÅ-SOEDIBJÅ.

Toen allen gereed waren, kregen zij, die niet per rijtuig zouden reizen, den last om vooruit te gaan, en daarop vertrokken zij. Een dag later reisde Z. H. de *Soesoehoenan* af, zittende in één wagen met *Commissaris* NAHUIJS. Te *Ampèl* komende, bleven zij daar een nacht. Den volgenden morgen vertrokken zij van daar; bij hun komst te *Samarang* gingen zij dadelijk naar *Bòdjong*. De Resident schrikte, want hij had niet gedacht, dat Z. H. de *Soesoehoenan* dien dag te *Samarang*

komen zou en meende, dat hij te gelijk met *Luitenant Gouverneur-Generaal* DE KOCK zou komen. Hij ging hem haastig te gemoet, heette Z. H. den *Soesoehoenan*, *Commissaris* NAHUIJS en al de *Pangerans* welkom, en verzocht allen op stoelen plaats te nemen. Daarop liet hij wijn, jenever, bier en brandewijn presenteren. Zij dronken toen op elkanders gezondheid, en namen daarna rust om zich wat te verfrisschen. Z. H. de *Soesoehoenan* bleef maar te *Bòdjong* logeren.

Den volgenden dag kwam *Luitenant Gouverneur-Generaal* DE KOCK te *Samarang*, en ontmoette Z. H. den *Soesoehoenan* dadelijk te *Bòdjong*. Met groote blijdschap groetten zij elkander, en dronken wijn, bier of brandewijn. *Luitenant Gouverneur-Generaal* DE KOCK logeerde ook te *Bòdjong*. Zoolang Z. H. de *Soesoehoenan* te *Samarang* was maakte hij elken morgen en avond uitstapjes te land of op zee om de groote schepen en de stoomboot te zien.

Nadat *Luitenant Gouverneur-Generaal* DE KOCK drie dagen te *Samarang* vertoefd had, vertrok hij van daar met het voornemen om te *Batavia* aan te keeren. Den volgenden dag vertrok Z. H. de *Soesoehoenan* van *Samarang* om terug te keeren naar *Soeràkartà*. Hij bleef weêr een nacht over te *Ampèl*, en vertrok den volgenden dag van daar. Te *Soeràkartà* komende, ging hij dadelijk naar de *kraton*.

93. De *Commissarissen* MERKUS en VAN SEVENHOVEN te *Jogyà* en *Soeràkartà*. Overgave van de *Màntjànègàràsche* landen aan 't Gouvernement.

Eenige dagen later kwamen er twee *Commissarissen* van *Batavia* te *Soeràkartà* en *Jogyàkartà*: *Commissaris* MERKUS kwam te *Jogyà* en *Commissaris* VAN SEVENHOVEN te *Soeràkartà*. Zij bragten een brief van het Gouvernement mede, waarin het Gouvernement de landschappen *Banjoemas*, *Bagèlèn* en de

*Mântjânegârâ*sche landen (*Madioen* en *Kĕdiri*) tegen een vaste som of pacht (*padjĕg*) vroeg te bezitten. De *Soesoehoenan* van *Soerâkartâ* en de *Sultan* van *Jogyâ* gingen naar de *Commissarissen* om hun toestemming daartoe te geven; maar inwendig was de *Soesoehoenan* van *Soerâkartâ* zeer bedroefd. Zijn Gemalin, die, toen zij dat hoorde, juist drie maanden zwanger was, weende nu en dan, en viel haar man, den *Soesoehoenan*, onophoudelijk lastig, zeggende: „*Soesoehoenan*! ik wil liever „sterven, als ik niet beval van een zoon, die *Pangeran Adipati* „wordt." De *Soesoehoenan* antwoordde: „SOEDJINAH! houd u „maar stil! Ik zal u getrouw bijstaan en den Allerhoogsten „en Allerheiligsten er om bidden. Ik wil mij verwijderen om „op de graven van mijn voorouders voor u een zoon af te „smeeken, en naar de voorvaderen gaan, die te *Mâgiri* begra„ven zijn, opdat geen ander het rijk van *Soerâkartâ* moge be„komen, dan een afstammeling van u (*)."

94. De *Soesoehoenan* verlaat zijn kraton heimelijk om op de graven van zijn voorvaderen te bidden.

Z. H. de *Soesoehoenan* liet daarop vier ordonnansen: *Raden* ATMÂSOEPÂNÂ, *Raden* ATMÂWIRÂGÂ, *Raden* ATMÂPOESPÂKÂ en *Raden* ATMÂDIRÂDÂ bij zich komen. Toen zij bij hem gekomen waren, zei hij: „gij, vier *Radens!* van nacht wil ik uit„gaan, maar gij moet er met niemand over praten, en er zelfs „aan uw vrouwen en kinderen geen kennis van geven. Gij „moet uw paarden niet medenemen, maar alleen zadels en „toomen. Gij zult op mijn eigen paarden rijden. Van avond „om tien uur moet gij hier in de *kraton* komen."

De vier ordonnansen beloofden dit te zullen doen, en gingen

(*) Dat deze scène werkelijk is voorgevallen, en aanleiding tot de togt van den *Soesoehoenan* naar *Imâgiri* gegeven heeft, is thans nog in de *kraton* te *Soerâkartâ* algemeen bekend.

naar huis. 's Avonds om tien uur maakten de Ordonnansen zich gereed, en namen zadels en toomen mede. *Raden* Atmåpoespåkå keerde bij *Raden* Atmåsoepånå aan, en zei tot hem: „wat dunkt u? waar zou de baas (*Kjai Loerah*) heên gaan? „Vreemd, dat wij geen paarden mogen medenemen"!

Raden Atmåsoepånå antwoordde: houd u stil, *Raden* Atmå-„poespåkå! wees maar voorzigtig. Ik gevoel mij ook niet op „mijn gemak, maar als wij, lieden zonder rang niet met onzen „Heer gaan, wie zal het dan doen? Het is juist iets voor u „en mij in alles met onzen Heer deel te nemen."

Om tien uur kwamen de vier ordonnansen in de *kraton*, en gingen dadelijk naar de *panĕpèn*. Niet lang daarna kwam er iemand van den vorst met een brief. Het was *Pangeran Pandji* Prijĕmbådå, die den brief bragt en aan *Raden* Atmåsoepånå gaf. De brief luidde aldus: „Last van den vorst. Z. H. de „*Soesoehoenan* zal op *Kjai* Pĕlånkåwàti rijden, en *Kjai* Mi-„gisĕkti moet aan koorden geleid worden. De vier ordonnansen „moeten op de volgende paarden rijden: *Raden* Atmåsoepånå „op *Kjai* Nilåkåntå, *Raden* Atmåwirågå op *Kjai* Plånkå-„widjåjå, *Raden* Atmåpoespåkå op *Kjai* Paredjå-moedå en „*Raden* Atmådirådå op *Kjai* Samparmegå. Zondag morgen „om 5 uur op den 13en (beter den 14en) *Bĕsar* 1757 (*) (6 „Junij 1830) moeten al de paarden gereed en gezadeld zijn „met de vorstelijke bagage voor gebruik onder weg, en een „kistje met welriekende olie, wierook, een spiegel en 500 „Gld.; verder de vorstelijke piek *Kjai* Kåwåwĕlang; de pis-„tolen *Kjai* Kentjåkå en Roepåkéntjå moeten in het kleêr-„kistje van den vorst gelegd worden; en de twee degens, *Kjai* „Rĕmĕng en *Kjai* Pandji, moeten aan de zijden van het paard „des vorsten gehangen worden."

Nadat zij den brief gelezen hadden, haastten *Raden* Atmåsoepånå en zijn makkers zich om al de maatregelen te nemen, die in den brief voorgeschreven waren.

(*) De woorden van de *Sĕnkålå* beteekenen: 5 paarden hebben eenerlei geluid.

Z. H. de *Soesoehoenan* zat in zijn *Sanggar* (of bidvertrek), en gelastte zijn Gemalin *Ratoe* ANOM wat zij na zijn vertrek doen moest, met deze woorden: „SOEDJINAH! als er iemand „naar mij komt vragen, moet gij zeggen, dat ik nog slaap, „en ongesteld ben, en dat ik niet buiten mag komen uit vrees „voor kouvatten. De deur van de *Pråbåjåså* moet gij op „slot doen, en de deur van mijn kamer ook. De deur van „de noordelijke en van de zuidelijke *Srimĕnganti* moet gij slui-„ten, en niemand mag er doorgaan, dan ik en mijn gevolg; „verder mijn broeder *Mas Adipati* KOESOEMÅ JOEDÅ en oom „ADINĔGÅRÅ. Verzoek hen maar naar binnen te gaan."

Even voor vijf uur kleedde Z. H. de *Soesoehoenan* zich in krijgstenu met een dienstbuis van zwart laken en een zwart lakensche broek; om zijn middel droeg hij een gordel, verder op zijn rug de *kris Kjai* MAËSÅ PANOELAR en op zij zijn *kris Kjai* BAROEWANG. Daar op ging de *Soesoehoenan* naar buiten, en steeg voor de *panĕpèn* te paard. In *Soerånatan* komende, kwam *Toemĕnggoeng* WIRJÅNĔGÅRÅ hem met een paard tegen, en volgde hem.

Toen de *Soesoehoenan* de dubbelde poort uitgegaan was, begaf de Hollandsche huzaar, die daar de wacht hield, zich spoedig naar de stad, om aan zijn *Luitenant*, den Heer NOLTEN, rapport te doen, en deze gaf er spoedig kennis van aan *Commissaris* NAHUIJS en *Commissaris* MERKUS. Daar de Heer NOLTEN berigtte, dat de *Soesoehoenan* maar vijf personen bij zich had, maakten zij zich ongerust. Om zeven uur zonden *Commissarissen* iemand naar de *kraton*, met verzoek om (den *Soesoehoenan*) te spreken. Toen de afgezonden persoon bij de *Srimĕnganti* kwam, en *Njai Toemĕnggoeng* SĔTJÅNÅMÅ ontmoette, zei hij, dat de *Commissarissen* (den *Soesoehoenan*) in de *kraton* wilden spreken. Waarop die *Njai Toemĕnggoeng* antwoordde: „zeg maar aan de beide *Commissarissen*, dat Z. Hoogheid nog „slaapt." De afgezondene keerde nu naar de stad terug, en berigtte aan de *Commissarissen*, dat zijn Hoogheid nog sliep.

Toen zijn Hoogheid te *Lawejan* ten westen van *Soerâkartå*

gekomen was, zei hij: „ATMÅPOESPÅKÅ en ATMÅDIRÅDÅ! „gij moet op een afstand vooruitgaan, en gij, *Raden* ATMÅ-„SOEPÅNÅ! moet vóór mij rijden." En zoo reden zij in twee gedeelten.

Te *Dĕlanggoe* vroeg *Raden* ATMÅSOEPÅNÅ: „daar ik in uw „Hoogheids dienst sta, neem ik de vrijheid uw Hoogheid te „vragen, waar u naar toe wilt gaan."

Z. Hoogheid antwoordde: „ik wil een togt doen naar de „graven van *Mâgiri*."

Waarop *Raden* ATMÅSOEPÅNÅ wederom vroeg: „heeft uw „Hoogheid daarvan al kennis gegeven aan *Commissaris* NAHUIJS „en aan uw dienaar, vader *Raden Adipati*"?

„Neen", antwoordde de vorst, „ik heb er aan niemand kennis „van gegeven, dan alleen aan mijn jongste vrouw."

„Maar", vroeg *Raden* ATMÅ SOEPÅNÅ weder „wat is uw Hoog-„heid dan van plan te doen, dat u weggaat, zonder er ver-„trouwelijk mededeeling van te doen aan de aanzienlijke per-„sonen te *Soeråkartå?*"

De vorst zei daarop: „vroeger heb ik al eens dergelijk be-„rigt gegeven aan den Rijksbestierder, maar die heeft het mij „toen verboden."

Raden ATMÅSOEPÅNÅ hernam: „voor ons ligt de *benteng* „van *Ladjoer*, en naar de gebruiken van de Hollanders kan „niemand daar passeren. Zij zullen uw Hoogheid nu wel niet „durven dwingen om terug te keeren, maar een brief van hen „is in een oogenblik te *Soeråkartå*."

Zijn Hoogheid antwoordde: „hoogst waarschijnlijk zullen zij „niet weten, dat ik het ben. Op zijn best zullen zij mij „houden voor een *Mantri*, die voorbijgaat."

„Och Heer!" zei daarop *Raden* ATMÅSOEPÅNÅ, laat ons maar „terugkeeren! Waarschijnlijk zullen de gevolgen van dezen togt „niet aangenaam zijn, en zonder twijfel zal men u berispen, „daar u geen verlof gevraagd heeft. Als de *Commissaris* u „na uw vertrek in de *kraton* een bezoek wil brengen, wat zal „uw familie dan op de vragen van den *Commissaris* antwoorden"?

Waarop de vorst antwoordde: „waarschijnlijk zal de *Commissaris* niet in de *kraton* komen, want ik heb gelast, dat „men maar moest zeggen, dat ik ziek ben, en de deuren heb „ik laten sluiten."

„Dat is nog gevaarlijker," hernam *Raden* ATMÂSOEPÂNÂ; „als de *Commissaris* hoort, dat uw Hoogheid ziek is, zal hij „met een Doctor in de *kraton* komen, en als uw Hoogheid „dan afwezig is, hoe zal het dan afloopen? En bovendien: „wat heeft uw Hoogheid toch op 't oog, dat (deze reis) nood„zakelijk maakt? Wil uw Hoogheid alleen maar een togt „naar de heilige graven doen? Of heeft u nog andere plannen?"

De vorst antwoordde: „wie zou niet zielsbedroefd zijn, „*Raden!* als hem zijn landen zoo maar ontnomen en opge„eischt worden? en hoe, als ik ze niet afgestaan had, en hen „tot een strijd had uitgedaagd? Het ware beter geweest, dat „ik ze voor de dubbelde pacht verhuurd had, maar zij drongen „aan op de oude pacht."

Op dat oogenblik kwamen zij voor de *benteng* van *Ladjoer*, doch zij gingen maar verder, zonder dat iemand hen stoorde. Ten zuiden van *Ladjoer*, zagen zij twee Hollanders van het zuiden komen, de Heeren MEIJER en LUCARDIE, ingezetenen van *Soerâkartâ*, die van *Klàten* kwamen en naar *Soerâkartâ* terugkeerden. Zijn Hoogheid sloeg toen op zij naar de *sawahs* af. Toen *Raden* ATMÂPOESPÂKÂ en *Raden* ATMÂDIRÂDÂ hen ontmoetten, groetten zij de Hollanders en vroegen: „waar komt „u van daan"? Hun antwoord was: „van *Klàtèn*, wij willen „naar *Soerâkartâ* terugkeeren."

Op de vraag van den Heer MEIJER, waar de *Radèns* naar toe gingen, antwoordden zij: „wij willen naar *Papak* gaan om een broeder te bezoeken."

Toen de Hollanders al verweg waren, kwam zijn Hoogheid weêr op den grooten weg, en vroeg *Raden* ATMÂSOEPÂNÂ: „hoe is dat? is uw Hoogheid bang om Hollanders te ontmoe„ten? Kom laat ons toch terugkeeren"!

Waarop de vorst in toorn antwoordde: „*Raden* ATMÂSOEPÂNÂ

„is net als een klein kind. Kom, rij maar vooruit, en laat Atmåpoespåkå hier komen! Je hebt veel te veel praats."

Raden Atmåsoepånå reed nu vooruit, en riep *Raden* Atmåpoespåkå toe: „gauw *Raden* Atmåpoespåkå! keer terug (naar „den vorst)."

Toen hij nu voor den vorst gekomen was, vroeg deze: „wat Hollanders waren dat"?

Raden Atmåpoespåkå antwoordde: „die Hollanders zijn in„gezetenen van *Soerâkartâ;* zij komen van *Klàtèn* en willen „naar *Soerâkartâ* terugkeeren."

Daarop vroeg de vorst, of zij hem herkend hadden, en of zij ook iets gevraagd hadden. (Atmåpoespåkå beantwoordde die vragen, en voegde er bij): „maar, Heer! ik smeek u toch „maar terug te keeren en uw plan niet door te zetten."

Vertoornd zei de vorst: „zelfs een klein kind kan mij zoo'n „raad wel geven; alsof jij alleen mij dat zeggen kunt! Rijd „nu maar weêr vooruit, en laat Atmåsoepånå hier komen"!

Raden Atmåpoespåkå reed haastig weêr vooruit, en riep *Raden* Atmåsoepånå toe (om terug te keeren), en deze reed toen spoedig terug tot voor den vorst.

Bij *Palèmbon* sloeg de vorst een kleinen zijweg in die naar het zuiden leidde, en kwam in het dorp *Kalimas*. Daar rustte hij wat ten huize van *Toemènggoeng* Wirjånĕgårå, en vroeg om wat eten. Het overschot ervan gaf hij aan zijn volgelingen. Daarop vroeg Z. Hoogheid: „Atmåpoespåkå en „Atmådirådå! zouden er wel zijn, die mij herkennen op mijn „togt"?

Beiden antwoordden: „waarschijnlijk velen. (Men zal u her„kennen) aan uw paard, dat geleid wordt en aan uw staatsie„piek. Als het u behaagt, stellen wij u voor dat paard hier „maar achter te laten."

Doch Z. Hoogheid stond dat niet toe. Nadat de ordonnansen met eten gedaan hadden, ging de vorst (weêr) op reis. Een zoon van *Toemènggoeng* Wirjånĕgårå ging meê, daar hij vroeger in de *kraton* als *Mantri* gediend had, maar hij had

toen op de wacht een fout begaan, en was daarom met afzetting gestraft. Het was nu zijn voornemen om zijn diensten (weêr) aan te bieden. Maar toen de vorst bij het dorp *Djimboeng* bemerkte, dat de zoon van *Toemĕnggoeng* WIRJÅNĔGÅRÅ hem volgde, zei de vorst: „genoeg, jonge man! keer terug en „volg mij niet! pas maar op uw huis, daar uw vader al meê-„gaat."

Hij ging daarop terug, keerde te *Klàtèn* aan, en gaf aan *Kjai Toemĕnggoeng* MANGOEN NĔGÅRÅ te *Klàtèn* kennis, dat Z. H. de *Soesoehoenan* naar *Mågiri* ging met vijf man bij zich. *Kjai Toemĕnggoeng* MANGOEN NĔGÅRÅ ging toen haastig naar het fort, en gaf den *Kommandant* SAGĔRMAN berigt van 't geen de zoon van WIRJÅNĔGÅRÅ hem verteld had. De *Kommandant* schrikte en (zei) met den vinger op hem wijzende: „jij, „MANGOEN NĔGÅRÅ! jij bent een aartsleugenaar." Waarop deze antwoordde: „en toch, Mijnheer! heeft iemand mij dat verteld. „Welnu, Mijnheer kan hem zelf vragen."

Daarop vroeg de *Kommandant* aan den zoon van WIRÅNĔGÅRÅ: „is het waar, dat Zijn Hoogheid naar *Mågiri* gegaan is"?

Deze antwoordde: „ja, Mijnheer! ik weet het zeker, want „ik zelf ben met hem tot het dorp *Djimboeng* meêgegaan en „daar gelastte hij mij terug te keeren. Hij had maar vijf man „bij zich: mijn vader en vier van zijn ordonnansen."

De *Kommandant* schreef nu brieven aan den *Commissaris* van *Soerâkartâ* en *Resident* VAN NES te *Jogyå*, en nadat hij die geschreven had, gelastte hij twee oppassers die met allen spoed te bezorgen.

Toen Zijn Hoogheid bij het dorp *Tankisan* gekomen was, liet hij zijn volgelingen twee aan twee gaan: achter hem moesten *Raden* ATMÅPOESPÅKÅ en *Raden* ATMÅDIRÅDÅ rijden, en wel op eenigen afstand, en als er iemand vroeg (wie daar aankwam), moesten zij zeggen dat het *Raden Mas Rijå* SOERJÅ ATMÅDJÅ, een zoon van MANKOEBOEMI, was, die als *Ondermajor* en chef van de ordonnansen over alle inwoners in de *kraton* bevel voert. En als men vroeg waar zij heen gingen, moesten zij zeggen,

dat de *Soesoehoenan* van *Soeråkartå* hen gezonden had om een paard aan *Raden Rijå* WIRÅKOESOEMÅ van *Mågiri* te brengen, daar hij naar *Soeråkartå* was opgeroepen. *Kjai Toemènggoeng* WIRJÅNÈGÅRÅ en *Raden* ATMÅWIRÅGÅ moesten vóór den vorst gaan en het paard aan de teugels leiden, en *Raden* ATMÅSOEPÅNÅ moest bij den vorst in 't midden blijven.

Terwijl zij voortgingen, zei *Raden* ATMÅSOEPÅNÅ: „wat is „dit toch voor een (vreemde) optogt zonder regel of orde! Als „de menschen onze bagage zien, zullen zij ons houden voor „lieden, die verhuizen; als zij het paard aan de teugels zien „leiden, gelijken wij wel op kooplieden, die naar *Jogyå* gaan; „en als zij onze keurige kleeding en wapens zien, zullen zij „ons houden voor krijgslieden, die op een expeditie willen „gaan, maar geen soldaten hebben, zoodat wij wel wat hebben „van officieren, die van garnizoen veranderen. Hier voor ons „ligt de *benteng* van *Kalasan;* hoe nu, als de wacht ons onder„vraagt. Zoo ik zeg, dat wij kooplieden zijn, dan hebben „wij geen pas, en zoo ik zeg, dat wij door den *Soesoehoenan* „zijn uitgezonden, dan hebben wij geen brief. Wat zal ik „voorgeven"?

Zijn Hoogheid antwoordde: „als men u ondervraagt, moet „gij maar antwoorden wat ik u zoo even gezegd heb. Zoo „men u wil aanhouden, moet gij het niet toestaan, en niet „van 't paard stijgen."

Raden ATMÅSOEPÅNÅ zei daarop: „het zou al heel verkeerd „zijn daar aangehouden te worden; maar zou het niet beter „zijn terug te keeren"?

Waarop de vorst antwoordde: „wel wat heb je veel te pra„ten! Ben ik dan een klein kind, dat gij mij maar steeds „bang maakt"?

Toen zij ten oosten van *Kalasan* gekomen waren, en de Hollandsche soldaten, die daar op wacht stonden, zagen, dat er menschen op den weg waren, die goed gekleed waren, en een paard, dat zij leidden, bij zich hadden, liepen zij op hen af, om met hun zevenen hen te verhinderen verder te gaan.

De vorst zette zijn paard dadelijk in galop, en *Raden* Atmåsoepånå vroeg: „hoe nu? als zij ons aanhouden"?

De *Soesoehoenan* antwoordde: „nu ja, laat ze u dan aanhouden! als zij u in ernst aanhouden, geef hun dan maar geld! „genoeg daarvan"!

De Hollandsche wacht riep, en schreeuwde: „wie is het „die daarheen gaat? Houdt op! de Kommandant laat u „roepen."

Raden Atmåwirågå en *Toemĕnggoeng* Wirjånĕgårå volgden den *Soesoehoenan* in galop, maar *Raden* Atmåsoepånå bleef staan. Op de vraag van den Hollander, wie daar zoo even voorbijgegaan was, antwoordde hij: „dat was mijn chef, de „*Loerah* van de ordonnansen."

Toen hij verder vroeg, hoe hij heette en wat hij doen wilde, antwoordde hij: „hij heet *Raden Mas* Soerjåatmådjå; de „*Soesoehoenan* heeft hem naar *Mågiri* gezonden om *Raden Rijå* „Wiråkoesoemå een paard te geven, daar hij naar *Soeråkartå* „ontboden is."

De Hollander vroeg daarop: „waar is uw pas"?

Raden Atmåsoepånå antwoordde: „wel, een pas? zie je dan „mijn vergulden degen niet? en is hier dan nog geen zende„ling van den vorst met een pas gekomen"?

Toen de Hollander nu zei: „de *Kommandant* laat u roepen," voegde *Raden* Atmåsoepånå hem toe: „ik wil mij niet laten „roepen, want ik reis met spoed. Houd op, en keer terug „naar de *benteng!* daar heb je vijf realen"!

Raden Atmåsoepånå reed daarop in galop verder den *Soesoehoenan* achter na. Toen *Raden* Atmåpoespåkå en *Raden* Atmådirådå, die achter den *Soesoehoenan* reden, voor de *benteng* kwamen, en de *Kommandant* hen vroeg, wie zij waren, en waar zij heen gingen, antwoordden zij: „wij zijn ingezete„nen van *Soeråkartå*, en willen een bloedverwant van ons be„zoeken, die ten westen van hier woont."

Daarop vroeg hij: „weet gij ook, wie voor u voorbijge„reden is"?

„Neen," was het antwoord „ik weet niet, wie hier voorbij-„gegaan is."

De Hollander zei weder: „naar zijn zeggen was het een af-„gezant van den *Soesoehoenan* van *Soeråkartå*."

Waarop *Raden* ATMÅDIRÅDÅ antwoordde: „gij weet het dus „wel, ik weet het niet."

Hij reed toen verder. De *Soesoehoenan* wachtte hen af te *Kali bĕning*. Toen zij daar allen bijeen waren, trokken zij verder.

Daar *Commissaris* NAHUIJS zich ongerust maakte, zond hij om elf uur andermaal iemand naar de *kraton*, om te vernemen hoe het met den *Soesoehoenan* was; en toen die persoon in den *kraton* kwam en de wachthebbenden daarnaar vroeg, antwoordden zij, dat de *Soesoehoenan* nog sliep. Daarop zond de *Commissaris* een boodschap naar *Panĕmbahan* BOEMINÅTÅ, *Pangeran Adipati* POEROEBÅJÅ, *Pangeran Adipati* NGABÈHI, *Pangeran Adipati* NGABÈHI, *Pangeran Adipati* KOESOEMÅ JOEDÅ, *Pangeran* ADINĔGÅRÅ, *Pangeran Arjå* MATARAM, *Raden Adipati* SÅSRÅDININGRAT en *Pangeran Adipati* PAKOENĔGÅRÅ, waarbij hij hun verzocht om des namiddags om vier uur in het Residentiehuis te komen dineren.

Toen de *Soesoehoenan* op de *pasar* van *Mågiri* kwam, en drie personen ontmoette, die eerbiedig neêrhurkten, kreeg hij een schrik, en vroeg: „kent gij mij, dat gij zoo op de hurken gaat zitten"?

Zij antwoordden: „ja Heer! uw dienaren kennen u wel, u „is Zijn Hoogheid, de *Soesoehoenan*."

Op de vraag van den vorst, wiens bedienden zij waren, antwoordden zij: „wij zijn bedienden van uw Hoogheids dienaar *Raden Arjå* WIRÅKOESOEMÅ."

Daarop zei hij tot hen: „gij moet er niet met anderen over „spreken, dat ik hier ben! roept uw Heer maar hier"!

De drie personen haastten zich het aan hun Heer te zeggen, en *Raden Arjå* WIRÅKOESOEMÅ ging met spoed naar hem toe.

Toen de *Soesoehoenan* te *Mågiri* was aangekomen, steeg hij

van 't paard, leidde het zelf aan den teugel, en klom (de trap) op naar de begraafplaats van *Sultan* AGOENG. Niet lang daarna kwam hij weêr beneden, en liet de *djimats* (of grafbewakers) gewoonlijk *djoeroekoentjï's* genaamd, door *Raden* ATMÅWIRÅGÅ roepen. Daarop ging hij zich baden op het erf van een *djimat* van *Jogyå*, *Kjai* BALAK.

Toen *Raden Arjå* WIRÅ KOESOEMÅ kwam, ging hij naar *Raden* ATMÅSOEPÅNÅ toe, en vroeg hem fluisterende: „wat? „is Z. H de *Soesoehoenan* hier zonder gevolg van Hollandsche „huzaren"?

Raden ATMÅSOEPÅNÅ antwoordde: „Z. H. de *Soesoehoenan* is „hier incognito, en heeft den naam van *Raden Arjå* SOERJÅ-„ATMÅDJÅ aangenomen, doch gij moogt het maar weten; houd „het voor u zelven!"

Waarop *Raden Arjå* WIRÅKOESOEMÅ zei: „och Oom ik kan hier „niet met een oog knippen, of de kommandant schrijft het op."

Eensklaps kwam de *Soesoehoenan* van het baden en vroeg: „zijt gij welvarend, *Bei*"?

WIRÅKOESOEMÅ antwoordde: „door Uw zegen ben ik ge-„zond."

(De *Soesoehoenan* zei daarop:) „broer! ik ben van huis ge-„gaan met het voornemen om op de graven te bidden."

Daarna ging de Vorst naar de *Soerambi* (of 't voorportaal) van de *Mèsdjïd* om zich te kleeden en zich van zijn ster te voorzien. Kort daarop kwam *Kjai* DJIMAT BALAK met een bord *kètan*, en een bord met vleesch. Toen hij het gezelschap gegroet had, en zij naast elkander waren gaan zitten, vroeg hij: „mijn kleinzoon! wat edelman zijt gij"?

De *Soesoehoenan* antwoordde: „ik ben van *Soeråkartå*, groot-„vader! een zoon van *Pangeran* MANKOEBOEMI."

Kjai BALAK zei: „Uw grootmoeder (d.i. mijn vrouw) heeft „een weinig *kètan* voor u; zij heeft het na uw komst alhier „gekocht. Hier bied ik het U aan, mijn kleinzoon"!

De *Soesoehoenan* at van het eten, en gaf het. nadat hij er een handvol van gegeten had, aan zijn volgelingen. Toen

daarop de *Djimats* kwamen, en een *Sĕmbah* voor hem maakten, vroeg hij: „he! waarom maakt gij een *Sĕmbah?* wie ben ik „dan"?

De *Djimats* antwoordden: „zijn Hoogheid de *Soesoehoenan.*"

De *Soesoehoenan* zei daarop: „gij moet mij niet met een „*Sĕmbah* vereeren; weet dat ik hier incognito ben."

Na dit gesprek klom de *Soesoehoenan* (de trap) op naar de graven, kuste die (alle), zelfs ook de graven van (het hof van) *Jogyå*, en brandde bij allen wierook. Nadat hij dit gedaan had, gelastte hij den *Djimats* (in het gebouw) op het graf van *Sultan* Agoeng te gaan slapen. Hij zelf lei zich te slapen aan den voet van den pot met water (voor de biddenden bestemd), ten noorden van de loods op het graf van *Sultan* Agoeng.

94. Maatregelen te *Soeråkartå* genomen om den *Soesoehoenan* op te zoeken.

Terwijl de beide commissarissen met de genoodigden aan tafel zaten vroeg een van de commissarissen aan *Panĕmbahan* Boemi-nåtå: „waar is de *Soesoehoenan.*

Het antwoord van den *Panĕmbahan* was: „Zijn Hoogheid is „in de *kraton.*"

Daarop fluisterde de *Commissaris Luitenant* Nolten iets in, en gelastte hem in de *kraton* te gaan en kennis te geven, dat de *Commissaris* den *Soesoehoenan* bezoeken wilde, en als hij nog sliep, moest men hem wakker maken. De Heer Nolten ging spoedig heen, en ontmoette in de *Srimĕnganti* poort *Njai Toemĕnggoeng* Sĕtjå nålå. Hij deelde haar mede, dat de *Commissaris* komen zou, en als de *Soesoehoenan* nog sliep, moest men hem wakker maken.

Njai Toemĕnggoeng antwoordde: „Zijn hoogheid slaapt den „ganschen dag tot nu toe, en ik durf hem niet wakker te „maken."

De Heer Nolten keerde daarop naar 't Residentiehuis terug,

en fluisterde den *Commissaris* in 't oor, dat de *Soesoehoenan* nog niet opgestaan was. Toen het diner op dien avond om zeven uur afgeloopen was, namen de *Panĕmbahan* en de anderen afscheid om naar huis te gaan.

Terwijl de *Commissarissen* nog met elkander zaten te praten over den *Soesoehoenan*, kwam er 's avonds om 10 uur een brief van den *Kommandant* van *Klàtèn*, inhoudende het berigt, dat de *Soesoehoenan* naar *Mågiri* gegaan was, vergezeld van niet meer dan vijf personen. Nadat zij den brief gelezen hadden, verzochten zij *Panĕmbahan* Boeminåtå, *Goesti Pangeran Adipati* Poeroebåjå, *Pangeran Adipati* Ngabèhi, *Pangeran Adipati* Mankoenĕgårå en *Raden Adipati* Sasrånĕgårå (in 't Residentiehuis) te komen. Toen zij kort daarna kwamen, deelde de *Commissaris* aan den *Panĕmbahan* mede, dat hij een brief van den *Kommandant* van *Klàtèn* ontvangen had met het berigt, dat de *Soesoehoenan* naar *Mågiri* gegaan was met een gevolg van niet meer dan vijf personen. De *Panĕmbahan* en de anderen waren ten hoogste verwonderd, en kwamen overeen om zich van de waarheid van dat berigt te overtuigen en in de *kraton* te gaan. Bij de *Kamandoengan* poort werden alle *Pangerans* verzocht daar te komen, en toen zij bijeen waren, gingen zij in de *kraton*, en inderdaad: de *Soesoehoenan* was niet in de *kraton*. Zij besloten daarom hem na te zetten. *Commissaris* Nahuijs zou zelf gaan, vergezeld van vijf *Pangerans: Pangeran* Balàtèr, *Pangeran* Pringgålåjå, *Pangeran* Soerjåbråtå, *Pangeran* Såntåkoesoemå, en *Pangeran Pandji* Soerjåningrat, benevens een van de twee *Boepatis* van de *Kaparak*, *Raden Toemĕnggoeng* Djåjådiningrat, met al zijn *Mantri's*, te zamen 200 man. Ook gingen er troepen van Mankoenĕgårå mede, namelijk 80 huzaren en lansiers onder *Majoor Pangeran* Soerjåmataram en de *Kapiteins Raden Arjå* Soerjådiningrat en *Raden Arjå* Soerjåmirdjåjå, benevens 300 man infanterie onder *Majoor Pangeran* Soerjådiningrat.

Maandag morgen om negen uur waren allen marschvaardig, en ging *Commissaris* Nahuijs met al zijn gevolg op reis.

Luitenant NOLTEN met 60 Hollandsche huzaren en *Raden Toemĕnggoeng* DJÅJÅDININGRAT met 100 man maakten de voorhoede uit, en kregen in last om den *Soesoehoenan* op te zoeken. *Pangeran Majoor* SOERJÅNINGRAT van MANKOENĔGÅRÅ met zijn manschappen legerde zich in het dorp *Pidji* tegelijk met 100 flankeurs. *Commissaris* NAHUIJS zou naar *Kalimas* gaan. De andere Prinsen bleven allen in de *kraton* de wacht houden en *Raden Adipati* SÅSRÅDININGRAT bivakkeerde met al zijn *Boepatis* op de *aloen-aloen*. Al de *pradjoerits* van den *Soesoehoenan* waren ook bijeen, en stonden op hun post.

95. Verblijf van den *Soesoehoenan* te *Mågiri*, en vertrek naar *Pamantjingan*. Maatregelen van den Resident van *Jogyå* om den *Soesoehoenan* op te zoeken.

Nadat de *Soesoehoenan* te *Mågiri* geslapen had, stond hij om vier uur op. Op zijn vraag aan *Raden* ATMÅSOEPÅNÅ, of hij iets gedroomd had, antwoordde deze ontkennend. De *Soesoehoenan* gelastte hem daarop, alle *Djimats*, die nog sliepen, wakker te maken, en *Raden* ATMÅSOEPÅNÅ voldeed spoedig aan dat bevel. Allen stonden op, en kwamen bij den *Soesoehoenan*. Op zijn vraag, wie van hen iets gedroomd had, antwoordden zij, dat geen van hen gedroomd had. Maar eindelijk zei *Raden* ATMÅSOEPÅNÅ: „ik heb gedroomd, dat uw vader de „overledene *Soesoehoenan*, mij verscheen en mij vroeg om „*kelor*- en *kårå*-groente. Ik ging toen die groente zoeken, „vond ze en deed ze in een peperhuis. Ik wilde ze aan uw „vader aanbieden, maar hij was al naar de *kraton* teruggekeerd. „Ik gaf toen de groente over aan *Njai Toemĕnggoeng*, en „toen wérd ik in eens wakker."

Daarop vertelde *Raden* ATMÅSOEPÅNÅ: „ik heb gedroomd, dat „ik allerlei bergen aan een ijzerdraad te zamengesnoerd had, dat ik dien ijzerdraad boven op het hoofd droeg, maar dat de

„draad brak en de bergen uiteenvielen. Ik zamelde ze toen „bijeen, maar voordat ik dat gedaan had kwam er eensklaps „een Hollander. Ik vervolgde hem, maar kreeg toen een „schrik, en tot nu toe beef ik er nog van."

Raden ATMÅWIRÅGÅ zei daarop: „natuurlijk, je bent er aan „gewoon! te *Kalasan* ben je ook door een Hollander aange„houden."

Nu zei de *Soesoehoenan:* „ik heb gedroomd, dat ik vele „vrouwen zag, die naar mij keken, maar hoe zij er een voor „een uitzagen, heb ik nog niet gezien."

Waarop *Raden* ATMÅSOEPÅNÅ volgen liet: „misschien waren „het wel uw grootmoeders, die hier begraven zijn."

Na dit gesprek ging de *Soesoehoenan* bidden om 't geen hij verlangde, en na het gebed vroeg hij aan de *Djimats*, hoe ver *Pamantjingan* van daar lag.

Een van de *Djimats* antwoordde: „het is een halve dagreis „(tot 's middags 12 uur)."

Waarop *Raden* ATMÅSOEPÅNÅ hem toesnauwde, terwijl hij met den vinger naar hem wees: „wat een leugen, die je daar „zegt, *Djimat!* Te paard reizende is *Pamantjingan* wel een „dag van hier."

Nadat zij een poos met elkander gestreden hadden, zei de *Soesoehoenan:* „WIRÅKOESOEMÅ! gij moet paarden in gereedheid „brengen, mogelijk raken de paarden van de ordonnansen uit„geput."

Maar *Raden* ATMÅSOEPÅNÅ voegde er bij: „neen, *Raden* „*Rijå!* dat is niet noodig; ik zou er toch niet op willen rij„den, want het zou niet goed zijn in de gevolgen. Ik heb „nooit een eigen paard gekocht, en heb altijd maar op een „paard gereden, dat Uw Hoogheid mij gegeven had. Het „paard, waar ik nu op rijd, is mijn eigendom niet."

De Vorst zei verder: „WIRÅKOESOEMÅ! gij moet met mij „meêgaan en drie *Djimats* medenemen."

In dien morgen bestrooide de Vorst al de grafsteden met bloemen, en kuste ze allen. Maar toen hij de grafstede van

van *Soenan* BAGOES (zijn grootvader) wilde kussen, waren er boven de poort (of boog) *gekko's*, die zeer druk vochten en elkander beten, en de kleinste werd zoo erg gebeten, dat hij bijna werd ingeslikt. Op de vraag van den *Soesoehoenan*, waar dat een voorteeken van was, antwoordde *Raden* ATMÅSOEPÅNÅ: „Uw Hoogheid moet niet aan allerlei voorteekens denken! „Laat ons maar weêr (naar *Soeråkartå*) terugkeeren, en niet „naar *Pamantjingan* gaan. Het is al te ver."

Niet lang daarna kwam de Vorst buiten, en gaf 50 realen ten geschenke om daarvoor na zijn vertrek aan allen, die te *Mågiri* geslapen hadden, een maaltijd te verstrekken.

Toen vertrok hij om naar *Pamantjingan* te gaan. Nadat hij een eindje ver gereden had, viel het rijpaard van den Vorst bijna neêr van vermoeidheid. Hij reed nu verder op het paard, dat geleid werd, en gaf zijn rijpaard aan *Raden Arjå* WIRÅKOESOEMÅ.

Nadat *Resident* VAN NES den brief gekregen had, waarin de *Kommandant* van *Klàtèn* kennis gaf, dat Z. H. de *Soesoehoenan* van *Soeråkartå* naar *Mågiri* vertrokken was met vijf personen in zijn gevolg, overlegde hij met *Kolonel* SOLLEWIJN en kwamen zij overeen om den Vorst naar *Mågiri* te volgen. Hij gaf aanstonds order aan 60 Hollandsche huzaren om zich gereed te maken, en toen de 60 huzaren marschvaardig waren, vertrokken *Resident* VAN NES en *Kolonel* SOLLEWIJN. De Heer VAN DEN BERG ging met hen mede.

Toen zij bij de *benteng* van *Mågiri* gekomen waren, werd er spoedig iemand uitgezonden (naar 't huis van *Raden Rijå* WIRÅKOESOEMÅ), doch hij vond hem niet te huis en bragt den *Kolonel* de tijding, dat WIRÅKOESOEMÅ niet te huis was. De *Kolonel* werd daarop verstoord, en gaf last om alle mannen in het huis van WIRÅKOESOEMÅ gevangen te nemen. Toen dit geschied was, werden zij in de *benteng* gebragt.

De *Resident* en *Kolonel* beklommen de trappen naar de begraafplaats, en vroegen aan de *Djimats*, of de *Soesoehoenan* van *Soeråkartå* daar was. Deze antwoordden, dat Zijn Hoog-

heid er niet was, maar dat daar den vorigen nacht een man van hooge geboorte, met name *Raden Arjå* SOERJÅ ADMÅDJÅ geweest was, die zoo even in den morgen vertrokken was naar *Pamantjingan*. De *Kolonel* en de *Resident* met hun militair geleide gingen hem toen achterna naar *Pamantjingan*.

96. De *Soesoehoenan* komt te *Pamantjingan*, vertrekt naar 't zuiderzeestrand en gaat daar slapen. Hij wordt door den Resident van *Jogyåkartå* gevonden en medegevoerd, eerst naar *Krèbet*, en van daar na *Dånålåjå*. Bezoek te *Pasargĕde*.

Maandag des namiddags om 3 uur kwam de *Soesoehoenan* te *Pamantjingan*. *Raden* ATMÅWIRÅGÅ kocht wat rijst, vleesch en gras, en bragt *pisang*stammen bijeen om er een vlot van te maken. Niet lang daarna hadden zij *pisang*stammen verzameld, en werd er een vlot van gemaakt. Toen het klaar was, ging de *Soesoehoenan* er op staan, (stak de rivier over), en wierp een stel kleĕren in de zee. De *Soesoehoenan* raakte daarbij zijn karwats kwijt, daar zij door een golf werd weggevoerd. Hij klom van het vlot (op den wal) en zag toen de *parang tritis* (rots waaruit water druipt), de *parang wedang* (rots waaruit warm water komt) en de zuidelijke *parang koesoemå*, want er zijn twee dergelijke *parang koesoemå's*, een zuidelijke en een noordelijke. De eerste ligt op het strand, maar lag vroeger in zee, nu liggen zij beide op het strand.

Raden ATMÅSOEPÅNÅ zei: „waar wenscht Uw Hoogheid te „slapen?"

De Vorst antwoordde: „ik wil hier maar slapen, digt bij „het water."

„Neen," zei *Raden* ATMÅSOEPÅNÅ, „hier moet Uw Hoog- „heid niet slapen, want vroeger, toen Uw dienaar nog een

„kleine jongen was, lag deze plaats in de zee. Het is beter „(te slapen) bij de noordelijke *parang koesoemå*, die van vroeger „af op 't strand lag."

De *Soesoehoenan* volgde zijn raad, en ging naar de noordelijke *parang*. Daar komende maakte de *Raden* de plaats waar de Vorst slapen zou, schoon. Maandag avond omstreeks acht uur ging de *Soesoehoenan* slapen, en legden zich al zijn volgelingen ook te slapen; alleen *Raden* Atmåsoepånå sliep niet, hij zat met de Vorstelijke piek *Kjai* Kåråwĕlang in de handen aan het voeteneind van den Vorst. Wij verhalen niet van de schoonheden van het strand, terwijl het juist volle maan was. De *Djimats*, die te voet gegaan waren, kwamen intusschen aan. Ook kwamen er vijf dorps*bĕkĕls* om den Vorst eten aan te bieden, maar de *Soesoehoenan* sliep toen al.

Omstreeks tien uur kwamen *Resident* van Nes en *Kolonel* Sollewijn met hun militair gevolg te *Pamantjingan* om naar den *Soesoehoenan* te zoeken. Toen zij kort daarop menschen zagen slapen, naderden zij hen, en lieten de huzaren op een afstand; alleen de Officieren volgden hen met den Heer van den Berg. Zij stegen van hun paarden, en zochten naar den *Soesoehoenan*. Het trof juist, dat zij *Raden* Atmåpoespåkå wakker maakten; deze stond op, maar ging toen weêr liggen.

Raden Atmåsoepånå had den *Resident* al een poosje zien aankomen, en wekte den *Soesoehoenan*, maar deze wilde niet wakker worden, zoodat *Raden* Atmåsoepånå, den *Resident* toeriep: „Mijnheer! hier is zijn Hoogheid."

De *Resident* en de *Kolonel* gingen nu naar hem toe, knielden voor hem, en zeiden: „Mijnheer de *Soenan!* wij, *Resident* „van *Jogyå* en *Kolonel* Sollewijn komen Uw Hoogheid af„halen."

De *Soesoehoenan* werd verschrikt wakker, ging opstaan, stak zijn kris (vol verontwaardiging) op zij, zette de handen in de zijden, en zei: „wel die onbeschofte Hollanders, dat zij mij „uit den slaap durven wakker maken!"

Daarop verwijderden de *Resident* en de *Kolonel* zich op een

afstand. De vier ordonnansen met *Raden* WIRÅKOESOEMÅ en WIRJÅNĔGÅRÅ gingen voor den Vorst staan, inwendig op alles bedacht, terwijl de *Djimats* en dorps*bĕkèls* naar alle kanten wegvlogen.

De Heer VAN DEN BERG naderde nu den Vorst, en zei tot hem vriendelijk: „Uw Hoogheid gelieve het mij niet ten „kwade te duiden! Daar is *Resident* VAN NES en Uw vriend „*Kolonel* SOLLEWIJN, die U op last van Uw Vader, *Commissaris* „NAHUIJS, komen afhalen. Uw Hoogheids bloedverwanten zijn „zeer ongerust, en zenden naar alle kanten menschen uit om „U te zoeken."

Toen de Vorst de woorden van den Heer VAN DEN BERG hoorde, bedaarde zijn toorn. De *Resident* en de *Kolonel* kwamen nu weêr bij hem en groetten hem. Daarop zei de *Resident*: „Uw Vader, *Commissaris* NAHUIJS en *Commissaris* MER„KUS verzoeken U naar *Soeråkartå* terug te keeren, en zoo „Uw Hoogheid niet naar *Soeråkartå* wil terugkeeren, is het „ook goed, dat hij naar *Jogyå* teruggaat, want beiden zijn „dat Uw Hoogheids eigen hoofdplaatsen."

De *Soesoehoenan* antwoordde: „goed, Vader! ik zal naar „*Soeråkartå* terugkeeren."

De *Resident* bood hem een flesch jenever aan, en de Vorst nam die aan. Hij zette de flesch aan de lippen, en dronk er uit. Daarop zei hij: „Vader! ik wil morgen vroeg maar „terugkeeren, en eerst aan mijn verlangen om hier (van nacht) „te slapen voldoen."

De *Resident* zei daarop: „als 't U behaagt, verzoek ik „U medelijden te hebben met de Hollandsche huzaren, want „de Hollanders kunnen den wind, die hier waait, niet uit„staan. Laat ons, als 't U behaagt, nu maar van hier ver„trekken."

De Vorst antwoordde: „goed Vader! ik zal nu van hier „vertrekken, en verzoek mijn rijpaard."

Hij steeg te paard, allen vertrokken. Bij de *benteng* te *Krèbet* verzocht de *Resident* zeer beleefd eerst wat in die *ben-*

teng op te houden om wat uit te rusten. Terwijl zij daar uitrustten, ging de *Soesoehoenan* op het plein op den *ambèn* liggen, bewaakt door vier huzaren, zeggende: „*Raden* ATMÅ-„SOEPÅNÅ! gij moet aan mijn hoofdeinde gaan staan, anders „zullen zij zoo meteen nog met hun voeten aan mijn hoofd „raken."

Raden ATMÅSOEPÅNÅ plaatste zich toen aan het hoofdeinde van den Vorst, met de piek *Kjai* KÅRÅWĔLANG in de handen. Niet lang daarna kwam het Hoofd van de *benteng*, en bood den Vorst een katoenen sprei en een kussen aan. De Vorst nam die in gebruik, en zond *Raden Rijå* WIRÅKOESOEMÅ om 4 uur ('s morgens) naar *Pasargĕde* om aan den *Djoeroekoentji* (of bewaker), met name *Mas* KOEDOES, kennis te geven, dat Z. H. de *Soesoehoenan* den volgenden morgen de graven op *Pasargĕde* zou komen bezoeken. *Raden Rijå* WIRÅKOESOEMÅ reed spoedig in galop weg.

Dingsdag morgen om 7 uur vertrokken zij van de *benteng* van *Krèbet.* Zij hielden rust in de *benteng* van *Dånålåjå.* Toen de *Soesoehoenan* zei: „Vader! ik verlang dadelijk naar „*Soeråkartå* terug te keeren", antwoordde de *Resident*: „zoo „met een, *Soenan!* ik wacht nog een brief van Uw Vader „*Commissaris* NAHUIJS, daar deze gelast heeft, dat Uw „Hoogheid verzocht werd, eerst te blijven op de plaats, waar „ik U aantrof om Uw Vader, *Commissaris* NAHUIJS, die U „zal komen afhalen, af te wachten. Ik heb hem al berigt „(van onze ontmoeting) gezonden, maar nog geen antwoord „ontvangen."

De *Resident* schreef toen andermaal een brief, en droeg een huzaar de taak op om dien in galop te bezorgen. Daarop zei de *Soesoehoenan:* „*Raden* ATMÅSOEPÅNÅ! Keer maar eerst „naar huis terug, en zeg aan mijn jongste gemalin, dat ik „van daag niet kan terugkeeren omdat de *Resident* van *Jogyå* „mij aanhoudt. Gij moet ATMÅDIRÅDÅ medenemen, maar „niet wêer terugkeeren."

Raden ATMÅSOEPÅNÅ smeekte dringend terug te mogen

keeren, en verzocht het tot drie malen toe; maar de Vorst stond het hem niet toe, en zei: „'t is niet noodig, dat gij heen en „weêr trekt. Gij zijt al bejaard en ik heb medelijden met „U. Morgen kom ik waarschijnlijk te huis, maar gij moet „wat spoedig reizen, opdat SOEDJINAH niet al te zeer naar „mij verlangt; want ik heb haar beloofd, dat ik van daag „te huis zou komen."

Raden ATMÅSOEPÅNÅ en *Raden* ATMÅDIRÅDÅ renden in galop weg. Bij het dorp *Tankisan* troffen zij *Raden Toemĕnggoeng* DJÅJÅDININGRAT aan. Zij omhelsden elkander weenende, en daarop zei *Raden Mas Toemĕnggoeng*: „zijt gij welvarende, „mijn oudere broers?"

„Ja," was hun antwoord, „wij zijn welvarende."

Toen hij daarna vroeg, waar hun Vorst, de *Soesoehoenan* was, antwoordden zij: „die is op 't oogenblik te *Dånålåjå*, „waar hij door den *Resident* van *Jogyå* aangehouden wordt. „Waar gaat gij heen, *Raden Toemĕnggoeng?* hoe is het op de „hoofdplaats (*Soerakarta*)"?

Raden Mas Toemĕnggoeng antwoordde: „na uw vertrek was de „hoofdplaats in rep en roer. Als die zaak niet goed ten einde „gebragt wordt, zal zij waarschijnlijk heel wat te doen geven. „Ik ben er op uitgezonden om den *Soesoehoenan* te zoeken. *Luitenant* NOLTEN is met zijn huzaren naar *Goenoeng kidoel* gegaan, en *Commissaris* NAHUIJS is te *Kalikoening* gebleven."

Daarop nam *Raden* ATMÅSOEPÅNÅ afscheid van hem en galoppeerde verder. Toen het paard van *Raden* ATMADIRÅDÅ bij *Malindjon* neêrviel, vroeg hij een ander paard tot aan *Klàtèn*. Het duurde echter een tijd, voordat hij er een kreeg, zoodat *Raden* ATMÅSOEPÅNÅ maar vooruit reed.

Intusschen bleef de *Soesoehoenan* te *Dånålåjå* voortdurend zijn terugkeer vorderen. „Het is immers niet noodig" zei hij, „nog op den *Commissaris* te wachten."

Maar *Resident* VAN NES antwoordde: „wat ik U beleefd verzoek, moet geschieden. 't Is beter de komst van Uw vader „aftewachten."

Waarop de *Soesoehoenan* zei: „goed, ik zal Uw wil doen, „maar nu wil ik naar de graven van *Pasargĕde* gaan om de „graven van mijn voorouders met bloemen te bestrooijen.”

De *Resident* antwoordde: „zooals U verlangt; doch van na- „middag om 4 uur dan, omdat ik iemand naar *Jogyå* gezon- „den heb om een witte broek te halen.”

De *Soesoehoenan* zond toen iemand naar *Pasargĕde* om kennis te geven, dat hij daar (in den namiddag) komen zou. Hij zond daarvoor *Raden* Atmåpoespåkå, die de boodschap aan den *Djoeroekoentji Mas* Koedoes overbragt, terwijl *Raden Arjå* Wiråkoesoemå daar juist ook was. Deze zei hem waarschuwend: „*Raden* Atmåpoespåkå! een ongeluk heeft mij getroffen, daar „alle mannelijke leden van mijn gezin te *Mågiri* in de *benteng* „in arrest gezet zijn.”

Nadat *Raden* Atmåpoespåkå afscheid genomen had, keerde hij naar *Dånålåjå* terug. Bij den Vorst komende, deelde hij hem de waarschuwende woorden van *Raden Arjå* Wiråkoesoemå mede.

Toen *Commissaris* Nahuijs, die met al de Prinsen te *Kalimas* vertoefde daar een brief van *Resident* van Nes kreeg met het berigt, dat de *Soesoehoenan* al te *Dånålåjå* was gaf hij dadelijk order om te vertrekken, en toen allen reisvaardig waren, gingen zij op weg.

’s Namiddags om 4 uur vertrok de *Soesoehoenan* naar de graven van *Pasargĕde*, te gelijk met *Resident* Van Nes, den *Kolonel* en de andere Heeren. Bij de graven van *Pasargĕde* komende, trad hij dadelijk naar binnen, bestrooide de graven met bloemen, en kuste ze. Daarop buitenkomende ging hij een bad nemen. De *Resident* bleef met zijn gevolg zoolang in de *paseban* voor de begraafplaats. Kort daarna kwam *Raden Mas Toemĕnggoeng* Djåjådiningrat, die na beleefde groeten vroeg, waar de *Soesoehoenan* was. *Resident* Van Nes antwoordde: „Zijn Hoogheid neemt een bad.”

Raden Mas Toemĕnggoeng trad nu binnen naar de plaats, waar de *Soesoehoenan* zich bevond. Toen deze juist met baden

gedaan had, en hoorde, dat *Raden Mas Toemĕnggoeng* gekomen was, zei hij tot hem: „wel Oom! hoe gaat het? Hoe „komt het, dat Oom zelf mij hierheen volgt?

Terwijl *Raden Mas Toemĕnggoeng* al weenende druk met den Vorst praatte, kwam *Commissaris* NAHUIJS. Hij groette *Resident* VAN NES en vroeg naar den *Soesoehoenan*. *Resident* VAN NES antwoordde, dat de Vorst een bad nam. Toen kort daarop de *Soesoehoenan* buitenkwam, liep *Commissaris* NAHUIJS naar hem toe, en omhelsde hem weenende. De *Pangerans* omhelsden hem ook, en weenden. Daarna keerden allen weêr naar de *benteng* van *Dånålåjå* terug, en hadden daar een groot diner.

97. De *Soesoehoenan* zend iemand naar *Soeråkartå* om berigt van hem te geven. Onderzoek van *Commissaris* MERKUS te *Soeråkartå* en van *Commissaris* NAHUIJS te *Dånålåjå*.

Toen *Raden* ATMÅSOEPÅNÅ te *Soeråkartå* gekomen was, ging hij aanstonds naar de *kraton*, en kwam bij *Panĕmbahan* BOEMINÅTÅ. Deze vroeg hem, waar de *Soesoehoenan* was. *Raden* ATMÅSOEPÅNÅ antwoordde: „De *Soesoehoenan* is nog in de *benteng* van *Dånålåjå*, omdat de *Resident* van *Joggå* hem daar „aanhoudt."

Op de vraag van den *Panĕmbahan*, waarom hij teruggekeerd was, deelde hij mede, dat hij een boodschap voor *Ratoe* ANOM had. Daarop ging de *Panĕmbahan* met *Goesti Pangeran Adipati* POEROEBÅJÅ en *Pangeran Adipati Ngabèhi* en met *Raden* ATMÅSOEPÅNÅ in zijn bidvertrek. Tevens zond de *Panĕmbahan* iemand naar *Ratoe* ANOM met verzoek om daar te komen. Niet lang daarna kwam *Ratoe* ANOM uit de *pråbåjåså* op het plein voor het bidvertrek. Toen zij *Raden* ATMÅSOEPÅNÅ zag, liep zij op hem af, vroeg op zijn schoot te zitten, en zei

hevig weenende: "Oom! waar is Uw Vorst, de *Soesoehoenan?*"

Raden Atmåsoepånå antwoordde: "*Ratoe!* U moet niet zoo "weenen, maar eerst naar mij hooren. Ik kom hier op last "van Uw Gemaal, den *Soesoehoenan*, in de eerste plaats om "U zijn groeten en zegenbeden te zenden, en in de tweede "plaats om U mede te deelen, dat Zijn Hoogheid bij zijn "vertrek van hier wel beloofd heeft van daag terug te keeren "maar dat hij nu niet kan terugkeeren, omdat hij in de *ben-"teng* van *Dånålåjå* door *Resident* Van Nes aangehouden wordt "om te wachten op de komst van *Commissaris* Nahuijs."

De *Ratoe* zei, op nieuw weenende: "maar Oom! gij moet "terugkeeren!"

Daarop zei *Panĕmbahan* Boeminåtå: "nu genoeg, *Ratoe!* "ga nu weêr naar de *pråbåjåså!* laat Uw Oom nu eerst wat "uitrusten!"

De *Ratoe* ging naar binnen, de *Panĕmbahan* en zijn gezelschap gingen buiten het bidvertrek. Daarop zei de *Panĕmbahan:* "Atmåsoepånå! ik neem U mede naar het residentiehuis."

"Zooals U verkiest," was zijn antwoord. De *Panĕmbahan* nam hem in zijn rijtuig mede, kwam in het Residentiehuis bij *Commissaris* Merkus, en zei: "Mijnheer! hier is een van "de dienaren van den *Soesoehoenan*, die met den Vorst is "meêgegaan, en nu met een boodschap naar de hoofdplaats ge-"zonden is."

Raden Atmåsoepånå werd nu op last van den *Commissaris* in de kamer gebragt en verzocht alles ronduit te vertellen zonder iets te verbergen. Hij verhaalde toen alles van 't begin tot het einde, en daarna schreef *Commissaris* Merkus alles op. Toen hij dat gedaan had, gingen zij naar buiten. *Panĕmbahan* Boeminåtå nam afscheid en ging met *Raden* Atmåsoepånå naar huis.

Toen Dingsdag avond om 10 uur de maaltijd in de *benteng* van *Dånålåjå* afgeloopen was, liet *Commissaris* Nahuijs *Raden* Atmåpoespåkå bij zich komen, en zei tot hem: "wel, "Atmåpoespåkå! wat zijt ge toch een klein kind, dat ge met

„den *Soesoehoenan* meêgegaan zijt, zonder Uw vertrouwen te „stellen op de aanzienlijken van *Soeråkartå!* Gij hebt zeker „den *Soesoehoenan* aangeraden om op de graven van *Mågiri* te „gaan bidden dat ge U zoo maar op uw gemak gevoelt."

Raden ATMÅPOESPÅKÅ antwoordde: „het zij zoo, Mijnheer! „hoe vertoornd u ook zijn moge, ik verlang nederig alles te „mogen dragen, wat de Heeren omtrent mij mogen besluiten. „Ik ben maar een gering persoon. Zou bij voorbeeld een be„diende van Mijnheer zich kunnen verzetten tegen zijn ver„langen en heêngaan om aan anderen (geheimen) mede te „deelen voor dat Mijnheer het hem gelast heeft?"

Op de vraag van den *Commissaris*, wiens zoon hij was, antwoordde *Raden* ATMÅPOESPÅKÅ, dat hij een zoon was van *Raden Toemènggoeng* SINGÅBRÅTÅ van *Båjålali*.

Daarop liet de *Commissaris Toemènggoeng* WIRJÅNĚGÅRÅ bij zich komen, en zei tot hem: „WIRJÅNĚGÅRÅ! gij zijt al een „oud man, maar weet u toch niet naar behooren te gedragen. „Wat zou het goed zijn, dat gij als *Toemènggoeng* ontslagen „werd! want gij waart het, die den *Soesoehoenan* tot de reis „hebt aangespoord. Is 't waar, dat de vorst er met u niet „over gesproken en u niet geraadpleegd heeft"?

WIRJÅNĚGÅRÅ antwoordde: „werkelijk, ik wist er niets van; „maar *Raden* ATMÅSOEPÅNÅ, die was steeds in de nabijheid van „den *Soesoehoenan*."

Op de vraag van den *Commissaris*, waar *Raden* ATMÅSOEPÅNÅ was, deelde *Raden* ATMÅPOESPÅKÅ mede, dat deze met een boodschap naar *Soeråkartå* teruggekeerd was. Daarop zei de *Commissaris* weder: „dus, WIRJÅNĚGÅRÅ; gij bekent niet, dat „gij den *Soesoehoenan* de reis hebt aangeraden, hoewel gij uw „zoon gelast hebt eten voor den *Soesoehoenan* bij zijn aan„staande reis naar *Mågiri* klaar te maken, daar hij te *Kali„koening* zou aankeeren"?

WIRJÅNĚGÅRÅ antwoordde: „(dat ontken ik) ik heb hem zelfs „in 't geheel niet onthaald, en hem maar aangeboden wat ik „in huis had."

De *Commissaris* ontbood daarop den zoon van WIRJÅNĔGÅRÅ, die kennis gegeven had aan den *Kommandant* van *Klàtèn*, bij zich, en liet hem met zijn vader (over de toedragt der zaak) disputeren. Toen WIRJÅNĔGÅRÅ het verloor, kreeg zijn zoon geld en laken ten geschenke.

98. Vertrek van den *Soesoehoenan* naar *Klàtèn*. Zijn vruchteloos beroep op de Prinsen van *Soeråkartå*. Aankomst te *Kalitan*. Vertrek naar *Samarang* en verbanning naar *Ambon*.

Woensdag morgen om 8 uur vertrokken allen van *Dånålåjå*. Toen zij te *Klàtèn* gekomen waren, en daar ophielden, eischte de *Soesoehoenan* dadelijk naar *Soeråkartå* terugtekeeren, maar de *Commissaris* antwoordde, dat hij nog niet dadelijk kon terugkeeren, als er nog geen borgstelling was van de Grooten van *Soeråkartå*, zooals van *Panĕmbahan* en anderen, daar de *Soesoehoenan* bij zijn vertrek (het bestuur) niet aan die Grooten had toevertrouwd. De *Soesoehoenan* zei daarop: „dat heb „ik gedaan aan Oom *Adipati* KOESOEMÅJOEDÅ en aan grootva„der (oud-Oom) *Pangeran* ADINĔGÅRÅ; ik heb hun gezegd het „bestuur waar te nemen."

De *Commissaris* antwoordde herhaaldelijk: „toen ik hun een „voor een vroeg, wist niemand er iets van. Maar als u 't ver„langt, zal ik een brief zenden om de zaak eerst te onderzoeken."

Daarop schreef de *Commissaris* een brief, en zond dien naar *Soeråkartå*. De brief kwam nog op dienzelfden dag te *Soeråkartå* aan, en werd *Commissaris* MERKUS aangeboden. Nadat deze den brief gelezen had, verzocht hij *Panĕmbahan* BOEMINÅTÅ, *Goesti Pangeran Adipati* POEROEBÅJÅ, *Pangeran Adipati* NGABĔHI, *Pangeran Adipati* KOESOEMÅJOEDÅ, *Pangeran* ADINĔGÅRÅ, en *Raden Adipati* SÅSRÅDININGRAT bij hem te komen. Toen zij niet lang daarna in 't Residentie huis verschenen, deelde de

Commissaris aan den *Panèmbahan* (en aan de anderen) mede, dat hij een brief van *Klàtèn* gekregen had, (waarin beweerd werd) dat de *Soesoehoenan* bij zijn vertrek het bestuur aan *Pangeran Adipati* KOESOEMÅJOEDÅ en *Pangeran* ADINĚGÅRÅ toevertrouwd had. De *Panèmbahan* vroeg hun, of dat waar was. Waarop *Pangeran Adipati* KOESOEMÅJOEDÅ antwoordde: „(wat?) „hij zou mij het bestuur toevertrouwd hebben? Ik heb zelfs „(van zijn vertrek) niets vernomen.”

Zoo luidde ook de verklaring van *Pangeran* ADINĚGÅRÅ. Daarop zei de *Commissaris* tot den *Paněmbahan:* „*Commissaris* NAHUIJS stelt voor den *Pangerans* arrest te geven.”

De *Paněmbahan* antwoordde: „goed Mijnheer! Ik zal hun „maar in de *kraton* arrest geven.”

Toen gingen zij naar huis. Bij hun komst in de *kraton* werden *Pangeran Adipati* KOESOEMÅJOEDÅ en *Pangeran* ADINĚGÅRÅ in het kantoor gevangen gehouden, onder bewaking van 12 Hollandsche flankeurs.

De *Soesoehoenan* bleef intusschen aandringen op zijn eisch om naar *Soeråkartå* terug te keeren, maar de *Commissaris* gaf steeds hetzelfde antwoord, dat hij niet mogt terugkeeren, wanneer er nog geen borgstelling van de Grooten te *Soeråkartå* was. De *Soesoehoenan* schreef toen brieven aan *Ratoe* ANOM, *Commissaris* MERKUS, *Paněmbahan* BOEMINÅTÅ, *Goesti Pangeran Adipati* POEROEBÅJÅ, *Pangeran Adipati* NGABĚHI en *Raden Adipati* SÅSRÅDININGRAT, waarin hij hun vroeg borg voor hem te zijn. Hij zond *Raden* ATMÅPOESPÅKÅ, en deze werd begeleid door 4 huzaren en 8 *Mantri's* van de *kraton*. De Vorst gelastte *Raden* ATMÅPOESPÅKÅ, dat hij 's avonds om 10 uur te *Klàtèn* moest teruggekeerd zijn. *Raden* ATMÅPOESPÅKÅ reed in galop weg, en ging te *Soeråkartå* dadelijk naar het Residentiehuis, waar hij *Commissaris* NAHUIJS sprak, en den brief aanbood. Na 't lezen van den brief zei de *Commissaris:* „goed POESPÅKÅ! de *Soesoehoenan* zal morgen te huis komen. „Gij moet niet naar *Klàtèn* terugkeeren.”

Raden ATMÅPOESPÅKÅ antwoordde: „ik smeek U dadelijk

„terug te keeren, want ik heb beloofd nog heden avond om „10 uur wêer te *Klàtèn* te zijn."

Daarop zei de *Commissaris:* „als gij er op aandringt terug „te keeren, zal het Uw ongeluk zijn. Dat de *Soesoehoenan* „niet boos op U zijn zal, daarvoor sta ik U borg."

Den volgenden dag 's morgens om 6 uur, donderdag den 17en *Besar* (9 Junij 1830) werden de *Pangerans*, *Boepati's* en alle *pradjoerits* van *Klàtèn* gezonden. Alleen *Pangeran* SOERJÅBRÅTÅ bleef achter, daar hij met den *Soesoehoenan* in 't rijtuig zou zitten.

Om 8 uur steeg de *Soesoehoenan* in het rijtuig met *Commissaris* NAHUIJS en *Pangeran* SOERJÅBRÅTÅ, die de Vorstelijke piek *Kjai* KÅRÅWĔLANG droeg, en toen vertrokken zij. Onderweg vertelde *Commissaris* NAHUIJS, dat zij aanstonds te *Kalitan* zouden ophouden, om daar eerst op *Raden* ATMÅPOESPÅKÅ te wachten. De *Soesoehoenan* gaf daartoe gaarne zijn toestemming.

Te *Kalitan* stegen zij dus uit den wagen. Daar stond één ledige wagen, aan wêerszijden geflankeerd door 30 huzaren van MANKOENĔGÅRÅ. Daarop kwam *Kapitein Adjudant* ROEPS. Hij groette het gezelschap en verzocht den *Soesoehoenan* wat te vertoeven in het aldaar gelegene lusthuis (van den *Soesoehoenan*). Doch voor dat zij daar waren aangekomen, kwam *Luitenant Kolonel* ROEST, die na een beleefde groete zei: „ik bied „den *Soesoehoenan* de groeten aan van zijn grootvader, den „*Gouverneur-Generaal*, en de *Generaal* verzoekt Uw Hoogheid „naar *Samarang* te gaan, en wel oogenblikkelijk."

„Neen", (antwoordde de Vorst,) „ik ga niet naar *Samarang*, „voordat ik te huis gekomen ben."

Toen de *Luitenant-Kolonel* zei, dat dit niet geschieden kon, en *Pangeran* SOERJÅBRÅTÅ weende, zei de *Soesoehoenan:* „ach „jonger broeder! troost U maar, ga niet met mij meê! Ik „zal mijn lot maar alleen dragen. Alleen raad ik U aan om „*Pangeran Adipati* POEROEBÅJÅ te dienen, zoo goed als gij „kunt."

De Vorst sprak nog veel tot hem, en verzocht hem de piek *Kjai* KÅRÅWĔLANG aan *Panĕmbahan* BOEMINÅTÅ toe te vertrouwen.

Daarop reed de wagen in een westelijke rigting weg. Toen de vorst bij zijn komst te *Båjålali Arjå* SINGÅSĔNTIKÅ zag, verzocht hij hem mede te gaan, en toen deze in den wagen plaats genomen had, reisden zij weêr verder.

Commissaris NAHUIJS en *Pangeran* SOERJÅBRÅTÅ reden intusschen naar *Soeråkartå* terug.

Panĕmbahan BOEMINÅTÅ, *Goesti Pangeran Adipati* POEROEBÅJÅ en *Pangeran Adipati* NGABĔHI kwamen in het Residentiehuis om den *Commissaris* te groeten, daar zij den *Soesoehoenan* tot *Kartåsoerå* wilden te gemoet gaan, maar *Commissaris* MERKUS stond hun dat niet toe. „'t Is onnoodig hem te ge„moet te gaan", zei hij, „zoo aanstonds komt de *Soesoehoenan* „immers."

Kort daarna kwamen *Commissaris* NAHUIJS en *Pangeran* SOERJÅBRÅTÅ. *Commissaris* MERKUS vroeg den *Pangeran*, waar de *Soesoehoenan* was en daarop antwoordde *Pangerang* SOERJÅBRÅTÅ: „zijn Hoogheid de *Soesoehoenan* is naar *Samarang* vertrokken op verzoek van den *Generaal*."

Toen de *Panĕmbahan* en de beide andere *Pangerans* dit hoorden, schoten hun de tranen in de oogen. Zij groetten, en gingen naar de *kraton*. Bij hun komst aldaar was het een luid rumoer van al het geween in het paleis. De *Ratoe's* weenden, vooral *Ratoe* ANOM jammerde en weende erbarmelijk. Zij wilde niet achterblijven, maar met den *Soesoehoenan* meêgaan, waar hij ook heenging.

Op Donderdag den 17en Bĕsar 1757 (9 Junij 1830) vertrok zijn Hoogheid van *Klàtèn*, en kwam hij te *Samarang*. Te *Bòdjong* komende verzocht hij, dat alleen zijn Gemalin *Ratoe* ANOM spoedig te *Samarang* mogt komen.

Op Zaturdag den 19en *Besar* (11 Junij) liet men *Ratoe* ANOM van *Soeråkartå* vertrekken, te gelijk met het nog jeugdige dochtertje, dat zij bij den *Soesoehoenan* had, met *Raden*

Toemĕnggoeng Tjåkrådipoerå, een oom van den vorst door diens moeder, met een zoon van dezen, *Mas* Sakijå genaamd. Zij werden begeleid door *Pangeran* Adinĕgårå, die 's Vorsten *kris*, een namaaksel van de *kris Kjai* Moesåtankobĕr medenam, ten einde die te verwisselen met de beide *krissen*, die de vorst nu droeg, en ook de ster van den vorst wilde vragen. Bij hun komst te *Samarang* gingen zij dadelijk naar *Bòdjong*. Toen *Ratoe* Anom haar gemaal ontmoette, weenden zij beide. Daarop kwamen de *Resident* van Lawick van *Samarang* met *Pangeran* Adinĕgårå bij den Vorst om de beide *krissen*, die de Vorst droeg, en de groote ster te verzoeken. De *Soesoehoenan* weifelde nu niet meer, en gaf alles gewillig over. Eenige dagen later werden de *Soesoehoenan* en zijn Gemalin op een groot schip gebragt; zooals het heette, had de Generaal hem verzocht te *Batavia* te komen, maar inderdaad werd hij toen verbannen naar *Ambon*. *Sultan* Abdoel Chamid was naar *Banda* verbannen.

Pangeran Adinĕgårå keerde naar *Soeråkartå* terug, medenemende de beide *krissen*, zijnde erfstukken van het Vorstelijke huis, en één groote ster.

98. *Pangeran Adipati* Poeroebåjå tot *Soesoehoenan* verheven. *Commissaris* Merkus en *Commissaris* Nahuijs verlaten *Soeråkartå*. Twee ongehoorzame *Pangerans* verbannen.

Op Maandag den 21en *Bĕsar* 1757 (13 Junij 1830) 's morgens om 6 uur, terwijl de *Pangerans*, *Boepati's* en *pradjoerits* nog op de *aloen-aloen* bivakkeerden, werd *Pangeran Adipati* Poeroebåjå, bij besluit van het Gouvernement en onder goedkeuring van de Vorstelijke familie en van de *Boepati's*, verheven (tot *Kroonprins*) onder den titel van *Pangeran Adipati Anom* Amankoenĕgårå Soedibijå Rådjåpoetrå Narendrå Trah Mataram van *Soeråkartå Adiningrat*.

(Op dienzelfden dag) des middags om 12 uur werd hij verheven tot Vorst van *Soeråkartå* met den titel van *Inkang Sinoehoen Kangdjĕng Soesoehoenan* PAKOEBOEWÅNÅ SENÅPATI INGALÅGÅ NGABDOER-RACHMAN SAJIDIN PANÅTÅGÅMÅ *de zevende.* Het geheele ceremonieel en de eerbewijzen bij 't verheffen van dien Vorst waren, zooals van vroegere tijden af gebruikelijk was, zonder eenige afwijking, en dit strekte tot groote blijdschap van het volk, en van de leden der Vorstelijke familie, aanzienlijken en geringen. Er waren (bij die gelegenheid) zelfs lieden, die de gelofte aflegden om voor gek te spelen, of die andere geloften deden van dergelijken aard, alles uit blijdschap. De *Soesoehoenan* regeerde voorspoedig als Vorst tot bevordering van den bloei en de welvaart van het rijk van *Soeråkartå.* Het volk en de leden der Vorstelijke familie, aanzienlijken en geringen, waren nu allen gerust en tevreden.

Eenige dagen later vertrok *Commissaris* MERKUS om de *Måntjånĕgåråsche* landen (*Kediri* en *Madioen*), die aan het Gouvernement zouden verpacht worden, te inspecteren. *Pangeran Adipati* PAKOEALAM van *Jogyå* ging met hem mede. *Commissaris* VAN SEVENHOVEN was ook reeds van *Jogyå* vertrokken, om de landen *Bagĕlen* en *Banjoemas* te inspecteren tegelijk met *Resident* VALCK van *Magĕlang.* De landen, die nog onder *Soeråkartå* bleven, waren: *Padjang*, *Mataram*, *Soekåwati* en *Jogyåkartå* (?); en de landen die er niet toe behoorden, werden door het Gouvernement gepacht.

Twee maanden later keerde *Commissaris* NAHUIJS naar *Holland* terug. *Resident* VAN NES van *Jogyå* werd (eerst) met de waarneming der betrekking van *Resident* van *Soeråkartå* belast, maar niet lang daarna kwam de nieuwe *Resident*, de Heer MAC GILLAVRY, die toen voor de tweede maal *Resident* van *Soeråkartå* werd, tot groote blijdschap van Z. H. den *Soesoehoenan* en van de leden der Vorstelijke familie.

Een jonger broeder van den (verbannen) *Soesoehoenan*, met name *Pangeran Arjå* NÅTÅDININGRAT werd verbannen, omdat hij ontevreden was, daar zijn oudere broeder hem beloofd had,

dat hij hem tot *Pangeran Adipati* verheffen, en met een gouden *pajoeng* begiftigen zou. Toen nu zijn broeder verbannen was, was hij zoo terneêr geslagen, dat hij zijn huis verliet, naar de *Měrapi* ging, en van daar naar *Ampèl*, waar hij ten huize van den Heer DEZENTJE vertoefde, en hoewel de Heer DEZENTJE hem verzocht naar de hoofdplaats terug te keeren, wilde hij dit niet doen. De Heer DEZENTJE gaf er nu kennis van aan *Resident* MAC GILLAVRY te *Soeråkartå*, en nadat deze den brief van kennisgave gelezen had, gaf hij order aan *Luitenant* NOLTEN om spoedig naar *Ampèl* te reizen. Ook gaf hij hem nog allerlei andere bevelen.

De Heer NOLTEN kwam te *Ampèl*, en verzocht *Pangeran* NÅTÅDININGRAT naar de hoofdplaats terug te keeren, maar de *Pangeran* wilde niet, tenzij men deed wat hij verlangde, anders wilde hij liever zijn broeder naar *Ambon* volgen. *Luitenant* NOLTEN deed wat hij verlangde, en bragt hem naar *Samarang*, waar hij scheep ging, en verbannen werd naar *Ambon* in de maand *Rabingoelawal* 1758 (Augustus of September 1830).

Resident MAC GILLAVRY bragt intusschen een bezoek aan den *Soesoehoenan*, en gaf hem kennis, dat een van de *Pangerans* zich van de hoofdplaats verwijderd had. Zijn Hoogheid was hierover zeer spijtig, en liet alle *Pangerans* bij zich komen. Allen kwamen, alleen *Pangeran* NÅTÅDININGRAT niet. Daarop deelde de *Resident* de geheele zaak mede. Dit geval griefde den *Soesoehoenan* zeer, en inwendig was hij vertoornd, daar hij zich niet bewust was eenigermate te kort gekomen te zijn in zijn zorg voor de leden der Vorstelijke familie.

Zoo werd *Pangeran Adipati Luitenant Kolonel* MANKOEDININGRAT te *Magělang* eenigen tijd later ook verbannen, want hij had al eens een berisping van het Gouvernement ontvangen, en nu werd het bekend, dat hij de lieden zonder rang misleidde, om op nieuw wanorde te stichten. Om die reden kreeg hij nu geen vergiffenis, maar werd naar *Ambon* verbannen.

99. Het corps Madoeresche *pradjoerits* bij besluit van het Gouvernement opgerigt. De *Sultan* van *Madoerå* tot Commandeur verheven. Uitreiking van gouden, zilveren en koperen medailles.

Zijn Hoogheid, *Sultan* TJÅKRÅ-ADININGRAT ontving een besluit van het Gouvernement, waarbij hij verzocht werd een corps *pradjoerits*, bestaande uit infanterie, artillerie, pioniers en kavallerie, op te rigten. Hij gaf daarom last aan zijn schoonzoon, den binnen-*Patih Pangeran Luitenant Kolonel* ATMÅDJÅ-ADININGRAT en den buiten-*Patih Raden Adipati* KOESOEMÅ-ADININGRAT, om de lieden, die tot dat corps zouden behooren, bijeen te brengen. In dien tijd werden in andere landen ook bevelen gegeven om zulke corpsen op te rigten naar gelang van de talrijkheid der bevolking, maar bovendien werden in *Madoerå* en *Pamèkasan* de uitrusting, de soldij en de voeding door het Gouvernement verstrekt. *Resident* DOMIS was in dien tijd *Resident* van *Soerabåjå*, *Madoerå*, *Pamĕkasan* en *Soemĕnĕp*. Ook waren *Gĕrsik*, *Lamongan* en *Sidajoe* onder zijn bestuur. De Heer *Ondaatje* was toen *Assistent-Resident* van *Madoerå*.

Eenige dagen later was het *Pangeran Luitenant Kolonel* ATMÅDJÅ-ADININGRAT en *Pangeran Adipati* KOESOEMÅ-ADININGRAT gelukt de manschappen, die tot het corps *pradjoerits* zouden behooren, bij kleine getallen te verzamelen. Daarop werden de officieren aangesteld. Bij dat corps, zoo infanterie, pioniers en artillerie, werden voor elke kompagnie aangesteld: 1 Kapitein, 3 Luitenants, 4 sergeants, 8 corporaals, 1 sergeant majoor, 1 fourier en 4 tamboers en pijpers. De gewone soldaten van elke compagnie waren 150 in getal. Hun tenue was even zoo als dat van de *pradjoerits* van het Gouvernement.

De *Majoor* van de zes compagnieën infanterie was des *Sultans* zoon, *Pangeran Majoor* ADINĔGÅRÅ.

Bij het bataillon waren ook 1 Hollandsche tamboer majoor

en 2 Madoeresche corporaals geplaatst. Met de administratie waren 1 tweede Luitenant en 6 korporaals belast. Eindelijk was er nog een *Adjudant-majoor* met den rang van 2[den] Luitenant en 1 onder-adjudant.

Des *Sultans* schoonzoon, de binnen-*Patih*, *Pangeran Luitenant Kolonel* TJÅKRÅ-ADININGRAT werd de *Luitenant Kolonel* van het bataillon.

De kavallerie bestond uit één kompagnie met 1 *Ritmeester*, 4 *Luitenants*, 6 *Wachtmeesters*, 12 *Briggadiers*, 1 *Onder-adjudant*, 1 *Opperwacht-meester* en 1 *Wachtmeester fourier*. Zij bestond uit 154 gewone kavalleristen en 4 trompetters, en werd aangevoerd door *Pangeran Luitenant Kolonel* SOERJÅ-ADININGRAT.

De *Kolonel Kommandant* van alle bataillons was niemand anders dan *Pangeran Adipati Kolonel* SĔTJÅ-ADININGRAT.

Nadat alle officieren benoemd waren, begonnen op Zondag den 11[en] (beter den 12[en]) *Doelkaïdah* 1758 (24 Aug. 1831) de exercities, onder leiding van *Kapitein Kommandant* HEGGIE. Een weinig later kwamen er 1 Hollandsche *Onder-adjudant* en 4 *sergeanten* om de artilleristen en pioniers de exercitie te leeren, en voor de kavallerie kwam 1 *Opperwachtmeester* en 1 *trompetter*. Deze stonden allen onder *Kapitein Kommandant* HEGGIE. De *Sultan* woonde elke week de exercities te paard bij, en werd dan vergezeld van den *Assistent-Resident*. Eens in de maand kwam *Kolonel* BEURLIN de troepen van *Madoerå* en soms ook die van *Pamĕkasan* en *Soemĕnĕp* inspecteren, en 't zelfde deed *Resident* DOMIS ook.

Op Dingsdag den 16[en] (beter den 15[en]) *Sapar* 1759 (26 Julij 1831) werd een neef van den *Sultan*, met name *Goesti Raden* BOESÅNÅ, *Ritmeester* van de kavallerie van het Gouvernement, verheven tot den rang en titel van *Raden Toemĕnggoeng* TJÅKRÅNĔGÅRÅ. Een kleinzoon van den *Sultan*, zoon van *Pangeran Luitenant Kolonel* ATMÅDJÅ-ADININGRAT, met name *Goesti Raden* BOEJAMIN, 2de *Luitenant* van de kavallerie, ontving toen den titel en naam van *Raden Toemĕnggoeng* SÅSRÅWINÅTÅ.

Op Maandag den 13[en] (beter den 12[en]) *Rabingoelawal* (22

Aug. 1831) ging de *Sultan* naar *Soeråbåjå* om de *Kommandeurs* orde (van den Nederlandschen leeuw), een geschenk van het Gouvernement, te ontvangen. Hij ging bij *Kolonel* BEURLIN logeren. De *Sultan* van *Soemĕnĕp*, die er al aangekomen was, logeerde bij den *Resident*, ten westen van het huis van den *Kolonel*. De *Regent* van *Soeråbåjå*, *Raden Adipati* KRÅMÅ-DJÅJÅ-ADINĔGÅRÅ had zijn betrekking neêrgelegd, en was opgevolgd door een zoon van *Raden Adipati Kasĕpoehan* van *Soeråbåjå*, met name *Raden Toemĕnggoeng* TJÅKRÅNĔGÅRÅ. Op last van den *Resident* van *Soeråbåjå* had deze reeds zitplaatsen voor den *Sultan* van *Madoerå*, en voor dien van *Soemĕnĕp*, die ook een geschenk van het Gouvernement zou ontvangen, ingereedheid gebragt, en wel buiten de *gledegan* poort aan de noordzijde van de *aloen-aloen*. Daar was een fraai gebloemd tapijt uitgespreid, waarop drie stoelen geplaatst waren. De stoelen stonden op een verhevenheid. Beneden die drie stoelen waren ter regter- en linkerzijde veel stoelen in rijen geplaatst.

Op Woensdag den 15[en] (beter den 14[en]) *Rabingoelawal* 1759 (24 Augustus 1831) om 6 uur bulderden de saluutschoten, daar het op dien dag het feest van 's Konings verjaardag was. De Hollandsche troepen stonden op de *aloen-aloen* al onder de wapens. Voor het logement van den *Sultan* stonden de Madoeresche troepen en de Vorstelijke bloedverwanten gereed, allen in groot tenue. Ook de Vorstelijke *oepåtjårås*, bestaande uit 6 snaphanen, 6 donderbuksen, 16 pieken, behalve de piek, *Kjai* GĔNDOENGAN genaamd, en 4 schilden, alsmede de *Poesåkås*, nl. de pieken: *Kjai* ALOEGOERÅ en *Kjai* NĔNGGÅLÅ, en de gouden *pajoeng* waren er aanwezig; zij werden allen gedragen, terwijl de andere *oepåtjårås*, als een kwispeldoor, twee sabels, een degen en andere voorwerpen door sierlijk uitgedoste *pånåkawans* gedragen werden. Deze zouden vóór het rijtuig van den Vorst gaan, evenals 12 van 's Vorsten *Gamboehs* (of dansers), en achter het rijtuig zouden 40 piekeniers gaan.

De *Sultan* was in Vorstelijk gewaad gekleed en versierd met

de groote gouden medaille. Om 7 uur steeg de Vorst in 't rijtuig met *Kolonel* BEURLIN, *Assistent-Resident* ONDAATJE en *Kommandant* HEGGIE. De zoons van den *Sultan* en de *Raden Adipati* zaten ook in rijtuigen. Daarop reden zij langzaam voort. De *oepâtjârâs* werden in dezelfde orde, als boven vermeld is, gedragen. Voorop gingen de officieren te voet. Van verre geleek de statige optogt op die van een bruidegom, en er waren regts en links van den weg dan ook veel toeschouwers.

Toen de *Sultan* op de *aloen-aloen* verscheen, presenteerden de Hollandsche troepen het geweer, en werd de roffel geslagen. De *Sultan* zette zich op zijn stoel, en de officieren en *oepâtjârâ*-dragers schaarden zich in rijën buiten de *tratak*, alleen *Kjai* ALOEGOERÂ en *Kjai* NĔNGGÂLÂ werden regts en links van den Vorst geplaatst. Zijn zoons en *Raden Adipati* met gevolg zaten op stoelen. Een oogenblik later kwam de *Sultan* van *Soemĕnĕp* zonder *oepâtjârâs*, en zette zich ter linkerzijde van hem. Toen kort daarna de *Resident* kwam, werden de geweren gepresenteerd en de roffel geslagen. Hij groette de beide *Sultans* en 't overige gezelschap, en ging zitten, met den *Sultan* van *Madoerâ* aan zijn regter- en dien van *Soemĕnĕp* aan zijn linkerzijde.

Daarop las de *Secretaris* het besluit, waarbij de beide *Sultans* door den *Koning* met een belooning vereerd werden, in 't Hollandsch voor. De *Resident* stond op, en voorzag den *Sultan* (van *Madoerâ*) met de versierselen der kommandeurs orde, en daarna versierde hij den *Sultan* van *Soemĕnĕp* daarmede. Nadat dit afgeloopen was, werden zij gelukgewenscht; de *Boepatis* bewezen hun eerbied aan de beide *Sultans*, ook *Raden Adipati* met zijn gevolg en de officieren bewezen den *Sultan* van *Madoerâ* hun onderdanige hulde, en boden den *Sultan* van *Soemĕnĕp* ook hun eerbiedige hulde aan.

Toen gingen zij naar de kerk, waar de *Resident* doen zou, wat volgens zijn godsdienst gebruikelijk is (nl. bidden) voor de verlenging van het leven en 't geluk van den *Koning* van *Holland*. De *Resident* ging van de *aloen-aloen* dadelijk

met zijn gevolg in de kerk, ontmoette daar den *Predikant* en de anderen, en toen baden zij volgens hun godsdienstige gebruiken voor de verlenging van het leven en het geluk van den *Koning* van *Holland*. De beide *Sultans* deden echter niet meê, en waren enkel toeschouwers. Na afloop daarvan verlieten zij de kerk, en gingen naar de woning van den *Predikant*, bewesten de kerk. Eenigen tijd later gingen allen wêer naar hun woningen terug.

De *Sultan* van *Madoerå* ontving de bezoeken van veel Heeren, die hem kwamen gelukwenschen. Een of twee van hen bleven 's avonds bij hem eten. Zoolang de *Sultan* te *Soeråbåjå* vertoefde, kwamen er 's morgens en 's avonds veel Heeren een bezoek bij hem brengen, en sommigen bleven dan meteen eten. Ook gaf de *Sultan* een partij en inviteerde den *Resident*, den *Sultan* van *Soemĕnĕp* en veel Heeren en Dames op een gastmaal. Ook de *Boepati's*, de *Patih* en de *Djĕksâ* werden genoodigd. Al de genoodigde Heeren en Dames kwamen om 7 uur, zoodat het huis van den *Kolonel* te klein werd. De *Sultan* van *Soemĕnĕp* kon wegens ongesteldheid niet komen, maar zijn zoons waren aanwezig. Er werd met zeer veel opgewektheid gedanst en met Hollandsche en Chinesche kaarten gespeeld. De Heeren en Dames waren uiterst vrolijk en hadden volop genoegen. 's Morgens om 4 uur ging de partij uiteen. Hierdoor werd de goede verstandhouding tusschen den *Sultan* en het Gouvernement nog weêr meer bevestigd. Maandag morgen om 2 uur keerde de *Sultan* weêr naar *Madoerå* terug, en om half twaalf kwam hij in welstand in zijn hoofdstad aan.

De *Sultan* ging voort voor de kleeding van de officieren en onderofficieren te zorgen, en woonde alle weken de exercities bij.

Drie maanden later kwamen de Gouvernements belooningen, bestaande uit gouden en zilveren medailles voor de zoons en bloedverwanten van den vorst. Op Zaturdag den 28[en] *Djoemadilakir* 1759 (4 Dec. 1831) zat de *Sultan* in de groote *pandåpå*, in gezelschap van al zijn zoons en bloedverwanten van den *Assistent Resident* ONDAATJE en *Kapitein Kommandant*

Heggie, en werden de belooningen uitgereikt. *Pangeran Adipati Kolonel* Sĕtjå-adiningrat, *Pangeran Luitenant Kolonel* Soerjå-adiningrat en *Pangeran Majoor* Adinĕgårå ontvingen de gouden medaille. *Raden Toemĕnggoeng* Djåjå-adiningrat, *Raden Pandji Kapitein* Gåndåkoesoemå en *Raden Arjå* Djajengrånå kregen zilveren medailles. Nadat zij den *Sultan* hun eerbiedige hulde betoond, en den *Assistent Resident* en den *Kommandant* gegroet hadden, gingen zij uiteen.

Op Zondag, den 5en (beter den 6en) *Bĕsar* 1759 (6 Mei 1832) maakte de *Sultan* aan zijn familie, de *Nijåkås*, *Poenggåwås* en *Mantri's*, die bij hem vereenigd waren, bekend, dat drie van zijn zoons door *Gouverneur-Generaal* van den Bosch verheven waren tot den rang van *Pangeran*. Ngabdoel Samijoen, oud 15 jaar en 10 maanden, kreeg den titel van *Pangeran* Mankoe-adiwinåtå; Ngabdoel Chamir, van 4 jaar 9 maanden, kreeg den naam van *Pangeran* Prawirå-adinĕgårå, en Abdoel Saleman, van 4 jaar 11 maanden, dien van *Pangeran* Prawirå-adiningrat. De *Sultan* gelastte allen hen als de andere *Pangerans* met dezelfde eer te eerbiedigen uitgezonderd *Pangeran Adipati*.

Op Woensdag den 11en *Rabingoelawal* 1760 (8 Aug. 1832) ontving de 2de *Luitenant Adjudant* Lĕmboe-tĕngårå de gouden medaille van 't Gouvernement tot belooning voor zijn diensten, tijdens den oorlog in *Jogyå*, waarin hij veelmalen gewond was.

In datzelfde jaar werd *Pangeran Adipati Kolonel* Praboeningrat van *Jogyå* naar *Ambon* verbannen, omdat hij, na reeds een berisping van 't Gouvernement ontvangen te hebben, op nieuw te *Jogyå* onrust verwekte.

Op Zondag den 7en (beter den 6en) *Rabingoelakir* 1760 (2 Sept. 1832) werd een schoonzoon van den *Sultan*, met name *Raden Arjå* Praboe-adiningrat, eerste Luitenant van de kavallerie, verheven tot den rang en titel van *Raden Toemĕnggoeng* Bråtå-adinĕgårå.

Terwijl de Madoeresche troepen al meer en meer geoefend werden en de *Sultan* voortging op gezette tijden de exercities

bij te wonen, bloeide het rijk van *Madoerâ* bij voortduring. Het volk en de leden der vorstelijke familie, aanzienlijken en geringen, gevoelden zich allen gelukkig en tevreden.

Op Zaturdag den 22en *Rĕdjĕp* 1760 (15 Dec. 1832) werd *Kapitein Kommandant* HEGGIE op voorstel van den *Sultan* door 't Gouvernement aangesteld tot *Adjudant* van Zijn Hoogheid den *Sultan*. Deze gaf hem de uniform ten geschenke, en was bijzonder met hem ingenomen.

Eenigen tijd later kwamen er als belooningen van den *Koning* van *Holland* koperen medailles met het borstbeeld des Konings, bestemd voor hen, die vijf jaren lang aan den oorlog in *Jogyâ* deelgenomen hadden; maar van hen, die niet tot de Hollandsche natie behoorden, werden alleen de Officieren daarmede begiftigd.

100. De Madoerezen op een expeditie naar *Djambi*.

Eenigen tijd daarna ontving de *Sultan* een missive van het Gouvernement, waarbij *pradjoerits* gevraagd werden voor een expeditie naar *Djambi* onder *Palembang*, omdat de *Sultan* van *Djambi* zich tegen het Gouvernement verzette. Z. H. de *Sultan* gaf dadelijk aan zijn zoon *Pangeran Adipati Kolonel* SĔTJÂ-ADININGRAT de noodige bevelen, en deze gelastte zijn broeder *Pangeran Luitenant Kolonel* ATMÂDJÂ-ADININGRAT om 2 kompagniën infanterie bijeen te brengen. Het duurde niet lang, of 2 kompagniën stonden gereed. *Pangeran Majoor* ADINĔGÂRÂ was hun aanvoerder. De eerste *Kapitein* was *Raden Pandji* TJÂKRÂWINÂTÂ, en de tweede was *Raden* TJÂKRÂDIPOERÂ; de *Luitenants* waren: SINGÂPÂTRÂ, *Raden* TJÂKRÂKOESOEMÂ, *Raden* SOERENGRÂNÂ en *Raden* GÂNDÂKOESOEMÂ. Allen te zamen met de Officieren en Onderofficieren waren zij 301 man sterk. *Pangeran Adipati* gaf zijn vader den *Sultan* kennis daarvan, en deze berigtte nu aan *Assistent-Resident* ONDAATJE, dat de troepen gereed stonden.

Op Maandag den 11en (beter den 12en) *Rabingoelawal* 1761

(27 Julij 1833) vertrokken zij van de hoofdplaats van *Madoerå*, en staken (de straat) over van *Kamal* naar *Soeråbåjå*. De *Sultan* ging derwaarts met hen mede.

Op Zaturdag den 24^{en} *Rabingoelawal* (10 Augustus 1833) vertrokken zij met een schip, tegelijk met *Majoor* KOLFF, en keerde de *Sultan* weêr naar *Madoerå* terug.

Woensdag avond den 6^{en} (beter den 5^{en}) *Rabingoelakir* (21 Augustus 1833) kwamen zij te *Palembang*, en ontmoetten (*Luitenant*) *Kolonel* MICHIELS en *Resident* PRAETORIUS van *Palembang*.

Vrijdag den 22^{en} (beter den 21^{en}) van die maand (6 September 1833) vertrok *Pangeran Majoor* ADIWINÅTÅ met zijn *pradjoerits* van *Palembang* om naar *Djambi* te gaan. Zij maakten de reis in booten.

Dingsdag den 3^{en} *Djoemadilawal* (17 September 1833) troffen zij (*Luitenant*) *Kolonel* MICHIELS en *Assistent-Resident* ANDRIESSE in de *benteng* van *Soerålangoen*.

Zaturdag den 7^{en} (21 September) vertrok (*Luitenant*) *Kolonel* MICHIELS met *Pangeran Majoor* ADIWINÅTÅ van die *benteng* naar *Djambi*.

Maandag den 9^{en} (23 September 1833) kwamen zij bij het dorp *Toelang*, in 't landschap *Limoen*, onder *Djambi*. Zij troffen daar vijanden aan, en werden met hen slaags, maar niet lang daarna vlugtten deze naar hun sterkte, die op een hoogte gelegen was. De Hollanders vervolgden hen, en kwamen op nieuw in gevecht, doch kort daarop gingen de vijanden andermaal op de vlugt. De Hollandsche troepen sloegen toen hun bivak op aan den voet van den berg *Limoen*. Den volgenden morgen kwamen de vijanden terug om te strijden, maar na een gevecht van ongeveer één uur, vlugtten zij allen. De Hollanders vervolgden hen wel twee posten ver, en toen gingen de *Djambi*nezen in hun *benteng*. Daarop ontstond er weêr een gevecht, doch kort daarna vlugtten de vijanden. De Hollanders keerden nu naar hun *bivak* terug, en voerden een aanzienlijken buit met zich mede.

Op den daarop volgenden Woensdag trokken de Hollanders weêr naar het dorp *Soerâlangoen* terug.

Op Donderdag den 2en *Rĕdjĕp* (14 Nov. 1833) vertrok *Luitenant-Kolonel* MICHIELS met eenige officieren, *Assistent-Resident* ANDRIESSE en *Pangeran Majoor* ADINĔGÅRÅ van *Soerâlangoen* met het voornemen om den *Sultan* van *Djambi* in het dorp *Singâbaōng* te ontmoeten. Nadat zij daar om 10 uur gearriveerd waren, kwam de *Sultan* van *Djambi*. Zij gingen elkander te gemoet, en gaven elkander na wederzijdsche groeten de hand. Allen namen daarop naar hun rang op stoelen plaats. Zij spraken toen een tijd lang met elkander, en wisselden een contract, dat zij onderteekenden; toen gingen zij uiteen.

Op Vrijdag den 15en *Roewah* (27 December 1833) vertrokken *Pangeran Majoor* ADINĔGÅRÅ en al zijn *pradjoerits* tegelijk met *Luitenant Adjudant* BERNARDT van *Palembang* om naar *Madoerâ* terug te keeren. Donderdag den 26en (beter den 28en) *Roewah* 1761 (10 Jan. 1834) kwamen allen in welstand op *Madoerâ* aan.

Te *Soetjâ* aan wal gaande, kwamen *Pangeran Majoor* SOERÂ-ADININGRAT en *Pangeran Luitenant Kolonel* SOERJÂ-ADININGRAT hun te gemoet. Toen *Pangeran Majoor* ADINĔGÅRÅ bij zijn vader kwam, was deze hoogst dankbaar jegens den Allerhoogste. *Luitenant Adjudant* BERNARDT bood ook zijn groete aan, en wenschte den *Sultan* veel geluk (met den goeden afloop). Z. H. de *Sultan* bedankte hem, en gaf hem een *kris* van Balineesch maaksel met een gouden schuifbeugel en een bandelier van goud galon ten geschenke. Zeer dankbaar voor dat cadeau, nam hij na eenige dagen afscheid, en vertrok met eerbewijzen van den *Sultan*.

DE KAART VAN TJIËLA OF TIMBANGANTĔN,

DOOR

K. F. HOLLE.

In het jaar 1858 ontdekte de kontroleur J. C. Lammers van Toorenburg, (sedert overleden) met behulp van den *Hoofdpanghoeloe* van *Limbangan*, *Raden hadji* Moehamad Moesa, in de kampong *Tjiëla*, district *Panembong*, eenige oudheden, waaronder een kaart op inlandsch katoen (boweh).

De toenmalige Resident der *Preanger*, Jhr. Mr. van der Wijck zond een copij dier kaart met een nota van den Heer Lammers en een nota van den *Regent* van *Bandoeng* aan het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, dat van die copij een facsimile op kleinere schaal liet maken, hetwelk hierachter den lezers van dit tijdschrift wordt aangeboden.

De heer Netscher trachtte uit die nota's een stuk zamen te stellen voor het tijdschrift, doch stuitte, wat het historisch gedeelte betreft, op zooveel tegenstrijdigheden en duisterheid, dat besloten werd de stukken in mijne handen te stellen, om ter plaatse meer inlichtingen in te winnen.

Ook ik toog aan 't werk en hoewel niet geheel zonder succes, — want ik vond eenige babads of brokken er van, waarin iets omtrent de zaak voorkomt, — toch was dit niet van dien aard, dat ik met een gerust geweten mij kon neêrzetten tot het schrijven van een historisch opstel.

Ik raakte zelfs eenigzins van den wal in de sloot, want

instede dat meerdere bronnen meer zekerheid gaven, had juist het tegenovergestelde plaats en kreeg ik naar mate meer lichten kwamen minder licht.

En geen wonder; want wie de groote ligtvaardigheid kent, waarmede inlandsche historieschrijvers met de historie van hun land omspringen, zal even als ik meermalen hebben ondervonden, dat zij zich in de eerste plaats niet om tijd bekommeren, en soms met het meeste gemak eeuwen overspringen, om aan de zaak, die hun ter harte gaat, een mouw aan te passen.

Zoo heb ik geslachtslijsten gezien van nog levende regenten, waarvan er b. v. een slechts 11 geslachten van Noach af is; van een ander, die Bathara Wisnoe onder zijn voorvaders heeft en dergelijke.

Hoe meer men dus van die babads doorsnuffelt, hoe huiveriger men wordt een letter op papier te zetten.

Het Mohammedanisme heeft hier groote schuld aan, want dat er vroeger geschiedkundige aanteekeningen bestonden, bleek mij o. a. uit een oud soendaasch geschrift op lontar, dat ongelukkig deerlijk geschonden is. In den eersten geloofsijver moest alles wat boedhaasch was of er naar leek eraan gelooven, en wat er nog overbleef viel soms in verkeerde handen of verging, zooals o. a. de verzameling van Raffles, die schipbreuk leed en waaronder, naar ik vrij zeker meen te weten, ook oudsoendasche handschriften, afkomstig uit Galoeh.

Het vorenstaande is dan ook de reden, dat ik tot nog toe aan de mij opgedragen taak niet voldeed, en ware er niet aandrang van de zijde der redactie van dit tijdschrift, ik zou gaarne nog wat willen wachten met het schrijven van een historische toelichting bij de kaart. Deze is op zichzelve echter merkwaardig genoeg, weshalve ik het verlangen der redactie niet onbillijk vind, om in allen gevalle maar eerst de kaart met een korte toelichting in 't licht te geven.

Allereerst doe ik daartoe dienen de inleiding door den Heer Netscher opgesteld en luidende als volgt:

„Om de kampong *Tjiëla* te bereiken volgt men den rijweg van *Garoet* naar *Tjikadjang* in eene zuid-oostelijke rigting tot op een afstand van 7 palen; vervolgens wendt men zich zuidwaarts van den weg, waar langs het kleine meer *Tjigèmbor* en, den voet eens heuvels volgende, een voetpad van ongeveer 1 paal lengte naar de kampong leidt.

De omstreken zijn niet of weinig bevolkt ([1]). De kampong telt slechts een 12 of 15 tal huizen, die evenwijdig tegenover elkander zijn geplaatst. Al dadelijk bij het binnentreden valt eene woning aan de westzijde in het oog, die zich van de andere huizen onderscheidt door hare omheining van pluimriet en van eene bruin roode plant, de handjoewang of drakenbloedrotan, waarmede gewoonlijk heilige plaatsen en voorname graven worden afgesloten. Een met alang-alang bedekte voorpoort, de opgehoogde aarde, die de woning twee treden boven den grond verheft, geven haar met betrekking tot de andere woningen een vrij aanzienlijk voorkomen.

Zij is overigens op bamboezen steilen gebouwd en met alang-alang gedekt, en draagt geen kenmerken van groote oudheid.

De lengte is 24 en de breedte 16 voeten. Nji Agĕm, de bewoonster van het huis, leeft daar met hare kinderen en kindskinderen en staat in hoog aanzien bij de overige ingezetenen; zoo zelfs, dat zij voor haar en haar huisgezin zorgen, de woning kosteloos herstellen en het erf schoonhouden, want zij is eene *koentjen* (bewaarster van vereerde poesakas); niet zelden

---

([1]) Zoo sprak men in 1858. Sedert is evenwel de theeonderneming Waspada vlak bij de kampong Tjiëla ontstaan, en dat, gepaard aan de reorganisatie van het Preangerstelsel, dat der bevolking wat meer tijd voor eigen landbouw liet, heeft een heel anderen toestand doen geboren worden.

De vroeger woeste streken zijn nu allen bebouwd, hetzij met inlandsche landbouwgewassen, hetzij met koffij, waaronder een massa soekahati-koffij.

Nieuwe kampongs zijn ontstaan, oude uitgebreid of verbeterd en op goede kampongwegen ontmoet men thans de bont gekleede inlanders, waarvan vroeger het vrouwelijk gedeelte erg gedecolteerd was (Preangerstelsel), doch wier roode, paarsche, groene of andere bont gekleurde korte baatjes (salontreng) thans vrolijk afsteken tegen het omgevend groen; terwijl zij het landschap vrolijkheid bijzetten als ze kakelende, lachende of zingende van het werk huiswaarts keeren.

brengt de bevolking deze hare offers. Treedt men de woning binnen dan ontwaart men een rijkdom van huisraad.

Een afgescheiden zoldering, de helft van het huis beslaande, dient tot berging van levensmiddelen, en daaronder is een door gordijnen en bamboezen wanden afgeschut slaapvertrek. Alles getuigt van de zindelijkheid, die de *Soendanees* steeds in huis in acht neemt. Veel bijzonders heeft het omschrevene niet; de inrigting is die der meeste *Preanger*huizen. Iets anders is het dat de nieuwsgierigheid tot zich trekt; het is een stelling op den achtergrond tegen de westelijke bamboezen wand geplaatst, waarop staan eene groote kist en twee karpeks (eene soort van dozen), de nalatenschap bevattende van de voorouders der bewoonsters van Lawas Djaja, een, vele eeuwen geleden, geregeerd hebbende dalĕm van het rijk *Timbangantĕn*, thans een district in het regentschap *Bandoeng*, en van vele andere vroegere vorsten.

Kleedingstukken, krissen, een klein metalen kanon of slangenstukje, eene wimpel, alles zorgvuldig in de karpeks geborgen, strekken als voornaamste bewijzen van de echtheid van het mede bewaard wordende oude geschrift.

Afgescheiden van die twee karpeks staat op eene afzonderlijke plaats der stelling de kist, welke het door de ingezetenen meest vereerde erfstuk bevat. Het is de alle kenteekenen van oudheid dragende, op grof linnen geteekende kaart, die juist op een derde der ware grootte hiernevens wordt weder gegeven. Dit stuk wordt zoo vereerd, dat op den avond voor vrijdag, wanneer de *koentjen* het ontrolt om door de bevolking bezigtigd te worden, terwijl een komfoor met wierook daaronder wordt aangestoken, onder het prevelen van een Arabisch gebed, dat zij alleen mag bidden en dat zij telkens herhaalt, deze rondom het huis blijft, en een ieder met gretigheid de klanken des gebeds opvangt, hoewel het voor hem onverstaanbaar is, en met stommen eerbied het vereerde kleed aanschouwt, dat hem even duister is. De gedachte echter, dat het hunne voormalige vorsten waren, die het bezaten, en het zelfs door eenen magti-

gen dalĕm werd vervaardigd, laat hen in die aanbiddende stemming. Vroeger hadden inlanders, van het bestaan dier oudheden bewust, zelfs voorname hoofden, zulk een vrees en ontzag om de woning der *koentjen* te betreden, dewijl de ingezetenen van *Tjiëla* en NJI AGĔM zelve hen met zware ziekten, geldelijke verliezen, vreeselijke ongelukken, ontslag enz. bedreigden, dat zij hunne nieuwsgierigheid om de hooggevierde poesakas te bezigtigen, hoe groot die ook was, evenwel beteugelden.

Welligt was die vreesinboezeming eene list, opdat vooral de hoofden met hunne oudheden onbekend zouden blijven, daar zij, in het tegenovergesteld geval ligt gezind zouden hebben kunnen zijn, het een of ander mede te nemen.

Eerst onlangs toen de hoofdpanghoeloe van *Limbangan*, een niet bijgeloovig en verlicht inlander, met den Heer LAMMERS de woning en poesakas bezocht, zijn eenige hoofden vrijmoedig genoeg geweest om met hen het huis binnen te treden; echter niet zonder aarzeling en zekere vreesachtigheid, die de bewoonster en de inwoners vrijwaren voor aanvallen op den inhoud der kisten.

De reden, waarom het bestaan dier oudheden zoo lang is onbekend gebleven, vindt zijn oorsprong in de alom verspreide vrees en de afgezonderde ligging der kampong. Naar het zeggen van eenige personen moet, in vroegeren tijd, een Duitsch geleerde reeds de kaart en de overige zaken hebben bezigtigd. Eene algemeene bekendheid is aan dat onderzoek niet gegeven, en na zijn vertrek van *Java* is de zaak niet meer aangeroerd.

Toen ik, schrijft de Heer LAMMERS, bij mijn bezoek in de kampong door goede woorden en het ontzag, dat de hoofdpanghoeloe der *Nji* en den inwoners inboezemde, hen had overgehaald ons te vergunnen het heiligdom binnen te treden, en wij navraag deden naar het bestaan van oorspronkelijke *Soendasche* stukken, werd ons met veel deftigheid „het geschrift" genoemd. Het was de kaart, die niemand begreep. Door de belofte van teruggave kwamen wij zelfs zoo ver, van haar voor eenige dagen te mogen medenemen, waarvan wij gebruik maakten om er twee kopijen van te maken, zoo trouw mogelijk in letterschrift en teekening gevolgd.

De kaart stelt voor een groot gedeelte der eigenlijke Soendalanden en voornamelijk het daarop afgebakend rijkje Timbangantĕn."

Tot zoo ver de inleiding. — Ik voeg daarbij nog het volgende:

Dat rijkje was een van de velen, waarin, na den val van PADJADJARAN en later met het verval van MATARAM, de Soenda-landen vervielen, en nu schrikke men niet van *Soenan* Lawas Djaja, want het getal soenans en panĕmbahans was legio en er behoefde in den tijd, toen geen oppervorst krachtig de teugels van het bewind in handen hield, weinig toe, om in naaste omgeving tot heel wat aanzien te komen.

Zoo is er b. v. een heilig graf in de buurt van *Tjipitjoeng* van zekeren dalĕm Rakejan, die niets meer was dan een patinggi.

Doch ik keer tot de kaart terug.

Zij bevat het westelijk gedeelte van *Java* tot aan *Cheribon* ten noorden en de Sĕgara-anakan ten zuiden, dus grootendeels de Soenda-landen.

Al is ze wanstaltig geteekend en zonder proportie, den maker kan een goede dosis kennis van het land niet worden ontzegd. Verscheidene, werkelijk bestaande riviertjes aan de zuidkust zal men b. v. te vergeefs zoeken op de nieuwe kaarten.

Het hoofddoel der kaart was blijkbaar een kaart van het gebied van *Timbangantĕn*, en schijnt de ontwerper blijkbaar met een beetje esprit de clocher te zijn bezield geweest, en het gewest zijner inwoning door een vergrootglas te hebben aanschouwd, wat trouwens ook met ons Europeërs nog niet geheel en al uit de mode is, als wij over *ons* land spreken of van *zijn* helden en daden.

Trouwens dat heeft zijn goede zij, want wie zichzelve minacht wordt geminacht. Als die hoogachting maar niet ontaardt in zelfverblinding of het insluimeren op de daden van het voorgeslacht.

Of wel de maker heeft „den Soenan willen lekker maken" en daarom Timbangantĕn met eenige emphase geteekend; want buiten proportie groot is het, en hoop ik later beter te slagen om

een schetskaart van goede proporties te leveren, waarin ik, ofschoon ik er moeite voor deed, nog niet mogt slagen.

Lawas djaja dan, of een zijner opvolgers, wilde een kaart van zijn gebied hebben en dit pleit voor iemand uit dien tijd.

Mohammedaan was hij, dat blijkt niet alleen uit het opschrift, in vrij slecht javaansch, dat eindigt met de ongelukkige tijdsbepaling van Vrijdag den 14den der maand Moeharam, het jaar Alip, maar ook uit de bij de kaart bewaarde wimpel, waarop het dubbele zwaard (dzoel fakar) is afgebeeld.

In allen gevalle is de kaart eene kleine 300 jaar oud, hetgeen de waarde ervan wel eenigzins verhoogt.

Behalve de kaart bevinden zich in het heilige huisje te *Tjiëla*: een geelkoperen kanonnetje, 4 krissen, het ijzer van eene lans, eenige instrumenten om papier uit de saëbast te kloppen en een oud leelijk baatje, alsmede de boven genoemde wimpel, die welligt bij de bekeering van het toen nog Siwa-Boedhistisch volk heeft dienst gedaan.

Het opschrift op de kaart (No. I) luidt als volgt:

Dit is de opgave van den vorst te Timbangantĕn Soesoenan Tjantajan, maar het is de nalatenschap van Maharadja Toenggal, genaamd Maradja Soekma; de schoonzoon van Ratoe Toenggal was genaamd Toewinis. Toen gemeten werd was hij reeds 300 jaar oud ([1]). Soenan Lawas Djaja sprak: eerst ([2]) was ik genaamd Was Djaja Tjatjandaran. Deze verdeelde daarop het land;

Ini Massallah, ratoe ing Timbangantĕn Soesoenan Tja(n)tajan nanging poeniki tilar ratoe Toenggal nama Maradja Soekma, Maratoewane ratoe Toenggal nama Toewinis, kala oekoer oemoer woes tigang ngatoes tahoen. Ngandika Soesoenan Lawas Djaja *kitah* (kita?) moelane aran Was Djaja Tjatjandaran. Poenika noentĕn andoem siti dadi tĕloe poe(n)tjĕl tĕloe doem.

([1]) Een krasse vent. Welligt was het vroeger met de menschen evenzoo gesteld als met de gebouwen. Die van den tegenwoordigen tijd houden het niet zoo lang uit.

([2]) Ik geloof dat we hier niet met het Javaansche moela te doen hebben.

het werd verdeeld in 3 stukken (en?) 3 deelen. Toen de verdeeling plaats vond was het Vrijdag dus 14 der maand Moeharam van het jaar Alip.

Kala adoem tjatjangkok dina djoemaäh tanggal patbělas sasi Moharam tahoen Alip.

En verder opschrift No. IV.

Dit hier is de opgave van de volkstelling te Timbangantěn:

Poenika tjatjahan tjatjangkok isining Timbangantěn.

Daarop worden 78 kampongs opgenoemd, welke allen heden ten dage nog bestaan.

In een geschrift, dat ik van den Regent van Soekapoera ter inzage kreeg, en gedateerd 1770 van onze jaartelling, vind ik ook onzen Lawas Djaja genoemd en achteraan een opgave van dezelfde kampongs bijna in dezelfde volgorde.

Volgens dat geschrift, hetwelk ik later wil behandelen als ik nog wat beter beslagen ten ijs kan komen, wordt ook gesproken van een splitsing van Timbangantěn in 2 deelen, met de Tjimanoek tot scheiding, welk eene deel thans o. a. het district Panembong uitmaakt, en de andere helft het tegenwoordige district Timbangantěn of wel daarin gelegen is.

De kaart bevat verder de merkwaardigheid, dat zij tusschen de Tjihaliwoeng en Tjisadane aanwijst het rijk of de stad (nagara) Padjadjaran en daar naast de Lawang hadji of vorstenpoort, op Buitenzorg gemakkelijk te vinden. De plaats waar Batavia staat, komt nog onder zijn ouden naam Noesa Klapa voor.

Wijders wordt de Pangerango genoemd Pangrango (vergelijke rangoe, broos) en Indramajoe Drěmajoe, denkelijk een verkorting van Děrma of darma (ꦢꦂꦩ) Ajoe (de pligt van het goede of der deugd).

De heiligheid van Tjiëla is thans heel wat gedaald en dat de *Koentjen* bij een erge ziekte mijne hulp kwam inroepen om obat, heeft haar praktijk niet weinig geschaad.

Tjiëla is thans even toegankelijk als Tjiboeroej, waar kort-

geleden, sedert menschengeheugenis voor het eerst, een regent van Limbangan, alsmede een wadana van het district een voet zetten, terwijl kort daarop de Resident de kampong bezocht.

Men brandt daar zelfs petroleum, welke nieuwigheid echter niet zonder schokken bleef; want een blik met die olie ontplofte, legde p. m. 30 huizen in de asch en kostte 5 menschen het leven.

In een woord de heiligheid is voor een groot deel verdwenen, en is ook hier weer bevestigd het spreekwoord: Sic transit gloria mundi.

Als nu de lezer maar met deze korte introductie der kaart tevreden is!

Waspada, 2 Aug. 1876.

DE PLAATSNAAM SINGAPARNA,

DOOR

K. F. HOLLE.

Onder de stukken betreffende Timbangantĕn, welke ik reeds verzamelde, komt er een voor, dat ik hieronder doe volgen, ofschoon het uit veel lateren tijd dateert dan de kaart en de soenans reeds tot dipatis waren afgedaald.

Het is de copij van een koperen plaat, gevonden in de kampong Naga, op de grens van Singaparna in het Mangoenredjasche gelegen, waar ze als kaboejoetan nog eenigzins in eere wordt gehouden. De kaboejoetan moet nog kaboejoetan Radja heeten.

Er blijkt uit hoe gek het soms met plaatsnamen toegaat en hoe moeijelijk het dikwerf is, zonder historische toelichting, de beteekenis van den naam uit te maken.

Reeds menigmaal hoorde ik vragen: hoe komt men toch in de afdeeling Tasikmalaja aan een *leeuwenplaats?* (Singaparna, dat men als een verbastering van Singhapĕrnah aanzag), en moeijelijk zou er een juist antwoord te geven zijn, wanneer niet de onderwerpelijke plaat ons uit den nood hielp. De *leeuwen* verdwijnen hier even zoo, als die van zekere vrijhaven in de buurt van Riouw (Singapoera, eigenlijk Singgapoera, aanlegplaats) en hebben wij in deze slechts te doen met een ouden Soendanees, genaamd Singaprana, die door den dipati van Timbangantĕn aan de zorg van een hoofd werd aanbevolen en wiens eigennaam, met omzetting van den medeklinker *r*, later een plaatsnaam werd.

De piagĕm, waarbij dit feit geconstateerd wordt, luidt:

Dit is een piagĕm, afgeschreven van een vroegeren, waarvan de plaat beschadigd is. De inhoud is: Dit is een piagĕm van den dipati van Timbangantĕn, gegeven aan oom Singaprana. Oom Singaprana plaats ik op zijn land Radja Ki . . . Wangsa di Krija. Gij moet voor hem zorgen, want het is uw eigen oude, voor alles moet gij zorgen; — en wel ten eerste: dat niemand (hem) vernedere; ten tweede: dat niemand hem ongelukkig make; ten derde: dat niemand met hem twiste.

Laat dit vooral uw streven zijn, dat niemand anders den neus in zijn zaken steke, dit zou ongeluk aanbrengen.

Als iemand dit (bevelschrift) wil overtreden, moet hij bedwongen? worden; gij moet hem straffen en zijn kris afnemen en wegbrengen.

Laat uw volk te Radja dit mijn bevelschrift goed in acht nemen, zoo als het in den piagĕm staat. Geschreven op Vrijdag den 8sten der maand Sawal in het jaar alip.

De piagĕm werd overgeschreven op Vrijdag den 24sten der

Pangĕt soerat piagĕm toeroenan saking piagĕm kang dingin[r] dening sampoen roeksak papanipoen. Wondening oenine: Pengĕt soerat piagĕm isoen dipati Timbangantĕn kagadoeh dene paman Singaprana, paman Singaprana soen ĕnggonaken ing boemine ing Radja....Ki...Wangsa di Krija Sira raksanĕn ponta wongatoewa Sira dewek saoendakara, Sira roemaksa, kalajan sapisanne bok aña kang ngadjanani kapindone bok ana kang mitĕnahi, kang ping tĕloene bok ana kang ngadonani.

Ikoe ta Sira den ijatna adja aweh den amboeng dening wong lijan ikoe sangare pitĕnah, jen si ana arĕpa ngambah koedoe amaksa, sira tĕrapĕna poeloengganna kĕrise katoer maring ngisoen, ikoe ta rajat Sira wong Radja, den pada ngestokĕna ing oendang isoen kang moeni ing soerat piagĕm. Kala noelis ing dina Djoemaäh tanggal ping woloe woelan Sawal ing tahoen Alip.

Kala noeroen piagĕm ing dina Djoemaäh tanggal patlikoer woelan Djoemadilawal ing tahoen Alip ing tahoen 1203 titi toelis Bagoes Djaja.

maand Djoemadilawal van het
jaar alip (of) het jaar 1203.
Bagoes Djaja.

Zoo luidt de in Soendaasch-Javaansch (basa djawarè=djawa sawarè) geschreven piagĕm, en ik zeg met Bagoes Djaja, titi toelis.

Waspada, 14/8.

NOTA

BETREFFENDE DEN EKONOMISCHEN TOESTAND VAN HET RIJK

BANGLI,

EILAND BALI,

DOOR

F. A. LIEFRINCK.

Aspirant Kontroleur bij het Binnenlandsch Bestuur op Java en Madura.

Ten einde eenig inzicht te krijgen in den ekonomischen toestand van een land, komt het mij noodig voor na te gaan: in de eerste plaats, welke werkkrachten in dat rijk aanwezig zijn en in hoeverre de bevolking over haren arbeid vrijelijk beschikt, dan wel dien moet aanwenden in het belang van den staat of van de bestuurders van het land; in de tweede plaats welke gegevens voor welvaart de natuur, te hulp gekomen door de hand der menschen, aanbiedt, in hoeverre de bevolking er in geslaagd is daarvan partij te trekken en in welke opzichten zij bij het vervullen dier taak wordt te hulp gekomen of bemoeielijkt door het bestuur.

Het eerste onderwerp zal ik trachten te behandelen onder de hoofden: *a.* bevolking, waarbij tevens in het kort kan nagegaan worden op welke wijze het rijk bestuurd wordt, *b.* heerendiensten, *c.* slavernij en pandelingschap. Het tweede onder de hoofden: *a.* landbouw en veeteelt, *b.* nijverheid, *c.* handel.

Bevolking.

Het zuidelijk gedeelte van Bangli is vrij dicht, het midden

en het noorden daarentegen vrij schaars bevolkt. Het getal rijksheerendienstplichtigen (pĕngajah's) werd mij opgegeven 5000 te bedragen; indien dit getal juist is, dan kan men bij benadering het geheele cijfer der Heidensche bevolking op 30.000 zielen schatten.

Mahomedanen vindt men in Bangli in het geheel niet en slechts een twaalftal Chineezen is in dat rijk blijvend gevestigd.

In den tijd van den koffieoogst hebben deze gewoonlijk nog 15 à 20 hunner landgenooten tijdelijk in dienst.

Buiten dit gering aantal handeldrijvende Chineezen (allen Singké's, die dus ook hier hunnen roem als pioniers van den handel handhaven), houden geene vreemdelingen in Bangli verblijf.

Alvorens na te gaan welke diensten door den vorst van de bevolking gevorderd worden, zal het wellicht goed zijn een' korten blik te slaan op de inrichting van het staatsbestuur.

De in het vorige jaar overleden vorst liet bij zijn' dood zeven wettige zonen na, die allen reeds den mannelijken leeftijd bereikt hadden.

De vrees, dat naijver tusschen hen zou ontstaan en binnenlandsche onlusten daarvan het gevolg zouden wezen, had hem doen besluiten het rijk vóór zijn dood te verdeelen en te bepalen, dat zijn oudste zoon wel is waar in naam vorst van geheel Bangli zijn zou, doch hij slechts een gedeelte van het rijk onder zijn direct beheer zou hebben, en dat elk zijner andere zoons en zes zijner verdere bloedverwanten ook een bepaald gebied ter besturing zouden krijgen.

Alle deze personen voeren nu den titel van "anak-agoeng", heffen in hun gebied belastingen, en beschikken over leven en dood der opgezetenen.

Op enkele uitzonderingen na houden die vorstjes verblijf op de hoofdplaats en zijn dus een' min of meer aanmerkelijken afstand van hunne onderhoorigen verwijderd. Zij stellen daarom hoofden (*prabĕkĕl*) aan, die het bestuur voeren over een of meer dessa's en tevens hen op de hoogte houden van wat er in hun gebied voortvalt.

Deze *prabèkèl* hebben onder zich kleinere hoofden (*klian tèmpèk*), die door de bevolking gekozen worden. Deze laatsten regelen alle dessa-zaken en worden daarin bijgestaan door den „*pangliman*", die hen ook bij afwezen vervangt.

Verder hebben zij *djoeroe-arah's* (boodschappers) te hunner beschikking, om hunne bevelen aan de dessa-lieden over te brengen.

Geschillen tusschen de bevolking worden gewoonlijk door elken anak-agoeng in zijn eigen gebied beslecht; slaagt hij hierin echter niet, of geldt het questies tusschen personen onder bevelen van verschillende anak-agoeng's staande, dan wordt de zaak op de hoofdplaats afgedaan door de zeven broeders gezamelijk.

De bespreking van dergelijke zaken van algemeen belang heeft gewoonlijk plaats, wanneer de duisternis de vorstelijke broeders genoodzaakt heeft het hanenvechten, waarmede zij zich dagelijks op den passer bezig houden, te staken.

De oppervorst, een onbeduidend en weinig geacht persoon, met zeer beperkte vermogens, is bij die beraadslagingen gewoonlijk slechts figurant, en wanneer hij niet persoonlijk in de behandelde zaak geinteresseerd is, neemt hij steeds genoegen met alles wat zijne broeders anak-agoeng G'dé Ngoerah en anak-agoeng Tjokorda (*), die den meesten invloed hebben, goedvinden te bepalen.

Bij de behandeling dier zaken behooren de vorsten zich te gedragen naar den inhoud der peswara's, dat zijn de op schrift gebrachte besluiten van den „sang mawa boemi" (landsheer).

Meermalen echter ontstaan daarbij moeielijkheden, daar elke vorst voor de belangen zijner eigene onderhoorigen opkomt. In sommige gevallen wordt de zaak dan gebracht voor den priesterraad of raad van Kerta's, die advies uitbrengt volgens de wetboeken.

(*) Ngoerah en Tjokorda zijn eigenlijk alleen vorstelijke titels; de beide hierbedoelde personen hebben echter van hunne jeugd af aan geene andere namen gedragen.

De zaak komt dan weer voor de vorsten, die vervolgens uitspraak doen, gewoonlijk in overeenstemming met dat advies.

Dit laatste is echter niet verplicht.

Heerendiensten.

Elke anak-agoeng beschikt in gewone gevallen over de heerendiensten zijner eigen onderhoorigen. De voornaamsten zijn:

1e *het onderhouden der vorstelijke woning*, wat vooral in den westmoesson dikwijls de diensten der bevolking vordert;

2e *het bewaken daarvan*, waarvoor dagelijks in het geheel circa 40 lieden opkomen;

3e *het onderhouden der groote wegen;* hiervoor wordt de bevolking niet dan in de hoogste noodzakelijkheid opgeroepen.

4e *het verrichten van koeliediensten*, welke meest voor rekening komen van de bewoners der hoofdplaats, daar zij in de onmiddelijke nabijheid zijn der vele aldaar gevestigde vorstjes, die elk de beschikking hebben over eene der acht wijken, waarin de kotta verdeeld is.

5e *het houden van de wacht op de plaatsen waar in- en uitvoerrechten geheven worden.*

Behalve de bovengenoemde rijksheerendiensten worden ook nog dessaheerendiensten van de pĕngajah's gevorderd, welke bestaan in het onderhouden der dorpswegen, tempels en — hanenvechtbanen.

Al deze diensten, welke uitsluitend voor rekening der leden van de laagste kaste komen, drukken niet zwaar, en gewoonlijk presteert elke heerendienstplichtige per maand niet meer dan ééne dagdienst.

Ook het *oorlogvoeren* geschied in heerendienst, daar van een vast leger natuurlijk hier geen sprake is.

Sedert tal van jaren is Bangli, als bondgenoot van Klongkong, op voet van oorlog met Gianjar. De strijd wordt wel is waar niet met veel verbittering gevoerd, daar het veten geldt tusschen de vorsten, veten waarbij de bevolking geen

belang heeft, doch desniettemin is eene voortdurende waakzaamheid aan de grens noodzakelijk. Daardoor worden dagelijks vele lieden aan hun werk onttrokken.

Wanneer een groote inval wordt beraamd of nieuwe versterkingen opgeworpen worden, mogen de heerendienstplichtigen soms weken lang niet naar hunne woningen terugkeeren.

Slavernij en pandelingschap.

In Bangli worden ook personen gevonden, die voor altijd alle aanspraak op de vruchten van hunnen arbeid verloren hebben, personen, die het onverdeeld eigendom van hunnen meester zijn.

Ongeveer twintig slaven behooren aan de in Bangli gevestigde Chineezen, die ze van den vorst gekocht hebben.

De anderen zijn allen het eigendom van den vorst, zijne broeders of verdere bloedverwanten. Het aantal dier lieden wordt geschat op circa duizend. *Slaven* worden de navolgende personen:

1e. *krijgsgevangenen, voor zooverre zij niet onmiddelijk afgemaakt worden;* soms worden deze personen verkocht, doch behalen dan eenen prijs van niet meer dan 15 à 20 gulden.

2e. *personen, die wegens eenig misdrijf des doods schuldig zijn,* doch door den vorst worden begenadigd en dan hunne boete niet kunnen betalen; vrouw en kinderen deelen in hun lot.

3e. de *vrouwen en dochters van soedra's, die overlijden zonder mannelijken nakomeling of aangenomen zoon* (sentana) *na te laten.*

Wanneer een man wenscht te trouwen met eene slavin, en de vorst geeft zijne toestemming, dan moet hij bij haar in het paleis komen wonen en wordt ook als slaaf beschouwd, tenzij hij een' behoorlijken koopprijs voor haar aan den vorst betaalt, als wanneer zij zijn eigendom wordt.

Daar alles wat een slaaf verkrijgt het eigendom is van zijn' meester, zoo spreekt het van zelf, dat als hij eene vrouw huwt, deze ook het eigendom van den vorst wordt.

De slaven moeten al het werk doen, dat hun meester hun oplegt, terwijl de slavinnen, zoolang zij jong en schoon zijn, als bijwijven worden gebruikt en later ook allerlei werk verrichten, of naar den passer gezonden worden om handel te drijven, waarvan de winsten grootendeels aan de vorsten moeten afgestaan worden.

Tijdelijk van hunne vrijheid beroofd zijn de *pandelingen*, personen, die hunne schuld niet kunnende betalen, bij den schuldeischer in dienst treden tot tijd en wijle zij aan hunne verplichtingen kunnen voldoen. Soms ook worden deze personen aan den meestbiedende afgestaan en de opbrengst aan den schuldeischer gegeven, terwijl zij dan hunne vrijheid terug kunnen bekomen door het betalen der som, waarvoor de kooper hen genomen heeft.

Landbouw.

In Bangli behooren alle gronden, zoowel de bebouwde als de onbebouwde, aan den vorst in zijne qualiteit van landsheer.

De eersten heeft hij echter in erfelijk gebruik gegeven aan zijne onderdanen, in dier voege, dat zooveel mogelijk elke rijksheerendienstplichtige een deel daarvan krijgt. De vorst heeft alleen in sommige bepaald aangewezen gevallen (waarover later) het recht, om gronden, eens door hem in bruikleen gegeven, weer terug te nemen.

In elke dessa zijn een bepaald aantal deelhebbers; sterft een hunner, dan komt zijn grond aan dengene, die hem als heerendienstplichtige vervangt, meestal zijn zoon of aangenomen zoon.

De gebruikers dezer gronden hebben het recht niet ze te verkoopen; wel mogen zij die verpanden, doch dan blijft op den verpander de verplichting rusten, om de bij zekere gelegenheden voor die gronden te leveren rijst en duiten te voldoen.

De voornaamste producten, welke in Bangli verbouwd worden, zijn:

a. rijst, die zoowel op kunstmatig besproeide, als op tegalvelden geplant wordt,

b. djagoeng,

c. ketéla,

d. gierst (*djawa*).

e. tabak,

f. suikerriet,

g. uien,

h. koffie.

Alleen in het zuidelijk gedeelte van Bangil vindt men sawahvelden; deze zijn van zeer goede kwaliteit. Ook wordt aan de bewerking door de bevolking veel zorg besteed. Men let hier op verscheidene kleinigheden, welke in Boelèlèng verwaarloosd worden. Zoo, bijv. wordt op de plaats waar het water op de sawah komt een vierkant vakje afgeschoten, om aan het zand, dat door het water wordt medegevoerd, gelegenheid te geven tot bezinken.

Ook wordt van het wieden meer werk gemaakt dan in Boelèlèng.

Behalve het in laatstgenoemd rijk daarvoor gebruikt wordend mesje (kiskis), tusschen een gespleten bamboe geklemd, dat men met onze schoffel zou kunnen vergelijken, bezigt men in Bangli daarvoor nog een ander werktuig, een soort hark met houten tanden, waardoor de grond beter losgemaakt wordt.

Indien het gewas niet door ziekte als anderzins geteisterd wordt, dan oogst men van elken bos zaadpadi 50 tot 60 even groote bossen padi.

Sedert vele jaren zijn geene nieuwe sawahs aangelegd.

De reden daarvan is niet gebrek aan beschikbaren vruchtbaren grond, doch gemis van het noodige water. Wel is waar vloeit veel water nog onbenut weg, doch daar het veelal door diepe ravijnen stroomt, zoo zou het opwerpen der vereischte dammen ontzachelijk veel materialen en arbeid kosten.

Van de sawahs wordt geene belasting betaald. Het water, dat van de bergen stroomt, wordt echter beschouwd het eigendom te zijn van den vorst; het is domein.

Op ieder nu, die een deel van dat water voor de besproeiing zijner velden gebruikt, rust de verplichting, om, als de vorst een feest geeft of vele gasten ontvangt, tot het bestrijden der onkosten bij te dragen.

De hoegrootheid dier bijdrage hangt af van de hoeveelheid water, die de landbouwer noodig heeft. Een aandeel water voldoende om bij goeden grond 300 à 400 vierkante rijnlandsche roeden te besproeien (winih atĕnah) wordt daarbij als eenheid aangenomen.

Geeft de vorst nu een verbrandingsfeest, dan moet voor elke tĕnah winih de benoodigde rijst voor ééne balé (een tafel van 16 personen) en in geld 200 kèpèngs (gelijk aan *f* 0,62[5]) geleverd worden. Bij het vieren der godenjaarfeesten (odallan), hetwelk om de zes maanden (elk van 35 dagen) geschiedt, wordt slechts de helft gevorderd, enz.

Wegens het groote aantal der in Bangli regeerende vorstjes, hebben die heffingen meermalen plaats. Eene geregelde belasting zou zeker de voorkeur verdienen, daar thans de landbouwer steeds in onzekerheid verkeert in hoeverre hij over zijnen oogst zal kunnen beschikken.

Ook rust op de gebruikers der sawahs de verplichting, om aan de hanengevechten, die eens per jaar in de vorstelijke hanenvechtbaan worden gehouden, deel te nemen.

Voor de voeding der slaven van den vorst en het dagelijksch verbruik van rijst in het paleis dient de opbrengst der zoogenaamde *sawah droewé* of *doewé*, dat zijn domein-sawahs. De vorst laat die voor zijne rekening bewerken, in dier voege, dat de opbrengst in drieën wordt verdeeld, waarvan hij twee deelen krijgt, terwijl een deel aan den bewerker ten goede komt.

De sawah's droewé vinden voornamelijk hun oorsprong in het „mandjing", dat is het recht van den vorst, om, als een soedra sterft zonder mannelijke erfgenamen na te laten, zich al diens goederen toe te eigenen.

Eveneens worden de sawahs van een' tot den dood veroordeelde ten behoeve van den vorst verbeurd verklaard.

De tegenwoordige vorst neemt echter ook andere middelen te baat, om zijne domein-sawahs uit te breiden.

Zoo, bijv. heeft hij kort na het overlijden van zijn vader van vele sawahs aan lieden uit de dessa Tampwagan (gelegen in het zuidoosten van Bangli) toebehoorende een gedeelte afgenomen en bij de sawah droewé gevoegd, onder voorwendsel dat voor die velden in verhouding tot hunne uitgestrektheid een te klein aandeel bij de heffingen betaald werd.

Dergelijke handelingen zijn in strijd met het bovenvermelde rechtsbegrip, volgens hetwelk de vorst de gronden eens door hem in bruikleen afgestaan, niet weer willekeurig geheel of gedeeltelijk mag terugnemen.

Ook is het, zegt men, eene der geliefkoosde straffen van den tegenwoordigen vorst, om, als een der hoofden zich aan eenig vergrijp heeft schuldig gemaakt, hem te straffen met verbeurdverklaring van eenige zijner ambtelijke sawahs en die bij de domein-sawahs te voegen.

De jaarlijksche opbrengst der sawah droewé wordt geschat op 4.200 pikols ontbolsterde rijst.

Als de vorst in geldverlegenheid is, gaat hij er soms toe over eenige dier sawah droewé te verkoopen, waarvan dan een lontarbrief in den behoorlijken vorm wordt opgemaakt.

Dit is de oorsprong der enkele in partikulier eigendom bezeten sawahvelden.

In het midden en het noorden van het rijk wordt de rijst alleen op tegalvelden verbouwd. Deze gronden worden dikwijls na twee jaren beplant te zijn geweest weer verlaten en andere ontgonnen; in elk geval moeten zij om de twee jaren één jaar braak liggen.

De opbrengst bedraagt niet meer dan 1/4, in de gunstigste gevallen 1/3, van die der kunstmatig besproeide velden.

In den regel worden van deze gronden door de vorsten slechts weinige of in het geheel geene heffingen gedaan, en hebben de bebouwers jaarlijks alleen eene kleine belasting te betalen aan de dessa (oepětin dessa).

Het totaal bedrag der jaarlijksche productie van rijst is moeielijk op te geven. Bangli brengt echter meer dan genoeg voort voor de behoefte der bevolking.

Djagoeng wordt veel verbouwd; soms als tweede gewas op de sawahs, grootendeels op tegalvelden.

Ook is de productie van *kètéla* aanzienlijk.

Aan de kanten der gaga's wordt soms *gierst* verbouwd, doch slechts in onbeduidende hoeveelheid.

Klapperboomen vindt men in Bangli weinig, het klimaat is te koud. De opbrengst is niet voldoende om in de behoefte der bevolking te voorzien.

Als tweede gewassen worden ook nog verbouwd: *tabak*, *koriander* (ketoembar; het wordt gebruikt als toespijs bij het vleesch), *suikerriet* en *ketimoen;* de beide eerste artikelen grootendeels, de laatste uitsluitend voor binnenlandsche consumptie.

In het noorden van Bangli, vooral in de nabijheid van het meer Batoer, legt men zich algemeen op de *uienteelt* toe. De grond is daar voor die cultuur zeer geschikt en van daar uit wordt het grootste deel van Bali, zoowel van witte als roode uien voorzien. De opbrengst per bouw bedraagt 7 tot 14 pikols, naar mate der gesteldheid van den grond.

Een vijftiental jaren geleden is de bevolking van Bangli begonnen *koffie* te planten. Het terrein is in het bergachtige Bangli uitstekend voor die cultuur geschikt. De koffiecultuur is echter bij de Balineezen nog steeds eenigzins impopulair en de winsten daarbij te behalen, welke voor den Boelèlènger zeer aanzienlijk zijn en hem over zijne godsdienstige vooroordeelen hebben doen heenstappen, zijn voor den koffieplanter in Bangli niet zoo groot, daar hij verplicht is zijne koffie aan bepaalde personen te verkoopen en dus niet zulke hooge prijzen bedingen kan.

De Banglische koffie is van zeer goede kwaliteit.

Veeteelt.

Runderen worden in vrij aanzienlijke hoeveelheid gefokt en uitgevoerd.

De *paarden* zijn schaars en klein; er wordt bij lange na niet zooveel gebruik van gemaakt voor het transport van goederen als te Boelèlèng.

Ook het aantal der *varkens* in Bangli is gering.

Nijverheid.

Gouden en *zilveren voorwerpen* worden hier zeer weinig vervaardigd, daar de bevolking te arm is om ze te koopen en het den kleinen man bovendien door de vorsten en rijksgrooten zeer kwalijk genomen zou worden, indien hij zich met een gouden kris of ander kostbaar voorwerp in het openbaar durfde vertoonen.

De 4 of 5 goudsmeden in Bangli zijn allen in dienst van de vorstjes.

IJzersmeden zijn menigvuldig; die van Taman-Bali zijn bekend voor hun degelijk werk en munten vooral uit in het vervaardigen van landbouwgereedschappen en voorwerpen voor dagelijksch gebruik.

De wapens door hen vervaardigd zijn echter van mindere qualiteit dan de Boelèlèngsche.

Ook de *timmerlieden* zijn zeer ervaren in hun werk, dat hoofdzakelijk bestaat in het vervaardigen van *balé's*. Het hout en de bamboe zijn in de bosschen zeer overvloedig; van daar dat de huizen in Bangli niet, zooals de gewoonte is op Bali, van klei, doch veelal van bamboe vervaardigd zijn. *Doelangs* (schotels met pooten, die als tafeltjes dienen en door de vrouwen op het hoofd gedragen plegen te worden), *bokors* (houten schalen voor vruchten etc.) en *hanekooien* worden in menigte vervaardigd en naar Boelèlèng uitgevoerd.

De *metselaars* van Bangli staan als goed bekend; dikwijls gaan zij naar Boelèlèng om werk te zoeken en blijven daar dan geruimen tijd.

De *tempels* in dit rijk kwamen mij voor minder schoon te zijn dan die van Boelèlèng, hetwelk echter waarschijnlijk het gevolg is van de mindere welvaart der bevolking.

Alle handwerkslieden zijn in Bangli vrijgesteld van de gewone heerendiensten.

Men beschouwe dit echter niet als eene bescherming der nijverheid door den vorst, want de buitengewone diensten, die deze lieden moeten presteeren, zijn des te talrijker.

Dikwijls toch worden zij opgeroepen naar het paleis, waar zij dan soms maanden lang aan het werk gezet worden tegen een gering of in het geheel geen loon.

Alleen wordt voedsel en ook wel eens eene geringe hoeveelheid opium aan hen verstrekt.

Door de vrouwen wordt in Bangli zeer weinig geweven.

Andere takken van nijverheid dan de bovenvermelde worden hier niet beoefend.

Arensuiker en *klapperolie* worden in geringe hoeveelheid aangemaakt. Door de binnenlandsche ligging van Bangli, is het noodig het *zout* van elders in te voeren.

Handel.

Goede communicatiemiddelen, veiligheid van goederen en zoo min mogelijk belemmering bij in- en uitvoer zijn drie zaken, welke voorzeker voor den handel van groot belang zijn.

Het is daarom wellicht niet ondienstig, alvorens de handelsartikelen te bespreken, na te gaan in hoe verre in Bangli aan deze drie vereischten voldaan wordt.

a. Communicatiemiddelen.

Bangli is in het binnenland van Bali gelegen en ringsom door andere rijkjes ingesloten, zoodat het zijne producten niet direct over zee vervoeren kan, doch ze allen over land moet brengen naar Boelèlèng of Karangasĕm. Dit geschiedt met pikoelpaarden, veelal ook door de bewoners zelven.

Zooals boven gezegd is, wordt aan de wegen niet gewerkt dan in de uiterste noodzakelijkheid. Zij loopen echter, behalve die van de hoofdplaats naar Klongkong, waar men op een traject van ± 8 mijlen 7 diepe ravijnen moet overtrekken, over

een vrij gelijkmatig hoogland, zoodat zij in alle tijden van het jaar begaanbaar zijn.

b. Veiligheid van goederen.

Deze laat minder te wenschen over dan men, de décentralisatie van het bestuur in aanmerking genomen, zou verwachten.

Diefstallen komen slechts zelden voor, en men schroomt niet het vee des nachts in groote kudden buiten te laten grazen. Ik meen dit te moeten toeschrijven aan de gestrengheid, waarmede het misdrijf van diefstal gestraft wordt.

Indien de bestolene den dief achterhaalt, dan heeft hij het recht hem onmiddelijk te dooden en wordt hij volstrekt niet gestraft, indien hij kan bewijzen dat de verslagene werkelijk bij hem gestolen heeft, waartoe het voldoende is, dat hij eenen eed aflegt.

Indien de dief niet achterhaald, doch later ontdekt wordt, dan gebeurt het meermalen, dat de bestolene met hem eene schikking treft.

Weigert de benadeelde partij echter dit te doen en wordt de zaak voor den vorst of den Raad van Kerta's gebracht, dan wordt den dief, indien hij het misdrijf over dag gepleegd heeft, eene boete opgelegd van 24,500 kèpèngs (gelijk aan *f* 76,56), is het des nachts geschied, dan wordt de boete verdubbeld. (*)

Velen zijn niet in staat deze boeten te betalen en moeten dan eene verminkende straf ondergaan, terwijl zij bij herhaling van misdrijf gekrist worden, tenzij de vorst hun vergiffenis schenkt en hen bij het getal zijner slaven voegt.

In het algemeen is dus de veiligheid van goederen vrij goed verzekerd, doch tegen de hebzucht der vorsten kan men zich moeielijk beveiligen, en personen die eenig fortuin hebben, zullen zich in den regel wel wachten daarvan iets te doen blijken.

Nog onlangs is het gebeurd, dat een Chineesche pachter,

(*) Deze boeten komen geheel overeen met die, welke in Boelèlèng op hetzelfde misdrijf gesteld zijn; de bewoners van het laatste rijk zijn echter rijker en het valt hun dus gemakkelijker ze te voldoen.

die een gedeelte der pachtpenningen (waarvan de betalingstermijn nog niet was verstreken) niet op de eerste sommatie betaalde, zich al zijne bezittingen, welker waarde veel meer bedroeg dan het verschuldigde, zag ontnemen.

c. In- en uitvoerrechten.

Deze worden niet alleen geheven aan de grenzen van het land, doch ook overal waar men uit het gebied van den eenen anak-agoeng in dat van den andere trekt. Zoo bijv. moeten personen die goederen willen transporteeren van de hoofdplaats Bangli naar Boelèlèng, vijf malen belasting betalen. Deze rechten zijn echter niet hoog; gewoonlijk bedragen ze voor een beladen paard 25 kèpèngs, een man met schoudervracht 8 kèpèngs, eene vrouw met hoofdvracht 4 kèpèngs.

Soms gaan lieden uit Boelèlèng koffie opkoopen in Gianjar of Mengoei en brengen die dan door Bangli naar hunne woonplaats.

Voor elk beladen paard wordt dan als *doorvoerrecht* 200 kèpèngs betaald.

De voordeelen, welke de vorsten van deze tollen trekken, zijn natuurlijk zeer gering en staan niet in verhouding tot den last, die zij der bevolking veroorzaken.

Een enkel voorbeeld zal voldoende zijn dit te bewijzen.

In de dessa Dahoesa is zulk een tolkantoor gevestigd. De jaarlijksche uitkeering aan den vorst bedraagt 10 à 12 gulden en daarvoor moet dag en nacht een heerendienstplichtige daar de wacht houden.

Tijdens het leven van den in het vorige jaar overleden vorst was de *groothandel* geheel in handen van één Chinees, die op de hoofdplaats gevestigd was en tegen de betaling van eene zekere som aan den vorst het monopolie had van den verkoop van *opium* en het opkoopen van *koffie* en *huiden* van de bevolking.

Toen deze vorst stierf en het rijk tusschen zijne zonen en andere bloedverwanten verdeeld werd, stelden de meesten hunner in hun eigen gebied een afzonderlijk persoon aan, die daar het uitsluitend recht had in bovengemelde artikelen han-

del te drijven, zoodat er thans tien verschillende pachters zijn. Deze verandering is echter niet in het belang der vorsten geweest, daar de pachters nu elkâar zooveel mogelijk afbreuk doen en zij op elkâars gebied trachten te smokkelen, waarvan eene daling van den pachtschat het natuurlijk gevolg is geweest.

Het voordeel, dat de vorsten te zamen van de verpachtingen trekken, bedraagt jaarlijks niet meer dan 4000 rijksdaalders.

Bovendien roepen de vorsten, als zij om het een of ander verlegen zijn, steeds de hulp van de pachters in, welke verplichte leveranties nooit betaald worden.

De pachter op de hoofdplaats rekent, dat hem dit ongeveer *f* 100 in de maand kost.

Vijftien jaren geleden werd in Bangli zeer weinig *opium* geschoven. De consumptie in een geheel jaar bedroeg in dien tijd niet meer dan 1 *of* 2 *kisten*. Toen is echter een Chinees zich in dat rijk komen vestigen, die de bewoners in die slechte gewoonte heeft aangemoedigd. Dit, gevoegd bij de langzamerhand eenigzins toegenomen welvaart der bevolking, die zich zaken van weelde niet durfde aanschaffen, deed na 8 à 9 jaren het opiumverbruik stijgen tot 18 *kisten* per jaar, terwijl tegenwoordig jaarlijks 30 *kisten* van dat heulsap in Bangli aan den man gebracht worden. De opium wordt gewoonlijk geschoven gemengd met fijngesneden sadangbladeren (*), die over Boelèlèng van Banjoewangie en Makassar ingevoerd worden.

De opium wordt door de pachters ingekocht te Boelèlèng voor *f* 1500 à *f* 1550 de kist en in het klein gesleten tegen 18 pekoe's per bol, dat is *f* 2340 de kist.

Den prijs, dien de pachter aan de bevolking voor hare *koffie* betaalt, kan hij willekeurig vaststellen, daar in zijn pachtgebied de koffie alleen aan hem mag verkocht worden.

(*) Dit noemt men "*mĕmadat mĕsadang*"; het rooken van onvermengde opium heet "*njandoe*."

Er zijn echter twee redenen, die hem nopen een' behoorlijken prijs aan de bevolking te betalen, en wel ten eerste, dat de kultuur van dat product niet verplicht is en indien hij slechts weinig betaalde de koffieplanters hunne tuinen zouden verwaarloozen, althans geene nieuwe zouden aanleggen; ten tweede dat, indien hij den prijs lager stelde dan zijne collega's, de bevolking hare koffie zou binnensmokkelen in een ander pachtgebied, wat haar niet moeielijk zou vallen. Hij regelt dus den prijs, dien hij aan de bevolking uitbetaalt, naar dien, welken hij zelf in Boelèlèng kan bedingen.

In het laatst van het vorige koffieseizoen, toen de pikol koffie te Boelèlèng met 20 à 21 rijksdaalders betaald werd, bedroeg de prijs, die door de pachters aan de bevolking werd uitgekeerd, 12 à 13 rijksdaalders.

Verleden jaar heeft de *uitvoer* van *koffie* uit Bangli 2500 à 3000 *pikols* bedragen.

Ten slotte brengen de Chineesche pachters jaarlijks 2000 *stuks huiden* te Boelèlèng aan de markt, waarvoor zij daar eenen prijs bedingen van *f* 2.50 per stuk, terwijl door hen in Bangli *f* 1.80 à *f* 1.90 betaald wordt.

De winsten der pachters, na aftrek van transportkosten, bezoldiging hunner ondergeschikten, enz. zijn niet buitensporig hoog.

Nadat de pacht onder tien personen verdeeld is geworden, levert het exploiteeren daarvan voor elk hunner niet meer dan een behoorlijk bestaan op.

De handel in andere dan de bovengemelde artikelen wordt voornamelijk door de Balineezen zelven gedreven, en is, behoudens de geringe te betalen in- en uitvoerrechten, geheel vrij en onbelast.

Rijst wordt uit het oostelijk gedeelte van Bangli naar Karangasĕm uitgevoerd, echter in mindere hoeveelheid dan vroeger, daar de binnenlandsche consumptie grooter is geworden.

Thans bedraagt de *uitvoer* nog jaarlijks ruim 3000 *pikols*.

De bergbewoners in het noordwesten van Bangli, die zich

veel met de koffie-cultuur bezighouden, koopen hunne rijst gedeeltelijk in Boelèlèng.

Djagoeng wordt jaarlijks tot eene hoeveelheid van 1200 à 1500 *pikols* ook voornamelijk naar Karangasĕm uitgevoerd.

De *uitvoer* van *uien*, die voor *f* 20 de pikol in Boelèlèng verkocht worden, is zeer aanzienlijk; het is mij echter onmogelijk geweest met eenige juistheid te weten te komen hoeveel hij bedraagt.

Jaarlijks worden door de bewoners van Bangli 500 à 600 *stuks runderen* naar Boelèlèng gedreven en daar aan Arabiesche en Chineesche kooplieden verkocht, die ze over zee verder vervoeren naar Batavia of Makassar. De prijs, dien zij op de Boelèlèngsche markt bedingen, is in de laatste tien jaren van *f* 20 à *f* 25 tot *f* 40 gestegen.

De verkoopers dier runderen keeren gewoonlijk niet met het geld naar Bangli terug, doch zetten het om in *lijnwaden*, gedeeltelijk voor eigen gebruik, gedeeltelijk om ze aan hunne landgenooten te slijten.

Ook Boelèlèngsche handelaren begeven zich soms met verschillende artikelen, voornamelijk lijnwaden, naar Bangli, om die aan de vorsten en rijksgrooten en aan den kleinen man te verkoopen.

Zij gaan liefst in den tijd van den koffieoogst, daar dan de bevolking en de vorstjes, aan welke laatsten in dezen tijd de pachtschat wordt uitbetaald, het best bij kas zijn, en de ondervinding hun geleerd heeft, dat op crediet verkoopen in Bangli eene niet aan te raden zaak is.

Het bedrag van den jaarlijkschen invoer van lijnwaden wordt geschat op *f* 30.000 à *f* 40.000.

De overige artikelen, die ingevoerd worden, zijn: *ijzer*, *gambir* en *kapas* van Boelèlèng, *klapperolie* en *zout* van Karangasĕm, *sirihkalk* van Koesamba in Klongkong.

De voornaamste artikelen van in- en uitvoer, waarvan ik de waarde ten naasten bij kan schatten, zijn dus:

Invoer:

30 kisten opium à *f* 1525 per kist	*f*	45.750
lijnwaden	〃	35.000
Totaal	*f*	80.750

Uitvoer:

3000 pikols rijst, à *f* 6.— per pikol	*f*	18.000
1200 〃 djagoeng, à *f* 5.— per pikol	〃	6.000
2750 〃 koffie, à *f* 40.— per pikol	〃	110.000
2000 stuks huiden, à *f* 2.50 per stuk	〃	5.000
600 runderen à *f* 40.— per stuk	〃	24.000
Totaal	*f*	163.000

Met het oog op deze cijfers geloof ik, dat men den *jaarlijkschen omzet* in Bangli op circa *f* 300.000 moet schatten.

Ten slotte zij het mij vergund nog eenige algemeene opmerkingen hier bij te voegen.

Dertig jaren geleden was, zooals men mij mededeelde, de Banglische bevolking, en dien tengevolge ook haar vorst, de armste van Bali.

Velen in het land waren toen niet in staat zich de eerste levensbehoeften aan te schaffen en leden honger.

Er kwam eenige verademing toen, na de derde Balische expeditie in 1849, Boelèlèng tijdelijk onder Bangli's opperheerschappij kwam; maar het was voornamelijk de vorst, die daarvan voordeel trok en wiens rijkdom, voor het verkrijgen waarvan vrij wat ongerechtigheden gepleegd zijn, van dien tijd dagteekent.

De bevolking bleef in denzelfden kommerlijken toestand.

Het is nog geen tien jaren geleden, dat slechts de vorst en eenige rijksgrooten zich de weelde konden veroorloven, alleen rijst te eten, want de bevolking moest een groot deel van haren rijstoogst buitenslands verkoopen, om zich eenige andere onontbeerlijke levensbehoeften te kunnen aanschaffen.

Rijst vermengd met eene aanzienlijke hoeveelheid kĕtéla of djagoeng was toen het eenige volksvoedsel.

De bevolking is toen echter begonnen zich toe te leggen op de koffieteelt, welke cultuur zich, vooral op aansporing der in het rijk gevestigde Chineezen, langzamerhand heeft uitgebreid, zoodat thans de slechtste tijden voor de bevolking voorbij zijn, de meesten zich goed kunnen voeden en behoorlijk kleeden, in één woord, dat tegenwoordig eene betrekkelijke mate van welvaart onder hen heerscht, niettegenstaande dat, te gelijk met de koffieteelt, ook het opiumverbruik zich heeft uitgebreid.

Bloeiend kan men den toestand van het rijk volstrekt nog niet noemen en het geld is er nog steeds zeer schaarsch. Als bewijs hiervan diene, dat terwijl den heerendienstplichtige te Boelèlèng, wiens beurt het is wachtdienst te doen op de hoofdplaats, doch niet opkomt, eene boete wordt opgelegd van 500 kèpèngs, een Banglier in dat geval niet meer dan 66 kèpèngs verbeurt. En toch komt de laatste trouwer op dan de eerste!

De welgesteldheid der Boelèlèngers is in Bangli zoozeer bekend, dat, zooals de ondergeteekende bij ondervinding weet, zoodra zij zich in laatstgenoemd rijk in eenigzins aanzienlijk aantal vertoonen, de prijzen der artikelen, die op de markt te koop worden aangeboden, onmiddelijk tot het dubbele en meer stijgen.

Er bestaat mijns inziens weinig kans, dat onder het tegenwoordig bestuur Bangli in de naaste toekomst belangrijk in bloei toe zal nemen.

De oorlog met Gianjar is oorzaak dat aan de grens voortdurende onrust heerscht, de hoofden zich daar bijna geheel onafhankelijk gedragen en dat de geheele bevolking onder zware heerendiensten gebukt gaat.

Het is niet onwaarschijnlijk, dat weldra ook binnenlandsche onlusten zullen uitbreken. Uit vertrouwbare bron toch vernam ik, dat de hierboven reeds vermelde anak-agoeng Tjokorda van plan is ontrouw te worden aan zijn' broeder, den oppervorst, en zijn' schoonbroeder, den dewa-agong van Klongkong.

Buiten hun weten heeft hij vredesonderhandelingen aangeknoopt met den vorst van Gianjar, hopende met diens hulp zijnen broeder te onttroonen en zelf het opperbestuur over geheel Bangli te verkrijgen.

Wie in den strijd, die wellicht volgen zal, overwinnaar blijft, is voor de bevolking van weinig belang. De vorst is er niet voor het volk, doch het volk voor den vorst. Wat den tegenwoordigen titularis betreft, durf ik zelfs verzekeren, dat zijne vechthanen hem meer belang inboezemen dan zijne onderdanen.

Verder is eene der oorzaken, welke den vooruitgang van het land tegenhouden deze, dat in Bangli de tweede kaste, die der Satrija's, zeer sterk vertegenwoordigd is en dat de leden daarvan het *wel* beneden zich achten, met handenarbeid zich een eerlijk bestaan te verschaffen, maar *niet* om door allerlei kleine afpersingen ten koste der bevolking te leven. Dit beneemt der bevolking den lust, om door verhoogde vlijt en inspanning wat meer te verdienen dan zij voor haar dagelijksch onderhoud noodig heeft, te meer daar de bepaling, dat de goederen van een' tot den dood veroordeelde aan den vorst vervallen, het in Bangli gevaarlijk maakt rijk te zijn. Wat het laatste betreft vinde het volgende hier nog eene plaats. Op zekeren dag wandelde ik over den passer te Bangli, waar men, zooals gewoonlijk, bezig was met hanenvechten.

Een Boelèlèngsch hoofd, dat mij vergezelde, wees mij onder de spelers een persoon aan, die als zeer rijk bekend stond en van wien men hem van verschillende zijden verzekerd had, dat hij het niet lang meer maken zou in deze wereld, daar een der broeders van den vorst een begeerig oog op zijne rijkdommen geslagen had.

Veel is er dus wat aan de verdere ontwikkeling van Bangli in den weg staat. De vereischten voor meerderen bloei zijn overigens in dat rijk wel aanwezig; dáár, meer dan in eenig ander rijk van Bali, blijven tegenwoordig uitgestrekte boschgronden en alang-alang velden beschikbaar voor dengene, die

het wil ondernemen ze te ontginnen, gronden, zooals gebleken is, uitstekend geschikt voor de koffiekultuur, en zoo ik mij niet vergis, ook voor de teelt van suikerriet.

Dat ze onbenut blijven, is zeker gedeeltelijk toe te schrijven aan de schaarschheid der bevolking, doch niet geheel, want hoe het anders te verklaren, dat in de laatste jaren circa 2000 personen naar Boelèlèng verhuisd zijn, om daar werk te zoeken als daglooners?

Boelèlèng, 21 Maart 1876.

BIJZONDERHEDEN

OVER DE

SEKAH-BEVOLKING VAN BILLITON,

DOOR

CH. M. G. A. M. ECOMA VERSTEGE.

De afkomst der Sekah-bevolking van Billiton is moeijelijk na te gaan, doch beweert men dat zij afstamt van zekeren Djoehar, voorvechter of panglima van den Inlandschen vorst van Djohor (Malakka), die wegens een vergrijp tegen zijn vorst door dezen verbannen zijnde, met zijne stam- of familieleden eerst de kusten van Linga, Siak, Riouw, Singapore en Malakka door zijne zeerooverijen onveilig maakte, en van daar verjaagd, zich naar de wateren van Banka begaf, waar hij en zijn volk zich in kleine praauwen bleven ophouden en zich erneerden met zeerooverijen of wel met visch- en tripangvangst; hierdoor wordt een gedeelte van dezen volkstam aangetroffen in de tot het eiland Banka behoorende Klabat-baai, onder het mijndistrikt Blinjoe, of te Koerouw onder het mijndistrikt Koba sorterende, alsmede op het eiland Lepar, terwijl het meerendeel zich gevestigd heeft in den Billiton-archipel.

Deze laatsten zijn verdeeld in *vijf* stammen, *Soekoe* genaamd, n. l. de Soekoe Djoeroe, Parak, Ketapang, Blantoe en Oeliem, en elke soekoe staat onder het direkt bestuur van het distriktshoofd, binnen wiens gebied zij zich ophouden.

Elke soekoe wordt daarenboven nog bestuurd door een hoofd, uit hun midden gekozen, die thans *Kapala Besaar* wordt genoemd, doch vroeger den titel voerde van *Demang*, en onder

dezen Kapala besaar staan weder mindere hoofden, als *batien* of *ketoea* (oudsten des volks), zijnde eigentlijk familiehoofden; al deze hoofden matigen zich aandeelen aan van de verdiensten der onder hen staande bevolking, hetgeen voor deze laatste zeer bezwarend is, en dit zal eerst ophouden, wanneer aan de genoemde hoofden bezoldiging wordt toegekend.

De Depatti van Billiton, de zoogenaamde Inlandsche vorst van het eiland (thans eervol ontslagen),. wordt echter als hun *opperhoofd* erkend, die hiervan dan ook gebruik maakte om in overeenstemming met de Sekahs en Djoewas de *mindere hoofden* aan te wijzen; hij genoot als servituut dat zijne vaartuigen door hen werden bemand bij gelegenheid zijner reizen of kruistogten op de zeeroovers.

Zooals hiervoren reeds is vermeld, geniet *elk* hunner hoofden eenig aandeel in de voordeelen van de tripang- of vischvangst, alsook van de verzamelde agar-agar (zeemos of wier) en andere zeeprodukten, hetwelk per huisgezin of haloean (vaartuig) op *f* 2,— per jaar geschat kan worden, en waarbij nog de aandeelen in de adat of bruidschat en andere voordeelen komen.

Gemiddeld kan de tripangvangst alleen, wanneer dezelve voordeelig is, aan een huisgezien *f* 2,— *per dag* opbrengen, doch deze vangst en het inzamelen van zeeprodukten heeft slechts plaats bij kalm weêr in den oostmoesson, terwijl in den westmoesson, als deze bronnen ophouden, door de Sekah-bevolking vaak gebrek wordt geleden, en hoewel de vrouwen zich onledig houden met den aanmaak van kadjangmatten, die ze per kodie of 20 stuks tegen *f* 2,— of meer van de hand zetten, toch verpandt of verkoopt de Sekah, gedurende den westmoesson, alles wat hij bezit en wat *niet* tot zijn bedrijf behoort, doch lost of koopt alles weêr in, als hij in verdienste komt.

De mannen benutten den westmoesson voor het repareren of vervaardigen hunner praauwen, die slechts 2 jaren zeewaardig zijn en dan vernieuwd moeten worden.

Hoewel deze vaartuigen slechts eene lengte van 24 voeten bij eene breedte van 5 voeten en eene hoogte van 3 voeten

hebben, dienen ze tot woonverblijf van hen, hunne vrouw en kinderen, terwijl men er ook kippen, honden en katten aantreft, en vaak ziet men, terwijl de man met het zeil van het vaartuig bezig is, dat de vrouw of een der kinderen het roer hanteert; zoo zwerven zij met die scherp gebouwde, zeer ranke, zeilvaardige vaartuigen tusschen de klippen en reven der eilandengroep van den Billiton-Archipel, alwaar het moeijelijk zoude zijn op hen jagt te maken, daar zij als het ware met elken steen, koraal of rots, dan wel zandbank of ondiepte bekend, niet te genaken zijn.

Dit zoogenaamde *zeevolk*, eenig in zijn soort, is verdeeld als volgt:

1°. De *Soekoe Djoeroe*, die den Islam belijden, hebben zich reeds sedert 1870 aan land in geregelde kampongs gevestigd als: eene kampong ter hoofdplaats Tandjong Pandan bevattende 438 zielen en eene kampong ter standplaatse Mangad bevattende 136 zielen, terwijl een klein deel er van zich nabij de Karimatta Eilanden (Wester Afdeeling van Borneo) met de vischvangst erneert.

2°. De Sekahs die tot het heidendom behooren, bestaan uit:

a. De *Soekoe Parak* (de voornaamste stam), sorterende onder het district Tandjong Pandan en bevattende 151 praauwen met 550 zielen, waarvan een onderdeel onder het hoofd *Ma Régab*, bestaande uit 16 praauwen met 167 zielen, zich nabij het eiland *Mendanouw*, in hetzelfde distrikt, gevestigd heeft;

b. De *Soekoe Oeliem*, eveneens sorterende onder bovenbedoelden stam en in hetzelfde distrikt, bestaande uit 60 praauwen met 295 zielen;

c. De *Soekoe Ketapang*, sorterende onder het distrikt Sidjoek, tellende 77 praauwen met 329 zielen, waarvan een onderdeel onder het hoofd Poenay, groot 54 praauwen met 212 zielen, zich in de rivier en het distrikt Boeding, als een afzonderlijke stam heeft gevestigd;

d. De *Soekoe Bakouw*, tellende 67 praauwen met 297 zielen, die zich in de rivier en ter standplaatse *Mangar*, sorterende onder het distrikt Lingang of Mangar heeft gevestigd;

e. De *Soekoe Blantoe*, waarvan een gedeelte, bestaande uit 94 praauwen met 399 zielen, zich in de baai of standplaats Dindang heeft gevestigd, terwijl het overige gedeelte, tellende 74 praauwen met 323 zielen, zich ter standplaatse Ambalong van het distrikt Blantoe ophoudt.

Wanneer een man of jongeling het voornemen heeft in het huwelijk te treden, dan zoekt hij zich onder zijne stamgenooten eene vrouw of jonge dochter uit, — daarna wordt de huwelijksgift of adat bepaald, bestaande in het betalen van 9 tot 30 realen *in geld* (een reaal is gelijk aan *f* 2,—) naar gelang der gegoedheid van den man of van de ouders des jongelings, hetzij uit eene praauw, koperwerk (de tawa-tawa, een koperen bekken of muzijkinstrument, waarop door het slaan teekens worden gegeven), rijstpotten, kleine lillas (koperen of metalen draaibassen), geweren, sabels, pieken en andere diergelijke voorwerpen; voor het geval de bruidschat *in geld* bedongen is, wordt die eerst nà het overlijden van de vrouw, of wel nà echtscheiding (hetwelk zeer zelden voorkomt wegens hunne gehechtheid), aan de ouders van de vrouw uitbetaald.

Intusschen gaat de man of jongeling, nu eens bijgestaan door zijn vader of andere familieleden, dan weder alleen naar het bosch, velt eenige tjengal njato of rissak boomen, om uit den stam planken te splijten, waarbij hoogst zelden *vier*, doch in den regel slechts *twee* planken uit eenen boom worden verkregen; 12 tot 20 planken zijn voldoende voor het vervaardigen eener praauw, en na ze met een dissel te hebben bekapt, worden deze planken tusschen wiggen of boomstammen gesteld en door vuur krom gebogen; — heeft nu de plank den behoorlijken vorm verkregen, dan worden er met een bijtelboor gaten in

gemaakt en de planken met houten pennen aan den kiel en ook onderling verbonden; daarna worden ze met spijkers aan knievormige inhouten verzekerd, doch dit geschiedde in vroegeren tijd niet, en is eerst later in zwang gekomen nadat men op Billiton bij Chinesche handelaren goedkoop spijkers kon verkrijgen.

Bij de zamenstelling dezer waarlijk primitieve, doch zeer zeewaardige vaartuigen gebruikt men dus slechts een dissel, een bijtelboor en een stuk hout of een knoest als hamer, en toch laten ze, wat konstruktie betreft, weinig te wenschen over, daar het zoowel *roei-* als *zeilvaartuigen* van zeer geringen diepgang zijn, waarmede de Sekahs ongehoorde afstanden afleggen, zelfs in stormachtig weêr.

Nadat het vaartuig op die wijze in elkander gezet is, voorziet de man hetzelve van eigen vervaardigde riemen van het zoogenaamde plawan toedak of seloemar hout, dat zeer lenig en buigzaam is, zet er een mast in van het zeer elastische bamitan hout en verbindt dezen door een want van rottan aan het vaartuig, doch slechts aan eene zijde en wel aan den kant van den wind, zoodat de mast, krom gebogen, als het ware helpt om het evenwigt te bewaren. De vrouw daarentegen vervaardigt het *zeil* van eene Pandanus soort, bekend onder den naam van benkoeang of lais, waarvan de lange bladeren eerst in de zon en daarna op het vuur gedroogd en dan met tot fijne draden gesneden rottan aan elkander worden genaaid, kunnende dit zeil slechts *drie maanden* worden benut, om na dien tijd weder door een ander te worden vervangen.

Met dit vaartuig gaat de man zeewaarts, vergezeld van zijne vrouw, met welke hij zonder den bijstand van eenen priester, doch alleen door bekendmaking aan de hoofden of oudsten gehuwd is.

Slechts voorzien van wat rijst of cassave en een paar aarden potten met drinkwater gevuld, een paar kookgereedschappen bestaande uit koperen of aarden potten, een paar steenen als fornuis en een harpoen, serampang genaamd — gaat hij zich met zijne geliefkoosde tripang- of vischvangst bezighouden.

Gewapend met den harpoen op den voorsteven van zijn vaartuig staande, terwijl zijne vrouw het scheepje bestuurt, blikt hij met zijne scherpe oogen overal rond om een visch of tripang (holothurie) op eene diepte van drie vadem te harpoeneren en zeer zelden mist zijn worp. Is het water echter door den golfslag te troebel, dan neemt hij zijne *loeboe*, een netwerk van bamboe of hout vervaardigd, den vorm van een scherpen gelijkbeenigen driehoek hebbende, 1 voet lang bij eene breedte van 7 voeten, en waarvan de eene zijde, geopend en met ballast bezwaard, met twee rottans aan het vaartuig is vastgemaakt. Deze fuik sleept, hij al zeilende in diep water, over den zandigen bodem der zee, alles medenemende wat zich aldaar mogt voordoen, doch voornamelijk om de tripang magtig te worden. Na eenigen tijd gezeild te hebben, trekt hij de fuik op, ontlast dezelve van haren inhoud en werpt haar op nieuw uit, om op en neêr zeilende dezelfde handeling te herhalen.

De tripang ontdoet hij of zijne vrouw van hare ingewanden door ze te knijpen of te persen, en na ze eenigen tijd in zoutwater te hebben gekookt, verwijdert hij de buitenhuid door wrijven met koraalbloemen en daoen pepaija, om ze, na gedroogd te zijn, aan de Chinesche handelaren te verkoopen; zooals bekend is worden de holothurien als eene lekkernij door de rijken in China gegeten, zoodat aldaar de énorme prijs van *f* 300,— en meer per picol kan worden bedongen, — de Sekah erlangt echter slechts *f* 1,— per kattie of *f* 100,— per picol.

Voorts erneert de Sekah zich met de inzameling van agar agar (zeemos of wier), dat van de koraal of den bodem der zee geplukt wordt op eene diepte van hoogstens 3 vadem of wel bij eb op ongeveer 1 à 1/2 vadem, — deze agar-agar wordt eenvoudig in zeewater en later in zoetwater uitgewasschen en na in de zon te zijn gedroogd bij de Chinesche handelaren voor *f* 5 à *f* 8.— per picol te koop gebragt.

Eveneens houdt de Sekah bevolking zich onledig met het vangen van de zeeschildpad, bekend onder den naam van

sissiek, die hetzij op de eilanden gevangen, dan wel in zee geharpoeneerd wordt — de dikke schaal brengt *f* 5 à *f* 10 per kattie op.

Is de tripang-, visch- en schildpadvangst hem ongunstig, dan vindt de Sekah een middel van bestaan, door op de eilanden naar boomen te zoeken, waarvan de bast of wortel tot verwhout kan dienen t. w. kengie, bahouw, mengkoedoe enz. en óók door het kappen van balken voor timmerhout, door op *vracht* te varen of door koeliediensten te verrigten bij het laden en lossen van Gouvernements steenkolen en tin van de Billiton Maatschappij, waarbij hij 50 centen dagloon erlangt en zeer goede diensten bewijst, vooral daar de Inlandsche bevolking, zeer lui zijnde, daartoe *niet* te bewegen is. Ook als opvarende op de kruisbooten, zou de Sekah goede diensten kunnen verrigten, maar daartoe wil hij niet overgaan, omdat hij zich niet voor zekeren tijd en een bepaalden arbeid binden, en hierin zijne *onafhankelijkheid* betoonen wil; dit is zeer te bejammeren, daar het een krachtig, werkzaam en opgewekt menschenras is, uitstekend geschikt om zoowel te land als ter zee den zwaarsten arbeid te verrichten.

Geene zorg voor de toekomst of spaarzaamheid kennende, verteren zij snel wat zij verdienen en lijden hierdoor veeltijds gebrek — zonder echter mismoedig te worden.

In het jaar 1851 mogt het aan de heeren Tuijl van Serooskerke en John Loudon, concessionarissen der Billiton onderneming, bij hun eerste bezoek gelukken, hen door het afkoopen van hunne versterkte vaartuigen en wapenen van den zeeroof af te brengen en een eerlijk middel van bestaan te doen zoeken, zoodat zij van af dat tijdstip hun zeerooversbedrijf vaarwel hebben gezegd en voortaan leefden van verdiensten op eerlijker wijze verkregen.

Terwijl de Sekahs eertijds in vijandschap leefden met de inheemsche bevolking van Billiton, door wie zij zeer gevreesd werden, is echter vooral in den laatsten tijd meerdere toenadering in het leven geroepen; ter verdere bevordering hiervan heeft

men getracht hen over te halen zich aan land te vestigen, maar de eerste poging daartoe mislukte door het uitbreken van pernicieuse koortsen. Echter bestaat bij die toenadering nog geen voorbeeld dat zij zich door huwelijk met elkander vermengen, alleen bij de Djoeroebevolking heeft dit somtijds plaats, maar ook daar zeer zelden. Daarentegen leven zij zeer eensgezind onder elkander en zijn zeer aan elkander gehecht; vooral is die band sterk tusschen man en vrouw, waarvan hieronder een voorbeeld.

Op zekeren nacht bevond zich op zee een Sekah-praauw, waarin een man met zijne vrouw benevens twee kinderen verblijf hielden; — het vaartuig lekte in hevigen graad, zoodat de vrouw, die het water uithoosde en het niet meester kon worden, ten einde raad haren slapenden echtgenoot tot bijstand wilde hebben; toen ze hem te vergeefs trachtte te wekken, ging zij er eindelijk er toe over hem door een schep water uit den slaap te doen ontwaken. De man nog slaapdronken zijnde, schopte in het donker naar zijne vrouw, die op de borst getroffen eensklaps daaraan stierf. Hoewel de begrafenis in stilte op een der eilandjes plaats greep, kreeg het bestuur toch hiervan berigt en werd bedoelde Sekah gearresteerd. Bij het verhoor erkende hij het bedoelde feit te hebben gepleegd en van af dat oogenblik besloot hij tot den hongerdood over te gaan; — op last van het bestuur werd op allerlei wijze door den cipier beproefd hem door het toedienen van zijne geliefkoosde spijzen tot eten te nopen, doch te vergeefs — hij zeide tot den cipier: „laat mij maar uithongeren en staak alle uwe pogingen om mij tot eten te brengen; ik wil bij mijne vrouw terug, want zonder haar kan ik niet leven." Waarlijk eene huwelijkstrouw zonder voorbeeld.

Hunne gehechtheid aan elkander blijkt nog ten duidelijkste bij het begraven hunner lijken, daar allen die tot eene familie behooren, in een en hetzelfde graf worden begraven.

Zeer zelden worden de Sekahs met elkander handgemeen en meest worden de geschillen beslecht door hunne hoofden of

oudsten, die zeer in aanzien bij hen staan; hebben de vrouwen met elkander twist, dan slaan zij onder een vreesselijk misbaar op hunne *praauwen* en dit heeft de beteekenis alsof die slagen hunne tegenpartij treffen.

Zoowel te land als te water zijn steeds eenigen bij elkaar, en nimmer ziet men een Sekah, hetzij man of vrouw, alléén over den weg gaan, of eene praauw op eigen gelegenheid varen, tenzij op beurtvracht, van de eene plaats naar de andere ter overbrenging van personen of handelsgoederen; doch ook dan trachten ze, zoo het kan, in vereeniging met een of meer vaartuigen de reis te doen; eensdeels kan men dit op rekening brengen hunner gehechtheid aan elkander, doch voornamelijk geschiedt zulks omdat de Sekahs, voor het grootste gedeelte heidenen zijnde, nog aan spoken en geesten gelooven (antoe laut en antoe darat) en dus zeer vreesachtig van aard zijn. Niet dan vereenigd durven zij zich naar elders te begeven en 's avonds zijn zij in het geheel niet te bewegen *over land te gaan*; is dit evenwel urgent noodig, dan gaat eene geheele bende, digt bij elkander gedrongen, en spreken zij elkander moed in door een vreesselijk misbaar te maken. Voor het overige is de Sekah zeer kinderachtig van aard, hetgeen blijkt uit hunne volkspelen, want is het kalm weêr, dan begeven zij zich naar een der eilandjes, alwaar zij hetzij bok-sta-vast spelen of touwtje springen; voor dit laatste bezigen zij het dikste touw, waaraan zij een flink stuk hout vastbinden, hetgeen gevaarlijk wordt voor het scheenbeen. Hun geliefkoosd spel is echter een zeilwedstrijd met hunne praauwen of wel met kleine schepen als barken, brikken, schoeners en kotters, die op Europeesche wijze getuigd en keurig nagebootst zijn. Men staat soms verbaasd hoe zulk een volk, dat altijd berucht was wegens zijne zeerooverijen, zich zóó kinderachtig kan gedragen — niet het minst moet men zich verwonderen dat zij zoo verzot kunnen zijn op *suiker*, want niet zelden ziet men een Sekah aan een stuk Javaansche suiker knabbelen, en heeft hij geen geld om het te koopen, dan bedelt hij er om tot hij het

krijgt en is dan zoo tevreden als een kind, zelfs springt en huppelt hij alsdan van genoegen.

Even zoo gehecht als zij zijn aan elkander, zijn ze het ook aan Billiton — zelden of ooit zullen zij de bergen van Billiton uit het gezicht verliezen, en wanneer zij in de laatste jaren hiervan zijn afgeweken door hunne togten naar Borneo en de Lampongs, om zich aldaar met de tripangvangst bezig te houden, zoo zijn zij ook uitgelaten van vreugde zoodra zij de bergen van Billiton terugzien, hetwelk zij luide verkondigen door het slaan op de tawa-tawa, vergezeld van herhaalde en luid klinkende keelgeluiden, overeenkomende met jä jä jä ...... ä ....

Dit eenige en zeldzame zeevolk heeft nog andere eigenaardigheden, o. a. deze: wanneer een Sekah bezoek krijgt van een *man*, dan begeeft hij (de eigenaar van de praauw) zich naar den voorsteven van het vaartuig en laat zijne vrouw den gast *alléén* gezelschap houden, terwijl hij zich amuseert met op een trom, bij hen genaamd *gendang*, te slaan; dit spel draag den naam van *lontjong*, en het slaan op die trom wordt vergezeld van een allertreurigst gezang, even als een lijkzang; hiermede gaat hij vaak den geheelen nacht tot het krieken van den dag voort, zonder zich voor een enkel oogenblik te verpoozen; inwêerwil dezer eigenaardige gewoonte komen toch zelden gevallen van overspel voor en dan nog meest onder personen van zeer jeugdigen leeftijd. Opvallend is voorts de liefde der ouders voor hunne kinderen; deze worden om beurten door de vaders en moeders gedragen, doch het meest draagt de man het kind, zelfs terwijl hij aan het werk is. Wanneer de vaartuigen zich in de rivieren bewegen, dan is over de geheele lengte eene bedekking van kadjang gelegd, waaronder zich de man en de kinderen bevinden, terwijl de vrouw het vaartuig met een roeispaan of wel met een dun hout voortroeit of boomt; hierdoor heeft de Sekah vrouw dan ook eene wonderlijke, niet zeer sierlijke gestalte, daar het achterdeel van haar ligchaam op merkwaardige wijze uitsteekt.

Doordien zij bijna voor het grootste deel nog heidenen zijn, hebben ze ook eene bijzondere eedsaflegging, bestaande uit het ledigen van een kopje met water gevuld, waarin een paar kogels en de punt van een kris of piek zijn gedompeld; dit water drinken zij op, terwijl zij zeggen dat zij door het water, den kogel of het staal zullen omkomen, indien zij eene onwaarheid hebben verklaard.

Doordien het Bestuur krachtig is opgetreden, hebben ze thans ook eerbied voor hetzelve, doch moet men hen gestadig met een krachtige hand besturen, daar zij, niet in het oog gehouden wordende, er vaak toe overgaan kleine dieverijen te plegen — o. a. kunnen ze de vischfuiken der inheemsche bevolking niet ongestoord voorbijgaan, maar trachten met den harpoen eenige visschen daaruit te ontvreemden, en evenzoo doen zij de kusten aan, waar men klapperpalmen of wel aardvruchten heeft aangeplant, ten einde de vruchten er van te stelen.

Deze zucht tot ontvreemding is vooral echter zeer moeijelijk te beteugelen bij het stranden van schepen en vaartuigen; zij beschouwen dit als hun aandeel, hetwelk hun door den antoe laut is toegedeeld, en bij dergelijke gevallen komt de ware aard van den Sekah voor den dag.

VERSLAG

VAN HET VERHANDELDE TOT REGELING DER BETREKKINGEN TUSSCHEN DE MALEISCHE EN BOEGINESCHE NEDERZETTINGEN AAN DE KOETEI-RIVIER ONDER DEN VORIGEN SULTAN VAN KOETEI, — VERTAALD UIT HET OORSPRONKELIJKE MALEISCH.

Het navolgende geschrift bevat de overeenkomsten getroffen tusschen de Boeginezen, welke te Koetei verblijf houden, en den Sulthan bijgestaan door zijne oudsten, tijdens voor de eerste maal 's lands belangen in overweging werden genomen te Tjemejan.

Eerste afdeeling.

Door de Boeginezen is overeengekomen zich naar den Sulthan te begeven en daar te regelen den loop der zaken, die kunnen voorkomen tusschen de Boeginezen en den Sulthan.

Wij geven kennis dat ons een ziekelijk gevoel drukt, daar ons vader, moeder en huisgezin ontbreken. Misschien draagt het de goedkeuring weg van den Sulthan iemand te erkennen en aan te wijzen, aan wien hij zijne bevelen en wenschen kan te kennen geven.

Wij zelve zijn niet bij magte iemand anders aan te wijzen dan die den Sulthan welgevallig is.

Tweede afdeeling.

De Sulthan antwoordde: "het zij zoo, verwijdert ulieden en overlegt wat den gezamenlijken Boeginezen te doen staat."

Daarop verwijderden zich de Boeginezen en traden in overleg met de gezamenlijke oudsten en droegen het ambt van oudste aan den Djoeragan Toedjing op, wordende hij gesteld tot een oudste der Boeginezen, om waar te nemen al wat de Sulthan wenschelijk mocht achten te bepalen.

Zoodra het overleg der oudsten beëindigd was, begaven zij zich naar den Sulthan om den Poeadoe voor te stellen.

Aldus sprak de gezamenlijke menigte der Boeginezen tot den Sulthan: „dit is de anachoda Toedjing, die is gesteld tot een oudste, die magt heeft over de Boeginezen, en die voorts de bevelen van den Sulthan vernemen moge."

De Sulthan antwoordde: „het zij zoo."

Daarna sprak de Sulthan tot den Poeadoe: „zullen uwe gangen dezelfde zijn als die van den Poeadoe te Koetei Lama?"

De Poeadoe gaf ten antwoord aan den Sulthan: „dit smeek ik den almagtigen God, dat hij mij behoede voor gelijkenis met den Poeadoe te Koetei-Lama en mij kwaad doe denken van den Sulthan. Immers wij eten in des Sulthan's land en wij drinken zijn water.

Sulthan, dit is ons overleg met de gezamenlijke oudsten: onze beloften willen wij in juiste overeenstemming door daden doen opvolgen en voor den Sulthan opheffen alle....." (ontbreken eenige woorden).

Dit was de eed die gedaan werd door den Poeadoe der Boeginezen: „Wanneer ik tegen den Sulthan kwaad zin, sterven moge ik hetzij staande of zittende; geen zegen kome over mij en mijne afstammelingen."

Dit was de zin van het gesprokene door de Boeginezen, en de Sulthan antwoordde: „het zij zoo." Voorts sprak hij tot den Poeadoe: „ook ik zal trachten het welzijn der Boeginezen te bevorderen."

Derde afdeeling.

De Sulthan sprak: „Luister Poeadoe, de landzaten van Koetei hebben de regterhand, de Boeginezen de linkerhand."

De Poeadoe antwoordde: „Wanneer dit de bevelen zijn van den Sulthan, zoo sta mij toe vooraf mij te verwijderen om alles te overleggen."

De Sulthan hernam: „het zij zoo."

Thans verwijderde zich de Poeadoe om te overleggen en de woorden van den Sulthan te overwegen, en toen de gezamenlijke Boeginezen hunne beraadslaging geeindigd hadden, kwam hij weer op tot den Sulthan.

De Poeadoe sprak tot den Sulthan: „ik zal den Sulthan opening van zaken doen, wanneer het mij veroorloofd is." En de Sulthan sprak: „Het zij zoo, spreek Poeadoe, wat ook de Poeadoe heeft mede te deelen, ik wil het hooren."

Zoo dan sprak de Poeadoe tot den Sulthan: „welke ook de bevelen zijn van den Sulthan aan de Boeginezen, ik zal ze nakomen, wanneer die overeenstemmen met onze gebruiken van oudsher geëerd. Daarentegen, hoe nietig ook de bevelen van den Sulthan zijn mogen, wanneer zij strijden met onze gebruiken, zoo kan ik ze niet aannemen. Dit is het antwoord op de bepalingen der regterhand, gegeven door alle oudsten, mij daaronder begrepen."

De Sulthan sprak daarop: „Wanneer gij mijne bevelen te eeniger tijd niet wilt opvolgen, dan is de Koetei-rivier geen gesloten plaats; er is gelegenheid voor menschen om in en uit te gaan."

En de Boeginezen namen genoegen met den zin der woorden van den Sulthan.

Vierde Afdeeling.

De Sulthan sprak verder tot den Poeadoe: „Wanneer die van Koetei een Boeginees dooden, dan zullen die van Koetei zoeken en vervolgen tot dat zij gevonden hebben, en wanneer eën Boeginees iemand uit Koetei heeft gedood, dan zullen de Boeginezen op gelijken voet zoeken."

Vijfde Afdeeling.

De Sulthan sprak verder tot den Poeadoe: "Wanneer iemand uit Koetei een schuld wil aangaan bij een Boeginees, dan mag deze die geven.

Wanneer nu de bepaalde tijd van vertrouwen verstreken is, zoo vordere hij betaling, wanneer de andere bij machte is te betalen.

Wanneer hij niet betaalt, is het evenwel verboden den schuldenaar aan te houden.

Wanneer gij hem mogt vasthouden, worden de gebruiken van Koetei geschonden, en daarvan is de Sulthan de beschermheer.

Wanneer het vermogen te betalen blijkbaar is, maar de niet betaling uit onwil voortspruit, zoo ga op tot den Sjah-Bandhar (havenmeester). De Bandhar zal dan betaling vorderen."

Zesde Afdeeling.

Nog sprak de Sulthan tot de Boeginezen: "Ik moet de gebruiken van de landzaten van Koetei ter kennisse brengen van den Poeadoe, en zij moeten worden in acht genomen. Het is te eenenmale verboden daarbuiten te gaan." Zoo besprak de Sulthan met den Poeadoe deze overeenkomst.

Zevende Afdeeling.

Nog sprak de Sulthan tot den Poeadoe. "Het zal goed zijn dat de Poeadoe kennis drage van de grensscheiding van Koetei: naar Berouw is dit Batoe Pagar en van daar landwaarts alles.

Voorts is de grensscheiding van Koetei met Pasir het stroomgebied der Taleken, wat stroomopwaarts regts ligt is Koetei en wat links ligt is Pasir.

Achtste Afdeeling.

Dit was het gebied van Sulthan Mohamed Saladin, die het eerst een oudste stelde in de kampong.

Het allereerst werd tot Poeadoe aangesteld de Datoe Penggoewa Djahoe.

De tweede man was prins Djibba, genoemd Penna Wallah. Prins Djibba, havenmeester, stierf in zijne betrekking.

De opvolger van prins Djibba was Penna Soelang. Deze werd opgevolgd door, enz. . . . . .

Hierna worden nog Poeadoes vermeld.

Tijdens het bestuur van den eersten was er een opstand tegen den Sulthan en zijne oudsten.

In een tusschentijdperk, tijdens het bestuur van den tweeden, was er een oorlog met Kotta Bangoen, waarvan geene bijzonderheden, enz.

In een zeer jong tijdperk, tijdens het bestuur van den derden Poeadoe, was er een aanval op Tongarong van vorst Djahries; Tongarong werd geslagen.

Negende Afdeeling.

Dit zijn de voorregten van den Sulthan tegenover de ingezetenen van zijn rijk.

Wanneer een man zal worden gedood en hij vlugt tot den Sulthan, dan zal hij blijven leven, doch hij is het eigendom van den Sulthan.

Wanneer een man in ketenen is gekluisterd en hij komt tot den Sulthan, zoo kan hij niet worden uitgeleverd; hij is van den Sulthan.

Wanneer een nieuw huis wordt betrokken en er loopt een man weg, zoo kan hij niet worden teruggezonden; hij is van den Sulthan.

Wanneer de Sulthan feest viert en een man komt tot het feest, hij kan niet teruggezonden worden; hij is van den Sul-

than. Verder wanneer de Sulthan zich tot God heeft gekeerd en een man komt tot hem, hij kan niet teruggevorderd worden; die man is van den Sulthan.

Verder wanneer eene vrouw van den Sulthan hem een kind baart en er komt een man, zoo kan hij niet teruggezonden worden, want hij is van den Sulthan.

Wanneer echter iemand komt bij andere gelegenheden dan de bovengenoemde, kan hij worden teruggezonden.

Maar het is een regel bij het halen van een man, aan den Sulthan te betalen 7 realen; de betaling is het teeken van teruggave.

Wanneer een man vlugt tot een prins (pangeran), zoo zal hij kunnen terugkeeren, tegen betaling van 7 realen.

Wanneer een man vlugt tot een van 's vorsten kinderen met erkenden rang, zoo zal hij kunnen terugkeeren, tegen betaling van 4 realen.

Voorts wanneer een man vlugt tot een der edelen, zoo zal men betalen 3 realen en de man kan terugkeeren.

En wanneer een man vlugt tot een der vrije burgers van Koetei, dan zal hij uitgeleverd worden tegen betaling van 2 realen — zoovele vlugtelingen als daar zijn, voor elk van hen betaalt men 2 realen.

Wanneer de ondergeschikten der Boeginezen ontvlugten naar Koetei, zoo zal dezelfde regeling worden in acht genomen; of wanneer de ondergeschikten der Boeginezen tot den Sulthan vlugten, zoovelen als daar zijn, per stuk betaalt men 7 realen aan den Sulthan.

Tiende Afdeeling.

Regeling van huwelijkszaken bij huwelijken tusschen die van Koetei met de Boeginezen, wanneer er eene huwelijksgift betaald is.

Wanneer zij scheiden willen, dan zal de vrouw geholpen en gesteund worden, wanneer zij een vechter en een oneerbiedig man ontvlugt.

Voorts zal de vrouw niets beteekenen in kwestie van schulden.

Vooral wanneer zij moeder wordt, zal zij goed en kwaad in het huishouden deelachtig zijn.

Oorlogsdiensten der Boeginezen, die in het land van Koetei verblijf houden.

Wanneer de Sulthan eene zaak onderhanden heeft, onverschillig of die zich ernstig of lagchende laat aanzien, en de Sulthan geeft daarvan berigt aan den Poeadoe of de Boeginezen, zoo moeten deze tot hem komen, wanneer zij de grenzen van het rijk, in dit stuk aangegeven, niet behoeven te overschrijden.

Wanneer de Sulthan de grenzen overgaat, waarheen dit ook zij, en de Sulthan geeft daarvan kennis aan de Boeginezen, zoo zullen de Boeginezen den Sulthan volgen moeten, zoowel bij zijn heen- als teruggaan.

Wanneer geen berigt gezonden wordt, dan zullen de Boeginezen niet optrekken en niet volgen.

Voorts wanneer de Sulthan gestorven is of wanneer een nieuwe aan het bestuur komt, zoo zullen de Boeginezen 8 realen opbrengen.

Elfde Afdeeling.

Bepalingen in zake van dieverij.

Wanneer een dief betrapt is geworden, dan is zijn vonnis dat hij worde gedood.

Een ieder is bevoegd tot de uitvoering van dat vonnis, ten zij de Sulthan hem doode naar de voorschriften der wet.

Indien een kerel is weggeloopen en een verloren man werd (onbeheerd goed), zoo is hij het vindloon van wie hem oppakt; zoo niet dan is zijn vonnis te worden gedood, doch vooraf zal dan aan den Bandhar kennis moeten gegeven worden, onverschillig wie in de zaak betrokken is.

Wanneer weggeloopen volk tijdens de ontdekking in verzet wil komen, zoo zal men hen dooden, doch van alles moet aan den Bandhar kennis worden gegeven.

Twaalfde Afdeeling.

Over den inhoud der bepalingen tusschen Boeginezen.

Wanneer iemand aan de beraadslagingen te Samarinda deel neemt en hij is in verstandhouding met de vorsten boven te Tongarong, zoo zal hij geweerd worden uit de vergaderingen.

De man, die in verstandhouding staat met die vorsten, is misdadig.

Dertiende Afdeeling.

Over den inhoud, enz.

Wanneer de Sulthan in eene kampong buiten zijne residentie overnacht (met eene vrouw is), en een man komt tot hem vlugten, zoo zal de Sulthan zulk een slaaf doen terugkeeren naar zijn meester, zonder losgeld voor dezen man die hem volgen wilde.

Wanneer hij nu eenmaal is teruggezonden aan zijn meester, dan zal hij binnen 3 dagen daarna in het huis van zijn meester met slagen worden gestraft, en vlugt hij daarop ten tweeden male, dan zal de Sulthan dien slaaf niet weder doen terugkeeren.

Veertiende Afdeeling.

Over den inhoud, enz.

Indien de Boeginezen gezamenlijk omtrent zaken beraadslagen, zoo zullen zij zich wachten hunne bevoegdheid te overschrijden.

Ook zal elk burger zich in acht behooren te nemen voor aanmatiging. Hun die later *orang toewa* moeten worden, komt het toe een hoog woord te voeren.

Ook zal niemand luisteren naar praatjes, die zekerheid missen, of praatjes, wier oorsprong op de markt is.

Al wie praatjes gelooft, zal voor den inhoud der praatjes, welke hij heeft voortgeplant, aansprakelijk zijn, in zoo verre

zij de waarheid missen; ook zal men geen crediet geven aan slaven van anderen.

Al wie aan een slaaf waarde geeft zonder betaling, een reaal te bovengaande, zal daarop geen regt kunnen verkrijgen.

Vijftiende Afdeeling.

Van den inhoud, enz.:

Er zal geen dobbelspel worden aangevangen, buiten toestemming van den Sulthan.

Met toestemming van den Sulthan zal het niet ongeoorloofd zijn.

Zestiende Afdeeling:

Een gebruik te Koetei.

Wanneer een vorstelijk persoon met zijne volgelingen (militaire) te Samarinda komt en hij dan zijn verblijf aan den wal neemt, zoo behoort hij te luisteren naar den Poeadoe.

Wanneer hij niet ontscheept, zoo valt het onderhoud van betrekkingen den Bandhar toe.

En wanneer hij onwillig is om te luisteren naar den Poeadoe of den Bandhar, zoo moet hij verdreven worden.

Welk vorstelijk persoon hij zij en hoe hoog in aanzien ook het land zijner afkomst sta, hij die te Koetei komt is klein en den gewonen man gelijk.

Zoo wil het gebruik te Koetei, hetwelk door den Sulthan aan de Boeginezen wordt medegedeeld.

Wanneer iemand nu naar buiten gaat of binnenkomt (een vreemdeling op de rivier gezien wordt), zoo geeft daarvan kennis aan den Bandhar.

Wanneer iemand in aanraking komt met den vreemdeling tijdens zijne opvaart, zoo zult gij hem niet helpen. Indien gij helpt, zoo zal de Sulthan met den helper afrekenen (dooden).

Indien iemand een slaaf steelt van een ander, zoo grijpt den dief.

Wanneer hij niet goedschiks volgen wil en indien gij hem niet houden kunt, zoo doodt hem.

Indien hij dood is, zal daaruit geen regtszaak worden.

Indien daarentegen de bestolen eigenaar daarbij gedood wordt, zoo zal zijn oudste in de kampong de zaak rusteloos vervolgen en zoeken tot dat de dader gevonden is.

Wanneer dan de misdadiger zich verzet en zijne vervolgers erger vreezen, dan zal men hem als een gevaarlijke dooden.

Hij is dan gevallen, als of hij door een karbou ware aangerand.

Het regt heeft met de zaak niets te maken.

Zeventiende Afdeeling.

Een moordenaar zal met den dood gestraft worden, indien moordenaar en vermoorde van denzelfden rang zijn.

Indien een vrije een slaaf nederlegt, zoo zal hij zulks nimmer met den dood boeten. De verslagene moet aan zijn meester worden vergoed.

Voorts wanneer huwenden feestvieren, moeten zij weten dat hun het volgende is voorgeschreven:

Indien zij zich bewegen voorbij het huis van den Sulthan op de rivier, dan zullen des bruidegoms Pajong, alsook zijne staande en opgerigte pieken — alles zal nedergaan.

Het huis van den Sulthan voorbij zijnde, zal alles weder kunnen worden opgerigt.

Voorts wanneer een weggeloopen slaaf ergens op het watergebied gevat wordt, zoo brengt hem aan zijn meester of geeft hem aan de oudsten.

Wanneer 3 nachten om zijn en de teruggave aan den *orang toewa* heeft niet plaats gehad, zoo zal de vinder, wanneer de slaaf sterft of hem ontloopt, den eigenaar zijn slaaf moeten vergoeden.

Indien een weggeloopen slaaf in zee gevat is, dan is 4 realen het losgeld; al waren er ook tien, voor elk van hen worden 4 realen betaald, dit is het gebruik te Koetei.

Indien iemand zijn slaaf dood slaat, zoo is hij voor den Sulṭhan misdadig.

Indien iemand den slaaf van een ander slaat, zonder dat hij schuld heeft, dan zal die slaaf het oordeel van den Sulthan inroepen.

Indien de slaaf zijn verdiende loon ontving, zoo zal hij worden gegrepen en aan zijn heer overgeleverd.

Voorts indien iemand eene schuld buiten het rijk heeft aangegaan en de schuldeischer komt met vordering tot betaling op zonder schriftelijk bewijs, dan zal zulks niet tot betaling verpligten. Zoo iemand betaling deed, zoo wordt het eene schuldvordering van den betaalder tot tijd en wijle van terugbetaling.

Indien iemand kleederen leent en zij raken verloren, zoo zullen de kleeren vergoed moeten worden.

Indien een dief zal worden gedood en men heeft hem ingesloten, wanneer dan iemand in den kring treedt en hij wordt te gelijkertijd gedood, dan is het regt hem verslagen te rekenen door een karbau.

Wanneer die man gegrepen wordt, betaalt hij losgeld en zal eerst dan losgelaten worden.

Achttiende Afdeeling.

Dit verlangt de Sulthan van de oudsten, die gesteld zijn over burgerlijke zaken, en die, welke gezag hebben in zaken van godsdienst.

Indien iemand in de kampong (wijk of buurt) iets schuldig is, dan zal de oudste in die kampong magt hebben tot regeling van zaken in de kampong.

Indien de orang toea in de kampong niet weet, op welke wijze uitvoering van zijne regeling te krijgen, zoo zal hij de zaak voor de Poeadoe kunnen brengen, opdat deze zijn uitspraak zal doen ten uitvoer leggen.

Indien het een zaak is dienende voor den Heer Priester.

Wanneer tusschen de onderhoorigen van den Heer Priester een kwestie is gerezen, dan zal hij naar zijn goedvinden daarin beschikking nemen. Niemand zal hem zulks kunnen ontzeggen.

Indien de Heer Priester niet in staat is zijne beslissing door zijne onderhoorigen te doen opvolgen, zoo kan hij de zaak brengen voor den *Poeadoe*, en het is de *Poeadoe*, die dan eene beschikking neemt, welke zal worden opgevolgd.

EEN MENANGKARBAUWSCHE HEILIGE

DOOR

D. GERTH VAN WIJK.

Een paar paal ten westen van Boekit Tinggi of, zooals het meer bij de Europeeanen bekend is, Fort de Kock, de hoofdplaats der Padangsche Bovenlanden, ligt, omringd door vruchtbare sawahs, het welvarende Kota Gedang. De inwoners dier negorij onderscheiden zich in vele opzichten van de andere bovenlanders; beminnaars van den landbouw of anderen zwaren lichaamsarbeid zijn zij juist niet. Het verrichten der heerediensten besteden zij uit en betalen het loon daarvoor uit de gemeentekas, die in de masdjid bewaard wordt. Hun rijstvelden laten ze in daghuur bewerken; alleen het planten der jonge padi geschiedt door de vrouwen, maar het ploegen en in orde brengen der sawahs, ja zelfs grootendeels het snijden van het gewas, wordt verricht door in den omtrek gehuurde mannen.

Of die afkeer van den landbouw uit minachting voor dergelijken arbeid voortkomt en dus beschouwd kan worden als een overblijfsel van vroeger tijden, toen de bewerking van den grond geheel aan de slaven werd overgelaten, durf ik niet zeggen, maar zeker is het dat de Kota Gedangers zich veel liever bezig houden met handel drijven of op andere wijze den kost zoeken te verdienen. Gaarne trekken zij overal heen of zij trachten in de een of andere goevernements betrekking te komen en het is vooral uit hun negorij, dat de goud- en zilversmeden afkomstig zijn, wier cantille werk overal bekend is onder den naam van Padangsch werk. Volgens hun beweren wordt in hun negorij het minst geknoeid door de hoofden,

omdat de ingezetenen beter op de hoogte zijn en dus minder gemakkelijk af te zetten dan elders. Over het algemeen zijn zij ijverige Mohammedanen, die zich houden aan de vijf gebeden, de verplichte en vrijwillige vasten en andere voorschriften van den Koran.

Zooals overal, zoo zijn er ook in de Padangsche Bovenlanden graven en andere plaatsen, die door de bevolking als heilig vereerd worden; maar Kota Gedang beroemt er zich op, dat het de meest bezochte bedevaartsplaats bezit van de Tiga Loehak, waarheen zich dagelijks uit alle deelen der Bovenlanden geloovigen begeven ter vervulling van een door hen gedane gelofte. Nu is het een uit een zware ziekte herstelde, dan een van een verre reis teruggekeerde, of iemand die gelukkig geslaagd is in een onderneming, die naar den heiligen heuvel trekt om er te bidden of om er een geit of een karbauw te slachten. Deze heilige plaats, twee paal van het dorp aan de overzijde van de kleine rivier gelegen, die onder den naam van Batang Si Anoء (1) door de Ngarai (2) langs Fort de Kock vloeit, is een kleine heuvel, Tampèء Goegoek boelę̀ء (3) geheeten en gewijd aan de nagedachtenis van Toeankoe Malim Katjiء (4) die op wonderdadige wijze te Kota Gedang uit een maagd werd geboren. Wanneer de Toeankoe geleefd heeft, laat zich moeielijk bepalen; sommigen willen, dat dit ca. 100 jaar geleden is; anderen verzekeren, dat de nenek van hun nenek hem niet meer gekend of gezien hebben, zoodat zij meenen, dat er wel drie eeuwen verloopen zijn, sedert de heilige man op aarde vertoefde.

Onbekend is het, wanneer of waar hij gestorven is; hij is

(1) Bovenlandsche uitspraak voor *enab; ab* en *ap* veranderen in die uitspraak bijna altijd in *ok*, waarvan de slot *k* niet uitgesproken wordt, waarom ik ze in navolging van den Maleier door *hamza* transscribeer. Zoo wordt *at* uitgesproken *ek* (*é* ء).

(2) Door de Europeanen *karbauwengat* genoemd.

(3) Tĕmpat goegoek boelat, ronde grafheuvel.

(4) Toeankoe is de titel van den imam; door de regeering is hij gegeven aan de distriktshoofden (Toeankoe Laras). Ķatjiء = Ketjil.

plotseling verdwenen, zoodat ofschoon tĕmpat orang kiramat ([5]) het *graf* van een heilige beteekent, de tĕmpat goegoek boelat toch niet beschouwd kan worden als de grafheuvel van den Toeankoe.

Behalve zijn wonderdadige geboorte schijnen vooral de twee volgende gebeurtenissen uit zijn leven van algemeene bekendheid te zijn; want schoon ik bij navraag geen andere bijzonderheden mocht vernemen, wist ieder, dien ik er naar vroeg, mij deze te vertellen.

Eens dan was hij aan het bidden en bleef bij die godsdienstverrichting een zoo geruimen tijd bewusteloos liggen, dat een ander het gebed voor hem voortzette. Toen nu dit geëindigd was, kwam de Toeankoe weer bij en verhaalde, dat hij op zee was geweest en de opvarenden van een prauw had gered, die op het punt waren van te vergaan. De mouw van zijn baadje en zijn bidkleed waren nat, en het water, dat er afdroop, was zout als zeewater. Eenige weken later kwamen de geredden hem bezoeken en geschenken brengen, tot groote verbazing der KotaGedangers, van welke de ongeloovigsten nu wel moesten bekennen, dat het wonder werkelijk had plaats gehad en de Toeankoe inderdaad een heilige was.

Geruimen tijd later stierf zijn moeder, terwijl hij op reis was naar Mekkah om een heilige agoeng te halen; deze reis deed hij op een matje zittende. Binnen acht dagen, had hij beloofd, zou hij terug zijn en daarom bij zijn vertrek aan zijn bloedverwanten bevolen, als zijn moeder gedurende zijn afwezigheid mocht overlijden, haar met kamfer te bestrijken en niet voor zijn terugkomst te begraven. Op den bepaalden dag keerde hij weer en het eerste wat hij vernam, was dat zijn moeder gestorven en in den goegoek boelat begraven was. Vertoornd dat men zijn bevel niet had gehoorzaamd, blijkbaar uit ongeloof aan zijn wondermacht, slingerde hij de meegebrachte agoeng weg. Niemand zag haar; alleen hoorde men hoe zij door de lucht suisde; op een paal afstand kwam zij

---

([5]) Bovenlandsche uitspraak voor *karamat*.

terecht in een sawah, waar nog het spoor van haar val getoond en die nog steeds de sawah gole ᵴ ([1]) agoeng heet. Hij zelf verdween en werd nooit weer gezien. De agoeng wordt nog bewaard in de Soekoe si Koembang en er wordt o. a. van beweerd, dat wanneer in haar nabijheid een andere agoeng wordt gebracht, deze slechts een dof geluid doet hooren, al klinkt zij elders nog zoo zuiver en helder. En dit is een van de zekerste bewijzen, dat zij werkelijk een heilige reliquie is.

Hieronder volgt, wat ik uit den mond van een inlander omtrent Toeankoe Malim Ketjil heb opgevangen; ik heb opzettelijk niet de bovenlandsche uitspraak weergegeven en slechts hier en daar gemeend er een ophelderende aanteekening bij te moeten voegen.

Bermoela adalah pada soeatoe masa, jang sakarang telah kira-kira 300 tahoen laloe, saorang anak gadis, soekoe si Koembang ([2]), negeri Kota Gedang; maka pada soeatoe hari anak itoe pergi ka Pehambatan ([3]) akan mentjahari mansiang. Maka haripon terlampau panas sahingga anak itoepon terlaloe haoes dan ajerpon tiada akan diminoem. Maka anak gadis itoe

---

([1]) Golè of golat = goeling; volledig *sawah jang di golè ᵴ i agoeng*, waarheen de agoeng gerold is.

([2]) De Soekoe si Koembang is een van de vier oorspronkelijke soekoes, waarin de Maleiers verdeeld waren; deze vier heeten Kota, Piliang, Tjeniaga en si Koembang, die later weer in een aantal onderdeelen gesplitst zijn, welke ook soekoe genoemd werden; zoo is b. v. Soekoe Goetji een onderdeel van Soekoe Piliang, Pisang van Tjeniaga enz.

([3]) Een kleine kampoeng op eenige palen afstands van Kota Gedang gelegen. Omtrent den oorsprong en de beteekenis van dien naam wordt verteld, dat in vroeger tijden, voor onder ons betuur de tegenwoordige wegen aangelegd waren, de reis naar Padang, Priaman enz. langs die plaats gedaan werd. De vrouwen en andere bloedverwanten deden de vertrekkenden uitgeleide tot aan die plaats en hier werden zij opgewacht door benedenlanders (*orang rantau*), die hen verder naar de plaats hunner bestemming vergezelden. Zoo ook werden zij bij hun terugkomst door hun bloedverwanten daar opgewacht en opgehouden (*dihambat*) om te eten en te drinken, alvorens de reis huiswaarts voort te zetten.

mentjahari ajer kakiri kanan, maka bersoeolah ia dengan ajer jang tergenang ([1]) pada daoen keladi, maka diminoemnjalah ajer itoe sahingga lepas dehaganja. Satelah itoe maka ditjaharinjalah mansiang dan satelah tjoekoep ia beroleh mansiang itoe, maka kombalilah ia ka Kota Gedang.

Dengan hal jang demikien itoe Allah taala melakoeken koeasanja, maka anak itoepon hamillah dan satelah beberapa lamanja, maka tahoelah orang dalam negeri, bahoea anak itoe telah hamil. Maka dihadoe oranglah moeafakat pada soeatoe permedanan jang dinamai Gobah ([2]), ja itoe hendak menjarang ([3]) anak jang hamil itoe dengan tiada bersoeami. Dalam pada orang moeafakat itoe, maka haripon hoedjan dengan lebatnja serta goeroeh petoes, maka sebab itoe diperdjandjiken oranglah kata itoe, beresoek paginja. Satelah kaesoekan harinja, maka orangpon berkoempoel pada permedanan jang

---

([1]) Ajer tegenang of tergenang = ajer genang, stilstaand water, hier dus water dat in de bladeren van een keladiplant was verzameld gebleven. Genang wordt gebruikt van het onder water zetten der sawahs: sawah digenangi ajer of ajer digenangken kasawah.

([2]) De negeri is verdeeld in 3 djoerai: djoerai hilir of ekoer kota, djoera tengah of tengah kota, djoerai moedik of kapala kota. Ieder van deze had haar masdjid, waar om beurten de vrijdagsche godsdienstoefening werd gehouden; in vele negorijen is thans slechts een masdjid. Ook was in iedere djoerai een vergaderplaats (permedanan), die djirat, gobah en balai gedang heette en waarnaar de afdeelingen ook djoerai djirat, djoerai gobah en djoerai balai gedang genoemd werden. In Tanah Datar hebben de djoerai den naam van Kariat (قَرْيَةٌ).

([3]) Wanneer een ongetrouwde vrouw zwanger was, dan verzamelden alle mannen uit de negeri zich en ieder wierp *om haar te vernederen* met een steen of een stuk hout op haar woning (*menjarang*); zij werd dan naar den radja gebracht, wiens lijfeigene of slavin zij werd. Zij en haar kind waren *orang handam* en ook de afstammelingen bleven slaven. Wanneer iemand zich als vader van de vrucht bekend maakte, dan kon, als er geen redenen waren die dit verhinderden, door een huwelijk en het betalen eener boete van 1 thail 1 pau (*f* 20) aan den penghoeloe, de straf voorkomen worden. Hetzelfde gold ook voor een weduwe. Een overspelige vrouw werd altijd *orang handam*. Vrg [illegible] = iemand verafschuwen; [illegible] = maken, dat iemand verafschuwd wordt.

bernama Balai Gedang Koetika orang akan memoelai moeafakat, maka hoedjan lebat riboet rajapon toeroenlah serta dengan goeroeh petoes. Maka di perdjandjiken poela kata itoe, beresoek paginja dan satelah kaesoekan harinja, maka orangpon kombali poela katempat itoe, maka moeafakat poelalah orang. Satelah salesai dari pada moeafakat itoe, maka berdjalanlah orang pergi menjarang itoe dan tiada berapa djaoeh dari pada tempat itoe, maka datanglah beberapa lebah, penjangat, salimbada ([1]) dan lain-lain binatang menggigiti dan memantak orang itoe dan koetika itoe djoega hoedjan lebat serta goeroeh petoes dan riboet keras pon toeroenlah, sahingga sakalian orang itoe berlarian kombali poelang karoemahnja masing-masing.

Hatta pada petang itoe djoega adalah saorang bermimpi' rasanja datang saorang orang toea berdjanggoet pandjang dan poetih; berkatalah orang itoe: „bahoea djanganlah djadi menjarang itoe, karana anak jang di dalam tian itoe jaitoe anak indardjati ([2]), dan Allah taala pon memeliharaken akan dia dan apabila kamoe kerasken djoega hendak menjarang itoe, soedah tentoe Toehan jang Maha koeasa mendatangken bala ([3]) jang amat besar lagi dari pada jang telah djadi ini."

Satelah hari siang, maka berkatalah orang jang bermimpi itoe kapada sagala orang dalam negeri, saperti jang dimimpinja malam itoe; maka oleh sabab itoe berhentilah hal itoe. Hatta satelah beberapa lamanja, maka sampailah oekoer djangkanja jaitoe harinja ([4]), maka lahirlah anak itoe, jaitoe anak laki-laki. Serta anak itoe tiba di lantai, lantai patah; tiba di rasoek ([5]), rasoek koedoeng; tiba di sendi ([6]), sendi belah, dan tiba di tanah, tanahpon lembang ([7]). Maka itoepon di

---

([1]) Roode mier.

([2]) Indardjati; indar, ook andar, = sendiri; djati (skr = nativitas), geboorte; dus *geboren, zonder dat de moeder door een man bezwangerd is.*

([3]) Bala (Arab.) = ramp, ongeluk.

([4]) Toen de vrucht voldragen was.

([5]) De vloerbalken.

([6]) De neuten, waarop de palen van een Maleisch huis rusten.

([7]) Ingedeukt, ingedrukt.

djapoet oranglah akan anak itoe serta di bawak orang karoemah, maka di tjoetji dan di bersihken oranglah akan dia· Kalakian satelah beberapa tahoen antaranja maka anak itoepon besarlah serta di serahkenlah oleh mandénja ([1]) mengadji, maka segira djoega elmoepon banjaklah di perolehnja, sahingga ia mendjadi oelama besar dan di gelarken orang akan dia Toeankoe Malim Ketjil serta di djadikennja akan dia imam.

Sjahadan pada soeatoe hari djoemaat Toeankoe Malim Ketjil mendjadi imam, sedang soedjoed maka Toeankoe itoepon tiada bangoen dan sabab telah terlampau dari pada djangkanja beloem djoega ia bangkit dari pada soedjoed itoe, maka di gantiken oranglah akan dia dan satelah salesai dari pada sembahjang itoe, maka ia pon terbangoen. Maka bertanjalah orang kapadanja: „apakah sebabnja Toeankoe demikien itoe"? Maka djawabnja: „bahoea saja melihat saboeah prahoe akan karam di laoet dan sagala orang, jang di dalamnja, berpekiken ([2]); maka saja tolonglah orang itoe dan prahoenja jang roboh ([3]) itoe telah saja soembati; itoelah sababnja dan sakarang dengan insja Allah taala adalah salamat sadja kapal itoe berlajar." Maka sakalian orang itoepon amat heran sakali menengar perkataan jang demikien, tambahan di lihatnja akan langan badjoe dan kain sembahjang Toeankoe itoepon basah dan ajer jang bertitik pada langan badjoe itoepon di tjoba orang minoem, betoel masin saperti ajer laoet rasanja.

Hatta kira-kira tengah doea boelan lamanja kamoedian dari pada itoe, maka orang jang katolongan itoepon datanglah serta berhadiat kapada Toeankoe itoe. Maka orang negeri pon bertanja kapada orang jang datang itoe: „dari manakah toean-toean datang dan apa sababnja, maka toean bersedekah sabanjak itoe?" Maka sahoet marika itoe: „kami ini datang

---

([1]) *Mandé*, moeder, wanneer men *van* haar spreekt; *andai*, als men *tot* haar spreekt.

([2]) Schreeuwen; pekik seni, zooals een kind, dat na een val b. v. in het eerst bijna geen geluid voortbrengt.

([3]) Waar een gat in is, doorboord, vermolmd; hier dus *lek*.

dari djaoeh; kira-kira tengah doea boelan laloe kami berlajar, sedang di tengah laoetan maka bidoek kamipon boeboes (1); kalau tidak Toeankoe ini jang menolong kami, soedah tentoe kami karam waktoe itoe; itoelah sababnja, maka kami ini datang kamari." Maka karana hal jang demikien makinlah bertambah-tambah pertjaja sakalian orang dalam negeri serta termakan di (2) hatinja, bahoea sasoenggoehnja Toeankoe itoe anak indardjati dan kiramat.

Sjahadan satelah beberapa lamanja kamoedian dari pada itoe, maka Toeankoe itoepon di kawinken oranglah dengan saorang perampoean jang bersoesoe hampa dan toenggal (3) dalam soekoe Piliang di Kota Gedang djoega. Maka lama kalamaaan boenda Toeankoe itoepon sakitlah; agak-agak batian telah tahoe bahasa boenda balian akan mati, maka bepertarohlah balian kapada sanak saoedara dalam roemah itoe katanja: „Hai, sakalian sanak saoedara saja, adapon sakarang saja hendak pergi ka Mekkah mendjapoet agoeng, tjètjèk momongan dan rodjeh (4); maka djikalau boenda saja kadatangan adjal' loellah, djanganlah toean-toean koeboerken sabeloemnja saja kombali, karana boenda saja akan saja koeboerken di goegoek boelat." Maka djawab marika itoe „baiklah" dan lagi pesan balian „inilah saja tinggalken kapoer, bila telah mati, loemar (5) boenda saja dengan kapoer ini, sopaja djangan boesoek maitnja." Satelah itoe maka Toeankoe itoepon memanggil saorang moeridnja, jang bernama si Tjoebadak (6) serta menjoeroeh

(1) Doorboord, *lek*.

(2) Di of dèk (dès), zooals het op andere plaatsen wordt uitgesproken, = oleh.

(3) Fig. uitdrukking voor hermafrodiet; letterlijk met één borst en dan nog wel een leege, d. i. gelijk de borst van een man; integenstelling van de borst eener vrouw, *soesoe boneh* (*benas*), *vol*.

(4) Tjètjèk, bekkens, die tegen elkander geslagen worden; momongang rodjeh, beide een soort van agoeng, maar kleiner.

(5) Hetzelfde wat bij Pijnappel als loemas, bij Klinkert als loemoer wordt opgegeven; de kapoer is kapoer Baroes.

(6) Deze naam wordt gegeven aan dwergen, die gezet zijn; een mager klein mensch heet *orang kadih*. De Tjoebadak is de Nangka.

mengambil sahelai lapik pandak ([1]). Maka toeroenlah kadoea marika itoe katapakan djandjang, laloe berdjalan ka Priaman; maka sampai di sitoe Toeankoe itoepon doedoeklah pada lapik itoe serta mengadap kiblat dan si Tjoebadak itoe balian soeroeh doedoek di belakang. Maka balian pon memintak doa kapada Allah Soebhana wataala. Satelah itoe maka kadoea orang itoepon lenjaplah dan pada hari itoe djoega boenda balian pon matilah. Satelah tiga hari antaranja maka di koeboerken orang mait itoe, karana pada sangkanja tidak moenkin ([2]) Malim Ketjil akan kombali dalam toedjoeh hari itoe, karana Mekkah jang di toeroetnja terlampau djaoeh sakali.

Sjahadan satelah sampai toedjoeh hari, maka Toeankoe itoepon kombalilah dari Mekkah serta membawak saharawan ([3]) agoeng dan tjètjèk, rodjeh dan momongan, akan tetapi sabeloemnja ia sampai karoemah, maka kalihatan olehnja tanah di goegoek boelat tersirah ([4]) bekas orang mengali ([5]) koeboer roepanja. Maka pergilah ia katempat itoe; serta sampai, maka bertemoelah ia dengan saorang-orang jang bekerdja pada tempat itoe. Maka bertanjalah balian kapada orang itoe: „hei, apakah jang di koeboerken orang disitoe?" Maka sahoetlah orang itoe: „adapon jang di koeboerken orang disitoe, jaitoe mandé Toeankoe." Sjahadan balian pon amat amarah, maka di poekoelnjalah agoeng di tempat itoe, kamoedian maka di bantingkennja saharawan agoeng kasawah jang sampai kini di namai orang sawah gole' agoeng, kira-kira satoe pal djaoehnja dari pada tempat itoe, serta berkata: „hai, orang si Koembang, itoelah agoeng oentoek kalian", dan lagi katanja: „hai, orang Piliang, djapoetlah bahagian kalian katempat ini." Satelah itoe maka balian pon lenjaplah, sampai sakarang tiada

([1]) Een zitmatje, zoo groot als die b. v. op een stoel.

([2]) Moenkin, kunnen.

([3]) Een stel.

([4]) Omgewoeld, zoodat er geen gras of andere planten groeien en de grond dus *roodachtig* is.

([5]) Mengali van kali, wat hier gelijk *gali* is.

kombali dan sagala kata dan boenji agoeng itoe kadengaran ka Kota Gedang sahadja.

Adapon tjètjèk, bahagian orang Piliang itoe, sakarang tiada lagi, telah terbakar dengan roemah ([1]), hanja agoeng orang si Koembang ada djoega, tetapi retak, sadikit oleh karana di bantingken dahoeloe. Bahoea kabesarannja agoeng itoe, apabila negeri kadatangan bala, maka agoeng itoepon berboeni sendirinja dan djoega apabila agoeng itoe kaloengkahan ([2]), maka ia mengiparat ([3]) kapada orang jang meloengkahi itoe dan djoega apabila agoeng di persamaken boenjinja dengan agoeng jang lain, maka agoeng Toeankoe itoe terlampau elok sakali boenjinja. Demikienlah adanja.

([1]) Na den brand waren de overblijfselen van die tjetjek niet te vinden, zoodat men gelooft, dat zij verdwenen is (*mengirap*), misschien naar Mekkah.

([2]) Loengkah = langkah.

([3]) Kiparat hetzelfde als toelah, een ongeluk (tot straf); ook een boete, straf, b. v. een geit, te betalen door al wie in strijd met een gemaakte afspraak, op een bepaalden tijd niet in de masdjid aanwezig is; de geit wordt door de vergaderden opgegeten.

UITRUSTING VAN EEN DAJAK TER WESTER-AFDEELING VAN BORNEO DIE UIT SNELLEN GAAT;

BESCHRIJVING VAN

WAN MASJEHOER, DJAKSA TE SINTANG,

vertaald door

C. KATER.

اين چريتا داري ڤكاين دايق٢
دهولو كڤواس دان دايق٢ ملاوي
كوتيک ديا ماو ڤرݢي مڠايو*

Dit is een mededeeling van de uitrusting der Dajaks op de Boven-Kapoeas en de Melawi, als zij willen gaan koppensnellen.

ديا ممباوا ساث كلاٴوک دان
ساث ڤاراڠ دتڤي ايت ڤاراڠ
ادا ساث ڤيسو رٴوة دان دتالي
ايت ڤاراڠ ادا ساث بولي٢
بريسي مينق*

Zij nemen mee een schild en een parang; op zij van die parang is een klein mesje, en aan de touwtjes van de parang hangt een fleschje met olie.

دان لاڳي دتالي ايت ڤاراڠ
ادا ݢيݢي بيناتڠ دان مانيق
روڤا٢ دان اكر كايو يڠ دبواة اوبت
برسام ايت ڤاراڠ ادا ساث اران
داري بسي سڤرة ڤڠچيڠ ايكن*

Verder zijn nog bevestigd aan de touwtjes van de parang beestentanden, kralen, geneeskrachtige kruiden en een haak van ijzer.

دمان ساروڠ ڤاراڠ ادا رانجو
داري بولوه اتو تولڠ ايكن دان
ممباوا ساث سومڤيتن داري

Aan de scheê van de parang heeft men verder nog randjau's van bamboe of vischgraten, hebbende de Dajak verder bij

كايو يڠ دلوبڠكن ددالمڽ سرتا د اوجوڠڽ دبري بسي سفرة تومبق*

zich een uitgehold houten blaasroer, dat hij tevens als piek kan gebruiken.

دان سات تابوڠ داري بولوه تمفت ايت دامق٢ كفلاڽ داري ݢابوس باتڠڽ بينداڠ اتو نو ايت بينداڠ سفرة فوهون نيفه هيدفڽ دكاكي ݢونوڠ داوجوڠڽ ايت دامق دبري ݢتة كايو ايت نما ايفوه*

Verder een koker van bamboe voor de pijltjes, waarvan de kop is gemaakt van kajoe Gaboes, en de steel van Bindang of Nau; (de Bindang ziet er uit als nipah en groeit aan den voet van bergen). Aan de punt van het pijltje is gesmeerd het sap van den Ipoeh-boom.

دان ادا سات بواه لابو اير يڠ كچيل برسام٢ ايت تابوڠ دامق دان تيݢ - امفت سرويت داري بسي سات تومبق داري بسي*

Ook zijn er nog bij eene kleine vrucht van laboe ajer en drie of vier wêerhaken van ijzer en een ijzeren piek.

دان سات فڠمبين داري روتن داڽم سرتا دبري فاڤن*

Ook eene van rotan gevlochten draagmand.

ايت كلاوك ݢوناڽ بواة مندينديڠ بادان داري سنجات موسوه*

Het nut van het schild is, om zich tegen de wapens der vijanden te dekken.

ايت فاراڠ ݢوناڽ بواة ملوكاكن سرت بوة مموتوڠ كفال موسوه

Het doel van de parang is om den vijand te verwonden en het hoofd af te snijden.

ايت فيسو رأوت ݢوناڽ ممبواة رانجو دان ممبواة فوساران افي جيكلو سوده برهنتي ددالم هوتن*

Met de pisau raut maakt men randjau's en poesaran (droog hout om door wrijving vuur te maken), als men in het bosch overnacht.

ايت بولي٢ ميڽق ݢوناڽ جيكلو ساكيت تولڠ ايت ميڽق

De olie uit het fleschje dient om zich bij ziekte in te smeren.

دڬوسوكن د مان يڠ ساكيت*

ايت ڬيݢي بڠاتڠ سرتا مانيق
ڬونان چوم دبواة ڤرهياسن سهاج*

De beestentanden en koralen zijn enkel sieraad.

ايت اران ڬونان دبواة مڠاٴيت
كڤال يڠ ماو ڤوتوڠ كوتيڠ بربوة
سام تمنن*

Met den haak wordt het te snellen hoofd vastgehaakt, als men met zijne makkers bezig is.

ايت رانچو ڬونان جيك
لاري دكجر موسوه ايت رانچو
دچوچوٴكن دتانه سڤاي كنا كاكي
موسوه جاڠن سمڤي داڤت مڠجر*

De randjau's zijn om bij eventueele vlucht achter zich in den grond te steken, ten einde de achtervolgers te verwonden.

ايت سومڤيتن ڬونان جيك
كتمو ڤدا موسوه كيرا٢ جاٴوه 50
دڤا لنتس سومڤيت دڠن دامق*

Het blaasroer dient om, als men den vijand tot op 50 vadem kan naderen, een pijltje naar hem toe te blazen.

ايت ݢابوس ڬونان دبٴو
دامق ايت بينداڠ كايو يڠ برة
سڤاي تياد ملايڠ*

Het pijltje is van kajoe gaboes en bindang gemaakt, om de richting te kunnen houden.

ايت ڬته كايو ايڤوه ڬونان
بيسا جيك كنا بادان ڤچه
كوليت ايت ڬته ايڤوه هنچور
بيسان ڤون كلوار*

De ipoeh-gom is, wanneer dezelve door het pijltje in de huid is gebragt, vergiftig.

ايت تابوڠ ڬونان تمڤت
مناروه دامق*

De koker is om de pijltjes in te doen.

ايت بواه لابوٴ ايسر يڠ برسام٢
اين تابوڠ ڬونان تمڤت مناروه
ݢابوس يڠ بلوم برباتڠ*

De laboe-vrucht is om waarlooze stukjes gaboes te doen.

ايت سروية تيمڠ- امڤت
ڬونان جيك موسوه سوده دكت
كيرا٢ سمڤي لنتس دتيكمكن
دڠن ايت سروية*

De wêerhaken zijn om naar den vijand te steken, als hij dicht bij is.

ايت تومبق ݢوناڽ جيک
موسوه سوده رافت لنتس برتيکم
دڠن ايت تومبق ابيس ايت
لنتس برتنتق*

ايت ڤمبين ݢوناڽ دبواة
تمفت باراڠ٢ بکالن يڠ دماکن
دجالن*

دان عاداتڽ ايت دايق جيک
ديا ماو فرݢي مڠايو ديا مماکي
بوڽي بوروڠ دهولو جيک ايت
بوروڠ بربوڽي جاهت تيادا
جادي ديا فرݢي جيک بوروڠ
بربوڽي باݢوس بارو ديا فرݢي*

دان لاݢي جيک ديا فرݢي
مڠايو دڠن ليما انم راتس
اوراڠ دافت چوم سات اتو
دوا کفال موسوه ديا ميستي
فولڠ سبب ديا تيادا ماو ملالوي
داراه*

ترسورة فدا 28 هاري بولن
مي 1874 اوليه کيت جقسا
سينتڠ
وان مشهور*

De piek is om meê te steken, waarna tot het afhouwen van het hoofd wordt overgegaan.

Het mandje is om eten meê te nemen.

De gewoonte der Dajakhs is, als zij uit snellen gaan, het orakel (vogels) te raadplegen. Geeft de vogel een slecht teeken dan wachten zij, om pas op een goed teeken te vertrekken.

Wanneer de Dajakhs met 5 à 600 man uit snellen gaan, en al is het ook slechts 1 of 2 koppen hebben gekregen, moeten zij terug, omdat zij niet over bloed mogen gaan.

Geschreven den 28 Mei 1874 door mij Djaksa van Sintang

WAN MASJEHOER.

DE VROEGSTE GESCHIEDENIS

VAN

BANDJARMASIN

DOOR

F. S. A. DE CLERCQ.

Onlangs te Bandjarmasin vertoevende, werd mij inzage gegeven van een in het Maleisch opgesteld verhaal over het ontstaan van het rijk van Bandjarmasin, onder den titel van چاريتّ داري فدا راج بنجرماسن دان راج كوت واريڠن*

Daar ik het echter niet mocht behouden, maakte ik een kort uittreksel, van wat mij daarin belangrijk toescheen, met het voornemen dit later met andere bronnen te vergelijken.

Behalve in Dr. Schwaner's werk over Borneo (Deel I blz. 43 en vlg.), vond ik in Deel VI van dit tijdschrift (blz. 225) het onderwerp door Hageman behandeld, onder den titel van „Bijdrage tot de geschiedenis van Borneo".

Na de lezing dezer stukken kwam het mij echter niet onbelangrijk voor, eene meer nauwkeurige vertaling van dat verhaal in het licht te geven, te meer daar ik gelegenheid had mijne aanteekeningen met een ander Handschrift uit de Bibliotheek van het Genootschap te vergelijken, en vooral om reden ik boven de andere schrijvers het voorrecht had in loco de beteekenis van vele mindere bekende woorden en uitdrukkingen te vernemen.

Daar Hageman als eenige leiddraad schijnt gevolgd te hebben eene zeer corrupte transcriptie met Latijnsche karakters van bedoeld HS., nog in de Bibliotheek voorhanden, acht ik

het minder noodig de door hem gemaakte fouten aan te toonen, maar zal ik mij alleen bepalen tot eene vergelijking der beide met Arabische letter geschreven Handschriften (1).

Met *A.* wordt dan het HS. te Bandjar, met *B* dat uit de Bibliotheek aangeduid.

De eenigszins vrije vertaling geeft den inhoud zoo getrouw mogelijk terug, en voor eigennamen is tevens de Maleische spelling opgegeven.

Te Kaling (كاليڠ) (2) woonde een rijk koopman, genaamd *Mangkoe Boemi* (مڠكو بومي), die, behalve een groot aantal schepen, veel goud, zilver en allerlei fraaie edelgesteenten bezat. Bij zijne vrouw *Sătira* (ستيرا) kreeg hij een zoon, genaamd *Ampoe Djătmika* (امفو جتميك). Deze huwde met *Mangoen Toewa* (مڠون توا) een kreeg twee zoons; de oudste heette *Ampoe Mănda Astana* (امفو مند اشتان) en de jongste *Lămboe Măngkoerat* (لمبو مڠكورت) (3).

Zoolang Mangkoe Boemi te Kaling woonde, vermaakte hij zich elken dag met zijne kleinkinderen. Deze begonnen knapen te worden, toen M. B. ziek werd. Geen der bijgehaalde geneesheeren kon hem helpen, niettegenstaande hij hen met geschenken overlaadde.

---

(1) Als een bewijs, dat Hageman de taal van het door hem gevolgde HS. niet verstond, moge o. a. dienen, dat hij van de metalen afgodsbeelden (*bĕrhala gangsa*) vertelt, dat zij beiden *Gangsa* heetten!

(2) In andere werken vindt men hiervoor *Kĕling* en *Kalinga*, bij Lassen zelfs *Kalingga*; de ware uitspraak is mij niet bekend.

(3) In *B.* verschillen deze namen eenigzins: *Sătira* heet er *Săti Radja* (ستي راج), *Ampoe Djătmika* draagt daar den naam van *Ampoe Djătmaka* (امفو جتماك), zijne vrouw van *Sira Măngantoer* (سير مڠنتور), en de oudste zoon van *Ampoe Mana Dăstana* (امفو مان دستان).

In dit HS. is aan het slot vermeld, dat het te Bogor geschreven werd, vermoedelijk door een der volgelingen van den derwaarts verbannen Sultan. Ik heb meer vertrouwen in de in *A.* voorkomende namen, waarvan vele op dezelfde wijze uitgesproken nog in den mond des volks voortleven.

Toen zijne ziekte toenam en hij zijn einde voelde naderen, riep hij Ampoe Djătmika met al zijne familieleden en dienaren tot zich, en droeg hem op voor deze goed zorg te dragen, niet te veel waarde te hechten aan aardsche goederen, zich niet te vertoornen maar verdraagzaam te zijn.

Verder beval hij Ampoe Djătmika weg te gaan van Kaling, waar hij toch niet tot aanzien kon geraken, en eene andere woonplaats te zoeken. Om zich daarbij te overtuigen van de gesteldheid van den grond, moest hij ter diepte van een armslengte ([1]) één handvol ([2]) aarde uitgraven, en zoo deze warm op het gevoel was en een aangenamen reuk van zich gaf, dan was die grond goed en zou alles gedijen, wat daar geplant werd. Liet die grond zich echter koud aanvoelen, dan moest hij eene andere plaats uitkiezen, want hij zou er ongelukkig worden en niets kon er groeien.

Nadat hij dezen raad had gegeven, overleed Mangkoe Boemi en werd met de noodige eerbewijzingen begraven.

Ampoe Djătmika bedacht nu, dat hij te Kaling niet veilig was, daar velen op zijne rijkdommen aasden en wilde derhalve verhuizen.

Hij liet daarom de legerhoofden roepen, die van zijne familie afstamden, met name *Arja Măgat Sari* (اريا مڬت ساري) en *Tămănggoeng Tata Djiwa* (تمڠڬوڠ تات جيوا) ([3]); voorts een

---

([1]) In *A.* staat: *sapantjăloek dalamnja* — ik vind dat woord in geen der woordenboeken. In *B.* leest men eerst: دان تابق كيره اي سڤنچلق maar later ook دالمڽ سڤنچلق.

([2]) كڤل, bij Pijn. ook *klont*. In *B.* ڬمڤل en كڤل.

([3]) Deze hoeloebalangs worden nog nader aangeduid als te zijn de ڤڠڬافيت كانن en de ڤڠڬافيت كيوا; alleen in Hardeland's Wdb. is (sub *gapi*) *peng-gapi* verklaard als: *die altijd in iemands nabijheid is.*

Volgens *B.* heetten die mantries: *Arja Măkat Sari* (اريا مكت ساري) en *Tămănggoeng Tatah Djiwa* (تمڠڬوڠ تاته جيوا).

man, genaamd *Wira Bărtas* (ويرا برتس) ([1]), die het opzicht hield over de nachoda's en kooplieden; en eindelijk de verschillende bevelhebbers der vaartuigen ([2]), allen met hunne onderhoorige familien.

Nadat deze personen zich in de groote raadzaal verzameld hadden, deelde Ampoe Djătmika hun mede, dat hij van Kaling wilde vertrekken om eene andere woonplaats te zoeken, en gelastte hun zich met vrouwen en kinderen en al hunne have op te vaartuigen in te schepen.

Nadat alles in orde was gingen zij ter scheep, en ook Ampoe Djătmika bracht zijne goederen op het vaartuig, dat *Si Praboe Tias* ([3]) heette. Enkelen bleven achter om op de magazijnen en geldkisten te passen: zij zagen het vertrek stil aan ([4]), daar zij er veel hartzeer over hadden.

Na eenigen tijd op zee te hebben doorgebracht, kwamen zij aan een eiland, en beproefden het middel van Mangkoe Boemi, maar dit gelukte niet. Zij gingen nu weder onder zeil en lieten eindelijk het anker vallen nabij *Oedjoeng tanah* ([5]).

Hier legde Ampoe Djatmika zich te slapen om zijn ontrust gemoed tot bedaren te brengen, en hij droomde, dat hij zijn vader ontmoette, die tot hem zeide: „Wees niet kleinmoedig, gij hebt mijn last opgevolgd en zult geluk op uwen tocht hebben!"

Ofschoon hij hieraan twijfelde, nam hij zich toch voor vol-

([1]) Van dezen wordt nog vermeld, dat hij zeer schrander was en vele talen kende, als: Arabisch, Perzisch, Hollandsch, Chineesch en Javaansch. In *B. Wira Mărtas* (ويرمرتس), en kende hij Maleisch in plaats van Arabisch.

([2]) Als namen dier vaartuigen zijn opgegeven: فيلغ, كيجي en سلف.

([3]) Volgens *B.* heette die prauw *Si Părboe Jaksa* (سي فربو يقس).

([4]) In het HS. مندام (mĕndam), het Daj. *mandam* = staan blijven. In *B.* komt *măndam* niet voor; er staat alleen: تڠڬلله دغن امست دكچتان

([5]) De ligging dezer plaats werd mij gezegd te zijn in het westen, nabij *Mĕndawăh* of *Sampit*.

gens dien droom te handelen. Toen bij het aanbreken van den dag de wind ging liggen en de zee effen werd, ging hij met vier menschen aan wal, groef met een breekijzer een gat van een armslengte diep ([1]), nam den grond er uit, en voelde dat die zoo heet was als vuur en lekker rook als *daoen poedak* ([2]).

Hij was zeer verheugd, ging naar zijn vaartuig terug, en liet, toen het dag was geworden, Arja Măgat Sari en Tămănggoeng Tata Djiwa roepen. Hij zeide hun, dat daar de plaats was om eene negorij te stichten, en gelastte hun tevens van de medegebrachte steenen een tempel ([3]) te bouwen op de plaats, waar de grond was uitgegraven.

Deze lieten nu al het volk aan land gaan en het geboomte omhakken: en zij maakten gezamenlijk den tempel en een paleis voor Ampoe Djătmika, benevens woningen voor henzelven om aldaar te verblijven.

Ampoe Djătmika verzamelde daarop allen, die met hem gekomen waren, in de baliroeng, en deelde hun mede, dat hij die plaats noemde *Năgara Depa* (نڠارا · ديڨا) ([4]), en zich zelven aanstelde tot vorst met den titel van ***Maharadja Tjandi***, onder beding, dat hij alleen als vorst zou worden toegesproken. Verder zeide hij tot de beide mantries, dat hij afgodsbeelden van tjendanahout wilde doen vervaardigen om in den tempel te plaatsen, en die tot vorst te verheffen en te eerbiedigen; want „ik zelf ben niet van vorstelijke afkomst, en ik „doe dit om alle onheil te voorkomen, daar ik slechts afstam

---

Wellicht heeft de kroniekschrijver zich hier vergist met Malaka's zuidpunt, een der eerste plaatsen die de Hindoesche kolonisten in den Archipel aandeden. Op de kaart van Melvill is een *Oedjoeng tanah* geplaatst bij de monding der Kahajan-rivier.

([1]) In het HS. **staat:** دتابقن لاون ليڠکيس دالمن سفنچلق.

([2]) Een Pandanus-soort, waarvan de bladeren zeer welriekend zijn.

([3]) In HS. *A.* چيندي en چندي.

([4]) Als dit dezelfde plaats is als het tegenwoordige *Năgara*, dan komt dit bericht vrij wel overeen met dat van Dr. S., die als eerste vestigingsplaats *Amoentai* opgeeft, dat iets hooger aan dezelfde rivier is gelegen.

„van aanzienlijke lieden; ik noem mij alleen vorst, om een „voorbeeld tot navolging te stellen voor hen, die na mij „komen.”

Algemeen werd dit goed gevonden en in drie dagen de beelden met menschelijke gedaanten vervaardigd, die met de noodige versierselen en reukwerk in den tempel werden geplaatst, om elken Donderdag avond door den vorst bezocht te worden ([1]).

Het bevel over alle staatsdienaren werd toen opgedragen aan Arja Măgat Sari, en aan Tămănggoeng Tata Djiwa gelast de menschen van *Batang Hămandit* (باتڠ همنديت) ([2]) aan zich te onderwerpen; en daar niemand weêrstand kon bieden, gaven deze hieraan gehoor en betaalden aan hem hunne schatting.

Toen nu al de mantries feestelijk onthaald werden, heerschte er groote vreugde, en waren allen zeer ingenomen met die regeling, omdat de onderlinge veeten daardoor ophielden. En als zij hunne belasting in rijst en padie opbrachten, liet de vorst die in de *djoeroeng* ([3]) plaatsen, om te dienen tot voeding van zijne hofhouding.

Vervolgens werden de werkzaamheden en verplichtingen van elken mantrie aangewezen, en dit alles geregeld zijnde, gelastte de vorst aan 40 mantries met twee pantjalangs de goederen te gaan halen, die in zijne magazijnen te Kaling waren achtergebleven, alsmede de lieden, die deze bewaakten. Aldaar aangekomen werd dit voorstel gretig aangenomen, en gingen zij gezamenlijk op reis. Op zekeren nacht werden hunne vaartuigen door een hevigen orkaan overvallen ([4]), waardoor vele prau-

([1]) In *B.* staat, dat de beelden in *zeven* dagen gereed waren, en wordt als dag der huldiging هاري جمعت opgegeven.

([2]) Volgens *B.* moest de eerste *Batang Tialang*, *Bălangan* en *Pătak* en de laatste *Batang Ngalei* en *Hămandit* onderwerpen, en kregen zij beiden het gezag over de door hen onderworpen stammen.

([3]) جوروڠ, *plaats om padie te bewaren*, te Bandjar *kindei* geheeten. (Bij Hard., Daj. *djoerong* = pakhuis).

([4]) In *A.* توفن voor طوفان. Het aantal achtergebleven personen wordt in *B.* op 4000 geschat.

wen vergingen en een aantal menschen verdronken: de andere kwamen veilig te Năgara Depa aan en vestigden zich aldaar.

En er heerschte vroolijkheid in die negorij; zij werd bezocht door vele handelaren en het ging den bewoners in alle opzichten goed.

De vorst wilde nu metalen afgodsbeelden ([1]) laten vervaardigen, en stuurde tot dat doel aan den Vorst van China allerlei goederen van waarde en een brief, waarop van daar tien Heidensche priesters (*pandita*) kwamen. Deze maakten de twee metalen beelden, een man en vrouw, ter grootte van een kind, die in den tempel werden geplaatst, terwijl die van tjĕndanahout in zee werden geworpen, en het bevel gegeven om elken Donderdag avond de nieuwe beelden te gaan aanbidden ([2]).

Het land ging steeds meer vooruit en allerlei volken kwamen er handel drijven als: Chineezen, Maleiers, Javanen, Boegineezen, lieden van Djohor, van Atjeh, van Malaka, van Menangkabau, van Patani, van Mangkasar, van Bali, van Boeton, van Palembang, van Djambi, van Toeban, van Madoera, van Bangkok ([3]), Hollanders en Kalingers.

Alle ingezetenen van Năgara Depa legden de kleeding der Kalingers af, en kleedden zich als de Javanen, en hun werd door den Vorst bevolen: „Kleedt u niet als de Maleiers, „of als de Hollanders, of als de Chineezen, of als de Atjeh„neezen, Mangkasaren en Boegineezen, ja zelfs niet als de „Kalingers. Ik zelf voeg mij naar Madjapait (مجافيت) ([4]), „en gij volgt mij hierin na, want volgens de verhalen der

---

([1]) برهال ڬڠس; *gangsa* is een metaal, bestaande uit eene vermenging van ijzer en geel koper.

([2]) Ook nu staat in *B. malam Djoemaat*, en bovendien, dat A. Dj. gelastte eenmaal 's jaars die beelden met fijn zand te schuren, om het roesten te voorkomen.

([3]) In de HSS. مڠكق, vermoedelijk foutief voor بڠكوق.

([4]) Volgens *B.* ماجفاهت.

„onden van dagen zal u onheil treffen, als gij uwe kleeding „wijzigt, en o. a. de oostmoeson in westmoeson veranderen en „omgekeerd.

„Ook moogt gij geen zwarte peper ([1]) planten, zooals te „Djambi en Palembang, behalve een paar staken voor eigen „gebruik, want door die peper komt niets op van hetgeen gij „plant, daar hare uitwaseming heet is ([2])."

Niet lang daarna werd Ampoe Djătmika ziek; hij riep zijne zonen bij zich en vermaande hen in vrede te leven, en als kluizenaars rond te dolen om op heuvelen, in grotten of onder hooge boomen een vorst te zoeken; terwijl hij aan de beide Groot-mantries opdroeg in dien tusschentijd het land te besturen ([3]). Daarna stierf hij.

En Ampoe Mănda Astana dwaalde rond onder groote boomen en op hooge bergen, en Lămboe Măngkoerat in diepe grotten, maar na drie jaren als asceet te hebben rondgezworven keerden zij ontmoedigd terug, want een vorst hadden zij niet gevonden.

Op zekeren middag nu ging Lămboe Măngkoerat slapen, en hij droomde dat hij zijn vader Ampoe Djătmika ontmoette, die tot hem zeide: „Gij gaat te ver om een „vorst te zoeken: ga niet verder dan binnen den kring „van deze negorij ([4]). Neem veertien stammen van *pisang saba*

([1]) Het hiervoor gebezigde woord ساهڠ is volgens het Daj. Wdb. *Spaansche peper* (Capsium); mij werd echter ten stelligste verzekerd, dat het te Bandjar *zwarte peper* (Piper nigrum) beteekent.

([2]) In de HSS. سبب هاوڤن ڤانس.

([3]) In *B.* draagt A. Dj. op zijn sterfbed aan de beide mantries nog op de beelden in zee te werpen, dat zij ook deden.

([4]) Volgens *A.* ددالم علقة نݢري اين en in *B.* ددالم سفريدارن نݢري اين. De *pisang saba*, dezelfde die op Java *p. kapok* heet, wordt in B. ستاب genoemd.

„maak daarvan een vlot ([1]), overdek dat met een hemel van „wit lijnwaad, brand wierook aan de vier hoeken en hang „daaraan majangs ([2]) op, kleed u met een witte saroeng, ga „op het vlot zitten, en begeef u te middernacht stroomopwaarts; „mocht gij soms een krokodil of een groote visch of een slang „ontmoeten, wees dan niet bevreesd, want dat heeft niets te „beduiden.

„Komt gij nu aan de draaikolk ([3]) midden in de negorij, „dan moet gij het vlot omdraaien en u stil houden, want daar „zijn vele zaken om bang voor te zijn ([4]). Wordt op die „plaats aan de oppervlakte van het water schuim zichtbaar, „zoo groot als een *pajoeng oeboer*ʳ ([5]), en tevens het geluid „van een vrouwenstem gehoord, dan is dat de vorst, die gij „moet halen, en wat hij zegt moet gij doen.”

Hierop werd Lămboe Măngkoerat met schrik wakker, en deed zooals hem in den droom was geopenbaard.

Hij ging dien nacht uit en vond het schuim met blazen, die flikkerden als edelgesteenten Op hetzelfde oogenblik bleef. het water stil als in een kom, en eene zachte stem kwam uit het schuim voort: „He Lămboe Măngkoerat, wat doet gij toch „hier? ([6])” Hij antwoordde: „Ik zoek een vorst om Năgara „Depa te besturen.”

([1]) In de HSS. لنتيڠ = vlot. (Daj. en Mal. v. Palemb. id.).

([2]) Eigenlijk مايڠ بوڠكوس d. z. majang, waaruit nog geene bloemen te voorschijn komen.

([3]) In *B.* تلق برڬاچ; daarentegen in *A.* لوهوكت برڬاچ, dat eene fout is voor اولق برڬاچ.

([4]) Volgens de HSS. هواس; مكت باڤق هواس٢ ايت werd mij als boven verklaard: misschien is het eene verbast. van het Mal اوس = voorzichtig.

([5]) Volgens Pijn. een staatsie-zonnescherm. In *B.* is sprake van een witte krokodil, in dèn vorm van een *pajoeng agoeng*, die daar ook later uit het schuim te voorschijn komt.

([6]) In *A.* اف كرجا سيه اين; het woordje *sih* is uit het Daj. overgenomen, en beteekent een *uitroep van verwondering*.

De stem herhaalde: „Ik ben de vorst dien gij zoekt en „mijn naam is *Poetri Djoendjoeng Boehi* (ڤتري جنجوڠ „بوهي) (1)." Lămboe Măngkoerat zeide: „Dan zal ik u tot vorst „verheffen en in den tempel plaatsen." Poetri Djoendjoeng Boehi antwoordde: „Ik wil niet in den tempel wonen, want „daar is de plaats der afgoden, maar laat vier stuks gevlekte „bamboe bătoeng van den berg Batoe Piring (2) halen en „maak van die stijlen een paleis, waar ik kan wonen; en laat „voor mij door veertig maagden een gele saroeng vervaardigen, „die zeven *asta* (3) lang en zeven *kilan* breed is — alles moet „in één dag af zijn en dan kom ik in mijn paleis." Lămboe Măngkoerat zeide dat het goed was, en toen de dag aanbrak keerde hij huiswaarts en vertelde aan zijn broeder, wat had plaats gehad.

Hij liet alles volgens het bevel der vorstin gereed maken, hetgeen door de hulp van velen ook tot stand kwam, en nu gingen allen in optocht naar de draaikolk. Nadat Lămboe Măngkoerat de gele saroeng in het schuim had geworpen, kwam de prinses voor den dag en werd met veel gejuich naar het paleis geleid, terwijl de veertig maagden aan haar werden toegevoegd om haar te bedienen en te verzorgen.

Dit geschiedde op den veertienden dag der maan in het begin van den avond.

Lămboe Măngkoerat liet dag en nacht honderd lieden bij

---

(1) Eigenlijk staat er ڤتري جنجوڠ بويه, maar بويه is blijkbaar een fout voor بوهي, daar zij uit het schuim te voorschijn kwam. In *B.* heet zij ڤتري تنجڠ بواڠ; vermoedelijk kende de afschrijver de woorden *djoendjoeng* en *boehi* niet.

(2) Deze berg is in de bestaande werken niet opgegeven.

(3) استا is dezelfde maat als de Mal. هست, en کيلن als de Jav. ꦏꦶꦭꦤ꧀. In *B.* moet die saroeng ook twee *asta* breed zijn, en zou zij gezegd hebben, dat die moest dienen اکن تودڠکن نايک کمالڠي ايت.

het paleis de wacht houden, maar overigens kwam er geene verandering in de wetten, verordeningen en gebruiken van het land.

Nadat zij eenigen tijd de teugels van het bewind in handen had, vroeg Lămboe Măngkoerat haar op zekeren dag, wien zij tot man wilde hebben. De vorstin antwoordde: "Ik wil "tot man hebben iemand, die even als ik als kluizenaar heeft "geleefd; is die niet te vinden dan trouw ik niet."

Nog wordt verhaald, dat Ampoe Mănda Astana twee zoons kreeg, die zeer schoon waren. De oudste heette *Bangbang Sokma Raga* (بڠبڠ سقما راݢ), en de jongste *Bangbang Pakma Raga* (بڠبڠ فقما راݢ) (1). Deze speelden eens onder het huis, en zagen of de wachtlieden wel op hun post waren. De veertig maagden werden allen verliefd en zongen minnedichten hun ter eere (2).

Ook de vorstin zag die beide knapen en gaf ze sirih, pinang, nagasari-bloemen (die toen niet groeiden te Năgara Depa) en

---

(1) De tweede heet in *B. Bangbang Pătma Raga* (بڠبڠ فتما راݢ).

(2) Als proeven van die pantoens worden alleen in *A.* vermeld:

بسرن ݢلجه داري فتاني	ساوه ممبليت داري ݢيݢين
جك منجادي سوامي كامي	سفرت ݢول دڠن سنتن
بواه سباݢي جاتي روفا	دافت دݢونوڠ باتو ملاتي
براهيكو ساعت اكن روفا	مڠكين ترلبه كالو دجنتي
ݢاجه لڠكور كودا بيراقسا	راما٢ ددالم فوان
هاتي هنچور بادن بيناس	ساعت بيراهي فدام توان
برهمان مماكن سازي	هيڠكف دباتڠ فافن جاتي
مود مناڠه داتڠ كماري	ساعت ايلق ممبري بيراهي
بوڤين سمفيلوق برايسي ݢول	ملاتي دتڠݢوڠ روسا
روفا ايلق سفرتي ديوا	سكالين كامي روسق بيناس

sawah = oelar sawah; djĕntei = lihat; sampilok = een soort trompet van bladeren gemaakt.

gantal (¹), die ze in hun saroeng staken. Toen Lămboe Măngkoerat hen zag, joeg hij hen dadelijk naar huis, want hij was bevreesd, dat de vorstin met een zijner neven zou willen trouwen.

Na rijp overleg zeide hij aan Ampoe Mănda Astana, dat hij met zijne neven wilde gaan visschen (²), en, ofschoon deze wist dat hij ze zou dooden, stond hij het toch toe. Lămboe Mangkoerat nam hen daarop mede en wierp hen in de *Batang Tabăloeng* (باتڠ تبلوڠ) (³), en nog heden heet die plaats *Gădang-sănak* (ݢداڠسنق) (⁴).

Op het vernemen dezer tijding doodden Ampoe Măndoe Astana en zijne vrouw zich zelven (⁵) in den tempel; en toen Lămboe Măngkoerat hunne lijken daar vond, nam hij de kris en het mes mede, en zorgde, dat zij behoorlijk begraven werden. Nog altijd draagt die plaats den naam van *Sélagarah* (سلاݢراها) (⁶).

Van toen of bestuurde Lămboe Măngkoerat het rijk alleen.

Nog altijd denkende over een huwelijk van de vorstin viel hij op zekeren middag in slaap, en droomde weder dat hij zijn vader zag, en deze hem zeide, dat de vorst van Madjapait een zoon had, die als kluizenaar leefde, terwijl hem tevens

---

(¹) ݢنتل is volgens het Jav. Wdb. een van sirih-bladeren gemaakt peperhuisje met een pinangnoot er in, waarmede bruid en bruidegom elkaar toegooien.

(²) ملونت = het Mal. *mĕndjala*.

(³) Bij Dr. de Hollander, Land- en Volkenkunde II, blz. 27, als een andere naam van de Năgara-rivier opgegeven. In *B.* heet die باتڠ تبالڠ.

(⁴) Volgens *B.* draagt die plaats nog altijd den naam van *Loehoek̦ Bădang Sanak̦* (لوهق بدڠ سانق)

(⁵) Bij Pijn. en in het Jav. heeft het hier gebruikte بربيل eene eenigszins andere beteekenis. In *B.* wordt dit nog aangevuld, dat hij zich doorstak met de kris, genaamd *parang sari* (فارڠ ساري), en zij met die, genaamd *ladang malila* (لادڠ ماليلا).

(⁶) Deze transcriptie is niet juist, maar werd mij als de ware naam opgegeven: *B.* heeft چلاݢراه,

werd medegedeeld de wonderbaarlijke wijze, waarop die zoon geboren was. Wakker geworden riep hij Arja Măgat Sari en Tămănggoeng Tata Djiwa, en droeg hun op alles in orde te maken, daar hij naar Madjapait wilde gaan om dien vorstenzoon te zoeken. Het bestuur in hunne handen latende, vertrok hij zelf met veel gevolg en luister, en kwam spoedig op de reede en drie dagen later in de stad Madjapait aan (¹), waar hij verzocht bij den vorst te worden toegelaten, hetgeen werd toegestaan.

Bij het binnenkomen maakte hij echter geene eerbiedsbetuiging aan den vorst, maar ging op de *siti loehoer* zitten, waarop hij onder aanbieding van vele geschenken zijn verzoek voordroeg (²).

De vorst zeide, dat hij geen zoons meer had en al zijne kinderen reeds gehuwd waren; zijn oudste zoon te Palembang, een op Bali en de jongste te Soerabaia: zijn oudste dochter te Menangkabau en de andere te Mangkasar.

(¹) In de HSS. staat: دانقله شڠن فراهو ايت دفلابوهن نڬري مجاڤيت دان برجالن تيڬ هاري بهارو داتڠ كمجاڤيت

Dit strijdt met de verklaring van Prof. Veth (Jav. II, blz. 132), dat de ligging aan zee voor Madjapait uitgemaakt is.

(²) De medegebrachte geschenken waren:

اينتن سفوله بجي
منتيار بسر٢ سفرت كلوڠسو سفوله بجي
ميره سفوله بجي
جمبرت سفوله بجي
ليلين سفوله فيكول
فيكت سريبو كاوڠ
تيكر سراتوش كودي
تيڠڬلوڠ سفوله ايكوڠ
ساوڠن سفوله ايكوڠ

Djambroet, een groene steen; *pikat*, rotan (Daj. een seroek in zee); *ékong* voor het Mal. *ékor*. *B.* heeft foutief *pengikat* voor *pikat* en *tenglong* voor *tinggalong*.

Lămboe Măngkoerat antwoordde, dat hij dit alles wist, maar dat hij tot echtgenoot voor zijne vorstin zijn zoon vroeg, die als asceet leefde op den Goenoeng Madjapait.

De vorst had hier niets tegen, maar verzocht hem om nog zeven dagen te wachten, daar zijn zoon pas zwaar ziek was geweest. Dit was aan Lămboe Măngkoerat bekend, maar hem volkomen onverschillig.

Na zeven dagen lang te hebben feestgevierd, gaf de vorst zijn zoon over aan Lămboe Măngkoerat, en nadat deze rijkelijk van geschenken was voorzien, gingen zij naar hunne prauwen en voeren vier dagen en vier nachten.

Toen zij aan de monding der rivier kwamen (¹), was de wind gaan liggen, geen golfslag waar te nemen en zelfs geene beweging van eb en vloed in het water (²); de koningsprauw (*si praboe tias*) was derhalve niet van hare plaats te krijgen, hoe men ook roeide of duwde.

Raden Poetra zeide: „De reden hiervan is, dat zich twee „witte slangen (*naga*), een mannetje en een wijfje, om den „voorsteven geslingerd hebben; om ze te verwijderen zal ik in „het water springen en die slangen gelasten weg te gaan, want „het zijn dienaren van Poetri Djoendjoeng Boehi."

Eerst op het hooren dezer woorden erkende Lămboe Măngkoerat hem als koningszoon, want hij ontwaarde, dat deze hem in kennis overtrof. Raden Poetra voegde er nog bij: „wacht drie dagen en drie nachten en ben ik in dien tijd niet „terug, doe dan een gebed en ik kom er uit!"

Daarop sprong hij in het water; de prauw schommelde eenigen tijd heen en weder (³) en kwam los.

In dien tusschentijd ging Lămboe Măngkoerat naar Năgara

(¹) In *B.* سمفيله كفد فندمارن.

(²) Dit werd mij gezegd de beteekenis te zijn van ايرفون تانغ; bij Pijn. is *lĕnang*, kalm, bedaard van water.

(³) In *A.* ملقبغ برليغكله; in *B.* eenvoudig برگرق.

Depa om geiten, karbouwen en kippen te halen, en alle mantries te gelasten de rivier af te varen om Raden Poetra in te halen.

Toen hij na drie dagen en drie nachten niet te voorschijn kwam, deed Lămboe Măngkoerat een gebed, en na zeven dagen verrees Raden Poetra uit het water, gekleed in eene saroeng van gele zijde; en op de plaats waar hij boven kwam, steeg een gong op uit de diepte, tot in deze dagen bekend onder den naam van *Si Praboet Pradah* (سفرابوت فرادة) (1).

Raden Poetra zeide nu tot Lămboe Măngkoerat: „Mijn „ware naam is *Soerja Anata* (2) (سوريا انات), hetwelk be„duidt, ik ben een vorst voortgekomen uit de zon, en alles „wat op aarde in de hemelen of in de wateren is, is aan mij „ondergeschikt."

De prauwen gingen vervolgens langs een zijrivier (3) naar Năgara Depa en Lămboe Măngkoerat gaf aan zijne vorstin kennis, dat hij een echtgenoot voor haar gevonden had.

Nadat Soerja Anata tot vorst was verheven (4), werd het huwelijk dan ook voltrokken; terwijl alvorens een kroon uit den hemel nederdaalde en zich eene stem liet hooren, dat wien die kroon paste alleen koning mocht worden.

Zeven maanden later werd de vorstin zwanger en was belust op *djamboe dipa* (5), die de vorst van Madjapait liet halen; en toen de tijd daar was, verloste zij van een zoon, genaamd

---

(1) Volgens *B. Sirabŭt pradah* (سيرابت فرادة).

(2) In *B.* heet hij *Soerja Nata:* in mondelinge overleveringen is hij als *Soerja Winata* bekend.

(3) In *A.* staat سوعي فابنتن, d. i. een korte weg door een zijtak; ook wel *antasan.*

(4) Hiervoor vindt men in de HSS. het ook in het Dajaksch gebruikelijke woord *bĕrdoedoes.*

(5) *Djamboe dipa* is een soort djamboe, waarvan de pitten niet binnen in de vrucht zitten, maar aan de steel naar buiten komen; op Batavia heet die *dj. monjet,* en op Java *dj. bol mété.*

Soerja Gangga Wangsa (سوريا ڬڠڬ واڠسا). Na eenigen tijd bracht zij nog een zoon het wereld, en deze werd *Soerja Wangsa* (سوريا واڠسا) geheeten.

Tijdens zijn bestuur waren aan Soerja Anata onderworpen de vorsten van Poentianak, Sambas, Kotawaringin, Pasir, Koetei en Kărsiḳkan ([1]), en allen betaalden jaarlijks geregeld hunne schatting.

Na verloop van eenige jaren deelde de vorst aan Lămboe Măngkoerat mede, dat hij en zijne vrouw naar hunne plaatsen van afzondering wilden terugkeeren, waarom hij zijne kinderen aan hem overgaf; en na de noodige vermaningen gegeven te hebben, verdwenen beiden voor de oogen der verzamelde mantries.

Soerja Gangga Wangsa was toen reeds volwassen, en Soerja Wangsa verwisselde van tanden ([2]).

Daarop werd eerstgenoemde tot vorst uitroepen.

Er heerschte alom groote welvaart in het land, en vele handelaren kwamen daar wegens de goedkoopte der eerste levensbehoeften.

Daar Soerja Gangga Wangsa ongehuwd was, wilde Lămboe Măngkoerat hem weêr helpen om eene vrouw te zoeken; maar de vorst wilde niet trouwen, en eerst na herhaald aandringen zeide hij, van zijne ouders den last te hebben gekregen om alleen te huwen met de dochter van *Dipa Radja* (ديفا راج). Kon Lămboe Măngkoerat die vinden, dan was het goed. Op zijne vraag waar dat meisje woonde, kreeg hij echter ten antwoord, dat de vorst het niet wist, en hij liet nu overal zoeken en vragen, maar niemand vond of kende haar.

([1]) Volgens *A.* كرسيقكن; niemand kent echter die plaats. In de aanteekeningen betreffende *Tanah Boemboe*, (Tijdsch. Bat. Gen. I blz. 337), wordt gesproken van een *Tandjong Karsik-itam*; wellicht lag daar die negorij.

([2]) Voor deze uitdrukking is in *A.* het woord *kapinggahan* gebezigd.

Eens roeide zekere *Singaban* (¹) naar de kampoeng *Tangga Oelin* (تڠݢ اولين), en kwam in de rivier voor de woning van *Arja Mălangkoen* (اريا ملڠكون). Daar zag hij een meisje in het water springen, terwijl haar dienstmaagd daarbij de wacht hield.

Op het zien van den Singaban zeide deze tot het meisje: „He dajang Dipa Radja, dek u spoedig toe, want daar is een „een Singaban!" De Singaban keerde nu spoedig terug en gaf kennis aan Lămboe Măngkoerat van hetgeen hij gezien had.

Lămboe Măngkoerat zond hierop *Singatăka* (سيڠاتک) en *Singapăti* (سيڠافتي) (²) naar Arja Mălangkoen, met de boodschap dat hij zijne dochter vroeg tot echtgenoot van den vorst. Deze maakte eerst zwarigheden, maar stemde er spoedig in toe, toen Lămboe Măngkoerat zelf kwam om te zeggen, dat, als hij zijne dochter niet goedschiks gaf, zij met geweld zou weggevoerd worden.

Lămboe Măngkoerat nam haar dadelijk mede en bracht haar bij den vorst, zeggende: „Hier heb ik de dajang Dipa Radja, „die gij u tot vrouw wenscht!" De vorst antwoordde: „Niet „haar, maar hare dochter wil ik huwen: breng haar maar terug „en geef haar tot man iemand, dien gij geschikt oordeelt."

Lămboe Măngkoerat nam haar daarop mede naar zijne woning en vroeg aan al de mantries, wien zij dachten, dat haar kon trouwen. Deze zeiden: „Gij alleen zijt de rechte man."

Hij trouwde nu met haar.

Niet lang daarna werd zij zwanger, maar tot de 15e maand bracht zij geen kind ten wereld. Lămboe Măngkoerat verontrustte zich hierover zeer, want als het kind stierf, zou de vorst niet trouwen en er niemand zijn om hem later te vervangen.

(¹) سيڠابن is een persoon, die vrouwen zoekt voor den vorst, (in de taal van Bandjar *manjanjamar*). Uit het verband zou bij *B.* blijken, dat er een volkstam van dien naam was.

(²) In *B.* heeten deze personen: *Singanătaka* (سيڠا نتاک) en *Singapati* (سيڠا فاتي.)

Plotseling werd de stem van het kind in den buik gehoord: „O mijn vader Lămboe Măngkoerat, ik wil niet langs den „gewonen weg uit den buik komen; ik wil er alleen uit, als „een linker rib van mijne moeder wordt weggenomen, en ik „door dat gat heen kan!"

Al de omstanders waren zeer verschrikt, en na ruggespraak met de mantries besloot Lămboe Măngkoerat de rib te splijten ([1]).

De moeder stierf en het kind kwam te voorschijn, en het zeide: „Ik heet *Poetri Koeripan* (فوتري كوريفن); en toen men haar melk zou geven, wilde zij alleen die van een witte buffel gebruiken ([2]).

Toen Arja Mălangkoen hoorde, dat zijne dochter overleden was na de ribsplijting, zeide hij tot zijne vrouw: „Nu rest „ons niets meer, laten we samen maar sterven!" Zij vond dit goed, en hij at jonge pinang en zijne vrouw at oude pinang, en Arja Mălangkoen sprak: „Mijn sĕpah worde een genees„middel voor mijne kleindochter Poetri Koeripan en heet *djă„rangoe!*" Zijne vrouw zeide: „Mijn sepah ook en die heet „*kămoesi!*" Zij plantten deze in hun tuin en doodden zich zelven.

De beide sepah's kwamen op en waren de oorsprong van djărangoe en kămoesi ([3]).

([1]) Volgens *B.* دبلهن تمبڠ يڠ كيري.

([2]) Over dat kind staat nog in *B.* مك بودق يڠ ددالم فروت ايتفن كلوراله دڠن روڠسن دان بركنديت سرت برچافيڠ دان بركنچيڠ مك توبهن فوتيده كونڠ دان رمبتن ايكل فاته مايڠ چبيان ترامت هنڠ اداله سفرت بولن فرنام امفت بلس هاري بولن روفان ايت*

Daar zegt zij ook *Poetri Hoeripan* (فتري هوريفن) te heeten.

([3]) *Djĕrangoe* is bij Pijn. als een geneesmiddel opgegeven; *kamoesi* kan ik niet thuis brengen. In het plantkundig woordenboek van Filet ontbreken beide namen. Volgens *B.* ontstaan uit de sĕpah's جريڠو دان فراوس.

Nadat Poetri Koeripan volwassen was, bracht Lămboe Măngkoerat haar bij den vorst, en werden zij naar landsgebruik in den echt verbonden.

Eenigen tijd later zwanger geworden, verloste zij van eene dochter, die genaamd werd *Poetri Kălarang* (ڤوتري كلاراڠ). Deze huwde later met den Pangeran Soerja Wangsa, uit welk huwelijk een zoon werd geboren met name *Tjărang Lalewan* (چراڠ لاليون). Ook de vorst kreeg nog eene dochter, genaamd *Poetri Kăloengsoe* (ڤوتري كلوڠسو), en deze huwelijkte hij later aan Tjărang Lalewan uit ([1]).

In dien tusschentijd waren Arja Măgat Sari en Tămănggoeng Tata Djiwa overleden.

Op zekeren dag in de vergadering verschijnende, deelde de vorst mede, dat hij met zijne echtgenoote en ook zijn broeder met diens vrouw tot hunne vaderen wilden terugkeeren, en terwijl aan Lămboe Măngkoerat werd opgedragen voor Tjărang Lalewan en Poetri Kăloengsoe te zorgen, verdwenen zij allen voor het oog der verzamelde toeschouwers.

Daarop werd Raden Tjărang Lalewan tot koning verheven, en ook hij handhaafde de bestaande gebruiken en instellingen.

Zijne vrouw beviel spoedig van een zoon, die genaamd werd *Săkar Soengsang* (سكر سوڠسڠ); en toen deze zes jaar oud was, liet de vorst Lămboe Măngkoerat roepen, om zijne vrouw en kinderen in handen van dezen getrouwen dienaar achter te laten; want hij zelf wenschte op te gaan tot zijne vaderen en verdween dan ook uit de oogen der menigte.

Lămboe Măngkoerat trad in zijne plaats als vorst op, en week niet af van de aloude gewoonten.

Toen Săkar Soengsang zeven jaar oud was, bereidde zijne moe-

([1]) In *B.* heet die zoon چارڠ لالين en de dochter van den vorst ڤتري كلڠسو.

der eens een gebak van laboe (1); het was nog niet gaar en zij roerde het in de pan om, toen de jongen er wat van vroeg, hetgeen zijne moeder weigerde, met de bijvoeging dat hij moest wachten tot het gebak gereed was. Hij kon zijn lust evenwel niet bedwingen en nam met den rijstlepel wat weg. Zijne moeder werd hierover zeer boos, en sloeg hem met een koperen lepel (2) op het hoofd, waarop hij hard begon te schreeuwen en het bloed hem langs het lichaam droop (3).

Geheel bebloed en ontkleed liep hij weg, steeds maar voorthollende, en velen, die hem zagen, dachten dat het een ander kind was, omdat zij hem nooit gezien hadden.

Te Năgara Depa bevond zich juist een koopman van Soerabaia, die *Djoeragan Bălaba* (بلاب) heette; deze zag den knaap, riep hem, bracht hem naar zijn schip, reinigde en kleedde hem, en daar hij op hetzelfde oogenblik onder zeil ging nam hij hem mede.

Poetri Kăloengsoe kreeg intusschen berouw over hare drift en liet overal haar kind zoeken, maar niemand vond het; enkelen vermoedden echter, dat het door den Djoeragan was medegenomen, doch de menschen, die naar Soerabaia gezonden werden, kwamen onverrichter zake terug. Wel gingen er elk jaar boden van Lămboe Măngkoerat uit, maar nimmer werd iets van het kind vernomen.

Raden Săkar Soengsang was langzamerhand tot jongeling opgegroeid; hij droeg den nam van *Kimas Lalana* (كيمس لالن) (4) en werd zeer bemind door den Djoeragan en zijne vrouw. Hij wilde evenwel niet trouwen, al waren tal van schoone maagden op hem verliefd.

---

(1) Volgens *A.* جوادة دودول en in *B.* جوادة مونن.

(2) Deze heet in *A. wantjoeh gangsa.* Volgens Hardeland is *wantjoeh* het Bandjarsche woord voor het Daj. *karoeir*, een dun plat hout, waarmede men de gekookte rijst uit de pan neemt.

(3) Een dergelijk verhaal wordt gevonden in Meinsma 's Babad tanah Djawa, blz. 3 en vlg.

(4) In *B.* كيمس للن.

Na den dood van den Djoeragan zeide hij tot zijne tweede moeder, dat hij naar Năgara Depa wilde gaan handel drijven. Ofschoon zij hiervan eerst niets wilde weten, stond zij het later toe, en droeg den Djoeragan *Dampoeng* (دامفوڠ) op goed voor hem zorg te dragen.

Onder zeil gegaan zijnde kwamen zij niet lang daarna te Năgara Depa aan. Kimas Lalana maakte zijne opwachting bij Lămboe Măngkoerat, gaf dezen vele geschenken en wist zoo bevriend met hem te worden, dat er aan terugkeeren naar Soerabaia niet meer gedacht werd, en hem op het erf van Lămboe Măngkoerat eene woning werd aangewezen met de vergunning om te Năgara Depa te blijven.

Eens bij de vorstin Kăloengsoe zijnde, zeide Lămboe Măngkoerat: „Als gij wilt huwen, dan is er bij mij iemand van „Soerabaia, die Kimas Lalana heet, en volgens zeggen van de „vorsten van Madjapait afstamt — hij is jong en ziet er knap „uit." De vorstin wilde hem eerst zien, en toen hij aan haar beviel, huwde zij hem; maar hij werd niet tot vorst verheven, en alleen bepaald, dat de zoon uit het huwelijk geboren vorst zou worden; tot zoolang bleef Lămboe Măngkoerat met het bestuur belast.

Toen zij zeven dagen getrouwd waren, vroeg Kimas Lalana aan de vorstin om hem te luizen, en hierbij zag zij het lidteeken van eene wond op zijn hoofd. Zij wilde weten wat dat was, en ofschoon hij eerst weigerde het te zeggen, vertelde hij, dat hij nog jong zijnde door zijne moeder met den rijstlepel geslagen en weggeloopen was, dat een djoeragan hem naar Java bracht, en hij zich den naam van zijn geboorteland niet meer kon herinneren.

De vorstin dit hoorende begon te huilen en duwde zijn hoofd weg van haren schoot, zeggende: „Als dat zoo is, dan „zijt gij de zoon, dien ik verloren heb, en heet *Săkar Soengsang*." Haar zoon weende, vroeg vergiffenis, en zeide: „Ik was het „vergeten, dood mij nu maar!"

Zij liet echter Lămboe Măngkoerat roepen, die den raad

gaf, dat zij zich zelve moest straffen, waarop zij besliste dat beiden van dien dag af moesten scheiden, en de naam van Săkar zou veranderd worden in *Råden Sări Kăboeroengan* (رادين سري كبوروغن). (1)

Poetri Kăloengsoe bleef te Năgara Depa, maar Sări Kăboeroengan verhuisde naar een andere kampoeng en werd tot vorst verheven. Een jaar later stichtte hij een negorij aan de *Moeara Hoelak* (موارا هولق), en noemde die plaats *Năgara Daha* (داها), welke naam nog altijd is gebleven. (2)

Maharadja Kaboeroengan vestigde zijn zetel later te *Marabahan*, waar de meeste kooplieden woonden, hoewel anderen hun verblijf hielden te *Moeora Mărampiò* (موارا مرامفيو).

Poetri Kăloengsoe verdween zonder te sterven en evenzoo Lămboe Măngkoerat. Deze laaste werd vervangen door den zoon zou Arja Măgat Sari, genaamd *Arja Tăranggana* (اريا ترانغكان), en van dien tijd af heette de kota Radja *Kota Arja Tăranggana* (كوت اري ترانغكان); en Marabahan ging zeer vooruit, daar ook vele Javanen er handel kwamen drijven.

De vorst Sări Kăboeroengan kreeg twee zoons (3): de oudste heette *Raden Soekărama* (رادين سوكرام) en de jongste *Raden Băngawan* (رادين بڠاون).

Toen zij groot waren, nam de eerste vier dochters van mantries en de laatste ééne dochter van een mantrie tot vrouw.

Op zekeren dag liet de vorst Arja Tăranggana benevens al zijne dienaren roepen, en onder mededeeling dat hij wilde

(1) Volgens *B.* رادين ساري كبورغن.

(2) In het Aardr. en Stat. Wdb. van N. J. is *Daha* een riviertje in het district Katingan Volgens *B.* heet die plaats دها. Wellicht leefde die naam in de herinnering van het volk voort, en was de stichter afkomstig van het oude Hindoerijk *Daha*, dat in de 9e eeuw in Oost-Java schijnt bestaan te hebben.

(3) In de HSS. wordt niet vermeld, met wie hij huwde.

opgaan tot zijne vaderen, verdween hij voor hunne oogen. (1)

Nu werd Raden Soekărama vorst en Arja Tăranggana bleef rijksbestierder.

De vorst kreeg bij vier vrouwen vier zoons: de oudste heette *Raden Pŭḳsi* (رادين فقسي), de tweede *Raden Pandjang* (رادين فنجغ), de derde *Raden Bali* (رادين بالي) en de jongste *Raden Mambang* (رادين ممبغ); de moeder van dezen laatsten had nog een zoon, *Raden Galoeh* (رادين ݢالوه), bij een anderen vader. (2)

Ook Raden Băngawan kreeg een zoon, genaamd *Raden Tărmalap* (رادين ترمالف).

Van Raden Păḳsi werd de naam veranderd tot *Pangeran Mangkoeboemi*, van Raden Pandjang tot *Pangeran Tămăngoeng*, van Raden Bali tot *Pangeran Băgalang*, en van Raden Mambang tot *Raden Djaja Dewa*, en allen huwden met dochters van mantries.

Ook Raden Djaja Dewa kreeg een kind, maar dat stierf, omdat hij getrouwd was met een vrouw, die niet in afzondering geleefd had.

Raden Djaja Dewa nu liet geene nazaten achter, behalve dat de zuster van Pangeran Galoeh huwde met Raden Tărmalap, den zoon van Raden Băngawan.

Niet lang daarna werd Poetri Galoeh zwanger, en bracht een zoon ter wereld, die door zijn grootvader, den vorst Soekărama, *Raden Sămoedara* (سمودارا) genaamd werd. (3)

Toen deze laatste drie jaren oud was, verzamelde de vorst eens al de mantries, riep Raden Sămoedara, die voor de *siti loehoer* liep te spelen, en zeide tot hen: „Als ik dood ben,

(1) Hiermede wordt even als elders bedoeld, dat hij in de eenzaamheid als kluizenaar ging leven (*bertapa*).

(2) Behalve *Raden Păḳsi*, die in *B.* رادين فقكس genoemd wordt, komen deze namen in beide HSS. overeen. *Raden Tărmalap* heet daar echter *Raden Mantri Baja*.

(3) In B. *Sămoedăra* (سمدرا).

„verhef dan Raden Sămoedara tot vorst!" Deze antwoordden: „Wij willen dat wel doen, maar kunnen uwe drie zoons „niet voorbijgaan."

Ofschoon dit aanleiding gaf tot veel strijd, bleef de vorst niettemin bij zijn besluit.

Als Raden Sămoedara den ouderdom van zeven jaren bereikt had, kwam de vorst te sterven, en Arja Tăranggana dacht om zijn last en voerde Raden Sămoedara weg van het paleis. Hij zette hem ergens aan het uitwerpen van netten, onder beding dat hij niet zou zeggen wie hij was, en, als hij door zijne ooms of hunne dienaren zou vervolgd worden, zich te verbergen, daar zij hem zeker zouden vermoorden.

Raden Sămoedara nam dit aan en Arja Tăranggana voerde hem met eene prauw weg.

Wel liet Pangeran Tămănggoeng hem overal zoeken, maar niemand wist hem te vinden.

Na allerlei twisten zou Pangeran Mangkoeboemi tot vorst verheven worden. Toen deze plechtigheid plaats had, bleek de kroon hem te zwaar te zijn, zoodat hij die niet kon dragen. Pangeran Tămănggoeng beproefde het nu, maar de kroon was hem veel te wijd. Nu volgde Pangeran Băgalang, dien de kroon evenmin paste. Al de mantries en het volk waren zeer verbaasd, te meer toen men doorging met de andere formaliteiten en ook deze geheel verkeerd uitliepen. Pangeran Mangkoeboemi werd evenwel vorst, en vertoonde zich elken Zaterdag aan het volk.

Kort daarop verhuisde Pangeran Băgalang naar *Brangas* (1) (het tegenwoordige *Halalak*) met zijne vrouw, kinderen en al zijn volk, in het geheel 2000 menschen, en elken Zaterdag ging hij naar Năgara Daha om Pangeran Mangkoeboemi zijne hulde te bewijzen.

Eenigen tijd later werd Pangeran Băgalang ziek, en nadat hij

---

(1) Deze naam wordt in *B.* als برڠسرا opgegeven.

zijnen beiden broeders verzocht had voor zijne vrouw en kinderen te zorgen, stierf hij. Hij liet een zoon en eene dochter na: de eerste heette *Raden Lămăr Djadana* (رادين لمر جادان), en de tweede *Goesti Lahsări* (ݢستي لهسري): (1) de afstammelingen van deze wonen nog heden te Marabahan.

Nu waren en lieden, die twist stookten tusschen Pangeran Tămănggoeng en Pangeran Mankoeboemi, met dat gevolg dat de eerste den laatsten niet meer als broeder wilde erkennen. Het opleggen van een geringe straf aan een zijner gunstelingen deed Pangeran Tămănggoeng zoo in woede ontsteken, dat hij zekeren *Saban* (2) omkocht om zijn broeder te vermoorden. Deze stak hem de kris in het hart en vluchtte daarop naar Pangeran Tămănggoeng, welke laatste den moordenaar liet dooden om allen schijn van medeplichtigheid te ontgaan; iedereen wist echter, dat hij daartoe den last had gegeven.

Pangeran Tămănggoeng werd nu vorst, maar de kroon kon hij toch niet dragen; de dochter van zijn broeder huwelijkte hij uit aan zijn zoon *Raden Băgawan* (رادين بݢاوان).

Intusschen woonde Raden Sămoedara te *Pălandean* (فلنديئن) (3), afwisselend verblijf houdende te *Soengei Mohol* (سوڠي موهول), *Koewin* (كوين) (4), *Bandjar* en *Soengei Bălitoeng* (سوڠي بليتوڠ). Wel liet Pangeran Tămănggoeng hem herhaaldelijk zoeken, maar niemand vond hem, daar hij zich wijsselijk vermomde door versleten en gelapte kleederen en een bijzondere muts (*koepiah poetjok*) te dragen. De menschen, voor wie hij visch zocht, voorzagen hem van de noodigste levensbehoeften, en toen hij

---

(1) In *B.* heet de zoon Raden Hardja (هرج) en de dochter *Lămăr Sari* (لمر ساري).

(2) *Saban* is volgens het Daj. Wdb. een mannennaam.

(3) Wellicht hetzelfde dorp, dat in het Aardr. Wdb. *Palandi* heet.

(4) Dit is de juiste spelling en uitspraak van den in alle handboeken verbasterden naam *Kween*.

volwassen was, wilden velen hem wel tot schoonzoon hebben, maar dit weigerde hij steeds.

Een zekere *Patih Masih* was te dien tijde te Bandjar tot aanzien geraakt. Deze hoorde het verhaal van den kleinzoon Soekărama, die uit vrees van vermoord te worden voor zijne ooms moest vluchten. Patih Masih stuurde daarop vijf prauwen uit om hem op te sporen, en hij werd te Halalak gevonden, maar hij wilde niet meêgaan, daar hij niet gewoon was met voorname personen in aanraking te komen. Patih Masih ging er zelf heen en vond hem in eene kleine hut, zeer slordig gekleed omdat hij zich wilde vermommen. Patih Masih herkende hem dadelijk en verzocht hem naar Bandjar te gaan, er bijvoegende dat hij hem des noods met geweld zou wegvoeren.

Ziende dat er niets aan te doen was, ging Raden Sămoedara in de prauw van Patih Masih zitten, en volgde hem naar zijne woning.

Patih Masih liet nu eene geit slachten en alles voor een groot feest gereed maken, en nadat Raden Sămoedara van betere kleeding voorzien was werden eenige patih's geroepen om tezamen met hen aan te zitten. Hij vroeg toen aan Raden Sămoedara: „Wij willen u tot vorst verheffen, neemt gij het „aan?" Raden Sămoedara weigerde, zeggende, dat hij niet van vorstelijke afkomst was.

Dronken gemaakt zijnde verklaarde hij: „Dat kunt gij nu „wel doen, maar Raden Tămănggoeng zal u vermoorden; want „ik zou al lang niet meer leven, als Arja Tăranggana mij niet „had weggevoerd!"

De patih's waren zeer verheugd, dat Raden Sămoedara erkende den kleinzoon van Soekărama te zijn, en hem eerbiedig toesprekende, noemden zij hem *Pangeran Sămoedara.*

Gevraagd hebbende, wat nu te doen viel, stelde Patih Masih voor op te varen naar Marabahan, die negorij te overvallen en alle handelaren en inwoners weg te voeren naar Bandjar, om aldaar een nieuwe negorij te stichten: hij vermoedde dat

deze zich niet zouden verzetten, om reden die plaats niet zoo ver landwaarts in lag.

Dit aangenomen zijnde gingen zij den volgenden dag op weg, en toen te Marabahan bekend werd, dat de kleinzoon van Soekărama zich te Bandjar bevond, gingen alle handelaren en inwoners derwaarts. De volgelingen van Raden Tămănggoeng vluchtten hooger de rivier op, en Pangeran Sămoedara kwam terug, werd met veel luister ontvangen en plechtig tot vorst van Bandjarmasin uitgeroepen: ook de omringende stammen erkenden hem als zoodanig.

Raden Tămănggoeng stuurde wel een leger op hem af, maar dat werd verslagen, en nu hadden er gedurende langen tijd allerlei gevechten plaats tusschen de lieden die boven op de rivier en die meer benedenwaarts woonden. Daar langzamerhand de eerste levensbehoeften begonnen te ontbreken, gaf Patih Masih aan Pangeran Sămoedara den raad om hulp van Java te vragen, en wel aan den Sultan van Dĕmak, aan wien alle andere vorsten op Java ondergeschikt waren ([1]).

Pangeran Sămoedara keurde dit goed en zond den Patih Bălit (بليت) met de noodige geschenken en een brief op reis ([2]).

Patih Bălit reikte den brief over, en vroeg of de Sultan ge-

([1]) Het hier ingelaschte verhaal van Patih Masih aan Pangeran Sămoedara over den val van Madjapait volgt in zijn geheel hierachter.

([2]) Deze brief was van den volgenden inhoud: سلام سمبه فوترا انديک
ڤقيران د بنجر ماسين داتڠ كفدا سلاطن دامق فوترا انديک
منچاتو نوڬراها مينت تولوڠ بنتوان تنديڠن فراڠ لاوان سمفيڽ
كران فترا انديک بربوت كرجاءن لاوان فرنه مرينا ايت نما
ڤقيران تمڤڠڠ تيادا دوا ٢ فترا سمفيڽ منچاتو نوڬراها مينت
تولوڠ بنتوان تنديڠن فراڠ ادافون لمون منڠ فوترا سمفيڽ يايت
ماسق مڤولا فدا انديک مک فرسمبهن فوترا انديک اينتن
سفوله بيجي فيكت سريبو ڬالوڠ تتودوڠ سريبو بواه دامر سريبو
كيندي جرانڠ سفوله فيكول دان ليلين سفوله فيكول،

negen was hulp te verleenen. De Sultan nam dit aan op voorwaarde, dat de vorst van Bandjarmasin het Mohamedaansche geloof zou omhelzen. Teruggekomen gaf Patih Bălit verslag van zijne bevinding, en zoowel Pangeran Sămoedara als Patih Masih en de andere Patih's verklaarden zich bereid den Islam te omhelzen.

Patih Bălit ging weder naar Dĕmak om het antwoord te brengen, en nu verleende de Sultan hulp van 1000 gewapende mannen, terwijl een Panghoeloe medekwam om hen tot den nieuwen godsdienst te doen overgaan.

Met de omwonende volken en handelaren aangegroeid tot een leger van 40000 man, voeren zij de rivier op en kwamen te *Rantau Sangiang Gantoeng* (رانتو سڠيڠ ݢنتوڠ) (1) slaags met het leger van Pangeran Tămănggoeng, dat op de vlucht werd gedreven.

Daar het echter bleek, dat de oorlog nog lang zou kunnen duren, werd op voorstel van Patih Masih de strijd beperkt tot een tweegevecht tusschen de beide vorsten.

Bij de daarop gevolgde ontmoeting zeide Pangeran Sămoedara: „Ik ben niet vergeten hoe gij vroeger voor mij hebt „gezorgd, dood mij dus maar!" Pangeran Tămăngoeng was hierdoor zoo getroffen, dat hij zijne lans en schild wegwierp, en in de prauw van Pangeran Sămoedara sprong om hem te omhelzen. De beide rijksbestierders volgden het voorbeeld hunner vorsten en gaven elkaar eveneens de hand.

Pangeran Tămănggoeng noodigde nu Pangeran Sămoedara uit in zijne woning te komen, en daar overreikte hij hem de kroon en andere rijkssieraden.

---

mantjato, het Daj. *tjato* of *sato*, vergunning wagen; *mariha* moet *oom* beteekenen. De woorden *lawan* (voor *kalawan*) en *sampejan* zijn zuiver Javaansche, waarmede de schrijftaal (meer dan de spreektaal) trouwens overvuld is.

In *B.* is de brief eenigszins anders geredigeerd, maar blijkbaar zeer corrupt, daar er o. m. van سريبو ݢندي جرنڠ gesproken wordt.

(1) In *B.* رنتو سڠيڠ ݢنتيڠ.

Pangeran Sămoedara werd toen op de aloude wijze tot vorst gekroond, en er heerschte groote vreugde onder het volk, waar vroeger wederzijdsche familieleden tegen elkaar gestreden hadden.

Al het volk van Năgara Daha ging nu naar Bandjar, en niet lang daarna stierf Pangeran Tămănggoeng.

Door den panghoeloe van Dĕmak tot den islam gebracht, veranderde Pangeran Sămoedara zijn naam in dien van *Soeltan Soerinan Allah* (سلطن سورينن الله).

De hulptroepen van Dĕmak keerden daarop naar hun land terug en ook de lieden van Mendawei, Sampit, Pamboeang, Kotaringin, Soekadana en Batang-Lawei togen huiswaarts. Deze allen kwamen elken oostmoeson schatting betalen aan den Sultan, die op zijne beurt elk jaar hulde bracht aan den Sultan van Dĕmak.

De nieuwe Sultan hield overigens de vroegere gebruiken in stand, en toen hij kort daarna overleed, liet hij twee zoons achter. De oudste werd tot vorst verheven met den titel van *Soeltan Rahmat Oellah*, en de jongste tot adipati met den titel van *Pangeran Anom*.

Van dezen wordt nog vermeld dat onder zijne regeering de onderworpenheid aan Java's vorsten ophield, en gaat de geschiedenis tot een meer bekend tijdperk over. (1)

---

(1) Ik eindig hier omdat en in de HSS. blijkbaar eene groote verwarring heerscht, die ik niet in staat ben op te helderen.

NASCHRIFT.

Volgens deze kroniek zijn de elkaar opvolgende vorsten:

1. Soerja Anata.
2. Soerja Gangga Wangsa.
3. Tjărang Lalewan.
4. Raden Sări Kaboeroengan.
5. Raden Soekărama.
6. Pangeran Mangkoeboemi.
7. Pangeran Tămănggoeng.
8. Soeltan Soerinan Allah.
9. Soeltan Rahmat Oellah.

In stede van mij op het gebied der tijdrekenkunde in gissingen te verdiepen, zij hier alleen vermeld, dat Lassen in zijne geschiedenis van den Ind. Archipel (zie de vert. van Dr. de Klerck, blz. 114) aanteekent: „Omstreeks het jaar 1360 der „inlandsche aera (of 1438) zond een vorst van Bandjarmasin „gezanten naar het hof van Madjapahit. Angka Widjaja droeg „aan een zijner zonen Koeda Bandjaran Sari, die ook wel „Tjakra Negara genoemd wordt, het bestuur van dit gebied „op, waarna deze zich derwaarts met talrijk gevolg en een „leger begaf."

Afgescheiden van de laatste bijzonderheid schijnt het niet al te gewaagd te vooronderstellen, dat die Javaansche prins onder den titel van *Soerja Anata*, (of *Soerja Winata*, z. boven), als eerste werkelijke vorst in het gebied van Borneo's zuidkust optrad.

VERBETERDE SPELLING VAN EENIGE INLANDSCHE PLAATSNAMEN.

DOOR

F. S. A. DE CLERCQ.

De meerendeels zeer gebrekkige wijze, waarop de inlandsche namen van plaatsen gewoonlijk met Latijnsche karakters geschreven worden, zoo zelfs dat de ware naam uit de transcriptie dikwerf niet meer te herkennen is, noopte mij bij reizen in verschillende gewesten omtrent de juistheid der gebruikelijke schrijfwijze een nauwkeurig onderzoek in te stellen, met het doel hierin langzamerhand eenige verbetering tot stand te brengen.

Het is echter geheel onmogelijk, dat één persoon de vele verscheidenheden op dit gebied kan nagaan; maar de hoop, dat ook anderen genegen zullen zijn hunne bevindingen mede te deelen, doet mij besluiten reeds nu de aan mij opgegeven ware benamingen der regentschappen en districten van vijf Residentien uit Oost-Java bekend te maken.

Wel wordt in de laatste jaargangen van den Regeeringsalmanak aan deze aangelegenheid veel zorg besteed, maar hoevele moeilijkheden zich hierbij voordoen, moge o. a. blijken uit de opgaven van Dr. de Hollander, in den 3den druk zijner Handleiding voor de taal- en volkenkunde van Ned.-Indie, die ter vergelijking tevens zijn bijgevoegd.

Ofschoon ik verschillende inlandsche Hoofden raadpleegde en bij eenigen twijfel de namen liet opschrijven, blijft vergissing niettemin mogelijk, en houd ik mij voor opmerkingen van bevoegde zijde zeer aanbevolen.

Wat de namen der districten betreft, zoo volgen de inboorlingen gewoonlijk den naam der woonplaats van het districtshoofd; maar ik kan niet ophelderen, welke regelen daarvoor door Europeesche ambtenaren worden in acht genomen.

Nog zal men bemerken, dat nu en dan het aantal districten verschilt. Ook dit kan ik niet toelichten, en voor de waarheid mijner opgaven alleen aanvoeren, dat zij genoegzaam alle op de plaats zelve zijn ópgeteekend.

Volgens de onderstaande tabel heeft:

Kĕḍiri:	3	assistent-residentien,	5	regents.	en 29	districten.
Pasoeroewan:	2	〃	3	〃	en 23	〃
Pråbålinggå:	2	〃	1	〃	en 13	〃
Basoeki:	2	〃	3	〃	en 18	〃
Banjoewangi:	1	〃	3	〃	en 2	〃

Inlandsche schrijfwijze.				Transcriptie met Lat. karakters.				Id. volgens Dr. de Hollander.			
Residentien.	Afdeelingen.	Regentschappen.	Districten.	Residentien.	Afdeelingen.	Regentschappen.	Districten.	Residentien.	Afdeelingen.	Regentschappen.	Districten.
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	Kĕḍiri	Kĕḍiri	Kĕḍiri	1. Koeṭå,	Kĕḍiri	Kediri	Kediri	1. Kotå,
			[illegible]				2. Mådjårätå,				2. Mådjårätä,
			[illegible]				3. Djambéan,				3. Djambéan,
			[illegible]				4. Papar,				4. Papar,
			[illegible]				5. Paré.				5. Soekårĕdjä.
	[illegible]	[illegible]	[illegible]		Ngrowå	Ngrowå	1. Toeloengagoeng,		Ngrowo	Ngrowo	1. Toeloeng-agoeng,
			[illegible]				2. Pakoeṇtjèn,				2. Pakoentjèn,
			[illegible]				3. Tanggoel,				3. Tanggoel,
			[illegible]				4. Wadjak,				4. Wadjak,
			[illegible]				6. Kalangbrèt.				5. Kalang-bret (1).

(1) Bij Dr. de H. en in den Regeerings-almanak is nog een zesde district opgegeven, onder den naam zan *Ngoenoet*; mij is daarvan niets bekend.

Inlandsche schrijfwijze.				Transcriptie met Lat. karakters.				Id. volgens Dr. de Hollander.			
Residentien.	Afdeelingen.	Regentschappen.	Districten.	Residentien.	Afdeelingen.	Regentschappen.	Districten.	Residentien.	Afdeelingen.	Regentschappen.	Districten.
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	Kĕdiri.	Ngrowå	Tranggalih	1. Tranggalih,	Kĕdiri.	Trenggalek (¹)	Trenggalek	1. Trenggalek,
			[illegible]				2. Bĕṇḍå,				2. Goenoeng-lor,
			[illegible]				3. Ngasinan,				3. Ngasinan,
			[illegible]				4. Pakis,				4. Pakis,
			[illegible]				5. Tawing,				5. Kampak,
			[illegible]				6. Soembrĕng,				6. Soembring,
			[illegible]				7. Prigi.				7. Prigi.
	[illegible]	[illegible]	[illegible]		Brĕbĕg	Brĕbĕg	1. Brĕbĕg,		Berbek	Berbek	1. Berbek,
			[illegible]				2. Ngaṇdjoek,				2. Ngandjoek,
			[illegible]				3. Tjĕpåkå,				3. Godéan,

[¹] Ofschoon de Handleiding het jaartal 1874 op het titelblad heeft, is toch deze controle-afdeeling als assistent-residentie vermeld.

Inlandsche schrijfwijze. Residentien.	Afdeelingen.	Regentschappen.	Districten.	Transcriptie met Lat. karakters. Residentien.	Afdeelingen.	Regentschappen.	Districten.	Id. volgens Dr. de Hollander. Residentien.	Afdeelingen.	Regentschappen.	Districten.
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	Kĕḍiri.	Brĕbĕg	Brĕbĕg	4. Bagor,	Kĕdiri.	Berbek	Berbek	4. Siwala,
			[illegible]				5. Patjé,				5. Gemenggong.
			[illegible]				6. Kĕrtåsånå,			Kertåsanå (1)	1. Kertasånå,
			[illegible]				7. Lèngkong,				2. Lengkong,
			[illegible]				8. Waroedjajèng.				3. Waroe-djajèng.
	[illegible]	[illegible]	[illegible]		Blitar	Blitar	1. Blitar,		Blitar	Blitar	1. Blitar,
			[illegible]				2. Srĕngat,				2. Sringat,
			[illegible]				3. Wĕlingi,				3. Welingi,
			[illegible]				4. Loedåjå.				4. Lodåjå.

[1] Te Kĕrtåsånå is sedert lang een controleur gevestigd.

Inlandsche schrijfwijze.				Transcriptie met Lat. karakters.				Id. volgens Dr. de Hollander.			
Residentien.	Afdeelingen.	Regentschappen.	Districten.	Residentien.	Afdeelingen.	Regentschappen.	Districten.	Residentien.	Afdeelingen.	Regentschappen.	Districten.
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	Pasoeroewan.	Pasoeroewan.	Pasoeroewan.	1. Koeṭå,	Pasoeroewan.	Pasoeroewan.	Pasoeroewan.	1. Kotå,
			[illegible]				2. Tĕnggĕr,				2. Tengger,
			[illegible]				3. Kraton,				3. Kraton,
			[illegible]				4. Rĕdjåså,				4. Redjåså,
			[illegible]				5. Mĕlatèn,				5. Djati,
			[illegible]				6. Grati,				6. Grati,
			[illegible]				7. Winongan,				7. Winoengan,
			[illegible]				8. Kĕbontjanḍi,				8. Kebon-tjandi,
			[illegible]				9. Wånårĕdjå,				9. Wånåredjå,
			[illegible]				10. Poerwårĕdjå,				10. Poerwåredjå,

Inlandsche schrijfwijze.				Transcriptie met Lat. karakters.				Id. volgens Dr. de Hollander.			
Residentien.	Afdeelingen.	Regentschappen.	Districten.	Residentien.	Afdeelingen.	Regentschappen.	Districten.	Residentien.	Afdeelingen.	Regentschappen.	Districten.
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	Pasoeroewan.	Pasoeroewan.	Pasoeroewan.	11. Wangkal,	Pasoeroewan.	Pasoeroewan.	Pasoeroewan.	11. Wangkal,
			[illegible]				12. Ngĕmpit.				12. Ngempit (1).
	[illegible]	[illegible]	[illegible]		Malang.	Malang.	1. Karanglo,		Malang.	Malang.	1. Karang-lo,
			[illegible]				2. Koeṭå,				2. Kotå,
			[illegible]				3. Pĕnanggoengan,				3. Penanggoengan,
			[illegible]				4. Ngantang,				4. Ngantang,
			[illegible]				5. Sĕnggoeroeh,				5. Sĕngårå,
			[illegible]				6. Goṇḍanglĕgi,				6. Gondang-legi,
			[illegible]				7. Pakis.				7. Pakis.

1) In de Handl. wordt wel de ǝ, ter onderscheiding van de *a*, maar nergens de ĕ, é of è geschreven.

Inlandsche schrijfwijze.				Transcriptie met Lat. karakters.				Id. volgens Dr. de Hollander.			
Residentien.	Afdeelingen.	Regentschappen.	Districten.	Residentien.	Afdeelingen.	Regentschappen.	Districten.	Residentien.	Afdeelingen.	Regentschappen.	Districten.
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	Pasoeroewan.	Bangil.	Bangil.	1. Koeṭå,	Pasoeroewan.	Bangil.	Bangil.	1. Kotå,
			[illegible]				2. Gĕmpol,				2. Gempol,
			[illegible]				3. Panḍakkan,				3. Pandakan,
			[illegible]				4. Gĕmpĕng.				4. Gemping.
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	Pråbålinggå.	Pråbålinggå.	Pråbålinggå.	1. Soembĕrkarèng,	Probolinggå.	Probolinggå.	Probolinggå.	1. Soember-kareng,
			[illegible]				2. Pråbålinggå,				2. Probolinggå,
			[illegible]				3. Tongas,				3. Tongas,
			[illegible]				4. Dringoe,				4. Dringoe,
			[illegible]				5. Tĕnggĕr,				5. Tengger,

Inlandsche schrijfwijze.				Transcriptie met Lat. karakters.				Id. volgens Dr. de Hollander.			
Residentien.	Afdeelingen.	Regentschappen.	Districten.	Residentien.	Afdeelingen.	Regentschappen.	Districten.	Residentien.	Afdeelingen.	Regentschappen.	Districten.
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	Pråbålinggå.	Loemadjang (1).	Pråbålinggå.	6. Loemadjang,	Probolinggå.	Loemadjang.	Probolinggå.	6. Loemadjang,
			[illegible]				7. Kanḍangan,				7. Kandangan,
			[illegible]				8. Ranoelèmongan,				8. Ranoe-lamongan,
	[illegible]		[illegible]		Kraksan.		9. Pahiton,		Kareksan.		9. Pahiton,
			[illegible]				10. Pĕdjarakkan,				10. Pedjarakan,
			[illegible]				11. Gĕnḍing,				11. Gending,
			[illegible]				12. Kraksan,				12. Kareksan,
			[illegible]				13. Djaboeng.				13. Djabong.

[1] Te Loemadjang en Kraksan zijn Patih's, die staan onder de bevelen van den Regent van Pråbålinggå.

Inlandsche schrijfwijze.				Transcriptie met Lat. karakters.				Id. volgens Dr. de Hollanner.			
Residentien.	Afdeelingen.	Regentschappen.	Districten.	Residentien.	Afdeelingen.	Regentschappen.	Districten.	Residentien.	Afdeelingen.	Regentschappen.	Districten.
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	Basoeki.	Basoeki.	Basoeki.	1. Wringin,	Besoeki.	Besoeki.	Besoeki.	1. Waringin,
			[illegible]				2. Boengatan,				2. Boengatan,
			[illegible]				3. Mlandingan,				3. Plandingan,
			[illegible]				4. Basoeki,				4. Basoeki,
			[illegible]				5. Binor.				5. Binor.
	[illegible]	[illegible]	[illegible]		Panaroekkan.	Panaroekkan.	1. Soemběrwaroe,		Panaroekan.	Panaroekan.	1. Soemberwaroe,
			[illegible]				2. Kalitikoes,				2. Kali-tikoes,
			[illegible]				3. Panaroekkan,				3. Panaroekan,
			[illegible]				4. Sitoebondå,				4. Sitoebondå,
			[illegible]				5. Kapongan,				5. Kapongan,
			[illegible]				6. Pradjěgan.				6. Pradjěkan.

Inlandsche schrijfwijze.				Transcriptie met Lat. karakters.				Id. volgens Dr. de Hollander.			
Residentien.	Afdeelingen.	Regentschappen.	Districten.	Residentien.	Afdeelingen.	Regentschappen.	Districten.	Residentien.	Afdeelingen.	Regentschappen.	Districten.
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	Basoeki.	Bondåwåsâ.	Bondåwåsâ.	1. Poegĕr,	Besoeki.	Bondåwåså.	Bondåwåså.	1. Poeger,
			[illegible]				2. Tanggoel,				2. Tanggoel,
			[illegible]				3. Djĕmbĕr,				3. Djember,
			[illegible]				4. Bondåwåså,				4. Bondåwåså,
			[illegible]				5. Wånåsari,				5. Wånåsari,
			[illegible]				6. Pĕnanggoengan,				6. Penanggoengan,
			[illegible]				7. Soekåkĕrtå.				7. Soekåkertå.
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	Banjoewangi.	Banjoewangi.	Banjoewangi.	1. Banjoewangi,	Banjoewangi.	Banjoewangi.	Banjoewangi.	1. Banjoewangi,
			[illegible]				2. Rågådjampi.				2. Rågå-djampi.

Inlandsche schrijfwijze.				Transcriptie met Lat. karakters.				Id. volgens Dr. de Hollander.			
Residentien.	Afdeelingen.	Regentschappen.	Districten.	Residentien.	Afdeelingen.	Regentschappen.	Districten.	Residentien.	Afdeelingen.	Regentschappen.	Districten.
[illegible]	[illegible] (1)	[illegible] [illegible]		Banjoewangi.	Boelélèng.	Boelélèng. Djĕmbrana.		Banjoewangi.	Bolélèng.	Bolélèng. Djembrana.	

[1] De andere rijkjes op Bali worden geschreven:
[illegible] en [illegible]

EENE EPISODE
uit de geschiedenis van Madjapahit.

DOOR

F. S. A. DE CLERCQ.

Zelden vindt men op de bezittingen buiten Java mededeelingen, die als bijdragen tot de geschiedenis van dit eiland kunnen worden aangemerkt, vooral om reden vele daar woonachtige volkstammen in vroegere tijden geen eigen letterschrift hadden, en betrekkelijke overleveringen derhalve eerst later zijn opgeteekend.

Dit laatste is o. a. het geval met een Maleisch Handschrift, behelzende de geschiedenis der vorsten van Bandjarmasin en Koetaringin, waarin het verhaal is ingelascht van den toestand van het rijk van Madjapahit op het tijdstip, dat te Bandjar de hulp van den Javaanschen vorst werd ingeroepen.

Voor zooverre het eene gewijzigde lezing bevat van hetgeen ons uit inlandsche bronnen op Java bekend is, heeft de uitgave naar mijn oordeel eenige waarde, en gaat de Maleische tekst vergezeld van eene vertaling, waarbij de berichten van Lassen, Meinsma, e. a. zijn aangehaald.

Zelfs indien door dit stuk niets wordt opgehelderd of toegelicht, verdient het niettemin de aandacht als eene bijzonderheid, van wat elders over een der grootste rijken op Java in de herinnering des volks is blijven voortleven.

VERHAAL

VAN PATIH MASIH AAN PANGERAN SAMOEDARA VAN DE WIJZE, WAAROP HET RIJK VAN MADJAPAHIT IS VERVALLEN, EN DE SOELTAN VAN DEMAK DE EERSTE VORST OP JAVA WERD.

Naar luid van het verhaal der ouden van dagen was in vroegere tijden de vorst van Madjapahit *Toenggal Mĕtĕng* (¹) geheeten, en zijn rijksbestierder *Gadjah Mada*. Alle aanzienlijken op Java waren aan hem onderworpen en velerlei landen als: *Bantĕn*, *Djambi*, *Palembang*, *Boegis*, *Mangkasar*, *Djohor*, *Patani*, *Pahang*, *Maningkaban*, *Atjih*, *Pasir*, erkenden zijn oppergezag.

Na den dood van den Patih stierf ook de vorst, en werd vervangen door zijn kleinzoon als vorst van Madjapahit.

De Patih van dezen heette *Dipati Mahangoerak*, en zijn rijksbestierder *Mahoerdara*.

Te dier tijde gaf Dipati Mahangoerak bevel aan de lieden van Madjapahit, om met tien prauwen en een aanzienlijk mantri de prinses van Pasir ten huwelijk te gaan vragen (²).

(¹) Dit was vermoedelijk *Angkă Widjăjă*, ofschoon de naam van den Patih ook op *Brăwidjăjă* kan duiden. (Vgl. Meinsma, Babad tanah Djawa blz. 24). Volgens Lassen, (zie vertaling van Dr. de K. blz. 109), zou het *Martjă Widjăjă* kunnen wezen, wat evenwel aan twijfel onderhevig blijft, omdat van zijn groote macht uitdrukkelijk sprake is. Dat hij later door zijn kleinzoon vervangen werd, bewijst nog niets; te meer daar A. W. als zeer verdraagzaam bekend staat, en onder zijne regeering de vestiging te *Ampel* plaats vond.

(²) Uit overeenkomst met het rijk Pasir op Borneo, heeft de kroniekschrijver dezen naam verwisseld met het hem vermoedelijk onbekende *Pasei* op Sumatra's noord-oostkust, de eerste Maleische plaats waar de islam werd aangenomen.

Het in den tekst gebezigde woord *mĕlamar* is uit het Jav. overgenomen.

De vorst van Pasir kon geen uitvlucht vinden, want daar hij Mohamedaan was wilde hij zijne dochter niet geven, en was toch bevreesd om het aanzoek van de hand te wijzen, daar de vorst van Madjapahit zeer machtig was en vele landen aan hem waren onderworpen.

Hij gaf echter zijne dochter, om reden hij over zijn land en volk geen ongeluk wilde brengen.

Daarop nam de gezant de prinses van Pasir mede en keerde naar Madjapahit terug.

Er wordt niet vermeld, hoe lang zij op zee doorbrachten, tot zij aldaar aankwamen en Gagak Batang aan zijn vorst de Prinses van Pasir overgaf.

Deze ontving allerlei geschenken en werd door den vorst van Madjapahit tot zijne vrouw genomen; maar zij kreeg eene afzonderlijke woning, kwam met zijne bijwijven niet in aanraking en at geene onreine spijzen (1).

Nadat zij eenigen tijd tezamen geleefd hadden, werd de prinses van Pasir zwanger, en toen de tijd daar was beviel zij van een zoon. Daarop kwam haar broeder *Radja Boengsoe* over, en bleef ongeveer een jaar te Madjapahit wonen.

Terug willende gaan (2) werd hij door de prinses tegen gehouden (3), die zeide: „O mijn broeder, ga vooreerst nog niet „weg, want niet een mijner kameraden (4) woont hier!" Radja Boengsoe drong er echter op aan te vertrekken, en de prinses hield het tot twee — driemalen met kracht tegen.

Nu sprak de vorst van Madjapahit: „Blijf hier nog een paar „jaren wonen, want uwe zuster verlangt zeer naar u, (5) als

---

(1) In den tekst staat: *tiada bĕrtjampoer lawan goendiknja itoe;* dit *lawan* is het Jav. *lawan* of *kalawan*, ook in de spreektaal gebruikelijk.

(2) *Mantoek*, Jav. id.

(3) *Di tangati*, zie Daj. Wdb. als het Bandjarsche woord voor *weigeren*, *verbieden*. Mij werd het verklaard door *di tahani*.

(4) *tambah* = *tĕman*.

(5) *Trasna* voor het Jav. *trĕsnâ;* de in het Wdb. als Sanskrit opgegeven beteekenis van *verlangen* past in dezen zin het best.

„zij ziek is. Als gij hier blijft, kies dan slechts eene plaats „uit om een huis te bouwen, en die sta ik ([1]) dadelijk af."

Radja Boengsoe keerde niet weder, maar liet zijne lieden teruggaan om aan zijn vader, den vorst van Pasir, kennis te geven, dat hij door de prinses en den vorst van Madjapahit was aangehouden, en hij en de prinses zonden velerlei geschenken.

Daarop gingen zij, die dezen last ontvingen, op reis, en er wordt niet opgegeven, hoe lang ([2]) zij op zee vertoefden. Eenigen kwamen te Pasir, bezochten den vorst en deelden hem alles mede over Radja Boengsoe, en boden de geschenken van dezen en de prinses aan. De vorst zweeg en zeide niets.

Nu wordt alleen vermeld van de verhouding tusschen den vorst van Madjapahit en Radja Boengsoe, dat den laatsten werd toegestaan uit te kiezen, waar hij wilde wonen. Hij zocht eene plaats uit, waar vroeger menschen hadden gewoond (een gewezen gehucht), genaamd de doekoeh *Ampil Kĕdang* ([3]), en liet die uitkappen om er eene woning neêr te zetten.

De vorst van Madjapahit gelastte aan zijne lieden daar te ontginnen; en er waren groote boomen, die weggekapt werden, en deze namen zij en maakten er stijlen van ([4]).

Op de plaats, waar zij die woning voor Radja Boengsoe oprichtten, vestigde hij zich met vijf lieden en zijne dienaren. Tot heden draagt die den naam van Ampil Kĕdang.

Toen Radja Boengsoe aldaar eenigen tijd woonde, wilden de nabijgelegen dessa's allen overgaan tot den Islam ([5]). Maar hij durfde niet en was bang. Hij zond zijne lieden naar de

---

([1]) Het Jav. *koelâ*, in de taal van het dagelijksch leven niet bekend.

([2]) *Sapalih*, Jav. id.

([3]) Dat R. B. zich te Ampil vestigde, wettigt het vermoeden, dat hij dezelfde persoon is als de Arabische priester *Raden Rahmat*, die later te *Ampel* in de nabijheid van Soerabaja met 3000 familien ging wonen. (Zie vert. van Lassen blz. 118 en vlg.).

([4]) Het hier gebruikte *di olahnja* komt in beteekenis met het Jav. *olah* overeen.

([5]) In den tekst staat: *desa jang parak itoe pĕrdjalanan sapĕrmasak itoe;* het laatste beteekent, dat zij zoo ver af lagen, als er tijd noodig is om rijst gaar te koken.

prinses en deze zeiden tot haar: „Wij zijn gezonden door „onzen metgezel (1) Radja Boengsoe, die u verzoekt met den „vorst van Madjapahit te spreken (2) over de omliggende de„sa's, die allen den Islam wenschen te omhelzen." Hierop vertelde de prinses aan haren echtgenoot, wat haar broeder gezegd had. De vorst antwoordde: „Zeg aan mijn jongeren „broeder, dat, wie den Mohamedaanschen godsdienst wil vol„gen, zijn gang maar ga: ik verbied het niet — niet alleen „de desalieden, maar ook de inwoners van Madjapahit, zoo zij „het verlangen, maak hen gerust Mohamedaansch".

Nadat de vorst dit gezegd had, vroegen de boden verlof om terug te keeren, en al wat gesproken was brachten zij aan Radja Boengsoe over, waarop deze ieder, die het worden wilde, Mohamedaan maakte, en zich streng hield aan het geloof in den Profeet.

En het was bekend aan zijne onderhoorigen, dat Radja Boengsoe uitblonk boven den vorst van Madjapahit.

Nu was er een mantri, *Si Api* (3) genaamd, van beroep petinggi en afkomstig van *Djipang*. (4) Deze kwam met vier of vijf lieden om Radja Boengsoe klappers, pisang, aardvruchten, (5) sirih, pinang, rijst en kippen aan te bieden. De petinggi was verstomd op het zien van Radja Boengsoe, hij knielde neder voor zijne voeten en verzocht hem tot den Islam over gaan. Radja Boengsoe deed dit en onderwees hem omtrent de godsdienstplichten. De petinggi vroeg daarna verlof aan Radja Boengsoe om huiswaarts te keeren, en te huis gekomen zeide hij tot zijne vrouw, kinderen en familieleden: „O mijne „bloedverwanten, wilt gij te gelijk met mij Mohamedaansch

(1) *Rai andeikoe* = *Radja andeikoe*.

(2) *Padahkan* wordt verklaard door *bilangkan*; dit woord is in de woordenboeken niet te vinden.

(3) *Si Api* is wellicht eene verbastering van het Daj. *si apik*, een geleerde.

(4) Volgens Javaansche bronnen was *Djipang* de verblijfplaats van den Soenan van Koedoes.

(5) *Hoebi* en *gombili* voor *oebi* en *kĕmbili*.

„worden, want ik ben het reeds?" Allen ([1]) vonden dit goed en vervoegden zich tot Radja Boengsoe met hun verzoek, en ook zij ontvingen onderricht.

Vervolgens bood de petinggi van Djipang aan Radja Boengsoe zijne dochter aan, zeggende: „Ik geef aan u mijne dochter om met haar te doen wat gij verkiest: wil mij het hart „verheugen, want ik kan niet in waarheid gelukkig zijn, als „gij mij deze eer niet bewijst!" Radja Boengsoe antwoordde: „Ik neem dat aanbod in dank aan."

Daarna werd de dochter van den petinggi van Djipang door Radja Boengsoe tot vrouw genomen, en hij met haar in den echt vereenigd. De petinggi volbracht deze plechtigheid en werd tot panghoeloe verheven. En men verhaalt dat toen de panghoeloe van Djipang alom bekend werd, hij van Radja Boengsoe scheidde, en de Vrijdag te Ampil Kĕdang werd ingesteld. ([2]) De nabijgelegen desa's gingen tevens allen tot den Islam over.

Toen de vorst van Madjapahit dit hoorde, werd hij er niet boos over, want het was oorzaak dat Radja Boengsoe niet terugging.

De zoon, gesproten uit het huwelijk van de zuster van Radja Boengsoe met den Vorst van Madjapahit, die was uitgehuwelijkt aan de dochter van den vorst van Bali, was drie maanken zwanger. De dochter van den panghoeloe van Djipang, die gehuwd was met Radja Boengsoe, kreeg twee kinderen: de oudste een zoon en de jongste eene dochter, maar zij waren nog klein.

Eerst werd de dochter van den vorst van Bali zwanger, en toen de tijd daar was beviel zij van een zoon. Nadat dit kind ter wereld was gekomen, stierf de moeder.

Het kind doodde ook de persoon, die het vasthield. Om deze reden zeide de vorst van Bali: „Als dat zoo is, is dit kind

([1]) *Pada* in den zin van het Jav. *pâdâ*.

([2]) *Bĕrpagat* werd mij gezegd *bĕrpoetoes* te beteekenen: de juiste zin is mij echter niet duidelijk.

„een ongeluksvogel, en behoeft niet te leven, want het doet „de menschen leed."

De vorst liet het kind in zee werpen, „dat het niet op Bali „zij, als het onheil wil doen ontstaan in dit land."

Het werd daarop in zee geworpen. (1)

Door den verhaler wordt medegedeeld, dat een bode van *Njai Soeta Pepatih* te Grěsik, genaamd *Djoeragan Balan*, die spoedig wenschte terug te gaan naar de zee van straat Balambangan, iets zag flikkeren. (2)

Nabij gekomen ontwaarde hij een doodkist (3). Hij liet die met een schuitje halen, en het kistje geopend hebbende zag hij, dat er een klein kind in lag. De djoeragan zeide: „He „roerganger en uitkijk, laat ons teruggaan en dit kind me„denemen, want Njai Toeměnggoeng heeft geene kinderen, „en zal naar mijn gevoelen zeker dat kind gaarne hebben; de „ouders zijn niet bekend; ik vermoed dat het van aanzienlijke „personen afstamt, want zijn voorkomen is anders als dat van „andere kinderen."

Die lieden antwoordden: „Wij zijn bang om terug te gaan, „om reden Njai Toeměnggoeng het wel eens kwalijk kon ne„men."

De djoeragan vervolgde: „Als Njai Toeměnggoeng het kwa„lijk duidt, dan neem ik (4) de geheele verantwoordelijkheid „op mij; als zij boos wordt, kan zij het op mij verhalen en „mij met vrouw en kinderen verkoopen. Ik durf (5) het vaar„tuig eene andere richting te doen gaan en haar toorn trot„seeren!" Het scheepsvolk zeide: „Als gij zoo spreekt, dan

(1) Hier voor *zee* het Jav. *sĕgărä*.

(2) Dit is eene gewijzigde voorstelling van wat in het kort door Lassen (blz. 120 der Vert.), en iets uitvoeriger in het Tijdsch. v. Ned. Ind. (Je Deel II blz. 277en vlg.) wordt aangeteekend. In het laatste stuk heet de prinses, die het kind aanneemt, *Njai Ageng Pinate*, waarin men gemakkelijk *Pĕpatih* herkent, te meer daar dit woord ook *pĕngatih* geschreven is.

(3) Het Jav. *tabĕlă*.

(4) Het Jav. *manira*.

(5) *Wanilah*, van het Jav. *wani*; ook *bĕnawa* is uit het Jav. overgenomen.

„volgen wij u, maar hoe staat het met den wind, want in „den westmoeson kunnen wij niet terug?" De westewind ging nu liggen en er woei een oostewind, en het vaartuig zeilde terug. Later woei de wind uit het zuiden, en het scheepsvolk ([1]) was verbaasd, en zeide: „In dit geval brengt het „kind ons zegen aan." Toen kwamen zij te Grĕsik. De djoeragan nam de kist en bracht die met het kind aan wal bij Njai Soeta, en zooals hij tot de matrozen gesproken had, sprak hij ook nu: „Ik alleen durf uwen toorn op mij te nemen: „als gij beveelt, dat ik met vrouw en kinderen zal gestraft „worden, dan verzet ik mij daartegen niet, daar ik het kind „durfde meenemen, maar gij hebt dat kind lief; omtrent de „ouders bestaat geen zekerheid: ik vrees uwen toorn niet."

Njai Soeta Pĕpatih antwoordde: „Dank dat gij ([2]) het ge„nomen hebt, alsof gij tien kains meêbracht! Dat kan geen „schade heeten! Al wat mijn eigendom is in het vaartuig, „verdeel dat onder het volk als eene belooning van mijne zijde, „en neem gij zelf het vaartuig." De djoeragan en het scheepsvolk waren zeer verheugd.

Het kind werd nu verzorgd door Njai Soeta, en zij zocht eene min om het te zogen. De knaap wilde echter niet zuigen, en werd eten in den mond gestoken ([3]) en met santan te drinken gegeven.

Njai Soeta Pĕpatih voedde het kind met veel eerbied op; en van af het oogenblik, dat zij het kind aan nam, vermeerderden hare goederen in rijkdom en aanzien.

Mahoerdara was gestorven en evenzoo de Vorst van Madjapahit. De prinses van Pasir, die de echtgenoot was geworden van den vorst van Madjapahit, was bij haren man komen wonen. Toen de vorst stierf woonde zij te Ampil Kĕdang, bekeerde zich, en omhelsde den Islam bij haren broeder Radja Boengsoe.

([1]) *Bandéga* is een soort vaartuig; *awak bandéga* = *awak prahoe*.
([2]) *Njawa* of *ikam njawa*, Bandjarsch = *gij*.
([3]) *Didoelangi*, Jav. id.

In het rijk van Madjapahit ontstond opstand en de bewoners verspreidden zich naar alle zijden, eenigen naar Bali, anderen naar Toeban, Madoera en Sidajoe. Zij gingen ieder afzonderlijk op allerlei plaatsen wonen. Eerst gingen op Java tot den Islam over de desa's nabij Ampil Kĕdang, daarna de panghoeloe van Djipang, daarna Grĕsik, Soerabaja, Dĕmak, Koedoes, en eindelijk het overige Java.

Na Madjapahit was het grootste rijk dat van Dĕmak onder den Soeltan, genaamd *Sri Alam*, de vorst die de *Koeta Ramaja* stichtte.

De geschiedschrijver verhaalt, dat de zoon van Radja Boengsoe *Wali Allah* werd geheeten, ook wel genaamd *Pangeran Bonang*. De dochter van Radja Boengsoe werd tot vrouw genomen door den Soenan van Koedoes, en nadat deze onderwijs ontving van Radja Boengsoe, heette hij ook *Wali Allah* of wel *Pangeran Mahadam*.

Het kind, dat men gevonden had in de zee bij straat Balambangan werd eveneens *Wali Allah* en genaamd *Pangeran Giri* (7) Veel is er niet opgeteekend, maar wordt verhaald door den mededeeler.

(1) Dit stemt overeen met wat Lassen opgeeft (blz. 121 van de Vert.).

NB. *Wegens de meerdere oorspronkelijkheid is door mij den tekst gevolgd van een te Bandjarmasin geleend HS. De HSS. in bezit van het Batav. Gen. dragen te veel het kenmerk van minder nauwkeurige afschriften.*

ادفون اد فد دهول كال منڠر چرتر اورڠ يڠ توا٢ ايت اكن
نݢري مجفاهت رجاڽ ايت برنام تُڠݢل متڠ مڠكوبُمين ݢاجه
ماد فد كتيک ايتله اورڠ بسر٢ دتانه جاو ايت سمواڽ تعلق
فد راج تڠݢل متڠ ايت سفرت بنتڠ جمبي فلمبڠ بوݢس
مڠكاسر جُهور فتاني فاهڠ مانيڠكابو اچه فاسير سكلين نݢري
ايت سموا تعلق كفد راج تڠݢل متڠ سده ايت مات
فاته ݢاجه ماد مات جوا راج تڠݢل متڠ تڠݢل انق
چچوڽ منجاد راج دمجفاهت ففاتهڽ برنما دِفات مهاڠورق
مڠكوبميڽ برنام مهردار نماڽ فد تتكال زمان دفات مهاڠورق
مڤوره اورڠ مجفاهت دڠن فراهو سفوله بوه دڠن سئورڠ منتري
بسر برنام ݢاݢق باتڠ ايت ملامر فتري فاسِر ايت مك
راج فاسر تياد بوله داي افاي كارن راج فاسر اسلام هندق
تياد دبريكن انقڽ ايت تاكت كالو دسرڠڽ كارن راج
مجفاهت ايت راج بسر باڽق نݢري يڠ تعلق كفداڽ ايت
مك دبريكنڽ انقڽ فرمفوان ايت كارن مملهراكن نݢريڽ ايت
دان رعيتڽ سكلين جاڠن بناس سده ايت مك د بواڽ اوله
اتسن فتري فاسر ايت فولڠ كنكريڽ تياد ترسبت ببراف لماڽ
اي دتڠه لاوت ايت داتڠله اي كنكريڽ مك ݢاݢق باتڠ
ايت مڠاتركن فد رجاڽ اكن فتري فاسر ايت مك فتري
فاسر ايت دفرسالڽ سده ايت مك فتري فاسر دامبل

استرين اوله راج مجفاهت ايت تتاف برومه لاين تياد ايت
برچمفر لاون ݢندقن ايت تياد مماكن يڠ حرام سده ايت
ببراف لمان اي بركدودقكن دو لاک استري ايت مک حامل
فتري فاسر ايت ݢنف بولن هرين مک اي برانق لکلاک
سده ايت داتڠ سدران فتري فاسر برنام راج بڠسو اد کير٢ ستاهن
اي ديم دمجفاهت مک راج بڠسو هندق منتق دتڠاتي
اوله فتري ايت کتان هي سدراک جاڠن جو دهول منتق
کارن تياد ديم دسين مک راج بڠسو ايت ممقس جو هندق
فولڠ مک فتري ايت دو تيݢک کال ساڠت منڠه اکن سدران
ايت مک کات راج مجفاهت هي سدراک بايکله برهنت دهول
ديم دسين بارڠ دو تيݢک موسم کارن لاڠک اددند ساڠت ترسن
ايت کالو جاد فڤاکتن لام هنديک ديم دسين هنديک
فيله مان٢ يڠ هنديک هنداکي تمفت اکن بربوت رومه ايت
سهاج کول بريکن مک راج بڠسو تياد جاد فولڠ هان مڤوره
اورڠن ساج فولڠ ممبري تاهو کفد ايهن راج فاسر ايت اکن
اي دتڠه فتري دان راج مجفاهت ايت بسرت اي برکيرم
دان فتري ايت اد جوݢک برکيرم سده ايت اورڠ يڠ دسوره
ايت برلاير باڤق تياد ترسبت اکن اي دتڠه لوت ايت
مک سروهن ايت سفاله کنڠري فاسر برتم دڠن رجان مک
دفرسمبهکنڤله سکل حال راج بڠسو دان سکل فکيرمن دان فکيرم
فتري ايت مک راج ايت ديم تياد برکات٢ سده ايت تياد
ترسبت لاڠک هان ترسبت راج بڠسو دڠن راج مجفاهت
مان٢ راج بڠسو هندق ديم دسوره فيله دبريکن تمفت
ايت مک راج بڠسو منچاري تمفت اداله بکس دوکه اورڠ
دوکه امفل کدڠ نمان يايڠت دسوره تبس اکن تمفت رومهن
ايت مک دسورهکن اوله راج مجفاهت اورڠن برتبس ايت
مک اد کايو ݢدڠ د تبس د امبلن د اولهن اکن تڠکت مک
فد تمفت ايت اي بربوت رومه راج بڠسو ايت ليم اورڠ

دڠن همبان بردوکه ايت مک تمفت ايت دنماي امفيل کدڠ
سمفي فد سکارڠ اين حتي ببراف لمان راج بڠسو ديم
دامفيل کدڠ ايت مک ديس يڠ فارق ايت فرجلانن
سفر ماسق ايت سام هندق اسلام . مک راج بڠسو
ايت تاکت تياد براني مک اي مڤوره اورڠن داتڠ کفد
فتري مک سمبهن فنکاون ايت کول اين د سوره راي
هنديک ياءيت راج بڠسو منت فادهکن لاون راج مجفاهت
اکن ديس يڠ فارق٢ ايت فرجلانن سفماسق ايت سام هندق
ماسق اݢم اسلام ستله سده مک فتري ممبري تاهو کفد
لکين راج مجفاهت ايت اکن کات سدران ايت مک کات
راج مجفاهت کتاکن کفد ادي بڠسو سياف٢ يڠ هندق ماسق
اݢم اسلام ياءيت ماسقکن ساج تياد ݢلارڠ جاڠنکن سفرت
اورڠ ديس ايت مسکي اورڠ ددالم نݢري مجفاهت ايت لامن
هندق اسلام ياءيت اسلامکن ساج سده کات راج ايت مک
سروهن ايت برموهن فولڠ مک برکاتله اي سفرت کات
راج مجفاهت کفد راج بڠسو ايت مک دسايڠ هندق اسلام
ايت داسلامکن تتفله اي ايت دڠن اݢم اسلام باڤق تياد
ترسبتکن مک مشهورله کفد سݢل ساکي٢ ايت راج بڠسو
ايت برچهاي ترلال لبه چهيان در فد راج مجفاهت مک
اد منتري سيافي يڠ نمان ايءت فتڠکي نام نݢرين جفڠ مک
فتڠکي جفڠ امفت ليم اورڠ داتڠ دڠن اتراتورن فد راج
بڠسو ايت نيور فيسڠ هوبي ݢمبلي سيره فينڠ برس هايم
مک فتڠکي ايت ترچڤڠ مليهت راج بڠسو مک فتڠکي ايت
سجود فد کاکي راج بڠسو سرت برکات منت اسلامکن مک
داسلامکن اوله راج بڠسو فتڠکي ايت بهو اي سده داجاري
کليمة شهادة ايمان استنجاء جنابة مک فتڠکي ايت برموهن
فولڠ فد راج بڠسو ايت مک باڤقله يڠ تياد ترسبت داتڠ
فتڠکي ايت فد روماهن مک اي برکات فد انق استرين

دان کلورݢان هي سݢل انق کمناکذکڽ ماوکه ماسق اسلام برسام٢ لاون داڠ کارن اکن سده اسلام مک کات سکلين انق استرين دان کلورݢان سموان ايت فد هندق ماسق اسلام مک سکلين ايت فد تورن داتڠ کفد راج بڠسو ايت سرت دڠن فرسمباهنن مک سموان اسلام داجارين کليمة سهادة دان ايمان استنجاء سرت سݢل رکن سمبهيڠ سده ايت مک فنتڠکي جڠڠ ايت مڠاترکن انقن فرمفون کتان کول فرسمبهکن کفد هنديکڽ کفد بارڠ سکرس هنديکڽ ايت انق سمڤين جو انق کول ايت سوکڽ رضا هات کول کارن کول تيادبوله برتابة سفرت اين جکڽ تياد سمڤين منڠراهي کول اين مک کات راج بڠسو اکن منريم کاسه سبد ايت سده کمدين درفد ايت مک انق فنتڠکي جڠڠ دامبلن استري اوله راج بڠسو ايت دنکحين مک يڠ منکحکن ياءيت فنتڠکي سرت اي دجديکن فڠهول مک ترسبت دامفيل کدڠ تتکال زمان فڠهول جڠڠ مشهورله علم براوله برفاکت درفد راج بڠسو ايت مک ترديله وقت جمعة دامفيل کدڠ ايت مک ديس يڠ فارق٢ ايت سام ماسق اݢم اسلام سکلين ايت سده تردڠر اوله راج مجفاهت تيادله منجاد ݢوسرن کارن سڤاي راج بڠسو جاڠن کمبال باڤق تياد ترسبت ايت ادفون سودار راج بڠسو ايت برلاکڽ لاون راج مجفاهت ايت برانق لکلاکڽ سده دفراستريکن لاون انق راج بالي ياءيت سده حامل تيکڽ بولن ادفون انق فڠهول جڠڠ برلاکڽ لاون راج بڠسو سوده برانق دو اورڠ يڠ توا فرمفون دان يڠ مود لکلاکڽ نتاف لاکڽ کچل ايت باڤق تياد ترسبتکن برمول انق راج بالي ايت حامل ݢنڤ بولن هرين برانقله اي لکلاکڽ ستله سده کلور کانق٢ ايت مک ابون فون منيله انقن ايت دسمبت اورڠ ايت سفرت دفوکل مات کفاسيبن بندان کارن سفرت دفوکل مک کات راج بالي لامن دمکين کانق٢ اين چلاکڽ تياد فاتت اکن دهدوفي

كارن ممبنساكن اورڠ مك دسروه راج بوڠ كلاوت كانق٢ ايت جاڠن اد دتانه بالي اين كالو ماوله ماٴد اكن سفسار چلاك نڬري اين مك دبوڠله كسڬار مك دچرتراكن اوله اورڠ يڠ امفون چرتر فد وقت ايت اد سروهن پاي سوت فڠاتيه دڬرسڬ جراڬن بالي نام سڬرا هندق كمبال دلاوت سنت بلمباڠن ايت برڤال٢ چهيان دليهتن ايت مك دهمفرين دليهتن تبلا مك دسورهن امبل دڠن سمفن فد بنديڬ ايت مك دامبلن سده ايت مك دبكان تبلا ايت دليهتن اد كانق٢ كچل ددالمن ايت مك كات جراڬن هي جرومودي جروبات ادفون كيت

اين بير كمبال ممباو كانق٢ اين كارن پاي تمڤڬڠ تياد فون انق فستي فد راس سوك اي اكن كانق٢ ايت ادفون كانق٢ اين تياد كروان اما بفان راس منيرا كانق٢ اين علامة اورڠ بسر كارن چهيان برلاينن در فد چهاي كانق٢ يڠ لاين مك كات جرومودي دان جروبات سرت سكلين اوق بنديك كول تاكت كمبال كارن كالو دڬساري پاي تمڤڠ مك كتان جراڬن جكلو پاي برڬوسر انس منيرا يڠ تڠڬق سكلين فركار اين جكلو بندو اين دتمفهكنن پاي اتس منيرا برجول بات كفال دڠن انق استري منيرا ونيله ساله بڠاو سرت بندون اين مك ساهت اوق فراهو كتان لامن دمكين بچار هنديك كول تورت هات بڬمان اڠين انى كارن موسم بارت تياد بوله كمبال سده ايت مك اڠن بارت ايت تده مك برتيف اڠن تيمر مك بڠاو ايت برلاير كمبال سده ايت برتيف اڠن سلاتن مكاله حيران بنديك ايت كتان لامن دمكين علامة بودق اين دڠن بركتن سده ايت داتڠ ككرسك مك جراڬن ايت ماٴمبلله تبلا سرت دتورنكنن دڠن كانق٢ ايت سرت دبوان نايك سده نايك دتورنكنن فد پاي سوت ففاته ايت دان سفرت كات بنديك ايت دتورنكنن جو هان كول سنديريڠ براني منجنجڠ بندو هنديك يڠ سكلين اكن كول اين يڠ مان٢

فرنته هنديک حکمکن سرت انق استري کون تياد اڠکن کڽن
کون براني ماءامبل کنق٢ اين تتاڤ هنديک کسه فد کنق٢
اين ادفون کانق٢ اين تياد تنت ايبو بڤان مک کون تياد تاکت
اکن بندو هنديک مک ساهت ڤاي سوت ففاته شکورنه
ڤاو ماءامبل سفرت ڤاو سفونه کاين اڤان بنديک ياءيت تياد
دترکتاکن رݢي مک سکلين بنديک اين سکارڠ يڠ ددانم بناو باو بݢي٢
لاون سکل بنديک ايت اکن ݢنجارنک کفد سکلين اورڠ يڠ
ددانم بناو ايت دان اکن بناو ايت دان اکن ݢنجارن اڠکو
سندير يڠ ماءامبلن مک جراݢن ايت دڠن سکل اوق فراهو
ايت فد سام سوک هتين مک باڤقله تياد کامي سبتکن
ملک کانق٢ ايت دفلبار اونه ڤاي سوت دچاريکن بابو
يڠ مڤسوي ملک بودق ايت تياد ماو مڤوس هان اي ددلاڠي
سرت دبري مينم لاون سنتن مک ترلال حرمتن ڤاي سوت
ففاته ايت مملهراکن کانق٢ ايت سرت هرت ڤاي سوت ففاته
سلام اي ماءامبل کانق٢ ايت مڠکين برتمبه٢ کيان دان
مليان باڤق تياد ترسبت ادفون مهردار ايت سده مات
دان راج مجفاهت سده مات مک فتري فاسر ايت يڠ
جاد استري راج مجفاهت سده تورن فد راج فد تتکال راج
مجفاهت ايت مات اي ديم دامفيل کدڠ برتوبة اي ماسق
اسلام دڠن سدران راج بڤسو ايت مک نݢري مجفاهت
ايت هارو هار مک اورڠ ددالم نݢري ايت هابس لاري اد يڠ
کباني اد يڠ کتوبن اد يڠ کمدور اد يڠ کسيداي مک باڤق
تياد ترسبتکن اورڠ ايت ماسڠ٢ برديم بارڠ٢ تمفتن برمول نݢري
جاو يڠ اسلام ايت ياءيت ديس يڠ همفر دڠن دامفيل کدڠ
سده ايت فڠهول جفڠ سده ايت ݢرسک سده ايت سورباي
ياءيت دمق سده ايت کودوس سده ايت جاو يڠ لاين٢
باڤق تياد ترسبت ادفون زمان کمدين در فد ايت نݢري
مجفاهت يڠ بسر کراجاءن ايت ياءيت نݢري دمق فد زمن
سلطان دمق ايت برنام سلطان سري عالم راج يڠ مڠارڠ کوت

يڠ برنام كوت راماي ايت يڠ مشهور فد نڬري جاو اكن
بچراكن مك دچرتراكن اوله اورڠ يڠ امفون چرترا انق راج
بڠسو يڠ لكلاك ايت دنماي اورڠ ولي الله دسبت اورڠ
فقيرن بونڠ انق راج بڠسو يڠ فرمفون دامبل استري اوله
سونن قدوس يايئتله سراي برڬور فد راج بڠسو فون دسبت
ولي الله جوڬ، دسبت نمان فقيرن محدم ادفون اكن كانق ٢
يڠ دافت دلاوت سلت بلمباڠن داڠكت انق اوله ڤاي سوت
ففاته ايت منجادي ولي الله جوڬ دسبت اورڠ فقيرن ڬيري
مك. باڤقله يڠ تياد ترسبتكن هان دچرتراكن اوله اورڠ يڠ
امفون چرتر*

AANTEEKENINGEN OP DEN MALEISCHEN TEKST.

Blz. 212. In *B.* (1) vindt men voor مجفاهت steeds ماچ فاهت. Daar wordt de naam van den vorst niet vermeld, maar alleen تتكال زمان رجان مڤكت مك يڠ تڠݢل مڠكبوميڽ برنام فاته ݢاجه ماد٢*

id. *B.* heeft na *Pahang* nog چمف en فاسي in plaats van فاسر.

Blz. 290. Voor تمبهكو staat in *B.* همب اين سنديري.

id. ترسن is in *B.* veranderd tot رادو en هنديك tot ادند*

id. De naam van de ontgonnen plaats heet in *B.* enkel امفيل.

id. In plaats van مك اد كايو ݢدڠ د امبيلڽ د اولهڽ اكن تڠكت wordt deze zin in *B.* teruggegeven: د فربوتڽ تڠكت سلمالماڽ اولهڽ اورڠ بسر٢ ايت*

Blz. 291. In *B.* فرجلانڽ سفاسق دو فاسق.

id. De naam سيافي is in *B.* weggelaten en vervangen door سئورڠ منتري ديس نماڽ فتڠكي,

Blz. 294. *B.* is minder te vertrouwen — zoo staat er van de dochter van den vorst van Bali: تتكال بنتيڠ بهارو عمر بولن تيݢ, dat onzin is.

Blz. 295. In *B.* eenigszins gewijzigd: اداله سورهڽ پاي سوت فنات در ݢرسيق نماڽ جوراݢن بلاب اي هندق برلاير كبالي سمفي فد سلاتن د بلمباڠن ايت مك كلهاتنله فد لاوتن

---

(1) *B.* is een ander door mij vergeleken HS. uit de bibliotheek v. h. Bat. Gen.

ايت اد سوات چهيا برڤال٢ دليهتڠ ايت مک لالو دهمڤيرڽ
اوله جوراڠن فراهو ايت ستله دکت دليهتڠ اداله سبوه فتي
هاڤت دباو امبق*

Over het geheel worden de minder duidelijke plaatsen door vergelijking met Hs. *B.* niet opgehelderd, daar de afschrijver vele door hem niet gekende woorden blijkbaar geheel willekeurig veranderde, zonder den zin daardoor beter verstaanbaar te maken.

DE TROEBOEKVISSCHERIJ

DOOR

J. S. G. GRAMBERG.

INLEIDING.

Onder de bedrijven, die de mensch ter hand neemt om in eigen voeding te voorzien, of om er een middel van bestaan door te vinden, is de vischvangst een der niet minst belangrijke. Deze toch wordt uitgeoefend door alle natiën, die daartoe in de gelegenheid zijn. De oeverbewoners van belangrijke stroomen en uitgebreide meeren, of zij, die aan de zeekust verblijf houden, visschen meest allen, 't zij in het groot, 't zij in het klein.

Wij zullen ons thans met het visschen op groote schaal bezig houden, omdat wij hier een bepaalden tak van bedrijf te bespreken hebben, welke eene niet onbelangrijke rol speelt in de indische voeding, en niet minder in den inlandschen handel.

Zooals bekend is, worden in Europa sommige visscherijen in 't groot gedreven, zooals de haringvisscherij, die ondanks de zware concurrentie van andere natien aan Nederland nog zoovele voordeelen oplevert.

Verder kunnen genoemd worden het zalm- en steur-visschen, de kabeljauw- en schelvischvangst, het visschen naar sardijnen enz. Vergeten wij ook niet te gewagen van de Amerikaansche walvischvaarders, die met tal van schepen de poolzeeën doorkruisen, en van de cachelotvisschers, die warmer streken opzoeken om hunne kostbare prooi machtig te worden.

In den regel werpen alle ruime winsten af, en brengt het product, als artikel van binnenlandsche consumptie dan wel

van verzending, een belangrijk vertier te weeg in de streken, waar men zich met het visschersbedrijf bezig houdt.

De visscherijen in het groot zijn meest alle georganiseerd; dat is, zij werken onder zekere regelingen en bepalingen, die of van huishoudelijken en administrativen aard zijn, of bestaan in verplichtingen, den visschers opgelegd door de regeering des lands, waartoe zij behooren.

Zulk eene georganiseerde visscherij op groote schaal treft men in Indië onder anderen aan in de Brouwersstraat, nabij de monding der Siakrivier. Het is de troeboekvisscherij, waarvan de hoofdstations zijn: Bengkalis, op het eiland van dien naam, en Boekit-Batoe, aan den tegenovergelegen oever der Brouwersstraat. Er zijn echter ook nog andere plaatsen, waar de inwoners zich met deze visscherij bezig houden, zooals Pariet, Boeroe Bakoel en Soeka Bakau in het Siaksche, terwijl op het eiland Bengkalis ook nog eenige kampongs worden aangetroffen, waar de bevolking zich geheel of gedeeltelijk met de troeboekvisscherij afgeeft. Zij zijn de volgende: Soengei Alam, Singoro, Klapa Pati, Pangkalan Batang, Si Bahoe, Maskoem en Pedeki. De beide eerstgenoemde plaatsen zijn echter het hoofdtooneel, waar de omzet plaats vindt.

Deze visscherij was vroeger gebonden aan tal van regelingen, heffingen, knevelarijen en ceremoniën, welke de zaak voor de visschers eer winstdervend dan winstgevend maakten en die — vreemd genoeg — de bevolking, die zich met de vangst van troeboek erneerde, tot het pandelingschap voerde.

GESCHIEDENIS DER VISSCHERIJ.

Het is hier de plaats om eene schets te leveren van den vroegeren toestand dezer visscherij, ten einde eene vergelijking te kunnen maken met het verleden en het heden en, zoo mogelijk, na te gaan wat deze niet onbelangrijke tak van bedrijf voor de toekomst belooft.

Deze visscherij bestaat al sedert eeuwen. Reeds in den Hindoetijd schijnt zij aan eenige regelingen en bepalingen te zijn onderworpen geweest. Dit is op te maken uit de ceremoniën die plaats hebben bij de „Troeboek bezwering", van welke plechtigheid de beschrijving hieronder zal volgen.

Hoe echter de regeling der belastingheffing op de visscherij in die overoude tijden was, kan uit gebrek aan bronnen niet worden nagegaan. Men mag echter aannemen dat de opbrengsten toen niet zoo drukkend zullen geweest zijn als de heffingen door de latere mohammedaansche vorsten van Siak ingevoerd, vooral na het verdwijnen hunner vroegere grootheid en het te niet gaan van hun rijkdom. Deze meening putten wij uit gegevens van lateren datum, welke ons leeren hoe de sultans van Siak uit geldnood de niet drukkende indirecte belasting op de troeboek veranderden in eene directe heffing, welke zwaar drukte op den visscher en de visscherij sterk deed achteruitgaan.

Deze omstandigheid moet hebben plaats gegrepen na het jaar 1823, want Anderson deelt in genoemd jaar in zijne „mission to the East-Coast of Sumatra" mede, dat de troeboekvisscherij toen zeer bloeide, dat er jaarlijks 14 à 15 millioen visschen werden gevangen en de sultan *f* 72.000 aan rechten genoot.

De kooplieden namelijk, die de troeboek uitvoerden naar Malakka of naar de Padangsche bovenlanden, hadden aan uitgaand recht te betalen:

per 1000 stuks kuit 1e soort	4 dollars
„ 1000 „ id 2 „	2 1/2 reaal (1)
„ 1000 „ gedroogde visch	2 1/2 „

In die dagen was de marktprijs dezer artikelen:

1000 stuks kuit 1e soort	20 à 22 dollars
1000 „ id 2e „	6 à 7. „
1000 „ gedroogde visch.	8 à 10 „

Het aantal prauwen en netten in gebruik bij de visscherij

(1) Een reaal is *f* 2 zilver.

moet toen zeer belangrijk zijn geweest. Op de visschers zelven drukte geene belasting en de afnemers regelden hunne verkoopprijzen naar de betaalde rechten.

Maar nu kwamen binnenlandsche oorlogen, somtijds veroorzaakt door tweedracht tusschen de leden der vorstelijke familie, dan weder door weerspannige vasalen, die Siak's oppergezag poogden af te schudden.

Door dergelijke herhaalde incidenten verloren de Siaksche vorsten veel èn van hunne rijkdommen èn van hunne macht. Om in het toenemend geldgebrek te voorzien, meende men niets beters te kunnen doen dan eene directe belasting te heffen op de troeboekvisscherij en de uitvoerrechten op den visch en de kuit te laten varen. Die nieuwe belasting was zeer drukkend voor den visscher, en van dat tijdstip dagteekent dan ook het verval der visscherij en de merkbare verarming der bevolking van Siak, want door het meer en meer dalen van het gezag des sultans nam ook het straffeloos knevelen der bevolking door de mindere hoofden toe.

De directe belasting op de troeboekvisscherij bestond eigenlijk in eene soort van monopolie. De visschers moesten namelijk van elke 1000 stuks troeboek, door hen gevangen, 800 stuks aan den vorst afstaan tegen den halven marktprijs, welke bepaling later zoodanig werd gewijzigd, dat de visschers de geheele vangst moesten afgeven tegen verminderden prijs. Hoe drukkend dit ook voor de visschers moge geweest zijn, zouden zij in hun bedrijf toch nog een middel van bestaan hebben gevonden, indien niet de trouwelooze zendelingen des sultans, die het product in ontvangst moesten nemen en de uitkeeringen doen, wel de visch ontvingen, doch de betaling daarvoor nalieten. Ook wist men door dobbelen op groote schaal de visschers van alles te berooven wat zij nog bezaten, en zoo werden de meesten hunner eindelijk pandelingen hunner eigen knevelaars.

Er was nog eene andere helling langs welke de arme oeverbewoners der Brouwersstraat te gronde gingen.

Alle vischgetijen waren niet even gunstig, en wanneer de

vangst tegensloeg, moest men toch eten en zich kleeden. Ook diende men te zorgen voor de instandhouding van het vischwant. De beambten des sultans verschaften deze noodwendigheden dan, natuurlijk tegen verhoogde prijzen. Maar de schuld niet binnen den bepaalden termijn betaald wordende, iets wat in den regel plaats vond, werd het schuldbedrag verdubbeld, en zoo geraakten de arme visschers mede langs dezen weg in pandelingschap.

Dit had tengevolge dat velen hunner uitweken naar de omliggende eilanden, of te Malakka en te Singapore een goed heenkomen zochten.

Een groot volksverloop was hiervan het gevolg, want ook andere Siakkers, niet visschers, emigreerden insgelijks in menigte ter ontvluchting aan den druk der overige belastingen die het volk arm en den sultan niet rijk maakten.

Bij de opdracht van het rijk van Siak Sri Indrapoera aan het Gouvernement van Nederlandsch Indie in 1857 (contract van 1858) werd eene andere belasting op de troeboekvisscherij ingevoerd en werden tevens eenige visschersdorpen als onderhoud voor de Rijks-grooten aangewezen.

Elke visscherprauw, uitloopende in den goeden tijd moest drie dollars (*f* 8.—) betalen, en in den tijd der schrale vangst *f* 2,70. Wilde men voor het geheele jaar eene licentie tot visschen erlangen dan moest men 24 dollars of *f* 64.80 storten. Deze ongelukkige maatregel heeft een geduchten slag toegebracht aan de reeds kwijnende troeboekvisscherij, want hij was gebaseerd op een geregelden terugkeer der vischtijden en op een gelukkige vangst: en de arme lieden werden gedwongen tot betaling der hun opgelegde belasting of zij visch gevangen hadden of niet.

Dit was de toestand der troeboekvisscherij tot in 1863, op welk tijdstip de indische regeering, de belasting op de troeboek, alsook de pacht op het debiet van opium en zout in het rijk van Siak van den sultan overnam tegen uitkeering eener jaarlijksche schadeloosstelling. De belasting op de troeboekvis-

scherij werd daarop van ƒ 64.80 op ƒ 40.40 's jaars teruggebracht en alle knevelarij van hoofden en beambten gefnuikt. Doch de visschers waren te veel ten achteren en konden niet tot hun verhaal komen. Daarbij had de lange druk en de staat van slaafsheid, waarin zij verkeerd hadden, geen gunstigen invloed op hunne energie uitgeoefend. De belasting, hoezeer verminderd, kwam moeilijk binnen, de visschers bleven in staat van kennelijk onvermogen verkeeren.

Ten einde de verarmde bevolking op te beuren verminderde het Gouvernement de troeboekbelasting in 1866 andermaal en bracht die op de helft van het vorig cijfer, zegge op ƒ 20.20 per prauw 's jaars. Niettegenstaande dezen vrij milden maatregel bestond er toch nog voortdurend moeite om de belasting uit de handen der visschers te krijgen. Elk jaar toonde een belangrijken achterstand aan, die met moeite of soms in het geheel niet kon worden aangezuiverd.

Thans echter zijn alle moeilijkheden ten deze vervallen. Aanvangende met dit jaar heeft de regeering tegen eene jaarlijksche schadeloosstelling de pachten en heffingen overgenomen van de vorsten en hoofden van Sumatra's Oost-kust. Hierdoor is niet alleen eene meer gelijkmatige werking van het belastingstelsel in die streken tot stand gekomen, maar ook zijn onderscheidene heffingen der inlandsche vorsten afgeschaft, die belemmerend waren voor den handel of drukkend voor de bevolking. Dewijl men nu had leeren inzien, dat de belasting op de troeboek, als drukkende op vrij wisselvallige vangsten, minder gunstig werkte, is deze te gelijkertijd afgeschaft en door een zekerder werkend aequivalent vervangen; namelijk eene geringe prijsverhooging van het zout, dat rijkelijk benoodigd is voor het droogen der visch en het inzouten der kuit. Deze tak van bedrijf kan zich derhalve voortaan vrij ontwikkelen en zal zich ongetwijfeld opbeuren na jaren lang in druk te hebben verkeerd.

DE VISCHVANGST.

Houden wij ons thans bezig met den visch, de vangst en den omzet. De troeboek wordt in verschillende deelen van den indischen archipel aangetroffen. Hij komt verspreid voor in straat Malakka, en aan Sumatra's Oost-kust in de Panei-rivier. Ook vindt men hem in den Riouw-archipel, terwijl Senn van Basel hem mede op Borneo's Westkust heeft gezien, namelijk op de vischmarkt te Pamangkat. De eigenlijke herkomst van den troeboek kan echter niet met zekerheid worden aangegeven. Hoogst waarschijnlijk komen zij van den noordelijken mond van straat Malakka, van waar zij op gezette tijden en in groote scholen naar de Brouwersstraat afzakken, waar de vrouwelijke visch hare kuit afzet in de talrijk aldaar voorkomende bochten, inhammen en kreken. De troeboek is alzoo een trekvisch, maar de plaats, waar hij in scholen verschijnt en in 't groot gevischt wordt, is tamelijk begrensd. Zij bepaalt zich slechts tot ettelijke mijlen, strekkende het tooneel der visscherij zich slechts uit van Tandjong Djati, het westelijkste punt van het eiland Bengkalis, tot aan Tandjong Balei, nabij de monding der Siak-rivier. Hoogst zelden worden er nog scholen aangetroffen voorbij de Siak Ketjil. Hun intocht geschiedt gewoonlijk bij lichte maan en hun aanzijn verraadt zich door eene eigenaardige kleine rimpeling van het water en het dartel opspringen van menigen visch. Hoe talrijk die drommen ook mogen wezen, zijn zij niet zoo dicht, dat een daartusschen in het water gestoken roeispaan overeind blijft staan, zooals menig overdreven verhaal der Maleische visschers luidt.

Opmerkelijk is het, dat in straat Malakka geen troeboek met kuit wordt gevangen; inzonderheid niet onder den wal van het schiereiland; alleen vertoonen zich op de hoogte van Singapore enkele kuitvisschen, doch de kuiten zijn dan van inferieure kwaliteit. De inlandsche visschers zeggen dan ook, om dit verschijnsel te verklaren, dat de troeboekvisschen in straat Malakka nog allen van het mannelijk geslacht zijn en eerst bij hun

intocht in de Brouwersstraat in kuiters veranderen. De waarheid zal hier wel zijn, dat de mannelijke visschen bij de intrede in de Brouwersstraat zich voor het meerendeel van de vrouwelijke afscheiden en alleen hun weg vervolgen of naar de plaats hunner herkomst terugkeeren. Dit mag worden aangenomen, dewijl onder de duizende kuitvisschen, welke in de Brouwersstraat worden gevangen, slechts ettelijke hommers worden gevonden. Het zou echter ook kunnen zijn, dat het mannelijk geslacht bij deze vischsoort niet sterk vertegenwoordigd is.

De troeboek heeft eene gemiddelde lengte van 45 centimeters en heeft veel overeenkomst met den elft in Europa. Hij is in verschen toestand een vrij smakelijke visch; echter is hij wegens zijne veelvuldige fijne graten voor menigeen een minder aangenaam gerecht. De prijs der visch zonder kuit is dan ook veel lager dan van die met kuit, waarom de vangst hoofdzakelijk plaats vindt. De kuit vindt haar weg door den geheelen archipel; de visch niet.

De vischtijd wordt verdeeld in twee hoofdtijdperken, namelijk de bintang kena of groote, en de bintang kaoes of schrale vangst. De eerstgenoemde omvat de maanden September, October en November. De tweede heeft plaats in de maanden Februari, Maart en April. Het spreekt van zelf dat die vischtijden, even als zulks met de moesons plaats heeft, niet altijd geregeld invallen, en dat het eene jaar rijkere uitkomsten oplevert dan het andere. Boven is reeds gezegd dat Anderson in 1823 de vangst schatte op 14 à 15 millioen visschen 's jaars, thans mag men aannemen dat er tusschen de 7 à 8 millioen worden gevangen.

Ongeveer 500 vaartuigen worden voor de troeboekvisscherij gebezigd. Zulk een vaartuig — sampan pamoekat genaamd — is bemand met vier personen en kost den eigenaar ongeveer *f* 60. Het voor de visscherij gebezigde stel netten, poekat of arau geheeten, heeft gewoonlijk eene lengte van 36 of 42 vadem. Zulk een stel netten kost den visscher ± *f* 180. De netten zijn allen zorgvuldig gelooid. Hiertoe gebruikt men

koelit tengga, de schors van een boom, die veelvuldig in die streken voorkomt, en in tamelijk groote hoeveelheden naar elders als looistof wordt uitgevoerd. Iemand die zich derhalve met dezen tak van bedrijf wil bezighouden, heeft een kapitaal noodig van om en bij de ƒ 250, ongerekend eenige telkens wederkeerende kleine uitgaven voor de uitrusting en de betaling zijner drie helpers, die òf hun loon in geld, òf in een aandeel der vangst ontvangen.

Het maximum van de gevangen visch in den tijd der bintang kena wordt berekend op 1000 stuks per vaartuig. Enkele malen is de vangst wel eens ruimer en bedraagt het aantal visschen 1500 en 2000, doch dit is eene zeldzaamheid. In de bintang kaoes is de vangst veel geringer. Sommige vaartuigen brengen dan slechts een 40 à 50 tal visschen aan, andere nog minder. Elke vischtocht duurt drie dagen.

Gedurende het tijdperk der schrale vangst vertoont zich in de Brouwersstraat en omstreken vrij menigvuldig eene andere vischsoort, tengiri genaamd, die zoowel versch als gedroogd een goeden aftrek vindt, en waarvan de vangst voor den visscher eene ware tegemoetkoming is in den slappen tijd der troeboekvisscherij. De tengiri heeft in vorm veel overeenkomst met den beniter uit den grooten oceaan, doch is van kleiner afmetingen, als hebbende eene lengte van 50, 60 tot 65 centimeter.

Van de 1000 stuks troeboek zijn er in den regel 300 beschadigd of te klein; van deze wordt gebruik gemaakt voor eigen consumptie en het overtollige, als ook de overige afval, wordt aan de chineesche tuinlieden ter bemesting van den grond afgestaan. Er komen dus slechts 700 gedroogde visschen in den handel, als product van een driedaagschen tocht. Overigens geven 1000 visschen 800 kuiten (telor troeboek), waarvan 500 stuks 1e en 300 2e soort. De 1e soort wordt maar eenmaal gezouten en heet dan telor tawar. De 2e soort wordt tweemaal gezouten en wordt telor masin genoemd.

De versche troeboek zonder kuit kost te Bengkalis in de eerste hand — zegge van de visschers — ƒ 4 de 100 stuks; met kuit

f 8. De kuit 1e soort haalt een prijs van *f* 5 per 100; de 2e soort de helft.

In de tweede hand, dat is de prijs waarvoor de telor troeboek door de opkoopers naar Singapore wordt gezonden, is deze reeds gestegen van *f* 5 op *f* 8 de 100; de 2e soort en de gedroogde visch rijzen insgelijks naar rato in prijs. Te Boekit Batoe, aan den anderen kant der Brouwersstraat, zijn de prijzen in de eerste hand gewoonlijk iets lager. Aldaar wordt voor de 100 stuks visch met kuit *f* 6.75 à *f* 7 betaald, terwijl 100 gedroogde visschen *f* 3.50 halen.

Bengkalis en Boekit Batoe bestaan bijna uitsluitend van de vischvangst en het daardoor ontstaande handelsvertier. Aan de meerdere of mindere mate van levendigheid kan men gereedelijk nagaan, of de vangst al dan niet overvloedig is geweest.

Aan al die bedrijvigheid, waar te nemen bij inlander en Chinees, als er veel visch is gevangen, paart zich echter voor het overig deel der ingezetenen een tamelijk groot, hoewel kortstondig ongerief. Het inzouten van duizenden kuiten en het droogen van honderdduizenden visschen verspreidt zulk een onaangenamen geur, dat het uiterst moeilijk voor iemand is het lang beneden winds van zulk eene vischdroogerij uit te houden. Echter mag worden geconstateerd, dat die penetrante vischlucht geen overwegend nadeeligen invloed uitoefent op den algemeenen gezondheidstoestand.

Eer wij dit hoofdstuk sluiten, valt er nog eene opmerking te maken. Zij is deze. De handel in kuit en gedroogde visch, bijna uitsluitend verkregen door den handenarbeid van ingezetenen van Nederlandsch-Indie, is in vreemde handen en wel van Chineesche opkoopers te Singapore. Deze regelen den marktprijs en trekken derhalve ook de grootste winsten. Wel te betreuren is het, dat tot heden toe geene pogingen door bewoners van den indischen archipel zijn aangewend, om dien handel aan zich te trekken, iets wat bij eenigen ondernemingsgeest en volharding toch geene onmogelijkheid zou blijken te zijn.

DE TROEBOEKBEZWERING.

Elk bedrijf heeft zijne kansen van tegenslaan. Deze regel is vooral van toepassing op de vischvangst. Afgescheiden van het verloren gaan van netten, het zinken van een vaartuig, het omkomen eens visschers en meer dergelijke onvermijdelijkheden, biedt de vischvangst op zich zelve zeer wisselvallige uitkomsten aan. Het eene jaar zal eene goede vangst opleveren, het andere minder, een derde zal zelfs schraal zijn. Ongunstige jaren komen alzoo evenzeer voor bij de troeboekvisscherij als bij de haringvangst.

Natuurlijke oorzaken, die ten grondslag kunnen liggen waarom er veel of weinig visch komt opzetten, worden door den inlander nimmer in rekening gebracht. Daarentegen is hij steeds geneigd zijne gedachten op bovennatuurlijke oorzaken te richten, wanneer een vreemd of onrustbarend verschijnsel zich aan hem voordoet. Dit is ook het geval met den troeboekvisscher. Is de vangst eenigen tijd lang slecht geweest, dan is het bij hem eene uitgemaakte zaak, dat geheime oorzaken in het spel zijn, of vijandige machten de vangst beletten. Die invloeden ten goede te keeren en het booze onschadelijk te maken is bij hem wet en plicht. Van daar de overoude ceremonie van het „troeboekbezweren."

Aan die feesten nemen hoofden en visschers deel, ja ook een groot deel der bevolking, want het geldt hier het algemeen welzijn: gebrek aan visch geeft achteruitgang, armoede.

De troeboekbezwering is echter geen alledaagsch feest; daartoe is het te veel beteekenend en te kostbaar tevens. Duizende guldens moeten worden bijeen gebracht, zal de ceremonie behoorlijk worden uitgevoerd. Geen enkele formaliteit toch mag worden verzuimd, of alles is te vergeefs geweest.

Vóór wij de beschrijving van het feest zelve geven, dienen wij kennis te maken met de hoofdpersoon die de bezwering doet. Dit is eene vrouw, die, hoewel van burgerlijke afkomst, den vorstelijken titel voert van Djindjang Radja. Deze waar-

digheid is erfelijk en blijft dus steeds in dezelfde familie. De Hadat schrijft ook voor dat de Djindjang Radja altijd eene vrouw moet zijn. Wel heeft men eens beproefd een man aantestellen als troeboekbezweerder (*), doch dan gelukte de bezwering niet: de ingeschoven persoon kon niet in geestverrukking komen.

Uit een physiologisch of liever psychologisch oogpunt beschouwd, laat zich deze bijzonderheid wel eenigzins verklaren. Bij de invoering dezer ceremonie zal men wel iemand hebben gekozen, die hoogst prikkelbaar van zenuwen was en die gemakkelijk in geestverrukking kon worden gebracht, hetzij door eigen opwinding, hetzij door wierook of iets dergelijks. Zulk eene eigenaardige gesteldheid der zenuwen wordt allicht een familietrek, en dit schijnt door eeuwen heen het geval geweest te zijn vooral met de vrouwelijke leden der familie, waarvan de Djindjang Radja afstamt. De tegenwoordige troeboekbezweerster is een oude vrouw, Embong Edah genoemd, welke omringd van kinderen en kleinkinderen, in de kampong Klapa Pati verblijf houdt. Dewijl hare woning slechts een halve paal van de hoofdplaats Bengkalis verwijderd is, liet ik haar op zekeren dag uitnoodigen om mij een bezoek te brengen. Hieraan voldeed zij weldra en betrad mijne woning, vergezeld van een stoet mannen, vrouwen en kinderen, allen hare verwanten, die netjes in ietwat bonte kleeding waren uitgedoscht. Alleen zij droeg een stemmig, donker kleed en was met geen enkel sieraad getooid. Op hoffelijke wijze werden „toean sakertaris" een paar klappers en een tros pisang aangeboden en spoedig was de kennis gemaakt. Embong Edah is eene vrouw van ruim zestig jaren. Hare haren zijn reeds vergrijsd, doch haar gelaat draagt nog de sporen van vroegere schoonheid. Hare oogen, wanneer zij kalm daar nederzit, schijnen als met een zacht waas overtogen, doch als zij in opgewekte stemming geraakt, verandert die nevelachtige uitdrukking plotseling, die

(*) In 1865.

oogen glinsteren dan van een vreemd vuur, iets dat onmiddellijk aan *begeisterung* doet denken. Overigens is er niets bijzonders of vreemds bij Embong Edah. Zij is spraakzaam en mist alle schuwheid, welke de vrouwen uit deze streken anders zoozeer kenmerkt.

Gevraagd zijnde of zij de goedheid wilde hebben, iets mede te deelen omtrent de plechtigheid der troeboekbezwering, antwoordde zij terstond: „zeer gaarne wil ik alles mededeelen, wat op dat feest betrekking heeft, maar veroorloof mij u te zeggen, dat ik niet weet op te geven, wat ik zelve spreek of zing, wanneer ik op den „dondang" zit. De bathins moeten u dit maar zeggen."

Dit werd met zulk een kalme eenvoud, en blijkbare ongeveinsdheid geuit, dat hier aan geen bedrog te denken viel.

Na eene korte pauze begon Embong Edah hare beschrijving van het feest waarvan zij de vorstin is, en bijna woordelijk wordt haar verhaal hier wedergegeven, met tusschenvoeging echter van hetgeen de bathins daarna omtrent de Djindjang Radja zelve hebben verhaald.

Den titel van bathin voeren de oude dorpshoofden op het eiland Bengkalis; meestal zijn zij nog heidenen even als de onder hen levende bevolking. Vier van deze hoofden treden op als rijksgrooten van de Djindjang Radja gedurende het feest, terwijl hunne vrouwen als staatdames of helpsters optreden. Deze acht personen hebben derhalve een werkelijk aandeel in de plechtigheid.

Nog ééne vrouw is er, die geene onbelangrijke rol speelt in deze vrij omslachtige plechtigheid. Het is de bidoe, wier werkkring later zal blijken en wier betrekking — mede van clairvoijanten aard — insgelijks erfelijk is.

Wanneer tot het feest besloten is en de noodige gelden zijn bijeengebracht, worden er twee feestloodsen gebouwd, één te Boekit Batoe en één aan den mond der kleine rivier Beng-

kalis. Deze worden opgesierd met loof en bont gekleurde stoffen, waarvan geel, als vorstelijke kleur, de hoofdtoon heeft. Daarop wordt de Djindjang Radja van hare woning afgehaald en in staatsie naar Boekit Batoe gebracht, vergezeld van de vier bathins en hunne vrouwen. Het zijn de hoofden van Bengkalis, Sindra, Soengei Alam en Penabal, die steeds daartoe zijn aangewezen.

Boekit Batoe is de algemeene verzamelplaats, waar tevens het inleidend gedeelte der plechtigheid, zegge het eerste orakel plaats heeft. Het tweede en voornaamste orakel wordt uitgesproken aan den mond der Bengkalis, waar de Godheid der troeboek, Djangi, zijn verblijf op den bodem der rivier houdt.

Met veel staatsie wordt de Djindjang Radja de feestloods binnengeleid. Zij neemt daarop plaats op een soort van divan, bekleed met geele zijde. De bezweerster heeft nu hare gewone kleeding afgelegd, want zij is van burgervrouw in eene vorstin veranderd. Zij is gehuld in een zijden rok met wit overkleed, haar hoofd is bedekt met een geel zijden doek met goud doorweven, terwijl welriekende bloemen en gouden hoofdsieraden niet ontbreken. In de hand houdt zij mede een geel zijden doek met gouden franjes, benevens een waaier met gouden rand.

Buiten de loods is nu alles levendig. Er wordt gedanst en gezongen. De tambourin en andere muziekinstrumenten doen zich hooren. Thans treden de vier bathins op en voeren een dans uit met de Djindjang Radja. Deze dans bestaat uit eenige deftige ronddraaiende bewegingen, vergezeld van de noodige afgemeten lichaamsbuigingen en het beschrijven van figuren in de lucht met de beide armen. Hierop neemt de heldin van het feest weder plaats op hare verhevenheid, terwijl de vier hoofden zich naar de vier hoeken der loods begeven, waar niemand anders een voet mag zetten. Nu komen de vier vrouwen de Djindjang Radja bedienen.

Een groot koperen schenkblad wordt aangebracht en een komfoor met gloeiende kolen. Op dat blad bevinden zich de vol-

gende ingrediënten: benzoë, welriekende olie, bruin geroosterde en witte rijst.

De olie wordt nu in hare handen uitgegoten, waarop zij zich het lichaam hiermede inwrijft. Nu wordt ook de benzoë in het vuur geworpen, en terwijl de welriekende rookwolken voor haar opstijgen, wordt zij bestrooid met de bruine en witte rijstkorrels. Weldra begint er nu eene verandering plaats te grijpen in het wezen der Djindjang Radja. Hare oogen beginnen te glinsteren en strak op één punt te staren. Zij wordt als het ware met een anderen geest bezield.

In dien toestand geeft zij op wat er gedaan moet worden om het feest behoorlijk te kunnen vieren en de vier bathins zijn daarbij de uitvoerders van hare aanwijzingen. Deze bestaan gewoonlijk in het opnoemen van het getal karbouwen en geiten, die voor het feest moeten worden geslacht, het gereedmaken van het noodige gebak, het in acht nemen van sommige formaliteiten en dergelijke. Het hoofd van Boekit Batoe, dat den titel van laksamana (*) voert, is verplicht alle aanwijzingen van de troeboekbezweerster stipt te doen opvolgen. Bij de plechtigheid heeft hij evenmin iets te zeggen als de sultan van Siak. Alleen hebben zij het recht om naast de Djindjang Radja te zitten en haar enkele vragen te doen in het belang der visscherij.

Maar — al heeft er eene voorloopige aanwijzing plaats gehad betreffende de regeling van het feest — het groote woord van dit eerste orakel is nog niet gesproken. De geest in de Djindjang Radja heeft nog niet gezegd, wanneer men moet opbreken naar de rivier Bengkalis, waar de godheid Djangi moet worden opgeroepen. Dit is een punt van angstige afwachting. De grootste spanning heerscht onder de feestvierende menigte omtrent het tijdstip waarop deze openbaring zal worden gegeven. Het kan dagen duren, ja zelfs maanden eer het gewichtige woord „vertrekken" van de lippen vloeit der in geestverrukking ver-

(*) Vlootvoogd. Toen Siak nog een machtig rijk was, had de laksamana veel invloed. Thans echter is de titel alleen overgebleven.

keerende vrouw. En geen wonder! zoolang het feest duurt mag er niet worden gevischt. Soms wordt zij onrustig, als werd zij gekweld door kwade geesten; soms geraakt zij door overspanning in diepe bedwelming. Onder zulke omstandigheden treedt de bidoe op. Deze ontdoet de overspannen vrouw van hare kleederen en verwisselt die tegen andere. Helpt dit niet, dan tracht zij door een eigenaardig, zacht gezang haar weder tot bewustzijn te brengen.

Dit laatste middel helpt altijd, en wanneer de Djindjang Radja weder geheel tot hare kennis is gekomen wordt zij ook door de bidoe gespijsd en gelaafd.

Zulke tooneelen kunnen zich dag in dag uit voordoen, totdat eindelijk de geest het tijdstip van vertrek gelieft bekend te maken. Dan komt alles in rep en roer; de bezweerster wordt in een staatsievaartuig, vergezeld van de bidoe benevens de vier helpsters, en bewaakt door drie bathins overgebracht naar de monding van de Bengkalis. De bathin van Sindra, die als aanvoerder der vloot optreedt, opent den tocht en handhaaft tevens de orde. Onder zijne bewaring heeft hij de proviand voor het feest, alsmede een zeer grooten voorraad van inlandsch gebak (*), dat echter niet om te eten, maar voor een ander, zeer eigenaardig doel bestemd is.

Op het vaartuig van den tijdelijken vlootvoogd volgt de rijkversierde prauw der Djindjang Radja, gevolgd door 400 à 500 visschersvaartuigen. De aanblik van zulk een optocht is wel der moeite waard en de anders zoo eenzame Brouwersstraat is dan het tooneel van groote levendigheid.

Bij de aankomst van den stoet in de feestloods begint het tweede gedeelte der plechtigheid: het eindorakel zal er plaats hebben. De in zijde gedoschte en met bloemen en goudwerk versierde bezweerster wordt door haar gevolg naar den met geel bekleeden divan geleid. Wanneer zij tegenwoordig zijn, plaatsen

(*) Het hoofdbestanddeel hiervan is rijst in verschillende vormen en bereidingen. Er is onder die kwee-kwee veel wadjit en ketoepat.

de sultan van Siak en de laksamana zich aan hare zijde. De bathins nemen plaats aan de vier steunpilaren der loods en hunne vrouwen zitten achter den divan. De bidoe is nabij.

Eenige nieuwe voorwerpen, tot de plechtigheid behoorende, treffen thans het oog des aanschouwers. Het eerste wat de aandacht trekt is een met geel bekleeden schommel, — dondang — behangen met gouden klokjes. Verder ziet men nog zestien siridoozen, op eenigen afstand gerangschikt voor den divan.

Terwijl het volk daarbuiten jubelt, tandakt en zingt bij het geluid van rebana en trommen, heeft in de loods eene belangwekkende ceremonie plaats. Wierookwolken stijgen voor de Djindjang Radja op, de inzalving met reukolie heeft weder plaats, als ook de bestrooijng met rijstkorrels. De „begeisterung" der bezweerster vangt weder aan. Herhaalde malen krijgt zij nu zenuwtoevallen; zij zingt, gilt soms en rolt zich over den grond. Dan is de bidoe er spoedig bij om haar te kalmeeren. Zij waait der half uitzinnig geworden vrouw frissche lucht toe en spreekt haar zacht zingend toe. Ook de bathins schijnen nu door die geestverrukking te worden aangestoken en stellen zich aan als bezetenen. Zij tieren, rollen zich over den grond en slaan met armen en beenen (*).

Eindelijk is de bidoe er in geslaagd de bezweerster tot kalmte te brengen, het *rapport* tusschen haar en de geestenwereld is eindelijk tot stand gekomen en ook de bathins keeren weêr tot de orde terug.

Langzaam verheft de Djindjang Radja zich van haar divan en wordt door hare vier staatdames naar den schommel geleid, waarop zij onder het klingelen der gouden klokjes plaats neemt.

Nu worden een voor een de zestien geesten opgeroepen, die met de zaak der visscherij te maken hebben. Het zijn allen locale personages, als daar is b. v. de geest van Tandjong Padang, van Tandjong Djati enz. Voor elk dezer geesten is eene siri-

(*) Zou dit wellicht eene verplichte geestvervoering zijn? Of zouden die lieden, bevangen door den indruk van hetgeen om hen plaats grijpt, in den eigenaardigen toestand geraken die men *lata* noemt?

doos bestemd. Zacht schommelend spreekt nu de Djindjang Radja tegen die onzichtbare geesten, en daar niemand die taal verstaat, vertaalt de bidoe hetgeen de geesten antwoorden en wijst tegelijk de siridoos aan van den geest die het woord voert, b. v. die van Blakan Banten of van Tandjong Moentei.

Zoo wordt door elke geest, op zijne wijze, de oorzaak aangegeven van het wegblijven der visschen. Deze opgaven komen gewoonlijk neder op het niet behoorlijk opvolgen van enkele ceremoniën, gebrek aan eensgezindheid onder de visschers, het niet naleven van de aloude Hadat, de inhaligheid van sommige hoofden en zoo al meer (*). Daarbij worden dan ook de middelen opgegeven, die tot herstel van het euvel moeten leiden, zegge om de kwade invloeden, welke in het spel zijn te vernietigen.

Terwijl dit tooneel in de loods plaats heeft, houdt de bathin van Sindra met zijn vaartuig de wacht aan den riviermond. Ook heeft hij in dien tusschentijd uitdeeling aan alle visschers gedaan van het onder zijne bewaring zijnde gebak. Nauwkeurig wordt nu achtgegeven of de godheid der troeboek teekenen van aanwezigheid geeft, hetgeen dan beteekenen moet, dat hij genoegen heeft genomen met het feest en hij de verzoeningsmiddelen, aangewezen door de zestien geesten, gelieft te ontvangen.

Op een gegeven oogenblik — altijd nadat de bezweerster en de bathins 24 uren gearbeid en gevast hebben — krijgt de eerstgenoemde eene nieuwe doch laatste geestverrukking, terwijl in de onmiddellijke nabijheid van het vaartuig des vlootvoogds eene sterke opbruisching plaats heeft. De godheid Djangi heeft gesproken; hij is voldaan!

Een luide jubelkreet uit duizende keelen klinkt over het water; de vlootvoogd geeft een teeken en — een eigenaardige waterstrijd vangt nu aan tot besluit van het feest. Het uitgedeeld gebak dient daarbij tot projectielen. Honderde ketoepat's

(*) Het verdient opmerking dat geen dezer geesten ooit als zijne meening heeft opgegeven, dat door de drukke stoomvaart in Straat Malakka, de troeboekscholen soms uiteen gedreven worden!

en wadjid's vliegen nu door de lucht en wee! den neus, welke door zulk een vreemden kogel wordt getroffen. Allerwege heerscht gelach en gejuich. De roeispanen plassen, de vaartuigen klieven snel in alle richtingen het water om hier of daar een tegenstander te ontmoeten, met wien een appeltje te schillen is, en niet eerder eindigt het gevecht, voordat het laatste stuk gebak als projectiel is aangewend.

Het feest is geëindigd. De vischvangst zal weer overvloedig zijn en de Djindjang Radja keert als gewone burgervrouw in den boezem van haar gezin terug.

Tot herinneringsteeken aan zulk een feest wordt aan de monding der rivier Bengkalis een karbouwenkop opgehangen.

Aan het slot dezer niet overdreven schets kan nog worden gewezen op eene legendarische anecdote, welke van ouder op kind overgaat en het bewijs levert hoe onvoorwaardelijk de landzaat geloof hecht aan de kracht der troeboekbezwering.

Lang geleden — ja, meer dan honderd jaren — zond de sultan van Lingga eene boodschap aan den vorst van Siak, meldende dat hij uitermate verlangend was om troeboek te eten, en hij liet derhalve dringend verzoeken om eenige van die geliefkoosde visschen te mogen ontvangen. De sultan van Siak, als jonger lid van het vorstenhuis Djohor-Lingga, wenschte niets liever dan zijn „ouderen broeder" genoegen te doen en gelastte dat men onmiddellijk op de troeboekvangst zou uitgaan.

Maar — er was geen visch! Men was te midden van den bintang kaoes.

De visschers verklaarden alzoo hunne onmacht aan de kamponghoofden om zelfs een enkele troeboek te leveren. Deze laatsten gaven hiervan kennis aan de datoe's en de datoe's maakten dit eerbiedig bekend aan den vorst. De sultan van Siak wilde echter ditmaal niets weten van den bintang kaoes. De vorst van Lingga had om troeboek verzocht en dit verzoek was zoo goed als een bevel: er *moest* visch komen. De vorst gelastte alzoo eene troeboekbezwering.

Met een bedenkelijk gelaat verscheen de Djindjang Radja voor Siaks sultan, en trachtte te betoogen, dat op dien oogenblik eene bezwering vruchteloos zou zijn omdat het midden in den schralen tijd was.

Toen werd de sultan ongeduldig en sprak: „ik beveel niettemin dat de plechtigheid zal plaats hebben! waartoe dient anders eene bezwering? In gewone gevallen heeft men die waarlijk niet noodig. Zoo die echter blijken mocht vruchteloos te zijn, dan zal ik haar doen afschaffen, want aan nuttelooze plechtigheden heeft men niets."

De troeboekbezwering had alzoo plaats op 's vorsten bevel. Niets werd daarbij verzuimd. Alle ceremonien werden stipt in acht genomen. De plechtigheid liep dus zoo volledig mogelijk af.

Daarop togen de visschers uit, vol twijfel of zij wel iets zouden vangen.

Maar o wonder! pas waren de netten uitgezet of duizende troeboekvisschen schoten toe en vulden die zoodanig, dat zij nauwelijks konden worden opgehaald en de vaartuigen te klein waren om al de gevangen visschen te bergen.

Toen men den sultan de tijding bracht van deze gelukkige vangst, was deze zeer verheugd, dewijl hij nu kon voldoen aan het verlangen van zijn ouderen broeder, die in eere gezeten was op den troon van Lingga: „Nu zie ik", sprak hij, „dat de troeboekbezwering geene ijdele zaak is!"

DE PRIESTERSCHOOL

TE

TEGALSARI,

DOOR

den aspt. kontroleur bij het binnenlandsch-bestuur op Java en Madura.

F. FOKKENS.

Terwijl in 1742 geheel midden-Java het tooneel was van beroeringen en onlusten, door den Chineesch-Javaanschen oorlog in het leven geroepen, en iedereen naar de wapens greep om zich, hetzij aan de zijde van den Soesoehoenan PAKOEBOEWÅNÅ II, hetzij aan de zijde van den pas uitgeroepen tegenkeizer MAS GARENDI te scharen, leefde er in het Pånårågåsche, op de plek, waar nu de beroemde dessa Tegalsari staat, een priester, die zich door zijn godsdienstzin en vroomheid een groot aanzien bij zijne geloofsgenooten verworven had. Hij was algemeen bekend onder den naam van KJAHI AGOENG KASAN BESARIE.

Eenige jaren te voren had hij zich in de eenzaamheid afgezonderd, en eene kluizenaarshut gebouwd in het uitgestrekte bosch, dat zich destijds van den voet van het Wilisgebergte over de vlakte van Pånårågå uitstrekte.

Dáár, ver van het gewoel der wereld, leefde hij een tijd lang afgezonderd, zich voedende met wortels en kruiden, en zich wijdende aan de zaak van God.

Mocht hij er ook in slagen zich een poos aan de vergetelheid te ontrukken, lang duurde dit niet.

Weldra toch kwamen velen zijner geloofsgenooten zich bij

hem nederzetten om zich in den glans zijner heiligheid te koesteren.

Hij onderwees hen uit den Koran en leerde hun den dienst van Allâh en den Profeet.

Het aantal zijner volgelingen groeide langzamerhand aan, en weldra had zich uit de onaanzienlijke, door den kluizenaar ontgonnen plek eene groote bloeiende dessa gevormd, waaraan men den naam van „Tegalsari" (bloementuin, lusthof) gaf.

Den 30sten Juni van het jaar 1742 ging de zon van den Soesoehoenan PAKOEBOEWÅNÅ II voor een tijd lang onder. Het Chineesch-Javaansche leger, met MAS GARENDI aan het hoofd, had de troepen van den Soesoehoenan totaal verslagen, en rukte rechtstreeks op Kartasoera aan. De stad werd omsingeld en met weinig moeite genomen.

Ter nauwernood ontkwam de Soesoehoenan, door slechts weinige getrouwen en door de gecommitteerden der Kompagnie vergezeld, aan het gevaar. Hij vluchtte naar het Madioensche, verzamelde zijne verspreide benden, en deed van daaruit vergeefsche pogingen om zijn verloren kroon te herwinnen. Moedeloos geworden door die opeenhooping van tegenspoeden, bleef hij geruimen tijd werkeloos. Hij begaf zich naar Pånårågå, en zocht door bidden en boetedoeningen de gunst van Allâh te herwinnen. In de dessa's Tamanaroem, Setono en Karanggebang liet hij bidkapellen bouwen, en bracht daar dagen lang in gemeenschap met Allâh door.

Zijne vrienden zochten te vergeefs naar middelen om hem weder moed in te spreken. Niets hielp.

Ten laatste gaf men hem den raad de hulp van een heiligen priester in te roepen, en dien te verzoeken zijn voorspraak bij Allâh te willen zijn.

KJAHI AGOENG was de aangewezen persoon.

Niemand dan hij, de heilige man bij uitnemendheid, was daarvoor beter geschikt.

Op een morgen toen MAS GARENDI met al den luister van een oostersch vorst zich den volke vertoonde, toog PAKOEBOE-

wÂNÂ II, slechts door twee getrouwen vergezeld, als een boeteling op weg naar Tegalsari.

De kluizenaar ontving hem met alle eerbewijzingen aan zijnen rang verschuldigd.

PAKOEBOEWÂNÂ verootmoedigde zich voor hem, en smeekte den Kjahi zijn voorspraak te willen zijn bij Allâh, en voor hem om bijstand te bidden, opdat hij weder in 't bezit mocht geraken van zijn kroon, de erfenis zijner voorvaderen.

Tevens deed hij de gelofte dat, bijaldien hij hersteld mocht worden in zijne waardigheid, hij de dessa Tegalsari zou maken tot de bakermat van den Islâm in zijn rijk, haar zou afstaan aan KJAHI AGOENG en zijne nakomelingen, en haar verheffen tot merdikan dessa, d. i. haar voor altijd zou vrijstellen van het betalen van belasting, 't doen van gedwongen leveringen en het praesteeren van heerediensten.

De pangéran van Madoera verdreef kort daarop MAS GARENDI uit Kartasoera en de Kompagnie herstelde den verdreven Soesoehoenan in zijne macht.

PAKOEBOEWÂNÂ hield woord.

Hij stond Tegalsari af aan KJAHI AGOENG en zijne nakomelingen, onder voorwaarde dat zij zich te allen tijde zouden wijden aan het geven van onderwijs in den Mohammedaanschen godsdienst en zoo mogelijk jongelieden tot het priesterambt zouden opleiden.

Hetgeen vroeger eene toewijding geweest was, werd nu eene verplichting voor KJAHI AGOENG.

Dit verzwakte evenwel zijn ijver niet.

Hij ging voort met zijne volgelingen de leer van Allâh te onderwijzen, en hun de verplichtingen in te prenten, welke Allâh zijne geloovigen heeft opgelegd.

De reuk zijner heiligheid, die zich al meer en meer verspreidde, en niet het minst de vrijwording van Tegalsari, maakte, dat de bevolking in korten tijd aanzienlijk aangroeide.

Jongelingen van wijd en zijd maakten hun have en goed te

gelde en deden pelgrimstochten naar Tegalsari om daar het wezenlijke onderricht in hunnen godsdienst te ontvangen.

Eene moskee werd opgericht, en verblijfplaatsen voor die jonge lieden in gereedheid gebracht.

Zoo ontstond langzamerhand de alom beroemd gewordene priesterschool van Tegalsari, die tot op den huidigen dag hare vermaardheid heeft weten te bewaren.

Kjahi Agoeng stierf op hoogen leeftijd, betreurd door leerlingen en vrienden.

Zijn oudste zoon Kjahi Iljas volgde hem op. Deze drukte de voetstappen zijns vaders en werkte ijverig meê aan de uitbreiding der school. Ongetwijfeld zou hij veel meer tot den bloei en de ontwikkeling van Tegalsari hebben bijgedragen, ware het niet dat een vroegtijdig sterven hem zulks belet had. Nu moest hij zijne plannen overlaten aan zijn oudsten zoon en opvolger Kjahi Jahjå, die volstrekt niet voor zijn taak berekend scheen.

Onder zijn bestuur toch ging Tegalsari hard achteruit. Het onderwijs werd verwaarloosd en de leerlingen nagenoeg alleen tot profijt van den Kjahi gebezigd. Eene dergelijke handelwijze bleef niet onbekend aan het hof van Solo, en had het ontslag van Kjahi Jahjå ten gevolge.

Van het ontslag bestaat nog een authentiek stuk. 't Is een brief, zonder zegel of dagteekening; alleen aan het hoofd bevindt zich nog een roode vlak, ten bewijze dat daarop vroeger een zegel is geplaatst geweest.

Namens den Soesoehoenan Pakoeboewånå III wordt daarin door Tapsier anom Adiningrat, hoofd-pangoeloe van Soerakarta, aan Kjahi Jahjå medegedeeld, dat het bestuur over de dessa Tegalsari voortaan is opgedragen aan zijn jongeren broeder Kjahi Kasan Besarie II. De Soesoehoenan is tot dezen stap overgegaan, omdat Kjahi Jahjå zich niet meer houdt aan de voorwaarden, waarop deze dessa hem is afgestaan geworden. De jongelingen, die te Tegalsari komen, genieten nagenoeg geen onderwijs meer. Dit toch strekt zich slechts uit tot het afschrijven van eenige vellen van den Koran, terwijl voor het

overige de jongelieden gebezigd worden om ten voordeele van den KJAHI padi te snijden en kedelé te planten.

KJAHI JAHJÅ moest dus afstand doen van het bestuur ten behoeve van zijn jongeren broeder KJAHI KASAN BESARIE II.

Dit had plaats omstreeks het jaar 1800. Het vorige jaar (1799) was KASAN BESARIE II in het huwelijk getreden met de nicht van den Soesoehoenan PAKOEBOEWÅNÅ IV, die haar de dessa Karanggebang (Pånårågå) met de onderhoorigheid Poh Limå als bruidschat medegaf, onder voorwaarde dat die dessa uitsluitend bestemd zou blijven voor het onderhoud van haar en hare erfgenamen.

Van deze schenking bestaat eveneens nog een authentiek stuk, en wel een brief van denzelfden TAPSIERANOM ADININGRAT, hoofd-pangoeloe van Soerakarta. Het stuk is duidelijk bezegeld, doch zonder datum of handteekening. Het is namens den Soesoehoenan geschreven, en gericht aan de RADÈN AJOE, echtgenoote van KASAN BESARIE.

In 1835 stierf zij, en bleef KASAN BESARIE het vruchtgebruik der dessa Karanggebang behouden.

In die dessa werd zij ook begraven, en aan de inwoners daarvan het onderhoud van haar graf opgedragen.

In 1830 werd het gebied der vorsten van Djokjakarta en Soerakarta beperkt tot de gewesten Soekawati, Padjang, Mataram en Goenoeng-kidoel, en al het overige onder het Nederlandsche Gouvernement gebracht. Tot dit laatste behoorde ook de tegenwoordige residentie Madioen en daarmede dus tevens de dessa Tegalsari.

De politiek van het Gouvernement bracht mede de instellingen, die op den godsdienst berustten, te laten blijven zoo als ze waren, en hen, die de voordeelen van die instellingen genoten, niet te berooven van het privilegie in der tijd door de Javaansche vorsten geschonken.

Aldus behielden de merdikan en pakoentjen dessa's hunne voorrechten.

Volgens de kroniek der dessa Tegalsari zouden genoemde

dessa's op de volgende wijze in hunne privilegiën door ons Gouvernement bevestigd zijn geworden.

Na de overname van de residentie Madioen door het N. I. Gouvernement werden de hoofden der pakoentjen en merdikan dessa's opgeroepen om te Magetan te verschijnen op Vrijdag (Paing) den 15[den] Sapar (jaar Djé) 1758, overeenkomende met het jaar 1830 onzer tijdrekening.

Daar werd hun door den kommissaris Lawick van Pabst, in tegenwoordigheid van het lid van den Raad van Indië Merkus, den Pangéran Adipati Pakoe Alam II van Djokjakarta, den hoofd-regent van Madioen Pangéran Ronggå Ariå Prawirådiningrat en alle andere regenten van die residentie te kennen gegeven:

1° dat het Gouvernement het bestaan der pakoentjen en merdikan dessa's bevestigde,

2° dat deze dessa's vrij werden gesteld van heerediensten en belastingen,

3° dat de pakoentjen dessa's moesten zorgen voor het onderhoud der graven,

4° dat het de wensch der regering was dat de gebruiken van het hof van Djokjakarta zouden worden gevolgd.

Den 29sten December 1833 werden deze bepalingen door den resident Launy nogmaals aan de hoofden der pakoentjen en merdikan dessa's in tegenwoordigheid van wijlen den hoofd-regent van Madioen, Pangéran Ronggå Ariå Prawirådiningrat medegedeeld.

Het Gouvernement handhaafde daarmede bij mondelinge autorisatie de voordeelen in de tijd door den Soesoehoenan aan de merdikan en pakoentjen dessa's verleend.

Bij besluit dd. 23 September 1853 no. 2 (Stbl. no. 77) werd dit verder schriftelijk bekrachtigd.

Den 9[den] Januari van het jaar 1862 stierf Kjahi Bagoes Kasan Besarie II in den ouderdom van 100 jaren, nalatende 10 kinderen (waarvan de oudste 70 en de jongste 26

jaren oud) en 44 kindskinderen, welke hij allen aan zijn sterfbed vereenigd mocht zien.

Den 10^{den} daaraanvolgende des voormiddag te 11 ure werd het lijk op de begraafplaats van de familie van den overledene (in de dessa Tegalsari nabij den tempel gelegen), op de gebruikelijke inlandsche wijze ter aarde besteld, waarbij de voornaamste hoofden en geestelijken der afdeeling, ten getale van ongeveer 3000 personen, tegenwoordig waren.

Onder het ruim zestigjarige bestuur van KASAN BESARIE had Tegalsari weder zijn vroegeren luister herwonnen.

Hij zorgde voor een goed gehalte van onderwijzers, en breidde de school zoo veel mogelijk uit. Bij zijnen dood telde deze ruim 300 leerlingen.

KJAHI KASAN ANOM, de oudste zoon van KASAN BESARIE, werd nu door het Gouvernement tot hoofd van Tegalsari aangesteld, onder dezelfde voorwaarden, waarop zulks vroeger door den Soesoehoenan was gedaan.

Karanggebang met de onderhoorigheid Poh Limå werd van Tegalsari gescheiden, en als hoofd daarvan aangesteld RADÈN KASAN RIPANGI, echtgenoot eener dochter van RADÈN AJOE KJAHI BAGOES KASAN BESARIE.

KASAN ANOM stierf in 1873.

Zijn jongere broeder KJAHI KASAN KALIPA volgde hem op.

Sedert dien tijd is er in het bestuur van Tegalsari geene verandering gekomen.

Van de kota Pånårågå is Tegalsari slechts zes palen verwijderd. De postpaarden brengen ons in één uur over den fraaien met asemboomen beplanten weg naar post Ngotok, waar we een zijpad inslaan, hetwelk ons in tien minuten naar het doel van onzen tocht voert.

Even als de meeste merdikan dessa's vertoont Tegalsari door de netheid van huizen en erven eene groote mate van stoffelijke welvaart. De eigenaardige zucht van den inlander om zijne gegoedheid door het aanbrengen van steenen muren rondom zijn erf te doen blijken, wordt ook hier aangetroffen.

Tegalsari wordt tot de grootste dessa's van het regentschap Pånårågå gerekend. De bevolking bedraagt 1679 zielen, terwijl sawahvelden eene oppervlakte van $208\,^3/_8$ bouw beslaan.

De groote pasar wagé, in de nabijheid gelegen, brengt levendigheid en bloei aan de dessa, reeds zoo aanzienlijk geworden door hare hoogeschool.

In het centrum der dessa staan eenige gebouwen, die met betrekking tot de geschiedenis van Tegalsari onze aandacht verdienen.

Op de plaats, waar Kjahi Agoeng zijn kluizenaarshut bouwde, staat nu een groot steenen huis met dito pendoppo. 't Is opgericht door Kasan Besarie II, en heeft hem en zijne nakomelingen steeds tot woonplaats gestrekt. Zijn zoon, Radèn Adipati Tjåkrånegårå, de tegenwoordige regent van Pånårågå, broeder van den huidigen Kjahi van Tegalsari, heeft er het eerste levenslicht aanschouwd.

Het huis met bijbehoorend erf is door een hoogen steenen muur omringd, en daarmede van de moskee, die er ten N. W. van ligt, gescheiden.

Achter de moskee heeft men de begraafplaats, waar de vroegere bestuurders van Tegalsari, van Kjahi Agoeng af tot Kjahi Anom toe, hunne laatste rustplaats hebben gevonden. Deze graven vormen het heiligste plekje van de geheele dessa; het mag alleen door de familieleden van den Kjahi betreden worden, die ook zelf het terrein schoonhouden. In het bizonder wordt het graf van den stichter van Tegalsari vereerd, waar boven een klein gebouwtje met eene pendopo is opgericht.

De moskee zelve is een vrij groot gebouw, van steen opgetrokken en met sirappen gedekt. De vloer is ongeveer vier voet boven den beganen grond.

Een steenen stoep, bestaande uit twee treden, vergemakkelijkt het binnenkomen.

In elk der treden is een groote steen gemetseld, afkomstig uit het Hindoe tijdperk, ter lengte van $1\,^3/_4$ meter, ter breedte van 2 en ter hoogte van $1\,^1/_2$ voet.

De bovenste steen bevat aan de voorzijde een nog zeer duidelijk opschrift, zooals op nevensgaande afbeelding is aangegeven. De onderste steen is door den tand des tijds te veel aangetast geworden, om er nog iets op te kunnen waarnemen. Aan een hier en daar voorkomenden, doch slechts flauw zichtbaren omtrek bemerkt men evenwel, dat hij vroeger ook met een opschrift geprijkt heeft.

Gaan we de stoep op, zoo komen we in de pendoppo „Soerambi" genaamd, bestaande uit een glad gepleisterden vloer, bedekt met een uitlooper van het dak, die op net geschilderde pilaren rust.

Het front van de moskee bestaat uit een steenen muur, waarin eene deur, en aan weêrszijden daarvan openingen van tralies voorzien, die voor vensters dienst doen.

Treden we de deur binnen, dan ontwaren we een vierkante ruimte, waarvan de vloer bestaat uit glad geschuurd pleisterwerk. Het dak, dat den eigenaardigen vorm vertoont, dien men bij de meeste moskeeën op Java waarneemt, namelijk eene afgeknotte vierhoekige pyramide door eene groote tusschenruimte van het afgeknotte gedeelte gescheiden, wordt door talrijke pilaren gesteund.

Recht tegenover de deur, in het midden van den westelijken muur, is eene vierkante nis (miḥrâb) aangebracht van circa 5 voet in het vierkant. Deze nis wijst, gelijk bekend is, de richting aan naar den tempel te Mekka.

Daarheen richten de geloovigen het gelaat, zoo zij hun gebed willen verrichten, en een boetvaardig zondaar, die meer dan anderen de hulp van Allâh meent noodig te hebben, gaat zelfs in de nis staan om daar zijn hart uit te storten.

Rechts van de miḥrâb zien we de minbar of preekstoel, van waar des Vrijdags de preek (choṭbat) wordt uitgesproken. Het is een losstaand houten gestoelte, circa 4 voet boven den grond, dat men door middel van eene trap, bestaande uit twee treden, beklimt.

De trap staat aan den kant van de gemeente.

Boven het gestoelte bevindt zich een soort hemel, door vier net afgewerkte stijltjes gedragen.

Het geheel is sierlijk uitgesneden, rood beschilderd en met gouden randen afgezet.

Bij den Vrijdagdienst (çalât al-djom'at) wordt het gestoelte door een soort gordijn (klamboe) van wit moirée omhangen. Zoodra de priester, die de preek voorleest (châṭib), de preekstoel heeft beklommen, wordt het gordijn rondom hem dichtgeschoven, opdat hij zich door niets van buiten late afleiden, of door het gezicht eener groote schare van toehoorders in de war rake. Onder aan de trap van de preekstoel, buiten het gordijn, plaatst zich dan een man, in den regel de merbot (koster) of wel de bowwâb (portier), gewapend met een langen stok.

Dit is een oud gebruik, afkomstig uit den tijd van den chalief Moawiah. De vijanden van dezen chalief hadden namelijk het plan beraamd om hem op den preekstoel te vermoorden, en zouden dit ook zeker gedaan hebben, indien hij niet, door ziekte verhinderd, een plaatsvervanger gesteld had, en dezen het lot trof dat hem beschoren was.

Om herhaling van dergelijke scènes te voorkomen, plaatsten de volgende chaliefen steeds een persoon, gewapend met een zwaard, onder aan de trap van den preekstoel.

Later, toen men wat vredelievender gezind werd, en de partijen niet meer zoo fel tegenover elkaâr stonden, werd het zwaard verwisseld met den stok.

Behalve de hier bovenvermelde zaken vindt men in de moskee, op de vensterbanken en op eenige plankjes aan den wand, afschriften van den Koran en andere gewijde boeken, ten dienste van de gemeente. Op den grond liggen opgerolde matten, die bij elke godsdienstoefening worden uitgespreid, en voor de verlichting zijn aan de pilaren olielampen bevestigd.

Vrouwen mogen de zoo even beschrevene ruimte der moskee nooit binnentreden. Voor hen is aan den rechterkant een afgeslotene galerij ingericht, die door middel eener kleine deur in verbinding staat met de eigenlijke moskee. Wordt er ge-

preekt, zoo staat de deur open, zoodat ze alles kunnen verstaan, zonder zelve gezien te worden. Deze vrouwengalerij is eene afgeslotene ruimte zonder eenig sieraad, geen minbar, geen miḥrâb, niets dan eenige matten.

Links van de moskee heeft men een steenen waterbak, pedasan (Ar. koela) gemaakt, om de reiniging (wodhoe of ghosl) te verrichten, eene verplichting, welke ieder goed geloovige vóór het doen van zijn gebed moet nakomen.

De vrouwen hebben eene afzonderlijke pedasan, die vóór hunne galerij, rechts van de moskee staat.

Boven de pedasan der mannen hangt onder een houten afdakje een enorm zware trom (bedoeg), van ± 6 voet lengte en 4 voet diameter.

Op gezette tijden van den dag wordt hierop geslagen om de geloovigen op te roepen tot het gebed. Eigenlijk behoorde deze oproeping van den toren van de moskee door een speciaal daarvoor bestemd persoon te geschieden, doch waarschijnlijk is die gewoonte op Java niet nagevolgd, omdat aldaar de huizen te veel door boomen zijn omringd, die het geluid opvangen, en zoodoende beletten zouden, dat het tot de ooren der geloovigen doordringt.

Hiermede hebben we de moskee van binnen en van buiten bekeken, en zullen haar nu verlaten om onze wandeling voort te zetten.

Nauwelijks zijn we buiten gekomen of onze nieuwsgierigheid wordt weêr opgewekt door eenige gebouwtjes, die we in de nabijheid der moskee waarnemen. Het zijn de zoogenaamde pondoks (verblijfplaatsen) der santris, van hout en bamboe opgetrokken en met sirappen gedekt.

De ruimte inwendig is links en rechts verdeeld in een aantal aan elkaâr grenzende hokjes, die elk ongeveer eene oppervlakte van 8 voet in het vierkant beslaan bij eene hoogte van 10 voet. De vloer is van bamboe.

Één voet boven den vloer is aan den buitenwand een van houten tralies voorziene opening aangebracht, die door houten

knikjes kan gesloten worden. Vlak onder dit venster staat, op een halve voet hoogte boven den vloer, een bamboezen tafeltje, waaraan de leerling op den buik liggende zit te lezen of met de beenen onder het lijf zit te schrijven.

Boven deze tafel heeft men in elke cel een bamboezen rek gemaakt, dienende tot bergplaats van boeken, papier en dergelijke zaken.

Ander sieraad of ameublement treft men in de hokjes niet aan.

Al de cellen komen door middel van 3 à 4 voet hooge deuren uit op een 10 voet breeden middengang met bamboezen vloer, welken middengang men aan weerskanten door eene deur kan binnen komen.

De geheele vloer, van den gang zoowel als van al de cellen, staat twee voet boven den grond, en is als het ware één groote balé-balé.

Elke pondok bevat tien cellen, aan weêrskanten van den gang vijf. Elke cel dient tot verblijfplaats van 3 à 4, ja dikwijls van 10 santris, zoodat één pondok een honderdtal leerlingen kan bevatten.

Oogenschijnlijk is het aantal personen, dat in ééne cel te zamen woont, wel wat te groot. Ze zijn er evenwel alleen maar in om voor eigen oefening te studeeren, en dan zelden of ooit allen te gelijk. Om te slapen zoekt iedere santri zich een luchtig plaatsje, hetzij in den gang, hetzij in den soerambi (voorportaal van de moskee), hetzij in de moskee zelve.

Des avonds verzamelen de santris zich in den regel in den middengang, die door een zeer primitieve hanglamp flauw verlicht wordt. Ze ontvangen dan lessen van hunnen onderwijzer of brengen den tijd al koutende door.

Te Tegalsari heeft men vier pondoks, die dus gezamenlijk ruimte voor 400 leerlingen zouden aanbieden.

Op zij van de pondoks treft men een aantal kleine loemboengs (rijst-schuren) aan, waarin de santris hunnen voorraad padi bewaren. Vier of vijf santris bergen hunne padi in één loemboeng. Zij houden er dan om beurten de wacht bij.

Hiermede zijn de verblijfplaatsen der santris beschreven. Laat ons nu een woord spreken over die personen zelve.

De santris of Javaansche studenten in de theologie, die aan de pesantrèn van Tegalsari onderwijs ontvangen, komen op de verschillendste leeftijden aldaar aan.

Men heeft er die 10 jaar, men heeft er die 30 jaar oud zijn. Een bepaalde leeftijd is er niet voor gesteld.

Slechts weinigen blijven lang genoeg op de school om volkomen bekend te raken met de verschillende heilige boeken, waaruit onderwijs wordt gegeven. De meesten, vooral de gehuwden, die hunne vrouwen hebben achtergelaten, gaan na verloop van 1 à 2 jaar weder naar huis, om daar met hun weinigje opgedane kennis te pronken, en, zoo het kan, er nog wat mede te verdienen.

Anderen, die langen tijd met vrucht het onderwijs te Tegalsari hebben gevolgd, zien zich een eerbiedwaardigen rang in de Javaansche maatschappij te verwerven, door te dingen naar de betrekking van pangoeloe kjahi, of naïb, in welke betrekking zij dan de vruchten van het vroeger door hen genoten onderricht kunnen plukken.

De leerlingen te Tegalsari, op dit oogenblik 252 in getal, zijn uit de meest verschillende streken van West- en Midden-Java afkomstig. Men heeft er uit Bantam, de Preanger-Regentschappen, Cheribon, Krawang, Djokjakarta, Kadoe, Bagelen, Soerakarta en uit Madioen zelve.

Uit de oostelijke residenties worden er geen leerlingen aangetroffen, omdat de pesantrèn van Soerabaija voor de jongelieden aldaar de „alma mater" is.

Het onderwijs te Tegalsari is in den volstreksten zin des woords „geheel vrij". Ieder Mohammedaan kan het bijwonen. Leeftijd, bekwaamheid, meer of mindere gegoedheid — niets is voor den leerling verplichtend gesteld.

Komt hij te Tegalsari, zoo behoeft hij niets te weten, noch vroeger eenig onderwijs genoten te hebben. Ontbreekt hem de

kennis van lezen en schrijven, zoo kan hij ook die te Tegalsari opdoen.

Het eenige, waar de leerlingen bij het bezoeken der pesantrèn op te letten hebben, is — dat ze zelven hunne boeken meêbrengen. Boeken toch worden niet door de school verstrekt.

Schoolgeld wordt te Tegalsari niet betaald. Het onderwijs geschiedt geheel kosteloos. De santris betalen niets en behoeven geen werk voor den Kjahi of voor de Goeroes te verrichten, even min behoeven zij voor hen de sawahs te bewerken. Enkelen doen het, maar dan is het eigen verkiezing, nimmer worden zij er toe gedwongen. De Kjahi, als oppermachtig gebieder in zijne dessa, laat zijne eigene sawahs door de bevolking bewerken, en stelt tevens eenige dessalieden voor dat zelfde doel ter beschikking van de goeroes. De hulp der santris kan dus daarbij best gemist worden.

Cadeaux geven van de zijde der leerlingen is ook geen regel; enkelen, die het zeer goed kunnen missen, geven bij hun vertrek een of ander geschenk aan de onderwijzers.

De groote hoop is echter arm en doet het niet.

De instelling is dan ook van dien aard, dat het geldelijk voordèel geheel op den achtergrond treedt.

Het geven van onderwijs aldaar wordt als een verdienstelijk werk tegenover Allâh beschouwd, en moet dien ten gevolge kosteloos geschieden. Het genieten van betaling, in welken vorm dan ook, zou alle verdienste van het werk wegnemen.

De santris voorzien zelven in hun eigen onderhoud. Enkelen bezitten daartoe de middelen, anderen moeten die middelen zoeken. Dit geschiedt gewoonlijk op de volgende wijzen.

Is de tijd van rijstplanten aangebroken, zoo gaan velen naar de naburige dessa's, en helpen tegen betaling van zeker loon in geld (toekoe tàndoer) de landbouwers in het bewerken hunner sawahs.

Anderen nemen aan om een zeker sawahveld te bewerken en te beplanten, mits hun met den aanstaanden oogst een zeker aandeel in de productie gegeven wordt. Is de tijd daar, dan

snijden zij de padi, en nemen hun aandeel meê naar huis (madjeg), waar zij het in de hiervoren beschrevene loemboengs opschuren.

Eene andere manier om aan den kost te komen is het verrichten van lijkdiensten.

Bij 't overlijden van een eenigzins gegoeden inlander worden dikwijls 20 tot 100 santris geroepen om tot behoud der ziel van den stervende of van den doode stukken uit den Koran voor te lezen of dikirs te prevelen. Daarvoor krijgen zij eene ruime geldelijke belooning en worden tevens op allerlei lekkernijen onthaald.

Verder is het de gewoonte, dat op den 21sten dag der vastenmaand de santris in verschillende troepjes op reis gaan om van de geloovigen de pitra te ontvangen.

Ten laatste worden er elken Donderdag avond in de moskee maaltijden gegeven, waaraan elke santri en in 't algemeen elk geloovige bezoeker kan deelnemen. De kosten voor deze maaltijden worden door den Kjahi uit de zakât bestreden.

Zoo als reeds te voren is medegedeeld, keeren de meeste leerlingen, na een kort verblijf van 1 à 2 jaren in den kring hunner familie terug, en vatten hun vroeger handwerk weêr op.

Enkelen blijven 10 à 20 jaar te Tegalsari en worden dan, zoo zij eenige voorspraak hebben, verkozen tot pangoeloe, naïb of eenige andere geestelijke betrekking.

De Kjahi is in zijne dessa nagenoeg onbeperkt wereldlijk en geestelijk opperhoofd. Hij is tegelijk bekel en pangoeloe.

Als geestelijk opperhoofd benoemt en ontslaat hij de ondergeschikte priesters naar willekeur, en heeft hij het recht zelf in hunne functies te treden. Zoo kan hij bij ontstentenis van den Imâm of Châṭib in het gebed voorgaan of de preek voorlezen, en bij absentie van de goeroes de jeugd onderwijs geven. Ook kan hij bij afwezigheid van den Imâm of Châṭib de waarneming hunner functies aan de goeroes opdragen.

Als wereldlijk opperhoofd zorgt hij voor de belangen der

dessa, voor de bewerking en bewatering der sawahs, voor het onderhoud van wegen en voor de politie.

Moet er eenige reparatie plaats grijpen aan moskee of pondoks, zoo roept hij de bevolking in heeredienst op. Moeten er voor dat doel kalk, steenen of andere materialen worden aangekocht, zoo begroot hij de kosten, en slaat die om over de geheele dessa.

Is de tijd daar, dat de sawahs bewerkt moeten worden, zoo deelt hij een gedeelte der bevolking in bij *zijne* velden, die eene oppervlakte van 30 bouws beslaan, en stelt voor datzelfde doel ook eenige dessalieden ter beschikking van de goeroes, die elk een aandeel van 4 bouws in de velden bezitten. De lieden, die op deze wijze in heeredienst werken, krijgen geene betaling, doch wel voeding.

In kwaliteit van geestelijk opperhoofd is de Kjahi verder nog „amil" d. i. inner van de zakât. Hij krijgt hiervan niet, zooals de Mohamedaansche wet voorschrijft, $^1/_8$ gedeelte, doch neemt er voor zich en zijne helpers zooveel af als hem goeddunkt.

De zakât wordt alleen geënd van de padi, en wel na droging van het product.

Ze bedraagt $^1/_{10}$ gedeelte van het bruto produkt, en wordt in natura voldaan.

De zakât wordt tot verschillende doeleinden gebezigd.

De Kjahi betaalt er het sedekah feest (ratib) mee, dat iederen Donderdag avond in de moskee wordt gegeven. De santris en al degenen, die dan komen bidden, worden na afloop dier godsdienstplechtigheid geregaleerd op rijst met allerlei toespijs (dengdeng, sajoran, sambal enz).

Ongeveer 10 personen zitten in eenen kring en nemen hunne portie uit een grooten schotel van gevlochten bamboe (ambengan) welke in hun midden staat, en met genoemde spijzen gevuld is.

Verder krijgen de orang miskîn (behoeftigen), de fakirs (armen), de personen die buiten eigen toedoen in schulden zijn geraakt, en de weezen, eene bedeeling uit de zakât.

Sterft een santri zonder middelen waaruit, en erfgenamen (ahliwarith) door wie de begrafeniskosten zouden kunnen betaald worden, zoo betaalt de Kjahi ze uit de zakât.

Aan bedelende santris (ibn sabîl), die van elders komen, wordt mede een gedeelte gegeven.

Uit de geschiedenis hebben we reeds kunnen opmaken dat de hoogste waardigheid te Tegalsari erfelijk is in het geslacht van Kjahi Agoeng.

Vroeger werden de kjahi's aangesteld door den Soesoehoenan, na 1830 werden ze benoemd bij Gouvernements besluit.

Hetgeen wel eens beweerd wordt, dat de Kjahi van Tegalsari noodzakelijk de bedevaart naar Mekka moet gedaan hebben, is geheel onwaar. Ten minste tot nog toe heeft geen enkele kjahi, die het bestuur over genoemde dessa gevoerd heeft, de bedevaart ondernomen.

Evenmin de goeroes of onderwijzers. Deze zijn twee in getal.

Het zijn strikt genomen geen geestelijken, doch zij kunnen, zooals we boven gezien hebben, door den Kjahi tot het waarnemen van geestelijke functien geroepen worden.

Ze worden door den Kjahi benoemd, en meestal gekozen uit de oudste en knapste santris.

Geldelijke voordeelen zijn niet aan de betrekking van goeroe verbonden.

Elke onderwijzer krijgt vier bouws sawahs van de dessa, tot de bewerking waarvan de Kjahi meestal zijne hulp verleent en een gedeelte der bevolking in heeredienst oproept.

Enkele santris helpen ook wel eens de sawahs der goeroes bewerken. Dit is evenwel eigen verkiezing, er wordt daarop volstrekt geen pressie uitgeoefend.

Schoolgelden worden niet betaald en het geven van cadeaux is geen gewoonte. Dat het wel eens gebeurt, is natuurlijk, even goed als bij ons op de Europesche scholen. Een goed bemiddelde leerling geeft nu en dan en meestal bij zijn vertrek den onderwijzer een geschenk. Dit zijn evenwel slechts enkelen, de meeste santris zijn arm.

Evenals zoovele andere geestelijke betrekkingen wordt ook die van goeroe beschouwd als een aan Allâh welgevallige dienst, waaarvoor men niet in dit leven, maar eerst hiernamaals belooning ontvangt.

Het onderwijs dat te Tegalsari gegeven wordt, kan gevoegelijk verdeeld worden in onderwijs voor eerstbeginnenden en voor meergevorderden.

Tot het eerste kan men dan rekenen het leeren lezen en voor sommigen het leeren schrijven van 't Arabisch en het brengen van de leerlingen op een hoogte, waarop zij geschikt zijn den onderwijzer in het voorlezen en uitleggen der Arabische schriften, waaruit het meer gevorderd of hooger onderwijs bestaat, te kunnen volgen.

De twee goeroes bemoeien zich alleen met dit laatste. Het onderwijzen der eerste beginselen laten zij over aan de kweekelingen, waartoe gewoonlijk eenige ontwikkelde santris worden gekozen, die dan in de pondoks (nam. in den middengang) les geven. De goeroes geven altijd onderwijs in den soerambi, het voorportaal van de moskee, *nooit* in de pondoks.

Des morgens van 7 tot 12 ure en des middags van 1—4 ure is het onderwijs klassikaal (weton).

De onderwijzer neemt zeker handboek in de Arabische taal met Arabische karakters geschreven, waarvan zijne toehoorders mede ieder een exemplaar bezitten, en draagt den inhoud daarvan in 't Javaansch voor op den bekenden zangerigen toon. Opdat de leerlingen zooveel gemakkelijker den goeroe kunnen volgen, zijn die handboeken meestal met dubbelen tekst gedrukt, met een Arabischen en met een Javaanschen tekst. De laatste is dan tusschen de regels in geplaatst.

Gedurende de les spreekt de goeroe alleen. Indien de santris de eene of andere opheldering te vragen hebben, moeten zij daarmede wachten tot de les is afgeloopen. Eene enkele uitzondering bestaat hierop. In de Arabische handboeken komt veelvuldig de uitdrukking voor: النبي صلى الله عليه وسلم d. w. z. de Profeet (Mohammad) hem schenke Allâh heil en zegen.

Zoodra de onderwijzer deze woorden heeft voorgelezen, vallen allen gezamenlijk in en herhalen ze.

Overigens bewaren de santris een diep stilzwijgen, en luisteren slechts naar de voordracht van hunnen onderwijzer.

Het „allen tegelijk opzeggen", 't welk men gewoonlijk in de langgars hoort, geschiedt *alleen* bij het lezen van den Koran, *nooit* bij het voordragen van een ander Arabisch handboek.

Na de les lezen de santris het verhandelde in hunne pondoks nog eens over, en leeren het zooveel mogelijk van buiten. Komt hun de eene of andere moeielijkheid in den weg, zoo vragen zij hulp van de kweekelingen of ook wel van de goeroes.

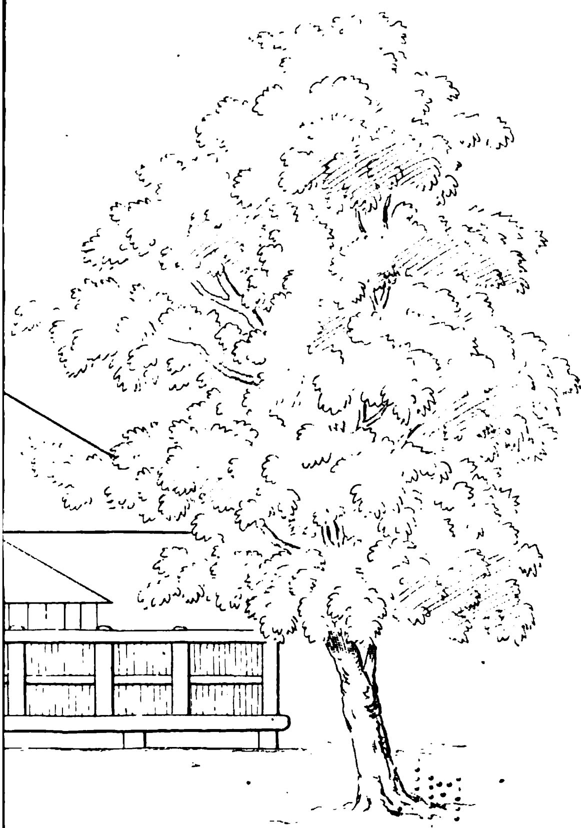
Dit nalezen te huis doen evenwel niet alle santris. Men treft dit alleen aan bij de vlijtigen; want het is eigen verkiezing, dwang bestaat er niet.

De leerlingen zijn niet evenals op onze scholen verplicht het geleerde op den een of anderen tijd weêr te geven. De goeroe gaat iederen dag verder met zijne voordracht, zonder zich ooit door het geven van responsies op de hoogte te stellen van het profijt, dat de santris van zijne lessen gehad hebben. Zoo ook bekommert hij er zich weinig om of de leerlingen al dan niet geregeld zijne lessen bijwonen. Van daar dat men het verschijnsel aantreft, dat santris dagen en weken wegblijven, dan weder enkele lessen bijwonen, om ze daarna weêr geruimen tijd niet te volgen.

Het onderwijs te Tegalsari is dus geheel vrij. Of deze vrijheid evenwel gunstigen invloed heeft op de deugdelijkheid van het onderwijs, valt te betwijfelen.

Behalve het klassikaal onderwijs wordt er nog een soort privaat onderricht (sorogan) gegeven.

Des avonds na vieren stellen de goeroes zich daartoe voor elken santri beschikbaar. Dan kan elke leerling, met welk boek hij verkiest, bij den goeroe komen, om opheldering en uitlegging te vragen. Dan bepaalt elke santri afzonderlijk de keuze der boeken, terwijl zulks des morgens door den goeroe geschiedt.

MALEISCH-ATJEHSCH

Woordenlijstje.

Dit lijstje is in twee exemplaren aan de redactie toegezonden, het eene in Arabisch en het andere in Europeesch letterschrift. Volgens eene aanteekening van den inzender is het eerste met behulp van een inlandschen tolk uit opgaven van Atjehsche kleinhandelaars zamengesteld, terwijl het tweede eene transcriptie daarvan was, door een Atjeher te Pinang vervaardigd. Bij nader inzien bleek echter dat de transcriptie te Pinang gemaakt aanmerkelijk van het oorspronkelijke afweek en dit, gevoegd bij het zeer geringe woordental, gaf aanleiding dat omtrent de wenschelijkheid eener uitgave eerst het gevoelen van 's Genootschap's Corresponderend Lid Dr. H. N. van der Tuuk gevraagd werd.

De Heer van der Tuuk antwoordde, dat het nuttig was deze lijst in het Tijdschrift op de nemen, omdat daardoor hoogst waarschijnlijk eene nadere bespreking van het onderwerp zou worden uitgelokt, en deze raad wordt thans opgevolgd in de hoop dat de daaraan vastgeknoopte verwachting spoedig moge worden verwezenlijkt.

Red.

Maleisch.	ATJEHSCH 1ste lijst.	ATJEHSCH 2de lijst.
saja	اولون	hoeloen toean
angkau	كات	drone
ija (dija)	ڤو	njo ko njan
kami	كاموي ڤو	kamaié
kamoe	كه	gata
dija orang	اورڠ جيه اورڠ ين	gab njan
jang	يڠ	ijang
itoe	جيه ين	njan
ini	ڽي	njo
disini	دسني	sinoié
disana	سيديه	sideh
kamari	جك كني	kanoi
kasana	كنن	kadeh
kasitoe		id.
disitoe		sidehko
mana?	توه	too
deri mana?	فاني	panai
djikalau	عادة منن جكلو	hadat kamanen
kapan	فاجن	padjan
terkadang		dangdang
salamanja	ساويت ڤن	salahoetnja
sekarang	جيني	djino
tida	هان	ana
boekan	كون	con
apa?	فوي	poi
djangan	بئي	beek

Maleisch.	Atjehsch 1ste lijst.	Atjehsch 2de lijst.
begini	منّي	manoi
begitoe	منن مدية	manen
siapa	سوي	soi
kapada		kapada
dengan	غون	dongen
sring-sring		kaijim
lagi	لوم	lom
belom	گوه لوم	goh
soeda	كا	ka
nanti sabentar		prig sihat
doeloe	دليوء	dile
di moeka	دكا	di nab
di balakang	دليكوت	di likoet
ada	نا	na
beri	بري جوق	djoek
tarima	تريموغ	tarimong
bilang	كهن	koen
bitjara	بچارا	marik
panggil	موهوي	tahoie
makan	ماكن فاجوه	patjoeh, padjoh, leboeh
minoem	جيب	djib
dengar	داغو	longoh
lihat	كالون	kaloen
berasa	منيوم	manjoem
berdjalan	جكتجك	tadjak
lari	فلوغ	poeloeng

Maleisch.	ATJEHSCH 1ste lijst.	ATJEHSCH 2de lijst.
brenti	فيوه	tapijoeh
toenggoe	كميت فريه	taprig
berdiri	دوڠ	badoh
doedoek	دوق	tadoeko, doek
pigi	جكٓ	djak
datang	جكٓ كني تكا	taka, tataka
tidoer	تيه	tahif tih
bangoen	بدوكٓ	badoh
tanja	تاڤوڠ	tanjong
minta	لاكيؤ	lake
dapat	متموڠ	batamoeng
hilang	ڬادوه	gadoh
ambil	چوكٓ	tjok
angkat	بواوت	taboot
naik.	تيدكٓ	taik
toeroen	ترب	tatoeroen
boeka	فلوكٓ بوكٓ	tapoloh
toetoep	توف	katoeb
masoek	تاموڠ	tamong
kaloear	تبيت	tatobek
mau	تيم	tatim
harep		harip
pariksa		tapariksa
menang		manang
kalah	تالو	taloe
marah	بڠيس	bangis

Maleisch.	Atjehsch 1ste lijst.	Atjehsch 2de lijst.
orang	اورڠ	oerong
orang laki-laki	اورڠ لاكي اكم	oerong agam
id. perampoean	اينوڠ	oerong inong
anak	انق	anoek
bapa	كو ايه	aijah
iboe	ما	ma
soedara		soedra
sobat		sobat
soerat		soerat
tangan	جاري	djaroi, sapai
moeloet	بابه	boboh, bebe
mata		mata
aijer	تي	teh
kaki		gakie
ramboet	اوك	hoek
roema	رومة	roemoh
tanah		tanoh
kali	كروڠ	krong
goenoeng	كلي بوكت	goenoeng, gileh
pohon	بك	bak
boea	بوة	boh
bahasa		bahasa
koeda		goeda
sappi	لمو	lamo
aijam	مانوق	manoek
bèbèk	ايتيق	itek

Maleisch.	Atjehsch 1ste lijst.	Atjehsch 2de lijst.
sawah	اومڠ	belang
padi	فادي	padi
bras	براس	brog, bĕrĕ
nassi	بو	boe
djalan	روِت	djak
bini	بيَني	paroemoh
laki	لاَكي	lakoi
kapala	اولو	hoele
tanda		tanda
moesoeh		moesoeh
boeroeng	چيچيم	tjietjeng
binatang		binatang
moelai	فافهون	tatoepoen
sakit		sakit
kawin		kawin
menjahoet	ساوئت	tatja wek
bertemoe	متموڠ	maroepok
tertawa	كهيم	tekim
toeloeng		toeloeng
bakar	توت	getoep
masak	تاسق	mengoen
loepa	توورر	toehoh
inget		inget
groeten	سلام	tabri slamat
djalan		djak
mati		mate

Maleisch.	Atjehsch 1ste lijst.	Atjehsch 2de lijst.
boeloeh		terong
mandi		manoek
boewang		
tawar		late
garam		sera
mau		ongkoh
manis		manĕh
boetoh		boh
poeki		poekoei
bersina		moekah
kosong		soeh
oembah		rije
dia		dji
perigi		moen
kenjang		teroi
lapar		dah
ngantoek		tengĕt
apa chabr		poei chaba
deri mana datang		panai tĕtĕka
berapa banjak		padoem na
sebab		sebab
nanti doeloe		prĕh dilĕ
poekoel berapa		poeh padoem
banjak	لا	loo
sedikit	ميت	batjoet
baik	گيت	get

Maleisch.	Atjehsch 1ste lijst.	Atjehsch 2de lijst.
djahat	جاهت	djohat
kering	تهور	toeh
basah		basah
perloe		perloe
besar	رايڬ	roijok, raja
ketjil	چوت اوبيت	tjoet, oebet
lebar	بيدڠ	lawah
bĕrat	ݢهون	gohon
enteng	ڤهوي	poi
sesek	عارة	arat
tinggi	مايڠ	maijang, pajang
pandjang		pandjang
pendek	ڤانوڬ	panoek
dalam	لوق	lok
nakal		perboetan djohat
bagoes	جروه ݢيت	get
djelek		ana get
sama-sama	سابي	sadjen-sadjen
poetih		poetih
itam		itam
merah		merah
idjoe		idjoe
biroe		biroe
panas	توتوڠ هوݢڤ	goegoek, oeroh, toetoeng
dingin	سجوق	sedjoek
terang		terang

Maleisch.	ATJEHSCH 1ste lijst.	ATJEHSCH 2de lijst.
glap	سفوة	djoelah
lebih		lebih
koerang		koerang
overtreffende trap		gajoe
pinggang		roewong
koetjing		ngijap
kera		kera
het passief		*ka* — tegen een mindere
		ne — tegen een vriend of oudere
		ge — tegen oude lieden
		vrouw tegen man
pasar	فاكن	pakan
pasir	انوي	anoi, ano
pantei		pantei
poeloe		poeloe
soesoe	اير ابين	mom
soesah		soesah
kelmarin	باروي	baroi sa
besoek		kahib, khib
besoek pagi	سيغوه بغوه	songoh ingĕ
hari	هوري	horai
malam	مالم	malam
matahari	متاهوري	mata horai
boelan	بولن	boelen
tahoen	تهن	toen

Maleisch.	Atjehsch 1ste lijst.	Atjehsch 2de lijst.
api	افوي	apoi
djembatan	توتو	titis
rinda		panĕ
kasar		kasar
haloes		haloes
sedjoek		sadjoek
batoe		batĕ
nja		njo
aroes		aroes
asap		asap
soengei		keroeng
ija		na
betoel		njoek
tengah		tengeh
penoeh		penoh
boleh		lĕh
boenga		boengoeng
sadja		tagai
idoeng		idoeng
gigi		gigoh
lidah		lidah
dada		dada
proet		preoet

Maleisch.	Atjehsch 1ste lijst.	Atjehsch 2de lijst.
1	سا	sa
2	دوا	doea
3	ليق	lih
4	فت	pat
5	ليموڠ	limong
6	انم	nam
7	توجه	toedjoe
8	لافن	lapan
9	سكورڠ	sikroeng
10	سفلوه	seploeh
11	سبلس	sebla
12	دوا بلس	doeabla
20	دوا فوله	doea ploeh
21	دوا فوله سا	doea ploeh sa
30	ليق فوله	lih ploeh
50	ليموڠ فوله	limong ploeh
100	سراتس	sirtoes
1000	سريبو	seribe

MALAGASSISCH

EN

JAVAANSCH.

In de October-vergadering kwam een brief ter tafel van den Heer MARRE-DE MARIN (denzelfden van wien in de vergadering van Maart t. v. een schrijven gelezen werd) ten geleide van eene door hem samengestelde Grammaire malgache. (1) Toen ik als Secretaris hierop antwoorden en voor het gezondene bedanken moest, wilde ik, om mij toch met eenige mate van nauwkeurigheid uit te drukken, dat werk wel eens inzien. Te meer voelde ik mij daartoe geneigd omdat deze spraakkunst, zoo als dan ook de volledige titel luidt, is: fondée sur les principes de la grammaire javanaise, en de Schrijver zich teekent Officier de l'Université, professeur libre de malay, javanais et malgache; een Fransch geleerde dus die, en zoo als later blijken zal, verscheidene, talen van onzen Archipel beoefent. Die ook niet onbekend schijnt te zijn met onze moedertaal, daar hij, aan het slot van zijn brief, gewaagt van JAN DE MARRE, den dichter van BATAVIA, wien hij gelukkig prijst om de koningin van het Oosten uit eigen aanschou-

(1) Grammaire malgache, fondée sur les principes de la grammaire javanaise, suivie d'exercises et d'un recueil de cent et un proverbes, par Marre-de Marin. Paris. Maisonneuve et Cie. 1876. 8°.

wing gekend te hebben. Getuigt dit noodwendig van omvangrijke taalstudie: nog meer bewijs hiervan geeft een werk, dat de Schrijver ons toezegt, en hetwelk ten titel zal voeren: Jardin des racines océaniennes, waarin ongeveer zeven honderd stamwoorden uit het Malagassisch zullen worden vergeleken met de overeenkomstige wortels in het Maleisch, Javaansch, Sundaneesch, Battaasch, Dajaksch, Makassaarsch, Boegineesch, Tagaalsch enz. Wanneer men nu in het oog houdt dat, gelijk van elders bekend is, de Malagassische taaltak overeenkomt met de Maleisch-Polynesische talen; dat ten minste twee van deze laatste geacht mogen worden tal van beoefenaars te tellen onder de lezers van dit Tijdschrift: dan zal men de poging niet te vermetel vinden, dat ik, zonder de taal van Madagascar te verstaan, nochtans enkele punten in het licht stel, waarin zij, volgens den Heer Marre-de Marin het Javaansch en het Maleisch zou naderen; ook om te kunnen nagaan in hoeverre de Schrijver recht had zijne spraakkunst te noemen: gegrond op de beginselen van het Javaansch. Met dit doel zijn boekje doorbladerende, stip ik daaruit het volgende aan.

Den verbalen vorm geeft men in het Malg. aan de woorden door een der voorvoegsels:

mi, maṉ, mañ, man, mam,

ten aanzien waarvan ik opmerk dat de neusklank ṉ wordt teruggegeven door *ng* en ñ door *gn*, wat voor het Fransch overeenkomt met ons *nj*. Gemakshalve zullen dan ook verder deze twee samenstellingen gebruikt worden, waarvan vooral de eerste een voor ons oog zeer gemeenzame vorm is. Deze voorvoegsels nu nemen, even als in het Javaansch en Maleisch, de harde medeklinkers in zich op en plaatsen zich vóór de zachte, ofschoon, voor het overige, de werkwoordvorming geheel naar laatstgenoemde taal schijnt te geschieden.

Rangschikt men in eerstgenoemde taal de neusletters onder elkander; stellende links de overeenkomstige medeklinkers, die den neusklank vóór zich nemen, en rechts die, welke voor

den neusklank plaats maken, dan verkrijgt men het volgende tabelletje:

—	—	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	
—	—	—	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	
—	—	—	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	
		la	ga	ng	ka	ra	ha
		ja	za	nj	sa	—	—
		—	da	n	ta	—	—
		—	ba	m	pa	fa	va

Het is vreemd dat, terwijl de Schrijver op bl. 7 de *ja* een harden verhemelte-medeklinker noemt, die dus rechts zou moeten staan, hij op bl. 18 van die *ja* een zachten medeklinker maakt, omdat de uitspraak *dz* (ik vermoed dus gelijk [illegible]) zou wezen en hij haar bij gevolg niet in den neusklank doet opgaan. Men meene echter niet dat hier eene zoo uitvoerige verwijzing naar het Jav. gegeven wordt: de overeenkomst met die taal en het Maleisch wordt slechts in eene korte noot aangeduid, hier zoowel als elders. Er komen nu eenige voorbeelden, die men inderdaad in het Maleisch niet anders zou vormen; waarom het dan ook vreemd is dat de S. niet meer uitdrukkelijk ook van die taal gewaagt:

kaboka, slag, mengaboka, slaan;
kabona, los, mangabona, loslaten;
gaboka, hoop, manggaboka, opstapelen;
geka, dwang, manggeka, dwingen;
ala, weg, mangala, wegnemen;
harato, net, mangarato, visschen;
janona, arrest, manjjanona, arresteeren;
jobona, keus, manjjobona, kiezen;

men zal de *j* in deze woorden, naar ik meen, kunnen teruggeven met de [illegible], en de vorm *jn* met de [illegible], evenzoo ook met de overeenkomstige letters van het Maleische alphabet.

Meer voorbeelden zijn:

tadi, touw, manadi, touw maken;
dabokoka, val, mandabokoka, vallen;
faditra, betoovering, mamaditra, betooveren;
vaki, gekloofd, mamaki, klooven;
bobana, laster, mamobana, lasteren.

De gebiedende wijs wordt gevormd door het achtervoegsel *a*, dat *ia* of *oa* wordt, al naar den uitgang van het woord, waarachter 't wordt geplaatst. Voorbeelden: mifidi, keus, mifidia, kies; mitia, beminnen, mitiava, bemin; miharo, zich bemoeien met, miharoa, bemoei u met.

Voor de uitdrukking van het causatief bezigt het Malg. het tusschenvoegsel *amp*, en komt dus hier geen verwijzing naar het Jav. te pas; voor den wederkeerigen vorm dient *if*: mamango, slaan, mifamango, elkaar slaan, dat overeenkomst toont met den Javaanschen reciproquen vorm: [illegible] elkaar om de ooren slaan; zoo ook *in* voor den passieven vorm, dat, gelijk ook opgemerkt wordt, aan den vorm van het oud-passief in het Jav. beantwoordt: tapaka, brok, tinapaka, verbrokkeld; eindelijk heeft men een tusschenvoegsel *om*, dat gezegd wordt in het Jav. zijn aequivalent te vinden, en waarmede ik vermoed dat dan het toestandswoord bedoeld zal zijn: hehi, lach, homehi, lachen. Vgk. [illegible] en [illegible]

Ook heeft men de herhaling van het grondwoord, die zou uitdrukken: bij zelfstandige naamwoorden het denkbeeld van herhaling, maar meestal slechts welluidendheidshalve zou gebruikt worden; bij werkwoorden een hoogeren graad zou beteekenen van wat het grondwoord aangeeft, en bij bijvoegelijke naamwoorden eenen minderen.

Een vorm, uit het Jav. bekend, het substantief denominatief met het aanhechtsel [illegible] zou ook in het Malg. zijne overeenkomstige samenstelling hebben in het voorvoegsel *f* of *feng* en het achtervoegsel *ana*, en zoo zou dan van miasa, werken, fiasana gevormd zijn, dat gereedschap zou beteekenen. Ook hier is, hetgeen over de eigenlijke beteekenis van

den vorm gezegd wordt, zeer onvolledig en heeft de verwijzing naar het Jav. geene andere waarde dan die van eene opmerking. Dit is evenzoo het geval met de verklaring dat het voorvoegsel *ha* en het achtervoegsel *ana* zouden vormen het zuiver passief van 't transitief werkwoord in het Javaansch.

Gelijk men in die taal van de benamingen der vier hoofdwindstreken werkwoorden kan maken, om uit te drukken dat iets of iemand die richting uitgaat, bv. [illegible] voor westwaarts aanhouden: zoo ook kan van andrefana, west, gemaakt worden mangandrefana, met de zoo even vermelde beteekenis.

Aan een werkwoord geeft de verdubbeling van het grondwoord de beteekenis van een frequentatief; zoo heeft mitotototo, trappelen, van toto, overeenkomst met het Jav. [illegible] Doch ook hier heeft de S. met eene oppervlakkige verwijzing volstaan.

Dezelfde beteekenis die [illegible] in het Jav. en [illegible] in het Maleisch heeft, bezit *efa;* eindelijk vindt men het redewoord [illegible] terug in *aza.*

Tot weinig meer dan het hier opgesomde bepaalt zich wat het „fondée sur les principes de la grammaire javanaise" wettigen kan. Voor het overige is deze spraakkunst op de gewone leest van die der Europeesche talen geschoeid, waarin de verschillende rededeelen in de gewone volgorde na elkaar behandeld worden.

Wat de overeenkomst van den Malagassischen taaltak met de talen van het Maleisch-Polynesische gebied betreft: men zou hier meer verwachten tot bevestiging en verklaring van dit verschijnsel. Voor zoo ver deze verwantschap zich uitspreekt in min of meer treffende gelijkheid van woorden, die eene zelfde zaak of begrip of modaliteit beteekenen, vindt men eenige voorbeelden in het volgende. Het partikel *Ra* voor eigennamen van adellijken, b. v. Radama, zou beteekenen: bloed = [illegible] waarvan [illegible] En zoo doet men den

naam van gewone lieden voorafgaan door I, I Boba, dat het Jav. [Javanese script] zou zijn. De telwoorden zijn in beide talen:

	Malg.	Jav. [volgens den Heer MARRE]
1	sa	sa
2	roa	ro
3	telo	telo
4	efatra	pat (dat meer gelijkheid heeft dan men meenen zou, omdat efatra op eene stomme lettergreep uitgaat)
5	dimi	lima (*d* en *l* worden vaak verwisseld)
6	enima	nem of nenem
7	fito	pito (voor *p* en *f* hetzelfde als voor *d* en *l*)
8	valo	volo
9	sioi	sanga
10	folo	sa-poloh.

Maar dan begeeft het Jav. ons, want van 11 tot 19 en van 21 tot 29 telt de bewoner van Madagascar: 1 boven de 10, 2 boven de 10 enz. 1 boven de 20, 2 boven de 20 enz. wat weer doet denken aan de wijze van tellen in het Engganeesch waar 7 heet: 5 + 2; 8 uitgedrukt wordt met 4 + 4 en 9 met 5 + 4. (1) In de benamingen der tienvouden is weer veel overeenkomst met de samenstellingen met [Javanese script] 1000 is arivo = سريب De breuken worden gevormd door een voorvoegsel *faha*, of '*mpaha* dat het Javaansche [Javanese script] en het Maleische فر zou zijn; bv. 2/3 is roa 'mpaha telo = [Javanese script] = دو فرتيك. Duidelijk is de S. hier niet, en schijnt hij te meenen dat ook voor ranggetallen [Javanese script] gebruikt wordt. Althans van [Javanese script] wordt daar niet gesproken. In de gewone taal is tena = [Javanese script] in gebruik.

Vormen van het persoonlijke voornaamwoord zijn in den

(1) Vgl. Notulen van het Bat. Gen. dl. XIV bl. 37.

eersten persoon: *aho*, *zaho*, *izaho*, *ko*, *ahi* waarin [illegible] en [illegible] teruggevonden wordt, zonder dat er verdere overeenkomst te bespeuren is. Meer vindt men die bij de aanw. vnw. *iti*, *itoi*, *ini*. Het bezittelijk vnw. schijnt uitgedrukt te kunnen worden door [illegible] achter het zelfst. nw. Zoo vindt men zanak-anak-koe voor: mijn kinderen. Zeer karakteristiek is ook hier weer de tweeërlei vorm voor den eersten persoon meervoud, al naar mate men den persoon, tot wien men spreekt, mede in- of buitensluit: كيت en كامي waarvan de Malg. overeenkomstigen zijn *isika* en *zahay* of *izahay*. Het algemeene [illegible] vindt men bijna gelijkluidend in *ano* terug.

Het is duidelijk dat voor zoo veel mij betreft, althans, wat hiervoren over het Malagassisch gezegd is, geheel en al op des Schrijvers gezag rust. Ik kan dus ook niet beoordeelen in hoeverre hij gerechtigd is, in zijne opdracht aan den eersten Minister der Koningin van Madagascar, te beweren dat deze spraakkunst de eerste zou zijn, in Europa uitgegeven. Doch ik meen deze uitspraak te moeten betwijfelen, omdat in ditzelfde Tijdschrift, in 1865, de Heer Stuart (1) eene aankondiging plaatste van „Outlines of a grammar of the „Malagasy language" door den Heer Van der Tuuk. Ik heb, dit is zoo, het boek niet gevonden en sprak de Heer Stuart toen ook als van een werk, dat verschijnen *zou*, en dat hij trouwens alleen kende uit een overdruk van de eerste bladzijden der spraakkunst uit de Transactions van de R. A. Soc. Het is dus niet onmogelijk dat *die* uitgave niet voortgezet zou zijn, maar het is bevreemdend dat dit veld sedert 1839 geheel braak zou gelegen hebben. In dat jaar toch kwam het tweede deel der Kawi-Sprache van Wilh. Von Humboldt uit, en vindt men daarin genoemd een woordenboek van Chapelier, een van Jeffreijs en een van Barthélemi Huet, alle drie door Von Humboldt in hs. gebruikt. Er moeten daarin stellig grammaticale inleidingen geweest zijn. Boven-

(1) Tijdschrift van het Bat. Gen. dl. XV, bl. 286 en dl. XVI, bl. 189.

dien spreekt Von Humboldt van eene spraakkunst, die hem de weduwe van den zendeling Jeffreijs in hs. toegezonden en waarvan hij een afschrift genomen had. Eindelijk zelfs vermeldt hij eene gedrukte spraakkunst, door Chapelier samengesteld en door Lesson uitgegeven in de Annales Maritimes van 1827. Is het aannemelijk dat gedurende bijna vijftig jaar niets meer over de spraakkunst van deze taal in het licht zou zijn verschenen? De Heer Van der Tuuk zal hierover wel meer kunnen mededeelen.

J. MEINSMA.

Batavia, 3 December 1876.

AANTEEKENINGEN

BETREFFENDE

DE LANDSCHAPPEN VI KOTTA PANG-KALLAN EN XII KOTTA KAMPAR,

DOOR

G. DU RIJ VAN BEEST HOLLE.

Met eene kaart.

I. Grenzen, terreingesteldheid, bergen, rivieren, enz.

a. Pangkallan.

In het noordoosten van de afdeeling Limapoeloeh Kotta der residentie Padangsche Bovenlanden en daarvan gescheiden door eene breede heuvelreeks van aanzienlijke hoogte, ligt het landschap Pangkallan, dat ter onderscheiding van andere streken van dien zelfden naam, welke meer oostwaarts in het stroomgebied der Kampar Kiri gelegen zijn, meestal Pangkallan Kotta Baharoe of ook wel VI Kotta Pangkallan genoemd wordt.

In het zuiden begrensd door de districten Sarilamah en Moengkar, in het westen door Mahi en Kapoer nan Sambilan, in het noorden door de XII Kotta Kampar en in het oosten door het zooeven bedoelde landschap in het stroomgebied der Kampar Kiri, vormt het volgens de bestaande kaarten een' onregelmatigen vierhoek, welks langste zijden zich van zuid naar noord uitstrekken en die door de evennachtslijn in twee ongeveer gelijke deelen gesplitst wordt.

't Is er echter verre van af, dat de grenzen van dit land-

schap zoo naauwkeurig bepaald zouden wezen, als men geneigd zou zijn uit de bestaande kaarten op te maken.

Wel weten de inwoners op de voetpaden, die naar de omliggende streken voeren, een punt aan te wijzen, waar hun grondgebied eindigt en dat van hunne naburen begint, maar die grenspunten hebben eigenlijk meer betrekking op de verantwoordelijkheid voor den toestand van den weg dan wel op politieke indeeling.

De behoefte aan eene juistere afbakening der grenzen heeft zich dan ook zeker nog niet doen gevoelen, daar de dun gezaaide bevolking zich uitsluitend aan de oevers van de Batang Aijer Mahi en hare zij-rivieren gevestigd heeft en in de onmiddelijke nabijheid harer kampongs zoo grooten overvloed van bebouwbare gronden beschikbaar heeft, dat het tot nog toe zeker overbodig is geweest te beslissen, of de meer verwijderde woeste en hoogst zelden bezochte streken al dan niet tot haar gebied behooren.

Wanneer men uit het zuiden komende de laatste heuvelreeks overtrekt, die beschouwd kan worden aan deze zijde de grens uit te maken, dan overziet men van uit het hoogste punt van den weg het geheele landschap en dan blijkt met een oogopslag, dat het algemeene karakter van het terrein zeer heuvelachtig is.

Slechts enkele, en op eene uitzondering na, kleine gedeelten van deze streek verdienen den naam van vlakten. 't Zijn deze plaatsen, die men tot den aanleg der meeste kampongs heeft uitgekozen. Die vlakten zijn zandig en worden niet zelden geheel overstroomd door de bandjirs van de rivieren aan wier oevers zij gelegen zijn. Dit is voornamelijk het geval met die van de hoofdnegorij Kotta-Baharoe, waar het water van de Batang Aijer Mahi dikwijls tot boven den vloer van de op palen gebouwde huizen klimt, ja soms zelfs het dak daarvan bereikt en dan dus niet weinig overlast veroorzaakt.

Deze vlakte, aan den zuidelijken oever der rivier gelegen, heeft de niet onbelangrijke uitgestrektheid van 10 à 12 □

palen en is dan ook verreweg de grootste van het geheele landschap.

De geheele streek is aan de zuidelijke en westelijke grenzen het hoogst en verheft zich aldaar tot een gebergte waarvan — in de volgorde van ongeveer Z. O., N. W.— de Boekit Besaar, de B. Tabolij, de B. Api, de B. Sangoel, de B. Batoe Kampoh, de B. Koemanjan en de B. Gadis de voornaamste toppen zijn.

Een weinig noordelijk van de B. Tabolij ligt nog een kleine geïsoleerde rug, die zich Oost West uitstrekt en waarvan de beide uiteinden, die eenigzins oploopen, de namen dragen van B. Sitjawan (oostelijk) en B. Sialang (westelijk).

Onder de bovengenoemde toppen zijn de B. Koemanjan en de B. Sangoel de hoogste. Eene globale meting met den sextant gaf voor den eerste eene hoogte boven de zee van 1540 en voor den tweede eene van 1330 meters. De overigen kunnen op eene absolute hoogte van tusschen 800 en 1100 meters geschat worden.

In het noordoostelijk gedeelte is nog een heuveltop met name B. Sipopai gelegen, die nog afzonderlijke vermelding verdient. Zijne hoogte zal echter niet meer dan 600 à 700 meters bedragen.

Overigens bereiken de vele heuvels van het zeer geaccidenteerde terrein zelden grooter hoogte dan die van ± 100 meters boven den loop der voornaamste rivieren of van 150 à 250 boven de zee.

De normale helling van het landschap is, 't geen ook uit den loop der rivièren blijkt, van het zuidwesten naar het noordoosten

Het land is doorsneden van beekjes en bergstroomen, die zich, behoudens eene enkele uitzondering, alle in de Batang Aijer Mahi ontlasten.

Deze rivier ontspringt in de nabijheid van Baroe-Goenoeng (Poeardatar), doorloopt het keteldal van het landschap Mahi, neemt daar een aantal kleine beekjes op en treedt dan door

eene opening in den hoogen en steilen bergwand van dat dal tot binnen het grondgebied van Pangkallan.

Op deze hoogte begint zij bevaarbaar te worden, maar heeft nog een zeer sterk verval en daardoor op vele plaatsen ondiepe stroomversnellingen, die alleen het gebruik van vlotten of dat van kleine en zeer platboomde sampans toelaten.

Op haren loop van af de negorij Goenoeng-Malintang tot Kotta-Baharoe neemt zij slechts twee beekjes van weinig beteekenis op, maar bij de laatstgenoemde plaats vereenigt zij zich met de Batang Aijer Boeloe Kassoh en de B. A. Malagiri, waarvan vooral de laatste haar eene niet onaanzienlijke hoeveelheid water toevoert.

Van hier tot aan hare uitmonding („Moeara Mahi") in de Batang Aijer Kampar (Kampar Kanan) neemt zij nog een aantal kleine beekjes op, die echter hare watermassa slechts onmerkbaar vermeerderen.

Haar loop, die van af het landschap Mahi tot Kotta-Baharoe Oost-Zuid-Oostelijk is, wendt zich na het passeren van deze plaats naar het Noord-Noord-Oosten. Op vele plaatsen, vooral in haren benedenloop, vormt ze echter sterke kronkelingen.

Hare breedte overtreft nergens 80 meters; gemiddeld bedraagt ze boven Kotta-Baharoe 35 à 40 en beneden deze negorij 45 à 50 meters.

Niet zelden verdeelt zij zich in twee en meer armen (alahan), die op eenigen afstand benedenwaarts weêr te zamen komen en zoodoende eilandjes vormen, die meestal niet veel meer dan met struikgewas en glăga-riet begroeide grindbanken zijn en dan ook bij hoogen waterstand overstroomd worden. Alleen Poelaoe Rantang, een weinig beneden de negorij Tandjong-Balik gelegen, maakt hierop eene uitzondering en bestaat uit een met zwaar bosch begroeiden heuvel van 12 à 15 meters boven het watervlak der rivier. Dit eilandje is dan ook gedeeltelijk in kultuur gebragt.

De rivier levert, door de verscheidenheid van het terrein

dat ze doorloopt, eene groote afwisseling van gezigten op. Hier woelend en schuimend door naauwe kloven in het gebergte over een bed van rotsen bruischend, daar weder zacht en zonder geruisch langs lage en vriendelijke oevers en langs bevallig gelegene kampongs stroomend; nu eens met eene zeer zigtbare helling en sterk kabbelend over eene ondiepe grindbank schietend, dan weder zich met kracht een doortogt banend tusschen de groote rotsblokken, die op sommige plaatsen haren loop trachten te versperren; elders, voornamelijk aan den voet van glooijende heuvels, zoogenaamde loeboe's vormende, die bij volkomen effen waterspiegel ter naauwernood eenigen stroom laten waarnemen; afwisselend woest en vreedzaam, bulderend en kalm, voert zij haar helder en koel water tusschen haar veelal met weelderig geboomte begroeide oevers de Kampar rivier te gemoet.

Haar voornaamste zijtak is de Batang Aijer Malagiri, die in het zuiden op den Boekit Besaar ontspringende en de negorij Menggilang voorbij stroomende, digt bij Kotta-Baharoe de B. A. Sesamo in zich opneemt, welke uit het zuidwesten komende, hare bronnen op den Boekit Batoe Kampoh heeft en aan den voet van den B. Sialang de negorij Kotta-Alam passeert.

De Malagiri is voor zeer kleine sampans en bij niet lagen waterstand bevaarbaar tot aan de negorij Menggilang. De Sesamo biedt dat voordeel niet aan.

De eenige zijtak die overigens nog eene afzonderlijke vermelding verdient, is de B. A. Boeloe-Kassoh, die op den Boekit Gadis ontspringt en alleen bij hare uitmonding in de Mahi tusschen de kampongs Boeloe-Kassoh en Lakoh-Gedang (Kotta-Baharoe) eenigzins bevaarbaar heeten mag.

Behalve de Mahi met hare affluenten, worden in het noordelijk gedeelte van het landschap Pangkallan nog enkele aanzienlijke beken aangetroffen, zooals de Aijer Goelama en de Aijer Pamanissan, die zich beide in de Kampar rivier uitstorten, de eerste bij Tandjong-Alij en de laatste bij Goenoeng-Boengsoe.

b. XII Kotta Kampar.

De zoo even beschrevene Mahi rivier afvarende, passeert men ongeveer een halven paal voorbij de negorij Tandjoeng-Paoe een punt, waar, naar het beweren der inlanders, het grondgebied van Pangkallan eindigt en dat van Kampar een aanvang neemt.

Onder den naam van Kampar schijnt eene vrij uitgebreide landstreek te worden verstaan, die zich uitstrekt over de geheele lengte van de beide oevers der niet onaanzienlijke rivier, welke in haren bovenloop den naam van Kampar. Kanan en na hare opneming van de Kampar Kiri, dien van Kampar Besaar draagt, onder welken naam zij bij Poeloe-Lawan aan de Oostkust in zee valt.

Moge die collectieve benaming en nog sterker die van „het Rijk van Kampar," zooals deze landstreek in oude documenten genoemd wordt, er al op wijzen dat die heele streek in vroeger tijden een politiek geheel vormde, 't is zeker, dat zij nu in een aantal onderling volkomen onafhankelijke deelen gesplitst is, die ook geen gemeenschappelijk hoofd erkennen. Het gedeelte waarover hier gehandeld zal worden, is officieël bekend onder den naam van Doewablas Kotta Kampar (het telt tegenwoordig echter dertien negorijen, waarover hieronder nader) en vormt als zoodanig een geheel.

Ten zuiden wordt het begrensd door Pangkallan Kotta Baharoe en Kapoer nan Sambilan, terwijl het in het westen door de VI Kotta Gloegoer, in het noorden door het landschap Tapoeng en in het oosten door de V Kotta wordt ingesloten, welke laatstgenoemde drie landschappen vroeger alle tot het „Rijk van Kampar" gerekend werden.

Omtrent de grenslijnen van dit landschap kan volkomen hetzelfde gezegd worden, als 't geen hierboven omtrent die van Pangkallan vermeld werd. Slechts enkele punten daarvan op de communicatie-wegen met de omliggende streken zijn bepaald.

De loop der lijnen, die deze punten behooren te vereenigen, is nog nimmer vastgesteld.

Het bewoonde gedeelte van het landschap bepaalt zich tot eene smalle strook land aan de beide oevers der Kampar Kanàn, aan welke zonder eenige uitzondering alle kampongs der XII Kotta's gelegen zijn.

Dat bewoonde gedeelte is bijna overal vlak en zelden meer dan twee à drie meters boven het gewone water-oppervlak der rivier verheven. Het heeft echter op den noorder oever geen grooter breedte dan 1200 meters—meestal veel minder— en ontmoet op dien afstand van de rivier den voet van den Boekit Soeligi, die zich in zijn hoogsten top tot circa 900 meters boven de zee verheft en die in zuid-oostelijke rigting een bergrug afzendt, welke te niet loopt in het heuvelachtige terrein, dat het noord-oostelijk gedeelte van dit landschap vormt en beschouwd moet worden als de voortzetting van den heuvel-chaos van Pangkallan.

De zuidelijke oevervlakte neemt eerst een aanvang bij Tandjoeng-Alij en strekt zich van daar uit tot de negorij Moeara-Takoes, waar de zandsteenheuvels weêr de rivier naderen.

Bij Batoe-Bersoerat bereikt die vlakte hare grootste breedte: die hier wel op 3000 à 4000 meters geschat kan worden.

Voorbij Moeara-Takoes wordt de vlakte van den zuider oever nog dikwijls afgebroken door de heuvelruggen, die daar de overhand hebben, en westelijk van de uitwatering van de Kapoer nan Gedang blijft er van die zuidelijke oevervlakte slechts hier en daar een klein stukje over, terwijl de vrij hooge heuvelrug, die aldaar de XII Kotta's van Kapoer nan Sambilan scheidt, zich met zijne takken en uitloopers meest overal tot aan den oever der rivier uitstrekt.

De hoogste toppen van dien heuvelrug zullen op 700 à 800 meters absolute hoogte kunnen worden geschat.

Bezoekt men deze streek van uit het district Kapoer nan Sambilan en volgt men het voetpad, dat van Moeara-Paiti naar de negorij Tandjoeng voert, dan bereikt men op de

naar de Kampar rivier afloopende steile hellingen van den zoo-even bedoelden heuvelrug en op ruim een paal afstand van de laatstgenoemde negorij eene opene plaats, van waar uit men oostwaarts een verrukkelijk vergezigt heeft over het grootste deel van de XII Kotta's.

Dit gedeelte doet zich dan voor als een breed dal, dat zich aan weêrszijden slechts langzaam en glooijend verheft, in het midden waarvan de Kampar Kanan zich kronkelt met honderden bogten en wendingen.

Deze rivier heeft hare bronnen op de oostelijke hellingen van den Boekit Gedang in de landschappen Mopat Toenggal en VI Kotta Gloegoer. In laatstgenoemd landschap begint zij bevaarbaar te worden voor vlotten (rakit).

Eerst in de nabijheid van de westelijkste negorij der XII Kotta met name Siberoewang wordt zij dit voor platboomde kleine sampans.

Tusschen de negorijen Tabing en Tandjoeng neemt zij op haren regter-oever eene niet onaanzienlijke zij-rivier op, met name Batang Aijer Kapoer nan Gedang, welke op denzelfden bergketen als zij, maar iets zuidelijker, in het district Kapoer nan Sambilan ontspringt.

Beneden deze zamenvloeijing is zij zoo in breedte als in diepte merkbaar toegenomen.

Behalve een aantal kleinere beekjes, die zich aan weerszijden in haar uitstorten, neemt zij nu verder nog een paar zij-riviertjes op, waarvan de Aijer Takoes, die van den Boekit Soeligi afkomt, op den linker, benevens de boven reeds vermelde Aijer Pamanissan en Aijer Goelama uit het Pangkalansche op den regter-oever, de voornaamste zijn.

Uit hetgeen hiervoren vermeld werd omtrent de gesteldheid van het terrein dat deze rivier doorloopt, is reeds op te maken, dat haar karakter aanmerkelijk van dat der eerstbeschrevene Mahi rivier verschillen moet. Slechts op enkele plaatsen wordt hare bedding door hooge oevers en rotswanden ingesloten.

Zij onderscheidt zich verder van de Mahi door hare langere bogten (rantaoe), door hare veelvuldige oeverbanken, door hare grootere breedte, die van 60 tot 120 meters bedraagt, en eindelijk door haar minder helder water.

Met dat al biedt zij op verscheidene punten van haren loop ook de meest schilderachtige gezigten op de aan hare oevers gelegene kampongs aan.

Hare watermassa bedraagt gemiddeld het dubbele van die der Mahi, en terwijl zij bij een betrekkelijk even groot verval eene meer gelijkmatig hellende bedding heeft, is hare stroomsnelheid ook gemiddeld grooter.

(Men vergelijke hier de hoogte-opgaven van bijlage A met de bijgevoegde kaart.)

Slechts eene plaats in haren loop door het grondgebied der XII Kotta's is gevaarlijk voor de passerende vaartuigen. Dit is de beruchte zoogenaamde „bating gedang" (bating = stroomversnelling), die een vierhonderdtal meters benedenstrooms gelegen is van de uitmonding der Mahi-rivier.

Het gevaar wordt veroorzaakt door den geweldigen stroom en het plotseling verval waarmede het water tusschen en over de kolossale rotsblokken heenstort, die aldaar in de bedding verspreid liggen en het vaarwater bijna geheel versperren.

Overigens vindt men hier en daar nog eenige schietstroomen over ondiepe grindbanken, maar deze zijn, hoewel lastig voor naar boven varende praauwen, echter niet gevaarlijk.

Nabij de negorijen Goenoeng-Malelo en Siberoewang bevinden zich niet ver van de oevers twee moerassen, bij de inlanders „danaoe" geheeten, die echter slechts geringe oppervlakte en weinig diepte hebben en van welke het eene, aan de overzijde van de kampong Moeara-Soebaling (negorij Goenoeng-Malelo), zonder veel moeite droog te leggen zou wezen.

Een weinig verder benedenwaarts ligt op den linkeroever de kampong Kotta van dezelfde negorij, waar tegenover men de zoogenaamde Alahan Kampar mati vindt.

Deze alahan vormde vroeger de eigenlijke rivierbedding,

maar daar zij zich door haren bogt nog al ver van de zoo-even genoemde kampong verwijderde, heeft men daar een veertigtal jaren geleden eene geul gegraven, die de bestaande tandjoeng afsneed en zooveel nader bij de kampong lag.

De rivier zelve heeft die geul verder verbreed en tot hare eigenlijke bedding gevormd, terwijl haar vroegere loop thans bijna geheel verzand is.

II. Negorijen, kampongs, bandjars en huizen.

a. Pangkallan.

Dit landschap, zooals boven vermeld werd, ook VI Kotta Pangkallan genoemd, telt zes negorijen, die te zamen weder verdeeld zijn in 21 kampongs.

De voornaamste negorij, Kotta-Baharoe aan de Mahi-rivier, gelegen ter plaatse waar deze de Aijer Malagiri en de Aijer Boeloekassoh opneemt, bestaat uit de vijf volgende kampongs, namelijk: Boeloe-Kassoh, Lakoh-Gedang, Oelak-Pantij en Tiga-Balij in West-Oostelijke volgorde aan den zuider oever en Kotta-Pandjang aan den noorder oever der rivier gelegen. Het zielental dezer negorij bedraagt volgens de resultaten der verrigte opname 1279 inwoners (voor meerdere details omtrent de bevolkingstatistiek wordt verwezen naar bijlage B.)

In bevolkingsterkte volgt op deze de negorij Goenoeng-Malintang, op ongeveer 9 palen westwaarts van Kotta Baharoe gelegen en bestaande uit de kampongs Kotta-Lama en Kotta-Toewa op den linker, benevens Kotta-Masigit en Rantjah-Loempoer op den regter oever der Mahi-rivier.

Zij telt 806 zielen.

De negorij Kotta-Alam met 714 zielen heeft vier kampongs, met name Kotta-Toewa, Kotta-Ranah, Kotta-Alam en Kotta di Boekit, die in de aangegeven volgorde van zuid naar noord aan het voetpad gelegen zijn, dat Pajakoemboeh met Kotta-Baharoe verbindt.

De Aijer Sesamo met hare spruitjes voorziet deze kampongs van overvloedig helder water.

De negorij Tandjoeng-Balik, de vierde in zielental, heeft 416 inwoners in drie kampongs, welke noord-oostwaarts van Kotta-Baharoe gelegen zijn aan eene sterke en dubbele kronkeling der B. A. Mahi, waaraan de negorij haren naam ontleent.

Die kampongs zijn: Kotta-Lama op den regteroever, benevens Kotta-Masigit en Kampong-Panang op den linker.

Ongeveer drie palen oostwaarts van de bovengenoemde negorij Kotta-Alam ligt de negorij Menggilang met 223 inwoners. Zij wordt besproeid door de B. A. Malagiri en bestaat uit drie kampongs met name Kotta-Toewa, Kotta-Nomang en Kotta-Maransi.

De zesde en kleinste negorij eindelijk met name Tandjoeng-Paoe is benedenstrooms van Tandjoeng-Balik gelegen en even als deze aan eene sterke bogt van de B. A. Mahi.

Zij bestaat uit de twee kampongs Poelaoe-Pandjang en Kotta-Lama, respectievelijk op den linker en den regter oever, en heeft slechts 153 zielen.

Behalve deze kampongs vindt men echter hier en daar nog enkele kleine nederzettingen, hier „Bandjar" genoemd die van uit de kampongs bevolkt en gewoonlijk weder worden verlaten wanneer de ladangs, die in hare nabijheid zijn aangelegd, uitgeput raken en braak gelegd worden.

Van die Bandjars zijn op het oogenblik de voornaamste: Kapala-Padang, Koeboe-Penawar en Sirogo.

De eerstgenoemde bestaat uit een zestal woningen in het zuidwesten en op een drietal palen afstand van Kotta-Baharoe aan het voetpad van Kotta-Alam.

De tweede ligt westelijk en in de nabijheid van Tandjoeng-Balik, aan het voetpad dat Kotta-Baharoe met Batoe-Bersoerat verbindt, en telt een tiental ladang-huisjes, terwijl de derde benedenstrooms van Tandjoeng-Balik aan de Mahi-rivier gelegen is en slechts drie huizen heeft.

De tijdelijke bevolking dezer nederzettingen behoort onder die van Kotta-Baharoe en Tandjoeng-Balik.

Voor zoo ver de kampongs aan de bevaarbare rivier gelegen zijn, bestaan zij voornamelijk uit eene enkele rij huizen langs den oever.

Hier en daar zijn echter die rijen verdubbeld en enkele kampongs, vooral die van Kotta-Alam en Menggilang, strekken zich ook onregelmatig verder uit van de oevers der beekjes waaraan zij gelegen zijn. Bij andere kampongs is dit slechts het geval, als zij aan meer dan eene zijde door water omgeven zijn, zooals bij sterke kronkelingen der rivier of bij uitmondingen van de voornaamste zijtakken.

De huizen zien er behoudens enkele uitzonderingen alle haveloos en verwaarloosd uit.

Ze bestaan voor verreweg het grootste deel uit ruwe dunne houten stijlen, die door rottan of boomschors aan elkander bevestigd zijn. De geheele constructie en bewerking verraadt ten duidelijkste dat een kapmes het eenige gereedschap was, dat bij de oprigting er van gebruikt werd.

De bewanding bestaat bijna overal uit boomschors, die op achtelooze wijze tegen dunne wandstijltjes is aangebonden en vele reten en scheuren heeft.

De vloer, die vier à zes voeten boven den grond verheven is, wordt gevormd door boomtakken of door „roejoeng" (in latten gespleten palmstammen van verschillende soorten) en is soms belegd met rottan-matten, terwijl de dakbedekking bestaat uit de groote bladeren van een dwergpalm, die hier „bolohan", in de Padangsche Bovenlanden „batang-samik" genoemd wordt, welke bladeren zonder verdere bewerking als sirappen over elkaar gelegd worden, of wel uit de fijne bladeren van eene rottansoort, welke met middennerf en al in den vorm van atappen op het dak worden uitgespreid.

Als uitzondering op den regel moeten enkele goede woningen beschouwd worden, die men hier en daar aantreft, welke hecht en degelijk geconstrueerd zijn en wier afmetingen ook aanzienlijk die der zooeven beschrevene algemeene type overtreffen.

Enkele daarvan hebben planken omwandingen, sommige zijn met snijwerk versierd, en allen dragen de kenteekenen van nabootsingen te wezen (hoewel meestal niet zeer gelukkige) van de huizen-type in de Padangsche Bovenlanden.

Het aantal dier beter bewerkte woningen zal echter in geheel Pangkallan niet meer dan dertig stuks bedragen.

Ook hier bestaat de dakbedekking uit de bovengenoemde bladeren. Het dekken met idjoek en sirappen is echter niet geheel onbekend: zoo zijn bijna al de masigits van laatstgenoemde dakbedekking voorzien, en de zoogenaamde „roemah negri"—passantenhuis—te Kotta-Baharoe heeft een idjoek dak.

De grootste onreinheid heerscht over het algemeen zoowel in als om die woningen. De erven zijn bedekt met afval van het huishouden, rottende bladeren en modder.

Als gunstige uitzondering op dezen regel kan de negorij Goenoeng-Malintang gelden, waar de kampongs door de zorg van den Penghoeloe Kapala ongewoon zindelijk zijn.

Gewoonlijk is elk erf omgeven door een pagger van dood hout, die geene opening heeft, maar die men, om er buiten te geraken, moet overklimmen met behulp van eene soort korte ladders, die op sommige punten zijn aangebragt en eenvoudig bestaan uit een paar stokken, die dwars tegen een paar andere zijn aangebonden, welke in schuinsche rigting tegen den pagger steunen.

In de kampongs vindt men geene paden. Om van het eene einde daarvan naar het andere te geraken, is men dus verpligt achtereenvolgens al de tusschen gelegene erven over te gaan en de bijbehoorende paggers over te klimmen. Die lastige afsluiting moet natuurlijk dienen om het losloopend vee buiten de kampongs te houden.

Bijna jaarlijks worden de aan de Mahi rivier gelegene kampongs door overstroomingen geplaagd, in enkele jaren zelfs meermalen, en somwijlen rijst het water in weinige uren tot boven den vloer van de woningen. 't Is zelfs voorgekomen, dat het de daken der lagere woningen bereikte, en dat dan

die huisjes niet werden weggespoeld, is te danken aan het digte plantsoen, dat op de erven gevonden wordt, de kracht van den stroom breeekt en op deze wijze de huizen beschermt, wier stijlen bij zulke gelegenheid bovendien met rottan-touwen aan de dikste boomen worden bevestigd.

Op een afstand geeft dit digte plantsoen, vooral door de menigte klapper- en pinang-palmen die daarboven uitsteken, aan die kampongs een frisch en bevallig aanzien, hoe verwaarloosd zij inwendig er ook mogen uitzien.

Vooral van uit de rivier beschouwd, leveren zij dikwijls schilderachtige tafereelen op.

b. XII KOTTA KAMPAR.

Zooals boven reeds even werd aangestipt, heeft dit landschap dertien negorijen, die alle aan de Kampar Kanan gelegen zijn.

Van Oost naar West (dus stroomopwaarts) gerekend, volgen zij in de na te noemen orde op elkander:

1e. Poeloe-Gedang met 276 inwoners in twee kampongs, met name Poelaoe (linker oever) en Kotta (regter oever).

2e. Tandjoeng-Alij met 261 zielen in drie kampongs, namelijk Moeara-Mahi op de beide oevers der Kampar, onmiddelijk beneden de uitmonding van de Mahi, benevens Kotta en Silakoet drie à vier palen stroomopwaarts en beide op den regteroever.

3e. Batoe-Bersoerat met 456 inwoners en drie kampongs, met name Loeboe-Agong (linkeroevér), Kotta-Pandjang (regteroever) en Timoeloen (linkeroever.)

4e. Kotta-Tengah met 417 zielen en vier kampongs, welke bij elkaar en tusschen de eerst en laatstgenoemde van Batoe-Bersoerat op den linkeroever gelegen zijn. Die kampongs zijn: Kotta-Ambatjang, Kotta-Tengah, Koeboe-Ramboetan en Bintoengan.

5e. Binamang heeft slechts twee kampongs, namelijk Kotta di Baroe (regteroevér) en Kotta di Ranah (linkeroever), en 124 zielen.

6e. Pangkij met zeven kampongs en 348 inwoners. De kampongs zijn: Tandjoeng-Gedang, Parit, Kotta-Randah, Loeboe en Poelaoe-Ampat, alle op den regter-, benevens Kotta-Tinggi en Pengatassan, beide op den linkeroever der rivier.

7e. Kotta-Toewah met 328 inwoners in drie kampongs, met name: Kotta-Toewah (regteroever), Kotta-Anaoe (regteroever) en Parit-Rantang (linkeroever.)

8e. Moeara-Takoes met 326 zielen en vier kampongs, namelijk: Alahan-Tiga en Kotta-Bahroe, beide op den regter-, benevens Kotta-Dalam en Kapala-Kotta, beide op den linkeroever.

9e. Goenoeng-Boengsoe heeft 390 zielen en vier kampongs met name: Bongko-Wangan, Kotta-Lawas en Koeboe-Batoeng alle op den linkeroever en Kotta-Pandjang op den regter.

10e. Tandjoeng met vijf kampongs en 402 inwoners. De kampongs zijn: Balik-Tandjoeng, Sawah en Kapala-Poelaoe op den regter-, benevens Bringien en Kotta op den linkeroever, aan eene sterke kronkeling die door twee lange en onderling paralel loopende bogten der rivier gevormd wordt.

11e. Tabing met 390 zielen in vier kampongs, die aan eene andere sterke kronkeling der rivier gelegen zijn, alle op den regteroever. Hunne namen zijn: Kotta, Poeloe-Pandjang, Kotta-Tengah en Poeloe-Pondok.

12e. Goenoeng-Malelo, bestaande uit drie kampongs, met name: Kotta en Moeara-Soebaling, beide op den linker-, en Kotta-Lawas op den regteroever, heeft 619 inwoners, en

13e. Siberoewang met 336 zielen en vijf kampongs, waarvan Loeboe-Boentar, Doerian-Djantoeng, Kanijkan en Ranah-Doerian alle op den linker- en Batoe-Labi op den anderen oever gelegen zijn.

Bandjars zooals in Pangkallan kent men in het Kamparsche niet. De ladang- huisjes staan hier meestal geisoleerd in het midden der velden.

De dertien genoemde negorijen hebben dus te zamen 49 kampongs, waarvan er 24 op den linker- en 25 op den regteroever liggen.

Over het algemeen is alles, wat hierboven omtrent de Pangkallansche kampongs en huizen gezegd werd, ook op deze toepasselijk.

Het aantal goede woningen, die men hier vindt, bepaalt zich echter tot hoogstens een tien à twaalftal.

De overigen zijn veelal van dezelfde zamenstelling als de overgroote meerderheid in Pangkallan. Ze zijn even vuil, haveloos en verwaarloosd. Ze staan veelal ook in eene enkele rij langs de oevers der rivier, en de erven zijn op dezelfde wijze door paggars onderling gescheiden.

Met uitzondering van eenige weinige, zijn de meeste dezer kampongs ook dikwijls blootgesteld aan overstroomingen van de Kampar rivier.

In de kampong Kotta-Baharoe van de negorij Moeara-Takoes bevindt zich om de woning van het zich noemende larashoofd der XII Kottas, Datoe di Balij, eene aarden borstwering van 3 à 4 voet hoogte, omgeven door een drooge gracht van 2 voet diepte. Ook de nabijgelegene masigit is van zoodanige borstwering en gracht voorzien.

Dit is het eenige spoor van versterking, dat men in de beide hier behandelde landschappen aantreft.

III. Bestuur, hoofden, bevolking en adat.

a. Pangkallan.

Van af de vroegst bekende tijden heeft deze landstreek altijd een politiek geheel gevormd. Ze was als zoodanig „tanah andika" en volgens de overlevering een onderdeel van het rijk van Menang-Karbaoe.

Zooals bekend is beteekend de uitdrukking „tanah andika", in tegenoverstelling van „tanah Soelthan," een land dat een veelhoofdig bestuur van panghoeloe's andika heeft, welke volgens bestaande instellingen en gebruiken tot die waardigheid verheven worden.

Hoezeer in de hoofdzaak nog dezelfde, heeft deze vorm van bestuur, waar hij in kontakt kwam met ons Gouvernement en door den invloed daarvan, in de laatste 30 jaren eenige

wijzigingen ondergaan, door dat langzamerhand enkele van onze instelllingen daarin zijn opgenomen.

De tegenwoordige organisatie van dat bestuur zal in de volgende regelen worden uiteengezet.

Elke der zes negorijen van het landschap heeft hare eigene panghoeloes — ook wel „niniehs" genaamd —, die bij hunne aanstelling den voor hunne waardigheid vastgestelden galar aannemen.

In bijlage C. vindt men eene opgave van die galars voor elke soekoe van elke negorij.

Uit dien staat blijkt verder, dat het aantal panghoeloe's in eene negorij niet bepaald wordt door het zielental ,noch door het aantal soekoe's, maar geheel willekeurig schijnt vastgesteld te wezen.

De hoofdnegorij Kotta-Baharoe heeft in vijf soekoe's twaalf panghoeloe's, Goenoeng-Malintang in vier soekoe's vier panghoeloe's, Kota-Alam twaalf panghoeloe's en vier soekoe's, Tandjoeng-Balik in vier soekoe's zes panghoeloe's, Menggilang in vijf soekoe's vijf panghoeloe's en Tandjoeng-Paoe in drie soekoe's ook vijf. Niettegenstaande hun aantal van twaalf is de collectieve benaming der panghoeloe's van Kotta-Baharoe: „Soekoe nan lima ninih nan sapoeloeh."

Eigenlijk behoorden er ook slechts tien te wezen, in iedere soekoe twee, maar omdat „Sadjambar makan", het door de adat vastgestelde aantal personen, dat bij feestmalen aan een zelfde „doelang" aanzit, ook in deze streken zes personen bedraagt, heeft men het noodig geacht aan de soekoe Patapang vier panghoeloe's te geven, ten einde het voor twee „djambar" gevorderde aantal panghoeloe's voltallig te maken.

Ieder dezer panghoeloe's is hoofd van een zeker aantal familiën, welke te zamen een „boewah proet" vormen. Iedere soekoe van Kotta-Baharoe bestaat dus uit twee „boewah proet", behalve Patapang, die er vier heeft.

Te zamen vormen deze twaalf panghoeloe's het bestuur der negorij.

Bij beraadslagingen over bestuursaangelegenheden hebben hunne stemmen gelijke waarde.

In het dagelijksch bestuur is dit echter niet het geval. Wel is ieder hunner voor zijne onderhoorigen het eenige hoofd met wien zij direct te maken hebben, maar de vier panghoeloe's van de soekoe Patapang hebben ook nog bevoegdheden, welke die der overige soekoe's missen.

Datoe Besaar is de voornaamste panghoeloe van VI Kotta Pangkallan en voert als zoodanig den titel van „poetjoek boeleh" (de stam, die boven alle andere uitsteekt). Hij wordt ook genoemd „telaga oendang" (het best te vertalen door ons „wethouder", woordelijk „meerdere wetten") en heeft als zoodanig het toezigt op de handhaving der van oudsher bestaande en geëerbiedigde gebruiken en instellingen in het geheele gebied van Pangkallan.

Zijne waardigheid brengt de verpligting mede voor den daarin nieuw optredenden titularis om een groot feestmaal te geven, zes buffels daarvoor te slachten en aan elk der negorijen een kop daarvan te zenden. Vóór dat aan deze formaliteit voldaan is, draagt de tot die waardigheid bestemde persoon den galar van Maharadjalela.

Bij de eerste aanrakingen met ons bestuur was Datoe Besaar de persoon, die ons als hoofd der geheele landstreek werd aangewezen, om welke reden hij in oude documenten ook wel districtshoofd genoemd werd.

Datoe Siwidjaja is de panghoeloe poetjoek voor de negorij Kotta Baharoe zelve. Hij draagt als zoodanig ook den titel van, „oerat tanggoeng" (penwortel) en kan in zekeren zin beschouwd worden als het uitvoerend bewind in zijne negorij te vertegenwoordigen.

Zoo is bij voorbeeld zijne vergunning noodig voor het aangaan van een huwelijk, voor het geven van feesten, voor het ontginnen van woeste gronden enz.

Datoe Bandahara is de jongste in rang van de zes panghoeloe's, die te zamen een „djambar" vormen. Als zoodanig bedient hij bij feestmalen zijne medeaanzittenden. Zoodra echter geschillen ontstaan tusschen Pangkallan en andere stre-

ken, die door de wapenen moeten worden beslist, dan treedt deze panghoeloe op als aanvoerder van de tegen den vijand uitgezonden troepen.

Evenzoo is Datoe Domoe-angsa de jongste in rang van de zes panghoeloe's der andere „Djambar" en bewijst als zoodanig ook dezelfde diensten bij feestmaaltijden.

Deze panghoeloe treedt echter tevens als arbiter op in alle geschillen welke tusschen de panghoeloe's van Kotta-Baharoe onderling mogten ontstaan en die niet op andere wijze uit den weg te ruimen zijn.

Zijne uitspraken moeten stipt geëerbiedigd worden.

Andere verschillen in regten en verpligtingen der twaalf panghoeloe's zijn hier niet bekend, behalve dat die van de eerste djambar, namelijk Datoe Besaar, Datoe Toemanggoeng, Datoe Panghoeloe Besaar, Datoe Madja-indah, Datoe Parapati en Datoe Domoe-angsa bij de aanvaarding hunner waardigheid feest moeten geven en daarvoor een' buffel slachten — eerstgenoemde zelfs zes, zooals boven reeds gezegd werd, — terwijl de zes panghoeloe's der andere djambar„ di tanah nan tasirah" tot hunne waardigheid verheven worden, welke uitdrukking beteekent, dat zij bij gelegenheid der begrafenis van hun voorganger op diens pas gesloten graf („op de rood opgewoelde aarde") zonder verdere formaliteiten als de opvolger van den overleden titularis worden aangewezen en erkend, en bij die zelfde gelegenheid ook den galar van deze aannemen.

Kleine geschillen worden door de panghoeloe's der betrokken partijen zoo veel mogelijk in der minne vereffend. Indien hunne uitspraak niet wordt aangenomen, wordt hooger beroep toegelaten op de gezamenlijke panghoeloe's der negorij.

Bij overtredingen fungeren zij, zoodra de benadeelde partij zulks verlangt, eveneens als regters.

Misdrijven van ernstigen aard mogen alleen door de gezamenlijke panghoeloe's beregt worden.

Op den staat Litt^a. C worden nog twee andere panghoeloe's onder de soekoe Patapang der negorij Kotta-Baharoe opgege-

ven, die hier nog niet besproken zijn, namelijk Datoe Pandoeka-toewan en Datoe Simapalawan. Deze worden genoemd „panghoeloe kampoeng" en staan in rang beneden de twaalf anderen, zij hebben geen stem bij de beraadslagingen van deze en deelen evenmin in de financieële lasten als in de geldelijke voordeelen (belasting of boeten) der panghoeloe's. Hunne waardigheid en galar zijn echter erfelijk. Zij worden ook „di tanah nan tasirah" daarin bevestigd.

Hun werkkring is ongeveer gelijk aan die der mamangkoe's of manoengkat in de Padangsche Bovenlanden, m. a. w. zij staan hunne andika's bij in het voeren van het bestuur en brengen veelal de bevelen van deze aan de anak boewah's over. Zij zijn echter niet, zoo als dit in eenige streken der Padangsche Bovenlanden het geval is, de aangewezen opvolgers hunner andika's.

Bij de erfopvolging der panghoeloe-waardigheid houdt men zich niet angstvallig aan de regten der naaste verwanten.

In eene familie-vergadering, waaraan al de leden der betrokken „boewah proet" kunnen deelnemen, worden de goede en slechte hoedanigheden der verschillende candidaten overwogen en in verband daarmede eene keus gedaan, waarbij echter de leden der oudste familie van de boewah proet bij overigens gelijke omstandigheden den voorrang hebben, terwijl evenzoo, als er meer dan één candidaat in eene familie is, de oudste boven den jongere de voorkeur krijgt, tenzij bijzondere omstandigheden den laatste doen verkiezen.

In de negorij Goenoeng-Malintang heeft iedere soekoe slechts één penghoeloe. Die der soekoe Domo wordt poetjoek ook wel kapala soekoe genaamd. Hij vertegenwoordigt, als het te pas komt, tegenover andere negorijen de gezamenlijke panghoeloe's der negorij.

In het algemeen kan dit zelfde gezegd worden omtrent iederen panghoeloe poetjoek zoowel in Pangkallan als in XII Kotta Kampar. Zij hebben wel geene beslissende stem bij

de beraadslagingen, maar zijn in zekeren zin als presidenten der vergaderingen te beschouwen. De beraadslagingen zijn niet geldig, wanneer zij niet door den poetjoek of door een bijzonderen gemagtigde van dezen worden bijgewoond.

De negorij Kotta-alam heeft in iedere soekoe drie panghoeloe's, alzoo twaalf in 't geheel. Van ieder drietal is een (de in den staat C eerstgenoemde) de poetjoek met betrekking tot de beide anderen.

De poetjoek van Tjiniaga is weder de voornaamste van deze vier en vertegenwoordigt, zoodra noodig, de gezamenlijke twaalf panghoeloe's der negorij.

In Tandjoeng-Balik heeft de soekoe Domo drie panghoeloe's en de drie andere soekoe's elk een. De poetjoek is Datoe Si Maharadja van Domo.

De vijf soekoe's van Menggilang hebben elk één panghoeloe, van welke die van Tjiniaga met den galar Datoe Maharadja-indah de poetjoek is, en in de negorij Tandjoeng-Paoe vindt men vijf panghoeloe's, waarvan één voor de soekoe Malaijoe en twee voor elke der beide anderen. Datoe Sipandoeka-madjah-indah van Domo is hier de poetjoek.

Alle adat- en inwendige bestuurszaken worden door deze adat-hoofden behandeld en beslist bij „moefaqat", en voor zoo ver die hoofden betreft is de primitieve vorm van bestuur onveranderd in wezen gebleven.

Sedert de aanrakingen met ons bestuur werd echter, naar het schijnt van weérszijden, behoefte gevoeld aan tusschenpersonen, die tegenover de Gouvernements ambtenaren het veelhoofdig bestuur en de ingezetenen konden vertegenwoordigen.

In het begin was de daarvoor, ook volgens de adat, aangewezen persoon Datoe Besaar van Patapang Kotta-Baharoe, die als zoodanig door zijn mede-panghoeloe, den poetjoek van Kotta-Baharoe, Datoe Siwidjaja werd bijgestaan.

In 1841 werd echter van wege ons bestuur een van Pangkallan afkomstige „Soedagar" te Paijakoemboeh als panghoe-

loe dagang aangesteld om de handelsrelatien met deze streek te bevorderen.

Langzamerhand werd die panghoeloe dagang de persoon, dien de Gouvernements ambtenaren in de eerste plaats als tusschenpersoon beschouwden en met wien zij de Pangkallansche zaken voornamelijk behandelden.

Bij besluit van den Resident der Padangsche Bovenlanden dd. 5 November 1846 No. 1743 werd zekere Datoe Pandoeka Sindara in die betrekking aangesteld en daar deze persoon door zijne betrekkelijk meerdere ontwikkeling spoedig vrij veel invloed verkreeg op den gang van zaken in Pangkallan, werd hij weldra door onze ambtenaren ongeveer als hoofd dezer landstreek beschouwd en werden onze directe aanrakingen met de eigenlijke landshoofden van lieverlede zeldzamer.

't Was waarschijnlijk omstreeks 1849 dat in iedere negorij der zes Kotta's Pangkallan een persoon werd aangewezen, tot wien de panghoeloe dagang zich bij voorkeur zou te wenden hebben, in de gevallen dat er Gouvernements bevelen moesten worden ten uitvoer gelegd.

Die personen namen den titel van panghoeloe kapala aan en werden door de panghoeloe's der betrokken negorijen als zoodanig verkozen.

In Kotta-Baharoe viel deze keus op zekeren Datoe Pangeran, die sedert dien tijd panghoeloe andika in de soekoe Malaijoe werd met den galar van Datoe Toemanggoeng (zie bijlage D).

In Goenoeng-Malintang vond men zekeren chatib (thans Datoe) Pamoentjak den geschikten persoon. Deze was echter geen panghoeloe.

In Kotta-Alam was het de toenmalige panghoeloe poetjoek der negorij met den galar Datoe Sinara.

Bij diens overlijden volgde een zijner broeders hem als poetjoek op en nam ook den daarvoor bepaalden galar aan, terwijl een zijner kamanakans in zijne plaats tot panghoeloe kapala werd verkozen.

In Tandjoeng-Balik was het primitief ook de panghoeloe

poetjoek en deze persoon is ook thans in leven, maar heeft zich wegens vergevorderden leeftijd, voor zooveel zijne betrekking van panghoeloe kapala betreft, doen vervangen door zijn kamanakan, die tegenwoordig als zoodanig bekend staat.

In de negorij Menggilang werd de panghoeloe van de soekoe Malaijoe als panghoeloe kapala verkozen, en diezelfde persoon vervult ook nog tegenwoordig die betrekking, terwijl in Tandjoeng-Paoe even als in Tandjoeng-Balik de toenmalige panghoeloe poetjoek verkozen werd, maar zich eveneens tegenwoordig doet vervangen door zijn kamanakan.

Datoe Pandoeka Sindara was echter nog altijd slechts panghoeloe dagang en Datoe Besaar het eigenlijke hoofd van VI Kotta Pangkallan.

In 1864 wenschte deze laatste echter niet meer als zoodanig door het Gouvernement te worden aangemerkt, daar hij zich niet langer in staat gevoelde om in die betrekking tegenover ons bestuur op te treden.

Hij zelf, vergezeld van de voornaamste panghoeloe's van het landschap, begaf zich daarom naar Fort de Kock, waar zij op den 16en April van genoemd jaar eene zamenkomst hadden met den Resident der Padangsche Bovenlanden, in welke vergadering hij verklaarde zijne waardigheid als districtshoofd neder te leggen, terwijl de vergaderde hoofden met algemeene stemmen verzochten dat Datoe Pandoeka Sindara als larashoofd van Pangkallan mogt worden erkend, welk verzoek door den Resident werd ingewilligd.

Van het in deze vergadering verhandelde werd proces-verbaal opgemaakt en door den Resident onderteekend, welk stuk zich in handen bevindt van het toen geinstalleerde larashoofd, voor wien het eene acte van aanstelling vervangt.

De inkomsten, die de boven besproken panghoeloe's en hoofden door hunne betrekking genieten, zijn over 't algemeen zeer onbeduidend en bepalen zich meerendeels tot „thail amas" bij het vereffenen van geschillen, tot boeten bij overtredingen en misdrijven en tot luttele geschenken bij feesten als anderzins.

De panghoeloe's en hoofden der negorij Kotta-Baharoe hebben behalve deze ook nog eene andere en aanzienlijker bron van inkomsten, namelijk de belasting, die aldaar van bijna alle handelsartikelen te hunnen behoeve geheven wordt. Het bedrag dier belasting is voor de na te noemen artikelen als volgt:

Voor trasi, tabak, katoen, damar, schellak, tin, getah en buskruid ƒ 1.— per pikol;

voor gedroogde visch („troeboek") ƒ 1.50 per 100 stuks;

voor zijdenstoffen ƒ 20.— per kist; voor andere manufacturen, kramerijen enz. 2% der waarde, en voor iederen verhandeld wordenden buffel 25 cents.

Rijst, zout en alle andere hierboven niet genoemde artikelen zijn tolvrij.

Deze belasting worden geind door twee personen, waarvan de een door het larashoofd, de andere door de panghoeloe's wordt aangewezen. Deze twee personen deelen het ontvangen bedrag in tweeën, waarvan de eene helft aan het larashoofd alleen en de andere aan de gezamenlijke twaalf panghoeloe's komt, die het onderling nogmaals gelijkelijk verdeelen.

Het aandeel van het larashoofd wordt geacht jaarlijks ƒ 700.— à ƒ 800.— te bedragen.

De meeste panghoeloe's onderscheiden zich uiterlijk in niets van hunne onderhoorigen; hunne innerlijke waarde is veelal ook niet grooter.

Er komen echter enkele gunstige uitzonderingen op dien regel voor.

De panghoeloe's kapala zien er over 't algemeen fatsoenlijker uit en geven ook meer blijken van ontwikkeling. Enkele van hen zouden onder goede leiding waarschijnlijk zelfs tot goede hoofden kunnen gevormd worden. Lezen of schrijven kunnen ze echter geen van allen.

Het larashoofd Datoe Pandoeka Sindara is een gewezen handelaar. Volgens informaties moet hij vroeger zeer goede zaken hebben gemaakt en een voor een inlander niet onaardig

fortuintje verzameld hebben, dat echter voor een deel door ongelukkige speculatien weder verloren geraakt schijnt te wezen. Hij is betrekkelijk ontwikkeld en beschaafd, maar thans reeds vrij bejaard en met de gewone gebreken van den ouderdom behebt.

Het gezag, dat de boven besproken hoofden onder hunne bevolking uitoefenen, is niet bijzonder groot en 't minst van al in de negorij Kotta-Baharoe. Ze laten zich weinig gelden, maar grijpen iedere gelegenheid aan om zich over dien toestand van halve anarchie te beklagen. Ze hebben daarvoor een paar beeldsprakige uitdrukkingen, waarmede zij in enkele woorden trachten te schetsen hoe de toestand wezen kon en hoe hij feitelijk is.

Die uitdrukkingen zijn:

„padie sakapoek, ampoh"

„amas sapati, lojang"

„karbaoe sakandang, djalang", waarbij zij hun land vergelijken met een gevulde padischuur, met een kist vol goud en met een kraal vol karbouwen, maar waarvan bij nader inzien de padikorrels ledig zijn, het goud geel koper en de karbouwen wild. De welvaart, die men daar meent op te merken, is dus volgens die gezegden slechts schijnbaar.

De bevolking van Pangkallan geeft voor van Bovenlandsche afkomst te wezen en wel grootendeels uit Preangan-Padang Pandjang. Ook de L Kotta's hebben daaraan hun contingent geleverd en men vindt er enkele familiën, wier voorvaderen te Kambodja en te Makassar te huis behoorden.

Het uiterlijk der bewoners is met die beweringen in overeenstemming. Ook de hier in gebruik zijnde zeden en gewoonten zijn volkomen Maleisch.

De adat kamanakan wordt hier evenwel niet zoo streng toegepast als zulks in de meeste streken der Padangsche Bovenlanden nog het geval is. Als erfgenamen hebben kinderen en kamanakan ongeveer gelijke regten voor zooveel de nagelaten bezittingen betreft.

Titels en waardigheden gaan echter alleen op de broeders of op de kamanakan's over. Het huwelijk is hier ook geheel Maleisch. De vrouw blijft na hare echtvereeniging bij hare bloedverwanten wonen en hare kinderen behooren tot hare soekoe. Over 't algemeen mogen in deze streken soekoegenooten niet met elkaar in 't huwelijk treden. Die regel lijdt echter eenige uitzonderingen, bijv. voor de soekoe Patapang in Kotta-Baharoe en voor Domo in Tandjoeng-Balik, waar dat huwelijk wel geoorloofd is, mits de betrokkenen niet onder denzelfden panghoeloe behooren.

Ook wat betreft de tegen misdrijven en overtredingen bedreigde straffen, volgt men hier de Maleische adat. Op moord en doodslag is de betaling van den bangoen ten bedrage van sakati lima (± ƒ 400.) bedreigd. Een dief op heeterdaad betrapt mag men ongestraft op de plaats zelve om 't leven brengen. Dat zelfde regt heeft de echtgenoot, die zijne vrouw op overspel betrapt, zoowel tegenover haar als tegenover haren medepligtige. Later ontdekt worden dergelijke zaken echter met geldboeten afgedaan.

De veiligheid van personen en goederen laat echter in deze streken weinig te wenschen over. Van moord kwam in de laatste 40 jaren slechts één geval voor, en de schuldige was bovendien een vreemdeling. Diefstal is hoogst zeldzaam.

De inwoners gaan ook meest alle geheel ongewapend, en ziet men er nu en dan al eens een met een lans, een zwaard of een kris, dan is dit minder als voorzorgsmaatregel tegen elkander dan wel tegen wilde dieren te beschouwen, of ook wel als eenvoudigen opschik.

In vorm komen die wapens overeen met die der Maleijers in de Bovenlanden. Zij worden dan ook van daar of van de Oostkust ingevoerd. In Pangkallan zelf worden geene wapens vervaardigd Wel vindt men in dit geheele district twee smeden, namelijk één te Kotta-Baharoe en één te Manggilang, maar deze personen houden zich uitsluitend bezig met het

maken van landbouwgereedschappen of van ijzerwerken voor den bouw van praauwen.

De vuurwapenen, die men hier aantreft, bestaan hoofdzakelijk uit een 70 à 80tal lila's, waarvan er een paar te Goenoeng-Malintang en een tiental te Tandjoeng-Balik te huis behooren. De overigen zijn het eigendom van inwoners van Kotta-Baharoe.

Verder vindt men hier en daar nog een donderbus of een oud vuursteengeweer.

Wat het godsdienstig leven der bevolking betreft, kan het volgende medegedeeld worden.

In elke negorij vindt men één imam, één bilal en één chatib en bovendien heeft iedere panghoeloe een malim. In de meeste negorijen is de masigit des Vrijdags goed bezocht en te Kotta-Baharoe ziet men op de gezette tijden van den dag altijd eenige vrome lieden aan den rivieroever bezig met bidden.

De dzakat bedraagt ook hier een tiende gedeelte van den oogst en wordt vrij geregeld aan geestelijkheid en armen opgebragt.

Het aantal hadji's in Kotta-Bahroe wordt op circa 70 geraamd. Te Tandjoeng-Balik zijn er drie en te Goenoeng-Malintang twee. In de overige negorijen vindt men er geene. Zij allen houden zich uitsluitend met den handel bezig. — Bedevaartgangers of geestelijken van bijzonder aanzien treft men hier niet aan.

Slavernij bestaat hier natuurlijk nog en het aantal der personen, die daaraan ontleende verpligtingen jegens anderen hebben, wordt in Kotta-Baharoe op ongeveer een vierde gedeelte van het zielental geraamd.

In de andere negorijen is dat echter veel minder.

Zij worden „hamba" genaamd en schijnen bijna allen afstammelingen te wezen van pandelingen. Het nemen van pandelingen tot zekerheid van schuld komt hier niet meer of althans hoogst zeldzaam voor en handel in slaven in het geheel niet.

Voor een aantal dier dienstpligtigen bestaat die slavernij echter slechts in naam en de meesten hunner bewegen zich ongeveer even onbelemmerd als de vrije lieden; men ziet er zelfs niet tegen op ze met bloedverwanten van panghoeloe's in het huwelijk te verbinden.

Moord op een slaaf gepleegd wordt echter niet met bangoen, doch slechts met geringe boete gestraft.

b. XII Kotta Kampar.

Het onder dezen naam bekende landschap schijnt vroeger uit twee deelen te hebben bestaan, die ook thans nog wel eens als ongeveer onafhankelijk van elkaar worden beschouwd.

Tot het eene gedeelte, bekend onder de benaming van Kampar nan VII Kotta of VII Kotta Ilir, behooren zooals die naam aanduidt de zeven benedenwaartsche negorijen, van af Poeloe-Gedang tot en met Kotta-Toewah.

Het andere deel draagt den naam van Toengkoe nan Tiga en telde vroeger vijf negorijen, omdat Siberoewang toenmaals nog een onderdeel van Goenoeng-Malelo uitmaakte. De benaming Toengkoe nan Tiga had naar 't schijnt betrekking op de drie voorname hoofden, die gezamenlijk deze streek bestuurden en die respectievelijk te Moeara-Takoes, te Tandjoeng en te Goenoeng-Malelo gevestigd waren. Nog voor dat Siberoewang als zelfstandige negorij optrad, sloten de VII Kotta Ilir zich bij de Toengkoe nan Tiga aan en dit bondgenootschap werd toen bekend onder den naam van XII Kotta Kampar, welke tot nu toe behouden is gebleven.

Er zou trouwens een groot aantal voorbeelden ook uit de Gouvernements landen kunnen worden aangehaald van dergelijke collectieve benamingen, die thans veranderd zijn en in 't minst niet meer toepasselijk op het aantal negorijen (Kotta's) dat in zoo'n landschap gevonden wordt, daar dat aantal sedert de naamgeving dikwijls aanmerkelijk vermeerderd of verminderd is.

Hoezeer gelijkheid van belangen deze twee deelen der XII

Kotta's meestal tot eendragtelijke zamenwerking zal nopen, zoo behoudt zich toch ieder deel het regt voor, om voor zich zelf die maatregelen te nemen, die het in zijn eigen belang wenschelijk acht.

Het inwendige bestuur van elke negorij op zich zelve is evenals in Pangkallan veelhoofdig. Een zeker aantal panghoeloe's, waaronder zich in elke negorij *één* poetjoek bevindt, en dat, zooals duidelijk blijkt uit de reeds genoemde bijlage C, in 't algemeen evenmin als in Pangkallan in direct verband staat tot het aantal aanwezige soekoe's of tot het zielental, behandelt alle voorkomende adat- en bestuurszaken der negorij bij „moefaqat."

In zaken, die de VII Kotta Ilir of de Toengkoe nan Tiga als afzonderlijk bondgenootschap betreffen, hebben al de panghoeloe's der betrokken negorijen gelijke stemmen.

De opvolging in hunne waardigheid is in de hoofdzaak als in Pangkallan geregeld. Allen moeten echter bij de aanvaarding hunner waardigheid een feestmaal geven, waarbij voor sommige hunner een' buffel moet geslagt worden, terwijl de overigen met het slagten van een geitenbok kunnen volstaan. Zij, wier galars in den staat Letter C met een * geteekend zijn, verkeeren in het eerste geval.

Alles wat overigens hierboven omtrent den werkkring der panghoeloe's andika van Pangkallan gezegd is, kan ook op die van de XII Kotta Kampar toegepast worden. In ontwikkeling en beschaving, of juister gezegd in hun gebrek daaraan, staan zij ook met deze gelijk.

Hunne inkomsten als panghoeloe beteekenen zeer weinig of niets. Belasting wordt er te hunnen behoeve niet geheven. Zij zoowel als hunne onderhoorigen vinden hun bestaan in den landbouw.

Gebeurt het echter een enkele maal, dat zij als panghoeloe's eenig financiëel voordeel hebben, 't zij door boeten als anderzins, dan is de onderlinge verdeeling daarvan niet volkomen gelijk aan die, welke men in Pangkallan volgt, daar

in de XII Kotta Kampar het aandeel dat de panghoeloe poetjoek ontvangt, altijd dubbel zoo groot is als dat van een anderen panghoeloe. Heeft de negorij echter iets te betalen, dan deelt de poetjoek met de andere panghoeloe's slechts gelijkelijk in de te dragen lasten.

Voor de betrekkingen met ons bestuur is er ook hier in elke negorij een persoon, die den titel van panghoeloe kapala voert. Die instelling dateert van 1845, in welken tijd de XII Kotta Kampar voor het eerst pogingen in 't werk gesteld schijnen te hebben om onder de Gouvernements landen te worden opgenomen. Die panghoeloe's kapala werden door de andika's en andere notabelen verkozen en de eerste titularissen schijnen door den toenmaligen civielen gezaghebber te Poeardatar als zoodanig bevestigd of erkend te wezen. Voor hen die later in die betrekking optraden, heeft zoo'n erkenning door een onzer ambtenaren nimmer plaats gehad, maar deze zijn verkozen als hunne voorgangers en door Datoe di Balij aangesteld (Zie bijlage D). Thans komt er onder de panghoeloe's kapala dezer dertien negorijen geen enkele voor, die tevens andika is.

Datoe di Balij zelf is voor Toengkoe nan Tiga ongeveer hetzelfde wat Datoe Besaar voor Pangkallan is. Hij is de poetjoek boeleh en moet waken voor de instandhouding van de adat in genoemd landschap. Toen de VII Kotta Ilir zich bij dit landschap aansloten, verkreeg Datoe di Balij naar het schijnt ook eene dergelijke suprematie over deze streek. In elk geval werd hem die toegekend door ons bestuur, toen er in $18\frac{4}{4}\frac{4}{7}$ kwestie was van de inlijving der geheele XII Kotta's Kampar bij ons gebied. Hij beschouwt zich sedert dien tijd als onbezoldigd larashoofd van dit landschap van wege het Gouvernement aangesteld en in Toengkoe nan Tiga wordt hij ook algemeen door hoofden en bevolking als zoodanig erkend. In de VII Kotta Ilir is dat echter niet zoo volkomen het geval en schijnt men hem daar zijn gezag wel eens te betwisten —

in het geheele gebied der XII Kotta's noemt men hem echter met eenig ontzag: de „ninih Moeara Takoes."

Hij is een bejaard man, die zich uiterlijk voornamelijk door zijne solider woning en door het bezit van een tiental lela's van de andere hoofden onderscheidt. In ontwikkeling en beschaving staat hij niet boven hen.

Onder de dertien panghoeloe's kapala is er een, die wel eenige nadere vermelding verdient. De bedoelde persoon is Datoe Batoewah van Goenoeng-Malelo. In tegenstelling van bijna al zijne landgenooten is hij zeer levendig en werkzaam van aard. Zoo lang hij gezelschap heeft, praat hij ook, en hoogst zelden ziet men hem ledig, maar bijna altijd aan 't werk. Hij beoefent ook het smidshandwerk. In verstandelijke ontwikkeling kan hij gerekend worden boven alle andere personen van de XII Kotta's te staan. Hij heeft dan ook, niet alleen in zijne eigene negorij, maar ook in de twaalf anderen veel invloed en overal gehoorzaamt men aldaar vrij spoedig aan zijne bevelen, zoodra hij het noodig acht zich te doen gelden, wat nog al eens gebeurt. Ook buiten de XII Kotta's is hem eenige invloed niet te ontzeggen, althans in de Tapoeng- en de Rokkan-streken is dit het geval. Het is tot nog toe echter niet gebleken, dat hij dien invloed ten kwade of te eigen profijte zou hebben aangewend, hoezeer men hem daarvan wel eens beschuldigd heeft. De overige twaalf panghoeloe's kapala beteekenen niet merkbaar meer of minder dan hunne collega's van Pangkallan.

Blijkens de hier gevolgde adat is de afkomst der bevolking van dit landschap dezelfde als die der Maleijers in de Padangsche Bovenlanden en waarschijnlijk nog veel minder gemengd dan die der bevolking van Pangkallan.

De adat kamanakan wordt hier nog zonder afwijkingen toegepast. Soekoe-verdeeling, huwelijk, in 't kort alle instellingen zijn hier geheel Maleisch, ook wat betreft de regterlijke behandeling van geschillen in strafzaken.

Dezelfde wapens, dezelfde wapendansen en dezelfde mu-

ziekinstrumenten, die in de Menangkabaoesche landen worden aangetroffen, vindt men hier terug.

Het dragen van wapens is hier geene gewoonte. Veiligheid van personen en goederen is, voor zooveel de inwoners onderling betreft, geheel naar wensch; misdrijven behooren tot de uitzonderingen. De algemeene karaktertrek der bevolking dezer streek schijnt voorkomendheid en hulpvaardigheid te wezen.

De godsdienstige voorschriften schijnen hier minder opvolgers te vinden dan in Pangkallan. Wel vindt men in elke negorij een zelfde stel geestelijken als daar, maar hadjie's zijn hier onder de inwoners zeldzaam en met sembahjang houdt zich hier bijna niemand op. De Vrijdags-godsdienstoefeningen in de masigit hebben in de meeste negorijen slechts zelden plaats, daar het daartoe gevorderde aantal van 40 personen bijna nooit voltallig is. De opbrengst van de dzakat schijnt echter vrij geregeld te worden onderhouden. Ook in dit landschap vindt men geen geestelijke of hadji van bijzonder aanzien.

Wat de hier nog bestaande slavernij betreft, kan verwezen worden naar het bovengezegde omtrent die in Pangkallan, met dit verschil, dat het aantal der onvrije personen, die men hier aantreft, betrekkelijk gering is en op niet meer dan een tiende deel der bevolking geraamd wordt.

IV. Landbouw.

a. Pangkallan.

De landbouw staat in dit landschap op een vrij lagen trap van ontwikkeling. Vooral is dit het geval in de hoofdnegorij Kotta-Baharoe.

't Is er echter verre af, dat dit te wijten zou wezen aan ongeschiktheid of onvruchtbaarheid van den bodem.

De uitgestrekte vlakte van Kotta-Baharoe biedt voorzeker de allerschoonste gelegenheid aan tot het aanleggen van sawahs.

Bij de menigte spruitjes en beekjes, die van het zuidwestelijk gebergte afstroomen, kan het niet veel moeite kosten deze geheele vlakte van het noodige water te voorzien.

Men heeft ze vroeger dan ook al bebouwd en een klein gedeelte daarvan tot sawahs aangelegd, die echter van den regen afhankelijk waren, daar men zich de moeite van het graven van waterleidingen niet wilde getroosten.

Dit was dan ook waarschijnlijk de reden, dat de resultaten, die men van de sawahs verkreeg, steeds beneden die bleven, welke de ladangs opleverden.

't Lijdt echter geen twijfel, dat eene zorgvuldiger bebouwing van de bedoelde vlakte gansch andere uitkomsten zou geven.

Ze wordt op vrij gezette tijden jaarlijks een paar malen door het hooge water van de Mahi-rivier, althans gedeeltelijk overstroomd en men zou den tijd van bewerking daarnaar kunnen regelen. En wanneer men op deze wijze zorgt, dat die bandjirs geene schade kunnen toebrengen aan het gewas, dan blijft daarvan alleen het voordeel over, dat het bij die gelegenheden aangevoerde slib zeker het zijne toebrengt aan de vruchtbaarheid van den grond.

Aan ploegvee is geen gebrek.

De bedoelde vlakte ligt thans voortdurend bijna geheel onbebouwd, en behalve eene kleine uitgestrektheid sawah aan den noordelijken oever der rivier gelegen, bewerkt de bevolking van Kotta-Baharoe alleen ladangs in het heuvelachtige terrein dat de vlakte omzoomt en vier à zes palen van de negorij verwijderd ligt.

Ook de ladangs van de „bandjar" Koeboe-Penawar worden voor een groot deel door inwoners van Kotta-Baharoe bebouwd.

Evenwel is het product dier velden bij lange na niet voldoende voor de consumptie, zoodat er bijna dagelijks rijst wordt aangevoerd uit de afdeeling L Kotta, om in de behoefte aan dit artikel te voorzien.

In de vijf andere negorijen van Pangkallan wordt eenig meerder werk gemaakt van den rijstbouw, en aanvoeren van dat voedingsmiddel van buiten af hebben daar alleen bij slechte oogsten plaats.

't Is echter ook daar bijna overal ladangbouw. In de negorijen Menggilang en Tandjoeng-Paoe is dit zelfs uitsluitend het geval. Bij de negorij Kotta-Alam vindt men eenige sawahs van levend water voorzien en te Goenoeng-Malintang en Tandjoeng-Balik eenige, die van den regen afhankelijk zijn.

Maar wederom is de bewerking en vooral de verdere verzorging zoo gebrekkig, dat de resultaten veel te wenschen overlaten en een vijftien à twintigvoudige oogst reeds onder de gunstige gerekend mag worden, zoodat men ook hier meestal betere resultaten van de ladangs krijgt.

Zoowel sawahs als ladangs hebben veel te lijden van de olifanten, wilde varkens en herten, tegen wier verwoestingen bijna geene maatregelen genomen worden, daar men de velden na de beplanting bijna geheel aan zich zelf overlaat en zoowel afsluiting als bewaking verwaarloost.

Vogels, veldmuizen en pianggangs brengen er verder het hunne toe bij om den oogst te verminderen en tegen al die vijanden is het voorname voorbehoedmiddel eenige djimats, die men in de velden plant, en verder eene hardop uitgesprokene verzuchting tot de „datoe datoe gedang" (olifanten), dat ze toch de velden van hun bezoek gelieven te verschoonen.

De geoogste padi wordt hier op het veld door trappen met de voeten van het stroo ontdaan en meestal in de woningen der planters, zelden in afzonderlijke schuren opgeborgen.

Van andere voedingsmiddelen, zooals djagoeng en aardvruchten, wordt hier nog minder werk gemaakt dan van de rijstcultuur.

De achteloosheid van de bevolking ten opzigte van den landbouw valt ook zeer in het oog bij de beschouwing van de klappercultuur.

De geheele negorij Kotta-Baharoe is als 't ware een groot klapperbosch en des niettegenstaande heeft er naar deze negorij een aanhoudende aanvoer plaats van klappers uit de V Kotta.

Dit vreemde verschijnsel is te wijten aan de groote menigte kalongs en toepai's, die hier voortdurend en geheel ongestoord op de jonge klappers azen, zelfs op klaarlichten dag ziet men daar kalongs van den eenen klapperboom naar den andere vliegen en zich aan de jonge vruchten te goed doen. Van toepai's krioelt het.

Maar evenmin als men tracht die schadelijke dieren te verjagen of uit te roeijen, evenmin acht men het der moeite waard de stammen te ontdoen van de vele parasieten, welke hier en daar ten koste van den boom allerweligst tieren.

Ook in dit opzigt staat de hoofdnegorij Kotta-Baharoe ten achteren bij de vijf anderen, waar men althans voldoende klappers voor eigen consumptie heeft, ofschoon men bij meerdere zorg voor de aanplantingen, er een overvloed van zou kunnen hebben voor den uitvoer naar andere streken.

De koffijcultuur, die hier gedreven wordt, heeft alleen ten doel de bevolking van de noodige bladeren voor haren geliefkoosden en algemeenen drank „kopi-daoen" te voorzien.

Neemt men nu in aanmerking dat de voortdurende bladerenoogst natuurlijk allernadeeligst op de gezondheid en de vruchtbaarheid van den boom moet werken, en beschouwt men het in weerwil daarvan betrekkelijk gunstige aanzien van de meeste aanplantingen, dan komt men tot de overtuiging dat deze kultuur hier zeer goede resultaten zou kunnen opleveren, als men er de noodige zorg aan besteedde.

De weinige vruchten, die men thans daarvan oogst, worden naar de Oostkust afgevoerd, alwaar ze niettegenstaande hunne slechte bereiding nog ruime betaling bedingen. Die uitvoer wordt echter op nog geene dertig picols 's jaars geschat.

Andere kultures, die afzonderlijke vermelding waardig zijn, treft men hier niet aan; suikerriet, pinang en eenige vrucht-

boomen vindt men in alle kampongs. Hier en daar ook wat gambier en eenige rameh, waaruit men het voor de vischnetten benoodigde touw vervaardigt.

Tabak wordt niet gekultiveerd.

De ploeg is hier zoo goed als onbekend.

De patjoel, „pangkoer," die men hier gebruikt, onderscheidt zich van die welke in de Padangsche bovenlanden gebezigd wordt, door den nog scherperen hoek, dien de steel met het onderste deel daarvan vormt. De rigting dier beide deelen is bijna evenwijdig aan elkaar, zoodat het gebruik van dat gereedschap alleen bij eene zeer voorovergebogene houding mogelijk wordt.

b. XII Kotta Kampar.

In dit landschap heeft de rijstkultuur eene vrij groote uitbreiding, zoodat zij in staat is, behalve in de behoefte der eigen bevolking, ook voor een zeer groot gedeelte in die van de bewoners der V Kotta's te voorzien.

Overal waar het terrein dat zonder moeite toelaat, heeft die kultuur in deze streken op natte velden plaats.

Een groot deel der boven beschrevene oevervlakten aan beide zijden der rivier is in sawahs herschapen, die gemiddeld een veertig à vijftigvoudigen oogst opleveren.

Gedeeltelijk zijn die sawahs van levend water voorzien.

Ze worden echter meestal met den pangkoer, zelden met den ploeg bewerkt.

Bijna jaarlijks worden deze velden ook door de bandjirs van de Kampar-rivier overstroomd, maar zelden in tijden dat het gewas te velde staat. Waar de gelegenheid zich daartoe aanbiedt, wordt de oogst wegens die overstroomingen meestal in de op hooger gelegene gronden gebouwde padischuren en woningen opgeborgen.

't Meest valt dit in het oog in de negorij Tandjoeng-Alij, waar de sawahs in de nabijheid van de laag gelegene kampong

Silakoet zijn aangelegd, terwijl de loemboengs alle in de op hooger terrein gelegene kampong Kotta, die op circa 1000 meters afstand van de eerstgenoemde ligt, zijn opgeslagen.

Bovenwaarts van de negorij Tandjoeng vindt men echter weinig sawah's meer, en de bevolking zoowel van deze negorij als die van Tabing, Goenoeng-Malelo en Siberoeang drijft de rijstkultuur bijna uitsluitend op ladangs in het nabij gelegene gebergte, die hier echter meestal ook goede oogsten opleveren.

Ook in deze streken hebben de velden nog al te lijden van de olifanten, herten, varkens, vogels en pianggangs. Evenwel schijnen ze hier beter bewaakt en daartegen beschermd te worden dan in Pangkallan.

Rijst is dus ook hier de hoofdkultuur; mais en aardvruchten plant men slechts in geringe hoeveelheid voor versnapering.

De klapperkultuur levert over het algemeen voldoende vruchten voor de behoefte der bevolking.

De koffijkultuur biedt ook alle kans van slagen aan, maar verkeert hier overigens tot nog toe in hetzelfde geval als in Pangkallan.

't Is hier evenwel volstrekt niet zeldzaam, dat men tot het verkrijgen van de noodige jonge plantjes behoorlijke kweekbeddingen aanlegt en deze goed onderhoudt. Een bewijs, dat de bevolking wel iets voor deze kultuur over heeft, daar ze anders even goed zou kunnen volstaan met het overplanten der jonge plantjes, die men onder bijna alle aanplantingen vindt.

Wat de overige kultures in dit landschap betreft, kan geheel hetzelfde gezegd worden, als hierboven omtrent die in Pangkallan vermeld werd.

V. Veeteelt.

Zoowel in Pangkallan als in Kampar bestaat de veestapel der bevolking alleen uit karbouwen en geiten.

Runderen zijn er volstrekt niet en alleen te Pangkallan vindt men een paard, dat het eigendom is van Datoe Pandoeka Sindara.

Het aantal aanwezige karbôuwen kan in Pangkallan globaal op 1200 en in de XII Kotta Kampar op 1600 stuks geschat worden.

Ergerlijk is het aan te zien hoe die dieren hier verwaarloosd worden. Om ze tegen de tijgers te beschermen, worden ze iederen avond te zamen gedreven in de voor hen bestemde kralen, die buiten de negorij zijn opgerigt en uit zeer hooge en zware palisaderingen bestaan, maar dit is dan ook alles wat men voor die dieren doet.

Die kralen zijn onoverdekt, tengevolge waarvan de regen het inwendige daarvan in een diepen modderpoel herschapen heeft, die nooit gereinigd wordt en waarin de dieren dan ook meestal tot aan den schoft toe wegzinken, zonder dat ze het kleinste plaatsje harden grond kunnen vinden, om buiten die verpeste modder te blijven.

Mogen die dieren op het heete van den dag ook al behoefte hebben zich ter verkoeling hunner huid of ter verjaging van insecten in het water of in de modder te wentelen, zeker is het, dat het verblijf in die kralen, waar hunne huiduitwaseming geheel belet wordt en zij aanhoudend eene verpeste lucht inademen, zeer nadeelig voor hen moet zijn.

Het ongezonde en verwaarloosde uiterlijk van de karbouwen in deze streken valt dan ook zeer in het oog en moet voornamelijk aan die slechte kralen worden toegeschreven.

Maar behalve dat vindt men een ander gevolg dier verwaarloozing in de groote sterfte, die hier voortdurend onder de kalveren heerscht en die maakt, dat er van de tien jonge karbouwen zelden meer dan drie in het leven blijven.

De meeste dier kalveren sterven kort na de geboorte aan witten buikloop of stikken in de modder.

't Is zeer te betreuren, dat men in deze streken niet meer zorg aan de veeteelt wijdt, daar zoowel de overvloed van gras, als de terreingesteldheid, eene groote uitbreiding daarvan zouden toelaten.

Voor den landbouw wordt er hier van het vee weinig of geen partij getrokken.

De geiten worden hier op eene merkwaardige wijze zoo tegen de nachtelijke aanvallen van tijgers, als tegen het gevaar van overstroomingen beveiligd, door ze iederen avond in hokken op te sluiten, die op vier à vijf meters hooge stijlen gebouwd zijn.

De toegang tot zoo'n hok bestaat in een hellenden boomstam, die op onderlinge afstanden van 25 à 30 centimeters van horizontale inkepingen is voorzien, van de deur tot op den grond reikt en aan weêrszijden geflankeerd wordt door leuningen van ligt hout.

Nadat de geiten des avonds naar boven zijn gedreven, worden die toegangen afgesloten door eene menigte doorntakken tusschen de leuningen van den als trap dienenden boomstam op te stapelen, om de tijgers het naar boven klimmen te beletten.

Werden die hokken altijd behoorlijk onderhouden, dan zou de hier beschrevene gewoonte geen bezwaar hebben en in-tegendeel aanbeveling verdienen, maar daar zoowel hokken als afgangen meestal verwaarloosd worden, moet het thans dikwijls gebeuren, dat de geiten, vooral bij het verlaten hunner hokken, naar beneden storten en hunne pooten breken.

Het aantal geiten, dat men hier aantreft, is niet onaanzienlijk, maar zelfs niet bij benadering op te geven.

De overige huisdieren, die men in deze streken vindt, zijn enkele honden, katten wier luiheid en ongeschiktheid om ratten en muizen te vangen tot in de Padangsche Bovenlanden spreekwoordelijk is geworden, alwaar men een lui en onbruikbaar persoon met een „Koetjing Kampar" vergelijkt, en verder eenden en kippen in voldoende hoeveelheid voor de behoefte der bevolking.

VI. Vischvangst.

De vischteelt in vijvers is in deze streken geheel ongebruikelijk.

Daarentegen zijn de rivieren vrij vischrijk.

Men kent hier verschillende manieren van visschen. De meest gebruikelijke echter zijn die met het werpnet en het harpoeneren.

Eerstgenoemde behoeft wel geen nadere beschrijving.

Vermelding verdient echter eene gewoonte van enkele visschers in het Pankallansche, die, nadat het uitgeworpen net den grond bereikt heeft, zelf te water te gaan en duikende — soms in vrij diep water — met de handen de visschen onder het net weg halen, die anders bij het ophalen van het net zouden kunnen ontsnappen.

In niet snel stroomende gedeelten der rivier ziet men dikwijls een acht à tiental praauwtjes in een halven cirkel eerst een klein eind de rivier opboomen, om op een zelfde oogenblik alle elkaar te naderen, den kring te sluiten en te vernaauwen en dan gezamenlijk in het midden daarvan hunne netten te werpen.

Het harpoeneren geschiedt hier op de volgende wijze.

Op een der oevers bouwt men een klein hokje van circa 4 voet in het vierkant, dat zoowel van boven als aan de zijden zoo digt met groene bladeren wordt bedekt, dat alle licht van die kanten wordt afgesloten.

De vloer van dat hokje bestaat uit slechts een paar stukken hout, waarop men zitten kan, een paar voet boven de oppervlakte van het water.

Daarna spant men van onder uit dit hokje tot aan den anderen oever eene rottan over de volle breedte der rivier, welke rottan over hare geheele lengte stukken van den schil van pisangstammen draagt, die à fleur d'eau in het water drijven.

De witte kleur van die fladderende schillen doet de visschen, die deze plaats passeren willen, naar den oever zwemmen, waar onder het hokje eene opening is gelaten in die eigenaardige barricade.

In dat hokje nu posteert zich de visscher met zijn harpoen en is dan door de volslagen duisternis die daar binnen

heerscht geheel onzigtbaar voor de visschen, terwijl hij zelf met het meeste gemak kan waarnemen alles wat er onder hem passeert, daar dit verlicht wordt door de schuine stralen die het water doorlaat.

De ijzeren harpoen heeft een viertal weerhaken en zit slechts los bevestigd aan zijn houten steel, maar is daarentegen degelijk verbonden aan eene lange rottan lijn, die den visscher toelaat, nadat hij een visch getroffen en den harpoensteel teruggetrokken heeft, het gewonde dier, dat zich anders door de eerste krachtige bewegingen zou losscheuren, gelegenheid te geven een eind verder te gaan uitspartelen om na de vermindering van zijne krachten te worden opgehaald.

De grootste visschen worden altijd op deze wijze gevangen.

Verder vischt men hier ook nog door middel van fuiken, die soms met veel zorg en netheid bewerkt zijn en meestal vervaardigd worden uit de saga van den anaoeboom.

Op enkele plaatsen der rivier gebruikt men wel eens treknetten.

Zoowel deze als de werpnetten zijn zeer fijn en sterk vervaardigd uit rameh-touw van eigen fabricaat.

Het breijen geschiedt op geheel dezelfde wijze als dit in Europa gebruikelijk is en met dezelfde vlugheid.

Ter bezwaring van de netten gebruikt men tinnen ringen, waarvoor men het metaal uit Tapoeng haalt.

Het bedwelmen der visschen door middel van de bekende vergiftige plantensoorten is hier niet gebruikelijk.

VII. Communicatie-middelen.

a. Pangkallan.

Zooals in bijna alle gedeelten van den Indischen archipel, waar ons direct gezag zich niet laat gelden, bevinden zich ook in deze streek de landwegen in een totaal verwaarloosden toestand. 't Zijn niet meer dan slechte voetpaden, die op eene enkele uitzondering na voor ruiters geheel onbruikbaar zijn.

Het pad, dat hier het eerst vermelding verdient, is dat,

hetwelk de hoofdnegorij Kotta-Baharoe met de afdeeling L Kotta's verbindt.

Van af Kotta-Baharoe tot aan de grens van het district Sari-Lamah, bij de kleine kampoeng Lakoh-Gedang, heeft het eene lengte van 10½ à 11 Java-palen.

Het begin daarvan loopt in zuid- westelijke rigting tot het einde der vlakte van Kotta-Baharoe bij de bandjar Kapala-Padang.

Over dat gedeelte, waarvan de lengte ± 2½ paal bedraagt, is het geheel vlak en zou zonder veel moeite in een zeer goeden rijweg herschapen kunnen worden.

Bij Kapala-Padang wendt het zich regt zuidwaarts en doorloopt over een golvend terrein, echter zonder belangrijke hellingen, een bosch van jong hout, tot dat het de negorij Kotta-Alam bereikt; over dezen afstand, circa 4 paal, is men ruim 600 Rijnlandsche voeten geklommen. Dit gedeelte wordt slecht onderhouden, maar zou ook gemakkelijk in een goeden weg met geringe hellingen te vervormen wezen.

Van af Kotta-Alam worden de hellingen langzamerhand sterker en op de vier thans volgende palen klimt men ruim 1200 Rijnl. voet, welke klim bovendien nog zeer ongelijkmatig verdeeld is, zoodat op de laatste twee palen zeker het ⅔ deel daarvan komt, 't geen voor dit gedeelte eene gemiddelde helling van 1 op 12 geeft.

Na het passeren van de grens bij paal 43 volgt nu een nog steiler gedeelte van een paal lang en eene gemiddelde helling van 1 op 8, waarmede men, na nog 600 voet geklommen te wezen, het hoogste punt van den bergrug bereikt.

Deze laatstbedoelde drie palen zijn zeer moeijelijk en bovendien slecht onderhouden.

Ofschoon de weg over dat gedeelte op sommige plaatsen met voordeel te verleggen zou wezen, valt het echter te betwijfelen of er in deze rigting wel ooit een geschikte karrenweg kan worden aangelegd, ten zij men door zigzags den afstand aanmerkelijk vergroot.

Bovendien is de verdere weg van af paal 42 tot aan de negorij Araoe, bij paal 34, alles behalve gemakkelijk en loopt op verscheidene plaatsen met zeer sterke hellingen langs steile bergwanden, vooral tusschen de palen 37 en 34, zoodat men met het verbeteren van het in Pangkallan liggende gedeelte slechts weinig geholpen zou wezen.

't Is echter niet onmogelijk, dat door eene nadere bestudering van het terrein een geschikter tracé zal kunnen worden gevonden, ofschoon men bezwaarlijk een lager overgangspunt dan het bestaande bij paal 39 zal kunnen vinden.

De totale afstand langs den tegenwoordigen weg van Kotta-Baharoe tot Pajakoemboeh bedraagt 32 à 33 Java-palen.

Een andere weg, die in belangrijkheid op den pas beschrevene volgt, is die van Kotta-Baharoe naar Batoe-Bersoerat aan de Kampar rivier.

Deze mag echter ter naauwernood den naam van voetpad dragen.

Hij loopt eerst in noord-noordoostelijke rigting tot de bandjar Koeboe-Penawar en van daar regt noordelijk naar Batoe-Bersoerat.

Voortdurend klimmende en dalende in dit zeer heuvelachtige terrein, heeft men wegens den uiterst verwaarloosden toestand van den weg ongeveer vier uren noodig om de zeven à acht palen, den afstand van Kotta-Baharoe tot Koeboe-Penawar, af te leggen.

Het verdere gedeelte, van hier tot Batoe-Bersoerat, is wel iets beter maar niet veel. De lengte daarvan kan op 16 à 18 palen gerekend worden, zoodat de geheele lengte van dien weg 23 à 26 paal bedraagt.

De inlanders besteden er echter bijna altijd $1\frac{1}{2}$ dag over en overnachten dan te Koeboe-Penawar, daar dit de eenige plaats is, waar men woningen aantreft.

Voor het overige loopt deze weg door een digt bosch, de zoogenaamde „rimboe-pandjang."

Paarden kunnen alleen onbereden hier langs gebragt worden en dan nog met groote moeite.

Volgens de met deze streken bekende inlanders, zou die weg echter zeer goed te verbeteren wezen; in vroegeren tijd is ook al eens van Batoe-Bersoerat uit daaraan begonnen, maar daar de bevolking van Pangkallan haar aandeel niet bewerkte, heeft die van Kampar den arbeid ook weder gestaakt.

Verder loopt er nog een voetpad van uit Kotta-Baharoe naar Menggilang en een ander naar Goenoeng-Malintang. Het eerste is circa 8 en het andere ongeveer 9 palen lang.

Dat naar Menggilang is volgens informaties voor voetgangers vrij goed en verlengt zich verder tot in het stroomgebied van de Kampar-Kiri.

Het andere dat weder veel meer geaccidenteerd is, loopt voorbij de negorij Goenoeng-Malintang door naar Loeboe-Alij in Kapoer nan Sembilan, welke plaats nog circa 12 paal van eerstgenoemde verwijderd is.

Van die beide wegen wordt echter weinig gebruik gemaakt; men prefereert de daar bestaande waterwegen, voor zoo ver ze bruikbaar zijn.

De voorname handelsweg van deze streek met de landen van de Oostkust, is de Mahi-Rivier.

In gewone omstandigheden heeft men niet meer dan één dag noodig om van Kotta-Baharoe Moeara-Mahi te bereiken en ongeveer twee dagen om die reis in omgekeerde rigting te doen. Bij hoogen waterstand duurt deze laatste echter wel eens vier à vijf dagen.

Verschillende plaatsen van dezen waterweg zouden niet zonder gevaar te passeren wezen, wanneer de bemanning der praauwen minder bedreven was in het besturen der vaartuigen.

t Zijn meestal groote rotsblokken in de bedding der rivier, die de vaart bemoeijelijken en door welker opruiming, die niet eens zoo heel veel moeite zou kosten, aan de bevolking een groote weldaad zou bewezen worden.

De praauwen die op deze rivier gebruikt worden, laden 10, 15 en hoogstens 20 pikols; zij zijn zeer plat van bodem, in het midden breed uitgebouwd en laag op het water, terwijl zij voor en achter iets hooger en scherp toeloopen.

Zij zijn zamengesteld uit een breed en zwaar kielhout, dat tevens het midden gedeelte van den bodem vormt en waaraan een aantal klampen zijn uitgespaard, die tot bevestiging van de ribben dienen, op welke aan weêrszijden, naar gelang der grootte, twee, drie of vier over elkaar heen schietende planken vastgeklonken zijn.

Die planken reiken van den voor- tot den achtersteven en bestaan zooveel mogelijk uit één stuk.

De stevens zijn op het kielstuk ingelaten en hebben aan weêrszijden voegen, waarin de uiteinden der boordplanken bevestigd worden.

Van steven tot steven is zoo eene praauw, die 20 pikols laden kan, 5½ à 6 meters lang. Hare grootste breedte bedraagt 1.60 à 1.70 meter. Geladen is haar diepgang 40 à 50 centimeters.

Behalve een beweegbaar dak, dat de lading in de voorste helft van de praauw tegen den regen beschermt, hebben die vaartuigen allen een soort hutje op hunne achterste helft, dat veel bijdraagt om hun een zeer eigenaardig voorkomen te geven.

Dat hutje is van voren open en heeft van achteren een meestal van snijwerk en kleuren voorzien beschot, waarin een vierkant gat is aangebragt dat tot deur dient, maar ter nauwernood groot genoeg is om iemand door te laten. De zijwanden van dat hutje, meestal even als het achterschot en de bovenste boordplanken, met snijwerk en levendige kleuren versierd, zijn boven het boord 20 à 30 centimeters hoog en dragen het dak, waarvan de nok zich aan de voorzijde slechts 40 à 50 centimeters boven die wanden verheft, maar dat van achteren in een hoogen en scherpen punt toeloopt, die zeker twee meters boven het boord uitstrekt en geheel den vorm heeft van de dakpunten der echt Menangkabowsche huizentype.

Die praauwen zijn meestal bemand met vier roeijers en een man op den achtersteven, die het vaartuig door middel van een korten riem bestuurt.

De rivier afgaande roeit men, opkomende boomt men.

Boven Kotta-Baharoe zijn deze vaartuigen niet meer te gebruiken en om van daar naar Goenoeng-Malintang of naar Menggilang te komen, bezigt men kleinere praauwtjes, die in zamenstelling en rompvorm geheel met de beschrevene overeenkomen, maar geene daken of hutjes hebben.

b. XII Kotta Kampar.

Langs den zuidelijken oever van de Kampar rivier, van af Poelaoe-Gedang tot Goenoeng-Boengsoe, loopt een weg, die tot bij Batoe-Bersoerat alleen voor voetgangers bruikbaar is, maar van daar tot Goenoeng-Boengsoe ook voor ruiters geschikt is.

Bij deze plaats wordt de rivier overgestoken en dan vervolgt zich diezelfde weg langs den noordelijken oever tot aan de westelijke negorij Siberoewang, maar is slechts tot Goenoeng-Malintang als paardenpad bruikbaar.

Al de negorijen van dit landschap worden door dien weg onderling verbonden.

Het eerste gedeelte van af Poelaoe-Gedang tot Batoe-Bersoerat heeft eene lengte van circa 11 palen en op verschillende plaatsen vrij steile hellingen, die echter bij doelmatiger aanleg meerendeels zoo niet alle zouden kunnen vervallen.

't Zou in elk geval niet veel moeite kosten, dat gedeelte ook voor paarden geschikt te maken.

Van af Batoe-Bersoerat tot Moeara-Takoes, een afstand van circa 8 palen, doorloopt de weg een meerendeels vlak terrein en behoeft alleen wat verbreed te worden om het vervoer per as toe te laten.

Van Moeara-Takoes tot Goenoeng-Malelo, welke afstand 15 palen bedraagt, treft men hier en daar wel eenige hellingen aan, maar het lijdt geen twijfel of deze zouden vermeden kunnen worden door doelmatige verlegging van den weg.

En evenzoo zou het weinig moeite kosten om den weg tot aan Batoe-Labi, de laatste kampong van Siberoewang, in orde te brengen, daar op dit laatste nog 4 palen lange gedeelte alleen een paar onoverbrugde riviertjes en eene moersasige plaats het gebruik van paarden verbieden.

Behalve de bovenomschrevene weg, die eene totale lengte van 38 palen heeft, bestaan uit verschillende punten van dit landschap voetpaden, die naar de naburige streken leiden. Het voetpad van Batoe-Bersoerat naar Kotta-Baharoe werd hierboven reeds vermeld.

Van eerstgenoemde plaats, of beter gezegd van Kotta-Tengah aan de overzijde der rivier, heeft men nu verder een voetpad, dat men het verlengde van het laatst bedoelde zou kunnen noemen, naar Kotta-Ranah in Tapoeng én van daar over Kabou naar Batoe-Gadjah aan de Siak rivier. De afstand van Kotta-Tengah tot Kotta-Ranah bedraagt 7½ à 8 palen. Zoo als thans de toestand van dat voetpad is, kan het niet onder de gemakkelijke gerekend worden. Het volgt veelal de golvingen van het terrein en het hoogste punt ligt 250 R. voet boven Kotta-Tengah, met een weinig moeite zou dit pad echter zeer goed voor ruiters bruikbaar te maken zijn.

Van ongeveer denzelfden aard is het pad dat van Pangkij naar Kotta-Ranah leidt. Het loopt ook over denzelfden bergrug, een uitlooper van den Boekit-Soeligi, alleen schijnt het 1½ à 2 palen korter te wezen.

Van uit Batoe-Bersoerat heeft men ook een voetpad naar Koewo, de eerste negorij der V Kotta's, dat circa 28 palen lang moet wezen, alleen voor voetgangers bruikbaar, en niet dan met de grootste inspanning in één dag af te leggen is. Het loopt voor een groot deel door een heuvelachtig terrein en over zijne geheele lengte door bosch en wildernis.

Van uit de negorij Tandjoeng bestaat een weg, die deze landstreek met het district Kapoer nan Sambilan verbindt. De eerste plaats van dat district, die men daarop aantreft, is de negorij Moeara-Paiti. De onderlinge afstand dezer twee negorijen bedraagt circa 14 palen.

Van Tandjoeng uit begint het pad zigzagsgewijze al spoedig zoo steil langs de hellingen van den bergrug te klimmen, dat ruiters genoodzaakt zijn af te stijgen en van tijd tot tijd zelfs hunne handen noodig hebben om naar boven te komen.

Dit moeijelijke gedeelte is circa één paal lang. Daarop volgt een eind, dat afwisselend klimt en daalt in niet belangrijke hellingen. Op deze wijze bereikt men op circa 3 paal afstand van Tandjoeng het hoogste punt van den weg en is dan 1080 R. voet van uit de genoemde plaats geklommen.

Thans daalt het pad aan de andere zijde van den bergrug weder neer, in het begin vrij geleidelijk tot ongeveer de grens tusschen Kampar en Kapoer nan Sambilan, die hier op circa 5 paal afstand van Tandjoeng verwijderd ligt.

Van uit dit grenspunt tot aan de uitwatering van de Soengij Tanggij in de Batang Aijer Kapoer nan Gedang, een afstand van ongeveer 5½ paal, daalt en klimt de weg met sterke hellingen en veelal langs steile bergwanden.

De totale daling aan deze zijde, van uit het hoogste punt tot de even vermelde Soengij Tanggij, bedraagt circa 960 voet. De overige 3½ paal, van af de Soengij Tanggij tot aan de negorij Moeara-Païti, waarop men nog twee rivieren met name de Soengij Kapoer nan Ketjil en de Soengij Païti overtrekt, loopen door een bijna vlak terrein.

Zooals reeds gezegd is, treft men op dien geheelen afstand van circa 14 palen geene bewoonde plaatsen aan. De eerste tien palen loopen door bosch en wildernis, de laatste vier door een met kreupelbosch begroeid terrein.

De geheele weg is te paard af te leggen, behalve de zeer steile hellingen in de nabijheid van Tandjoeng.

Zoowel van de negorij Tabing als van uit Goenoeng-Malelo is het mogelijk de negorij Doerian-Tinggi in Kapoer nan Sambilan te bereiken, voor 't oogenblik zijn die beide paden echter nog zóó ongebaand, dat alleen de in deze streken goed bekende inlanders die wegen in de wildernis kunnen vinden.

Volgens hun voorgeven echter moet het terrein tusschen

Goenoeng-Malelo en Doerian-Tinggi allezins geschikt wezen voor het aanleggen van een goeden weg zonder belangrijke hellingen.

Van uit de negorij Siberoewang loopt een voetpad naar Pandelian-Rokkan, dat voor voetgangers vrij gemakkelijk, en een ander naar Gloegoer, dat zeer geaccidenteerd en moeijelijk moet wezen.

Volgens informatie's der inlanders zijn deze beide wegen een goeden dagmarsch lang. Geen van beide zijn voor ruiters bruikbaar.

Voor zoo véel mogelijk maken de handelaren in deze streken echter bij preferentie gebruik van den waterweg, dien de Kampar-rivier hun aanbiedt.

Deze levert minder gevaren op dan de boven beschrevene Mahi-rivier en is tot de negorij Siberoewang bevaarbaar voor praauwen van dezelfde grootte en constructie, als die welke op de Mahi gebruikt worden, ofschoon ze op sommige plaatsen lastige ondiepe banken te passeren hebben.

Boven Siberoewang wordt de Kampar-rivier bijna alleen stroomafwaarts en met vlotten bevaren, waarmede de producten van de VI Kotta Gloegoer worden afgevoerd.

Beneden Moeara-Mahi komt eene zeer lastige en gevaarlijke stroomversnelling voor, die hierboven onder den naam van „bating gedang" reeds besproken werd.

De beladen praauwen, zoowel op- als afwaarts varende, zijn genoodzaakt hier te lossen. Hunne lading wordt dan een paar honderd meters vér over land getransporteerd en de praauwen zelve door een' daar wonenden loods over de gevaarlijke plaats gebragt.

't Laat zich aanzien dat ook hier de groote rotsblokken, die dit gevaar veroorzaken, zonder buitengewone moeite met behulp van mijnen uit den weg zouden kunnen worden geruimd.

De zijrivieren van de Kampar, voor zoover ze in de XII Kotta's uitmonden, zijn behalve de B. A. Mahi en de B. A. Kapoer nan Gedang alle onbevaarbaar.

Ook de laatstgenoemde, die hare uitwatering tusschen Tandjoeng en Tabing heeft, kan eigenlijk niet onder de bevaarbare rivieren gerekend worden. Ze heeft meestal een' zeer sterken stroom en op verscheidene plaatsen gevaarlijke en naauwe passages. Van dezen waterweg wordt dan ook weinig gebruik gemaakt en alleen met kleine praauwtjes.

De vaartuigen, die op de Kampar-rivier worden gebruikt, zijn geheel en al van dezelfde constructie als die van Kotta-Baharoe, welke boven beschreven werden.

Bij gewonen waterstand heeft eene geladene praauw ongeveer 12 uren noodig om van Koewo in de VI Kotta's Moeara-Mahi te bereiken. Afvarende doet men die reis in de helft van dien tijd.

Van Moeara-Mahi tot Siberoewang duurt de reis voor eene geladen praauw meestal twee volle dagen, in omgekeerde rigting niet meer dan één dag.

VIII. Handel.

a. Pangkallan.

Niettegenstaande de boven beschrevene vrij lastige wateren de over 't algemeen uiterst slechte landwegen, is de handel, die in deze streken gedreven wordt, zeer levendig.

Een groot deel van de bevolking van Kotta-Baharoe vindt daarin zijn bestaan.

Voor deze negorij is de doorvoerhandel echter het meest van belang. Jaarlijks worden aanzienlijke hoeveelheden rijst van uit de L Kotta's naar de oostelijke streken afgevoerd, die bijna alle hunnen weg over deze plaats nemen, en niet minder belangrijk is de hoeveelheid gedroogde visch „troeboek", die aan de Siaksche kusten gevangen en bereid, langs dezen weg in de Padangsche Bovenlanden wordt ingevoerd.

Statistieke gegevens daaromtrent zijn wel is waar niet bekend, maar men kan zich wel eenigzins een denkbeeld vormen van

die handelsbeweging, wanneer men weet, dat er te Kotta-Baharoe circa 150 praauwen te huis behooren, die gemiddeld eenmaal in de drie weken een heen- en terugreis tusschen deze plaats en de V Kotta's doen en elk 10 tot 20 pikols laden.

Behalve die twee voorname artikelen van doorvoer, die Kotta-Baharoe passeren en tot of van deze plaats per koelie langs den landweg over Kotta-Alam, Oeloe-Aijer en Araoe vervoerd worden, komt hier in de eerste plaats verder in aanmerking een groot aantal karbouwen, dat van uit de V Kotta's langs den landweg benoorden de Kampar-rivier tot Batoe-Bersoerat en van daar door de „rimboe-pandjang" langs Koeboe-Penawar op Kotta-Baharoe wordt aangebragt, om verder naar de L Kotta's te worden vervoerd.

Ook van uit het landschap XII Kotta Kampar is de uitvoer van die dieren langs den bedoelden weg niet onaanzienlijk.

De veehandelaren zijn meestal personen uit de L Kotta's, voornamelijk uit de distrikten Moengkar en Sarilamah.

De uitvoer van eigen producten van Pangkallan naar de oostelijke streken bestaat voornamelijk uit damar, was en verder uit kleine hoeveelheden benzoë, getahpertjah en koffij. Ook wordt er wel eens rottan en hout afgevoerd, het laatste voornamelijk voor het bouwen van praauwen bestemd.

Onder de koffij, die van hier naar de Oostkust gebragt wordt, zal wel eens een enkele pikol voorkomen, die eigenlijk in de Gouvernements pakhuizen van de L Kotta's te huis behoorde; evenwel schijnt de sluikhandel in dit artikel, die vroeger hier vrij belangrijk was, tegenwoordig weinig beteekenis meer te hebben.

Naar de Gouvernements landen heeft van uit Pangkallan, voor zoo ver bekend, geen uitvoer van eigen producten plaats, tenzij een zeker aantal karbouwen, die jaarlijks denzelfden weg opgaan als de boven vermelde uit de V Kotta's en uit Kampar.

Daarentegen ontvangt Pangkallan uit de L Kotta's voor eigen consumptie eene aanzienlijke hoeveelheid rijst, bijna

uitsluitend voor de bevolking van Kotta-Baharoe, en verder tabak, gambier en suiker.

De invoerartikelen, die via de V Kotta's voor eigen consumptie worden aangebragt, zijn zout, troeboek, klappers, pajongs, buskruid, lijnwaden, zijden stoffen en kramerijen en verder koperwerk, zooals doelangs, waterketels, lela's, gongs, enz.

Eene raming van de hoeveelheid of van de geldswaarde dier artikelen zou wegens gebrek aan vertrouwbare gegevens te globaal wezen om van eenige waarde te kunnen zijn. Zoowel de in- en uitvoer als de doorvoerhandel is bijna uitsluitend in handen van de bevolking van Kotta-Baharoe. Die van de andere negorijen van Pangkallan neemt daaraan weinig deel en die van de oostelijke streken zooals V Kotta en Tambang in het geheel niet. Daaraan moet het gedeeltelijk worden toegeschreven, dat men hier geene passars vindt. Wel zijn de kampongs Oelak-Pantij en Kotta-Baharoe de verzamelplaats van handelaren en heerscht daar ook meestal veel handelsdrukte door laden, lossen, bieden en koopen en door de menigte lapau's, die aldaar verschillende artikelen in het klein slijten, maar bepaalde marktdagen kent men hier niet.

Voor die lapau's is de kleinhandel in zout en troeboek het voornaamste. Ze slijten het eerstgenoemde per tjoepak tegen een' prijs, die met ongeveer *f* 6.— de pikol gelijk staat.

Men noemt dit zout hier „garam Siam." Het wordt, zooals boven gezegd is, van de oostelijke streken aangevoerd en is witter van kleur dan het Gouvernements zout.

De geldspecie, die hier in omloop is, bestaat voornamelijk uit Mexicaansche dollars en de zoogenaamde „kepeng ajam" of „kepeng itam" van Engelschen stempel.

In deze laatste munt ontvangt de mindere man bij voorkeur zijne betaling.

Ons zilvergeld is hier weinig gewild. De oude hollandsche duiten, die „kepeng sirah" genoemd worden, wel, maar onze nieuwe koperen pasmunt in het geheel niet.

De verhouding tusschen onze rijksdaalders en het hier gangbare kopergeld is hier eenigzins anders dan in de Padangsche Bovenlanden en wel in het voordeel van den rijksdaalder, hoewel deze in waarde bij den Mexicaanschen dollar wordt achter gesteld.

De ondervolgende vergelijkingen zullen dit verduidelijken.
1 Mexicaansche dollar = 4 reaal en 2 koepangs,
1 rijksdaalder = 4 reaal en 1 koepang,
1 reaal = 4 koepang,
1 koepang = 60 kepeng ajam = 20 oude Hollandsche duiten, zoodat een Mexicaansche dollar = 1080 en een rijksdaalder = 1020 kepeng ajam is, of respectievelijk = 360 en 340 oude Hollandsche duiten.

Ons guldenstuk wordt hier gelijk gesteld met 1¼ reaal; zilveren pasmunt vindt men in 't geheel niet.

De reaal en koepang zijn slechts fictieve benamingen voor de daardoor uitgedrukte geldswaarden. Deze zijn blijkens het bovenstaande respectievelijk gelijk gesteld met *f* 0.66^{6}. en *f* 0.16^{6} Indisch courant.

Volgens dezen maatstaf wordt de waarde van onzen rijksdaalder in deze streken *f* 2.83^{3} en die van den Mexicaanschen dollar *f* 3.—

Hieruit blijkt dat men, door het genoemde kopergeld in de Gouvernements landen te brengen en het volgens den aldaar gewonen koers tegen rijksdaalders in te wisselen, ruim 13 $^{0}/_{0}$ winst behalen kan.

Neemt men echter de wettelijke waarde van den rijksdaalder als uitgangspunt aan, wat waarschijnlijk juist is, dan wordt de koers van ons guldenstuk in deze streken *f* 0.88^{2} en de waarde van den reaal en van den koepang respectievelijk *f* 0.58^{8} en *f* 0.14^{7}.

b. XII Kotta Kampar.

De transitohandel heeft in dit landschap veel minder beteekenis dan in Pangkallan.

Het voornaamste artikel daarvan is de koffij, die in eene jaarlijksche hoeveelheid, welke op 200 à 250 pikols geraamd wordt, door de bevolking van Gloegoer op vlotten naar Siberoewang en Goenoeng-Malelo wordt gebragt, waar ze door handelaren van Kampar of van VI Kotta wordt opgekocht, om verder naar de Oostkust vervoerd te worden.

Voor het grootste deel is die koffij, bij de quasi-bereiding die ze ondergaan heeft, ergerlijk mishandeld; ze is gebrekkig gedroogd, sterk gestampd en toch slechts half gepeld, vermengd met veel onreinheid en meestal reeds door den snuitkever beschadigd. 't Geheel ziet er zeer onoogelijk uit en is ter naauwernood als koffij te herkennen. Niettemin betalen de handelaren der V Kotta's ze nog gaarne met 8 à 10 dollars de pikol.

Behalve die koffij wordt er uit Gloegoer ook eene zekere hoeveelheid was, damar, benzoë, getahpertjah en ramehtouw van eigen fabricaat aangevoerd, welke artikelen bijna alle op den passer te Goenoeng-Malelo verhandeld worden en verder naar de Oostkust gebragt.

De personen van Gloegoer, die deze koopwaren aanbrengen, laten de vlotten, waarmede zij gekomen zijn, achter op de plaats waar zij hunne zaken aan den man gebragt hebben, koopen daar zout, gedroogde visch en eenige andere benoodigdheden in en keeren daarmede beladen over land weêr naar hunne negorijen terug.

Op den passer, die iederen Zondag te Goenoeng-Malelo bij de kampong Moeara-Soebaling gehouden wordt, worden ook uit andere streken nog een aantal artikelen aangebragt. De handel is er vrij levendig.

Handelaren uit de Gouvernements landen, die via Kapoer nan Sambilan hier komen, brengen hier dezelfde soorten lijnwaden en kramerijen aan, die men op alle passers in de Padangsche Bovenlanden vinden kan.

Inwoners van de Tapoeng- en Rokkan-streken voeren hier was en rijst aan; handelaren uit de V Kotta's voornamelijk

zout, drooge visch en buskruid. Rijst, was, damar, getah-pertjah e. benzoë worden hier door de bevolking van Kampar zelf aan de handelaren te koop aangeboden.

Ook in alle andere negorijen van dit landschap wordt in deze artikelen eenigen handel gedreven met de VI Kotta's, maar behalve te Goenoeng-Malelo vindt men er nog slechts ééne bepaalde marktplaats, namelijk die te Pangkij, waar iederen Donderdag passer gehouden wordt, maar die veel minder druk bezocht is dan de eerstgenoemde en waar hoofdzakelijk rijst voor den uitvoer wordt verhandeld, terwijl er zout en troeboek voor de consumptie wordt aangebragt.

De geheel jaarlijksche hoeveelheid rijst, die uit dit landschap naar de oostelijke streken wordt uitgevoerd, moet zeer aanzienlijk wezen, maar kan ook alweêr niet in cijfers worden opgegeven.

De grootste helft der praauwen die hier voor den handel gebruikt worden, behooren in de V Kotta's te huis. Het volk in de XII Kotta's is meer landbouwer dan handelaar.

De muntspeciën, die hier in omloop zijn en hunne onderlinge verhoudingen zijn geheel dezelfde als die, welke hiervoren met betrekking tot Pangkallan beschreven werden, en alles wat daaromtrent boven vermeld werd, is ook op deze landstreek van toepassing.

Bijlage A.

—

HOOGTE-OPGAVE

van eenige plaatsen in de afdeeling L Kotta en in de landschappen VI Kotta Pangkallan en XII Kotta Kampar in meters en in rijnl. voeten boven de zee.

		Meters	R. voeten.
Paijakoemboeh		497	1584
Araoe (negorij)	district Sarilamah	525	1673
Landij Singkek (hoogste punt v/d. weg)	id.	814	2594
Vlakte van Landij (paal 37)	id.	802	2556
Boekit Api (hoogste punt van den weg)	id.	942	3001
Oeloe-Ajar (pasangrahan)	id.	812	2590
Hoogste punt v/d. weg bij paal 42	id.	862	2749
Kotta-Alam (pasangrahan)	distr. Pangkallan	308	981
Kotta-Baharoe (id.)	id.	103	328
Moeara-Mahi (kampong)	distr. Kampar.	58	185
Batoe-Bersoerat (negorij)	id.	88	281
Hoogste punt op weg van Batoe-Bers. naar Kotta-Ranah (Tapoeng)	id.	166	529
Kotta-Ranah (negorij)	distr. Tapoeng.	86	274
Tandjoeng (id.)	distr. Kampar.	102	325
Goenoeng-Malelo (id.)	id.	114	363

		Meters.	R. voeten.
Hoogste punt op den weg van Tandjoeng naar Doerian-Tinggi (Kapoer nan IX)	distr. Kampar.	441	1405
Sialang (pasangrahan)	Kapoer nan IX.	153	488
Kotta-Toewah (id.)	id.	154	491
1e hoogte op weg van Kotta-Toewah naar Mahi	id.	587	1871
Soengij-Nanning (kampoeng)	id.	270	860
2e hoogte op weg van Kotta-Toewah n/. Mahi	district Mahi.	330	1052
Soengij-Nennan (kampoeng)	id.	292	930
3e hoogte op weg van Kotta-Toewah n/. Mahi	id.	469	1495
Pasangrahan van Mahi	id.	247	788
1e hoogte op weg van Mahi naar Baroe-Goenoeng	id.	347	1107
Brugdek Batang Ajer Mahi	id.	286	911
Grens Mahi en Kotta-Lawas (weg)		748	2383
Baroe-Goenoeng (pasangrahan)	Kotta-Lawas.	816	2600
Poeardatar (etablissement)	id.	779	2482
Soeliki (id.)	Soeliki.	531	1692

Nota. De hierboven opgegevene hoogten zijn alle genomen met den aneroide-barometer en berekend volgens de formule van Radau.

Palembaijan, den 10 October 1875.

De kontroleur der 1e klasse, toegevoegd aan den Resident der Padangsche Bovenlanden,

(w. g.) W. MICHIELSEN.

NGS-STATI

ANGKALL

nen in Junij en Julij

EKOES.

		TJINIAGJ.					TOTAAL.				
	Totaal.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
VI Kotta ...	250	24	36	16	"	"	225	350	294	428	1297
	97	"	"	"	"	"	203	219	178	206	806
	214	84	92	57	"	"	221	225	129	139	714
	111	"	"	"	"	"	126	117	94	86	416
	61	17	16	10	"	"	76	72	37	38	223
	66	"	"	"	"	"	45	43	33	32	153
	799	125	144	83	"	"	S96	1026	765	922	3609
VII Kotta Ilir	87	"	"	"	"	"	60	69	71	76	276
	"	4	7	5	19	54	57	62	63	79	261
	"	"	"	"	"	"	111	151	84	110	456
	"	10	9	3	"	"	31	40	23	30	124
	28	8	8	5	"	"	97	120	95	105	417
	96	"	"	"	"	"	72	124	74	78	348
	24	17	37	24	8	36	62	119	85	62	328
	235	39	61	37	27	90	490	685	495	540	2210
VI Kotta Moelia	72	10	7	5	3	25	97	121	56	52	326
	54	"	"	"	"	"	80	107	92	111	390
	37	"	"	"	"	"	117	124	90	71	402
	198	"	"	"	"	"	92	149	73	76	309
	74	94	92	17	"	"	233	241	71	74	619
	99	"	"	"	"	"	100	126	48	62	336
	533	104	99	22	3	25	719	868	430	446	2463
To	235	39	61	37	27	90	490	685	495	540	2210
To	769	143	160	59	30	115	1209	1553	925	986	4673
To	799	125	144	83	"	"	196	1026	765	922	3609
Tot	1568	268	304	142	30	115	2105	2579	1690	1908	8282

Bijlage C.

LIJST

van de galars der panghoeloe's in de landschappen VI Kotta Pangkallan en XII Kotta Kampar.

a. VI Kotta Pangkallan.

1. Negorij Kotta-Baharoe.

Soekoe	Patapang.	Datoe	Besaar.	Poetjoek boeleh.
		〃	Siwidjaja.	Oerat tanggoeng.
		〃	Domoeangsa.	
		〃	Bandahara.	
〃	Malaijoe.	〃	Toemanggoeng.	
		〃	Radja Malaijoe.	
〃	Domo.	〃	Panghoeloe-besaar.	
		〃	Maharadja.	
〃	Piliang.	〃	Madja-indah.	
		〃	Mankoeta.	
〃	Tjiniaga.	〃	Parapati.	
		〃	Pandoeka-indah.	
〃	Patapang.	〃	Pandoeka toewan.	Memangkoe.
		〃	Simapalawan.	id.

2. Negorij Goenoeng-Malintang.

Soekoe	Domo.	Datoe	Bandahara.	Poetjoek.
〃	Malaijoe.	〃	Sati.	
〃	Piliang.	〃	Pandoeka Maharadja-lela.	
〃	Pagar-Tijantjang.	〃	Pandoeka-radja.	

3. Negorij Kotta-Alam.

Soekoe	Tjiniaga.	Datoe	Sinara.	Poetjoek.

		Datoe	Parapati.	
		〃	Langsamana.	
Soekoe	Domo.	〃	Ganda-besaar.	Poetjoek.
		〃	Madja-besaar.	
		〃	Maharadja.	
〃	Patapang.	〃	Pandoeka-radja.	Poetjoek.
		〃	Mangkoeta Madja-lela.	
		〃	Panghoeloe-radja.	
〃	Piliang.	〃	Indah Maharadja.	
		〃	Pandoeka Sinara.	Poetjoek.
		〃	Mangkoeta radja.	

4. Negorij Tandjoeng-Balik.

Soekoe	Domo.	Datoe	Simaharadja.	Poetjoek.
		〃	Simaharadja-besaar.	
		〃	Mangkoeta.	
〃	Malaijoe.	〃	Maharadja.	
〃	Patapang.	〃	Baginda Mangkoeta.	
〃	Piliang.	〃	Si Maharadja.	

5. Negorij Menggilang.

Soekoe	Tjiniaga.	Datoe	Maharadja-indah.	Poetjoek.
〃	Malaijoe.	〃	Angat di radja.	
〃	Domo.	〃	Simadja-besaar.	
〃	Patapang.	〃	Radja-panghoeloe.	
〃	Piliang.	〃	Radja-mangkoeta.	

6. Negorij Tandjoeng Paoe.

Soekoe	Domo.	Datoe	Sipandoeka Madja-indah.	Poetjoek.
		〃	Pandoeka Simaharadja.	
〃	Piliang.	〃	Bidja di radja.	
		〃	Tan Simaharadja.	
〃	Malaijoe.	〃	Simaharadja.	

b. XII Kotta Kampar.

1. Negorij Poeloe-Gedang.

Soekoe	Domo.	Datoe	Toendika*	Poetjoek.
〃	Malaijoe.	〃	Madja-besaar*	
〃	Patapang.	〃	Pandoeka Radja.	
		〃	Panghoeloe-besaar.	
〃	Piliang.	〃	Toemanggoeng.	

2. Negorij Tandjoeng Alij.

Soekoe	Koempaj.	Datoe	Sinara besaar*
〃	Domo.	〃	Maharadja*
		〃	Simadjalela.
〃	Patapang.	〃	Pandoeka Radja.
〃	Tjiniaga.	〃	Radja Kampar.
〃	Mandaheling.	〃	Indah-besaar.

3. Negorij Batoe-Bersoerat.

Soekoe	Domo.	Datoe	Bandahara Sati*	Poetjoek.
		〃	Simaboengsoe*	
		〃	Sati*	
		〃	Penghoeloe-besaar.	
		〃	Madjalela.	
		〃	Baginda radja besaar.	
		〃	Madja-besaar.	
Soekoe	Patapang.	〃	Pandoeka Tiangsoh*	
		〃	Komo.	
		〃	Simaharadja.	

4. Negorij Binamang.

Soekoe	Malaijoe.	Datoe	Radja-panghoeloe*	Poetjoek.
		〃	Sinara.	
〃	Patapang.	〃	Bidja-radja*	
〃	Tjiniaga.	〃	Pandoeka Tiangsoh.	

5. Negorij Kotta-Tengah.

Soekoe	Malaijoe.	Datoe	Panghoeloe-besaar*	Poetjoek.
		〃	Rangkaja-besaar.	
		〃	Sinara.	
〃	Domo.	〃	Maharadja*	
〃	Piliang.	〃	Pandoeka Simaharadja.	
〃	Tjiniaga.	〃	Panghoeloe-besaar.	
〃	Mandaheling.	〃	Maharadja Sinara.	

6. Negorij Pangkij.

Soekoe	Domo.	Datoe	Besaar.	Poetjoek.
		〃	Pandoeka Simaharadja.	
		〃	Paboe*	
〃	Malaijoe.	〃	Madja-kaja*	
		〃	Riqna*	
〃	Patapang.	〃	Madja-dinda.	
〃	Piliang.	〃	Pandoeka Sindoek*	
		〃	Mangkoeta Simaharadja.	

7. Negorij Kotta-Toewah.

Soekoe	Tjiniaga.	Datoe	Malintang*	Poetjoek.
		〃	Pandoeka-radja.	
〃	Malaijoe.	〃	Sindoek-kaja.	
〃	Domo.	〃	Baginda Simaharadja*	
		〃	Lila-mangkoeta.	
〃	Patapang.	〃	Madja-kaja.	
〃	Piliang.	〃	Marah-boengsoe.	
〃	Koempaj.	〃	Madja-lela.	

8. Negorij Moeara-Takoes.

Soekoe	Domo.	Datoe	di Balij*	Poetjoek.
		〃	Madja-lela*	
〃	Malaijoe.	〃	Panghoeloe-besaar*	
		〃	Pandoeka Tiangsoh.	

Soekoe	Piliang	Datoe	Radja Mahimpoeni*	
〃	Tjiniaga	〃	Pandoeka-radja*	
〃	Mandaheling	〃	Pandoeka Simaharadja*	
〃	Koempaj	〃	Bandahara*	

9. Negorij Goenoeng-Boengsoe.

Soekoe	Malaijoe	Datoe	Bandahara*	Poetjoek.
		〃	Pandoeka-radja.	
		〃	Madja-besaar.	
〃	Patapang	〃	Toemanggoeng*	
〃	Piliang	〃	Pandoeka Simaharadja.	
		〃	Si Madjalila.	

10. Negorij Tandjoeng.

Soekoe	Domo	Datoe	Bandahara*	Poetjoek.
		〃	Pandoeka-besaar.	
		〃	Si Madjalila.	
〃	Malaijoe	〃	Panghoeloe-besaar*	
		〃	Baginda Laqsamana.	
〃	Patapang	〃	Mangkoeta*	
〃	Piliang	〃	Madja-besaar.	

11. Negorij Tabing.

Soekoe	Malaijoe	Datoe	Besaar*	Poetjoek.
		〃	Pakamo*	
		〃	Maharadja-indah.	
〃	Piliang	〃	Maharadja-lela*	
		〃	Toemanggoeng.	

12. Negorij Goenoeng-Malelo.

Soekoe	Malaijoe	Datoe	Sati*	Poetjoek.
		〃	Si Madjalila.	
〃	Patapang	〃	Pandoeka Simaharadja*	
		〃	Pandoeka-besaar.	

Soekoe	Piliang	Datoe	Toemanggoeng*	
		〃	Baginda radja besaar.	
〃	Tjiniaga	〃	Pandoeka Sindoeh*	
		〃	Indah Komo.	

13. Negorij Siberoewang.

Soekoe	Domo	Datoe	Besaar*	Poetjoek.
		〃	Bandahara.	
		〃	Tan Simaharadja.	
〃	Piliang	〃	Pandoekoe-besaar.	
		〃	Baginda-laqsamana*	
		〃	Maharadja-kaïja*	
		〃	Madja Sinara.	
〃	Patapang	〃	Maharadja*	
		〃	Pandoeka Simaharadja.	
		〃	Maharadja Sindoeh.	

Bijlage D.

—

OPGAVE

van de namen, galars en soekoes der zoogenaamde rodi-hoofden in de landschappen VI Kotta Pangkallan en XII Kotta Kampar.

Landschap negorij	Naam.	Galar.	Soekoe.
		Larashoofd.	
VI Kotta Pangkallan.	Mohamad Ali.	Datoe Pandoeka Sindara.	Patapang.
		Panghoeloe's Kapala.	
Kotta-Baharoe.	Si Maäboh.	Datoe Temanggoeng.	Malaijoe.
Goenoeng-Malintang.	Si Katikkan.	〃 Pamoentjak.	Pagertjantjang.
Kotta-Alam.	Si Lambeh.	〃 Radja-mantri.	Tjiniaga.
Tandjoeng-Balik.	Mohamad Ali.	〃 Siendo.	Domo.
Menggilang.	Si Padoeman.	〃 Angkat di Radja.	Malaijoe.
Tandjoeng-Paoe.	Si Dolaman.	Doebalang kaja.	Domo.
		Larashoofd.	
XII Kotta Kampar.	Si Maoela.	Datoe de Balij*	Domo.

Aanm. De personen wier galars met een * geteekend zijn, zijn tevens panghoeloe's andika.

Panghoeloe's Kapala.

Poeloe-Gedang.	Si Lindjah.	Bandahara Radja.	Pata-pang.
Tandjoeng Alij.	Si Doewalit.	Datoe-besaar.	Koem-pai.
Batoe-Bersoerat.	Si Kampoeng.	Datoe Moentjak.	Domo.
Binamang.	Si Maäsin.	Peto-kaja.	Malaijoe.
Kotta-Tengah.	Si Chamis.	Datoe Djala-kaja.	Malaijoe.
Pangkij.	Intan Kombali.	Tan Simaharadja.	Domo.
Kotta-Toewah.	Si Ali.	Datoe Pandoeka-toewan.	Tjiniaga.
Moeara-Takoes.	Si Boekit.	Si Madjalela.	Domo.
Goenoeng-Bong-soe.	Si Badoe.	Pandoeka Radja.	Malaijoe.
Tandjoeng.	Si Oelat.	Si Madjalela.	Domo.
Tabing.	Si Sadoeraman.	Panghoeloe-besaar.	Malaijoe.
Goenoeng-Malelo	Si Kapal.	Datoe Batoewah.	Tjiniaga.
Siberoewang.	Si Rakoen.	Datoe Moeda.	Domo.

DE KALANGERS.

DOOR

E. KETJEN.

Onder de Javanen bestaat eene klasse van personen, bekend onder den naam van *wong kalang*, die gemeenlijk te zamen wonen in eene of meer dessa's en zich eenigzins afgezonderd houden van de overige bevolking.

Dit feit is slechts aan weinige Europeanen bekend, en zelfs zij, die door een lang verblijf in de binnenlanden en door eene grondige bekendheid met de Javaansche taal geacht mogen worden goed op de hoogte der Javaansche toestanden te zijn, blijken van het bestaan dezer personen nimmer iets te hebben vernomen ([1]).

Te meer mag dit bevreemding wekken, wanneer men bemerkt dat in vroegere tijden deze klasse van menschen algemeen bekend was en met den naam van Kalangers werd aangeduid.

Zoo spreekt reeds Speelman in zijne instruktie, den 23 Maart 1678 aan zijn opvolger gelaten bij zijn vertrek uit Midden-Java ([2]), van zekeren Toemengoeng Lamongan, een der twee voornaamste hoofden der *Kalangers*, die veel van zijn volk in de distrikten van Samarang en Demak had en welke Kalangers hun eigen profijt zochten met het kappen en verkoopen van hout.

Evenzoo bestond in het begin dezer eeuw in de residentie

([1]) Ook in het werk van Prof. Veth „Java", vindt men in het 1e deel van deze Kalangers in het geheel geene melding gemaakt.

([2]) Te vinden bij de Jonge, Opkomst van het Ned. gezag over Java, deel IV pag. 207.

Pekalongan, doch onder het landschap Oeloedjami, dat later bij Tegal gevoegd is, een distrikt Kalang onder een inlandsch hoofd met den titel van Demang Kalang, of Demang der Kalangers. Deze Kalangers betaalden destijds een hoofdgeld, waaraan de overige Javanen niet onderworpen waren, ten bedrage van 400 rijksdaalders en in de officieele stukken genoemd: *hoofdgeld der Kalangers.*

Onder een aantal vragen omstreeks denzelfden tijd gedaan betreffende het regentschap Demak, vindt men als antwoord op de vraag: in welke classissen de bevolking was onderscheiden, dat zij verdeeld was in Javanen en Kalangers, met vermelding, dat de laatsten zich afkomstig rekenen uit het Wester-Balemboang (Java's oosthoek) en dat zij afstammen van zekere prinses, die zich met een hond vereenigd had. Daarbij wordt tevens vermeld dat zij aan de Compagnie een zeker tantum (hoofdgeld) betaalden en in afzonderlijke negorijen woonden.

Ook Raffles schijnt in zijn werk over Java hun afkomst te behandelen.

Het Javaansch woordenboek van Gericke en Roorda (oude uitgave) maakt melding van hen onder het woord *kalang*, als eene klasse van menschen die in de nabijheid van Soerakarta wonen en volgens het geloof der Javanen uit de vermenging van eene vrouw met een hond ontstaan zijn, met bijvoeging dat het hoofd dezer Kalangers den titel van Wedono draagt ([1]).

In de residentie Pekalongan worden zij thans nog gevonden in de dessa's Ketitang-lor en Ketitang-kidoel in het distrikt Pekadjangan, waarvan de eene geheel en de andere voor de helft door deze lieden wordt bewoond; zij zullen daar ongeveer 500 zielen tellen.

In de residentie Tegal vindt men ze nabij de grens van Pekalongan in de dessa's Kedawoeng-Sirandoe, Ambo, Kelang-wetan, Kelang-tengah, Kelang-koelon, Kelang-lorog, Srampadan, Sikaijoe, Lawang, Bedji-Legenoek, Temoe-irèng, Kemokollan, Dawoehan en Botekan.

([1]) Vergelijk Aanteekening 1e. A.

In Kendal zouden zij in de dessa Plosso te vinden zijn, terwijl volgens de berichten der inlanders meer westelijk en in het zuiden van Java, vooral in de regentschappen Ambal en Tjilatjap, hun aantal nog zeer groot moet wezen.

In de Bijdragen tot Taal-, Land- en Volkenkunde van 1862, deel VI pag. XXV, komt eene vraag omtrent deze Kalangers voor, waaraan het volgende hier wordt ontleend.

Onder de Javanen leefden weleer stammen, die dezelfde taal spraken, maar zich van hen onderscheidden door het betrachten van bijzondere plechtigheden bij huwelijken, geboorten en sterfgevallen. Men noemt ze Kalang, Pinggir en Gadjah-mati. In de Nawala Pradata (art. 24) wordt van deze stammen genoeg gezegd tot opwekking, niet genoeg tot bevrediging der nieuwsgierigheid.

Maar dit blijkt er althans uit, dat het onder de regering van Pakoe Boewono II nog der moeite waardig werd geacht te bepalen, dat het kind onder de Kalangs den staat des vaders, onder de Pinggirs en Gadjah-mati's dien der moeder volgt.

De aanteekeningen van Mounier op dat wetboek (Tijdschr. v. N. I. 6e jaargang, 1e deel) herhalen eenige der reeds door Raffles in zijne History of Java ter nedergeschrevene overleveringen omtrent der oorsprong der Kalangs. Zij verspreiden niet veel licht over het onderwerp

Tijdens de scheiding van het Mataramsche rijk waren de Kalangs nog talrijk. De akte van verdeeling van het jaar 1755 wijst aan elk der beide vorsten een getal van 3000 tjatja's van den stam der Kalangs toe.

De vragen bij deze mededeelingen gevoegd, zijn, voor zoover aan schrijver dezes bekend, nimmer beantwoord.

Het is opmerkelijk dat de inlandsche hoofden, over deze Kalangers ondervraagd, zich als het ware schijnen te schamen dergelijke lieden onder hunne onderhoorigen te tellen en hen trachten te ignoreren. Zij verklaren dan ook als hoofden der

godsdienst gaarne, dat alle Javanen Mohammedanen zijn, hetgeen in strijd is met de gebruiken der Kalangers.

Eene tweede eigenaardigheid is dat de Kalangers zelven zich schamen over hunne gebruiken, er nauwelijks voor durven uitkomen dat zij tot deze klasse behooren, en ongenegen zijn mededeelingen te doen aangaande de plechtigheden en gewoonten bij hen nog in zwang.

In naam behooren de Kalangers thans tot de Mohammedanen: de uiterlijke gebruiken zooals besnijdenis, huwelijk voor den priester enz. volgen zij op, hoewel zij hunne eigene plechtigheden daarnevens hebben behouden.

Zij worden door de overigen als paria's beschouwd, en hoewel lichamelijk niet van hen onderscheiden, betoonen zij tegenover de andere Javanen eene zekere schaamte, die zich in hunne houding uitdrukt.

Bij de weinige mededeelzaamheid der Kalangers zelven heeft schrijver dezes zich moeten vergenoegen met wat andere Javanen hem hebben medegedeeld, hetgeen zich tot het volgende bepaalt.

In de eerste plaats zijn het berichten betreffende de afstamming der Kalangers van een hond en eene vrouw, welke nog al uiteenloopend zijn en hierachter afzonderlijk zullen worden medegedeeld.

Deze afstamming speelt eene groote rol in al hunne plechtigheden, waarvan de bedoeling is de voorvaderen als getuigen bij en tot wijding van de plechtigheden op te roepen.

Deze worden steeds gevierd in besloten huizen, buiten de aanwezigheid van vreemden, terwijl soms alleen de voornaamsten of oudsten daarbij schijnen te worden toegelaten.

Bij het sluiten van een huwelijk worden acht dagen te voren alle familieleden bijeengeroepen, hetgeen zij *moenggah* noemen ([1]) en worden hun alle kleederen afgevraagd, hetgeen *ayap-ayap* wordt genoemd ([2]).

([1]) In het thans gesprokene Javaansch wordt dit woord niet meer in dezelfde beteekenis gebruikt.

([2]) Dit woord is bij de overige Javanen onbekend.

Al deze kleederen worden met die van den bruidegom en de bruid in eene groote koperen pan in het dak van het huis geplaatst, het huis zelf wordt geveegd en geheel schoon gemaakt, zoodat er geen vuil overblijft, en vervolgens wordt asch over den vloer gestrooid.

Dit alles moet op een Vrijdag en derhalve Donderdag avond geschieden.

Daarna komen alle familieleden, zoowel mannelijke als vrouwelijke, iederen nacht bijeen en blijven gedurende acht nachten waken; hierop wordt de vloer onderzocht, of er in de uitgestrooide asch ook voetstappen van een hond te bespeuren zijn, en wanneer dit het geval is, wordt het als een teeken beschouwd, dat de voorouders genoegen nemen met het huwelijk.

Alsdan wordt een slamettan aangericht, *slamettan sayoet* genaamd, bestaande uit 50 hoopjes, en waarbij minstens 50 kleine kuikens ter grootte van een vuist worden geslacht.

Ook gaat men terstond over tot het weven van twee stukjes goed ten gebruike van bruid en bruidegom, waarvan de hoofdkleur rood is, doch vermengd met andere kleuren, voornamelijk wit en donkerblaauw of zwart. Het patroon is voor beide verschillend, dat voor de bruid wordt genoemd *gedok telor mimi* en is klein van ruit, dat voor den bruidegom heet *gedok telor* en is breed gestreept.

Eene bijzonderheid is, dat deze stukjes goed in één dag geweven moeten worden: zij kunnen dus niet groot zijn.

Daarna worden de kleederen die in het dak waren opgeborgen weder te voorschijn gehaald en aangetrokken, de gamelan wordt geslagen en soms wordt er een buffel of koe geslacht.

Bruid en bruidegom worden op de kruin van het hoofd begoten met water uit eene gendie, waaruit zij vervolgens beide drinken.

Des avonds heeft de ontmoeting der verloofden plaats; de bruid wordt omwonden met een witten katoenen draad, dien de bruidegom met zijn kris moet doorsnijden.

Den geheelen nacht blijven zij zitten bij het feest en des morgens bekleeden zij zich met de voor hen geweven stukjes goed, die later als *djimats* bewaard blijven.

Bij overlijden wordt het volgende in acht genomen. Na de begravenis worden de oude kleederen van den overledene, het zij man of vrouw, verbrand, hetgeen *lepassan* wordt genoemd; na drie dagen wordt een feestmaaltijd gehouden, *sidekah droeni* geheeten, na zeven dagen weder een sidekah en na duizend dagen de *sidekah entas-entas*, waarbij hoopen gekookte rijst (boeboer) worden gereed gemaakt en de nieuwe kleederen van den overledene worden verbrand.

Volgens sommigen wordt ook nog een houten beeld verbrand, dat den overledene zoude voorstellen.

Eens in de zeven maanden vieren zij een feest, *sidekah Galoengan* geheeten, en wel op een vrijdag wagé, of dingsdag wagé, welke voor hen heilige dagen zijn, de eerste als sterfdag van de vrouw, de tweede van den hond, waarvan zij afstammen.

Daartoe komen alle familieleden te zamen en leggen geld bij een tot bestrijding der kosten van het feest, dat gevierd wordt ten huize van het oudste familielid.

Nadat de spijzen zijn toebereid, worden zij voor de slaapplaats op den grond neergezet, en worden de kleederen der aanwezigen hierbij gevoegd.

Voor de spijzen wordt een bakje met zand of asch geplaatst, waarna allen zich naar buiten begeven en rondom het huis loopen, onderwijl tegen de pagger kloppende en roepende: Gij kunt binnentreden, want uwe afstammelingen hebben het eten reeds gereed gemaakt en klaar gezet gelijk het gewoonte is.

Daarop gaan allen weder naar binnen, om het zand of de asch te beschouwen: of er voetstappen van een hond in aanwezig zijn. Indien dit het geval is, wordt het feest als door hunne voorouders goedgekeurd aangemerkt en zet men zich tot het nuttigen der spijzen. Eene bijzonderheid is, dat de spijzen worden opgedischt op gempol-bladeren, in herinnering aan het

feit, dat hun voorvader met die bladeren zijne handen heeft gereinigd, nadat hij zijn vader had gedood.

Verder leggen de Javanen aan de Kalangers nog eenige minder gunstige gewoonten ten laste, onder anderen, dat de vaders hunne eigene dochters vóór het huwelijk zouden ontmaagden en dat zoons dikwijls met hunne moeders als man en vrouw leven. Aan dit laatste zoude volgens hen wereldsch geluk en rijkdom als gevolg verbonden zijn.

In Demak werd omstreeks 1800 van hen gemeld: „zij heb„ben één dag in het jaar eene plechtige feestviering, geschie„dende dit binnenshuis en met geslotene deuren, wanneer men „wil, dat zij op handen en voeten loopen, om in de gestalte „van een beest het hoofd nederwaarts te dragen." ([1])

Ook gaat het verhaal, dat velen onder hen een staart zouden dragen, en werd mij een bepaald persoon uit het distrikt Tjomal (Tegal) genoemd, die nimmer rechtop kon zitten, hetgeen aan zijn staart werd toegeschreven. Hetzelfde wordt verhaald van een reeds overleden regent in de residentie Bagelen, genaamd Toemenggoeng Aroeng Binang, die in rechte lijn tot de Kalangers zoude behooren.

Huwelijken van Kalangsche mannen of vrouwen met Javaansche komen wel eens voor, echter beweert men, dat huwelijken tusschen Javanen en Kalangsche vrouwen meestal ongelukkig zouden zijn.

Zij schijnen ook beelden of poppen van hout te bezitten in de gedaante van een hond, die door hen vereerd worden, benevens houten beelden of poppen ongeveer een voet of een halven voet hoog, *goleh sidjati* genoemd, die henzelven voorstellen en 1000 dagen na hun dood verbrand worden.

([1]) Kan de afkomst van den naam Kalang met het oog op deze gewoonte ook in verband staan met het woord *alang*, dat in de Kawitaal *kruipen* beteekent? of met het Javaansche woord *alang*, *verhinderen*, in den zin van verboden omgang of verboden huwelijk?

Bij den eed, dien zij onder elkander afleggen, en die geheel afwijkt van den Mohammedaanschen of de andere Javaansche eeden, zouden zij dien *golek sidjati* aanroepen.

Bovenstaande bijzonderheden zijn gering en laten nog vele vragen onopgelost, die op hun geloof of bijgeloof betrekking hebben.

Zij kunnen echter anderen aansporen elders een onderzoek in te stellen, hetgeen wellicht tot uitvoeriger mededeelingen zal leiden, vooral als het wordt ingesteld in de dessa's waar een groot getal Kalangers te zamen woont, die door hunne grootere getalsterkte minder schuchter in hunne verklaringen zullen zijn.

Eene eigenaardigheid is, dat deze Kalangers overal verspreid zijn en toch in afzonderlijke dessa's bij elkander zijn blijven wonen. Hunne overlevering geeft hiervoor wel eene oplossing, doch deze is te gezocht om te kunnen worden aangenomen.

De betaling van een afzonderlijk hoofdgeld aan de regenten tijdens de compagnie doet vermoeden, dat zij als ongeloovigen destijds aan eene bijzondere heffing onderworpen en zwaarder belast waren dan de geloovige Javanen.

Het zoude belangrijk zijn den oorsprong dezer klasse van personen te kunnen verklaren, en de vraag doet zich voor of men hier te doen heeft met een afzonderlijken stam of met een vreemd ras dat zich van elders tusschen de inwoners heeft nedergezet, dan wel enkel met eene godsdienstige sekte, die zich niet aan den Islam heeft willen onderwerpen.

In verband hiermede mag de gissing worden geopperd, of men wellicht bij deze Kalangers sporen van den ouden inheemschen godsdienst terugvindt, dien de inwoners beleden voor de komst der Hindoe's.

De overlevering wijst op herkomst van over zee en doet die tot zeer oude tijden opklimmen, daar zij die met het ontstaan van het Praauwgebergte in verband brengt; aan den anderen kant wordt daarbij echter ook aangenomen, dat Java bij de komst der Kalangers reeds bewoond was.

Eene vergelijking met de godsdienstige gebruiken van andere volken zal het best een leiddraad kunnen geven tot de beantwoording dezer vragen en gissingen, alleen zij hier nog vermeld, dat volgens de mededeeling van iemand, die eenigen tijd op het schiereiland Malakka doorbracht, de nog onbeschaafde bergbewoners aldaar *orang Kalang* genoemd worden. Misschien kunnen de geschriften der Engelsche zendelingen in die streken hieromtrent inlichting verschaffen.

Behalve uit een ethnographisch oogpunt, kan eenige meerdere kennis betreffende deze Kalangers van belang zijn, ook met het oog op art. 119 van het Regerings-reglement, hetwelk aan ieder volkomen vrijheid laat zijne godsdienstige meeningen te belijden, en art. 256 van het Inlandsch reglement, waarbij is voorgeschreven, dat iedere getuige in eene strafzaak den eed aflegt op de wijze zijner godsdienstige gezindheid.

Bij het blijkbaar streven der hoofden om alle ingezetenen tot Mohammedanen te verklaren en het bestaan der Kalangers te ignoreren, mag gevraagd worden welke waarde de eed heeft, door hen voor de rechtbanken afgelegd op den Koran.

Ten slotte mogen hier de vragen herhaald worden, door het Koninklijk Instituut van Taal-, Land- en Volkenkunde in 1862 gesteld.

a. Zijn heden nog onder de Javanen bekend de benamingen van Kalang, Pinggir en Gadjah-mati?

b. Hoe groot is hun aantal in de verschillende distrikten van Java?

c. Wat is de oorsprong dier stammen?

d. Wat is hun toestand onder de oorspronkelijke vormen van het Javaansch bestuur? Leefden zij toen in afzonderlijke dessa's onder hun eigen hoofden? waren zij aan bijzondere lasten of dienstbaarheden onderworpen? oefenden zij bepaalde beroepen uit en waren de overige hun verboden?

e. Welke bijzondere plechtigheden waren eertijds en zijn nu nog bij hen in gebruik, en wat is de beteekenis van deze?

f. Wat is hun tegenwoordige toestand, zoowel maatschappelijk als godsdienstig?

g. Zijn zij van de overige Javanen door ligchaamsbouw en gelaatstrekken onderscheiden?

Bij deze vragen zouden nog de volgende zijn te voegen:

h. Hebben zij eene afzonderlijke tijdrekening?

i. Is ook bij hen het aanraken van onreine zaken en het eten van varkenvleesch, het drinken van sterke dranken verboden?

k. Kan de oorsprong van den naam Kalang ook worden nagespoord?

Overleveringen der Kalangers.

Betreffende den oorsprong der Kalangers is de volgende overlevering in omloop bij de Javanen der residentie Pekalongan.

In den aanvang was er een kar, genaamd *grobak* of *pedati kalang*, door buffels getrokken, die over de baren der zee reed en op het eiland Java te huis behoorde. Terzelfder tijd kwam er een praauwvoerder, genaamd Dampoe-awang, van den overwal, wiens vaartuig door de wolken stevende. Toen de pedatievoerder die praauw in de wolken zag, sprak hij den voerman aan; er volgde een woordenstrijd, totdat eindelijk de karvoerder het juk zijner buffels nam en daarmede naar de praauw wierp, die getroffen werd en naar beneden viel; de praauwvoerder Dampoe-awang nam zijn roeiriem en sloeg daarmede de kar aan stukken. De buffels die voor de kar waren gespannen, vleiden zich neder aan het strand van het tegenwoordige regentschap Batang en veranderden daar in het voorgebergte van Oedjoeng-goenoeng, dat nog heden het voorkomen vertoont der liggende buffels; de kar viel in zee en vormde een koraalrif (in het Javaansch *karang*, waarmede de naam Kalang in verband zoude staan).

De overblijfselen der praauw vormden den berg, thans bekend onder den naam van Goenoeng Prahoe en gelijkende op een omgekeerd vaartuig. Dampoe-awang landde nabij het Praauw-

gebergte, zwierf in de bosschen aldaar rond en kwam aan een gehucht ten noorden van den Dieng, Mendakoengan genaamd.

Aan zekeren inwoner, genaamd Kjahi Inowirio, vroeg hij een jonge klapper, waarvan hij het water en vleesch nuttigde; hierna willende voldoen aan eene natuurlijke behoefte, vulde hij den ledigen klapperdop met zijne urine.

Kort daarop kwam een groot wild wijfjesvarken, bekend als een *tjelleng mendaloengan*, dat zich in een mensch kon veranderen, aanloopen en dronk den klapperdop ledig, ten gevolge waarvan dit varken zwanger werd.

Kjahi Inowirio, zoo genoemd omdat hij slechts één oog had, en die eene dochter had genaamd Embok Trisna, verloor eenigen tijd daarna zijn eetlust, totdat ten laatste zijne gulzigheid zich beligchaamde, ter grootte van eene muskaatnoot naar buiten kwam en hem aldus aansprak:

Vader, hoe is het, ik ben in uw ligchaam en krijg niets te eten, daarom kom ik nu naar buiten, want ik heb reeds te lang niets genuttigd.

Inowirio verwonderde zich hierover en antwoordde: ik heb geen lust in eten, zoo gij eten wilt, neem dan van mijn aanplant zooveel gij verkiest, de pisang en ananas zijn reeds rijp.

De gulzigheid voldeed aan hare begeerte om te eten en nam daartoe de gedaante aan van eene jonge muis; na gegeten te hebben wilde zij weder in het ligchaam van Inowirio terugkeeren, doch deze verbood het haar zeggende: ik wil niets nuttigen, het is beter dat gij blijft voortgaan met vruchten te eten, want zoo gij in mijn ligchaam terugkeert, zult gij later weder daaruit willen komen.

De muis bleef dus buiten, nam den vorm aan van een hond, ontving den naam van Blang-wejoengijang, die Inowirio steeds als zijn meester volgde.

Het gelukte dezen een dwerghert (kantjil) te vangen, dat hij onder een gevlochten korf plaatste, met last aan zijne dochter Trisna om indien zij wilde eten, dat hert te slachten.

Des nachts kwam de hond Blang-wejoengijang bij den korf

en vroeg aan het hert, wat het daar deed. Het antwoord was dat Inowirio hem bestemd had om zijn schoonzoon te worden en met Trisna te huwen. De hond was hierover verwonderd, en beklaagde zich dat Inowirio hem niet tot zijn schoonzoon had verkozen, daar hij hem reeds zoo langen tijd had gevolgd.

Het dwerghert stelde daarop aan den hond voor met hem te ruilen en zijne plaats in te nemen, voorgevende dat als Inowirio den hond in den korf vond, hij dezen zeker tot zijn schoonzoon zoude bestemmen.

Toen Trisna den volgenden morgen buiten kwam en het hert wilde slachten, vond zij den hond in den korf; zij maakte zich boos en sloeg den hond met den rijststamper, zoodat hij wegliep ([1]).

In het bosch gekomen, ontmoette de hond het wilde wijfjesvarken, waarvan boven sprake is geweest, en dat, voor de buitengewone kracht en macht van den hond bevreesd, hem aldus aansprak: Doe mij geen leed, want ik ben zwanger.

De hond antwoordde daarop: Goed, maar ik wil eene overeenkomst met u aangaan; het jong dat gij ter wereld zult brengen moet als het een mannetje is, mijn dienaar worden, en als het een meisje is, mijne vrouw.

Eenigen tijd laten wierp dat zwijn een kind van het vrouwelijk geslacht, dat, als afstammende van den praauwvoerder Dampoe-awang, eene menschelijke gedaante had, en op lateren leeftijd den naam ontving van Dewi Raijoeng-woelan.

Zij bewoonde een huisje in het bosch, dat steeds bewaakt werd door den hond, en bracht haar tijd door met het weven van kleederen, tot dat zij volwassen werd.

Op zekeren dag ontschoot haar de spoel van het weefgetouw en viel onder de balie-balie; onwillig die op te rapen, liet zij zich de woorden ontvallen: Wie die spoel voor mij opraapt, zal ik als het eene vrouw is, als mijne zuster aannemen en zoo het een man is, zal ik hem behooren.

([1]) Vergelijk aanteekening 1ᵃ B.

De hond dit vernemende schoot toe, greep de spoel met zijn bek en bracht die aan haar terug.

Hierover verbaasd, verklaarde het meisje niet met een hond te willen trouwen en sloot den volgenden nacht de deur harer kamer van binnen. De hond bleef steeds voor de deur liggen janken en vroeg om binnengelaten te worden; ten laatste opende het meisje de deur en onderwierp zich aan het verlangen van den hond ([1]).

Ten gevolge hiervan werd de Poetri Raijoeng-woelan moeder van twee zoontjes, tweelingen, genaamd Radhen Soedjalmo en Radhen Djoijolengkoro. Toen deze groot geworden waren, vonden zij hun vermaak in de jacht en werden daarbij steeds gevolgd door den hond, waarvan zij niet wisten, dat hij hun vader was.

Op zekeren dag joegen zij een wild varken op, dat hunne grootmoeder was (de moeder hunner moeder), doch zonder dat zij dit wisten, en zetten den hond aan het varken te vervolgen. Deze echter, zijne schoonmoeder in het varken herkennende, weigerde dit te doen; de zoons hierover verstoord, trokken hunne krissen, waarop de hond hen aanvloog met het gevolg dat beide broeders blind werden.

De hond trok zich terug in een hol in den berg Watoe Karoeng in Kedoe, leidde daar een kluisenaarsleven en kwam slechts eenmaal 's jaars naar buiten om te eten.

De moeder Raijoeng-woelan deze gebeurtenis vernemende, toog op weg om den hond haren echtgenoot op te sporen; zij ging echter westwaarts naar de Preanger en vond hem dus niet.

De zoons gingen hunne moeder achterna en zwierven vele jaren te vergeefs rond; zij verbleven eenigen tijd nabij den berg Sirah Galoeh nabij Galoeh of Soemedang en van daar trokken zij zuid-oostwaarts.

Eindelijk kwamen zij te zamen aan het zuiderzeestrand, doch herkenden elkander niet. De moeder kreeg medelijden

([1]) Volgens eene andere lezing nam de hond toen tijdelijk eene menschelijke gedaante aan.

met de blinde rondzwervende mannen en bood aan hen van hunne blindheid te genezen, op voorwaarde, dat zij beiden met haar zouden huwen. Zij genas hen inderdaad en huwde met hen; geruimen tijd leefden zij zamen in de tegenwoordige residentie Bagelen aan het zuider-zeestrand en werden zeer rijk. Buiten hun huwelijk hielden de zoons er nog 40 bijwijven op na, waarbij zij vele kinderen verwekten.

Op zekeren dag, terwijl Dewi Raijoeng-woelan het hoofd van haar eenen man Radhen Djoijolengkoro reinigde, bespeurde zij daarop een lidteeken en vroeg hoe hij daaraan gekomen was. Hij verhaalde toen, dat zijne moeder hem eens als kind met een houten lepel op het hoofd had geslagen; zij herinnerde zich terstond dat zij een harer zoons als kind op dezelfde wijs had geslagen, vroeg naar den naam van haar man en ontwaarde, dat zij met hare eigene zoons gehuwd was.

Van dat oogenblik af scheidden zij, de zoons trokken weder westwaarts naar de Preanger en namen hunne 40 bijwijven mede. Op hunne omzwervingen lieten zij vele dezer vrouwen met hunne kinderen hier en daar achter, die later de stamvaders der Kalangers werden, en dien ten gevolge is deze stam overal verspreid geraakt.

Bovenstaand verhaal moet beschreven zijn in het boek Djoijolengkoro, waarvan schrijver dezes geen afschrift heeft kunnen machtig worden, doch waarvan zich exemplaren moeten bevinden in Banjoemas en Bagelen. [1]

Buiten deze bestaan er nog andere afwijkende lezingen, onder anderen dat de vrouw slechts *één* zoon had bij den hond, en dat de hond door zijn eigen zoon gedood werd, terwijl daarbij geene sprake is van blindheid. De moeder verweet den zoon, dat hij zijn vader had gedood, kreeg twist met hem, en zoude hem bij die gelegenheid met een houten lepel een wond aan het hoofd hebben toegebracht.

Na de wederontmoeting en het daarop gevolgde huwelijk zoude de zoon een kind van het mannelijk geslacht verwekt hebben

[1] Vergelijk aanteekening. La. C.

bij zijne moeder; toen deze later haar zoon herkende aan de wond op zijn hoofd verliet zij hem, doch vermeldde uit schaamte de reden niet. Geruimen tijd later zouden moeder en zoon weder te zamen zijn gekomen, zonder elkander te herkennen, huwden wederom, kregen nogmaals een zoon, herkenden elkander nogmaals, en op deze wijze zoude zich zevenmaal hetzelfde hebben herhaald.

Ten gevolge hiervan zouden de kinderen overal verspreid geraakt zijn en werd zeven een heilig getal, dat nog herdacht wordt door de feesten, eenmaal in de zeven maanden door de Kalangers gevierd.

De Babad tanah djawa, waarvan de uitgave door den Heer J. S. Meinsma is bezorgd, maakt in de eerste bladzijden ook melding van het ontstaan der Kalangers. Daar wordt verhaald van een vorst van het rijk Giling-wesi, Watoe-goenoeng genaamd, die twee vrouwen had, waarvan de eene, Dewi Sinto, 27 kinderen bij hem had.

Eens toen hij in droevige stemming met ontbloot hoofd uitgestrekt lag op een bank, kwam Dewi Sinto bij hem zitten en ontwaarde eene kale plek op zijn hoofd.

Door haar ondervraagd hoe hij daaraan gekomen was, antwoordde hij in zijne jeugd door zijne moeder te zijn geslagen, en herinnerde zich dat deze toen juist bezig was geweest gekookte rijst af te koelen met een waaijer.

Dewi Sinto vernam dit met schrik, daar het haar inviel, hoe zij eens haar eigen kind onder dezelfde omstandigheden op het hoofd had geslagen, en herkende in haar echtgenoot haar eigen zoon. Te beschaamd om dit te bekennen en toch haar huwelijk willende verbreken, zon zij op een middel om hiertoe te geraken en nam de volgende list te baat.

Zij gaf haar echtgenoot te kennen dat hij wel als een roemrijk vorst bekend stond, doch dat zijn roem niet als volmaakt beschouwd kon worden, zoolang hij geene widodari van Soeroloyo tot vrouw had gekregen, en spoorde hem aan te trachten zulk eene widodari te verwerven.

Het was haar zeer goed bekend, dat een huwelijksaanzoek om eene widodari oorlog en den vermoedelijken dood van haar echtgenoot ten gevolge zoude hebben en daarop rekende zij om tot ontbinding van haar huwelijk te geraken.

Wat zij voorzien had gebeurde. Watoe-goenoeng volgde haar raad, met dat gevolg, dat hij in oorlog geraakte met Batoro Goeroe, vorst van Soeroloyo, en in dien strijd sneuvelde.

Gelijk uit het bovenstaande kan blijken, is de overlevering van den oorsprong der Kalangers uit eene onnatuurlijke verbindtenis op verschillende wijzen tot ons gekomen, in het eene verhaal meer dan in het andere versierd met allerlei bijomstandigheden (1), doch uit allen schijnt te mogen worden opgemaakt dat het ontstaan dezer van de overige Javanen afwijkende klasse tot zeer hooge oudheid moet worden teruggebracht.

Pekalongan, Maart 1877.

AANTEEKENINGEN

DOOR

H. L. Ch. te M.

A.

De definitie aan het woord *Kalang* in het Javaansch woordenboek gegeven, hier aangehaald, zou mijns inziens tot verkeerde opvatting kunnen leiden en verdient daarom een kleine toelichting. Men zou toch al ligt tot de meening kunnen geraken, dat de inlander in Soerakarta, bij het uitspreken van dat woord, aan een afzonderlijke klasse of stam van menschen dacht, die een afzonderlijken oorsprong, afzonderlijke gebruiken en instellingen hebben, zoo als die, welke in het vervolg van dit opstel beschreven worden. Dit is geenzins het geval.

(1) Vergelijk aanteekening 1e D.

Kalang duidt in Solo een bepaalde kategorie van beroepsbezigheden aan, ongeveer zoo als die van Nårå-wrěkså. Vóór dat de houtbosschen door den Soenan aan het gouvernement overgedragen waren en toen deze nog de vrije beschikking daarover had, waren de Kalang's degenen, die voor het kappen en vervoeren van het hout naar het hof te zorgen hadden, terwijl de nårå-wrěkså's (zooals het uit de Kawi-benaming afteleiden is) de timmerlieden van den Vorst uitmaakten. Thans echter is het onderscheid van bedrijfsbezigheden, aanvankelijk voor elke der beide genoemde kategorien aangewezen, weggevallen en wordt met het woord *Kalang* in het algemeen bedoeld het stel ambtenaren en beambten, dat, met een Toeměnggoeng-wedhånå aan het hoofd, belast is met het toezigt over de hoftimmerlieden; terwijl onder die benaming almede zamengevat worden al hunne ondergeschikten en de opgezetenen hunner loenggoeh's of ambtelijk bezeten gronden.

De overlevering omtrent den oorsprong der Kalang's uit de vereeniging van een mensch en een hond is in Soerakarta even als elders bekend. Als bewijs van de algemeene verspreiding dier traditie kan hier in het voorbijgaan gewezen worden op het volksgeloof dat de tjanḍi te Pragoeman, nabij Toentang (Salatiga), het graf is van den hond, den stamvader of de moeder der Kalang's. De in Solo ter zake van het ontstaan dezer menschen in omloop zijnde legende zal hier onder vermeld worden.

Zeer aannemelijk is het, dat de hof-timmerlieden en de over hen gestelden oorspronkelijk gekozen werden uit de kalang's; doch men hebbe slechts terug te denken aan het nog niet zoo lang opgeheven regt der titularissen, hun ambt en de daaraan verbonden regten en bevoegdheden te verkoopen, om daaruit de gevolgtrekking te maken, dat de tegenwoordige individuen van dien naam niet meer van meerbedoelde menschen afstammen. Van Solosche Javanen, die schier dagelijks omgang hadden met de Kalangs van den Vorst, heb ik dan ook de meest pertinente verklaring gehoord, dat bij de laatst

genoemden ja wel is waar het bestaan van vreemde gebruiken en instellingen van de Kalang's van vroegere tijden bekend is, doch dat zij volstrekt niet weten, waaruit die zeden en voorschriften of plegtigheden bestonden. Dat die bewering een uitvloeisel zou zijn van het verzwijgen of loochenen van werkelijk bestaande dingen kan niet worden aangenomen; het mindere aanzien, waarin de Toemenggoeng-Kalang bij zijn collega's Bopatie-Wedhånå staat, ligt aan zijn beperkte magt en geenzins daaraan dat men op hem neerzict als op iemand van minder ras, die lager staat dan zijns gelijken in andere golongan's.

B.

Hoe een overlevering in den mond van den inlander niet onvervormd blijft, daarvan meen ik hier een staaltje te kunnen aanwijzen. De tirade van den hond en het dwerghert in de koeroengan althans gelijkt volkomen op de doñgèng van Sang Kantjil, een fabeltje, dat, als 't ware, elk kind in Midden-Java weet op te disschen. Vergis ik mij niet, dan is er ook vóór eenige jaren bij de firma van Dorp te Semarang een Jav. werkje verscheuen, waarin iemand, zich tjarik Bådhrå noemende, de bestaande fabels te boek heeft gesteld.

C.

Het boek Djåijå-lĕngkårå ken ik niet; maar het getal der Javaansche bronnen, waarin van den oorsprong der Kalang's gewag gemaakt wordt, is te vermeerderen met het geschrift, waarvan het genootschap een exemplaar bezit en dat onder den titel van Babad IV in den catalogus voorkomt. In het voorbijgaan zij hier aangemerkt, dat dit geschrift in zooverre misschien de aandacht waard is, dat het, in afwijking met al de overige bekende babad's (waarin Java het tooneel zou zijn van

de oudste mythen, aanvangende met Nabie Cis, den zoon van Nabie Adham, alsmede van Baṭårå Goeroe en de Panḍåwå's), Praboe Soewélå-tjålå van het rijk Kodhrat afkomstig (in andere babads onbekend) den eersten vorst noemt, die na Adjie-Såkå's komst het rijk van Mēndang op Java gesticht en, in herinnering aan zijn land, de afbeeldingen der goden en helden, de Pandåwå's, ingevoerd heeft. Het boek, waarin bij elk feit een jaarcijfer aangegeven is, komt in het beloop der geschiedenis eerst dan met de overige babad's overeen, als het het verhaal van het rijk Prambanan opvat.

Op folio 96 en 97 van dat handschrift wordt gesproken van Ratoe Båkå, vorst van Mēnḍang-Kamolan (Blorå), die, belust op de schoonheid van zijn eigen dochter, Dhèwie Retnå Tjēndålå, haar wilde bekennen, maar in zijn booze voornemens door haar belet, zijn dochter tot wraak naar een onherbergzaam oord (årå-årå) verbande, waar zij zich met weven onledig hield. Djåkå Bandhoeng, de zoon van een zekeren Èndang, raakte op haar verzot en verzocht om haar hand bij den Vorst, die tot voorwaarde stelde, dat hij (Djåkå Bandhoeng) in één nacht den tjanḍie-sèwoe zou maken. Hij nam het aan, maar tot op een tiental beelden na met het werk gereed zijnde, werd hij overvallen door het geluid van het paddiestampen der Prambanansche maagden en bemerkte dat het reeds ochtend was. Daarover ontsticht, verwenschte hij de Prambanansche meisjes, dat zij nimmer zouden mogen trouwen, voor dat zij de eerste jeugd voorbij zouden zijn. De Ratoe Båkå nam geen genoegen in het onvoltooide werk en Djåkå Bandhoeng, daarover verstoord, vatte het voornemen op, de verbannen princes te ontvoeren. Hij deelde dit plan aan zijn moeder mede, die het niet goedkeurde, en er ontstond daaruit een woordenstrijd, waarbij de zoon tot een bruinen hond werd vervloekt. De hond Bandhoeng, door denzelfden lust naar het verblijf der verbannen princes gedreven, stond vóór de omheining te huilen en vernam daar de gelofte uit haren mond, dat zij tot man zou nemen dengene, die haar op den grond ge-

vallen spoel zou oprapen. De hond trad binnen en bragt haar den spoel. Zij zag daarin de beschikking der dhéwa's en gaf zich aan den wil van den hond over, maar beschaamd over haar zamenleven met het dier, van wien zij zwanger was, gingen beiden de wijk nemen naar het bosch van Malang, waar zij een kind baarde, dat later daar ontginningen maakte en de stamvader was der Kalang's.

Hierna keert het verhaal weer terug tot Praboe Båkå in zijn gevechten met Praboe Laléan, den zoon van Pandjie.

D.

De Solosche legende omtrent den oorsprong der Kalang's luidt als volgt: Er was een zeker Vorst van Prambanan, wiens naam niet genoemd wordt, die, door zijn hond vergezeld ter jagt zijnde, onwêerstaanbare aandrift kreeg tot voldoening aan zijn zinnelijke hartstogten en, aangezien er geen vrouw bij hem was, aan die lusten bij den hond voldeed. Daaruit zouden de Kalang's ontstaan zijn.

Verder spreekt de overlevering slechts van den vorst, die, wroeging over zijn daad gevoelende, behoefte had, ze aan iemand mede te deelen, maar daarvan uit schaamte wêerhouden werd. Hij verzon daarop het middel, zijn Patih de keuze te laten tusschen het ontslag uit diens betrekking of kans te zien de oorzaak van zijn droefheid te raden. De Patih, van het knellende alternatief vervuld, raadpleegde daarover zijn dochter, die op zich nam het hem opgelegde raadsel op te lossen, mits zij zich alleen in het bosch zouden bevinden. Aldaar aangekomen, ontblootte zij haar boezem, zeggende: „ziedaar, vader, het geheim van Sang Praboe". De vader vergat zich een wijle en wilde zijn dochter om het midden vatten, maar werd daarover door haar bestraft, die hetgeen zij deed slechts als een zinspeling voor de oplossing van het raadsel wilde opgevat zien. Tot zich zelf terugge-

keerd, begreep de Patih de bedoeling er van en meende nu, ter vergoelijking van 's vorsten schuld, zich zelf vóór dezen te moeten beschuldigen van de wandaad als zou hij zijn eigen dochter hebben verkracht, er bij voegende, dat hem nu duidelijk was, dat alleen zulk een schuldgevoel 's menschen hart in droefheid kon dompelen. De vorst vond in deze zonde, schandelijker dan de zijne, verzachting zijner wroeging en bevrediging van zijn hart, zonder zijn geheim te openbaren.

„DE OOST-INDISCHE COMPAGNIE DER EDELEN VAN GENUA."

(1648—1649).

DOOR

MR. N. P. VAN DEN BERG.

Eene gewichtige tijding kwam in den loop van Vrijdag 26 Maart 1649 ter kennis van den Gouverneur-Generaal Cornelis van der Lijn. De anachoda van een dien morgen ter reede van Batavia aangekomen inlandsch vaartuig bracht het „vast ende seecker" bericht mede, dat te „Celida [1] voor eenige dagen gearriveert en aldaer noch leggende waren" twee vreemde schepen, „doende alle debvoir om terselver als bijgelegene plaetsen in handelinge van peper met d'inwoonders te geraecken" ten einde „hare ladinge in peper becomen hebbende daermede naer Maccauw (Macao) te tenderen."

Geheel onvoorbereid op eene dergelijke mededeeling was de opperlandvoogd echter niet. Nog slechts weinige maanden geleden was de Indische Regeering in het bezit gekomen van de missive van Heeren Meesters van 5 October 1647, waarin „den Heer Gouverneur-Generael ende Raden van India aengeschreven ende bekent gemaeckt wert, wat aequipagien ende uijtsettingen bij andere uijtlantse natien, buijten 't octroij van de Geunieerde Nederlantse Oost-Indische Compagnie sijnde, uijt Europa naer

[1] Salida, in de afdeeling Painan, even benoorden de hoofdplaats dier afdeeling.

dese Indische gewesten ondernomen wierden", en met bijzonderen nadruk was in dien brief de aandacht van de bewindvoerders in Indië gevestigd op de omstandigheid, „dat eenige particulieren van Genua in Holland, tot Sardam, hadden doen maecken [1], en oock rede in Texel seijlreedt waren liggende, twee schepen, het eene groot omtrent de 200 lasten, ende 't ander wat cleijnder, omme eerst naar Genua, ende van daer naer dese landen, om te negotieren met een competent capitael, daartoe reeds 80 duizend realen van achten gefourneert waren, hare reijse te parformeren." Naar aanleiding hiervan gaven Heeren Principalen bij gemelden brief „expressen last, ordre en bevel", om, ingeval bedoelde schepen in de Indische wateren mochten worden „gerescontreert", met de meeste gestrengheid de hand te houden aan de plakkaten van „hare Hoog Mogenden de Heeren Staten Generael der vrije vereenichde Nederlanden, ende singulierlijck dat van den 4 Maij anno 1632" [2], volgens den inhoud waarvan „alle het volcq ingesetenen ofte onderdanen van voorsz. geunieerde provintiën, of te anderen, in dienste geweest sijnde van de Compagnie, op voorsz. schepen bevonden wordende, daer affgelicht, ende jegens deselve in conformité van gemelte placcaten, sonder eenige conniventie, op de poenaliteijten daerinne gestatucert, geprodedeert sal werden;" — gevende Heeren Meesters evenwel uitdrukkelijk als hun verlangen te kennen, dat aan de voornoemde

(1) „Nederland was in deze dagen (omstreeks het midden der 17e eeuw), om zoo te spreken, de algemeene timmerwerf van Europa, en zijn roem was, ofschoon Brittanje inderdaad het in vele opzichten reeds daarin voorbij streefde, deswege zoo zeer gevestigd, dat èn Frankrijks monarch èn de republiek van Genua meenden, nergens beter eenige oorlogschepen te kunnen doen vervaardigen dan in dit Gemeenebest." J. C. DE JONGE, *Geschiedenis van het Nederlandsche Zeewezen*, I. bl. 942. 2e druk.

(2) Het aangehaalde plakkaat van 4 Mei 1632 is eene renovatie van het plakkaat van 9 September 1606, te vinden op bl. 525 van het 1e deel van *Historisch Verhaal van de O. I. Compagnie. Arnhem*, 1772 en TJASSENS, *Zee-Politie. Amst.*, 1652, bl. 219. Vgl. J. K. J. DE JONGE. *De opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië*, IVe deel, bl. XLIV.

schepen geen verder „empeschement" zou mogen worden aangedaan, „off ten ware deselve in eenige plaetsen, alwaer de Compagnie haren handel met exclusie van alle andere natien privative heeft, om te negotieren quamen te havenen."

Dat de voor Salida aangetroffen schepen werkelijk iets dergelijks in den zin hadden, scheen op grond van de ontvangen berichten niet twijfelachtig, en tot langdurige beraadslagingen behoefde het geval dan ook geen aanleiding te geven toen de leden der Hooge Regeering op Zaterdag den 27 Maart bijeenkwamen om over de te nemen maatregelen te besogneeren. Uit nadere inlichtingen toch van den overbrenger van het onwelkome bericht bleek, dat de opvarenden van de bewuste schepen zich niet alleen verstout hadden om „te gaan havenen en handelen ter plaetsen alwaer de Compagnie naer vele ende groote aengewende moeijten ende costen, den handel, met exlusie van alle andere natien eenich ende alleen is competerende", — maar dat zij bovendien „op deselve cust aldaer reeds eenige faictelijckheijt hadden geusurpeert mettet berooven der inwoonderen, die de Compagnie onder hare bescherminge bij contracte genomen, ende van alle overlast te protegeren haer verobligeert heeft." Er kon dus met het oog op „den expressen last ende ordre van meergemelte onze Heeren Principalen" geen sprake zijn van dralen. „Prompt en punctuelijck" behoorden hunne bevelen te worden „ter executie gesteld", en de slotsom van 's Gouverneurs praeadvies kon wel geen andere wezen dan dat men de bedoelde indringers „met schepen ende volck" van Salida behoorde te doen vertrekken, en naar Batavia te brengen, ten einde te „inquireren met wat authoriteijt ende commissie" zij zich „onderwonden" hadden om 's Compagnies rechten en privilegien derwijze te miskennen.

„Waerop naer rijp overlegh van saecken eenstemmigh goet gevonden ende gearresteert is, dat men om reden verhaelt terstont derwaerts aequipeeren, ende soo haest gereet vallen connen, affsenden sal de jachten Jonge Prins, Popjensburgh, Lillo ende den Kievith, ... ende op deselve jachten

committeren sal den sargiant maijoor van de militie alhier Willem van der Beecq, mitsgaders den oppercoopman Hendricq Craijer, met ordre ende bevel, dat sij lieden bij meergenoemde schepen comende, d'overicheijt derselver in der minne aendienen ende bekent maecken sullen, dat s'henlieden met schepen ende volcq vooreerst herwaerts naer Batavia sullen hebben te transporteren, ende d'oirsaeck, met de gelegentheijt haerder ongewone paresce in deze Orientaelsche gewesten, aen d'hooge overicheijt alhier te vertoonen; om alsdan naer eijsch van wedersijts competerende recht daerover gedisponeert te worden. *Ende daertoe in goedigheijt niet willende verstaen, dat alsdan de maght ende de middelen bij Godt almachtigh de Compagnie verleent, te werk stellen, ende alsoo haer lieden, 't sij in der minne, ofte onminne, hier in Batavia brengen sullen.* Ende naerdien verhaelt wort, dat d'overicheijt van beijde voorengenoemde Genuasche schepen voornemens waren met hunne op de cust te becomen peperladinge naar Maccauw te willen, als wanneer de Straet Sunda doorcomen ende passeren sullen moeten, wert mede als voren gearresteert, dat, oft onse vooraengeroerde jachten haer op de Westcust mochten comen te missen ende sijlieden alsoo deselve t'eschapperen, men in geseijde Straet Sunda met gelijcken last ende bevel onder 't commando van den oppercoopman Rijckloff van Goens op de wacht liggen, ende de wedercompste van voorsz. jachten, off 't passeren van de vooraengeroerde schepen sal doen inwachten, de fluijtschepen den Swarten Beer, ende den Os, mitsgaders de jachten Hulst ende Alcmaer, om bij rescontre van meergenoemde schepen daarmede te handelen, soo ende als hiervooren verhaelt aen de jachten naer de Westcust gelast ende bevolen worden sal."

Geen ijdele bangmakerij, maar krachtig handelen was dus het programma van den Gouverneur-Generaal van der Lijn en van de raadsleden Fr. Caron, Carel Reniersz en Gerard Demmer, die op dat oogenblik in het college van den Raad van Indië zitting hadden. Van de ter reede van Batavia liggende vloot, op 1 Januari te voren uit 11 volle schepen, 13 jachten en

8 fluitschepen bestaande (¹), werden niet minder dan 8 vaartuigen afgezonderd om de twee Genueesche bodems machtig te worden, en men mocht dus als vrij zeker aannemen, dat de indringers den machtigen arm der Compagnie niet licht ontsnappen zouden, tenzij het blijken mocht, dat zij haar te vlug af geweest en Straat Sunda misschien reeds doorgestevend waren om de voorgenomen reis naar Macao te vervolgen.

Een maand later was alle onzekerheid hieromtrent echter geweken. Op den 26 April verscheen Rijckloff van Goens weder ter reede van Batavia, doch met twee schepen meer dan waarmede hij vertrokken was, want na een week of drie in Straat Sunda te zijn blijven kruisen, liepen hem eindelijk de schepen, waarop hij jacht moest maken, als van zelf in den mond. Het bleek nu, hoe volkomen juist de door de Heeren Meesters gegeven wenken geweest waren. De San Bernardo en de San Juan Baptista, die zich zonder eenigen tegenweer aan van Goens overgaven (²), stonden wel is waar on-

(¹) Zie de »Lijste van de Nederlantse Navale Macht op Januarij 1649 in Indië", op bl. 800 van het eerste deel van DE JONGE 's *Geschiedenis van het Nederlandsche Zeewezen*.

(²) In de geraadpleegde schrifturen komt omtrent de ontmoeting van van Goens met de twee Genueesche schepen geene enkele bijzonderheid voor, doch volgens het reisverhaal van Jan Janszoon Struijs, die op 17 jarigen leeftijd zijn vader ontliep en als zeilmaker dienst nam aan boord van de St. Joan Baptista, werd door de officieren van beide bodems na gehouden scheepsraad besloten, »dewijl men onvermogens was, sich tegen soo veel schepen te verweere", — (volgens Struijs zouden de Genueezen in Straat Sunda 14 (!) schepen van »de Oost-Indische Nederlandsche Maatschappij" ontmoet hebben, en zou bovendien nog een schip, de Banda, ter versterking der Nederlandsche vloot zijn komen opdagen) »sich heel schips en hoofts op te geven, en aan de Heeren Meester bevelen te laten, hoe en op wat wijze deze saak te verstaan; wat den gemeenen man niet seer tegen was, zijnde onder haar, wegens het oproer onder Madagascar (waarover straks nader), noch geen goeden grondt, maar wel een ouden wrok gebleven; waardoor sij malkander dagelijks met scheldwoorden, en hatige beschuldigingen bejegenden, gedurende welke onlusten sij malkanders geselschap ook soo wars wierden, dat sij slechts, hoe eer hoe liever, sochten te scheijden: waartoe sich een bequame gelegentheijt op deed; en de Hollandsche vloot kreeg aldus deze goede vangst sonder

der rechtstreeksch bevel van twee Nederlandsche „schippers" (¹), maar zij waren uitgereed voor rekening van eene „nieuw geformeerde compagnie van eenige particulieren uijt de republijcqe van Genua (²), omme in deze Orientaelsche gewesten mede te navigeren, haren handel te drijven, ofte te negotieren", en als vertegenwoordigers dier Compagnie bevonden zich aan boord vier „edelluijden" van Genua, Paulus Aemilius de Inuren, Johannes Baptista Fliscus, Stephanus Contevonus (of Cenonomis) en Petrus Maria de Marchis, aan wie het werk der „negotie" en de handhaving van de „ordre ende commissie" der Genueesche compagnie meer bepaald was opgedragen.

Men had hier dus met ernstige mededingers te doen, wier verschijning in deze gewesten eene voor de Compagnie zeer bedenkelijke zaak mocht heeten, en hoe men ten hunnen opzichte had te werk te gaan kon dan ook niet twijfelachtig wezen. „De respectieve opperhoofden" van de twee opgebrachte

slagh of stoot in handen, waarmede wij den 12 Juli na Batavia streken." J. J. Struijs, *Drie aanmerkelijke en zeer rampspoedige Reijzen door Italien, Griekenlandt, Lijfland, Moscouien, Tartarijen, Meden, Persien, Oost-Indiën, Japan en verscheijden andere gewesten; Amsterdam,* 1686; bl. 25. Met de datums is Struijs blijkbaar in de war; hij laat de twee Genueesche schepen onder dagteekening van 12 Juni 1649 voor Salida aankomen en van daar op den 2 Juli naar Straat Sunda onder zeil gaan, terwijl uit de officiëele gegevens blijkt, dat men in het laatst van de maand Maart te Batavia reeds bericht had van hunne verschijning op Sumatra's Westkust. Ook met betrekking tot de sterkte der in Straat Sunda gestationeerde Hollandsche vloot schijnt zijn geheugen den schrijver parten te hebben gespeeld; tenzij men ter zake met een eenvoudige schrijf of drukfout te doen heeft.

(¹) „Daar wierden tot Amsterdam twee schepen toegerust om na Genua te zeijlen. Het eene was genaamt St. Jan Baptist, waarop schipper wierd Hendrik Christiaansz van Amsterdam. Het andere St. Bernardus, zijnde daarop Vice-Commandeur Jan Benning van Weesp, en schipper Harmen Voogd van Schiedam. Over deze beijde was Commandeur Jan Maas van Duijnkerken. Den eersten voerde 28 en den anderen 26 stukken." Struijs, l. c. bl. 2.

(²) Volgens Struijs, l. c. bl. 3 waren de beide schepen „voor den Groot-Hertog van Genua selve gekoft", en liet die Groot-Hertog ze „nu voor drie jaren voorzien met levensmiddelen, buschpoeder en allerleij krijgsvoorraad."

vaartuigen kregen dadelijk in last om reeds den volgenden dag, Dinsdag 27 April, ter zitting van den Raad van Indië te verschijnen, en nadat aldaar „derselver gedemonstreerde ordre ende commissie" was geresumeert en geexamineert, werd op voordracht van den Edelen Heer Gouverneur Generaal „eenstemmigh goet gevonden ende gearresteert, dat men achtervolgens den last ende bevel, bij d' Heeren onze principalen op dit stuck herwaerts overgegeven, terstont van meergenoemde schepen nemen ende ligten sal, alle sodanige scheepsofficieren, matrosen ende andere, die bevonden sullen werden ingeborene, subjecten ofte inhabitanten van de Vereenighde Provintien te sijn, oock alsulcke die voor datum de Nederlandsche Oost Indische Compagnie in deze landen gedient souden mogen hebben; ende om sulcx met goede ordre te verrighten, men terstont na de reede aen geroerde schepen uijt den Rade van Justitie committeren ende senden sal, den Heer Fiscael Joan Cunaeus met de bijgevoechde rechtspersoonen Dirck Steur, Jan Bartelsz ende Dirck Wallis, neffens derselver secretaris Vincent van Moocq, doende alsdan jegens de gelichte ende affgenomen personen naer den teneur ende inhoude van welgemelte hare Ho: Mo: placaten ende de poenaliteijten in deselve gestatueert, naer behoren procederen, sonder dat men eenigh voirder empeschement ofte verhinderinge voorsz. schepen aendoen, maer haer bij hun selven geworden, ende werwaerts buijten 't district van onse negotie met deselve tenderen willen, toestaen ende vergunnen sal".

Rechtens bleef het den Genueeschen handelaren dus onverlet om den steven weder naar elders te wenden, maar feitelijk was hun toestand niet veel benijdenswaardiger dan die van le Maire na de in beslagneming van zijn schip de Eendracht tij-

„Op ieder, zegt Struijs verder, werden hondert Duijtschen (Hollanders) aangenomen", terwijl het ander volk bestond uit Italianen, „en daaronder eenige banditen", van welke laatsten men zich echter ontdeed door ze te Malaga „te lande" te zetten

dens het bewind van den Gouverneur-Generaal Coen. Indachtig waarschijnlijk aan de moeilijkheden, die uit dit geval voor de Compagnie waren voortgevloeid, en aan de 550,000 livres die zij in der tijd had moeten uitbetalen aan de Compagnie de St. Malo wegens de verbeurdverklaring van een der haar toebehoorende bodems, die omstreeks het eind van 1617, na een zwerftocht door de Indische zee langs Malakka en de Oostkust van Sumatra, ter reede van Bantam verschenen waren ([1]), hadden Heeren Meesters in hun brief van 5 October 1647 uitdrukkelijk gelast, dat aan de verwacht wordende Genueesche schepen geene andere belemmeringen in den weg mochten worden gelegd, dan die het noodwendig gevolg zouden zijn van de bestaande bepalingen omtrent het lichten van Nederlandsche schepelingen op vreemde bodems varende. Maar meer dan de eenvoudige toepassing van het op deze materie betrekking hebbende plakkaat was trouwens niet noodig om de geheele onderneming te doen mislukken en de gevreesde mededingers in de Indische negotie onschadelijk te maken. Beroofd van het meest ervaren deel hunner bemanning, in de onmogelijkheid om andere schepelingen aan te monsteren, waren de gemachtigden der Genueesche Compagnie wel genoodzaakt zich met gebonden handen over te geven aan de Hooge Regeering te Batavia, doch alvorens het verhaal van hun wedervaren te dezer plaatse te vervolgen, moet een oogenblik worden stil gestaan bij hetgeen aan boord van de San Bernardo en de San Juan Baptista was voorgevallen, vóór zij door Bijckloff van Goens herwaarts werden opgebracht ([2]).

([1]) De Jonge, *Opkomst*, enz. IV. p. XLIII.

([2]) Volgens Struijs verlieten de beide schepen op tweeden Kerstdag 1647 de reede van Texel, en kwamen zij, na veel met tegenwind gekampt te hebben, den 25 Februari 1648 te Genua, waar de lading gelost en de opvarenden afgemonsterd werden. Met Struijs verbonden de meeste hunner zich echter weder voor eene nieuwe reis, die drie jaren duren zou, doch waarvan het eigenlijke doel aan „al het gemeene volk" onbekend bleef. Na nu den 12 April van Genua weder vertrokken te zijn, en zich te Malaga eenige dagen te hebben opgehou-

Men heeft in vollen ernst beweerd, dat de goddeloosheid en de ongerechtigheden van de hedendaagsche maatschappij nauw verband houden met den weinigen eerbied, die de "sancten en sanctinnen" der kerk tegenwoordig genieten, en ten bewijze dezer stelling is gewezen op het feit dat, terwijl geen enkele heilige naam werd aangetroffen onder de 371 vaartuigen, waaruit in 1846 de gezamenlijke Fransche zeemacht was samengesteld, het meerendeel der schepen, die ten jare 1571 in de Golf van Lepanto bijeen waren ter bestrijding van de Turken, de namen droeg van heilige personen of heilige zaken (1). Ook de Genueesche Compagnie meende tot heil en troost der in dienst genomen schepelingen hare onderneming onder Hooger bescherming te moeten stellen, onder het bijzondere patronaat van den heiligen Bernard en van den heiligen Johannes den Dooper, wiens asch gelijk men weet in Genua 's kathedraal, den dom van St. Lourens, heet bewaard te worden; maar het inroepen van dier heiligen zegen belette niet, dat aan boord der schepen dingen gebeurden, die van den godsdienstijver der opvarenden geen hoogen dunk geven, en onwillekeurig den indruk maken dat de zich aan boord bevindende Genueezen er op uit waren om den naam te verdienen van "mannen zonder trouw", waar-

---

den, liepen de schepen den 29 Mei de straat van Gibraltar uit, ankerden achtereenvolgens voor korter of langer tijd bij de voornaamste der Kaap Verdische eilanden, en kwamen den 2 Augustus ter reede van Sierra Leone, waar zij tot den 16 dier maand bleven liggen, tot groot verdriet van de inboorlingen, die ten gevolge van een geschil tusschen hunnen Koning en den Commandeur der schepen hunne negerij zagen plunderen en verbranden. Van Sierra Leone schijnt men in eens te zijn doorgezeild naar Madagascar, alwaar men den 13 October in de baai van Anton Gil (aan de noordoost kust van het eiland, op de kaart van Stieler aangeduid met den naam van Antão Gonçalves) het anker liet vallen. Eerst den 16 Maart 1649 zou men, altijd volgens Struijs, weder van hier zijn vertrokken, om ongeveer drie maanden later, en wel den 12 Juni in de baai van Sillebar, op Sumatra's Westkust, aan te landen; maar dat deze datums onmogelijk juist kunnen zijn werd boven reeds aangeteekend.

(1) *Le ver rongeur des sociétés modernes ou le Paganisme dans l'éducation par l'abbé* GAUME. Ed. de Bruxelles, 1851, p. 141.

voor de bewoners van Genua dikwerf plachten gescholden te worden ([1]).

Tot de aangemonsterde manschappen behoorden ook twee kapelanen, pater fraij Davidt, van de order van St. Franciscus, en pater Joan Baptista Macine, aan wie „onder handtasting" beloofd was „voor haer gagien ende maentgelden" de som van honderd Spaansche realen, „mitsgaders in de cajuijt gedurende de reijse nevens andere cajuijtsgasten getracteert te werden." Maar alras moesten die geestelijke heeren ondervinden dat men in de kajuit weinig gesteld was op hun gezelschap. Van het begin der reis af werd hun de toegang tot de kajuit ontzegd; terwijl de overeengekomen maandgelden hun geregeld onthouden werden, eene omstandigheid die aanleiding gaf, dat zij zich kort na hunne komst te Batavia „in alle eerbiedigheijt" bij requeste wendden tot den Edelen heer Cornelis van der Lijn, Gouverneur-Generaal van Indie, met het ootmoedig verzoek om den „Commandeur" der schepen „te ordonneeren ende gelasten haer te goed hebbende gagien te betalen ende voldoen, ende bovendien eenige penningen, ter discretie van Zijn Edele, voor dat de cajuijt tegen 't bevel ende belofte van hare meesters soo langen tijd hebben moeten missen ende ontbeeren, ende verders hare in desen de behulpsame handt te bieden"; — op welk verzoek hun, ingevolge raadsbesluit van 19 Juni „voor apostil gedient" werd, „dat sij lieden hen t' addresseren sullen hebben aen den Raedt van Justitie alhier, omme voor denselven 't intenteren sodanige actie als sijlieden tegens haer gebiedendt opperhooft gerechtelijcken sustineren te hebben."

([1]) „De Genueesen sijn seer hoogmoedig en onstandvastig, gansch niet bemind van de andere volkeren van Italien, die gemeenlijk seggen: Gente senza fede, Mare senza pesce, Monte senza legno, Donne senza vergogna; dat is: Menschen sonder trouw, Zee sonder visch, Bergen sonder hout, en Vrouwen sonder schaamt." *Zeer gedenkwaardige en naauwkeurige Reis-beschrijvinge door Vrankrijk, Spanjie, Italien*, enz. Leiden, 1700; bl. 204.

Liet men zich dus aan boord van de San Joan Baptista en de San Bernardo weinig gelegen liggen aan het voorschrift der kerk om den dienaar zijn rechtmatig loon niet te onthouden, ook de les van Paulus om als broeders met elkander om te gaan vond weinig behartiging. Twist en tweedracht schijnen van den aanvang af onder de officieren van beide schepen geheerscht te hebben ([1]); doch de tropische zon deed de reeds verhitte gemoederen tot ware dolzinnigheid overslaan. Aanleiding hiertoe gaf het overlijden van den opperkoopman en directeur der negotiën op de San Bernardo, Sr. Jan Benninck, tijdens de beide schepen nog in de baai van Anton Gil op Madagascar geankerd lagen. Als tweede in rang had hij naast zich gehad den schipper Harmen Vooght, doch wijl men „de directie van 't schip en de ingelade goederen" niet aan dezen durfde toevertrouwen wegens „sijn quaet comportement", kwam men in eene vergadering van officieren aan boord van de San Joan Baptista overeen om schipper Harmen Vooght van zijn ambt te ontzetten, en hem naar boord van het andere vaartuig, dat onder het bevel stond van den Directeur Johan Maes, te doen overkomen, terwijl Hendrick Christiaensz inmiddels als bevelvoerder van de San Bernardo zou optreden. Maar het volk van de San Bernardo was met deze beschikking niet gediend. Onbewimpeld verklaarde het „geen ander schipper te willen hebben ofte lijden", en Vooght zelf ook weinig roeping gevoelende om zich door geweld te laten dwingen tot het verlaten van een post, die hem lief was, besloot hij in overleg met zijne officieren „om bij provisie het geschut uijt het ruijm te halen, te weten acht stucken; edoch niet om Maes

([1]) Zoo ontstond reeds ter reede van Sierra Leone oneenigheid tusschen den Commandeur der expeditie Jan Maes en den schipper van de St: Joan Baptist, Hendrik Christiaensz, over de vraag, of de „Koning" van die streek, wegens zijne „onbeleefltheijt", niet behoorde te worden gehangen. „Met veel redenen" werd zulks door Christiaensz afgeraden; maar „niettemin belaste den Commandeur, dat men hem flucx buijten boort sou smijten, dat ook aanstondts door 4 mannen, de kokspoort uijt, gedaan wierd". Gelukkig kon de Koning „uijtermaten wel swemmen, invoegen dat hij in korten tijd te lande raakte." STRUIJS, l. c. bl. 10.

te offenderen, maer alleenlijcken tot defensie, om off hun schip vijandelijcker wijse mochte aengerandt ofte aengetast werden, dat het daerdoor mochte werden beschermt."

Tot dadelijkheden tusschen de twee Genueesche bodems kwam het echter niet, niettegenstaande zij beiden een oogenblik de "bloetvlagge" in top hadden, zooals blijken kan uit de curieuse remonstrantie, die Herman Vooght bij zijne komst te Batavia indiende aan "den Gouverneur Generalissimo van India Orientae", en die in haar geheel als bijlaag aan dit opstel wordt toegevoegd. Door zoete redenen misleid begaf Vooght zich ten slotte geheel vrijwillig aan boord van de San Joan Baptista, en indien maar de helft waar is van hetgeen hij van zijn onthaal aldaar verhaalt, dan voorwaar mocht hij niet ten onrechte schande roepen over de "vuijle daet", waarvan hij het slachtoffer werd. Nadat hij ten spot van de bemanning van de San Joan Baptista in de boeien was gezet, werd eerlang raad gehouden over zijn "noijt misdreven misdaedt", en werd hij "ongehoord ende velo levato gedeporteert van sijnen dienst" en "ontschippert", en dit, "wat te noteren staet", door rechters, "die soo vol ende sat gedroncken waren, dat een van deselvige uijt den Raedt tradt, ende gingh swemmen, doch weder geroepen sijnde, quam geheelijcken naect noch in den Raedt loopen", eene gebeurtenis "daer d' anderen, die mede in den Raedt waren, alleenlijck om lachten, dewijl de kraght van de wijn haer van gelijcken niet weijnich en hadt bevangen".

Zoo werd derhalve ook de les van den apostel om niet in brasserijen en dronkenschappen te wandelen door de officieren van de Heilige Bernard en de Heilige Johannes de Dooper op treurige wijze in den wind geslagen, tot niet geringe ergernis voorzeker van de geestelijke heeren, die voor het zielenheil der opvarenden hadden te waken. En ware het hierbij slechts gebleven, doch van nog ergerlijker tooneelen moesten de beide paters getuigen zijn, zoo dikwerf den schepelingen de kans geboden werd om zich aan de overtreding van Mozes negende gebod te bezondigen. Wellicht zal een vergoelijkend *ne nos*

inducas in tentationem den paters op de lippen zijn gekomen bij hetgeen op Madagascars strand gebeurde, toen Koning Diëmbro „tot een teijken van vrientschap ons volck sijne wijven aanbood, waer van de onzen niet vies af vielen, te meer omdat het fraije en wel besnedene swartinnetjes waren" ([1]); maar wat moeten ook zij geleden hebben, toen bij het buitmaken van een Atjehsche jonk onder Sumatra's Westkust de geheele bemanning over boord werd gejaagd „uijtgenomen een vrouw, die de Italianen leelik mishandelden en schoffierden, en die eijndelijk, na veel talmens aen lande komende, aldaar noch van haar man gekrist wierd, tot sij het bestierf!"

En deze eene roofpartij was den Genueezen niet genoeg. Naar Indie gestevend om hunne schepen met de kostbare voortbrengselen van Indie's bodem te vullen, schijnen zij als echte vrijbuiters de verzoeking niet te hebben kunnen wederstaan om zich krachtens het recht van den sterkste meester te maken van alle inlandsche vaartuigen, die zij op hunnen tocht langs Sumatra's Westkust tegenkwamen. Immers volgens de getui-

---

([1]) Struijs, l. c. bl. 14. Koning Diembro bleek een oude kennis te zijn van den Commandeur Jan Maas. Nauwelijks toch waren de schepen in de baai van Anton Gil voor anker gekomen of de Koning „begon te vragen, wat schip en volk wij waren: want hij kon aan de vlagge wel sien, dat wij niet uijt Holland quamen. Den Commandeur antwoorde: wij zijn Hollanders, maar met deze twee schepen in dienst des Groot-Hertogs van Genua. Na eenige verdere redenen vroeg den Commandeur aan den Koning, waar hij soo goet Nederduijtsch geleert had, waarop hij berichte: Ick heb in Oost Indien gevaren, en aldaar bij sekeren stuurman Jan Maas genaamt, slaaf geweest; onderwegen op de reijse na Hollandt, wierden wij van een geweldige Orcaan overvallen. en raakte ons schip heel masteloos hier aan te drijven; 't welk weder gecalefatert en klaar gemaakt zijnde, ben ik te lande ingevlucht, soo als het schip onder zeijl ging. Wel, seijde den Commandeur, Heer Koning is uw naam dan Diembro? Waarop hij antwoorde: Hoe kendt gij mijn? Wel, seijde den Commandeur, kent gij Jan Maas niet? Den Koning op dit woordt eerst seer vreemdt en schichtich opsiende, viel voort den Commandeur om den hals en kuste hem. En aldus een weijnig opgetoogen gestaan hebbende: Wel aan, seijde hij, gij hebt mij een goet Meester geweest, alles is voor u ten besten, haalt Vleesch, en Vruchten, soo veel gij wilt, sonder iets te betalen."

genis van Struijs werden op de reis van Salida naar Indrapoera nog „twee Atchinse jonken, geladen met peper, sandel, campher, enz. *weggenomen*", en het lag niet aan de officieren van de twee Genueesche schepen, dat zij hiermede volstaan moesten, want „onse meeninge was te Indrapoera noch eenige jonken te vinden, maar wij werden daarin bedrogen, zijnde deselve te vooren vertrokken." ([1])

Het was dus niet ten onrechte, dat ter Raadsvergadering van 27 Maart 1649 gewaagd werd van de feitelijkheden, die de Genueezen hadden „geusurpeert, mettet berooven der inwoonderen, die de Compagnie onder hare bescherminge genomen had." Maar het blijkt niet dat zij te dezer zake tot opzettelijke verantwoording zijn geroepen. Integendeel; in het volle besef van hare overmacht en van de volslagen machteloosheid van de Genueesche indringers schijnt de Indische Regeering de zich aan boord der opgebrachte schepen bevindende officieren en de hen vergezellende Italiaansche edellieden van den aanvang af met eene zekere onderscheiding behandeld te hebben. Allen, die niet in de termen vielen om overeenkomstig den „teneur" van het plakkaat van Heeren Hoog Mogenden van de schepen te worden gelicht, bleven verder ongemoeid, en alleen de Hollanders werden naar den wal gezonden, met last aan de officieren om aldaar voorloopig te „verblijven", terwijl de mindere manschappen slechts gedurende een veertiental dagen aan een strengere bewaking in een der Bataviasche wachtposten onderworpen werden. Intusschen bleef het zoowel aan de meerderen als aan de minderen verborgen wat men eigenlijk met hen voor had, en dit gaf den Nederlandschen scheepsofficieren aanleiding om zich reeds weinige dagen na hunne ontscheping bij request te wenden tot de Hooge Regeering met met verzoek, zoo voor zich als voor 't gemeene scheepsvolk, om bijaldien „supplianten hare aengeno-

---

([1]) Struijs, l. c. bl. 25.

men voyage niet en vermogen te voleijnden, alsdan in dienst der Edele Compagnie met soodanige qualiteijten ende gagie, als deselve tegenwoordigh sijn winnende, te mogen worden gebruijckt en aengenomen, mits alvoren van haren gepraesteerden eedt ontslagen, ende hare verdiende maentgelden ter handt gestelt mochte worden, om alsdan d'Edele generale Nederlandsche Compagnie in aller vlijt ende getrouwigheijt te dienen, ter tijt en wijle de patriase schepen naar 't vaderlandt, omme daer mede te gaen, sullen vertrekken."

Ook Herman Voogt besloot zijne boven reeds aangehaalde remonstrantie met het verzoek, „dat hij mach werden g'emploijeert in de Comp. dienste in qualiteijt als schipper, als menige jaren in die qualiteit deftige cooplieden hebbende gedient." De Regeering echter maakte met het nemen van een beschikking in dien zin geen haast. En Vooght, èn de andere supplianten werden, voorzoover zij zich met betrekking tot de hun te goed komende gagiën „verongelijckt ende gegraveert" hielden, naar den Raad van Justitie verwezen, met toezegging alleen dat, wanneer zij na afloop van hun geding tegen hunne „Heeren ende meesters" nog iets mochten te verzoeken hebben, zij „alsdan naer gelegentheijt van saecken g'accommodeert ende geholpen" zouden worden.

Daarentegen werd ter vergadering van den 3 Mei dadelijk eene gunstige beschikking genomen op het request van „Johan Maes als Directeur en Hendrik Christiaensz, gewezen schipper naest Gode van den schepe genaemt Sainct Jan Baptist, doch tegenwoordigh schipper op Sainct Bernardo", waarbij op grond van de omstandigheid, dat zij door het wegvoeren van de aangenomen Nederlandsche matrozen en bootsgezellen ten eenenmale beroofd waren van het volk, „sonder welck haer voijagie wederomme naer Genua te doen niet mogelijck en is"— aan de Hooge Regeering „ootmoedelijk" verzocht werd „haer ingeladen goederen ende coopmanschappen alhier te mogen lossen, omme soo veel doenlijck is met vercoopinge van deselvigen hare Meesters voordeel naer behooren te doen, presenterende

de penningen, die daervan souden mogen comen te procederen, in handen van de E. Geoctroijeerde Comp. alhier te consigneren, om deselvige wederom naer ende aen haer supplianten Meesters overgezonden te mogen werden." Naar aanleiding van dit request namelijk gaf de Regeering vergunning om „een huijs ofte packhuijs na hare gelentheijt hier in de stat te mogen huijren, en hare medegebrachte goederen daerin te lossen ende op te slaen", doch onder voorbehoud om „tot het beneficieren derzelve" eene nadere licentie te verzoeken, waarin men hen echter „naer gelegentheijt" mede voor zoo veel noodig zou „accommodeeren." Bovendien werd aan supplianten de toezegging gegeven, dat hun „naer eijsch van object" de behulpzame hand zou worden geboden met betrekking tot hun „voirder versoeck", strekkende om de hulp en de medewerking te erlangen van de Regeering tegenover de aan boord gebleven schepelingen, wier „boosheijt ende woestheijt dickmael niet wel en is te bedwingen", evenmin als de „dieverije der Chinesen ende andere vaertuijgen, die dagelijcx aen boort zijn comende."

Van den kant der Indische Regeering ontbrak het derhalve niet aan medewerking om in de gegeven omstandigheden alles nog zoo veel mogelijk ten meesten voordeele van belanghebbenden te schikken; maar wanbeheer in eigen boezem werd de hoofdoorzaak, dat de zaken der onderneming eene hoe langer hoe noodlottiger wending namen. Zoo kwam o. a. ter vergadering van den Raad van Indië van 15 Juni in behandeling een request van Hendick Christiaensz, „schipper in dienst van de Oost-Indische Compagnie tot Genua", waarin hij zich beklaagde dat de commandeur Jan Maes geheel eigendunkelijk te werk ging in het van de hand zetten der goederen, die uit de beide schepen gelost waren, „verkoopende de barnsteen ende eliphants tanden, als andere goederen meer, seer schandelijk beneden de waerde tot groote schade van de Heeren Reders", terwijl hij bovendien de geldkist geopend en het „swaergelt" tot zijn eigen „particulier proffijt" had verwisseld, zonder hem sup-

pliant „daerin eens gekent te hebben." Maar nog geen maand later vond een der leden van het Genueesche viermanschap aanleiding om aan de Hooge Regeering een boekje open te doen van de gedragingen van dienzelfden Hendrick Christiaensz, die van zijn kant er op uit geweest was om zijn ambtgenoot Maes voor schurk en bedrieger uit te maken. In een ter vergadering van den 19 Juli ter tafel gebracht request van Johannes Baptista Fliscus, gedagteekend „den 13 Julij in 't jaer naer 't baren der heijlige maeght anno 1649" heet het o. a. dat „Capiteijn Hendrick Christiaensz, gelijck hij noijt 't voordeel van onse Compagnie betracht heeft", zulks thans „insonderheijt seer notoir heeft doen blijcken, want nadat (hij) veele soo van scheepsprovisien (gelijck als daar genoech kan bewesen werden) als andere coopmanschappen ons ontvreemt hadde, heeft oock op 't selve schip" (de San Bernardo, waar hij als medebewaker op was aangesteld volgens beschikking van den Fiscaal) „niet meer willen passen, als eenelijck om dagelijcx den wijn op te helpen", op grond waarvan hij suppliant zich „reverentelijck" uit naam „van onse E. Compagnie van Genua" tot den „doorluchtigen Heer Generael ende seer voortreffelicke Heeren Raden van India" wendde, met verzoek om tegen „den voornoemden Capiteijn Hendrick Christiaensz na rechten te mogen procederen, opdat deselve moge reeckeninge doen van hetgene uijt voorseijde schip gemist wort, verseeckert sijnde veel van 't gene tot het schip behoort verdweenen te zijn." ([1])

([1]) In den tekst is de in het Resolutieboek opgenomen vertaling van het request van Joannes Baptista Fliscus gebruikt. Het oorspronkelijke stuk was, evenals al de overige straks nog te vermelden requesten van de „Genueesche edellieden", in het latijn gesteld, en luidde als volgt:

Excellentissime domine Indiarum orientalium generalis, prestantissimique consiliarii.

Illucusque quo duae hae naves Genuensium dominorum Bataviam pervenerunt, egoque ad divi Bernardi navem res videndi causa fui constitutus per dominum fiscalem, ut nihil in detrimentum contingeret, meas semper egi vires; sed dux Henricus Christianus ejusdem, qui parvum semper habuit societatis nostrae pro-

Getrouw aan de aangenomen houding om zich niet te mengen in de onderlinge twisten en geschillen van de opvarenden der in hare handen gevallen schepen, bepaalde de Regeering er zich toe om zoowel aan Christiaensz als aan Fliscus te kennen te geven, dat zij zich beiden met hunne grieven en bezwaren zouden te „adresseren hebben aen den Raedt van Justitutie alhier", ten einde „voor denselven den persoon ofte persoonen, daerover dolerende sijn, te beroepén." Maar ernstiger beraad eischte een onder dagteekening van 28 Juni ingekomen request van de gezamenlijke „Genuese edelluijden", luidende volgens het in het resolutieboek geinsereerde translaat „van woort tot woort" als volgt:

„Doorluchtigste Heer Gouverneur Generael ende seer voortreffelijke Heeren Raden van de Oostindien.

---

gressus desiderium, hic in simili occasione tam manifeste patefecit (ut clare testes probant) quod ademptis quam pluribus supellectilibus, aliisque mercibus, navem istam non amplius curavit, solum vinum quotidie ex dicta exhaurire, visoque se nihil amplius posse capere, capta occasione sui nepoti subnauclero (qui navem et nautas gubernat) jussit, ut ex ea abiret; at ego qui res videndi dictae navis munus habeo, non solum ob meum decus et disculpationem, sed ob meorum dominorum beneficium huic confusioni provideri cupiens, suplex ad dominationes vestras recurro, ut pro interim et in hac occasione nomine meae illustrissimae societatis Genüae justitiam agat circa dictum ducem Henricum Christianum, ejusdemque nepotem, ut de eis omnibus rationem reddat, quae in praedicta navi desunt, cum multa ad dictam navem pertinentia in fumum evanisse scio, simulque dignabitur etiam providere dictam navem pro tempore alio homine, sicut a benignitate Excellentiae vestrae praestantissimorum consiliariorum circa hoc responsum spero, par aeternitati vivat, interim dum prosperitatis finem desidero. Die decima tertia julii a partu virginis 1649.

Excellentissimi vestri praestantissimi
Conciliarii famulus obseqnens,
Joannes Baptista Fliscus.

De dispositie der Regeering op dit request werd mede in het Latijn „den suppliant overhandicht"; zij luidde als volgt:

„Remittimus supplicantem ad senatum justitiae ut coram eo personam sive personas, quas accusat, conveniat: utque de iis eam rationem, sive etiam poenam, aut correctionem requirat, quam adversus eas intentare ac probare possit."

„Alsoo nu de coopmanschappen der beijde schepen St. Jan Baptist ende St. Bernardus, de Compagnie der Edelen van Genua toebehoorende, ten deele heijmelijck, door den directeur Jan Maes vercogt zijn, ende de saecke sich dagelijcx niet anders laet aensien, alsdat gemelte Comp. meer schade als voordeel staet t'erlangen, soo is 't, dat wij ondergeschrevenen Edelluijden, op gedachte schepen ons onthoudende, soo ten goede van gemelte Comp., als in mainctenue van onse Eere na vermogen willende voorsien: opdat bij eene ijgelijcken bekent sij, dat onzenthalven niet heeft gemancqueert van 't gene tot desselffs meeste nut ende voordeel hadde mogen dienen: Hare Edn. oitmoedelijck bidden: Alsoo de schepen meermael genoemt, noch voor verloren, noch geconfisqueert konnen gehouden werden, hare Edn. deselve (indien mogelijc sijnde, ende buijten haer Eds. praejuditie connende geschieden) gelieven na behooren te provideren en voorzien: Want alsoo hare Ed. 't volck onder de jurisdictie van Holland resorterende, ter oorsaecke een speciael octroij gecontravenieert hadden, gelieft hebben van deselve schepen aff te lighten: soo is 't recht ende billick (alsoo de Genuase schepen niet can verboden worden dese quartieren te bevaren [1]) dat haer Ed. deselve met ander volck, die van dat speciael arrest exempt sijn, ende onder Hollants jurisdictie niet en behooren, gelieven te voorsien, ofte andersints ons toe te laten deselve onder behoorlijcke gagie aen te nemen. Ten anderen soo versoecken gediensteliјck hare Ed. ons gelieven te concederen dat Jan Maes, den capiteijn Hendrick Christiaensz, Harman Vooght ende de 4

---

(1) Dezelfde beschouwing komt ook voor in het boven aangehaalde request van Maes en Christiaensz, dat ter vergadering van 3 Mei behandeld werd. Men leest daar, „hoe sij supplianten met hare schepen gecomen zijn in de Straet Sunda ter goeder trouwe, met volle commissie van hare Heeren ende Meesters, waerop sij supplianten haer vertrouwende waren, en geensints tot praejuditie van de Ed. geoctroijeerde Oost Indische Compagnie, maer alleenlijcken om vreemde landen op te doen ende te ontdecken, alsoo daer tegens van wegens hare Ho: Mo: de Heeren Staten Generael noijt verbodt, ofte eenige interdictie is gedaen."

stuerluijden, te weten de 3 eerste (maer insonderheijt Jan Maes) om reeckeninge wegens hare administratie te doen, ende de resterende om de schepen te helpen overbrengen, naer Genua mogen retourneren; voor welcke hare Ed. beleeftheijt ons ten hoogsten ten dienste van hare Ed. sullen verobligeert houden; alsoo niemant anders, uijtgesondert Jan Maes ende d'andere, die de contanten, coopmanschappen ende alle de rest onderhanden hebben gehadt, wegen de negotie eenige reeckeninge sal weten te doen; hebbende hare Ed. haer vastelijck te verseeckeren 't selve hare Ed. tot de meeste eere en reputatie te sullen strecken bij alle potentaten van de gantsche werelt, die haer over hare Ed. voorzightigh gedragen in soo een wightige saecke, mits hare Ed. hare superioren-mandaten nacomende, ende insonderheijt de Comp. harer vrienden van Genua na vermogen de helpende handt biedende, op 't hoogste sullen verwonderen. Hare Ed. gelieve dan bij haer selven te overwegen, wat hare Ed. conscientien ende 't licht der redelijckheijt hare Ed. sal aenprijsen; Laet hare Ed. overdencken wat trouwe ende belofte de opperhooffden der 4 schepen, die eerst beijde onse schepen hebben aangetroffen, aen Jan Maes gedaen en geswooren hebben, als wanneer hare Ed. sullen oordeelen, off 't recht ende billick is, dat hare Ed. souden toelaten, *dat de schepen bij mancquement van volcq alhier op de reede sullen blijven vergaen en verrotten;* bidden derhalve hare Ed, 't een off 't ander middel (noch tijdt sijnde) gelieven voor te wenden, soo als hare Ed. wijsheijt sal gedogen, ende dat hare Ed. ons hare resolutie wegen 't gene hare Ed. 't geraedtsaamst sullen oordeelen in scriptis gelieven te deelachtigen: Want bij soo verre misschien dese onse voorslagh bij hare Ed. niet conde geprobeert werden, sullen hare Ed. soo veel wegen aenwijzen, dat eijndelijck hare Ed. genoodtsaeckt sullen wesen 't een of 't ander aen te nemen (*nam si via una bona non erit tot proponentur quod tandem unam acceptare debebunt*); ofte bij soo verre hare Ed. niet connen verstaen ons versoeck in te willigen, ver-

soecken hare Ed. opentlijck gelieve te verclaren onse schepen alhier van ons moeten verlaten werden, 't welck wel light anders staet te geschieden (*quot facile fiet*), 't en sij door hare Ed. beleeftheijt gesecundeert werden. Ondertusschen willen hare Ed. spoedige expeditie te gemoet sien, in verwachtinge van welcke blijven hare Ed. dienstwillige dienaren, die haer Ed. alle voorspoet uijt grondt onser harten toewenschen.

„Batavia, in de quartieren van Oost Indien, in 't jaer naer 't baren der Heijlige Maeght 1649 den 29 Junij.

Paulus Aemilius de Genua,
Stephanus Contevonus, genuensis patritius,
Johannes Baptista Fliscus, genuensis patritius,
Petrus Maria de Marchis, genuensis patritius".

Tot den 19 Juli, dus gedurende drie weken, bleef dit request bij de leden der Hooge Regeering in behandeling; doch de op dien dag genomen resolutie bewijst, dat men zich door de deemoedige taal der Genueesche edelen niet van zijn stuk had laten brengen. Indachtig misschien aan den raad van Cats:

Het is van outs niet vreemt geseijt:
Let op een mensch, wanneer hij vleijt;
Let op een mont die soetjens lacht
Meer, als hij van te voren placht;

kwam men eenparig tot het besluit om aan supplianten te verstaan te geven, dat „alle naturellen, ingesetenen ende subjecten der vrije Vereenighde Nederlanden, even als desulke die vroeger de Generale Nederlandtse Oostindische Compagnie gedient hadden" van de hier ter reede verschenen Genueesche schepen gelicht waren „uijt cracht en in conformité van de placcaten ende ordonnantien van hare Ho: Mo: de Heeren Staten Generaal der Vereenighde Nederlanden, onse souverainen, mitsgaders den last ende bevel onser Heeren principalen de Bewindhebberen van gemelte Compagnie", en dat de Gouverneur Generaal en Raden van Indie „uijt een en denselfden hoofde" dan ook niet vermochten „ijmant derselven, veel min de vereischte persoonen op geseijde schepen, 't sij om daermede naer

Genua te retourneren, ofte hier of elders te navigeren, te laten verblijven", noch te gedoogen dat die schepen zich "provideerden" met ander volk "subjecten van welgemelten staet in dese landen sijnde". Maar "vrij ende onverhindert" bleef het metdatal aan supplianten om "met deselve hare schepen en resterendt volck allerwegen en daer het haer believen sal (edoch buijten 't eijgen district van gemelte Comp., ende daer deselve haren handel exclusive van alle andere natien is hebbende) te navigeren, mitsgader haer van elders, oock daér, ende soo als te rade worden sullen (mede buijten onse jurisdictie) van volck ende andere provisien daertoe nodigh te versorgen."

Als gevangen vogels wien de vrijheid geschonken wordt na vooraf gekortwiekt te zijn, bleven de Genneezen dus gebonden aan de plaats, waar de oppermachtige Compagnie hen had aangehouden, want, gelijk zij in hun nader request van den 23 Augustus te kennen gaven, door het ontvangen apostil der Hooge Regeering op hunne "supplicatie" van den 28 Juni te voren, waren zij in de onmogelijkheid gebracht "om de schepen met 't resterende volck in behouden haven tot Genua te brengen", en dewijl het "den schepen seer schadelijck was alsoo ongereddert te (blijven) leggen", waren zij alsnu te rade geworden om ze best mogelijk van de hand te zetten. Zij verzochten mitsdien dat het "den Hollanders, Portugesen, Engelsen ende Chinesen sonder onderscheijt, deselve te coopen geoorlooft sou sijn, als oock het grof geschut, roers, pistoolen, cruijt, loot, londt ende sijdtgeweer, en andere gereetschap ten oorloge te copen, ende hierover op publijcque plaetsen te mogen doen papieren affigeren in verscheijde tale". "Onse intentie", dus luidt hun request verder, "is, onsen wille altijt onder UE. te buijgen, niet willende doen sonder UE. approbatie ende consent, ten eijnde oock onze persoonen niet en worden verworpen, maer ten goede gehoort. En wat aengaet d' andere waren off leefftochten, te weten gesouten vlees, beschuijt, olie, wijn, ende andere restanten, menen niet dat 't noodigh is UEd te versoecken om die te vercoopen, oor-

deelende dat sulcx niet zal tot nadeel van UEd. staet strecken; niettemin nochtans versoecken wij oetmoedelijcken (opdat wij alle swarigheden mogen voorbij gaen) UEd. gelieven ons een maniere bij geschrift op te geven, hoe wij ons hebben te gedragen, ten eijnde wij in geenen deelen door onwetentheijt comen te struijckelen".

Ootmoediger verzoek had in de gegeven omstandigheden moeilijk kunnen verwacht worden; maar toch kwamen requestanten er geen stap verder door. Na de zaak andermaal meer dan een maand in overweging te hebben gehouden gaf de Regeering ingevolge raadsbesluit van den 25 September aan de supplianten te kennen, „dat henliede in haren vrijen ende goeden wille gelaten wort met hare schepen, geschut ende voirdere armunitie te mogen gaen varen ende handelen, mitsgaders deselve alle te vercoopen ende veralieneren daer ende aen sulcken als het haer believen, ende sijlieden ten meesten voirdeele van hare Heeren ende Meesters te rade worden sullen, except aen de vereenighde Nederlantse Oostindische Compagnie ofte aen eenige derselver suppoosten ofte onderdanige, soo wel Indiaensche als Europische natien, 't sij hier in Batavia ofte elders".

Zoo bleef derhalve den Genueezen geen ander uitzicht over dan om hunne schepen ter reede van Batavia te zien „vergaen en verrotten.." Maar tot dit uiterste kwam het niet, want uit het verhandelde ter vergadering van den Raad van Indië van 4 Februari 1650 blijkt, dat zekere Bastiaen Bouljouw, „burger ende ingeseten deser stede, van d'opperhoofden der bijde hier ter rheede aengecomen Genuase schepen een derselver, genaemt St. Bernardo, groot omtrent 170 à 180 lasten, met sail, trail, geschut, als voirderen ammunitie van oorloge, scheepsgereedschappen, victualien als anders, gecocht ende sijn eijgen gemaect heeft voor de somma van ses duijsent ende een hondert realen in specie, op hoope van daer mede naer d' een ende d' ander gelicentieerde plaets te varen ende goet voordeel voor sijn particulier te behalen". Blijkbaar was de

Regeering dus teruggekomen op haar besluit van 25 September 1649, waarbij het aan een iegelijk, die der Compagnie onderdanig moest geacht worden, verboden was om als kooper van de twee Genueesche bodems op te treden. Maar van deze verandering van inzichten vindt men in het hier bewaard gebleven resolutieboek van dien tijd geen melding gemaakt. Het laat ons volkomen onbekend met de verdere lotgevallen van de Genueesche edellieden. Hoe lang zij nog te Batavia verblijf hielden, of en hoe zij de terugreis naar hun vaderland aanvaardden, hoe de zaak door de Heeren Meesters werd opgenomen, en of de ontwerpers en oprichters der Compagnie van Genua zich lijdelijk hebben nedergelegd bij den ook uit een geldelijk oogpunt zoo noodlottigen afloop hunner onderneming, op al deze vragen geven de hier nog aanwezige papieren van de Vereenigde Nederlandsche Oost Indische Compagnie geen bescheid. Wellicht kunnen de in Nederland bewaarde besognes van de Heeren Zeventien dienaangaande eenig nader licht verschaffen; — de Indische archieven melden alleen nog, dat voornoemde Bouljouw, de kooper van de St. Barnardo, zich op stuk van zaken onmachtig bevond „gesegde schip van dese rheede in zee te brengen, tenzij hij bij de Compagnie merckelijcken geassisteert werde met timmerluijden tot deselfs reparatie, ende eenigh zeevarendt volck om 't zelve met kennisse in zee te regeren ende over te brengen." Volgens dezelfde bron bleek het Bouljouw ook aan het noodige kapitaal „tot de voirdere uijtredinge, ende procure van de vereijste ladinge te mancqueeren", en dewijl „oversulcx meergesijde schip ofte jacht hem meer tot laste als ten voirdeele leijt", wendde hij zich „soo schriftelijck als mondelings" tot de Hooge Regeering met het verzoek, dat het haar zou mogen gelieven hem „ten behoeve van de Generale Compagnie" de St. Barnardo weder „af te coopen", tegen restitutie van „sijn uijtgeleijde gelden, ende iets voor sijne, alreede daeraen gedane oncosten ende moeijten." „Alle 't welck bij Hare Edelheden in consideratie genomen, ende geleth sijnde op de deughdelijckheijt van 't jacht, dat

het noch nieuw ende niet over de twee jaren oudt, bij gevolge de Compagnie noch veele jaren goede diensten doen can, dattet daer bij zeer wel van anckers ende goet touwwerck, als andere scheepsgereetschappen, mitsgaders van alderhande ammunitie van oorloge, ende onder deselve met vier en twintigh stucken nieuw ijser groff canon, oock victualien, redelijck, volgens g'exhibeerden inventaris, versien, consequent seer goeden coop ingecocht is; Wort bij deselven, om reden g'allegeert, goet gevonden ende gearresteert, 't selve met vooraengeroerde toebehooren voor de Compagnie aen te nemen voor de somma van 8000 courante realen van achten, sijnde 7625 gelijcke realen voor bovengenoemde 6100 realen in specie à een ende een quart courante reael ijder bij geseijden Bouljouw daervoor betaelt, ende 375 realen voor desselfs moeijten ende oncosten daeraen gedaen; waer mede denselven hem volcomen gecontenteert houdt, ende den eijgendom van geseijde schip, met al 't gene daerbij, soo als hier vooren gespecificeert, bevonden wort, aen de Generale Compaignie cedeert ende overgeeft."

Zoo was dus het eind der geschiedenis, dat de Vereenigde Nederlandsche Oost Indische Compagnie zonder geweld te gebruiken voor een betrekkelijk luttelen prijs in het bezit kwam van één der schepen, waarmede de Oost Indische Compagnie der Edelen van Genua gehoopt had in de Orientaalsche wateren schatten te vergaren. Waarschijnlijk zal ook het andere schip ten slotte wel in handen van de Indische Regeering gevallen zijn (1), doch de hier beschikbare bescheiden gewagen er verder niet van, en ook het verhaal van Struijs, die als opperzeilmaker „tot 18 gulden ter maandt" in dienst van de Nederlandsche Compagnie overging, en in Januari 1650 aan boord van de Zwarte Beer naar Siam vertrok, laat ons dien-

(1) Dit kan ten minste worden opgemaakt uit de berichten van J. J. MERKLEIN in zijne. *Ost Indianische Reise, Nürnberg*, 1672; p. 994; ap. J. BECKMANN, *Litteratur der älteren Reisebeschreibungen; Göttingen*, 1808; p. 269.

aangaande in het onzekere. Aan zijne mededeelingen zij echter nog de bijzonderheid ontleend, dat de Commandeur Jan Maas te Batavia „kwam te sterven, en soo men uijt de teijkens en gesteltheijt van sijn lichaam naast vermoede, door vergiff, sonder dat men kon bedenken wie hem den vijg gekookt had." (1)

---

(1) STRUIJS, l. c. bl. 26. Van de lotgevallen der beide Genueesche schepen wordt ook melding gemaakt in JOHANN VON DER BEHR's *Diarium oder Tagebuch: über dasjenige so sich Zeit einer neun jährigen Reise täglich begeben und zugetragen; Jena*, 1668; bl. 125 (welke schrijver echter met de namen in de war is, want hij spreekt van de Johannes Baptista en van de Ave Maria), doch nadere bijzonderheden deelt hij niet mede.

Bijlaag.

Remonstrantie ende verzoek van Harman Vooght, gewesene schipper op den schepe genaemt St. Barnardo, overgegeven bij denselvigen aen den E^dn. gestrengen, de Heer Cornelis van der Lijn, Gouverneur Generalissimo van India Orientae, ende sijne bijwesende mede Raden.

Niet te vergeeffs wert op hare Ho: Mo: penningen geslagen *Concordia res parvae crescunt;* dat is, door eendragt werden cleijne dingen groot; *ut discordia res maximae dilabuntur*, gelijck door tweedraght groote dingen comen tot niet;

Ende dient, alsdat den remonstrant in desen, wesende schipper op den schepe St. Barnardo, ende niet trachtende dan op denselve schepe te blijven;

Dat nochtans bij de officieren, dewelcke bij een waren vergadert in het schip Sancto Gouanj Baptista, ende dewelcke sonder oorsaecke jegens den remonstrant met een grooten haet ende nijdicheijt waren ingenomen, hem echter evenwel hebben belast om over te gaen in den schepe Sancto Gouanj voornoemd;

Twelck hem remonstrant aengeseijt sijnde, en heeft daerin geen desobedientie getoont, maer datelijck sijn goet en de bagagie claer gemaeckt om 't selvige te doen;

Edoch sijn op hebbende volck hetselvige bemerckende sijn verwondert geweest, ende door affectie tot haren schipper, hebben soo datelijck de boot los gemaeckt, ende sijn gevaren aen het schip St. Gouanj Baptista, verclarende geen ander schipper te willen hebben ofte lijden, dan haren ophebbenden schipper Vooght;

Maer hare menichvuldige doleantien en hebben niet mogen helpen, doordien dese officieren in plaetse van met deughden het volck voor te gaen, haer meest allen in dron-

kenschap hadden verloopen, ende daerdoor de menschelijcke redelijckheijt hadden affgeleijt.

Des anderen daegs nu soo is Sr. Maes selver in persoon gecomen aen boort van den remonstrant, hem vragende off hij wilde overgaen in den anderen schepe oft niet;

Waerop in geeniger hande manieren en is geseijt *niet* te willen; maer alleenlijcken *niet geerne* sulcx te doen; ten anderen dat hem oock wel bekent was dat sijn remonstrants scheepsvolck hem niet en souden laten passeren;

Hiervan mede hetselvige volck kennisse becomen hebbende, riepen gesamentlijcken geen ander schipper te willen hebben dan den remonstrant in desen, ende waer dat deselvige bleeff, daer wilden sij tot het laetste toe mede blijven, ende tot het uijtterste hem getrouw sijn, sonder dat sij eenigh ander schipper begeerden; Ende is hij Maes alsoo *re infecta*, ende onverrighter saecke wederom aen sijn boort gevaren, sonder dat hij ietwes hadde connen becomen tot des remonstrants last ofte beschuldinge.

Nu den 4: November laestleden, alsoo der bevonden werden verscheijden ledige vaten, soo heeft den remonstrant, om in andere tijdt en wijlen geen water gebreck te hebben, door sorghvuldigheijt sijn volck aen landt gesonden om deselvige vaten te vullen:

Alwaer comende, soo lagh daer met een boodt achter een hoecq landts het volcq van voorsz Maes, alle gewapent ende met geweer versien, die des remonstrants volck gewaer werdende, dewelcke geen geweer om haer te defendere en hadden, hebben haer (per force) gedwongen, ende alsoo tegen wil ende danck gebracht aen hem Maes sijn boordt, roepende: Sa, gij moet met ons! Sa, gij moet met ons, ende soo voorts.

Het voorsz volck dan haer siende overheert ende vermeestert gaven haer selven gewillighlijcken over in haer vijanden handen, ende wierden oversulcx aen het boort van voorsz. Maes gebraght.

Waerover den remonstrant ende sijn ander volck seer verwondert was, alsoo hij remonstrant noijt boodt ofte chaloup aen hem Maes en hadde geweijgert, ende sijn volck selffs nodich vau doen was hebbende.

Dienvolgende resolverende wat in dese gewichtige, ende saecke van seer quade consequentie te doen stondt, soo is besiooten bij den remonstrant ende sijn ophebbende officieren bij provisie het geschut uijt het ruijm te halen, te weten acht stucken. Edogh niet om hem Maes te offenderen, maer alleenlijcken tot defensie, om off des remonstrants schip vijandelijcker wijze mochte aengerandt ofte aengetast werden, dat het daer door mochte werden beschermt;

Ende des anderen daegs daer achter volgende bij den remonstrant ende sijne officieren gesien wesende, dat den voorsz. Maes een ancker dede lichten, ende te boort halen, soo is gesamender handt goet gevonden, aen den voornoemden Commandeur te schrijven;

Gelijck bij den remonstrant in desen is gedaen, ende heeft voorsulcx in alle beleeftheijt ende respect met een swarte sijnen brieff aen hem gesonden, in dato den 5 Novembris anno 1648;

Hem daerin schrijvende, hoe dat hij remonstrant seer verwondert was, dat hij Maes sijn chalup met volck ende al in sijn boort hadde genomen, Edogh wel gaerne weten wilde uijt wat oorsaeck sulcx was gedaen, ende dat hij heel quaet daghte, gelijck oock al het volck, dat hij Maes mocht in 't sin hebben;

Doch dat hij wilde gedencken, dat sij één volck waren, eenen heer hadden, oock te samen eenen Godt ende eenen Christum, dat hij Maes daerover niets quaets en wilde beginnen, alsoo hij remonstrant niets quaet in den sin was hebbende;

Ende niet anders begeerde te doen, als het geene hij wiste dat strecken mochte tot hare meesters proffijt, ende haer welvaart;

Maer dat hij alsnu niet anders conde bemercken, dan alle bedriegerijen, ende valsheijt, ende dat hij Maes wilde gedencken, *dat het quaet sijn eijgen meester loont;*

Ende dat door tweedragt sij malcander souden bederven, hetgeen Godt soude moeten geclaeght sijn;

Dat hij daerover met een oprecht hart sijn meeninge hem remonstrant wilde adviseren om daerna te reguleren:

Dat hij meende, omdat hij 8 à 10 man van den remonstrant onredelijck aen sijn boort hadde, dat hij daerdoor haer soude meenen tot slaven te maecken, dat hij hetselvige uijt sijn gedachten wilde setten;

Doordien dat Godt soo wel door weijnige, als door veele can te wegen brengen.

Edoch heeft den remonstrant geen antwoordt wederom becomen;

Maer is hij Maes comen drijven, ende te leggen recht voor des remonstrants bough, halende allen sijne stucken te boort;

T geen siende heeft den remonstrant van gelijcken sijn geschut vaerhigh gemaeckt;

Ende heeft hij Maes daerop van boven laten waijen de Genuase vlagge, ende van achteren de bloetvlagge, maer noch niet opgetogen, ofte opgehesen, gelijck daerop den remonstrant van gelijcken heeft gedaen, doch sonder dat eenige hostiliteijt noch soo van d' eene, als van de andere sijde wierde gedaen, off is geschiet;

Ende als dus dan liggende, soo is Maes in persoon met sijn bottelier, ende vier Italianen met zijn schuijt aen des remonstrants boort gecomen, vragende alle het scheepsvolk off haer noch wel indachtigh was het geene sij de Heeren reeders tot Genua hadden geswooren, dewelcken daarop gesamentlijcken hebben geantwoordt, ja.

Welck geschiet sijnde, soo heeft hij den remonstrant in desen selver gevraeght off hij alsnogh van syn schip St. Bar-

nardo wilde affgaen, doordien hij selver meende daerop in persoon te comen;

Hetwelcken het scheepvolck verstaende, riepen gesamentlijcken ende eenparighlijcken, sij wilden haren schipper behouden ende bij hem leven ende sterven, ende niet verlaten.

Waernaer den voorsz. Maes hetselvige scheepsvolck een geschrift heeft voorgelesen, daarbij hij kenbaer maeckte dat hij geresolveert was, tegens haer luijden te staen. O, ongetrouwigheijt: O, goddeloosheijt!

Nu eijndelijcken den remonstrant overpeijnsende wat swaricheden hier uijt soude mogen comen te rijsen, ende te resulteren, die heeft goet gevonden, het versoeck ende begeeren van Maes voorsz. toe te staen;

Seggende dat bij aldien hij Maes den remonstrant wilde beloven, dat sijne officieren ende bootsgesellen hem souden houden ende erkennen, gelijck sij een schipper te houden en te erkennen schuldigh sijn, ende hem gehouw ende getrouw souden wesen in alle behoorlijcken saecken, ende in scheepsdienst, gelijck sij schipper Hendrick geweest waren, hij was geresolveert in sijn schip over te comen.

Waerop hij Maes antwoorde (was in praesentie van alle het volcq, mitsgaders sijn bottelier, ende vier medegenomen Italianen), alsdat sijn volck anders niet verplight en was, ende dat sij de remonstrant niet dan alle schuldige plicht en soude bewijzen.

Op welcke woorden dan den remonstrant hem verlatende, antwoorde, soo sal ick dan in den name Godes overgaen, al waart dat het volck mij wilde houden;

Ende is hij remonstrant alsoo tegen danck van de matroosen ende ander scheepsvolk van het schip gescheijden, ende gecomen op het schip St. Jan Baptist voornoemt.

Gaende nu in de cajuijte daer den remonstrant meende verwellecomt te worden,

Soo is hij in plaetse van sulcx van schipper Hendrick aldaer met veele onhebbelijcke ende onbetamelijcke woorden

overvallen, hem noemende een dobbelden schelm, een verrader, een mensch die wilde veel onnosel bloets om den hals brengen, ende diergelijcken;

Settende tegens den avondt een deel van des remonstrants volck in de boeijen, ende riepen de matroosen ende scheepsvolck opentlijcken uijt (in plaetse van alle eer te bewijsen): siet die schapen gaen voor in de boeijen, wij versoecken dogh dat den wolff (denoterende daermede den remonstrant) mede daerin mach geslooten worden.

Gelijck sulks oock geresolveert is, ende wierdt den remonstrant (o vuijle daedt!) ook des avonts in de boeijen geset, daer hij Maes, ende schipper Hendrick hem na toe convoijeerden, ende eijntlijcken hij Hendrick daer na seer spottelijck tegens het volck, 't geen boven in de hut was, om laghte ende spotte.

Naer welcken tijt dan op den 8 Novembris laestleden is raet gehouden over des remonstrants noijt bedreven misdaedt, ende is hij remonstrant alsoo ongehoort ende *velo levato* gedeporteert van sijnen dienst, ende berooft van sijn schipperschap;

Ende dat te noteren staet van rechters, die soo vol ende sat gedroncken waren, dat een van deselvige uijt den raedt tradt, ende gingh swemmen, doch weder geroepen sijnde, quam geheelijcken naect noch in den raedt loopen;

Daer d'anderen, die mede in den raedt waren, alleenlijck om lachten, dewijl de kraght van de wijn haer van gelijcken niet weijnich en hadt bevangen;

Ende is den negensten daer aenvolgende den remonstrant uijt de isers geslooten, ende hem aengeseijdt, dat hij ontschippert was, en de van sijn schipperschap berooft ende op St. Jan Baptist evenwel blijven soude;

Sonder dat hij eenighsints, ja noijt in sijn defensie, ofte in sijn saeck is gehoort geweest;

Dienvolgende het geheele gewijsde 't eenemael is van onwaerden;

Want seer wel seijt den gemeenen regel in den rechten, *quic-*

quid statueris parte in audita altera aequum licet statueris, tamen iniquum est, dat is, wat ghij hebt gestatueert ofte geoordeelt, sonder ijmandt gehoort te hebben, is onbillick ende onreght, ja schoon genomen het billick ende reght gewesen was;

Ten anderen is notoir dat noit rechter mach vijandt sijn van den geaccuseerden ofte beschuldighden, gelijck claerlijcken blijct dat dese allen geweest sijn.

Mits welcke redenen dan, van soo groote oneenigheijt ende quaet reglement van hem Maes:

Soo versoeckt den remonstrant oitmoedelijcken alsdat hij sijne goederen, ende wat van hem noch in het schip soude mogen sijn, alhier aen landt magh voeren, mitsgaders dat hij mach werden g' emploijeert in des E. Comp: dienste in qualiteijt als schipper, als menige jaren in die qualiteijt deftige coopluijden hebbende gedient, ende alsdan tegens de aenstaende verlossinge wederom na het Vaderlandt mach werden gesonden.

(*Resolutieboek van het Casteel van Batavia, Maendag* 17 *Maij anno* 1649).

VERSLAG

OMTRENT DEN

ZEEROOF

over het jaar 1876.

De berigten omtrent zeeroof in den Indischen archipel, ingekomen bij het Departement der Marine gedurende het jaar 1876, bepalen zich in hoofdzaak tot het navolgende.

1°. In December 1875 werden door Zr. Ms. Stoomschip Pontianank 4 met buit beladen Tobelloreesche en Gallorareesche rooverspraauwen bij Tandjong Flesko in de golf van Gorontalo vermeesterd. Deze praauwen hadden beoosten Gorontalo de kust onveilig gemaakt, in sommige kampongs roof en moord gepleegd en eenige menschen als slaven weggevoerd.

De roovers waren op de nadering der gewapende sloepen der Pontianak met achterlating van alles op de vlugt gegaan. De praauwen maakten uiterlijk weinig vertoon als zeerooversvaartuigen. Zij waren echter van lilla's en ander wapentuig, als geweren, lansen en klewangs voorzien. De sloepen, ten tweeden male naar den wal gezonden om de roovers zooveel mogelijk afbreuk te doen en nu geassisteerd door de met Boeginezen bemande gewapende blotto's van Gorontalo, hadden toen het geluk een man, twee vrouwen en een kind van ongeveer drie jaar, die bij de overhaaste vlugt der roovers hadden weten te ontkomen, te bevrijden.

Volgens latere berigten, ingezonden door den Resident van

Menado, zijn nog bij eene vervolging van een gedeelte der bende door de inwoners van Kotta Boeno vier kortlings geroofde vrouwen bevrijd, terwijl eene Tobelloreesche vrouw met hare twee dochters in hunne handen vielen.

Een ander gedeelte der roovers wist zich meester te maken van eene Boegineesche praauw, waarvan de anachoda en een groot gedeelte der bemanning bezig was damar te verzamelen in het bosch. Volgens de berigten hadden zij met die praauw een aanval gedaan op een Chineesch vaartuig, doch werden zij met verlies afgeslagen.

Op een in de maand Januarij d. a. v. door de Pontianak in de bogt van Tomini gemaakten kruistogt werd van zeeroovers niets meer vernomen, ook hadden na de vermeestering van de vier praauwen geene rooverijen meer langs het strand plaats gehad.

2e. Ten gevolge van den aanslag van zeeroovers op het koopvaardijschip West-Indian in November 1875, werden Z. M. stoomschepen Banka en Kinsbergen naar de Noord-Oostkust van Borneo gedirigeerd.

Door eerstgenoemden stoomer werd niets van zeeroovers meer vernomen, terwijl de Admiraal van Kinsbergen te Sesajab vernam, dat de aanvallers van de West-Indian aldaar menschen vermoord en geroofd hadden.

3e. In de maand Julij werd volgens een ingekomen berigt van den Resident van Soerabaija eene praauw Tjemplong, beladen met Gouvernements-houtwaren, op de hoogte van Sidaijoe, digt bij het lichtschip van het Westgat, door eene zoo genaamde rooverspraauw aangevallen. De wachthebbende loodsboot snelde de praauw ter hulp en loste twee pistoolschoten op de roovers, die daarop de vlugt namen.

De loodsboot moest wegens zijn minder getal roeijers spoedig de vervolging opgeven.

4e. Volgens de verklaring van twee djoeragans, afgelegd voor den Whedana van Bezoekie, hebben in de maand Augustus twee gevallen van zeeroof plaats gehad in straat Madura.

Een der praauwen heeft den aanval afgeslagen door het doen van eenige schoten; wegens den te grooten afstand kon noch de djoeragan noch de opvarenden eenige aanwijzing geven omtrent de herkomst van het rooversvaartuig.

De andere praauw is volgens verklaring van den djoeragan en een zijner opvarenden door een rooversvaartuig geenterd en beroofd; zij hebben de bemanning herkend voor Madurezen, doch wisten niet de minste aanwijzing te geven van waar de praauw afkomstig was.

5°. In December van 1876 werd te Ternate het berigt ontvangen, dat op de eilanden Makkian en Batjan rooverijen gepleegd werden en menschen als slaven weggevoerd.

Een door Z. M. Stoomschip Pontianak gemaakte togt, onmiddelijk na het vernemen dier berigten, had wegens het slechte weder, waardoor de kust (alwaar de rooverijen volgens de berigten hadden plaats gehad) niet genaderd kon worden, geen resultaat.

Volgens den kommandant der Pontianak bleek echter uit te Novakian op de noordkust van Makkian ingewonnen berigten, dat de zeeroof meer in verbeelding bestond, en dat er, zooals gewoonlijk, strandroof gepleegd werd door praauwen van verschillende kampongs, die bij eenige kans van reussite elkander aanvielen en beroofden.

In het begin van 1876 werd door Z. M. Stoomschip Curaçao eene reis gemaakt door den Riouw en Lingga archipel, terwijl na eene te Soerabaija ondergane reparatie deze stoomer bestemd werd om een kruistogt te maken door het oostelijk gedeelte van den Indischen archipel.

Die reizen hadden hoofdzakelijk ten doel vertoonen der vlag en wering van zeeroof.

Op de reis door den Riouw en Lingga archipel werd van zeeroof niets bespeurd, zoodat de in die wateren plaats gehad hebbende kleine rooverijen wel gerangschikt kunnen worden onder strand- of kustroof, gepleegd door kleine vaartuigen bemand met 5 à 6 man, die onder het voorgeven van handel te

drijven, als zij hunne kans schoon zien, zich aan dieverijen schuldig maken.

Ook op den lateren togt van de Curaçao door het oostelijk gedeelte van den Indischen archipel werd van zeeroof niets bespeurd.

Niet alleen de gevallen in de wateren van Riouw en Lingga, maar genoegzaam al de hier aangehaalde rooverijen, kunnen gerangschikt worden onder zoogenaamden strand- of kustroof, gepleegd door praauwen die zich het uiterlijk van rustige handelspraauwen geven. Alleen het geval van strandroof vermeld sub 1 doet eenigzins denken aan eene geregelde rooversbende.

Over het sub 2 aangehaalde geval, reeds in het vorig verslag vermeld, zijn blijkens de later ingekomen berigten de meeningen nog al verschillend.

Volgens het daaromtrent uitgebragte uitvoerige rapport van den Assistent-Resident van Koetei, is de aanslag op de West-Indian ontwijfelbaar toe te schrijven alleen aan de zoogenaamde Badjoa's Kobang, terwijl de stations-kommandant van de Z. en O. afdeeling van Borneo, na zijne reis naar de Noord-Oostkust, zich in hoofdzaak kon vereenigen met de beschouwingen van genoemden ambtenaar.

De stations-kommandant van Celebes en onderhoorigheden, die met Z. M. Stoomschip Banka in het begin van 1876 ook naar de Noord-Oostkust gedirigeerd werd, ter opsporing van de zeeroovers gesignaleerd door den gezagvoerder van de West-Indian, had daarentegen eene geheel andere meening omtrent den aanslag op dit koopvaardijschip gepleegd. Hij beschouwde de kustbewoners niet als zoo geheel onschuldig aan dit feit, alsmede aan meerdere rooverijen in vereeniging met de Badjoa's Kobang.

Hoe dit zij, het feit bestaat, dat de nu en dan voorkomende rooverijen op die kust den handel benadeelen, en mogten die al plaats hebben door Badjoa's Kobang of andere Soloksche zeeroovers, met of zonder medewerking der kustbewoners, dit is zeker, dat de aanvallen geschieden met zulke kleine praauwen, dat het voor oorlogs- en gouvernements-stoomsche-

pen die toch, bij die vaartuigjes vergeleken, altijd nog eenen aanmerkelijken diepgang hebben, zeer moeijelijk is die kleine rooverijen te beletten, en deze alleen kunnen medewerken om ze te voorkomen.

Wat echter betreft het eigenlijke zeerooversbedrijf met groote daartoe uitgeruste vaartuigen, die vroeger een groot gedeelte van den Indischen archipel onveilig maakten, dit is in 1876 even als in de laatstvoorgaande jaren niet meer uitgeoefend geworden.

RECTIFICATIE.

Door eene vergissing is de noot op blz. 70 blijven staan: deze dient te vervallen, daar het district *Ngoenoet* wel degelijk bestaat.

IETS OVER ENDEH

DOOR

S. ROOS.

Op het eiland Flores, ook Mangarai geheeten, is aan de Zuidkust tusschen 121° en 122° O. L. een groote baai, een der schoonste van het eiland.

Die baai, ten westen begrensd door het voorgebergte van den Goenoeng Kéo en ten oosten door de landtong waarop de Goenoeng Api ligt, heeft in haar midden, op een paar Engelsche mijlen van den wal, een klein eilandje, Noesa Endeh (Poeloe Endeh) geheeten.

Naar dat eilandje heeft ook die baai den naam van *Endeh-baai* gekregen.

Dat wat bij overlevering van dat kleine eiland wordt verhaald, komt nagenoeg op het volgende neder:

Het kan nu omstreeks *sapoeloe lappies* (tien geslachten) zijn geleden, dat een jongman genaamd Roroe en eene jonge dochter Modo geheeten, op lontar-bladeren gezeten, uit den *langit* op Noesa Endeh nederdaalden.

Hun nederkomen veroorzaakte een breeden en diepen kuil in den grond, die zich langzamerhand heeft gesloten, doch waarvan nog een kleine indruk bestaat, en op welke als heilig beschouwde plek nu nog elk jaar in de maand Augustus, den vermoedelijken tijd van het wonder, wordt geofferd.

Roroe en Modo waren zeer schoon en de eerste menschen op dat eilandje; zij verwekten 5 kinderen, waaronder 3 dochters, van welke laatste ééne als jong meisje, bij gelegenheid dat hare moeder haar wegens ongehoorzaamheid wilde bestraffen,

door een wolk werd opgenomen en weggevoerd; men heeft haar nimmer terug gezien.

De vier overgebleven kinderen zorgden voor de uitbreiding dier familie.

Hun voedsel bestond hoofdzakelijk uit visch en zij hadden *béroks* en vischtuig (*boeboeks*) tot het vangen daarvan.

Op zekeren dag roeiden 3 mannen, Borokanda, Rako Madenga en Kéto Koewa met hun béroh naar de plaats, in de onmiddelijke nabijheid van het groote land, alwaar zij den vorigen dag de boeboek hadden geplaatst.

De vangst was bijzonder gelukkig en er was zelfs te veel visch om alles naar huis te brengen. De béroh werd daarom op het drooge gehaald en weldra zaten zij zich aan een gedeelte dier visch te goed te doen, toen zij plotseling tot hunne verbazing een man zagen, die over hunne verschijning niet minder was verwonderd en nog meer over hetgeen wat hij hen daar zag eten, iets wat hij vóór dien nog niet had gezien.

Met zich zelf nog in tweestrijd of hij al of niet zal vlugten, wordt hij gerust gesteld door hen die ook van hunne zijde zich eindelijk meer op hun gemak beginnen te gevoelen en hem visch aanbieden.

Die man heette Amboe Ngobee, woonde in het gebergte Sadraga en was de Toewan tanah van een groot gedeelte van het land, waaronder ook de plaats waar zij zich toen bevonden.

De slimheid zijner nieuwe kennissen en hunne hem betoonde gulheid beviel hem, daarom en ook om voor zijne dochter zulk een knap man te krijgen, die visch kon vangen, deed hij hun het voorstel hun klein eilandje te verlaten en op het grootere land te komen wonen, waar hij hun dan een stuk grond wilde afstaan.

Hij bedong daarbij echter, dat zij hem daarvoor zouden betalen een grooten olifantstand en eene gouden ketting.

Het eerste voorwerp moest dienen om de béroh er over heen verder den wal op te doen glijden, de ketting om het vaartuig te trekken.

Dat voorstel werd aangenomen en korten tijd daarna had men reeds boomen en ander overtollig hout weggekapt en in den hoek der baai, ten N. O. van het hiervorengenoemd eilandje, eenige huizen gebouwd en betrokken.

Die landstreek, eerst Noa Roondja geheeten, werd toen naar het verlaten eilandje genoemd en kreeg den naam van Noa Endeh (Tanah Endeh).

Een zoon van Roroe trouwde met de dochter van Amboe Ngobee, terwijl eene dochter van dat paar iemand tot man kreeg, die van uit Modjopahit, gezeten op een Ngamboe-walvisch (cachelot of potvisch?), te Endeh was aangekomen.

Ook een Chinees, die als schipbreukeling op Noa Endeh teregt kwam, is daar gebleven en getrouwd met een meisje uit dat geslacht. Zoodat Roroe, Amboe Ngobee, de Modjopahitsche walvischberijder en een Chinees (van de twee laatsten is men de namen vergeten), als de vier stamvaders worden beschouwd van het tegenwoordige Endeneesche geslacht.

De geschiedenis zegt niet hoe men te Noesa Endeh aan den olifantstand en de gouden ketting is gekomen, welke hebben gediend om het verbond te sluiten; men behoeft dan ook niet alles te weten; doch dat die twee voorwerpen nu nog in een der bergnegorijen als heilige voorwerpen worden bewaard, daarop willen de Endenezen zweren en dit kan navraag lijden bij Kai Kembé, een toewan tanah, die in regte lijn afstamt van Amboe Ngobee.

Het rijk of landschap Endeh bestaat thans uit eene groote negorij, gelegen in eene schoone vlakte, welke wordt begrensd ten westen door de baai van Endeh, ten oosten door de Ipibaai, ten noorden door het Endeh gebergte, ten zuiden door den tafelberg Poei of Goenoeng Medja, de Roondja en de Ieja; de laatste is een vulkaan, ook bekend onder den naam van Goenoeng Api, en ligt het meest zuidelijk op de landtong, welke de grensscheiding uitmaakt tusschen de zooeven vermelde twee baaijen.

De negorij, gelegen in de onmiddelijke nabijheid der Endeh-baai, loopt evenwijdig met het strand, waarvan zij door cactus en andere planten is gescheiden, zoodat men van het strand uit de negorij niet kan zien.

Op verschillende afstanden verleenen voetpaden, ter breedte van iets meer dan een vadem, toegang tot de verschillende kampongs, welke paden mede aan weêrskanten met cactus-planten zijn begroeid.

De negorij neemt eene belangrijke ruimte in en is verdeeld in een 20 tal kampongs, welke door lage steenen muren van elkander zijn gescheiden; het geheel geeft aan den vreemdeling het idee van één zeer groot en uitgestrekt dorp, omdat men de tot een muur op elkaâr gestapelde steenen, welke de kampongs van elkander scheiden, passeert zonder het bijna te merken.

De namen dezer kampongs zijn:

Ai wani sapoe.
Ai wani.
Ai wani toonda.
Wani wona.
Amboonga.
Onikota.
Potoe.
Benteng.
Ambogaga.
Kampong savoe.
Pamo.
Manoe bara.
Amboe toonda.
Boerèvè.
Amboe wona.
Amboe dai.
Oné witoe.
Koeraroe.
Kiri mando.

Rékó en
Dau.

Eenige jaren geleden deed de posthouder eene zoogenaamde volkstelling houden; er waren toen een 700 tal huizen met eene bevolking, gelijk toen werd opgegeven, van 9000 zielen; ik zeg „gelijk toen werd opgegeven", omdat men er nu voor uit is gekomen, dat men toen uit wantrouwen gemeend heeft liever niet de waarheid te moeten zeggen.

Naar wat ik nu van den Radja en eenige andere Hoofden heb vernomen, zouden er thans van 14,000 tot 15,000 zielen zijn en ± 1000 huizen, wat wel digt bij de waarheid kan zijn, want niet alleen is het opvallend hoe overal levendigheid en bedrijvigheid heerscht, maar men verbaast zich ook als men overal honderden kinderen om zich heen ziet.

De Endenees maakt dan ook door de talrijkheid zijner kinderen een enorm verschil met den Soembanees, en op Endeh zijn vele ouders die 6, 7 en meer kinderen hebben.

Het bestuur is in handen van een Hoofd, die den titel draagt van Ata Ngaee Radja, bijgestaan door een Radja Bitjara en kampong-hoofden, welke laatsten kortweg Ata Ngaee worden genoemd.

Verder zijn er twee Imams (priesters) en een Sjahbandar of Sabandar; de laatste had in vroegere jaren het toezicht over de handels-vaartuigen, en zorgde er voor zich door iedere prauw goed te doen betalen.

De Imam, de Sabandar en alle mannelijke personen, behoorende tot de familie van eenig Ata Ngaee, worden mede Ata Ngaee genoemd.

De Radja Bitjara, de regterhand van den Ata Ngaee Radja, is de persoon die alles bespreekt, en alles afhandelt: dus de zoogenaamde uitvoerende magt.

Volgens aloud gebruik wordt de Ata Ngaee Radja bij overlijden opgevolgd door zijn oudsten zoon, en bij gebreke van

dien door zijn oudsten broeder, wat mede het geval is met den Radja Bitjara, den Sabandar, den Imam en de kampong-hoofden, Ata N̊gaee's.

Na het overlijden van den vorigen radja, genaamd Indredéwa, werd het geheele bestuur opgedragen aan den Radja Bitjara genaamd Mandalangi, om reden de oudste zoon van Indredéwa toen nog een kind was.

Die zoon is nu een jongeling van 17 à 18 jaar oud, hij heeft geheel het voorkomen van den domsten koeli, wat hij dan ook is en wel blijven zal, zoo lang als Mandalangi leeft.

Men stelle zich echter van het bestuur op Endeh niet veel voor.

Het is waar dat de Endenees, die meer dan eenig ander volk in den Timor-archipel van de buitenwereld heeft gezien, — immers hij gaat naar de Solor-eilanden, naar Koepang, Rotti, Savoe, Soemba, Bima, Sumbawa, Piedjoe, Java en Singapoer — meer begrip heeft van verschuldigde eer en onderdanigheid aan zijne hoofden dan eenig ander volk in dezen archipel, en dat ook de hoofden veel meer ontwikkeld zijn dan die van Soemba, Savoe, en andere eilanden van Timor, waardoor op Endeh dan ook oneindig veel meer begrip bestaat van wat bestuur mag heeten; toch laat dat bestuur nog veel te wenschen over, en daarvan dragen juist de Ata N̊gaee's (mindere hoofden) de schuld, omdat velen hunner (al durven zij er ook niet openlijk voor uitkomen) maar al te dikwijls zich als onafhankelijk van den Ata N̊gaee Radja beschouwen, wat zij b. v. toonen door aan zijnen wil niet te voldoen, aan zijne oproeping dikwijls geen gevolg te geven en meer dergelijken, terwijl het dezen laatste aan magt en niet minder aan energie ontbreekt om zich te doen gelden; een en ander werkt natuurlijk op den kleinen man terug.

Kleine straffen worden door de kampong-hoofden opgelegd. Bij zwaardere vergrijpen wordt de zaak voor den Radja en diens regterhand gebracht, die dan de hoofden verzamelt en raad doet houden over de opteleggen straf.

Het stelen wordt gestraft met betaling van 15 maal de waarde van het gestolene; is de schuldige echter een familielid of slaaf van een Ata Ngaee, en neemt deze er geen genoegen in, dan hangt de beslissing der zaak niet zelden af van zijne meerdere of mindere macht, want zonder de Ata Ngaeé's is de Ata Ngaee Radja eigentlijk niet veel; zoo gaat het met het uit den weg ruimen van vele zaken.

Elke Ata Ngaee heeft een zekere meestal door hem zelf gevormde magt, hoofdzakelijk uit slaven bestaande; naar gelang daarvan bepaalt zich gewoonlijk zijn aanzien of voornaamheid.

Hij die dus sterk is, heeft meestal gelijk, althans hij wordt ontzien.

Dit neemt echter niet weg dat iedereen weet dat er een Ata Ngaee Radja is, aan wien men hormat en gehoorzaamheid is verschuldigd en die men hem dan ook bewijst, zij het ook op minder onderdanige of slaafsche wijze dan zulks te Piedjoe en elders westelijk wordt gezien.

De Sabandar was in vroegere jaren iemand als zoodanig aangesteld om van alle binnenkomende prauwen opbrengsten voor den Ata Ngaee Radja te heffen.

Ging hij reeds in den beginne daarbij niet altoos eerlijk te werk, later, toen er een zwak man aan het hoofd der regering stond, durfde hij openlijk voor zijne handelingen uitkomen en behield de opbrengsten ten laatste geheel en al voor zich, zoodat de Radja alleen *dat* kreeg wat deze en gene hem wilde geven, terwijl de Sabandar, geholpen door de Nederlandsche vlag, welke hij eigendunkelijk voor zijn huis had geplaatst, zich gezag aanmatigde en de gezagvoerders en opvarenden van handelsprauwen door afpersingen veel deed lijden. Sedert is door meerder toezicht van ons bestuur aan die ergerlijke handelingen een einde gemaakt.

Het is echter de gewoonte gebleven dat vele anachoda's uit eigen beweging hem nog eenige kleine opbrengsten doen, wat

mede het geval is ten opzichte van den Ata Ngaee Radja, die volgens overoud gebruik van de in- en uitgevoerde artikelen een zeker klein gedeelte bekomt, hetgeen met de boeten — welke trouwens niet dikwijls worden opgelegd — en de geschenken die de bergvolken soms doen, de voornaamste inkomsten van dezen uitmaakt.

Den hoogsten persoon op Endeh noemt men Radja, daarop volgen de Radja Bitjara, de Toewan Tanah, de Sabandar en de Imam, en na deze komen de Ata Ngaee of de adel, de Ana Kapo of de burgers en eindelijk de Ata O of slaven.

Het woord Ata Ngaee geeft iets voornaams te kennen, men noemt alleen aanzienlijke personen zoo, ook wil het zeggen „mijnheer", doch in iets hoogeren zin.

De Radja wordt opgevolgd door zijn oudsten zoon, broeder of ander familielid; geen ander mag Radja worden dan hij, die zoo na mogelijk in den bloede verwant is aan hem dien hij opvolgt.

Hetzelfde heeft ook plaats ten aanzien van den Radja Bitjara, den Toewan Tanah, den Sabandar en den Imam.

Dat was hetgeen mij door verschillende personen werd opgegeven, toen ik onderzoek deed naar de verdeeling in stammen en geslachten, doch er is nog eene andere verdeeling en daarvoor heeft men de volgende namen:

1°.	Ata Ngaee, Ata Ngaee:	dit zijn de voornaamste personen in het land, groote en kleine adel;
2°.	Ana Mabo:	gegoede burgers;
3°.	Ana Rata Orah, ook Ana Kapo of Mardeka geheeten:	vrije personen;
4°.	Ana Noa:	kinderen verwekt door slaven en te Endeh geboren ten tijde dat hunne ouders reeds slaaf waren; zij zijn vrijer dan de slaven en kunnen, wanneer zij met een Ana

Rata Orah huwen, zelf Ana Rata Orah worden;

5°. Ata O: dit zijn de slaven, waaronder ook behooren hunne niet op Endeh geboren kinderen en ook die kinderen die op Endeh zijn geboren toen hunne ouders nog vrij waren, doch die te gelijk met deze tot slaaf werden gemaakt.

Uit het vorenstaande ziet men dus dat de kinderen te Endeh verwekt door slaven na den aanvang hunner slavernij, een trap hooger staan dan hunne ouders, en ook hooger dan hunne broeders en zusters die reeds waren geboren, vóór dat zij met hunne ouders tot slaaf werden gemaakt.

De Endenees zooals wij hem nu zien, is ontstaan uit een vermenging van het volk van Endeh met dat van Soemba, Bima, Sumbawa, Piedjoe en Makassar.

De Makassaarsche trekken komen het meest te voorschijn, en men tracht ook den Makassaar in kleeding en woning zoo veel mogelijk te volgen.

Het is echter eene Makassaarsche type van de gemeenste soort en die in alles bij den waren Makassaar ver ten achter staat.

De Ata Ngaee's maken over het algemeen eene gunstiger uitzondering. Zij willen gaarne weten dat eigenlijk *zij* alleen met hunne bloedverwanten de echte afstammelingen zijn van de hiervorengenoemde stamvaders, en zouden liefst willen beweren dat ze in regte lijn afstammen van de zoo schoone Boroe en Modo, wat hun echter niet belet ook aan de drie andere stamvaders alle eer te geven, vooral aan den man uit Modjopahit, aan wiens rijpaard den walvisch (potvisch of cachelot) bij elke zich voordoende gelegenheid wordt geofferd.

Ik zag eens eenige Ata Ngaee's met een troep volgelingen vol spanning aan het strand staan, daar men had vernomen

dat in de baai een cachelot was te zien; het was echter een loos alarm en men ging onverrigter zake naar huis.

De cachelot houdt zich meer op in de wateren der Solor-eilanden, alwaar het volk van Lamakéra eene tamelijke bedrevenheid toont in het vangen er van.

In de Endeh-baai komt die visch slechts zeldzaam, doch als er een is te zien, dan komt ook al het volk uitloopen.

Men gaat dan zoo digt mogelijk bij de zee, velen zelfs gaan er in staan, de Ata N^{e}gaees brengen sirie, pinang, een kip, een geit, rijst enz., strekken de armen zoo ver mogelijk voor zich uit en roepen en schreeuwen dien visch aan bij hen te komen om hormat te ontvangen.

De Endenees is middelmatig gebouwd en donker van kleur; zijne gelaatstrekken hebben weinig of niets aangenaams, zoodat de indruk dien hij verwekt, niet gunstig is.

Ook zijn karakter spreekt niet in zijn voordeel.

Hij is wantrouwend, sluw en nieuwsgierig, en toont onverschilligheid voor smarten of ongelukken van anderen.

Die laatste trek komt vooral te voorschijn in zijne zucht tot slavenhandel, waarover later zal gesproken worden.

Hebben de mannen over het algemeen een wat men noemt gemeen uiterlijk, van de vrouwen mag dat niet worden gezegd: deze zien er dragelijk en soms zelfs lief uit, maar de laatsten krijgt de vreemdeling niet ligt te zien, omdat ze zorgvuldig worden bewaard; men moet met de familie bekend en een weinig vertrouwd zijn om de schoone meisjes te voorschijn te doen komen.

Ik zag eens een aankomend en zeer blank meisje, dat naar men mij vertelde, in de laatste vijf jaren, overdag althans, niet buiten de ouderlijke woning was geweest.

De kleeding van den voornamen Endenees bestaat uit een geruiten broek, dito sarong en hoofddoek, en een chitsen kabaai, meestal van Makassaarsche kleur.

Sarong, broek en hoofddoek zijn eigen weefsel.

Zij die de reis naar Singapoer maken, zorgen er voor zich

daar een zwart lakensch buisje, met goud of zilver gestikt, aan te schaffen, tegen den prijs van *f* 25 tot *f* 40, welk buisje bij feestelijke en bijzondere gelegenheden wordt gedragen; zijn ze aldus gekleed, dan dragen ze ook een kris.

De mindere man is gewoonlijk gekleed met een groven sarong, zoo hoog mogelijk opgetrokken tot onder de armen, zoo dat alleen de armen en een klein gedeelte van het bovenlijf bloot zijn.

Verder draagt hij een geruiten hoofddoek, en als hij zich mooi maakt, gebruikt hij tevens een broek en buisje, beide geruit of gestreept.

De vrouwen dragen een door hen zelf geweven groven sarong en een kort baadje zonder mouwen, liefst van effen rood katoen, wat de Makassaren te koop aanbrengen.

Voorname vrouwen hebben fijner geweven sarongs, die van *f* 12 tot *f* 15 kosten, en een kort baadje van zijde of andere kostbare stof; hare armen zijn immer bloot.

Zeer grove gouden armbanden en dito oorknoppen zijn hunne sieraden.

De vrouwen zijn ijverig; behalve het huiselijk werk is het bereiden van katoen tot garen en het weven van kleedingstukken, niet voor eigen gebruik maar ook voor uitvoer, hare gewone bezigheid; duizenden sarongs, door haar geweven, worden naar het eiland Soemba uitgevoerd.

De mannen zijn wel is waar niet lui, doch van landbouw willen ze niets weten, dat laten zij aan hunne slaven, aan het bergvolk, en andere eilanders over, van welke laatsten de producten door handel in hun bezit komen.

Handel is hun lievelingsbedrijf en de Endenezen zijn, althans voor dezen archipel, handelaren in den waren zin van het woord, waardoor ze als van zelf ook zeevaarders zijn geworden.

De heerendiensten strekken zich gewoonlijk niet verder uit dan tot het verleenen van hulp bij het zetten of verbouwen der huizen van de hoofden, en waaraan dan nog het meest door de slaven wordt gewerkt.

Het zijn ook meestal alleen de slaven, waaronder in de eerste plaats die van Soemba, die iets aan den landbouw doen, en ook dat is nog bijzonder weinig.

De Endenezen wonen vrij goed; hunne huizen hebben veel overeenkomst met die der Boeginezen, zij zijn gebouwd op palen, welke laatsten niet in, maar — op groote platte steenen — op den grond staan. Ruim, goed en gezond gebouwd, is de klapperboom er het hoofdbestanddeel van.

Voor palen, balken als anderzins worden de oudste klapperboomen gebezigd, boomen die reeds op dien leeftijd zijn, dat ze in de laatste jaren weinig vruchten hebben gedragen.

Klapperbladeren dienen tot bedekking van het huis, terwijl tot vloer en omwanding bamboe wordt gebezigd; hier en daar ziet men ook een woning met een omwanding van ruw bewerkte planken.

Even als op Soemba, is ook hier de stookplaats of keuken in huis, in sommige woningen zijn zelfs twee en drie stookplaatsen.

Het is blijkbaar dat de kampongs aanvankelijk met overleg zijn gebouwd, de huizen naast en over elkander staande, met een breede straat er tusschen; het toenemen van het getal huizen heeft echter veel van die regelmaat weggenomen, waardoor het thans een niet gemakkelijk werk is, het juiste aantal huizen te weten te komen.

Wanneer een Europeaan te Endeh voor het eerst voet aan wal zet, en overal om zich heen in het mulle zand bewijzen van onzindelijkheid ziet of ruikt, dan is de indruk die hij van dit volk krijgt natuurlijk niet gunstig.

Maar bij eene nadere beschouwing wijkt langzamerhand die eerst ontvangen indruk, en eindigt men met te erkennen dat Endeh een wezentlijk mooije negorij is, zooals er weinige in den Timor-archipel gevonden worden, en waar veel bedrijvigheid en vrij wat minder armoede heerschen dan op vele plaatsen elders.

Waarheid is het dat de zindelijkheid zeer veel te wenschen

overlaat, en een groot ongerief is dat er geen rivieren in de nabijheid zijn en dus putten moeten voorzien in drink, kook-, bad- en waschwater.

Aan de vischvangst wordt weinig gedaan, althans op verre na niet zooveel, als van een volk dat aan zee woont en er zich zoo op 't huis gevoelt, kan worden verwacht; eene groote tegenstelling met de Solor-eilanden, welker bewoners, in het bezit van allerlei vischtuig, zich er zeer op toeleggen, en die er dan ook veel vruchten van plukken, niet alleen voor eigen gebruik, maar ook nog om te verkoopen aan de bergvolken en aan vreemde vaartuigen, die daar komen handel drijven.

Men ziet in de baai van Endeh enkele personen in een sampan gezeten aan het hengelen, weder anderen werpen het net, waarbij kinderen de sampan besturen, doch verder strekken zich die werkzaamheden niet uit.

Ook van den aanmaak van zout, waarop hij als ruilmiddel tegen de door hem gewilde artikelen van de bergvolken zulke goede winsten heeft, wordt betrekkelijk weinig werk gemaakt; men maakt zout, doch op verre na niet voldoende, zoodat een groot gedeelte wordt gekocht van de Arabieren op Soemba en van de Makassaren en Solorezen.

De Endenees is, wat zijn eten aangaat, zoo sober mogelijk: rijst of djagong, dan wel obi khadjoe (cassave) of half-oude klappers, en kan hij het krijgen een vischje er bij, ziedaar wat voor hem voldoende is en waarmeê hij zich al heel gelukkig acht.

Er zijn kippen, geiten, en bij de bergvolken varkens, karbouwen, en eenige schapen, doch al dat vleesch is te duur en maar luxe voor hem, die zoo gaarne wil sparen of beter gezegd geld wil maken, en dit laatste willen de Endenezen.

Om geld bij een te zamelen is hij niet te lui; hij zal wel is waar met de handen er niet veel voor willen werken, noch zich als bediende willen verhuren, doch hij brengt zijn goed naar 't gebergte, ruilt en handelt, gaat ter zee, zeilt en, moet het zijn, roeit dagen achter een, om te komen waar hij

weet dat zijn waar gewild is, loopt des noods uren ver, legt geduld aan den dag, leeft als de arme Chinees die voor het eerst uit China komt, en maakt geld.

Vleesch wordt dus alleen door voorname Endenezen gegeten en ook voor hen is het volstrekt geen alledaagsche kost, terwijl het slagten van een karbouw slechts in bijzondere gevallen, b. v. bij feestelijke gelegenheden voorkomt, want zij hebben geen karbouwen en de bergvolken die ze wel hebben, zijn er duur mee.

Kunnen de Endenezen ook geen rijst of djagong meer koopen, dan schiet hun veelal toch nog cassave (obi khadjoe) over en in het ergste geval voeden zij zich met half oude klappers; — van honger, zooals dat van tijd tot tijd op Soemba en dikwijls op Savoe en enkele andere plaatsen voorkomt, is op Endeh nooit of slechts hoogst zelden sprake.

Slavenhandel was van af de vroegste tijden het geliefkoosde bedrijf der Endenezen, welke gewoonte van kwaad tot erger ging.

Koopen en verkoopen van slaven en, als de gelegenheid gunstig was, een ongelukkige met geweld wegvoeren en tot slaaf maken, was eindelijk een gewoon bedrijf voor hen geworden.

Vaak gingen zij daarvoor naar Soemba, om daar in tijd van honger voor een paar zakjes padi een slaaf of slavin te koopen.

Zij gaven dan aan den Soembanees voor een paar rijksdaalders klappers of padi op crediet, en als de tijd van betalen dáár was, werd bij onvermogen van den schuldenaar deze of iemand anders uit dat huis door het magts-vertoon van een 3 of 4 tal geweren gedwongen den schuldeischer naar diens prauw en vervolgens naar Endeh of Piedjoe te volgen, om daar als slaaf verkocht te worden.

O! dat lokte hen zoo aan en was hun eene aanleiding om den gewonen ruilhandel eindelijk als bijzaak en den slavenhandel als hoofdbedrijf uit te oefenen.

Door gebrek aan stoomschepen was het een zeldzaamheid

als in deze wateren zulk een vaartuig werd gezien en nog zeldzamer gebeurde het dat plaatsen zooals Endeh en Soemba er door werden bezocht.

Geen wonder dus dat de Endenezen, de handen zoo geheel en al vrij hebbende, op grooten schaal slavenhandel dreven, en dit was het dan ook, naar ik meen, wat den Resident Gronovius eenige jaren geleden aanleiding gaf, zich plotseling met eene kleine vloot voor de negorij Endeh te vertoonen.

Volgens het verhaal mij door den Radja Mandalangi en anderen gedaan, werd de toenmalige Radja bij den Resident ontboden.

Hij kwam echter niet aan boord, doch zond den imam met nog een paar volgelingen op verkenning uit.

Toen de Resident ook aan dezen zijn verlangen te kennen gaf den Radja persoonlijk aan boord te zien, zond de imam de menschen die hij bij zich had weg, met de boodschap dat de Radja vooral *niet* moest komen.

Van boord uit kon men aan de bedrijvigheid aan wal merken dat van toen af velen de vlugt namen.

Eindelijk bood de imam aan zelf den Radja te halen, hij vertrok met den ernstigen last den Radja aan boord te doen verschijnen, waartoe een ultimatum werd gesteld, doch de Radja kwam niet en ook de imam bleef weg.

Op den derden dag na aankomst van den Resident aldaar, na vergeefs op den Radja te hebben gewacht, verkondigden de kanonnen hoe ontevreden het Nederlandsch Indische Gouvernement op Endeh was, en de negorij werd getuchtigd.

De Endenezen erkennen volmondig, dat terwijl men wist dat Endeh behoorde onder den Resident van Timor, de handelingen van den Radja en Imam van dien aard waren, dat de ontvangen verschrikkelijke tuchtiging wezenlijk wel verdiend mocht heeten.

Zij noemen die tuchtiging verschrikkelijk, omdat er geen huis was wat niet had geleden, en vele geheel en al waren verbrand; klapperboomen werden vernield, prauwen stuk geschoten en zelfs zijn er een paar menschen bij omgekomen.

Een broeder van den Sabandar die — om aan de Endenezen te toonen hoe moedig hij was — aan 't strand was gaan staan en met zijne wapens en met de vuist den Resident al schreeuwende dreigde, werd door een 24 ponds kogel letterlijk in tweeën geschoten.

Tot in 't gebergte werden later kogels gevonden en nu nog verwondert men zich over de draagkracht der kanonnen van den „Toewan Besar."

Even 24 ℔ kogel staat op een staak vóór de woning van den tegenwoordigen posthouder tot herinnering.

Toen Radja Mandalangi mij die geschiedenis had verhaald, wees hij op dien kogel en zeide „djangan maïn gila sama „Goebernament!" en dat het gemeend is en de schrik er nog in zit, is genoegzaam gebleken.

Immers, kwam na dien tijd een stoomschip vóór Endeh, dan beefde alles: de vrouwen en kinderen gingen op de vlugt, om door vele mannen te worden gevolgd.

Toen een 8 of 9 tal jaren geleden een der Ata Ngaee's, genaamd Kaij Matta, broeder van den tegenwoordigen radja, door den resident Esser te Endeh werd opgeeischt om hem naar Koepang te volgen, ten einde zich aldaar te verantwoorden omtrent de door hem gepleegde ongeoorloofde handelingen te Soemba, behoefde die resident niet lang te wachten; men kende den resident, die bij zijne groote humaniteit en bereidwilligheid om te helpen waar hij kon, strikt regtvaardig was, maar die ook fermiteit genoeg bezat om bij ongehoorzaamheid aan het Gouvernement den schuldige gevoelig te straffen.

Ook was men de ontvangen tuchtiging van vroeger nog niet vergeten en men haastte zich Kaij Matta aan boord van het stoomschip te brengen, om aldaar vergiffenis te vragen.

En diezelfde Kaij Matta was toen en is ook nu nog de invloedrijkste persoon en de orang brani op Endeh.

Het is Kaij Matta zelf, die mij dit voorval heeft verhaald.

Dat daarop de slavenhandel op Endeh zou hebben opgehouden, daarop zal wel niemand durven zweren, doch de

plaatsing op Soemba van ambtenaren, nu meer dan zes jaren geleden, en op Endeh van eenen posthouder, en eindelijk dat het rijk van Endeh, dat zulk een druk verkeer met Soemba heeft, onder het administratief beheer van den kontroleur van Soemba is gebracht, dit alles heeft veel bijgedragen om den slavenhandel, zoo al niet geheel te doen ophouden, dan toch zeer zeker veel te verminderen.

Wel wordt nog van tijd tot tijd steelsgewijze een slaaf van Soemba naar Endeh uitgevoerd, maar geheel is dit niet te voorkomen, omdat te Endeh en te Soemba het zelfbestuur aan de vorsten is overgelaten en wij dus niet anders dan raadgevend tusschen beide mogen komen, waardoor men niet alles doen kan wat men wel zou willen.

Er heeft echter te Endeh vooruitgang plaats, waartoe de geschiktheid van den heer de Frettes, een Ambonnees die sedert een paar jaren aldaar als posthouder geplaatst is, en die met radjas en volk aldaar vrij goed weet om te gaan, veel bijdraagt.

Komt eens of twee malen per jaar een stoomschip te Endeh een bezoek brengen en gaat de op Soemba geplaatste ambtenaar van tijd tot tijd daar een inspectiereis maken, dan zal het niet zoo heel lang meer duren of de Endenezen zullen in ons vertrouwen beginnen te stellen, en ook wij zullen dan, naar het zich laat aanzien, de Endenezen gunstiger leeren beschouwen.

Bij mijn verblijf onlangs op Endeh, heb ik met de hoofden hier en daar uitstapjes gemaakt, met hen vertrouwelijk gesproken en daarbij gezien dat een groot gedeelte hunner in verstandelijke ontwikkeling boven al de hoofden in den Timor-archipel staan, waardoor ik grond heb voor de bovenvermelde overtuiging.

Wanneer ik, naar wat de radja er mij van heeft verteld, de bevolking van Endeh thans op 14,000 zielen stel, dan geloof ik er niet ver af te zijn, als ik zeg dat 4000 hunner slaven zijn.

Die slaven hebben het er echter niet zoo, als wij ons

•het lot van een slaaf voorstellen: zoowel op Endeh als op Soemba heeft hij een zeer dragelijk lot — altoos als men in aanmerking neemt dat hij nu eenmaal slaaf is.

Zijn werk wordt veelal aan zijn eigen oordeel overgelaten en met het weinige wat hij doet, is men gewoonlijk tevreden.

Oude slaven met hun gezin, zij die b. v. door erfenis zijn verkregen, worden zeer ontzien, men beschouwt hen als vertrouwelingen en noemt hen zelfs *alie* of *kaee* (adé of kaka).

Hoe dus het lot is van eenen slaaf die zijn heer heeft helpen geld verdienen, en die ook voor zich zelf zóóveel heeft verworven dat hij zelf in het bezit is van slaven, is ligtelijk na te gaan.

De slaaf helpt bij het bouwen van het huis zijns meesters, zamelt en droogt zijne klappers, verrigt nog andere kleine werkzaamheden, en als hij kan worden vertrouwd, volgt hij zijn heer op reis naar Singapoera; zie daar wat veelal hun werk is.

Anderen houden zich bezig met huiselijke bezigheden, halen water en brandhout en weven sarongs.

Hiermede zal ik van het onderwerp slavernij afstappen.

De wapens der Endenezen bestaan in een smalle niet al te lange kléwang, pijl en boog, en Singapoersche geweren van ƒ 8 à ƒ 10 waarde; — de Ata Ngaee's dragen een kris, en als zij zich eenigzins veraf begeven, hebben zij een gevolg bij zich, dat voorzien is van geweren, kléwangs en pieken.

Onder de Ata Ngaee's zijn er die in het bezit zijn van zware en vrij deugdzame buksen; zij noemen zulk een buks *trekol* en koopen die te Singapoer voor ± 100 rijksdaalders (de Endenees en Soembanees spreekt en rekent immer bij rijksdaalders).

Enkelen hunner weten met dat wapen vrij goed om te gaan, maar over het algemeen kan men van den Endenees niet zeggen dat hij in het handteeren van eenig wapen groote bedrevenheid heeft.

Met een geweer bij zich, al is hij dan ook al geen schut-

ter, gevoelt hij zich echter sterk, en op Soemba, alwaar de Endenezen zoo dikwijls als huurlingen een negri hebben helpen vernielen, heeten zij een gevaarlijke vijand.

Aan klapperboomen is Endeh meer dan rijk: overal ziet men duizenden en nogmaals duizenden dier boomen; niet alleen voorziet die boom in een voornaam iets, n. l. in het materiaal voor al de woningen dier groote negorij, maar de vruchten maken de eerste bron uit onder de middelen van bestaan voor de geheele bevolking.

Niet één Ata Ngaee is in staat te vertellen hoeveel honderden klapperboomen hij heeft; hij kan ze dan ook niet tellen, omdat bij den aanplant geen regelmaat heerscht; doch niet alleen ieder groot persoon, maar ieder Endenees heeft klapperboomen.

Zooals in mijne bijdrage tot de kennis der taal-, land- en volkenkunde van Soemba is gezegd, wrijft men zich daar het geheele ligchaam met het sap van fijn gekaauwde klapper, welke vrucht daar als het ware waschwater levert.

De Endenees heeft dus in Soemba eene plaats waar zijne klappers zeer gewild zijn.

Om nu op een kleine prauw van 3, 4 of 6 koijangs zooveel mogelijk te laden, worden de oude klappers eerst in tweeën gedeeld, vervolgens in de zon gedroogd en dan boven een vuur gerookt; volgens bewering zou van de gerookte klappers meer olie worden verkregen dan van de versche, waarover ik geen bepaald oordeel durf vellen, doch wel kan ik zeggen dat de olie, gemaakt van gerookte klappers, dikker, geuriger en beter is, dan die welke van de versche klappers wordt bereid.

Geregen aan rissen van 20 klappers, worden jaarlijks alleen naar Kambéra 4, 5 à 6 maal honderd duizend, en naar het geheel eiland Soemba meer dan een millioen klappers uitgevoerd.

Maar de Endenees brengt ze ook naar de Solor-eilanden, naar Koepang, Rotti, en Savoe, terwijl ook door de Makassaren en Piedjoerezen klappers en veel klapperolie meêgenomen wordt.

Neemt men nu in aanmerking dat ieder huis te Endeh klappers en klapper-olie verbruikt, dat de olie pikols-gewijze wordt uitgevoerd, en dat duizenden Endenezen, berg- en strandbewoners, al is er ook geen gebrek aan ander eten, elken dag eenmaal zich voeden met half-oude klappers, dan kan men zich een denkbeeld vormen van den rijkdom aan klapperboomen op Endeh en zou men dat land ten regte het klapperland kunnen noemen.

Kleine vaartuigen, zooals prauwen van 1, tot 15 à 20 kojangs, heeft Endeh vermoedelijk ± 80; zij worden gedeeltelijk door de Endenezen gemaakt, en gedeeltelijk gekocht van de Makassaren en Piedjoerezen.

De eigenaar van zulk een vaartuig verhuurt het voor eene reis tegen betaling van 1/10 van alles wat aan handelsartikelen wordt meêgenomen.

Zij die naar Singapoera gaan om daar parangs, kruid, geweren, madapollam, rood katoen enz. te koopen, moeten van het kontant geld, wat zij daartoe meênemen, vooraf 1/20 deel betalen.

Hij die zich in staat acht als anachoda te fungeren, huurt met nog een 12, 15, of 20 tal Endehnezen, die gedurende de reis als matroos dienst doen, zulk een prauw; ieder hunner neemt meê wat hij heeft of elders wil verkoopen, en moet zijn aandeel in de prauwhuur vooraf betalen, en vermits daarbij veel bedrog heerscht om een gedeelte der betaling te ontduiken — getuige de klagten die daaromtrent zoo menigwerf zijn ingekomen — zoo wordt immer veel minder opgegeven dan dat wat men meêneemt en kan de posthouder daardoor niet met juistheid weten wat uitgevoerd wordt.

Ook gaan ze, nadat de pas reeds is ontvangen, meestal naar Noesa Endeh, om daar de lading zooveel mogelijk aan te vullen; dus buiten weten en tot nadeel van den eigenaar der prauw.

Hoe ver dit bedrog gaat is mij onlangs gebleken met de opvarenden van eene prauw, die te Endeh betaald hadden voor

8 snoeren Endenesche kralen (moeti saki), terwijl zij te Kambéra 24 snoeren verkochten; de snoer kost te Endeh ± *f* 75 en wordt op Soemba voor 80 à 100 rijksdaalders verkocht.

In de laatste 3 maanden is, voor zooveel daarvan opgave werd gedaan, uitgevoerd:

± 200,000 klappers à *f* 1 de 100 stuks,

198	pikols klapperolie.	ad *f*	15,—.
1500	Endenesche sarongs	ad 〃	2,—.
700	hoofddoeken	ad 〃	0,25.
300	omslagdoeken.	ad 〃	0,50.
120	pikols kaneel	ad 〃	7,50.
25	katti vogelnestjes.	ad 〃	12,50.
14	dito schildpad.	ad 〃	7,—.
128	snoeren moeti saki (Endenesche kralen) No. 1, een waarde hebbende van *f* 75,— en		
888	snoeren dito kralen No. 10, welke *f* 2,50 per snoer kosten.		

Het vorenstaande is echter ver beneden het cijfer van wat wezenlijk is uitgevoerd, om redenen hiervoren vermeld.

Verder wordt bij duizenden zakken gedroogde pinang naar Soemba gebracht, zoo ook gedroogde obi khadjoe (cassave), gemoeti-touw en meer artikelen.

De moeti saki, ook moeti tana geheeten, zijn kleine, vuilgeele kraaltjes en in den Timor-archipel zeer gewild.

Ik zag onlangs den radja van Taimanoe (op Soemba) vijf halssnoeren van die kralen koopen voor vijf honderd rijksdaalders; de Endenezen koopen ze te Sika oostelijk en te Kéo westelijk van Endeh.

Naar zij zeggen komen die kraaltjes hier en daar te voorschijn, als de alang-alang is verbrand.

Als invoer gedurende de laatste zes maanden is den posthouder opgegeven:

868 geweren,
93 pikols kruid,

36950 Singapoersche parangs,
225 bijlen,
54 pikols koperdraad,
73 ijzeren braadpannen,
6 ton Boslemmer messen,
9 pikols ivoor (olifantstanden),
600 rollen Madapollam,
250 rollen ongebleekt katoen,
570 rollen roodkatoen,
50 rollen zwart katoen,
20 rol keper,
790 pikols rijst,
1 bol opium en verder

Makassaarsche sarongs, aardewerk, djagong en eenige kleinigheden, alles te zamen voor een waarde van ƒ 67566,— hierbij zal een en ander ook wel niet nauwkeurig zijn opgegeven, omdat van eenige artikelen mede prauwhuur betaald moet worden.

Gaat gedurende de reis de prauw verloren, dan moeten de huurders dezelve gezamenlijk vergoeden.

De kampongs, of beter gezegd de geheele negorij der Endenezen, is omringd door cactus-planten; even als men van het strand door smalle wegen in de negorij komt, even zoo verlaat men die negorij, naar het oosten gaande, door zeer smalle paden, langs welke men in de klappertuinen komt.

Iedere kampong heeft daartoe haar eigen weg, welke paden, om beveiligd te zijn tegen verraderlijke invallen der bergvolken, zóó smal zijn, dat men er bijna niet anders dan bij dag kan doorkomen, althans als men niet met de cactus-planten in aanraking wil komen.

Heeft men de negorij in oostelijke rigting verlaten, dan komt men in de vlakte van Endeh.

De Endenezen hadden vroeger geen paarden; een jaar geleden echter verzocht ik den posthouder zich een paard aan te schaffen, wat in het gebergte te krijgen is voor een Singapoersch

geweer, wat kruid en nog eenige kleinigheden, en dan den radja en andere hoofden het verzoek te doen dat voorbeeld te volgen, opdat ook zij zich gemakkelijker zouden kunnen bewegen en verre uitstapjes makende, zoodoende hun eigen land beter zouden leeren kennen.

Daaraan heeft men voldaan. Er zijn nu een 20 tal paarden, eigendom van eenige Ata Ngaee's, die met hunne paardjes zeer in hun schik en er niet weinig trotsch op zijn; daardoor had ik gelegenheid vrij uitgestrekte uitstapjes te maken, in gezelschap van den posthouder, den Radja en nog een 6 tal hoofden.

Van de negorij door het midden der vlakte gaande, bereikten wij, na $^3/_4$ uur in versnelden stap te hebben gereden, de Ipi-baai.

Er was geen andere weg dan langs en onder de met veel vruchten beladen klapperboomen, een traject dat de vreemdeling die er niet aan gewoon is, niet met heel veel gerustheid aflegt.

De baai van Ipi mag een schoone baai heeten.

Zij biedt in den westmouson een veilige ankerplaats aan voor vele prauwen, en misschien wel voor een 8 tal groote schepen, welke laatste, naar wat mij door de hoofden is verzekerd, daar op 15 à 20 vadem kunnen ankeren.

In den noord-westelijken hoek loopt een snelstroomende, tamelijk groote rivier uit, zij heet Nanga Dona en ontspringt uit het gebergte van Oedoe-moetoe.

Op weg naar die rivier langs het strand rijdende, maakte ik kennis met het hoofd van Dona, den voornaamsten radja der berg-negorijen daar in de buurt.

Die radja liep zóó regt op mij aan, alsof hij door mij heen of mij om ver wilde loopen, wat aanleiding gaf aan den hiervoren genoemde Kaij Matta om hem te zeggen op zij te gaan voor de kapal api; toen bleef hij staan en vroeg „welke kapal api?" „Wel, dezelfde die ons vroeger zoo geslagen heeft. Wij zijn nu zeer bevriend en daarom raad ik Dona aan om maar wel met ons te blijven."

Men keek mij aan met groote oogen, den mond wagewijd open, en de radja van Dona legde geen lust meer aan den dag mij omver loopen.

Zooals hiervoren gezegd, kunnen groote schepen in den westmousson die baai veilig binnen loopen, zij zullen er drinkwater vinden en volk van Endeh.

Bij gebrek aan levensmiddelen kan de gezagvoerder zich die verschaffen van de Endenezen, wier negorij slechts een paar palen van daar verwijderd ligt, of van de omliggende bergnegorijen.

Jaren geleden waren aan den oever der hiervorengenoemde rivier een paar Endenesche kampongs, maar oorlogen met de bergbewoners hebben hen zich doen aansluiten bij de groote negorij aan de Endeh-baai.

Nu is men weêr echter begonnen een paar huizen aan de Ipi-baai te bouwen.

De vlakte van Endeh, of hoe men die uitgestrektheid wil noemen, schat ik op een omtrek van 11 à 12 palen.

Zij maakt het voornaamste gedeelte uit van het landschap Endeh; duizenden en nogmaals duizenden klapperboomen vertoonen zich allerwege aan het oog; djagong of andere tuintjes ziet men slechts hier en daar, want aan den landbouw wordt alleen door de slaven een weinig gedaan, daar men dit bedrijf liever overlaat aan de bergvolken, die dienaangaande minder traag zijn.

Doch bewerkt de Endenees ook al niet den grond, onbenut laat hij dien toch niet liggen: klapperboomen die al wat oud zijn geworden, en wier opbrengst in het oogloopend vermindert, worden gekapt, en andere aangeplant; men ziet dan ook veel jongen aanplant, tot zelfs vrij hoog tegen de berghellingen, en in de laatste jaren zijn meerdere Endenezen in het bezit gekomen van klappertuinen op verder afgelegen plaatsen, naast en tusschen verschillende bergnegorijen.

Is de bodem der zooeven genoemde vlakte, welke aan zee en zoo veel lager ligt dan het omliggend land, ziltig en daar-

om bij uitnemendheid geschikt voor de klapperteelt, ook elders tot op uren ver van daar en in het gebergte zelfs ziet men duizenden klapperboomen.

Maar ook voor andere cultuur is de grond geschikt, want de bodem, vooral van de omliggende bergnegorijen, is naar het mij toescheen met eene vrij dikke laag humus bedekt en zeer vruchtbaar, doch de Endenesche strand-bewoners bemoeijen zich uitsluitend met de klapperteelt en laten, zooals reeds meermalen is gezegd, de andere cultuur, waaraan zoo veel meer werk is verbonden, over aan de bergvolken.

Het zijn dan ook laatstgenoemden die de strandbewoners de meeste levensmiddelen bezorgen; ik zag door hen te koop aanbrengen sirih, pinang, padi, djagong, cassave, pisang, laboe, bangkoan, djamboe, saprijke lemmetjes en groote, zeer zoete Chinas-appelen.

Verder groeit op Endeh katoen, en is er geen gebrek aan bamboe.

De mangga's zijn er bijzonder aangenaam van smaak en er is zulk een overvloed van, dat als die vrucht tot rijpheid komt, de van de boomen gevallen vruchten bij honderden blijven liggen verrotten; ook aan ananassen heeft Endeh overvloed, want er zijn uitgestrekte ananas-tuinen en vele paggers van die plant.

Alhoewel het in het laatst van Junij was, zag alles er zoo frisch en groen uit, als op vele plaatsen elders in den Timor-archipel gedurende den westmouson.

Er valt op Endeh dan ook een sterke dauw, en meer regen dan elders in de residentie Timor.

In een der tuintjes van Amboetoonda, eene kampong aan 't strand, zag ik één koffieboom, de eenige welke was overgebleven van een twintigtal boomen, jaren geleden daar geplant.

Hij was al zeer oud, doch droeg nog vruchten.

Ik heb den eigenaar gewezen hoe de grond om dien boom tot op een afstand van 8 voet moet worden schoongehouden,

hem gezegd dat die boom hoogst waarschijnlijk de eenige koffijboom is op het geheele eiland, en hem beloofd dat zijn naam bij het Gouvernement zal bekend worden, als hij er toe overgaat de vruchten van dien boom voortaan te planten op een hoogte van ± 1000 voet boven de zee; hij vertelde mij zelf dat het hoog in 't gebergte bijzonder vruchtbaar was, en dat hij dat wel wil doen, als de kompanie dat zoo gaarne heeft.

Als hij het doet is 't een wonder, want die man houdt meer van brandij dan van koffij.

Behalve kippen en eenige geiten ziet men aan het strand geen andere dieren; in het gebergte echter zijn eenige negorijen in het bezit van paarden en schapen, en sommigen zelfs rijk aan karbouwen, welke laatste, naar wat mij werd gezegd, niet goedkoop zijn, want voor een karbouw van middelmatige grootte vraagt men 40 rijksdaalders.

De paarden, hoewel niet hoog, zijn uitmuntend voor bergtochten, doch minder schoon dan die welke ik zag te Geliting aan de noordkust van Flores.

Ik heb vernomen dat er negorijen zijn, die in de laatste jaren zich meer toeleggen op de paardenteelt, in de hoop ze later aan de schepen te kunnen verkoopen.

Waterleidingen, wegen en bruggen heb ik in de nabijheid der groote negorij Endeh niet gezien, en rivieren alleen de hiervoren vermelde Dona; verder af van de strand-negorij is het land rijker aan water.

De bergvolken houden op vaste dagen markt, en hebben daartoe onderscheidene plaatsen, alwaar ook de Endenezen hunne waren gaan ruilen, doch aan het strand komen ze niet.

De Radja had er wel ooren naar zelf een passer in het leven te roepen, doch in den eersten tijd zal er nog wel niets van komen, door oorlogen tusschen de bergnegorijen Onekoré en Manoenggoh, waarin ook de Endenezen zullen gewikkeld worden en waartoe de Ata Ngaee Radja Mandalangi onwillekeurig aanleiding heeft gegeven.

Gedurende mijn verblijf te Endeh werd het mij dagelijks

vrij lastig gemaakt om raad en hulp ten einde die zaak uit de wereld te maken; doch gelijk het ook met vele Europeanen gaat, die raad vragen om dien niet op te volgen, zoo was het ook hier.

Het behoefde den Radja niets meer te kosten dan het zenden van een boodschap, waarbij hij naar regt en billijkheid deed uitkomen dat hij de zaak vroeger verkeerd had ingezien, en die boodschap van een klein geschenk vergezeld te doen gaan; of wel — wat in deze aangelegenheid zeer goed kon geschieden — hij had er slechts genoegen in behoeven te nemen dat ik mij persoonlijk naar Manoenggoh begaf, en daar een paar geweerschoten loste, en men zou althans gedurende den eersten tijd gerust hebben kunnen zijn; doch ook de Endenees is niet vrij van valsche schaamte: het een nog het ander viel in Mandalangi's smaak.

Even als op eenige andere plaatsen in de Residentie Timor, bestaat ook hier het gebruik dat twisten tusschen verschillende negorijen onmiddelijk ophouden, zoodra de Toewan zich in eene dezer negorijen vertoond.

Niet zelden is dat een groote en zeer hinderlijke teleurstelling, vooral voor die negorij die vermeent in haar regt te zijn, en bovendien het verlies van menschenlevens nog heeft te wreken, alvorens zij rekent — wat hare eer in die zaak betreft — voor de tegenpartij niet onder te doen.

Ambtenaren met bestuur belast in de Residentie Timor moeten in dergelijke gevallen niet te voorbarig handelen en vooral door verkeerd geplaatsten dienstijver zich niet laten verleiden een zaak tusschen de Radjas onderling tot de onze te maken, waardoor wel eens kans zou kunnen bestaan, dat zij zich zelf en zoodoende het Gouvernement in ongelegenheid brachten.

In het landschap Endeh zijn thans twee personen die zich toewan tanah noemen, de een heet Kaij Kemboe en zegt in regte lijn af te stammen van den vroegeren toewan tanah Amboe ^{e}Ngobee, van wien op bladz. 3 is gesproken.

Volgens hem zou het grootste gedeelte van den grond in de vlakte van Endeh hem toebehooren.

Reeds sedert onheuchelijken tijd hebben vele Ata Ngaee's er gebruik van gemaakt en er klappers geplant, voor welk gebruik van den grond hem in vroegere jaren een zekere opbrengst in vruchten werd betaald; velen echter blijven tegenwoordig in het betalen dier opbrengst nalatig.

De toewan tanah staat tegen over zoo velen alleen, en gevoelt zich niet sterk genoeg om zijn goed regt te handhaven, wat zoolang zal duren totdat hij tot de uitvoering overgaat van dat middel waarmede hij reeds meermalen heeft gedreigd, n. l. bergvolk te huren om de onwillige betalers te beoorlogen, hunne klapperboomen uit te roeijen en een gedeelte van den grond als betaling voor die bewezen dienst aan dat bergvolk af te staan.

De vrees echter dat hij dan door de Endenezen zal worden vermoord, heeft hem tot nu toe er van terug gehouden, en ik geloof dat dit zeer verstandig van hem is.

Ook de sabandar noemt zich toewan tanah over de Goenoeng Roondja.

Hij zegt af te stammen van „orang-orang jang datang dari Room", die op den Goenoeng Roondja hebben gewoond; meer weet hij van zijne Roomsche voorouders niet te vertellen en niemand met hem.

Hiervoren is gezegd dat de Endeh-baai een der schoonste is van het geheele eiland.

Hoeveel vaartuigen in die baai ten anker kunnen liggen, durf ik niet zeggen, waar is het dat er ruimte is voor een aantal groote schepen, welke in den oostmousson op 20, 18, 15, 12 en 10 vadem kunnen ankeren.

In den westmouson gaan vele prauwen ten anker in de baai van Noesa Endeh. Ook voor een paar groote schepen biedt die baai een veilige ankerplaats aan; althans als ik mag gelooven wat de hoofden mij daarvan hebben verteld.

Noesa of Poeloe Endeh, waarmeê deze beschrijving is aangevangen, werd bij afwisseling geheel of gedeeltelijk verlaten.

Dat eilandje, zoo zeer nabij gelegen, werd immer beschouwd

als een veilig toevlugtsoord voor de Endenezen, als zij in oorlogen waren gewikkeld onderling of met de bergvolken, en het hun al te benauwd werd gemaakt, zoodat het dan eens volkrijk mogt heeten en dan weder zeer schaarsch van volk was voorzien, al naar gelang der omstandigheden.

Thans zijn er vermoedelijk een 60 tal huizen, en zouden er volgens ontvangen opgave een 1000 tal zielen verblijf houden.

Het aantal klapperboomen, met den aanplant waarvan men zeer langzaam aan is voortgegaan, neemt meer en meer toe; van het aanplanten van obi khadjoe (cassave), een der gewichtigste voedingsmiddelen, wordt veel werk gemaakt; aan langwerpige schijven gesneden en in de zon gedroogd, worden er jaarlijks duizenden zakken van uitgevoerd naar Endeh en Soemba.

Ook wordt er een weinig djagong verbouwd en kalk gebrand.

Vogelnestjes van zeer goede soort worden er ook gevonden, echter niet veel.

Op dat eilandje ziet men nu nog de overblijfselen van een fortje, wat de Endenezen er aan herinnert dat zij het aan een der voorzaten van hunnen tegenwoordigen imam hebben te danken, dat zij thans Mahomedaan en niet Christen heeten te zijn.

Immers 250 jaren of iets langer geleden, hebben zich op Noesa Endeh eenige Portugezen gevestigd en aldaar een fortje gebouwd.

De baai van Noesa Endeh, gelegen aan de N. W. zijde, is dat gedeelte van het eilandje, wat het naast bij den vasten wal ligt van het grootere eiland Flores of Mangarai, en op dat eiland, juist tegenover de zooeven genoemde baai, was reeds in overouden tijd de groote negorij Noemba, met het volk van welke negorij de Portugezen, als zij het groote eiland bezochten, het eerst in aanraking moesten komen

Die Portugezen kwamen in het bezit van eenige der schoonste vrouwen van Noemba, welke laatste tot het christendom werden bekeerd.

Hun voorbeeld vond navolging bij anderen en langzamer-

hand werd de geheele bevolking uit Noemba tot het christendom gebracht.

Men was reeds begonnen ook het volk uit het landschap Endeh daartoe overtehalen, toen zich een man vertoonde die voor het Mahomedanisme ijverde.

Die man was een Endenees, tijdelijk te Noesa Endeh woonachtig; om gewichtige redenen moest hij dat eilandje verlaten, en de vlugt nemen naar de Solor-eilanden.

Daar Mahomedaan geworden, keerde hij een paar jaren later te Endeh als imam terug en het is door hem dat het volk van Endeh, toen — even als nu nog het bergvolk — heidensch, tot den Islam is overgehaald.

Naar veler gevoelen zou die man daarom zijn geslaagd, omdat hij niet gelijk de christen-priester tegen den slavenhandel predikte, ook omdat het mogen hebben van niet meer dan ééne vrouw hun wel wat weinig voorkwam.

Waarom de Portugezen Noesa Endeh weder hebben verlaten. daaromtrent weet men niets met zekerheid te vertellen; men denkt dat de snelle uitbreiding van den Islam de reden kan geweest zijn, ook vermeenen de Endenezen te weten, dat die Portugezen de wijk hebben genomen naar het oostelijk gedeelte van Timor.

De Endenesche hoofden, die met mij over Noemba spraken, vertelden dat daar twee R. K. kerken zijn geweest en er veel welvaart heeft geheerscht, doch konden niet nalaten op ietwat spotachtige wijze er bij te voegen, dat zij nu medelijden hebben met het volk uit Noemba, omdat deze hun Toehan Déo in een kist hebben geborgen en nu geen Toehan Allah meer hebben.

Dit noopte mij hen daarop ernstig te vragen, of het niet eerder is aantenemen dat het volk van Noemba, hoewel reeds zoo geruimen tijd wat de godsdienst betreft aan zich zelf overgelaten, juist door die handeling toont dat zij nog meer Christen is dan de Endenees Mahomedaan, welke laatste toch, in strijd met de leer van Mahomed, zoo gaarne opium gebruikt en een

glas brandy niet versmaadt; dat dit mij trouwens niets verwonderde, omdat ik wist dat de Endenezen den Islam van de Solor-eilanden hebben gehaald, alwaar men bijzonder goed op de hoogte is, wat mij voor een 8tal jaren was gebleken, toen bij gelegenheid van een besnijdenis-feest te Andanara, waarbij ook het volk van Trong tegenwoordig was, 200 kisten arak werden uitgeschonken en het volk dagen achtereen in dierlijken toestand verkeerde; — en dat, als er al kwestie was van medelijden, men dat dan in de eerste plaats met de Endenezen moest hebben, die wel een Toehan Allah hebben, en toch zich zoo gaarne schuldig maken aan de onmenschelijke handeling van slavenhandel.

Op het door hen mij daarop gedaan verzoek om niet boos te zijn, gaf ik ten antwoord dat daartoe geen reden was, ook niet van hunne zijde, en dat ik mij overtuigd hield dat zij dit zouden toonen door mij naar Noemba te vergezellen; zij beloofden dat en hebben woord gehouden. Hierachter zal over de reis naar Noemba gesproken worden.

De leer van den Islam, waarmede men dàar nu bijna 150 jaren geleden is begonnen, bepaalt zich tot het landschap Endeh (de Berg-Endenezen zijn Heidenen), en men heeft van uit het landschap Endeh van uitbreiding dezer godsdienst tot dus ver weinig of geen werk gemaakt, wat dan ook minder van hen kon verwacht worden, omdat toch het volk van de Mahomedaansche godsdienst weinig begrip had en van de priesters niet kon worden gezegd dat zij de anderen vooruit waren.

Sedert een paar jaren heeft men dienaangaande verandering kunnen waarnemen, want de priesters, waaronder één die reeds meermalen op Java is geweest, trachten zich zelf meer te ontwikkelen en, bijgestaan door een paar helpers die zij Goeroe's noemen, leggen zij zich ook meer toe om de jeugd te onderwijzen.

Er zijn twee tempels; voor iederen tempel is een Imam en een paar Goeroe's.

De Imam en eenigen zijner vrienden gaan dagelijks naar de

missigit, doch des Vrijdags wordt dat bidhuis door meerdere belangstellenden bezocht.

Dat de Imam met der tijd meer invloed zal krijgen is te voorzien, voor het oogenblik echter is zijn invloed niet grooter dan die van een gewoon Ata Ngaee.

De priesters hebben prauwen, verhuren die, handelen een weinig, en leven verder van wat zij krijgen bij gelegenheid van huwelijken en sterfgevallen, begrafenissen en besnijdenis, en van kleine boeten die zij wel eens wegens godsdienstzaken vermeenen te mogen opleggen.

Bij het binnenkomen der baai is het de Hollandsche driekleur, welke u doet zien dat te Endeh een gouvernementsambtenaar of beambte verblijf houdt.

Het is eerst sedert een 8 tal jaren dat daar een posthouder werd geplaatst, wien men gewoon is den titel van kommandant te geven.

Gevoelde hij er zich in den beginne zeer onaangenaam, omdat hij veel tegenwerking ondervond en de hoofden zelfs zoo ver gingen te trachten het bij den posthouder te koop aanbrengen van eetwaren te beletten, in de hoop dat het ondragelijk verblijf aldaar de Regering zou noopen dien post weder in te trekken, thans is daar niet meer over te klagen, het tegendeel is waar, er heeft meer toenadering plaats en de hoofden schijnen hun belang te willen begrijpen.

Zijn woning is van al de huizen het digst bij het strand. Vóór zijn huis gezeten heeft men een ruim en bij helder weder dikwijls een schoon gezicht over de baai, waarvan ook de Endenezen ruimschoots profiteren, want iederen ochtend reeds vóór het opgaan der zon komen zij bij groepjes de negorij uitloopen en zich op hunne hurken zettende aan het strand plaats nemen.

Al spoedig ziet men honderden menschen naast en door elkaâr zitten, tot over een lengte van minstens 20 minuten gaans.

Te oordeelen naar de wijze waarop zij — zoo mannen als

vrouwen — in hunne sarongs zijn gedoken, welke hen van boven den schouder tot op den grond bedekken, zou men veronderstellen dat zij de ochtendlucht wel wat koud vinden.

Dat schrikt hen echter niet af om eenigen tijd de frissche lucht te blijven inademen, schijnbaar de schoonheid der baai te bewonderen en in zee te blijven zitten staren, alsof zij van verre iets te wachten zijn.

De een gaat weg, de ander komt, en tegen 7 uur in den morgen heeft het grootste gedeelte der bevolking een bezoek aan het strand gebracht, wat den vreemdeling onwillekeurig doet denken dat de Endenees niet ongevoelig is voor het schoone der natuur; weldra echter komen zijne reukzenuwen hem waarschuwen dat eene andere behoefte dan die aan natuurschoon de bevolking zoo vroeg naar buiten gelokt heeft.

Van af de posthouders-woning langs het strand naar het zuiden gaande, komt men langs den berg Roondja, die gelegen is bij de tuinen, waar de meeste Soembasche slaven verblijf houden.

Ook daar ziet men nog een aantal klapperboomen, doch verder zuidwaarts houdt eindelijk de plantengroei op.

Hier komt men aan den Goenoeng Api, aan den voet waarvan het aantal uitgebrande groote steenen den bezoeker doet zien, hoe vreeselijk de Ieja kan werken.

De Ieja, zooals de Goenoeng Api ook genoemd wordt, is voortdurend bezig groote kolommen rook omhoog te zenden.

Zijne laatste uitbarsting, welke plaats had op 1 September 1871, was minder hevig dan een paar jaren te voren, toen een enorm aantal steenen in de negorij werden geslingerd en de posthouder genoodzaakt was, althans zich nergens veiliger achtte, dan onder eene omgekeerde prauw een groot gedeelte van den nacht door te brengen.

Toch was die uitbarsting nog niets bij die, welke de ouden van dagen zich herinneren, toen de geheele negorij er verschrikkelijk onder heeft geleden, toen de zee kookte en een groot aantal Endenezen, die in bérohs gezeten aan het visschen

waren, zijn verdronken, wat naar gissing nu een 40 tal jaren kan zijn geleden.

De taal der Endenezen heeft die overeenkomst met de andere talen in den Timor-archipel, dat zij onbeschaafd en arm is; zij is daarbij niet aangenaam voor het gehoor, doch gemakkelijk aan te leeren.

Ook in een aantal berg-negorijen wordt Endeneesch gesproken, doch de strand-Endenezen maken aanspraak dat zij fijner dan de bergvolken spreken.

De namen dier Berg negorijen zijn.

Onékoré.
Manoe ^{e}Ngoh-oh.
Aréréké.
Paudari.
Watoe-rooga.
Woro-waai.
Worisa^{e}mbi.
^{e}Ndatoe-wari.
Watoe-taro.
Dona.
Woro-topo.
Ngaroe-poro.
^{e}Ndatoe-koh.
Wawa-pahre.
Woro-na^{e}nge.
Woro-ohpoh.
Wawo-pahoh.
Woro-kahro.
Kika-djéra.
Worodja.
Kori-bari.
Boo^{e}mba.
Watoe-sipi.

Dowa-déké en
Wawoe aré.

Ook in de volgende, verderop aan het strand gelegen negorijen, wordt Endeneesch gesproken.

Als:
Baraai.
Noemba.
Piengga-dwawa.
Wanga-panda.
Maoe-noa.
Tonggo.
Manoera en eindelijk in de bergnegorij Rohka.

Het volk van Rohka verkoopt dikwijls aan het strand armbanden van tin vervaardigd, doch staat niet toe dat men hun negorij bezoekt.

Of het der bevolking bewust is met welk doel men daar tin komt koopen, en of zij geen vreemdelingen op hun gebied willen toelaten, om zoo doende het opsporen van tin aan anderen te beletten? 't is mogelijk en zelfs zeer waarschijnlijk.

Dat in den bodem te Rohka veel tinerts is, wordt door de Endenezen voor vrij zeker aangenomen; doch uit vrees van vermoord te worden durven zij zich in de negorij aldaar niet wagen; dit was dan ook de reden dat niemand mij, zelfs niet tegen goede betaling, derwaarts wilde vergezellen, zoodat ik, hoe ongaarne ook, van de reis naar Rohka moest afzien.

Inmiddels is het mij bekend dat prauwen van Endeh, zoo ook Chinezen van Koepang en personen van andere plaatsen, daar van tijd tot tijd gaan handeldrijven; dat wil zeggen zij komen ten anker te Waai-waroe of te Ai-méré en handelen aan het strand met het volk uit Mangarai en met die uit het gebergte, welke laatste eene kleinigheid b.v. een parang of een paar armbanden van tin vervaardigd, bij die handelaren te koop aanbrengen.

Die armbanden zijn zwaar, grof, meer dan een hand breed en worden boven den elleboog gedragen.

De op het eiland Soemba wonende Arabier Sjarif Abdul Rachman is de man die, als hij zou willen, wel zou kunnen slagen om te Rohka te komen en een onderzoek naar tin in te stellen, wat hem dan ook door de Regering is opgedragen; jammer maar dat op dien man en op wat hij zegt zoo weinig is staat te maken, wat mij dan ook doet vreezen dat hij, immer er om heen draaijende, het zoolang mogelijk zal uitstellen, omdat, zooals hij dat noemt, het zooveel "soesah" is; — volgens mijn gevoelen is het niet de "soesah", maar wel degelijk de Rohka-vrees en de Sjarif is niet oprecht genoeg om voor de waarheid uit te komen en daardoor gelegenheid te geven dat die maatregelen kunnen worden genomen, welke noodig zijn.

Ik acht het van groot belang te weten of te Rohka wezenlijk tin is, en zoo ja, of er voldoende is om aan eene ontginning te denken, daarom zal ik deze gewichtige aangelegenheid niet uit het oog verliezen en hoop er later op terug te komen.

De hiervoren vermelde negorijen worden bestuurd door zoogenaamde op zich zelf staande hoofden.

Die hoofden hebben hun rang verkregen door erfopvolging van vader op zoon.

Naar gelang zij brutaal zijn en zich sterk gevoelen, kunnen zij zich handhaven.

De meesten hunner zijn van weinig beteekenis en van geringe afkomst, slechts van zeer enkelen wordt gezegd, zooals van het hoofd van Dona, dat hij een voornaam persoon (radja) mag heeten.

Ik heb eenige van deze negorijen bezocht, op weg waarheen ik meerdere snelvlietende beekjes moest passeren; de grond is zeer vruchtbaar, en van den klapperboom wordt bijzonder veel werk gemaakt.

Sommige negorijen tellen 60 à 70, andere meer huizen.

De meeste hunner leven met elkaâr in vijandschap, wat dan ook wel de reden zal zijn geweest dat ik zelden berg-Ende-

nezen ontmoette anders dan in troepjes van 6 à 8 man, die allen van geweren waren voorzien.

Ook Noemba, gelegen aan de westelijke zijde der baai van Endeh, heb ik bezocht en ik zal van mijn uitstapje daarheen hier een en ander meêdeelen.

De kortste weg te land is dat men den loop der baai langs het strand volgt.

De hoofden die mij op dat reisje vergezelden, wilden de negorij ingaan en een omweg nemen, wat zij ook bij vorige uitstapjes met mij hadden gedaan; ditmaal was ik echter daartoe niet te bewegen, ik wilde het strand volgen en het scheen dat dit hen min of meer in verlegenheid bragt, althans te oordeelen naar de vragende wijze waarop zij mij en vervolgens elkander aankeken.

Al spoedig werd mij de reden daarvan maar al te duidelijk, want ik behoefde niet ver te rijden of ik was omringd door de sporen van het ochtendbezoek der bevolking, voor het doel van welk bezoek ik, zooals boven vermeld, een oogenblik aan gevoel voor natuurschoon gedacht had.

Naar het westen gaande, nadert men op ongeveer 3/4 uur gaans de aan het strand gelegen kampong Baraai.

Op ongeveer 10 minuten vóór wij aan die kampong kwamen, zagen wij voor ons uit twee goed gewapende berg-Endenezen van achter een grooten boom te voorschijn springen en met snelheid zich landwaarts in verwijderen; aan den voet van dien boom waren twee kuilen en was het duidelijk dat zij daarin hadden gezeten om te wachten tot dat iemand uit Baraai daar zou passeren en hem dan neer te schieten; want, zooals ik later vernam, waren het twee mannen uit een der berg-negorijen, die met Baraai in oorlog zijn.

Men vertelde in die kampong dat eenige dagen te voren een tiental van zulke vijanden des nachts heimelijk Baraai waren binnengedrongen, zij hadden onder de huizen zich verbergende op goed geluk hunne geweren in de hoogte afgeschoten, in de hoop wel iemand te zullen treffen, en toen de

vlugt genomen, waardoor dan ook één persoon uit die kampong werd gewond.

Baraai is een groote kampong en staat onder het onmiddelijk gezag van den Radja van Endeh, wat echter niet weg neemt dat die kampong, welke met meerdere bergnegorijen in oorlog is, zichzelf maar moet redden.

Er zijn hier een aantal schapen; overigens valt van die kampong niets bijzonders meê te deelen.

Op reis naar Noemba kreeg ik den zoon meê van het hoofd van Baraai.

Wij passeerden de rivier Nanga Ba, komende uit het gebergte Pamoh en iets verder op in de N. W. hoek der baai de rivier Nanga Kéo, welke afkomstig is uit den berg Kékadjohdoh.

Ik zag hier uitgestrekte en prachtige plekken, overal beplant met klapperboomen.

Door den hoogen waterstand moesten wij het strand verlaten en het land dieper ingaan, waardoor de reis wel is waar veel langer duurde, doch daardoor had ik dan ook gelegenheid te zien dat de bodem zeer vruchtbaar is.

Jammer dat de bevolking daar onder elkâar zoo in vijandschap leeft — waardoor zij het anderen en zichzelf vrij lastig maakt; van tijd tot tijd hoorde ik een geweerschot. als teeken dat men waakzaam was, en tevens voor anderen een waarschuwing om op hun qui vive te zijn.

In de nabijheid van Noemba passeerden wij de uit het gebergte Waroe Djawa komende kleine rivier Roonga.

Van een der hoogste punten hadden wij een overheerlijk gezicht, zoowel aan de noordzijde over het land, wat in de maand Junij er groen en frisch uitzag, als aan den zuidkant over de baai in zee, en voor ons uit in de laagte op Noemba.

Men had in die negorij ook ons opgemerkt, doch de omstandigheid dat wij allen te paard waren, een aldaar niet gewoon verschijnsel, had het volk uit Noemba naar de wapens doen grijpen, en toen wij vóór die negorij kwamen, hoorden wij een zoowel angstig als oorlogzuchtig geschreeuw.

Gelukkig snelde de gids, door mij uit Baraai meêgenomen, vooruit om hen gerust te stellen; ik zeg gelukkig, omdat ik plotseling de ontdekking deed dat door de levende heg om de kampong twee geweren op mij waren aangelegd.

In deze negorij was alles vol leven, nog altoos hoorde ik scheeuwen en zag vrouwen en kinderen vlugten, terwijl er misschien een 80tal mannen waren, die gedeeltelijk van geweren, gedeeltelijk van andere wapens waren voorzien.

De tegenwoordigheid van eenige hun bekende Ata Ngaee's uit Endeh stelde hen echter gerust en weldra waren de wapens in de huizen geborgen.

Noemba is eene groote negorij, ik telde wel is waar niet meer dan 89 huizen, doch een groot gedeelte der bevolking was de negorij ontvlugt, en heeft de wijk naar de tuinen genomen, waartoe aanleiding had gegeven het heerschen der pokken.

Die ziekte, welke daar reeds geruimen tijd aan het woeden was, heeft veel menschenlevens gekost; ook dienzelfden dag was weder een man gestorven, doch men hoopte nu spoedig er van verlost te worden, want er waren nog slechts 8 lijders.

Het hoofd van Noemba is een man van ± 50 jaar oud, naar wat hij mij vertelde, zou zijn overgrootvader nog een kind zijn geweest, toen de Portugezen van daar zijn vertrokken.

Nog lang na hun vertrek bleef het volk uit Noemba het christendom, hoe gebrekkig ook, belijden, doch toen de met de kerkelijke zaken bekende personen langzamerhand uitstierven en eindelijk de gemeente geheel aan zich zelve was overgelaten, toen werd men onverschillig en gingen velen langzamerhand over tot den Islam, waartoe hun verkeer met de Endenezen het meest heeft bijgedragen.

Het tegenwoordige hoofd van Noemba was de laatste uit zijne familie, die nog christen was.

Als jongeling heette hij Njo Jozé, doch hij werd op 14 jarigen leeftijd Mahomedaan door toedoen van een Arabier Sech Bara en kreeg toen den naam van Oedjéé.

Van het tegenwoordige volk te Noemba herinnerde zich niemand, in die negorij ooit een Europeaan te hebben gezien; men zeide verheugd te zijn dat ik hen kwam bezoeken, en toonde dat door met spoed en op gulle wijze mij klappers, eijeren, rijst en een kip aan te bieden.

De kip moest buiten de negorij aan het strand worden geslagt, als reden daarvan werd opgegeven dat de pokken dan spoedig zouden wijken.

Reeds sedert onheuchelijken tijd staat op een der graven een groot houten kruis.

Meermalen werd dat kruis door weer en wind omgeslagen, doch telkens met een soort van eerbied of vrees weder opgerigt ter plaatse waar het reeds zoo lang heeft gestaan.

In de geheele negorij Noemba is nog één man die christen heet te zijn, hij is dan ook de eenige die varkensvleesch eet.

Zijn naam is Domingus en hij is de bewaarder van de weinige overblijfselen der R. K. kerk aldaar.

In het vorige jaar stond er nog een gedeelte van het geraamte eener kerk, alles was echter zoo vermolmd dat het eindelijk is ingestort; eenige stukken hout worden nog trouw bewaard.

Domingus verstaat nog enkele Portugesche woorden.

Hij bracht mij naar een klein huisje en toonde mij eenige beeldjes, welke in een kist door hem worden bewaard.

Het Maria-beeld is van hout, doch het beeld van Christus aan het kruis en nog vier andere beeldjes van ivoor.

Alles was vuil en zwart en de kist vol kakkerlakken.

Toen ik Domingus daarop wees, werd de man zeer verlegen; hij ontblootte zijn hoofd en stotterde woorden tot verontschuldiging.

Toen ik hem vertelde dat het beter was dat hij mij die beelden meegaf, om ze aan een der R. K. geestelijken te zenden, omdat ik zeide te vermeenen dat na het overlijden van Domingus er veel slechter op gepast zou worden, kreeg de man tranen in de oogen en verzocht mij dat toch niet te doen, want dat allen in de negorij er zich tegen zouden verzetten.

Het laatste wil ik dan ook wel aannemen, want weet men

te Noemba niets meer van het christendom, even weinig is men er op de hoogte van den Islam en velen hunner zouden zich verbeelden dat het wegdoen der heilige beelden ongeluk in de negorij zou aanbrengen.

Domingus vertelde mij nog dat hij gewoon is eens per jaar een waskaars te branden, den dag waarop dat geschiedt noemde hij „Pasko."

Toen ik Noemba wilde verlaten, vroeg men naar mijn naam, en toen werd tot herinnering aan mijn bezoek aldaar, met de punt van een mes op een stuk lontarblad (het gewoon schrijfpapier aldaar) geschreven:

„De heer Roos van Soemba is bij ons geweest en heeft bij ons gegeten."

Dat papier werd in het midden van het huis van Jozé aan een der pilaren zoo hoog mogelijk bevestigd.

Des avonds om 9 uur was ik te Endeh terug; wij hadden zoo wel heen als terug goed aangereden, en ik schat den afgelegden weg naar Noemba en terug op 24 paal.

Den dag daaropvolgende werd mij per sampan van Noemba een groot schaap gebracht, dat schaap zeide men had ik den vorigen dag te Noemba moeten eten, doch de schapen waren toen in de tuinen en daarom verzocht men mij het nu te willen aannemen.

Alhoewel de strand-Endenezen, even als de bergvolken tot Endeh behoorende, zich door ruilhandel in het bezit stellen van dat wat zij gaarne willen hebben, zoo is men daar toch vrij goed bekend met de waarde van het geld.

Goud vooral ziet men daar gaarne, en niet zelden ontmoet men bergbewoners die, iets te koop aanbrengende, betaling in goud, hoe weinig dan ook, verlangen, tot het afwegen waarvan zij expresselijk schaal en gewicht bij zich dragen.

Naar wat ik dan ook zoo dikwerf heb hooren beweren, moet vooral bij de bergvolken veel goud zijn; en niet alleen het van de strand-Endenezen afkomstige vervalschte, maar ook zeer zuiver goud.

Meermalen zag ik mannen (berg-Endenezen) met groote gaten in de ooren, in ieder waarvan drie memoelies (gouden oorhangers) waren bevestigd, iedere memoelie een gewicht hebbende van drie à vier ℔ sterling.

Het uiterlijk voorkomen en de gelaatstrekken van de berg-Endenezen over het algemeen bevallen ons beter dan van die aan het strand.

Zij hebben niet zoo dat domme en toch schurkachtige in hun gezicht; ook zijn ze wat hun gestalte aangaat over het algemeen sterker.

Ofschoon ook Endeh zijn deel heeft gehad van de pokken, welke in den Timor-archipel zoo sterk hebben geheerscht, is het klimaat aldaar als vrij gezond aan te merken; men beweert dat het sterfte-getal door dat der geboorten verre wordt overtroffen, wat ik ook genegen ben te gelooven, want Endeh komt mij voor vrij volkrijk te zijn.

De Endenezen drinken gaarne arak en nog liever brandij, doch zijn er niet aan verslaafd.

Bij de hoofden vindt men het gebruik van opium, wat zij van de Boeginezen hebben overgenomen, gelijk ook het dobbelspel, en dat laatste is een kwaad waaraan een groot deel der verdere strand-bevolking, als de gelegenheid zich aanbiedt, gaarne toegeeft.

Komt een Endenees bij zijn meerdere, dan neemt hij eene onderdanige houding aan; vermoedelijk hebben zij vroeger van anderen afgezien het kruisvormig op de borst leggen der handen, en nu doet de Endenees iets wat daarop moet gelijken: hij legt n. l. de armen over elkâar, en brengt de regterhand onder den linker schouder en de linkerhand onder den regter schouder, welke positie, hetzij staande of zittende, hij zóólang blijft bewaren als hij denkt door zijn meerdere te zullen worden toegesproken.

Nationale spelen hebben de Endenezen aan het strand niet; wel de berg-Endenezen, waarvan ik mij een en ander heb laten vertellen, doch vermits ik geene gelegenheid had ze

persoonlijk bij te wonen, waag ik het niet er iets van meê te deelen.

Vieren de strand-Endenezen feest, dan worden de bevriende bergvolken uitgenoodigd die feesten bij te wonen en ze met hunne spelen en dansen op te luisteren, zoo ook de Soembasche slaven', die dan hunne volkspelen ten beste geven, waarvan men op Endeh zeer veel houdt.

De Endenesche vrouwen houden veel van zingen en men vindt er verscheidene die uitmunten in het maken van pantoens.

Van geboorten, besnijdenis, sterfgevallen en begrafenis valt niets bijzonders meê te deelen; eten en elkâar te eten geven is het voornaamste, en in het bijeenbrengen van het daartoe noodige is de een den ander zoo veel mogelijk behulpzaam.

Huwelijken tusschen neef en nicht komen onder de voorname Endenezen veel voor — n. l. de zoon of dochter van een man met de dochter of zoon zijner eigene zuster; kinderen van twee broeders of van twee zusters mogen niet met elkander trouwen.

Een Ata Ngaee vraagt voor zijn nog zeer jongen zoon de pas geboren dochter zijner zuster; is dat verzoek gunstig beantwoord, dan moet het huwelijk later ook volgen.

Gaat het door toedoen van een der partijen niet door, dan geeft het tusschen die twee familien eene vijandschap, welke niet ligt wordt bijgelegd.

Het huwelijk wordt voorafgegaan door feesten, bestaande in eten en drinken, slaan op de rabana, zingen, kaartspelen en nationale dansen, het laatste door de Soembasche slaven en Berg-Endenezen.

Voor het eten wordt gezorgd door de ouders der bruid, die daarbij worden geholpen door de geheele kampong, waarin de bruid hare woonplaats heeft.

Een gehuwd paar (een priok geheeten) moet te zamen een

zak rijst leveren. Ook is dit verplichtend voor een weduwnaar. Eene weduwe en zij die nog niet zijn gehuwd, zijn daarvan vrij. Vrienden en goede kennissen brengen geschenken aan.

Verder wordt door iedereen, die het feest wil bijwonen, een geschenk in geld aangeboden.

Al is het ook een slaaf, hij zal het huis niet binnen gaan zonder, zij het slechts één gulden, als geschenk aan te bieden.

De huwelijksgift of bruidschat heet *isie kawie* en mag voor hem die zijn zoon wil laten trouwen, wezenlijk bezwarend heeten, niet alleen omdat hij den vader der bruid bij het trouwen overeenkomstig zijnen stand moet betalen, maar ook omdat hij in zekeren zin immer diens schuldenaar blijft, want bij iedere gelegenheid dat zijne hulp wordt ingeroepen, is hij verplicht den schoonvader van zijnen zoon met geld en goed bij te staan.

In hoever daarvan wel eens misbruik wordt gemaakt, en of van de andere zijde aan die verplichting immer wordt voldaan, is een andere zaak; waar is het evenwel dat het verleenen der gevraagde hulp verplichtend is, en dat hij, die meer dan één zoon heeft uitgehuwelijkt en met de andere vaders wel wil blijven, dikwijls niet weinig onder den druk zit; desniettegenstaande heeft de Endenees, even als de Chinees, liever zoons dan dochters.

De kampong waarin de vader van den bruidegom woont, moet in het betalen der *isie kawie* helpen, door het leveren van een grooten olifantstand, soms een vadem lang en een zwaarte hebbende van 60 tot 80 katties; een katti heeft een waarde van *f* 5,—. Tot het bijeenbrengen der benoodigde som draagt ieder naar zijn vermogen een kleinigheid bij en alsdan gaat men er toe over dien tand bij een der Makassaren of in het gebergte te koopen (onder de bergvolken van Endeh zijn er velen die rijk zijn aan ivoor).

Bij het trouwen wordt de *isie kawie*, voor een voornaam persoon bestaande in eenige olifantstanden, goudwerken, kleederen en geld, te zamen geschat op *f* 1000 à *f* 1200,

te gelijk met den bruidegom naar het huis der bruid gebracht.

Al de leden der familie en vrienden volgen.

Bij aankomst aldaar is het de priester die het huwelijk sluit, na afloop waarvan de jongetrouwden in ontvangst worden genomen door eene wacht van 8 vrouwen. De oudste van deze heeft het gezag over de wacht.

Nadat de jonggetrouwden hebben plaats genomen, de vrouw links van haren man, worden hunne pinken der regterhand door de oude vrouw (hoofd der wacht) in elkâar gelegd, als bewijs dat man en vrouw alsnu aan elkander zijn geketend.

Na gedurende een uur aldus te hebben gezeten, wordt de keten los gemaakt.

Nu wordt het eten voor al de gasten aangebracht, voor de twee nieuw getrouwden te zamen één bord rijst, één bord vleesch, enz.

De hiervoren vermelde vrouwelijke kommandante brengt de hand des bruidegoms bij het bord, laat hem een weinig rijst tusschen de vingers nemen en in den mond zijner vrouw stoppen; daarna doet de jonge vrouw, op gelijke wijze geholpen, het zelfde voor haren man; ook sirih en pinang steken zij elkander op dezelfde wijze in den mond.

Die ceremonie heeft slechts éénmaal plaats en verder kan ieder zich zelf voeden, doch zij blijven te zamen van één bord eten, gedurende den tijd dat zij ten toon zijn gesteld, en dat zijn vier achtereenvolgende dagen en nachten, gedurende welken tijd die plaats niet door beiden tegelijk mag worden verlaten, gaat één hunner een oogenblik naar buiten, dan moet de andere binnen blijven.

Des nachts slapen ze naast elkâar, in gezelschap der wacht van 8 vrouwen, van welke immer twee waken dat de nieuwgetrouwden elkâar niet te dicht naderen, zelfs niet eens kussen.

Is de vierde nacht om, dan volgt het baden, wat nog vooraf wordt gegaan door een pretje, daarin bestaande dat

elkeen zijn best doet het nieuwe paar te werpen met modder en al wat maar vuil is; er is echter zóóveel water aangebracht en twee oude vrouwen doen zóó haar best hun dat water op hoofd en ligchaam te gieten en hen te wrijven, dat zij spoedig schoon zijn en in staat om naar hartelust elkâar te kussen, of liever elkâar te beruiken; en daarmede zijn de feestelijkheden afgeloopen.

Dat de bergbewoners vroeger zich zeer veel moesten laten welgevallen van de Endenezen, ja dat zij door deze werden onderdrukt, lag daaraan dat de laatsten zich door hunne vuurwapens zooveel sterker gevoelden.

Nu echter de meeste bergbewoners in het bezit zijn van geweren, is ook de gulden tijd voor de Endenezen voorbij; de kansen zijn nu gelijk en bij een gelijk getal in het voordeel van het bergvolk, want ik geloof dat de Berg-Endenees in persoonlijken moed voor dien aan het strand niet behoeft onder te doen.

Kan men overigens hun moed beoordeelen naar de wijze waarop de Endenezen bij onderlinge twisten gewoon zijn elkâar te beoorlogen, dan zij hier gezegd dat het de bergbewoners zijn, die daartoe worden gehuurd, en ik wil trachten zulk een oorlog hier te schetsen.

Het hoofd van kampong A, in oorlog zijnde met kampong B, huurt een honderdtal mannen uit een der bergnegorijen tegen betaling aan ieder van een geweer, een parang, een sarong en een hoofddoek.

Die soldaten houden verblijf en worden gevoed in de kampong van A; ieder huis krijgt een paar man ingekwartierd.

De kampong wordt rondom nog meer gesloten dan zij reeds was en de ingangen dicht gemaakt.

Men waakt nu tegen de aanvallen van B, die juist hetzelfde heeft gedaan als A.

De Endenezen nu laten zich hooren: kanon en geweerschoten, zij het dan ook met los kruid, worden af en toe gedurende den geheelen dag door gelost; ook van tijd tot tijd 's nachts, om

de anderen te waarschuwen: „kom niet hier, want ik ben wakker."

Zij verlaten de kampong niet en houden zich min of meer schuil, zonder te veel aan de eer te kort te doen.

Het is dag; de door A gehuurde bergsoldaten worden er eens op uitgezonden om te zien of ze niet een paar kogels aan B kunnen kwijtraken of huizen aldaar in brand steken.

B ziet hen aankomen, maar vechten in zijn kampong, zóó dicht bij hem, neen! dat is gevaarlijk; hij jaagt daarom zijne soldaten naar buiten en den vijand te gemoet.

Gierende en van verre op elkaâr schietende naderen de benden elkaâr, maar weldra gaat een der partijen of die welke het eerst heeft geschoten op de vlugt, want er is geen tijd meer om andermaal te laden.

Zij komen behouden aan den goed bewaakten ingang der kampong terug, en ook de anderen, hunne geweren afgeschoten hebbende, achten het nu maar geraden in B van de vermoeijenissen uit te rusten en zich met eten te versterken tegen een volgenden veldtocht.

Die schermutselingen herhalen zich, van tijd tot tijd tracht men des nachts de vijandelijke kampong in brand te steken, doch men is daar waakzaam en de aanvallers worden verjaagd.

Eindelijk wordt door al dat schieten een bergman in dienst van A doodelijk getroffen en nu komen de weeën.

A moet nu aan den vader of de moeder van den verslagene betalen:

$^1/_2$ thail goud voor de aijer mata,
$^1/_2$ id id voor de aijer soesoe,
$^1/_2$ id id voor de ingewanden;

daarna komen nog de broeders en andere familieleden, die ook wat willen hebben voor de ooren enz:

Doch dit is nog geen betaling voor het verlies van dien man; neen, daarover begint men nu eerst te spreken; men wordt het echter weldra eens, want A betaalt ter vervanging

van den overledene een slaaf, $1^1/_2$ thail goud, een gong en een geweer, en hiermede is deze zaak afgeloopen; wat een geluk voor A, dat hij maar één doode heeft.

Maar de rampen houden voor hem nog niet op, want men heeft hem bericht dat B nog niemand heeft verloren en van af dat oogenblik houdt hij op zich te wasschen, te baden, zijn baard te scheren, zijn haar te kammen, hij mag niet liggende slapen, moet dat zittende doen en daarbij een klëwang met de punt omhoog gedurende den geheelen nacht in de hand houden, en die treurtoestand blijft zóó lang aanhouden tot dat men voor vast en zeker heeft vernomen, dat ook van de tegenpartij één of meer menschen zijn gedood, — de schande voor A houdt dan op en hij behoeft niet meer te treuren.

Heb ik daareven verteld wat A moest betalen voor een gesneuvelde, ook B moet voor dienzelfden man betalen en wel aan hem die aanspraak maakt hem te hebben gedood; daar er echter meer zijn die er aanspraak op maken, waardoor zelfs onderlinge vechtpartijen ontstaan en men onmogelijk kan weten wiens kogel heeft getroffen, want er zijn misschien 20 en meer schoten te gelijk gevallen, moet de kippedarm maar beslissen, wie eigenlijk de man is.

Men slacht eene kip, onderzoekt de darmen en de persoon wordt aangewezen die betaling krijgt of wel de aanwijzing spreekt ten gunste van twee of drie personen te gelijk; de anderen maken nu geen aanspraak meer en gaan achteruit.

Hoe nu te beslissen tusschen de overblijvenden? Ook daar weet men iets op: voor ieder hunner wordt een groote passo vol met water aangebracht, op een gegeven oogenblik steekt ieder zijn hoofd tot aan den nek toe in het water, en hij die het langst er in blijft heeft gelijk, en krijgt $2^1/_2$ thail goud en andere goederen, omdat hij den vijand zoo mooi heeft weten te treffen.

Zulk een oorlog houdt eerst op, als eene der partijen de vlugt neemt of zich voor overwonnen verklaart, in welk geval voor iederen gehuurden bergsoldaat één thail goud aan de tegen-

partij moet worden betaald: of wel — wat veelal gebeurt — de Radja komt tusschen beide, plant de vredevlag en laat de zaak door praters bijleggen.

Ofschoon een thail goud aldaar hoofdzakelijk uit zilver bestaat, — van één ₤ sterling maken ze 4 à 5 thail goud — zoo is zulk een oorlog toch nog kostbaar genoeg en zitten ze niet zelden jaren daarna nog onder den druk er van.

De haat, nijd, en oneenigheden tusschen de Endenezen onderling en tusschen deze er de bergbewoners is de hoofdoorzaak, dat op Endeh niet zooveel welvaart heerscht, als anders wel het geval zou zijn, onder dat zoo zeer handeldrijvend en geldzoekend volk.

Doch ook de volken uit de verschillende bergnegorijen zijn geene engelen onder elkâar.

Ook zij leven voortdurend in vijandschap en voeren oorlog, waartoe de strijd om den grond niet zelden aanleiding geeft.

De toestand van het grondbezit en het regt van eigendom op den grond is daar dan ook geheel anders dan op Soemba, waar iedere vreemdeling zich in het bezit kan stellen van grond, zonder veel kans te hebben, bemoeijelijkt te worden.

Op Endeh zijn de grenscheidingen vrij nauwkeurig bepaald, dat wil zeggen, ieder wil met juistheid weten wat van hem is en daar gaat hij niet af; hij vecht zich liever arm, dan dat hij het zich laat afnemen.

De Endenezen hebben een eigen letterschrift en maken dienaangaande eene gunstige uitzondering op de andere volken in dezen archipel, die zich op zulk een teeken van wetenschap niet kunnen beroemen.

Dat letterschrift heeft karakters, die even als onze letters van de linker naar de regter zijde worden geschreven; een en ander is zoo gemakkelijk aan te leeren, dat hij, die éénmaal de namen der letters goed weet, ook lezen en schrijven kan.

Zoo niet het meerendeel der Endenezen, dan toch een groot aantal hunner kunnen dat dan ook, vooral de vrouwen, die over het algemeen er nog meer in bedreven zijn dan de mannen.

Vreemd echter is het dat niemand met de behoorlijke volgorde der letters bekend is; als zij ze opnoemen begint de een met *ka*, een ander met *a*, weder een ander met *ja*, en noemt *die* letters op, die hem in het hoofd komen.

Dat iedere letter, wat de volgorde betreft, hare plaats heeft, even als in het Maleisch en andere talen, waarop ik hen meermalen heb gewezen, daarvan zagen zij de noodzakelijkheid eerst in, nadat ik hun had bewezen, dat onder een twaalftal personen niet één was, die alle letters kon opnoemen, zonder er eenige te vergeten.

De letters zijn meer scherp of hoekig dan rond, wat misschien is toe te schrijven aan de omstandigheid dat het lontarblad als papier en een puntig houtje of wel de punt van een mes als pen dient.

In het eerste vak der bijgevoegde tabel (*) wordt een overzicht dezer letterteekens gegeven; zij drukken elk eene geheele lettergreep uit en hebben in hunnen grondvorm de *a* als vokaal. De verdere vokalen zijn *ee*, *o*, *ie* en *oe*, en worden uitgedrukt door aan den grondvorm een haak links, een haak rechts, een stip boven, of een stip onder toe te voegen, ten gevolge waarvan de *a* verdwijnt en door een der genoemde klinkers wordt vervangen. De wijze waarop deze teekens worden gebruikt, is in het tweede vak der tabel door voorbeelden toegelicht.

Een Endenees die een ander wil leeren lezen en schrijven, begint met bij iedere letter alle vier de teekens te plaatsen, wijst elk teeken met den vinger aan: eerst het linker *ee*, dan het regter *o*, vervolgens het bovenste *ie*, en eindelijk het onderste *oe*, en zingt daarbij het volgende stukje, wat immer tot slot de drie klanken *a*, *ie*, *oe* heeft.

(*) In het handschrift waren de letters en hunne verbindingen in den tekst opgenomen, maar om technische redenen is het noodzakelijk geweest ze in eene afzonderlijke tabel te vereenigen. De vormen zijn genomen naar het later te vermelden lontarblad, terwijl voor transcriptie en toelichting het handschrift gevolgd is. *Red.*

a	raboekoe	ee.
a	rohloh	o.
a	raté	ie.
a	rawa	oe.
a!	ie!	oe!
ba	raboekoe	bee.
ba	rohloh	bo.
ba	raté	bie.
ba	rawa	boe.
ba!	bie	boe!
bah	raboekoe	beeh.
bah	rohloh	boh.
bah	raté	bieh.
bah	rawa	boeh.
bah!	bieh!	boeh!
e		e
mba	raboekoe	mbee.
e		e
mba	rohloh	mbo.
e		e
mba	raté	mbie.
e		e
mba	rawa	mboe.
e	e	e
mba!	mbie!	mboe!

En zoo gaat het verder met al de letters.

Uit het vorenstaande heeft men dus kunnen zien, hoe eenvoudig dat schrift is, doch de Endenees weet niet hoe te handelen met woorden die eindigen met een medeklinker, en daardoor is zijn schrift onvolledig.

Voor toewan schrijft hij toewa of toewana.
〃 Sidin 〃 〃 sidi of sidina.
〃 Abdoel 〃 〃 Abadoe of Abadoela.
〃 poekoel 〃 〃 poekoe of poekoela.
〃 datang 〃 〃 data of datanga.

Ik heb de lieden te Endeh en ook Sjarif en zijne Endenesche omgeving te Soemba aangeraden, onder die letter, welke als uitgang of slot moet dienen, een kringetje te plaatsen (bikin mati) en dan die letter uit te spreken zonder de eindvokaal te laten hooren. Of men dit echter zal navolgen, weet ik niet.

Ik zal hierachter een woordenlijst en eenige zamenspraken laten volgen en daarmede mijne mededeelingen over de taal besluiten.

Dat de bodem op Endeh vruchtbaar is, heb ik reeds gezegd.

In het gebergte, ter hoogte van 1000 of meer voet, zou ik gaarne zien dat men tot het aanplanten van koffieboomen overging en dat zal men wel doen, als de posthouder zich moeite geeft en het volk begrijpelijk maakt wat de koffie waard is.

Wenschelijk zou het zijn, hen daartoe in de gelegenheid te stellen door het zenden van goede zaad-koffie; ook zou ik gaarne zien dat als geschenk aan den Radja van Endeh werden toegezonden een dekhengst en tien merriepaarden van Soemba, met bepaling dat gedurende de eerste tien jaren geen paarden daarvan mogen worden verkocht en die paarden immer het eigendom blijven van hem, die als Radja over Endeh regeert.

De groote vlakte van Endeh heeft uitmuntende weidegronden en is dus voor paardenfokkerij zeer geschikt.

Ik geloof dat zulk een geschenk, ter waarde van *f* 500, door de Radjas en het volk met dankbaarheid zou worden ontvangen.

Na afloop van eene met de Hoofden gehouden vergadering, hoorde ik een pantoen zingen door de Endenesche vrouw Kadjaláni. Op mijn verzoek werd die pantoen op lontarblad met de punt van een mes geschreven en de letters vervolgens zwart gemaakt. (Het lontarblad en een mes zijn de gewone schrijfgereedschappen te Endeh).

Een facsimile van die pantoen wordt gegeven in het derde vak der tabel, terwijl het volgende daarvan eene transcriptie is:

Toeah wioh maih taoeh mohroh ngasi.

a
ah
ba
bah
ᵉmba
sa
da
dah
dja
ᵉnda
fa
ga
als de zachte k.
ᵉnga
als boven
nga
n en g te gel[ijk] uitspreken als neusklank
ha
iea }
ja }
ka

roh
roeh
rgee
so
si
soe
to
toe
wee
wie

Steendr. in C. Lang. 's Koningr...

Sohdoh ata ngaée Radja na taoeh ndéna tanah.

Nohtoh tanah ndenah mara maée ngéra.
Faih waroe ahroh ohroh djidjoh djadjoh.

Marah koepaniah ngesoe pienda-pienda.

Pienda pawée maée saih sarge.

Takoe kita ata Éhndé ohroh mara reh

Volgens algemeen gevoelen, wordt die pantoen in het Endeneesch schoon geheeten, doch men is niet in staat dezelve in een andere taal terug te geven, zonder er veel van verloren te doen gaan.

De met de Endenesche taal goed bekende Arabier Sjarif Abdul Rachman en zijn zoon Oemar, welke laatste te Endeh is geboren, hebben de volgende vertaling er van geleverd:

Toewan Soemba soeda datang, atoerannja betoel, bitjara bagoes sama Radja-radja sopaija tanah djadi baik; kaloe kita orang sekarang toeroet itoe pengadjaran nanti negri kita jang sekarang ada miskin, tiada boleh dapat tjelaka; sekarang kita orang jang soeda ada dibawah parentahnja kompanie pikir baik-baik, sopaija orang-orang tiada djadi trebang.

Soemba, October 1872.

WOORDENLIJST EN ZAMENSPRAKEN

IN HET

HOLLANDSCH EN ENDENEESCH.

In de Endenesche taal valt de klemtoon op de voorlaatste lettergreep.

aan	séna
aanbidden	basa doa
aandeel	bagi
aandoen (een plaats)	toeri
aanduiden	sĕpoe
aangenaam	déie até
aangezicht	nia
aanhalen (streelen)	hohsoh
aankijken	tohroh
aanklagen	bana nia ata ngaee
aannemen	simoh
aanraken	téh
aanranden	déo
aansteken	daki ira
aanstonds	serama
aanzienlijk (veel)	wohsoh
aanzienlijk (persoon)	ata méré
aap	róa
aard (karakter)	até

aard (wijze, manier)	roepa
aardappel	owi
aardbeving	apoe wéo
aarde	tanah
acht	romboetoe
achter	ronggo
achterhalen	dekó
achterlast	toekaroh
achtermiddag	rerararé
achttien	semboeroe asa romboetoe
adelijk	biedja
adem	ngaie
ader	oera
afbreken	saéé
afgezant	koeni
afgunst	memboe
afraden	roeti
afstammen	rohé rohé
alledagen	néee rĕra rĕra
alleen	saiemoe, mésa
alles	mbĕdjah
als	wangi
altijd	kéré héboh, méma paá
ambachtsman	ata ngasoe
ananas	anana
ander	pésah
anker	watoe radjoh
ankeren	tiwa
antwoord	taroe
arbeid	ohroh kĕma
arm	miski
arm (de)	rima

armband	gĕra
asch	awoe
avond	koh $\overset{e}{m}$bé
azijn	niroe.
baai (inham)	rĕkoh
baard	koemi
baden	rioh
bakken	rergoh, re$\overset{e}{n}$da, séoh
balk	$\overset{e}{n}$gora
bamboes	aoe, pèri
banneling	ata poké imbé
baren (kinderen)	dadi ana
bast	oeie kadjoe
bed (slaapplaats)	ohroh éroe
bederven	réee
bedoelen	ngéré na
bedriegen	kéo kau
beek	nanga diki
beenderen	tohkoh
beenen	ah ie
begieten	rékah
begin	róee róee
begraafplaats	ree raté
begraven	tané
begrijpen	$\overset{e}{m}$béoh
beitel	taka
bekommerd	até soesah
bekomst	$\overset{e}{m}$boh-oh
bekwaam	ata $\overset{e}{m}$béoh
belasting	béa
beleedigen	taoe méa
beletten	roeti

beloonen	baja
beloven	papa djadji
beminnen	nara deeie
beneden	réwana
benijden	me^{e}mboe
beproeven	rapa
bereiden	nana moroh
berg	kéri
bericht	oe
berouw	moré
beschaamd	méa
beschadigd	réee
beschonken	^{e}mboe
beschuldigd	pee tènie
besmettelijk	daki
bespotten	taoe méa
betalen	baja
bétel	méngi
beter	pahwee risi
bevel	parétah
beven	bidi
bevolking	ata raoné noea
bewaken	djaga
bewaren	moeie
bewegen	mékoh
bezem	ngoni
bezitten (hebben)	ratoe
bezweren	poré, djadji
bidden	rina doa
bieden	tawa
bij	sèna
bij (honig)	éro
bijaldien	wangi
bijeen	bo

bijl	taka
bijna	wè ee
bijslapen	papa dee ie
bijstaan	toeloe
bijten	kiki
billen	rohdéh
binden	riké
binnen	réonee
bitter	baie
blaar	boeri
blauw	mĕta
blad	woenoe
blaffen	poroe
blazen	roepi
blijk	tanda
blijven	marrah
bliksem	kira
blind	gibé
bloed	ra
bloedverwant	sadji
bloedzuiger	maté
bloei (welvaart)	boree
bloem	woonga
blusschen	tau mata api, pèra
boete	bahtoe
bok	roongo moesa
bont (gevlekt)	kérah
boom	poe oe
boonen	e mboe ee
boos	até tanggoh
boot	sapa
bord	bah
borgen	sahpoe
borst	soesoe

bos	oedjoe
bosch	oné bennee
boven	rétawawo
braken	moeta
brand	moeee
breed	méré
breken	bia
brengen	mèndi
brief	soerah
broeder	arie kaee ata aki
broek	seraké
bron	oeroe ai
broodboom	poe oe karara
buffel	kao^{e}mba
buigen	djoekoe
buik	toeka
buisje	ra^{e}mboe
buiten	réronggoh
bundel	katoe.
citroen	^{e}ngaroe tèroh.
daad	ohroh kèmah
daar	rèraré, sèna
daarom	ngéréna
dag (de)	rèrah
dagelijks	nèrara
dak	até
dal (vallei)	rohwoh
dalen	waoe
dan	waoemoeri
dansen	tódja
dapper	^{e}mbani
darm	toekah

dat	noré
dauw	apoe
dekken	toetoe
delven	kohwee
dempen	botie
denken	piki
dertien	semboeroe asa tarroe
dertig	[e]mboeroe tarroe
deur	péré
deze	nah
dezelfde	kahrina
die	noré
dief	ata naka
diep	rèma
dik	kapah
dikwijls	rètah
dit	nah
djagong	oroh djawa
dobbelen	éngé dohboh
doch (maar)	ngaie, kahri ngéré na
dochter	ana ata fai
doctor	ata mari
doek	kasa
doel (plan)	nara
doen	kàmma
dolk	soendoe
dom	bodo, [e]mbé[e]mbo
donderen	tègoe [e]ndèroe, béroh
donker	mirah
dood	mata
doof	doka
doorn	kahroh
dor	toeoe
dorp	kapoh

dorst	moah
draad	réroe
draaijen	poré
dragen	waangga
drek	taie
drie	tarroe
drinken	minoe
droevig	soesah
dronken	^{e}mboe
droog	toeoe
droomen	nipi
droppel	^{e}ndetti
druipen (lekken)	mohsoh
drukken	tinni
duidelijk	dègah
duif	kohroh
duim	kanga méré
duivel	séta
duizelig	rigi
duizend	sariwoe
duizendpoot	nipa koewa
dun	nipi
durven	^{e}mbani
duur	wèrie
dwaas	biengoe
dwingen	noka.
eb	matti maai
echtgenoot (man)	ata ahki
echtgenoot (vrouw)	ata fai
eed	djadji, póre
eelt	koemba
een	sa asa
eend	kapi

eenmaal	sendaka
eenvoudig	nóa
eenzaam	ie
eerst	moeroe
eeuwig	méma paa, kéré héboh
effen	^{e}ndéna, ^{e}ndàttoe
ei	tĕroh
eigenaar	koh oh kahri
eiland	noesa
einde	^{e}mbedja
eindigen	doe oe
elf	semboeroe saasa
elleboog	sikoe
en	na
erkennen	sohdoh moro
erwten	^{e}mboko ^{e}mboko
eten	kaa
etter	nana
europeaan	ata bara
eveneens	sama weeee, sama morga
fakkel	soa
familie	ari kaéé
feest	rgomah
fijn	ahloe
flikkeren	kirah
fluisteren	ngaoe
foei	heh
fokken	piara
foppen	sohdoh réwo
forsch	tèngoh
fort	kottah
fraai	sahré
frisch	^{e}ondah, nàhgi

gaan	^{e}mbana
gaar	^{e}mboh toh
gaarne	dee-ie até
gapen	moa sohroh
garen	réroe
garnalen	koera
gast	ata maai
gat	^{e}mbanga
gauw	rama
gebak	orohkah
gebergte	kéri
gebeuren	dadi
gebieden	parétah
gebieder	ata ^{e}ngaee ata paretah noea
geboren	dadi ana
gebrek	^{e}mbapoe
gebruik (gewoonte)	ada
gebruiken	paké
gedaan	^{e}mbedja pekàh kama
geduld	sabah, nassie
gedwee	maoe
geel	koené
geen	iwa apa apa
gehoorzaam	déko ai ngasi
geit	rohngoh
gek	^{e}mbiengoe
geld	oewah
gelooven	persaja
geluid	sèroe, ^{e}mboh
gemakkelijk	noa
genegen	dee-ie
genoeg	rgèna

gereedschap	ohroh kàmmah tau
geslacht	koenoe woéé
geurig	màngé
geven	pati
geweer	^{e}mbèndi
gewoon	biasa
gezant	koeni, ohroh koeni
gezond	iwa roh
gids	ata ^{e}mbéo rara
gierig	tie-ie
gij of u	kaoe
gisteren	noemai
glad	masa
God	alah
goed	pahwée
goedkoop	moera
golf	nga rga
goud	wéa
graf	raté
gras	koeroe
graven	koh-ée
grijpen	déo, podjo
grijs	oewa
grijsaard	ata ^{e}mboepoe
groeijen	^{e}tamboe
groen	màttah
grof	oera méré
groot	méré
grootvader	amboe
grootmoeder	amboe ata fai
gulzig	kahra patangé
haan	manoe raroe
haar	foe

hakken	wéra
hak- of kapmes	topo
halen	mara
half	sàtànga
hals	ngora, tangoe
hamer	păssa
hand	rima
handelen	pésoe daga
handelaar	ata daga
handteekening	tanda rima
hangen	téoh
hard	tango
hars	nana khadjoe
hart	até
hartzeer	até roh, até soesah
haven	ohroh tiwa
heden	rarana
heer	ata ngaéé
heerschen	tèké noea, paréhtah
heet	pètoe
heg	kopo, asa
heilig	bisa
heksen	pohroh
helder	dja
helpen	woea mèsoe, raka
hemel	soeroega
hen (kip)	manoe mètoe
hengelen	tanika
hersenen	ohtee
hert	roesah
hier	ndia
hij of zij	kari
hinken	djéoh, djindé

hoedanig	roepa kari
hoelang	saapa ébo
hoen	manoe
hoer	ata fai ata taoe réwo
hoest	méké
hond	rakoh
honderd	sangasoe
honger	^{e}mbapoe
hoofd	oeroe
hoog	dja^{e}nga (djangga)
hooren	réré
hoorn	doeie
hout	khadjoe
huichelen	kéo kau, foenoe mboee^{e}e
huid	oe ie
huilen	rita
huis	saoh
huren	séwah
hurken	tigi rigi
huwbaar (meisje)	ata oh fai
huwelijk	nika kawie
huwen	nika
ieder	^{e}mbědja mbědja
iemand	sa iemoe
iets	apa apa
ik	djaoh
immer	saheeboh eeboh
in	réoné
inboorling	ata ngara noea
indigo	taroe
indoen	poesi tama
inhalig	ti
inham	rèkoh

inhoud	isi
innen (ontvangen)	simoh
ivoor	soe ee
ja	koh oh
jaar	iwah
jagen	tandoe
jammer	woea mèsoe
jeuk	katee
jokken	mbohdoh
jong	ngoera
jongeling	ata noea moeri
jong meisje	ata oh fai
juist	moh roh
kaal	pogoe
kaap	ngaroe
kaauwen	ngadjoe
kak	ta-ie
kakkerlak	pegie
kalk	oh ka
kam	kékee
kamer	mbéki
kaneel	khadjoe mani
kanon	moeria
kapok	wonga mboa
karbouw	kaamba
kat	éh óh
katoen	réroe
keel	ngora
kennen	mbéoh
keten	rati
keuken	rapoe

kies	ni ie wara
kijken	toh roh
kin	wèrie
kind	ana
kinderbaren	dadi ana
kleeding	ohroh paké
klein	diki
knap	sia
knevels	koemi kodjo
knie	^{e}mboekoe
knijpen	koewie
knippen	goeti
koe	sapi
kogel	ana bàndi
koken	póa nasoe
kokosnoot	nio
komen	maai
koning	radja
koningin	fai koö ata ^{e}ngaee radja
koopen	^{e}mbàttah
koorts	pètoe
koper	permata', gĕrrah
koperdraad	kawat
koralen	^{e}mboetoe
kort	boh koh
koud	kètéh
krank	roh
kruit	aroh ohroh pasa
kruipen	raga
kuil	ria
kuiten	taro mano
kus (zoen)	piroe
kussen (hoofd)	ranie

kust of strand	siengi ana
kwaad (boos zijn)	mbani
kwaad (slecht)	reh ėh
kwellen	djorgah
kwetsen	nèkah
laag	wènah
laagwater	mătti toeoe
laat	rerah raré
ladder	tanggi
lagchen	tawa
lam	djéoh
lang	rewa
langs	ré siengi
langzaam	mawé mawé
lans	toembah
lanssteek	sanga néee toembah
laster	kéo kaoe
ledig	panga
leedwezen	woea mĕsoe
leelijk	iwa saré
leeren	perah
leggen	pămbé, moeie
lekker	pawee
lepel	soeroe
leven	moeri
licht	dja
lief	mie
liefde	dee-ie atá
liegen	mbohdoh, sohdoh réwoh
ligchaam	tamboh
liggen	éeroe
ligt	féa

likken	raie
limoen	n^{e}garoe tèroh
links (linker)	n^{e}géoe
lippen	moemoe
listig	kéo kaoe
lokken	badjé
lommer	nien^{e}di
lood	m^{e}bara mité
loopen (gaan)	m^{e}bana
loopen (vluchten)	pároe
los	ohn^{e}dah
loslaten of losmaken	werroe
lui	oera bahra
luiaard	ata oera bahra
luis	koetoe
luisteren	réré
lust	déie
maag	oeroe até
maagd	ata oh fai
maan	woerah
maand	woerah
maar	kahri ngéré na
mager	noko
mak	maoe
maken	kămma
man	ata aki
mangga	paoe
mast	mangoe
mat	te-eeh
matroos	sawie
mededeelen	soh doh
medicijn	woenoekhadjoe

meenen	kira kira
meer	rési
meer (water)	aroh
meest	ata rési
meisje	ana ata fai
melk	aée soesoe
mensch	ata
merrie	djara măttoe
mes	pisoe
meten	ooekoe, răh kée
middag	rara rètoe
mier	mètoe
mij of mijn	dja oh
misdrijf	sara
misschien	takoe ratoe, ajée
misselijk	até réh
mist	aée apoe
modder	bètah
moe	moh
moeder	iné
moedig	^{e}mbani
mond	wiwi
mooi	saré
moord	mata señggah
morgen	wai sia
mug	képa
muis	téoe
naaijen	sati
naakt	ówa
naald	raroe
naam	ngara
naar	réh
naarstig	boegoe
nabij	wééh
nacht	kom^{e}bée

nadeel	roegi
nagels	koengoe
nalatenschap	nĕpé
namiddag	rèrararé
nat	^{e}mbasa
navel	poesé
neef	ané ata aki
neen	iwa
negen	tara asa
negentig	^{e}mboeroe tara asa
negorij	noea
neiging	nawsoe
nek	poeoe tangoe
nemen	mara
nergens	mohroh amba
neus	ieroe
nicht	ané ata fai
niemand	ata iwa
niet	iwa apa apa
niets	iwa apa apa
nieuw	moeri
nieuwsgierig	ata nara réré
niezen	fenah
nijdig	até tan^{e}goh
nijptang	ngapé
nijver	boegoe
nog	wari
nog niet	raée
nood	soesah
noodig	nara
noodeloos	iwa goena
noodloot	silaka
nu	na
nu en dan	néee ^{e}ndaka ^{e}ndaka
nuttig	goena

nutteloos	iwa goena
ochtend	poá raée
oester	tiré
oever	résingi aee
of	rgoh
offeren	pa á fambé
olie	rèngi
omdat	poe oe
omdraaijen	baré
omhelzen	kéoe
omwinden	wóee
onaangenaam	iwa deeie
onbegrijpelijk	iwa kira
onbeschaamd	iwa méa
onbevreesd	iwa takoe
onder	ré wenna
onderdanig	ada
onderrigt	toeloe pérah
ondeugd	réhéh
ondeugend	djorga
ondiep	sérah
ongeduldig	iwa saba
onkosten	bela^e^andja
onmiddelijk	serama
onmin	iwa papa moro até
onmogelijk	iwa dadi
onrecht	sara
onrijp	raee téa
ontbieden	nioe
ontevreden	até iwa maro
onthouden	maee kèroh
ontkennen	iwa meñgakoe
ontlasting	bana dja^e^amba
ontmoeten	patéie

ontnemen, ontrooven	^{e}mbooe, rapatangé
ontvangen	simoh
ontwaken	éroe taoh
ontzag	takoe
onverhoeds	gĕdoe
onverschillig	iwa padoeli
onvoorzichtig	iwa djaga
onwillig	baro, iwa déko
oogst	poeiesaee
ook	morga
oom	baba soesoe
oor	ienga
oorbellen (oorringen)	tiemboe, soewoh
oorlog	papa taoe
oorsprong	roee roee
oorzaak	poeoe
oosten	timoe
op	reta wawo
opdat	rohoh, mekó
open	kaie
opeten	ka ^{e}mbidjah
opklimmen	naie
opletten	djaga
opligten	r^{e}éngi
oprapen	piri
oproer	ahoo, iedjoe
opregt	toe oe ^{e}mbéee
opstaan	toh-oh
opvouwen	rèpéh
opzettelijk	nara méma
oranje-appel	moend^{e}é mie
order (bevel)	parehtah

oud	^{e}mboepoe
ouders	iené baba
over	nia ^{e}ndaka
overal	giri
overdekken	até
overlijden	wèroe
overmorgen	wengi roea
overspel	pérah
overspringen	modi
overstrooming	aée ^{e}mbĕka
overzijde	wara sepapa
paal	rèké
paard	djara
paardrijden	saka djara
paarl (parel)	moetiara
paarlemoer	oeie moetiara
pad (voetpad)	rara
padi	paré oeie
pantalon	seraké
papier	kerta
pas (onlangs)	^{e}mbéroe
pees	oera
pellen	wiendoe
peper (spaansche)	kohroh
permissie	ngaroh
peuteren	kohwee
pijl	réhéh
pijn	roh
pinang	éhoe
pink	kanga diki
pis	aee siengie
pisang	moekoe

pistool	^{e}mbindi iki
pit	^{e}mboko
plaats (plek)	ohroh mărra
plagen	woree
plan	nara
plank	benga
planten	moera
plat (vlak)	^{e}mbéna
pligt	toe oe ^{e}mbee ee ^{e}mbée ée
plukken	sowa, poe ie
plunderen	^{e}mbooe
poep	taie
poes	ih oh
pogen	rapa
pokken	riee kahdjoe
pokdalig	pira riee kahdjoe
pot	anga
praten	ngasté
priester	ima
prikken	doesoe
prins	ana radja
princes	ana radja ata fai
prijzen	oe
probéren	rapa
proeven	rapa neee wiwi
pronken	gaa
pruttelen	pèkoe ^{e}ndangoe
punt	sèpoe, roh ^{e}mboh
puntig	roh ^{e}mboh
put	nakoe
putten	tékie

raad (overleg)	mbabo
raadsvergadering	papa kamee
raak	^{e}ngana
raar (zeldzaam)	iwa ^{e}mbaie
raauw	mètah
raden (raadgeven)	toeloe ngasi
ram	ramboa mosa
ramp	silaka
rand	résiengi
ras	asa
rat	teeoe
redden	ria
reden (oorzaak)	poeoe
ree of reebok	roesah
reede (ankerplaats)	ohroh tiwa
reeds	^{e}mbidja
regelen	nana
regen	oera
regeren	paréhtah
regt	rata
regterhand	rima ^{e}ngana
regtmatig	ria
regts	^{e}ngana
regtspraak	aingasi hoekoe
regtuit	moro
rein	masa
reinigen	taoe masa
reizen	^{e}mbana
rekenen	kira
reuk	waoe
ribben	toko ronggo
rif	oeroe mètie

rijden	saka
rijk	baanda
rijp	téah
rijst (in den bolster)	aré oeie, paré oeie
rijst (ontbolsterd)	aré isi
rijst (gekookt)	are ^{e}mboto
rijstveld (laag)	oema paré aee
rijstveld (hoog)	oema paré mara
ring	^{e}ngoeroe
rivier	nanga
roeijen	wèsah
roepen	nioe
rond	moondah
rondom	giri
rood	toroh
rook	noe
rooken	moesoe bako
rooven	^{e}mbooe
rots (klip)	roesoe
rotting	oewa
rug	ronggoh
ruiken	ngoeroe
ruilen	^{e}ngéroe
ruimte	oonda
rumoer	iedjoe
rust (vrede)	ie
rusten	doeoe
rustig	séna
ruw	oera méré
ruzie	papa béo, papa popo
sabel	sepada
sandelhout	kadjoe ata

sarong (mannen)	roeka
sarong (vrouwen)	rawo
schaamdeel	ohroh méa
schaamte	méa
schaap	ramboe
schaar	goeti
schaarsch	iwa ^{e}mbaie
schade	roegi
schaduw	nénọe
schaken (een meisje)	paroe doko ata ofai
scheef	réko
scheel	siejoe
schelden	^{e}mbatoe
schelp	haie ^{e}ndara
schermen	héngé néee mèno
scherp	réh-ee
schertsen	ngasie éngé
scheuren	wira
schielijk	rama
schieten (met vuurwapen)	rapa tanda
schieten (met pijl en boog)	rapa pana
schil	oe-ie
schild	giri
schildpad	kéra
schillen	wiendoe
schimpen	péré
schip	kapa
schipper	anakodah
schoppen	kendah
schorpioen	ahti
schouder	wara
schreeuwen	kerah, ohoe
schreijen	rita
schrijven	toeli

schrikken	gèdoe
schuilen	roko
schuins	kiri
schuit	radjoh
schuld (fout)	sara
schulden	sèpoe
sidderen	bidi
sirih (bétel)	mèngi
siroop (stroop)	aée gohla
slaaf	ata oh oh´
slaan	poongga
slaapplaats	ohroh éroe
slag (knal)	^{e}mboh
slagten	rohréh
slang	nipa
slapen	éroe
slaperig	rĕngoe
slavin	ata oh oh ata fai
slecht	reh eh
slechts	toengga na
sleutel	ana koesie
slijk	bita
slijm	^{e}ndărah
slijpen	dahri
slikken	wèré
slim (sluw)	sia
slingeren	réh
sloep	skoesi
slot	mbobo roongo
sluiten	réoe
smaak	rasa
smal	oné diki
smeden	tonggoh
smelten	rara

smerig	raki
smid	ata ngassoe soea
snaar	tari satoh
snel	rama
snijden	ngetteh
snorken	mbohroh
snot	benné
snuiten	poie woki
Soemba	wio
solderen	piedjé
som	djoemala
somtijds	ndaka ndaka
soort	roepa
Spaansche peper	kohroh
spek	isi wawi
spel	éhngé
spenen	werroe soesoe
spiegel	nénoe
spijker	pakoe
spijs	oroka
spin	gărgia
spinnen	ohroh kèma gàrgia
spinrag	ohroh mèra
spioneren	kohdoh
splinter	ndoenoe
spoed	rama
spook	ata poro
spotten	ngasi réee
spraak	ngasi
springen	moedi
sprinkhaan	po-ie
spuwen	niroh
staal	soeanga

staan	dari
staart	éko
stal	kopoh djara
stam	poe oe
stampen	wadjoe
stank	waoe réee
stapelen	papa toenda
steen	watoe
steil	kiri
steken	sanggah
stelen	naka
stellig	tĕtoe
stem	sĕroe
ster	^{e}ndara
sterk	tanggoh
sterven	wai mata
stevig	nègi
stijf	toera
stijfkop	oeroe watoe
stil	hi ie
stinken	waoe réee
stoel	kedéra
stof	awoe
stok	^{e}ndăké
stom	ngoh ngoh
stoomschip	kapa api
storm	^{e}mbata ngara
storten	rokah
stout	djarga
straat (zee-engte)	sala
straks	sèrama
strand	réh singi ana
stranden	réto

strelen	badjé
streng	ata tanggoh
strik	boh ée
stroo	koeroe toeoe
strooijen	wésa
stroom	raie
strot	ngorah
struik	khadjoe kadjoe diki
struikelen	sidi, doeka
stuipen	toeka naké
stuk (een)	sepoie
stuk (gebroken)	mbia
suiker	gohla
suikerriet	tawoe
taal	ngasi
tabak	bako
tabaksblad	woenoe bako
tachtig	mboeroe roe amboetoe
tafel	médja
tak	ngaá
tam	maoe
tamelijk	toenga
tamarinde	naangé
tand	ni-ie
tasten	rama
taxéren	poesi wĕrrie
te	na
teder	ahkoe
teef	rokoh măttoe
teeken	taanda
teen	kahnga ie
tegelijk	sama sama

tegenstreven	lawa
tegenwoordig	na
tegenzin	ngaroe
telkens	sendaka sendaka
tellen	kirah
tepel	^{e}mboko soesoe
tergen	géboh
terstond	na, serama
terugbrengen	mi^{e}ndi waroh
teruggaan	^{e}mbana waroh
thans	na
tien	samboëroe
tienmaal	^{e}ndaka samboeroe
tijd	wakatoe
tijding	réréoe
tillen	ree^{e}ngi
timmerman	ata ^{e}ngasoe kahdjoe
tin	^{e}mbra bara
titel	^{e}ngéroe
toebehooren	koh oh
toelaten	méko kari
toen	wakatoe na
toereikend	toe^{e}nga
toespreken	mà^{e}nga
toestaan	méko kari
toevallig	oëtoe ata
toeval (ziekte)	nia mira, gègi
toevertrouwen	ohroh persaija
toezien	tohroh
tolk	djoeroe-basa

tong	rèmah
toonen (wijzen)	pérah
toorn	até tanggoh
toorts	isa
toovenaar	ata pohroh
tot	rgena sena
touw	tari
traag	oera bara
trachten	rapa
tranen	aée roe
trap	tangi
trappen	kènda
treffen (raken)	kèna, ^{e}ngena
trekken	héla
treurig	soesah até
troep	bo oe
trom	raa^{e}mba
troosten	rgéwo
trotsch	rèné
trouwen (met eene vrouw)	fai aki
trouwen (met een man)	ata fai wai aki
tuin	oema
tuinman	ata ^{e}ngasoe oema
Turksche tarwe (maïs)	oroh djawa
tusschen	ara
twaalf	sămboeroe asa roewa
twee	asa roewa
tweede	ata asa roewa
tweedragt	papa popo
tweelingen	ana ^{e}ndowa
tweemaal	^{e}ndaka roewa
twijfelachtig	iwa mohroh

twijfelen	até bidi
twintig	^{e}mboeroe roewa
twisten	papa sara, papa béo
u	kaoe
uije	somoe
uit	waoe
uitbarsten (springen)	^{e}mbia
uitblazen	roepi api
uitbreiden	sérga
uitbroeijen	nèké
uitdooven [(vuur)	sawoe, pra
uitdrukkelijk	tètoe
uitduiden	pati mengerti
uiterlijk	roepa kari
uitgaan (wandelen)	^{e}mbana héngé éngé
uitgaan (het vuur)	api mata
uitgaven	blaandja
uitgaven	waoe wa
uithollen	koré banga
uithouden	taha
uitkiezen	^{e}ngaré
uitkomen (op hetzelfde)	sama morga, sama wée
uitlagchen	taoe tawa ata
uitleggen	pati mengerti
uitplunderen	^{e}mbo-oe
uitschelden	^{e}mbatoe
uitstaan (volhouden)	taha
uittrekken	kàdoe
uitvlugt	ngéré ata iwa
uitwendig	roepa reroenggo
uitzenden	koeni
uitzoeken	^{e}ngaré

uitzuigen	moesoe
uw	koh oh kaoe
vaak (dikwijls)	rĕtah
vaartuig	radjoh
vadem	rapa
vader	baba
vallei	siengi kéri
vallen	messoe, mboka
vallende ziekte	gĕgi, nia mira
valsch	sara
van	réh
vangen	tèké
varken	wawi
vatten	padjo
vechten	papa taoe
vee	binata
veel	wohsoh
veertien	semboeroe asa woetoe
veertig	mboeroe woetoe
vegen	ngoeni-ngoeni
veinzen	badjé, woree
velerlei	roepa woh soh
vellen (omhakken)	póka
venster	paté
ver	réoe
veranderen	ngéroe
verbannen	ata èmbé
verbeelden	nara
verbergen	roko
verbieden	maée ngaro, roeti
verbinden (zich voor iets)	tangoh
verblijden	até ria, dee-ie

verbod	roeti
verbond	papa-djadji
verbranden	moe-ee
verdeelen	bagi
verder	réoe sohoh
verdriet	até tanggoh
verdrijven	taá
verdrinken	mata moroe
verdwaald	$\overset{e}{m}$bana réwo, sara rara
vereenigen	papa ienggie, papa booe
vergadering	réora roka
vergeefs	iwa goena
vergeten	karroh
vergeven	pati apoh
vergissen	sara
verhaal	ngasi té-ie
verhangen (zich)	téo datoe tamboh
verheugd	dé-ie até
verhuren	pati rargé
verklagen	renia ata $\overset{e}{n}$gaee
verklaren	ai ngasi sasi
verkoopen	téka
verkouden	bahné
verlangen	roera $\overset{e}{m}$boh
verliefd	até dee-ie
verlies (schade)	roegi
verliezen (verspeeld)	roegi hèngé
verliezen (wegraken)	pota
verlof	ngaroh
vermaak	héngé
vermanen	pérah
vermengen	papa rgaoe
vermoeid	moh
vermoorden	taae mata

vernachten	éroe
vernemen (hooren)	réré
vernielen	taoe ^{e}mbia, taoe réee
veroordeelen	pati hoekoe
verordenen	taoe moro
veroveren	^{e}mbooe
verraad	dohraka
verscheuren	wirah
verschuilen	roko
verschuldigd	sèpoe
verslaafd	déko até
versmelten	^{e}mbéré
verspreid	pakanggé
verstaan	^{e}mbéo
verstandig	ata ^{e}mbéo
verstuikt	rie-oe
verstellen	ngasi tee-ie
vertoeven	boesa, doe-oe
vertrekken	bana
vertrouwen	persaija
vervelen	ngaroe
vervolgen (nazetten)	deekoh
vervolgens	warie
verw	sah
verwaarloozen	iwa padoeli
verwantschap	asa
verwarring	hoeroe ara
verwelken	ah soh
verwijlen	eenga
verwisselen	ng^{e}éroe
verwittigen	sohdoh
verwoed	djorga

verwoesten	taoe réee
verwonderd	gèdoe
verzadigd	^{e}mboh oh
verzekeren	toe-oe ^{e}mbéee, taoe tètoe
verzenden	ngatoe
verzoek	rina
verzuimd	karroh
verzwijgen	roko ai ngasi
vet	ra^{e}mboh
veulen	ana djara
vier	asa woetoe
vierkant	wisoe
viermaal	^{e}ndaka woetoe
vijand	rgoeta
vijf	asa rima
vijftien	semboeroe asa rima
vijftig	^{e}mboeroe rima
vijl	rohsoh
villen	wisi oeie
vinden	ngara
vinger	kanga
visch	ika
visch vangen	^{e}ngaee ika
vlag	toetoenggo
vlaggestok	mangoe toetoenggo
vlak	^{e}ndéna, ^{e}ndatoe
vlakte	tanah ^{e}ndéna
vlam	rira
vlêermuis	ngirgi
vleesch	isi
vleijen	badjé
vlerken, vleugels	bèrré

vlieg	aré
vliegen	woe
vlijtig	boegoe
vloed	aie naéé
vloo	koetoe rakoh
vlug	rama
vlugten	paroe
voedsel	ohroh ka
voelen	rama, rasa
voet	ha-ie
voetpad	rara-diki
vogel	naké
vol	mbenoe
voldaan	pati pèkah
voldoende	pati toengga
volgeling	imoe
volgen	déko
volharden	taha
volk	manoesia
volkrijk	riewoe wohsoh, ata wohsoh
volkstam	asa
vonk	sarawoko
vonnis	hoekoe
voogd	oewakée
vóór, vooraan	rénia
vooraf	moeroe
vooral	maee iwa
voorbarig	baai rama
voorbedacht	nara méma
voorbeeld	sohtoh
voordeel	oetoe
voorheen	nanamboe
voorouders	amboe namboe
voorschot	pati oepa
voortaan	waoe moerie

voorwaarde	djadji
voorzigtig	djaga riá-riá
vorst (monarch)	ata ^{e}ngaee radja
vouwen	rèpé
vraag	aré
vragen	rina
vrede	papa riá sadja
vreemd	koera
vreemdeling	ata maai moerie
vrees	takoe
vrek	tie-ie
vreugde	dee-ie até
vriend	ari kaee
vriendelijk	ahkoe
vrij (persoon)	maradéka
vrijwillig	nara
vroedvrouw	ata mari
vroeg	póa póa, póa raée
vrolijk	deeie até
vrouw	ata fai
vruchten	^{e}mboko ^{e}mboko
vruchteloos	^{e}mbonggo réwo
vuil	^{e}mbahkoe bènné, raki
vuist	^{e}mboekoe kahpoh
vullen	poesi isi
vuur	api
waar?	rikka a^{e}mba
waarlijk	toe ^{e}mbéee ^{e}mbéee
waarborg	ta^{e}ngoh
waarde	wàrrie
waarheen	rawa amba

waarheid	toe-oe ^{e}mbéee
waarmeê	néh éh
waarom?	poe-oe apa
waarschijnlijk	ajee
waarschuwen	sohdoh
wacht	ata djaga
wachten	napa
walvisch	amboe ngamboe
wandelen	^{e}mbana héngé éngé
wang	pipi
wanneer?	wangi
wanorde	woh-ée wottee
want	poe-oe
wantrouwen	iwa persaija
wapen	mànoh
warm	pàttoe
wartaal	ngasie iwa pawée
wasschen	soesi
wat	apa
water	aée
wateren	siengi
waterleiding	aée para
wederom	wari
wedervinden	ngara waroh
weduwe	fai waroe
weduwnaar	fai mata, ata aki waroe
week (zacht)	ahkoe
weeken	dée
weemoedig	até djedo
weenen	rita
weerlicht	kirah
weerspreken	worée
weerzin	iwa déeie
wees	ana aroh

weetniet (dom oor)	ata ^{e}mbé^{e}mbo
weg (vermist)	pohtah
weg (de)	rara
wegbergen	moe-ie
wegbrengen	mindi
wegens	poe-oe
weggaan	^{e}mbana
weggooijen	poké ée^{e}mbée
wegjagen	ta-aa
wegloopen	paroe
wegmaken	kàmma poh tah
wegnemen	reenggi
wegraken	pohtah
wegvegen	ngonie ^{e}mbèdjah
wegvoeren	paroe doko
wegwijzen	péra rara
wegwijzer	ata péra rara
weiland	^{e}ndatoe
weinig	sadiki
wekken	rékoe
wel (bron)	mata koh aée
welaan!	toh oh
weldra	toh oh rama
weleer	wakatoe na^{e}mboe
wellevend	ada ^{e}mbéo ada
welligt	ajée
wellustig	roera ^{e}mboh ata fai
welvaart	ria pàka
wenden	baree, wée ^{e}ngoh
wenkbrauwen	pakoe rémata
wenken	rangoe

wennen	b̀iasa
wenschen	mété
werken	kàmma
werkzaam	boegoe
werpen	poké
weten	^{e}mbéo
weven	sendah
wezen (of zijn)	dadi
wij	oeh kahmi
wijd	oondah
wie	sai
wijken	ngorée
wijs	ata ^{e}mbéo
wikkelen	katoe
wild	^{e}mbérah, djorga
wildernis	^{e}mbennée
willen	nara
willig	neko
wind (een)	passoe
wind	angi
winst	oetoe
wisselen	^{e}ngéroe
wit	bara
wol	sambé
wolk	aée roema
wond	nàhka
wonen	mĕrah
woning	saoh
woonplaats	ohroh mèrah
woord	ai ngasi
worden	dadi
worm	wisé
wortel	kamoe

woud	khadjoe ^{e}ndoea
wrijven	kohsoh
wurgen	kasée ^{e}ngora
ijver	boegoe
ijzer	soeah
zaad	winie
zaag	kara ^{e}mboro
zaaijen	wésah
zaak	^{e}mbaboh
zacht	ahkoe
zadel	rapi djara
zak	rappoh
zamelen	booe
zamen	sama sama
zand	ăna
zandbank	ana ^{e}mbotoe
zang	lagoe
zanger	ata péré
zeden	ada
zee	rie ràmma, aee messie
zeef	tapi, sisi
zeer (smart)	roh
zeeroover	pagorah, lanoe
zeeziek	^{e}mboe messie
zeggen	ngasi
zeil	radja
zeilen	amboh
zeker	toe-oem^{e}béee
zelden	sendaka-sendaka
zelf	mésa
zenden	ngatoe

zenuwen	oerah
zerk	watoe raté
zes	asa rima asa
zestien	semboeroe asa rima asa
zestig	^{e}mboeroe rima asa
zetten	moie
zeven	asa rima roewa
zeventien	semboeroe asa rima roewa
zeventig	^{e}mboeroe rima roewa
ziek	roh
ziel	njawa
zien	té-ie, tohroh
zij of haar	kahri
zij of hen	kahri ata
zijde (kant)	réziengi
zijde (stof)	soetara
zijn (van hem)	koo kahri
zilver	wéa bara
zingen	sodah
zinken	marrée
zinneloos	^{e}mbiengoe
zitplaats	ohroh ngaa^{e}mbé
zitten	ngaa^{e}mbé
zoeken	^{e}ngaée
zoen	piroe
zoet	mie
zon	rerah
zonde	dosa
zonder	iwa
zóó	ngérèna
zoon	ana ata aki
zorg	soesah

zout	si-ée
zoutachtig	messie
zuigen	moesoe
zuigen (aan de borst)	moesoe aée soesoe
zulk	ngérèna
zuster	arie kaee ata fai
zuur	niroe
zwaar	ndaté
zwager	éedjah
zwak	ahkoe
zwam	doedoe api
zwanger	toetoe kah
zwart	mité
zwavel	mariera
zweep	oewa djara
zweer	fosé, mboeroe
zweet	roenga
zwellen	mboh woh
zwemmen	nangoe
zweren (een eed doen)	toerah djadji
zweren (etteren)	roa nana
zwijgen	ieh
zwijn	wawi.

EENIGE ZAMENSPRAKEN.

Ik.	djaoh.
Gij of u.	kaoe.
Hij of zij.	kári.
Wij of ons.	mbèdja kita
Gijlieden.	mbèdja mioe

Zijlieden.	ábbee
Hoe is uw naam?	kaoe ngara sai?
Waar woont gij?	saoh amba?
Wat komt gij hier doen?	kaoe maai taoe apa rèkèna?
Goeden dag, mijnheer.	tabee ata ngaee
Kom hier zitten.	mai ndia ngaämbé
Wat wilt gij?	Kaoe nara apa?
Ik wil goederen verkoopen.	Nara téka ngawoe.
Ik verzoek uwe hulp.	Djaoh rina toeloe.
Die man heeft schuld aan mij.	Kari sapoe neée djaóh.
Hij wil mij niet betalen,	Kari bahroh baija néee djaóh.
Is dat waar?	Toe-oe mbéee?
Ja mijnheer.	Hoh-oh ata ngaee.
Waarom?	Poe-oe apa?
Ik heb geen geld.	Djaóh oewa iwa.
De volgende maand zal ik betalen.	Napa woera ata pésa djaóh baija.
Goed, ik zal wachten.	Riah djaoh napa roa.
Vergeet het niet.	Maee kàrroh.
Neen.	Iwa.
Hebt gij het gehoord?	Kaoe réré?
Ja.	Hoh-oh.
Van waar komt gij?	Kaoe maai amba maai?
Van Soemba.	Rau Wio.
Welke goederen brengt gij?	Mendi ngawoe apa?
Ik breng veel goederen.	Djaoh mendi ngawoe wohsoh.
Hebt gij al iets verkocht?	Kaoe téka pakka apa-apa?
Nog niet.	Raée.
Gij moet niet jokken.	Kaoe maée sohdoh réwo.
Verstaat gij mij?	Kaoe mbéo né-ee djaoh?
Ik durf niet.	Djaoh iwa mbani.
Hoe laat is het?	Poekoe sa apa?

Ik weet het niet.	Djaoh iwa mbéo.
Ik ben dom.	Djaoh ata mbéembo.
Dan moet gij leeren.	Kaoe pérah.
Dat zal ik doen.	Napa djaoh kèmma pérah.
Wat zegt hij?	Kari ngasi apa?
Welke taal spreekt hij?	Ai ngasi apa kari sohdoh?
Ik versta hem niet.	Djaoh iwa mbéo kahri.
Zijt gij reeds te Rohka geweest?	Kaoe mbana paka ré Rohka?
In de negorij niet, doch wel aan de ankerplaats.	Iwa bana ré noea kahri toengga ré laboea kahri.
Hoe heet die ankerplaats?	Apa ngara kahri ohroh laboe ana?
Een heet Waai-waroe en nog een Ai-méree.	Sa-asa ngara Waai-waroe néee sa-asa warie ngara kahri Aée-mèree.
Wie is Rohka bekend?	Sai ata mbéo ré Rohka?
Slechts een man uit de negorij Noemba.	Toengga sa imoe re Noemba.
Wie is dat?	Sai ata?
Hij haet Liedo.	Ngara Liedo.
Kan hij mij in de negorij brengen?	Kari ngara morga mendi kita ré noea Rohka?
Neen! hij roept slechts de Radja.	Iwa! kahri toengga nieoe ata ngaee Radja kahri.
Hoeveel kinderen hebt gij?	Imoe pira ana kaoe?
Drie mijnheer.	Imoe tarroe ata ngaee.
Zijn ze allen reeds getrouwd?	Apa nika mbèdja pàka?
Twee zijn nog ongetrouwd.	Imoe roema raée nika.
Waar is de Radja?	Amba ata ngaee Radja?
Ik weet het niet.	Djaoh iwa mbéo.
Wie is Radja in deze negorij?	Sai ata dadi radja ré noea na?

Ik zal het aan dien man vragen.	Djaoh nara arée réka rina.
Geeft mij eerst wat te eten.	Pati ka moeroe roa re djaoh.
Ik heb honger.	Djaoh $\overset{e}{m}$bapoe.
Sedert gisteren avond heb ik niets gegeten.	Kéré noe mai réra raré djaoh iwa ka.
Wacht, ik zal u onmiddelijk iets geven.	Napa serama pati ka.
Wilt gij ook iets drinken?	Kaoe fonga morga minoe apa apa?
Hebt gij geen dorst?	Kaoe iwa moah?
Ik heb pijn aan mijn voet.	Djaoh ha-ie roh.
Hoe komt gij daaraan?	$\overset{e}{N}$gana ré$\overset{e}{a}$mba?
Ik ben gevallen.	Djaoe mèssoe.
Die twee kinderen hebben mijn paard doen schrikken.	Ana $\overset{e}{n}$dia imoe roewa taoe gédoe djara djaoh.
Zij zijn stout.	Abbee djorga.
Zij moeten straf hebben.	Abbee $\overset{e}{n}$gésoe nara hoekoe.
Ik zal het hun vader zeggen.	Napa djaoh sohdoh baba kari.
Dat behoeft niet	Maeé
Zij zijn nog jong en speelsch.	Ana diki paá ratoe nara éengé.
Kom laat ons gaan.	Toh oh kita $\overset{e}{m}$bana.
Waar zullen wij gaan?	Mohroh $\overset{e}{a}$mba kita $\overset{e}{m}$bana?
Een weinig wandelen.	Eéngé eéngée sidiki.
Zijt gij dan niet vermoeid?	Kaoe iwa moh?
Waarvan?	Moh réamba?
Ik heb nog niets gedaan.	Djaoh iwa kàmma apa apa.
Ik geloof dat gij lui zijt.	Djaoh eh kaoe oera bara.
Wij mogen niet lui zijn.	$\overset{e}{M}$bědja kita iwa dadi oera bara.
Weet gijlieden dat wel?	Apa mioe $\overset{e}{m}$béo na?
Men moet vlijtig zijn.	Ata wai $\overset{e}{m}$béo boegoe.
Dan verdient men geld.	Napa oetoe oewa.

Als ik veel geld heb ga ik trouwen.	Wangi kita oewa wohsoh napa djaoh nika.
Waarom nu niet?	Poe-oe apa na iwa?
Ik ben nog te arm, om dat mooije meisje te vragen.	Djaoh rèra na miski wai iwa rina ata fai saré.
Haar vader verlangt een hooge som als bruidschat.	Baba kari rina isi kawie kari mbaai wohsoh.
Zooveel heb ik nog niet bij elkaâr.	Wohsoh ngéré na kami raée ngara.
Wat kost dat?	Sa apa warri kari na?
Zes rijksdaalders.	Baki rima asa ringgi.
Dat is zeer duur.	Na mbaie wèrie.
Die Chinees verkoopt het veel goedkooper.	Ata sina na téka wohsoh rési moera.
Wanneer gaat gij weer naar Singgapore?	Wangi kaoe ambo re Singgapoera?
Over vijf dagen.	Raee kombé rima.
Wat is uwe lading?	Apa ohroh woea kaoe?
15 koijangs kaneel.	Samboeroe koija rima khadjoe mani.
Wat is de prijs te Singgapore van de kaneel?	Khadjoe mani warri sa apa rè Singgapoera?
Ik geloof 5 rijksdaalders.	Djaoh rasa baké rima ringgi.

DE KLOK OF KOHKOL
VAN GALOEH

DOOR

K. F. HOLLE.

In 't museum van het Genootschap van Kunsten en Wetenschappen bevindt zich onder de oudheden, uit Galoeh (Cheribon) afkomstig, een inlandsche klok van brons, van denzelfden vorm als de houten of bamboezen kohkols [1], nu nog op Java in gebruik.

Op die klok bevinden zich 2 inscripties, waarvan de Heer van der Chijs mij indertijd F. S. S. gaf, die ik op kleiner schaal hier in hout liet snijden en die hieronder volgen.

No. 1 zit boven aan, om de klok heen, en de ontcijfering daarvan gaf mij minder moeite.

Anders was het gesteld met no. 2, op zij van de spleet, welke zich in de klok bevindt. De lezing der 4 letters gaf mij heel wat hoofdbrekens. Zonder no. 1 zou ik zelfs nu nog twijfelen aan de lezing, want de letters moeten gelezen worden van boven naar beneden en dan nog wel omgekeerd; denkelijk een abuis van den man, die den vorm maakte.

No. 1 lees ik: { [illegible]
Djanma ita sa rat. } ; dit stelt het jaartal 1111 (van Çaka) voor.

No. 2 lees ik: { [illegible]
Madjakan. }

(1) Jav. tongtong.

De komt overeen met de in djanma, evenzoo de en , en de is overigens duidelijk genoeg; terwijl het geheel, anders gelezen dan omgekeerd, onleesbaar zou zijn.

In dat "madjakan" zie ik een ouden vorm ([1]) van ngadjakan, "uitnoodigen" (grondwoord adjak), dat wel past op een klok, die het volk, hetzij naar den tempel hetzij tot iets anders "oproept."

Welligt ook moet de eerste letter een voorstellen, dat met het oog op vele oude vormen van die letter geheel niet onmogelijk is (zie o. a. de koperen plaat van Madjapahit van 1316/8 van Saka, no. IV der F. S. S.) en dan is de lezing nog gemakkelijker.

Moeijelijk te kraken noten zijn de inscripties, voorkomende op de spiegelhandvatsels (?) van brons, welke mede in 't museum voorkomen en waarvan de Heer van der Chijs mij eveneens F. S. S. zond.

Ofschoon ik enkele letters meen te herkennen, durf ik mij nogthans niet aan eene verklaring wagen.

Denkelijk heeft een ander sterker kaken en daarom voeg ik de houtsneden der F. S. S. hierbij (zie B).

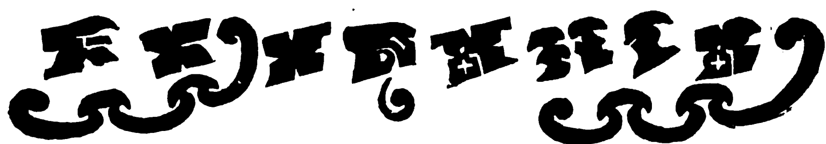
Heel duidelijk waren de oude Javanen en Soendanezen niet met hun gefigureerde letters. Toch behoeft de hoop niet te worden opgegeven, ze eindelijk uit te vinden.

Waspada, 2 Augustus 1877.

([1]) Het verbale praefix *ma* komt in 't oud Soendaasch meermalen voor, o. a. in maoedjar, thans nog madjar = zeggen.

A.

1.

2.

B.

3.

4.

5.

BESCHREVEN STEEN

UIT DE AFDEELING TASIKMALAJA, RESIDENTIE PREANGER,

DOOR

K. F. HOLLE.

Het Museum werd onlangs verrijkt met een beschreven steen, door het bestuur te Tasikmalaja aan het licht gebragt en door den Resident der Preanger het Genootschap toegezonden.

Een witte raaf mag men haast zeggen, want de Soendalanden zijn daar niet rijk aan.

Een F. S. van deze inscriptie volgt hierachter.

Ik lees ze als volgt:

1. [illegible]
2. [illegible]
3. [illegible]

De letters zijn duidelijk, hetgeen de verklaring niet gemakkelijker maakt, want in den 2[en] regel kan ik geen behoorlijken zin lezen en gissing of twijfel omtrent andere letters is haast buiten kwestie.

1. *Bah* houd ik voor eene verkorting van Brahma.

O is denkelijk ong (om), het bism'illah der Indiërs.

Goena (lees goeṇa) 3, *Apoej* 3 heeft waarschijnlijk betrek-

king op de Indische Godenleer. De drie voortreffelijkheden (trigoeṇa), de drie vuren (1).

De regel, die nu volgt, is mij niet duidelijk.

2. *Dya wwng* (wong) *ga boe ti saka kala roe* geeft geen verstaanbaren zin, althans zoover ik kan nagaan.

3. *Ma-tak di joejoe koe baṭari hyang poen* is verstaanbaar en beteekent: „dat het vervuld worde door de (vrouwelijke) Godheid" (2).

Was mijn verwachting gespannen toen ik hoorde van een beschreven steen uit de Soendalanden en nog wel uit de buurt van het oude Galoeh en vleide ik mij, even als op de steenen te Kwali en Buitenzorg, er een historisch feit op vermeld te vinden, mijn verwachting werd niet vervuld, want heel veel heeft de steen niet om 't lijf.

Waspada, 9/10, 1877.

(1) Ware goeṇa volgens de tjandra-sangkala niet een plaatsvervanger van het getal 3, dan zou ik in goeṇa 3 apoej 3 een jaarta l lezen en wel 1333. Dat gaat nu evenwel niet.

(2) De vrouw van baṭara Goeroe, baṭari Oema.

ALPHABETISCH-SYSTEMATISCHE

INHOUDS-OPGAVE

VAN

DEEL XIII t/m. XXIV

VAN HET

TIJDSCHRIFT VOOR INDISCHE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE

DOOR

Mr. J. A. VAN DER CHIJS (*).

Alifoeroe.

De vroegere regten en verpligtingen der vrije Alifoeroes van Noord-Selebes, door J. G. F. Riedel, XVII, 157.

De grafteekenen der Alifoeroe in het district Tonsawang, door F. S. A. de Clercq, XXI, 102.

Het afplatten van het voorhoofd bij de Alfoeren van de Minahassa, door G. A. Wilken, XXI, 374.

Iets over naamgeving en eigennamen bij de Alfoeren van de Minahassa, door G. A. Wilken, XXII, 363.

Zie ook: *Boeroe*, *Ceram*, *Fosso*.

Ambon.

Lijst der gouverneurs van Amboina, zoo ten tijde der Portugezen als onder de Nederlandsche heerschappij, met aanteekeningen, loopende tot het jaar 1817, aangeboden door E. W. A. Ludeking, en door tusschenkomst van den Gouverneur der Molukken aangevuld met eene lijst der Gou-

(*) Eene dergelijke inhouds-opgave van de twaalf eerste deelen is te vinden in deel XII, bladz. 595 vlg.

Palembang.

ALPHABETISCHE LIJST

VAN DE

MEDEWERKERS

AAN DE

24 EERSTE DEELEN

VAN HET

TIJDSCHRIFT VOOR INDISCHE TAAL-, LAND-, EN VOLKENKUNDE (*).

Bakkers (J. A.), zie Bonerate, *Boni*, *Celebes*, Sandjai, Tanette.
Bangert, zie Doesoen.
Berckel (J. M. van), zie *Koeboe*.
Berg (Mr. L. W. C. van den), zie *Atjeh*, *Cohen Stuart*, *Qâdhî*.
Berg (Mr. N. P. van den), zie *Banda*, *Batavia*, *Rijswijk Genua*.
Bernstein (Dr. H. A.), zie *Molukken*.
Bik (J. Th.), zie *Bantam*, *Bima*.
Blokzeijl (A. H. G.), zie *Dewa-danda*.
Boewang, zie Engano.
Borie, zie Mantra's.
Bosch (C. J.), zie Bondowoso, Idjin.
Bosscher (C.), zie Aroe-eilanden, Ceram, Key-eilanden, Tomboekoe, Zuid-wester-eilanden.
Bosscher (C. F.), zie Molukken.
Bousquet (Mr. J.), zie *Ternate*.

(*) De cursijf gedrukte woorden zoeke men in de inhouds-opgave achter het 24ste deel, de overige in de inhouds-opgave achter het 12de deel.

De toevoeging van * beteekent, dat het woord in beide inhouds-opgaven gezocht moet worden.

UNIVERSITY OF MICHIGAN
3 9015 06526 0310

